СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXV

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 30

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

НАПИСАО

В. ЈАГИЋ

I ДЕО (1838-1880)

6 Издање Задужбине д-ра Николе Крстића 6

БЕОГРАД, 1930

ЦЕНА 60 ДИНАРА

ПРЕГЛЕД

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

АКАДЕМИЈИНЕ СУ КЊИЖАРЕ ГЕЦЕ КОНА И СВ. Б. ЦВИЈАНОВИЋА У БЕОГРАДУ

(Књига означених звездицом * нема више на продају)

IX ПОСЕБНА ИЗДАЊА Књ. I—LXXV

Књига: **5. Друштвени и историски списи.**

VII. (1). — Иларион Руварац, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа. — Б. 1895 8⁰ VIII 154. Цена 20 динара.

VIII. (2). — М. Ђ. Милићевић, Манастир Каленић, задужбина деспота Стевана Лазаревића (1405—1426). — Б. 1897 8⁰ XVI 53 (са сликом). Цена 10 дин.

X. (3). — Димитрије Руварац, Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље. — Б. 1898 8⁰ VI 265. Цена 15 динара

XI. (4). — Д-р Лујо Кнез Војновић, Дубровник и Османско Царство. Књига прва (1365—1482). — Б. 1898 8⁰ 288. Цена 15 динара.

*XII. (5). — Д-р Драгиша Мијушковић, Ото Дубислав плем. Пирх: Путовање по Србији у години 1829. — Б. 1898 8⁰ X 247 (са сликом). Цена 15 динара.

*XXI. (6). — Драг. М. Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској. — Б. 1904 8⁰ XVI 180. Цена 20 динара.

*XXV. (7). — Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699). — Б. 1907 8⁰ V 374. Цена 30 динара.

XXVII. (8). — Јован Н. Томић, Град Клис у 1546 години. — Б. 1908 8⁰ IX 298. Цена 20 динара.

*XXXII. (9). — Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустро-турског рата (1788—1791 год.). — Б. 1910 8⁰ XIII 391. Цена 40 дин.

*XXXIII. (10). — Д-р Јов. Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — Б. 1911 8⁰ XI 776 (са 8 таблица). Цена 60 динара.

XXXV. (11). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. — Б. 1911. 8⁰ 179. Цена 30 динара.

XXXVI. (12). — Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858). — Б. 1912 8⁰ XII 285. Цена 40 динара.

*XXXVIII. (13). — Ст. Станојевић, Борба за самосталност католичке цркве у Немањићској држави. — Б. 1912 8⁰ XI 178. Цена 20 динара.

*XL. (14). — Драг. М. Павловић, Покрет у Босни и Албанији противу реформама Махмуда II. — Б. 1913 8⁰ VIII 107. Цена 10 динара.

XLI. (15). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија (1784—1814). — Б. 1914 8⁰ 362. Цена 30 динара.

XLIV. (16). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891—1893). — Б. 1923 8⁰ 300. Цена 20 динара.

XLV. (17). — Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић. — Б. 1923 8⁰ 163. Цена 12 динара.

XLVIII. (18). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, I (хисторички дио). — Ср. Карловци 1924 8⁰ XVI и 734. Цена 80 дин.

XLIX. (19). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1814—1894). —. Б. 1924 8⁰ 528. Цена 50 динара.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXV

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 30

БЕОГРАД
Штампарија „СВ. САВА“ А. Д. Бранкова ул. 16. Телефон 249.
1930.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

НАПИСАО
В. ЈАГИЋ

I ДЕО (1838-1880)

6 Издање Задужбине д-ра Николе Крстића 6

БЕОГРАД
Штампарија „СВ. САВА“ А. Д. Бранкова ул. 16. Телефон 249.
1930.

В. ЈАГИЋ:

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

I. ДЕО (г. 1838-1880)

Преглед садржаја І-ве књиге.

ПРЕДГОВОР.

Како су ови ***Сйомени*** постали каже сам Јагић у почетку књиге. Он их је у овоме облику дотерао некако до г. 1895, то јест, сам је написао прве 24 главе, а кад је крајем месеца маја г. 1923 опет тешко оболео и предвиђао да их неће моћи довршити, оставио је мени на аманет да што још фали до конца његова живота преведем с немачког текста што га је био завршио 24-ога априла те исте год. Ја сам то савесно и верно учинио, не мењајући наравски ништа у његову причању; изоставио сам само на пар места нешто што је већ он сам причао, готово истим речима, у пређашњим главама српскохрватског текста. Треба наиме знати да српскохрватски ***Сйомени мојеїа живоша*** нису напросто превод његових немачки написаних ***Erinnerungen aus meinem Leben***, што их је наменио бечкој Академији Наука, него имају у многоме другојачији и много шири текст, па се и у реду причања обе редакције често не слажу. Само се собом разуме да се и сами ***Сйомени*** овде износе какве их је Јагић оставио без најмање промене ни у ствари ни у језику, па зато нарочито напомињем да их је сам Јагић и овако писао ћирилским словима а екавским изговором.

Ја сам само додао преглед садржаја, па при крају друге књиге оно неколико речи о Јагићевим последњим часовима и смрти, а онда регистар имена̂ и ствари, а негде сам при дну стране додао по коју напомену где Јагић није о нечему био сигуран или је био криво обавештен, али сам сваку таку обележио шифром М. Р., да се не би помешала с напоменама којих има и од самога Јагића. Напокон сам и у самом тексту, где ми се чинило потребно, попунио које име или презиме или додао коју реч, али све сам то пометао у угласте заграде, а у таке сам заграде метнуо и бројеве глава XXIII-XXVIII, јер је сам Јагић разделио текст на главе само до главе XXII, а после тога сам га разделио ја како ми се чинило да је згодно.

У Загребу 18. фебруара 1925.

МИЛАН РЕШЕТАР.

Спомени мојега живота.

(Ове сам спомене на немачком језику отпочео израђивати по први пут у месту Адамов (Adamstal) код Брна у Моравској. То је било 26. до 29. августа 1897 г., кад смо неко време онде живели, ја са женом; јер је наш син Никица као медицинар преко лета обављао другу половицу своје војне једногодишње дужности у Моравској, мајка хтела бити сину ближе. После је причање по памети настављано у разним годинама, с великим прекидањем. Истом године 1917, и то у октобру месецу, боравећи у Пајербаху, одлучио сам да изведем ту своју автобиографију на крај. То сам збиља и урадио за [бечку] Академију на немачком језику, како је онде у тексту казано. Али после сам се предомислио те решио 16. окт. 1920, да немачки текст прерадим те донекле и раширим нашим српско-хрватским језиком. Зашто сам најпре писао нацрт немачки, тому је узрок тај, што ме академија већ г. 1887 (9. авг.) и г. 1888 (23. јула) према својим установама умолила, да саставим што опширнију автобиографију, која би се за сваки случај чувала у академијином архиву. Нисам доспео, да тој жељи задовољим. Али у једној од последњих седница нашега разреда г. 1917 изнесе председник то питање пред чланове молећи их да који још нису ту жељу испунили, учине то што пре. Међу заосталима био сам ја, један од најстаријих чланова. Ваљало је дакле напокон прионути збиљски за посао. То сам и отпочео у Пајербаху те наставио исте године као и г. 1918 у Бечу и на немачком језику дотерао прилично до краја. А српско-хрватска прерада још се једнако наставља, до овога часа (17. окт. 1921 год.) исписано је 80 табака, свак на све четири странице, дакле 320 страница с неколико приложених, т. ј. уметнутих листова. Још ми је напоменути, да ме је писмом 13. јан. 1889 тадашњи секретар Српске Краљ. академије г. Жујовић умолио, да пошљем за »Годишњак« кратку биографију, али ни те жеље нисам испунио. Крајње је дакле време, да сада нешто напишем, пре но што ће ме затећи смрт).

I.

Ја сам се по казивању моје мајке и по сведочанству крсног листа родио дне 6. јула године 1838 (у петак), у граду Вараждину, као најстарији син мојих родитеља. На крштењу, које је

обавио тадашњи »пребендар« код цркве Св. Вида, по имену Б р а ч к о, наденуше ми два имена, латинским језиком Ignatius Jacobus, кумовао је неки сусед с исте улице, по имену Ш а ф р а н ; кућа рођења постоји, мислим, још и данас без промене у Бишкупечкој улици. — У родитељској кући живео је тада мој дед Иван К р а љ е к, мајчин отац, а мој о т а ц оженио се, не знам које управо године, његовом најстаријом кћери Аном. Код куће зваху ме, кајкавским месним наречјем у деминутивном облику латинског имена Игнац, Нȁцек, док је мој у ј а к, мајчин брат, био само Нâц. У сведоџбама, у колико су биле писане народним језиком — а то је било на загребачкој гимназији у годинама 1852—1854, у 4. до 6. разреда incl. — стоји уз моје презиме то Огњослав, то Ватрослав. Ово је последње касније преотело мах, тако да сам и у писмима и у штампаним текстовима испред презимена редовито стављао В., или као шифру В. Ј. Код тога је остало већ ради тога, што је мој млађи б р а т И в а н писао и потписивао И. Јагић. У Русији звали би ме по тамошњем обичају или Игнатій Викентьевичъ или Ватрославъ Викентьевичъ. Патронимик долази од имена о ч е в а, који је на крштењу добио име Vincentius, дакле у књижевном облику Винко, на кајкавском говору Винцек. Он се родио 25. марта 1802 године у хрватском Загорју, у Готаловцу код Зајезде те је у младим годинама дошао у Вараждин, да онде изучи чизмарски занат.[1] Смем се поносити њиме, јер је, што га ја памтим, уживао, и у Вараждину и на далеко и широко у околици, велики углед као поштовања вредни грађанин, као поуздани мајстор, чија је роба била на гласу као солидно рађена. Возећи се по Загорју на сајмове са својом робом, познавало га мноштво људи, особито сељака, који су радо код њега подмиривали своје потребе. Ја сам као дечак од 7—10 година, возећи се с њиме, имао често прилику да се уверим о његовој ванредној популарности. Памтим како смо се једном у предвечерје недеље имена Марије, дакле после 8. септембра, возили у К р а п и н у те у В е т р е н и ц и испод Очуре сашли с кола, да ударимо краћим путем кроз сељачке виногради. Не могосмо проћи мимо ниједну сељачку клет, да нас не би сељаци заустављали, рукујући се са својим драгим Винцеком, нудајући га »купицом« вина или вином из »срабљивца«, а мени давали би воћа (јабука, крушака и грожђа). Ова вожња на Т р ш к и В р х повише трговишта Крапине, где смо уз кола и коње под шатором и преноћили, остаје ми све до дубоке старости живо у памети. Памтим, како смо сутрадан сашли доле у К р а п и н у, где смо огледали некакву фабрику и рушевине града, у којем да су некоч живели Чех, Лех и Мех; успињајући се назад на Тршки Врх плакао сам од умора, који је проузрочила велика стрмен. Иако сам се не једном возао испод З а ј е з д е, која је била на видику, никако се не хте

[1] Једно латинско сведочанство говори, да је мој отац отишао из Зајезде у Вараждин године 1821; то ми се чини нешто касно, а крајем године 1832 да је јоште био неожењен. Мени се чини, да сам слушао да му је било 32 године, кад се оженио. То би дакле било негде око године 1834-е.

десити прилика, да дођем онамо, да видим место рођења мојег оца, да угледам »Јагићев брег«, где се некоч налазила задруга очева рода. Кад сам већ отишао из домовине, једнако ме привлачила жеља, да што изближе дознам о прећима мојег оца и како дубоко сиже у прошле векове траг његова рода. Хтео сам, да се по књигама крштених и венчаних људи оне жупе уђе у траг, докле допиру у оном крају Јагићи. Ту је романтичку мисао подржавала и дражила моја осамљеност у страном свету. Једном умолих брата Драгутина, да склони тадањег жупника у Зајезди, нека би за обећану награду за труд тражења по књигама саставио родословно дрво Јагићева рода. То сам узалуд ишчекивао, како сведочи ово писмо од 17. 3. 1901 из Зајезде: Preuzvišeni Gospodine! Na vrlo cienjeno pismo Preuzvišenosti Vaše od 15. 3. odgovoriti mi je sliedeće: Vaš g. brat tajnik kod zem. vlade umolio me je već jedan put neka bi sastavio rodoslovje od Jagića te sam za dokolice iz mat. baptizatorum et copul. počamši od druge polovice 17. vieka dokle sižu najstarije matice više članova ispisao. Ali pošto je to dosta težak posao sve te ljude sastaviti u rodoslovje, pošto tako staroga statusa animarum ne imamo, a nitko me nije poslije opomenuo, zaboravio sam na svoju dužnost. Pošto me je pako Preuzvišenost Vaša ponovno sjetila, da izpunim želju Vašu, gledati ću da Vam što moguće točnije rodoslovje sastavim, ali ćete se morati uztrpiti još te koje vrieme, jer mi drugi zvanični poslovi ne dopuštaju da bih mogao neprekidno raditi na tom rodoslovju, dok ga ne bih dovršio. A do toga eto Vam odgovora na neka Vaša pitanja: Na briegu Jagićevom, koji spada na porez. obć. Gotalovec (koji se i sada tako zove) živi jošte i sada zadruga Jagića, ali se u njoj nalazi za sada samo jošte jedan pravi potomak Jagića, i to Dragutin, koji je oženjen ali ne ima djece. Otac Preuzvišenosti Vaše zvao se je Vinko (rodjen 25. 3. 1802), sin Josipa i Anastasije. Toliko za sada na želju Preuzvišenosti Vaše, a nastojati ću da po mogućnosti podpunoma zadovoljim želje Vaše Preuzvišenosti, sastavivši što vjernije rodoslovje. A do toga izvolite primiti izraz moga veleštovanja. Najponizniji Vatroslav Crnajšek župnik. — Од тог је времена прошло 20 година а моје се надање није испунило. Готово бих рекао, да сам сâм највише скривио, што је остало ни на чему. Јер да сам опет и опет напастовао жупника те му за уложени труд послао унапред неки хонорар, можда бих био што год и получио. Овако ваља да се задовољим тиме, што излази по жупниковим речима, да су неки Јагићи били унесени у књиге baptizatorum et copulatorum већ у другој половици 17. столећа. Ја сам касније, године 1911 боравећи неколико дана у Крапини и Крапинским Топлицама, дознао да онуда има још и данас сва сила Јагићâ, али би тешко било доказати њихову сувислост са Јагићима око Зајезде. А још би теже било пронаћи, да је ова, како се чини јака задруга Готаловачких Јагића, са Јагићева брега дошла у Загорје из околице Иванић-града, где су у време цара Рудолфа II. три брата добила угарско-хрватско племство. Оригинална повеља о томе налази се сада код

мене, те сам ја насликани онде грб браће Јагића употребио са незнатним преинакама за грб подељеног ми год. 1908 аустријског »ритерства«. Већ у Берлину (1874—1880), осећајући колико се значење присваја племству у Прусији, као да су то људи неког вишег реда, приписивао бих и ја на основу оне дипломе својему презимену немачко von. Кад је једном год. 1877 моја жена, шаљући нешто поштом мени у Петроград из Берлина, изоставила била оно von, вратише јој са поште пошиљку с молбом да дода још von! O quam parva sapientia regitur mundus!

Али да се вратим к успомени на мојега доброг оца. Он је познавао множину људи у Вараждину и околици, исто тако по читавом Загорју и у правцу према Загребу до Зелине, према Крижевцима до Калника, према Подравини до Лудбрега. У њега је била дивна памет, а умео је вешто подражавати месне говоре појединих крајева, особито у Загорју, напр. Крапине, Јероваца, Јесења, људи од св. Ивана на Зелини итд. То су били код мене најранији утисци осетљивих разлика међу простонародним говорима, дакле нека врста практичне диалектологије, којом сам се једном послужио чак, да констатујем крапински изговор kerv уместо krv, против чега је устао у својој граматици Миклошић, али није био у праву, јер сам се ја још после о том осведочио.

Поштујући успомену мојега драгог оца, чије сам године живота далеко прекорачио — он је умро у 68. години, а ја живим ето док ово пишем у 84-ој — ваља ми ипак признати, да је у нашој родитељској кући принцип културнога напретка представљала моја незаборавна мајка Ана Краљек, родом по оцу Ивану Краљеку. С овим је презименом скопчана истинска прича мојега деда, коју сам чуо не једанпут. Негде под крај осамнаестог столећа дошла у Вараждин из Загорја, рекао бих из Вишњице, два брата да уче занат. Кад се пријавише код варошке власти, буду упитани за име и презиме. Старији брат висока стаса рече: мене зову Краљ. Тако га и уписаше у књиге. Кад ће то исто поновити и млађи брат, који је био малена стаса, насмеја му се варошки писар: какав си ти Краљ, ти си малени Краљек, те га тако и уписа у књигу. Од то доба подели се једна породица у две, сродне али ипак различите по имену, у Краље и Краљеке. За моје младости живео је у Загребу као »посвећени бискуп« угледни господин Краљ; тај је, кажу, још памтио да су његови пређи Краљи и моји ујаци Краљеки потекли од два рођена брата. Моја је мајка, мислим, од свога оца, мојега деда, баштинила особиту вољу за културним напретком, која се очитовала у читању књига и у жељи што културнијег уређења породичног живота, нада све у добром узгоју деце. Њен отац, мој деда, имао је читаву малу библиотеку кајкавске литературе, коју је сву прочитала и моја мајка. Памтим још како је сваке године око божића мој деда мени уручио цванцику да му донесем »Daniczu Zagrebechku«, коју је у Загребу издавао последњи кајкавски писац Игнац Кристиановић. Тај вредни човек, којега сам познавао

у Загребу као ђак и после као професор, био је тада каноник, а код њега је водила кућу и господарство нека Вараждинка Викторија по имену, наша добра познаница, — Вараждинци као земљаци осећали би се у Загребу као блиски људи, — тај дакле Кристиановић био родом Немац, Бечлија, писао се неко време још као издавач Krisztian, те се истом касније похрватио у Кристиановића. Његова је »Даница Загребачка« била врло популарно издање, па је тако особито радо читао и мој деда. Његовом кћери Аном оженио се мој отац негде око године 1834-е. Моја је мајка полазила као девојка школу вараждинских опатица Урсулинака; ту је уз читање и писање на кајкавском наречју научила и нешто немачки а уз то разна ручна дела, као шити, вѐсти и т. д. Опомињем се како нам је мајка причала, да ју је једна опатица наговарала да и она постане опатицом. Наша је мајка још и после подржавала везе с опатицама, долазила би њима у посете те доносила нама деци свакојаких »слаткиша« (међу осталим »опатичких прдаца«). Мајчина жеља бејаше да њена деца добију што боље школско васпитање, да после »нормалне« троразредне школе наставе полазити гимназију, дакле да постану »господа«. Мене, као најстаријег сина и њезина љубимца, поучавала је сама код куће у читању по тадашњој ABC-књизи. Кад сам у пролеће 1844 године пошао с мајком к учитељу првога разреда нормалне — звао се Томај, — могао сам на његово питање, умем ли већ штогод, с неким поносом одговорити, да сам с мајком у ABC-књизи дошао већ до »Глава, ласи« (= вла̂си), то ће рећи донле, где већ отпочиње срицање слогова (то смо тада звали »шлабековање« према Syllabieren), док су се у првом делу књиге састављала тек слова у слогове. Био сам тако добро спремљен, да сам, ушав у разред као јавни ученик истом после ускрса, крајем школске године, то ће рећи под крај месеца јула, изишао првим »одликашем« (primus eminens) те добио наштампану класификацију на црвеној артији. Дуго сам је чувао те би много дао за њу, да је још имам. Лако се може мислити, колику је радост имала моја драга мајка, моја прва учитељка, од тако сјајног успеха. Учитељ другог разреда, по имену Лука Марић, мора да је био родом из Крајине, јер је 1.° велику важност полагао на лепо писање, а то је била позната особина крајинских канцеларија. Марић је толико гледао на то, да деца науче лепо писати, да их је чак по празничним данима (напр. по четврцима и недељама) цитирао у школу на 1—2 сата вежбања у писању; тко му није код тога добро држао перо у руци, тому би везао прсте уз перо; 2.° о његову крајишњичком пореклу судим и по томе, што му је, мислим преко програма наставе за други разред, много стало до тога да деца почну учити немачки, бар нешто мало. Али то мало немштине мојој мајци није било доста, она нађе неког умировљеног народног учитеља из Штајерске, звао се Вагнер, који је живео у Вараждину те се понудио да ће за бесплатан ручак мене са млађим бра̀том Иваном — код куће звали су га Ценек,

он је био на две године млађи од мене — поучавати у немачком језику. Тај трбушасти словенски старчић није био добар педагог; у место да с нама говори немачки, што би било најважније и најпрече, мучио нас је вежбањем у писању фрактуре, а говорио мало или нимало немачки, већ кајкавски и словеначки. Не опомињем се, докле је трајао тај неуспели немачки курс, само то знам, да научили код њега нисмо много. У трећем разреду нормалке био ми је учитељ неки Фемен, на злу гласу са своје велике строгости, која је наводила страх на децу због честога шибања; редак је био, управо изузетан случај, да је ђак срећно прошао разред без шиба. У такав сам изузетак спадао ја. Како се тај учитељ више бавио гојењем свилених буба, но поучавањем деце, сазивао би готово сваке недеље по један пут у слободно по подне своје ђаке у варошки »мурвињак«, да му натргају за његове бубе мурвиног лишћа. Али он је знао и другојачије привлачити ђачке родитеље на кулук; једнима налагао би да га снабдевају сламом, други брашном, трећи месом или бар костима за његове ловачке псе. Он је у то доба становао у нашој улици преко пута напротив наше куће те се све дознавало, како живе, што једу, излазе ли с новцима или чине дугове. Како није имао своје куће, већ је »желарио«, да употребим тамошњи обични израз, то је за мене по дечјем мишљењу био највећи доказ њихова убоштва, док сам с неким поносом имао пред очима нашу кућу пуну божјега благослова. Ми смо деца држали нашу кућу готово најлепшом у нашој »бишкупечкој« улици, с великим би задовољством гледали како се увозе час с нашега поља час са трга возови сена, жита, кукурузе, тикава, купуса, дрва и т. д. Ја сам се свакој тековини жуљевима очевим и штедљивошћу мајчином силно радовао; кад је отац купио ораницу, молио бих га да ме повезе са собом на »лице места«, где је била предаја ново купљеног непокретног имања са стране варошке власти мојему оцу као новому власнику. Код мене се још и данас међу разним документима чувају »litterae fassionales« (»фашије«), писане језиком латинским о земљама (ораницама), што их је отац куповао у својим млађим годинама, док је господарство напредовало. Ја сам дакако делио очево убеђење, да су »желари« (реч позната код кајкаваца и Словенаца) све сами убоги врази; зато он није ни у време Бахова апсолутизма имао великог респекта пред страним чиновницима, он је познавао и једнострано уважавао пре свега свештенике и затим у другом реду адвокате (»фишкале«) и старе вармеђинске часнике, који су живели у својим кућама или на својим имањима. Кад је преко сваког очекивања у мојој шеснаестој години доживео велико разочарање, да ја никако нисам хтео да идем у клерикат, он би ми предбацивао, што ћу и ја да будем гладан »беамтер«.

У мојој раној младости много сам боловао, опомињем се да су ме једном страшно болеле уши. Особито ме је дуго, готово читаву годину дана, трапила грозница (маларија), од које ме забринута мајка лечила свакојаким сујеверним средствима, дакако без

успеха. Кад је једном упитала лечника, што смем да једем, одговорио јој мудри ескулап, тако гласно да сам могао и ја чути, да могу све да једем »vem se tak ne bu hranil«. Преварио се у диагнози! Ради болести био сам на дуго изостао из школе; да ипак година не пропадне, дођоше к нама у кућу професор са директором, да ме у кревету »проекзаменују«. Испит прође сјајно, овенчан обилатом ужином! Не опомињем се више које је то било године.

Наша и ако проста грађанска кућа одликовала се још пре 1848 године неким смислом за литературу, и ако у маленим размерима. Већ сам говорио о кајкавској библиотеци мога деда, из које је моја мајка читаво суседство снабдевала књигама. Један део тих књига, који није био разграбљен, док сам ја живео изван родитељске куће у Загребу и у Бечу, ушао је касније у састав моје библиотеке. У истину је тога било знатно више. Особито жалим што је нестало једне рукописне књиге, у коју су биле уписане многе црквене и светске песме, све кајкавским говором. Добро се опомињем једне божићне песме, коју су певали дечаци носећи јаслице (»вртеп«) од куће до куће. Један је стих гласио »Antonec pospanec naj duže ne spi, Za osla i vola naj sena skerbi«, или: »Ti Jana daj lana, Ti Dora purana, to malomu, malomu Jezušu bu«! Врло рано, т. ј. још пре 1848 године, залутала би и која штокавска књига у нашу кућу; то су доносили моји ујаци (два мајчина брата, старији је био фратар, млађи клерик у »црној школи«). Тако је наша кућа већ онамо од 1845-е године изишла на глас као »илирска«. У јесени 1847-е године пређем из нормалне школе у први разред гимназије, тада још шесторазредне фрањевачке; у првом ми је разреду био професором отац Цирил (Црногај), о којем сам већ тада слушао приповедати да је у феријалним месецима (август и септембар) много путовао, био је дакле, и ако фратар, светских погледа. У латинској сведоџби нема његова потписа, само се каже, да сам г. 1847/8 свршио први разред из ових предмета: из религије у оба семестра »Eminens«, исто тако из латинског језика, из библијске историје, из географије и аритметике: свуда »Eminens«, чак из маџарског језика у оба семестра »Eminens«. Вредно је споменути, да је маџарски језик био унесен као посебан предмет, а о хрватском језику нема спомена! Не опомињем се више, јесмо ли године 1848-е до краја јула полазили гимназију или смо пре времена свршили. Не сећам се ни тога, да ли од јесени 1848 до 1849 није у опће било школе, или сам може бити ја тада боловао; само из сведоџбе разбирам, да сам други разред гимназије полазио истом године 1849/1850, а трећи 1850/1851 — свагда с одличним успехом, како гласе сведоџбе.

О догађајима 1848 године осташе мени у памети тек којекакве страхоте оних бурних дана, недеља и месеца: кућа пуна војника, понајвише наших крајишника, вечито грување топова, бегање коњице по улицама, у сред ноћи ларма уз тутањ бубњева и војних трубаља, трчање грађанске гарде без реда с једног краја на други, највише према Драви, одакле се било бојати, да ће Маџари напасти

на наш град; на широким пољанама уз Драву, где су биле понамештане кукурузне ставице, тражили би храбри пургари међу сноповима сакривене Маџаре, којима дакако није било ни трага ни гласа; сутра дан било је много смеха о тој пургарској храбрости, али ми деца дрхтасмо ноћу од страха, не знајући што нас чека, особито ако је о т а ц кудгод отпутовао својим послом, оставив нас саме с м а ј к о м. Он се био побринуо, да м а ј к у с дечицом у случају велике опасности пошаље у Загорје, у Лобор, к некому имућному сељаку Г а л и н и ћ у, да се онде заклоне. Њему би опроштена стража, јер је пре неког времена пострадао од озледе ребара, замењивао га у ј а к М а т и ј а, који је разне војне службе саме страже пред разним зградама, на пр. пред црквицом св. Рока, на улазу у »дуги конец«, где је била смештена барутана, више од шале врло радо обављао. Ми смо деца по обичају свагде хтели да будемо, све да видимо. Једном дочекивали смо бана Ј е л а ч и ћ а, да ће се вратити из Међимурја у Вараждин. Њему у славу био читав град расветљен. Већ је и поноћ прошла и расвета ишла крају, када дође тај обожавани тадашњи вођа хрватског народа преко Штајерске; и ја сам, десетогодишњи дечак, издржао чекајући само да видим бана Ј е л а ч и ћ а, пошто нисам могао бити сведоком судбоносног првог преласка с војском преко нашег дравског моста на Маџаре, о којем смо говорили с већим страхом него ли одушевљењем. Како свагда у ратно време влада велика узбуђеност, тако се и онда које шта причало и веровало о чудним догађајима, на пр. памтим, да се у нашој улици озбиљно веровало, да се у Ђелеповцу на једном дрвету међу гранама показала Богородица (»мајка божија«). Било је и смеха. Кад се једном са балкона варошке куће прогласило, да је докинута цензура, те нагомилана светина стала викати »доле са цензуром«, велика већина није разумела што значи цензура те стала преким очима гледати на једног грађанина Немца, по имену Ц е н е р а. Мој о т а ц, његов познаник, наговорио га, да се на време сакрије за врата ближње куће, да га не би излемали. Градећи премного на томе познанству саветовала мени још године 1857, кад сам био ђак у Бечу, моја драга м а ј к а, да се поклоним брату вараждинског Ц е н е р а, посвећеному бискупу бечке цркве св. Стефана, не би ли ми ишао у чему год на руку; послушао сам м а ј ч и н савет, али без успеха. Али да се вратим к 1848 години. У оно су доба били страх и трепет Вараждинаца, мирних пургара и пургарица, наши у црвено завијени Ш е р е ж а н и; њих се свак бојао, јер су поступали безобзирце спуштајући се с Вараждинског брега: у винограду не би си Ш е р е ж а н и н одрезао грозд, већ ишчупао читав чокот; код печенарица на тржишту, кад му се цена чинила превисоком, врцнуо би тепсију у жеравицу и т. д. Споменућу, како сам ја с њима лепо изишао на крај. Обично би долазили к нама, да им мој ујак напише писма њиховима кући. Кад једном дођоше их неколико а мојег у ј а к а не би код куће, запита ме један од њих: а би ли ти, малишу, умио да напишеш писмо? Одговорим нешто

несмело, да бих. Тада они стадоше редом казивати мени у перо своје поздраве, а ја пиши све реч по реч, како су ми казивали. То се њима тако допало, да су ме похвалили, да умем боље и лепше него ли у ј а к. О страхотама самога рата добио сам ја, дечко од 10—11 година, неку слику, гледајући на свршетку пролазак артилерије нашом улицом на повратку из Угарске : све је било оштећено, полупано, подерано, запрљано — од људи, што су погинули, памтим да сам жалио једног кицоша-калфу, који је пред рат радио код оца. Знам да се звао П е т а њ е к, биће био пао у рату.

Наше васпитање у кући родитељској није се много разликовало од обичног тадашњег у грађанским кућама: о т а ц и м а ј к а давали би својим узорним породичним животом леп пример деци, а особито м а ј к а гледала би, да њена деца, како су лепо напредовала у школама, тако буду беспрекорна и у владању и вазда добро одевена. Многи би јој то чак завидели или приговарали, што ће од деце да учини господу. Иначе васпитавали би нас у страху божијем са марљивим полажењем цркве и поштовањем народних обичаја. Ми смо уз родитеље рано привикли налазити у томе поезију, која је заслађивала обични течај живота, исто као и ванредни кућни послови, на пр. радња у пољу, за коју бих молио о ц а, да се обавља у дане, кад није било школе, да бих могао што више тога рада гледати у кући и на пољу. Поврх божићних и ускрсних празника, што смо их славили у кући и цркви, највише се ми деца радовасмо путу на Бистрицу, на »проштење«. То је мени остало тако у вољи, да сам још у шездесетим годинама, боравећи са женом и тада (пре 1867 године) још јединицом к ћ е р к о м преко празника на неколико недеља у В а р а ж д и н у, редовно правио један излет на Б и с т р и ц у, кадгод чак придружио би се и о т а ц: повезли би се рано пред зору најкраћим путем испод Б е л е, тако да смо око 10 сати већ били онде, а после подне враћасмо се око 4 уре преко В е т р е н и ц е и О ч у р е на И в а н ц е, где смо код познатог нам Т а у с и г а били почашћени господском вечером те око 11 сати срећно стигли назад у Вараждин. Једне године договорисмо се са мојим драгим пријатељем у Загребу Богославом Ш у л е к о м, да ћемо заједно преко С т у б и ц е на Б и с т р и ц у; онамо дошао нам из Вараждина на сусрет мој б р а т Д р а г у т и н те преноћив на Бистрици сутра дан кренусмо даље. На путу онамо устависмо се за подне, да се коњи одморе, на Стубици, а како је било доста времена до ручка, одлучимо да се окупамо. Код тога је Ш у л е к у својој кабини заспао, те кад се дуго не показа, стадосмо га звати и лупати на врата, не би ли га пробудили. Али човек глух, не чује ништа. На сву срећу има над вратима у кабину отвор, кроз који смо бацали свакојаке кугљице, док га једна погоди у главу или лице. И тако се пробуди те срећно изађе. Кад сутра дан стигосмо по месечини у Вараждин, у кућу мог о ц а, догоди се опет један смешан призор. Мој о т а ц хтеде Ш у л е к а поздравити; тај примакне одмах по обичају к уху своју сребрну слушаљку ; отац не

знајући право што то значи, погледа мене, а ја ћу му рећи, нека затруби у слушаљку. Имао сам рећи, нека му каже неколико речи поздрава у слушаљку. Он ме послуша те збиља затруби с толиком енергијом, да се Шулек препао и брзо одмакнуо своју слушаљку. Кад сам разјаснио неспоразум, било је много смеха. Сутра дан отпутовао Шулек к жупнику Шавору у Буковац, с којим је срдачно пријатељевао.

Ја сам се ради Бистрице удаљио од причања о првим, вараждинским годинама мојих гимназијских наука. Из мојих успомена навест ћу још ово. У оне године пада несрећа што је снашла мојег ујака Матију, да је од невешта лечења једне упале очију потпунома ослепио. Оставши у нашој кући код своје сестре, моје мајке, као и отац му, мој деда, престао се ујак бавити голубима, што му је пре била велика забава. Тај интерес пређе сада на мене: сваку заштеђену крајцару ја бих употребио на куповање или мењање голуба, тако сам хтео дотерати до све лепше и племенитије расе, тако зване флорентинске. Отац се малко и љутио, што му голуби по крововима чине штету, и опет није се много противио мојему господарству и мојој трговини, јер му је милије било да се забављам код куће него ли да се клатарим по улицама. Једном приликом мало да нисам озбиљно пострадао бавећи се око голуба. Једној ново купљеној голубици подрезасмо крељути, да нам не би одлетела; некако дође на греду од штагља а ми, ја и мој млађи брат, договорисмо се, да ћемо је потерати са греде на сламу и тако лакше ухватити. Стадосмо нишанити у њу један с ове, други с оне стране маленим каменчићима. Још сам опоменуо брата, да пази како ће бацати, да не би погодио у мене. И гле, несрећа хтеде, он погоди збиља у мене између оба ока у носну кост те је озледи. Више сам недеља морао изостати из школе, родитељима није било мило да кажу истину, као да је тко што скривио, измислише да сам се оклизнуо на леду и пао! Још и данас носим знак од тог случаја, малу бразготину.

Није управо потребито, али ћу ипак споменути, да моје памћење сиже у моје детинство од прилике у трећу годину. То је било летом, кад се у нашој најближој цркви св. Вида славила октава патрона цркве, светога Вида. Читаву недељу од 15. до 22. јуна служио се по подне (около 4. или 5. уре) оргуљани »благослов,« на који се скупљала множина света са улица које се рачунало да спадају под цркву св. Вида. Пођоше онамо и отац и мајка те поведоше са собом и мене; кад се вратисмо кући, имамо што видети: мојега малог брата попарило по врату и прсима врело млеко, које се некако, не знам чијом непажњом, на отвореном огњишту пролило и просуло по детету, што је стајало уз кухарицу. Плач и врисак јадног детета оставио траг у мојој памети до данас, само се дана у недељи више не сећам. Тамно памтим смрт неке старе госпође из наше куће, то ће бити моја баба, али ја се ње живе не опомињем. Знам, да је мој деда имао коње у кући и да је један »Фицко« био тако јогунаст, те није

трпио деце у колима. Кад цигани украдоше д е д у коња из штале, то га је тако озловољило, да није хтео више држати коња. Кућа, у којој сам се родио ја и сва моја браћа, била је саграђена године 1827-е после великог пожара, који је букнуо управо у кући мојег д е д а те прогутао дугачак ред кућа наше улице; међу њима дакако и његову. То се догодиловаљда 1825-е године; памтим из приповедања у годинама моје ране младости, да је д е д остао без куће и кућишта те децу пораздавао пријатељима, док не би саграђена нова кућа на истоме месту. У врту иза господарских зграда био у углу засађен јаблан, готово највише дрво у целој вароши, које је мојему о ц у издалека, кад се на путу са »Главича« спуштао у Вараждинско поље, служило као ориентација да види где је његова кућа. Зато је много волео тај јаблан, док му га није олуја преломила и повалила.

Већ сам казао, да се моја м а ј к а једнако бринула и мимо школу за наше образовање. Кад смо још ја и б р а т полазили нормалку, дала нас уписати у музикалну школу, која је два пута у недељу настављала школско занимање од 4 до 5, и то на виолини. Учитељем те музикалне вештине беше г. У д л, органиста жупне цркве св. Николе, отац познатог бечкој публици У д л а, који је кроз много година забављао Бечлије својим хумористичним певањем. Он се, иако млађи од мене, не опомиње више, да је као мален дечко долазио с оцем и мајком у нашу кућу, да бисмо се уз његову (очеву) пратњу продуцирали гудњом на виолинама пред нашим р о д и т е љ и м а, нашто је следила »течна« ужина за целу У д л о в у породицу. Не бих смео учитељу приговорити, што није било много успеха од његова поучавања; биће пре истина, да у обојице браће није било музикалног талента. Јер сам ја после виолине наставио још и клавир, најпре код неког Х е џ е к а, који је био разрок те ужасно шкиљио, а после код познатог по имену фратра Фортуната П и н т а р и ћ а — али ни на клавиру не би већега напретка него ли на виолини. Ипак ћу се похвастати, да сам у Загребу, у три године мојег боравка у надбискупском орфанотрофију, врло често на оргуљама пратио ђачко певање у домаћој капелици, а који пут и у цркви св. Петра. Све би ишло како тако, само на педалима газити није ми било лако, често бих ногом хватао криво.

Ја сам од најранијих година врло радо читао књиге. Још у нормалци прочитао сам готово сву д е д и н у кајкавску библиотеку, после око године 1848-е стадоше се јављати у кућу и штокавске књижице, издања загребачког илиризма. Једном, ваљда још пре 48-е године, скупило се нас неколико деце с исте улице о великим празницима да се сиграмо; у програму наше забаве било је такође читање Робинзона у кајкавском преводу. Кад нам читање досадило, метнусмо књигу на страну те је тако и заборависмо. Када у зимњим вечерима дође на ред да и м а ј к а чита Робинзона својим суседама, тражи књигу, али књиге нема те нема, тражисмо је посвуда, распитивасмо код суседне деце, да ли је тко видео или кући однео нашег Робинзона, — књиге нигде нема. Истом у пролеће, кад је снег

стао копнити, нађосмо нашег Робинзона под једним грмом од грожђица. Тај дефектни екземплар остаје у мојој библиотеци као најстарији пратилац мојег живота из књижног царства све до моје смрти. Не бих умео рећи, јесам ли већ у нормалци или у првим разредима гимназије имао у рукама малу граматику »илирског« језика од Фирхолцера. Онде долази под крај књижице неколико текстова наштампаних ћирилицом. Знајући да онако штокавски говоре у Вараждину у два дућана трговци, које су Вараждинци, па тако и мој отац, звали Грцима (иди к Грку, купи у Грка и т. д.), мислио сам да су они текстови грчким словима писани на грчком језику. Кад је допро из Загреба до Вараждина глас о грчком језику као најтежем предмету гимназијских наука по новому систему, тешио сам се тихим задовољством, да тај језик неће бити за мене тежак, јер сам већ проучио све, што сам нашао код Фирхолцера. Ја сам о тој лако схватљивој заблуди написао неколико речи у Алманаху г. Ћурчина: Српско-Хрватски алманах за годину 1911 (Београд—Загреб), под насловом: Ватрослав Јагић, неколико цртица из моје прошлости (наштампано у Уводном делу на стр. 4—8). Неки Р. Србендић (псевдоним), кому није био онај алманах по вољи, оборио се и на мој чланчић у »Застави«. Моје умишљено знање грчког језика потрајало је све до доласка под јесен године 1851 у Загреб, у четврти разред гимназије, за мене први по новому систему.

Пре но што ћу се растати са годинама мога детинства и прве младости, проведеним у родитељској кући, казаћу као на опроштај још неколико речи. Никада у свом животу нисам градио стихова ни на којем језику; у томе је мој покојни брат Иван био куд и камо већи мајстор од мене, он је и у славу нашег оца написао читаву шаљиву песму још као клерик, и после као жупник састављао згодне честитке мојој и својој деци за разне породичне празнике. Ја не бих умео таковиx шаљивих ствари писати ни под живу главу. И опет ћу се оградити против мишљења, као да нисам имао никакова песничког осећаја у души. Само се тај није излевао у стиховима, већ је налазио одзива у посматрању лепота природних, у миловању народних обичаја, у љубави према домовини, у којој свагда има много поезије, много романтике. Радо се сећам, како сам се као дечак од 10—11 година пењао у врту, иза куће и господарских зграда, на велика врата, да гледам лепи венац гора, са Иваншчицом по среди, који је лепо заокруживао широка поља најближе околице вараждинске. Са вараждинске равнине привлачили би контури гора к себи поглед и будили жељу за пењањем у колима или пешке уз брдо, низ брдо. На широкој цести што води из Вараждина, из »Дугога конца« — тај су старински назив прозаични људи преиначили у Дугу улицу — пут Загреба настајаше за мене поезија истом иза Плитвице, Турчина, Кнегинца, јер ту почињу брежуљци. Зато је за мене и пут у Вараждинске Топлице био пун поезије, као и читав пут до Зелине преко Новог Марофа, Паке, Брезнице и Бисага

до св. Ивана. Али и кућни послови, радње у пољу, биле су драге мојему срцу; ја сам уз оца прилично научио, да знам кад је време којој радњи; делио сам с оцем све његове радости, сву његову бригу. Како некоч као малени дечко, тако још после, кад сам из Загреба долазио к оцу са женом и децом у госте, радо сам угађао оцу, пратећи га на поље да обиђемо његове оранице. Још пре 48-е године добио сам преко људи, што би долазили к оцу у кућу, нуђајући му сад вина сад друге за кућу потребите ствари, прилично тачан појам о значењу задруга, тако зване »велике хиже« са њеним »господарима«. А и мајка купила би не један пут испод руке од женскиња то сира то масла, то јаја то пилића и патака, донесених кришом из задружне имовине. То је било управо на штету задрузи, али се гледало кроз прсте. Кад се у пролеће отворила пољска радња, устајао би отац рано у зору те одлазио на трг, да најми »тежаке« и »тежакиње« за посао, који је већ био на реду. Ми смо се деца веселили, кад се око 5 сати из јутра враћао кући окружен већином Словенцима и још више Словенкама (ми смо их тада звали Штајерцима и Штајеркама), које су биле погођене на један или на више дана за радњу у пољу. На мајци је лежала дужност да за подне пошље обед тежацима на поље, а на вечеру дошли би сви кући те многи код нас и ноћили. Било је и Загораца међу тежацима, али мање, осим млатаца, којима сам ја често доносио за ужину хлеба, лука и вина; гледајући с коликим апетитом и колики квантум хлеба може да поједе овакав један загорац, уверио сам се о истини пословице »једе као млатац!« Још ћу додати, да је у кући мојег оца свагда било у подруму (у »пивници«) доста по избор добра вина, и опет нити је тко од наше породице био пијаница нити се је подносило, да се код нас људи опијају. Ипак један пут нађе се у нашој кући, — мене није било у Вараждину, већ то знам по приповедању, — весело друштво, било је људи само »добре вође« а било је и пијаних. Под крај, кад им је већ свега доста било, прохтело им се јоште кухана вина, гливајна. Мајка приставила к огњишту два велика лонца вина, са шећером и циметом да закипи. Кад је дошло до растакања, падне једна свећа лојаница, по неопрезности човека, који је у кухињи матери светлио, у лонац, где је одмах и нестало, растопила се. Шта ће сад да раде? Жао им је било, да читав лонац вина пропадне. Човек се домислио да ће правити разлику, те из здравога лонца делити чаше гостима што су били трезни, а из лојаног лонца онима, који су већ били добро накресани. Где који од ових последњих би нешто приметио, али га они други одмах ућуташе, корећи га да је пијан!

Моја мајка, добра и штедљива господарица, веселила се, кад је отац могао штогод купити за кућу или је у неколико обогатити, зато је који пут, кад би отац донео кући са вашара ћемер пун цванцика и шкуда, пре но што ће он у јутро устати те добитак бројити, поизвадила из ћемера неколико комада сребра, не кријући тога од мене, свога љубимца сина. Десило се, да је отац после

устребао новаца, тада би се јавила м а ј к а са својим уштипцима и пружила му ненадану помоћ! Једна жеља м а ј ч и н а није се могла испунити: она је једнако говорила о »горицама« (винограду), које би хтела била да се могу купити негде у »Вараждинском брегу«. Али до тога не дође: испрва множила се деца, сваке друге године по једно дете, било нас је шестеро, четири сина и две кћери, а после стала мајка боловати, те се много трошило на доктора, на лекарства и на »топлице« (Сутинско), тако да је о т а ц морао најпосле чак неке оранице изнова продати, да не упадне у дугове. Не заборављам код тога, да смо и ми школовани синови, уза сву штедљивост, задавали р о д и т е љ и м а доста трошка: где који завидљиви пургар брусио си језик, да ће Ј а г и ћ од деце начинити господу а сам крај тога осиромашити. Њихова се претња не обистини. Мој о т а ц, ни као удовац после м а ј ч и н е смрти, не поста распикућа, он умре у својој скромној, добро оправљеној кући, без дугова, остави својим синовима чак малу имовину од неколико хиљада форинти.

Јоште једне црте у нашем васпитању хоћу да се такнем, наше религиозности. Разуме се, да је наше васпитање било основано на религији и моралу католичке цркве по њеним опћим начелима и локалним традицијама. Ове су последње много значиле и сачињавале сву поезију душевног живота, који је црпао своју највећу снагу и храну из цркве. Ми смо деца у свему следила пример р о д и т е љ а, делила с њима радост и свечано расположење о разним црквеним пригодама. Нисмо знали ни за какву религиозну искључивост, никада није се псовало на друге религије. Наше свећенство било нам симпатично својим народним мишљењем и учествовањем у нашој радости и нашој жалости, ми смо га поштовали и волели као нашу нешто вишега реда браћу. То је особито вредило за нашу кућу, која је бројила међу члановима рода неколико свештеника (фратар отац Јукундијан Ј а г и ћ, отац Никола К р а љ е к, клерик и после капелан Стјепан В а л д е ц). Уз њих долазили би радо у нашу кућу и други свештеници, њихови познаници, фратри фрањевци и капуцини, капелани, катехете и професори. Господовао је дух не касте, већ непринужденог пријатељства; дружећи се с њима, били смо некако ближе и цркви, сматрајући је народном институцијом, пуном поетске привлачности. Ми смо разликовали хрватску побожност од словеначке, која нам се чинила сувишном; у Вараждину сакупљале би се Словенке око капуцина те онде после разласка наше хрватске публике остајале да врше своје особите побожности. Нама се то чинило сувишно. Полазећи радо сваку црквену службу божију, врло сам рано стао осећати нерасположење к пречестому, школом прописаному исповедању; у кајању за грехе, у обећању да нећеш нигда више грешити, налазио сам знакове неискрености, који ми нису били мили ни у најранијој младости; нисам био опаке ћуди, али својега »ја« нисам радо износио на вид; премного сам тога чуо, видео и знао пре времена, а то није било добро—паметније било би, да су моју радозналост старији око мене јаче обуздавали или је спречавали.

II.

С наступом моје четрнаесте године настаје ново доба мојега живота : остављам родитељску кућу, селим се из Вараждина у Загреб. Све је то било дело моје мајке, којему се отац није противио. Мој изврсни напредак у школи, где сам се рачунао првим ђаком, стао је у трећем разреду наше вараждинске гимназије задавати драгој мајци велику бригу. Њезина је одлучна воља била, да наставим гимназију, како су је пре свршавали толики ђаци, међу њима и оба њена брата (Валчек-Валентин и Матек-Матија). Што би после свршеног шестог разреда даље следило, о томе није се говорило, но тихо мислило се за цело на ступање у »црну школу«, т. ј. у семениште. Док је њен старији брат, по фратарском имену Никола, некако у то време одслужио своју прву мису (у октобру 1849), а млађему брату није било суђено да постане свештеником »белорисцем«, јер је био ослепио, могле су се жеље и мајчине и очеве концентрисати на њихову најстаријем сину (а тај сам био ја), да ће данас сутра он у живот привести њихове заветне мисли и наде. Но ето јада изненада. Управо кад сам полазио трећи разред фратарске гимназије, стало се поговарати о том, да ће се и у Вараждину гимназија организирати по новом систему, али само као нижа гимназија са четири разреда. У моје забринуте мајке наста већ онда питање, што ће бити од мојих наука, ако свршим четврту гимназијску годину код куће, а пете не буде. Плаћање у Загребу за стан и храну надвисивало би дохотке мојег оца, који је као добар господар имао на уму и осталу децу (тада нас је било још четверо, јер су млађа сестра и најмлађи брат умрли). Тако у разговору са познатим лицима притече јој у помоћ добрим саветом неки наш познаник, по имену Млинарић, који је мени кумовао на »фирми«. Он сврати мајчину пажњу на Загребачки надбискупов завод орфанотрофиум, те се понуди, да ће с њом заједно у Загреб, да поведе своје кумче пред надбискупа с молбом, да будем примит у завод као питомац. Млинарић постао међутим жупником у Храшћини, али одржао задану реч. Он нас позва у Храшћину, куда стигосмо ја и мајка у очи њена имендана (на дан Јакопа 1851). За мене је овај пут био најдаљи, што сам га донде учинио. До сада знао сам Вараждинске Топлице, Чаковац, Лудбрег, Бистрицу и Крапину, а сад ћу ево преко Храшћине и Трговишћа (ту сам већ један пут долазио с оцем) у св. Иван на Зелини и у — Загреб. Мене је само путовање више занимало него ли његов циљ, који сам оставио на вољу мога кума. На дан св. Ане одслужио жупник мису, пописмо своју кафу и ајде у кола. Сасвим непознатим крајевима (мислим преко Беденице) стигосмо некако иза подне у св. Иван, ја с мајком к Целинићки (њен је покојни муж имао трговачке везе с мојим оцем), а жупник Млинарић к тамошњему жупнику Михалинчићу. Само место лежи врло живописно,

пола на брду, пола у долини; ми се прошетасмо у друштву Целинићкине кћери, преноћисмо код њих, те сутра дан даље пут Загреба. Ова друга, краћа половица пута нема више толике занимљивости као прва, једини »Глибоки Јарки« обратише на себе моју пажњу. Ја с мајком одседосмо у »Драшковићевој оштарији« у »Влашкој улици«. Памтим, да сам овде први пут у свом животу уз говедину добио sauce од сардела, а знам и то, да смо сутрадан (28 јула) са Циглане гледали велику помрчину сунца. Загреб је овај први пут произвео на мене велики утисак, као нигда после. Пре свега катедрала са својим оригиналним звоником и великим милозвучним звоном, затим надбискупски двор са својим цветњаком, даље Дуга улица са Каменитим вратима, трг св. Марка, бански двори — све је то за мене било ново, невиђено, велико и величанствено, јер је далеко превазилазило моје вараждинске утиске и појмове. Од саме главне ствари, аудиенције код надбискупа Хаулика, није ми остало много у памети. Сећам се, да сам га пољубио у руку те неколико научених латинских речи изговорио. Боље сам запамтио његова церемониара Гашпарића, врло фина и уљудна млада свештеника, који је примио моју молбеницу те ваљда он у договору са директором орфанотрофија, тада жупником код св. Петра, П. Буглером, у моју корист повољно решио. Био сам примљен у надбискупски завод, и то одмах у Загреб, ма да се говорило да питомци ниже гимназије спадају у Пожегу. Моја се мајка тога бојала, али нам је помогао тај случај, што су хтели јоште једнога питомца ниже гимназије сместити у Загребу; уз њега дошао сам и ја одмах у Загреб, тако да нисам Пожеге нигда ни видео.

Крајем септембра растао сам се са родитељском кућом, постао ђаком загребачке гимназије, питомцем надбискупског завода, како смо тада рачунали, на пуних пет година (од 4-г до 8-г разреда). Догађаји доказаше касније, да се тај рок смањио на три године. Тежак је био опроштај са омиљелом кућом родитељском, са старим навикама домаћег прага, са оцем и мајком, са дедом и ујаком, са толиким члановима рода; много се суза пролило на растанку, али брижна мајка не хтеде ни сада својег сина пустити самог у страни свет. Она се одлучила отпратити ме у Загреб, да види, где ћу бити смештен у заводу, препоручити ме професорима. Професори, којих је према вараждинским односима било на један пут много, примише моју мајку и њезиног синчића врло љубазно. Ни од кога нисам добио толик респект као од Бабукића, те добре и благе душе, који нас је и одвише штедео, јер смо управо из »Илирског« језика премало од њега научили. Предавало се све хрватским језиком, највећи ми је страх задавао грчки језик, од како сам се уверио, да то није онај Фирхолцеров језик, већ нешто сасвим друго, где је требало све изнова отпочети, по трљавом издању хрватског превода Кинерове грчке граматике; према саученицима четвртог разреда били смо ми придошлице из Вараждина (памтим неког Пакшеца) у великом назатку, јер

су загребачки ђаци већ у трећем разреду кроз читаву годину учили грчки те дотерали у граматици до глагола на -μι, а нама је ваљало сад истом почети. Зато није никакво чудо, што смо се нас двојица Вараждинаца договарали, како ћемо побећи назад у Вараждин. Тада је био трговачки саобраћај између Вараждина и Загреба на теретним колима сељака из вараждинске околице и Међимурја врло живахан. Рачунасмо, да ће нас који киријаш, који се празан враћао у Вараждин, радо узети са собом. Не знам право, што је омело наш план. Еле ја прионух озбиљно за науку, последак био тај, да сам већ крајем првог семестра био први ђак у разреду, исто тако и у другом семестру, те по тадашњем обичају као премију (награду) добио загребачко издање Гундулићевих дела, повезано у црвену кожу са златорезом. Још и данас стоји ова давна успомена моје ђачке младости у мојој библиотеци!

Материјална страна мојега живота у заводу није се могла ни из далека испоредити са храном и негом у родитељској кући. Недостатак није могао бити подмирен честим пошиљањем од куће то меса (шунке), то колача (од ораха и мака, по нашему »орехњача« и »маковњача«). Ова за млади желудац тешко пробављива храна била је чак на очиту штету мојему здрављу, развила се скрофулозност, која је трајала кроза све време мојег боравка у заводу те престала истом, кад сам изван завода у приватној кући моје потоње пунице нашао здравију храну. Да у заводу није младеж била са храном задовољна, доказала је у мојој првој години (1851—1852) читавом побуном, која је дакако свршила са поразом: молбеница потписана од свих питомаца више гимназије — нас двојицу из ниже гимназије оставише на миру — и управљена на надбискупа, не дође за цело њему ни до руку, већ предана у канцеларији буде уручена директору завода, који поведе строгу истрагу те двојицу питомаца за казну искључи из завода. Мање озбиљно свршила је за моје треће године опозиција ђаштва против заводске кухиње. Гледајући са отвореног коридора у башчу, која се за двориштем далеко пружала, опазише питомци, да нас кухиња храни готово једнако салатом, док се боље сорте зелени односе за продају на трг. Да се освете и искажу своје незадовољство, бацише једне вечери неколико их сву хрпу за наш сутрашњи ручак нарезане салате у две велике бачве, у које је кроз жлебове цурила кишница. С напетошћу чекаше сутра дан ђаци, што ће од тога да буде. А што би? Префект наложи слугама, да нарежу другу салату за ручак и даље ништа. Не би поведена никаква истрага, а чини се, да нас нису унапред хранили толико салатом, већ смо добивали и друге зелени. Када се срачуна, колико је вредила храна, што сам је у торбама добивао из Вараждина, и колико је родитеље стојало шиљање преко разних познатих и непознатих људи и кад се к тому додају још неповољне последице за моје здравље, излази да бих ја уз исти трошак могао био живети у којој скромнијој приватној кући, онако на пример, како су били намештени у познијим годи-

нама ђаци код моје пунице, али мој опрезни отац није се хтео упуштати у плаћање с месеца на месец те је волео да буде овако, особито кад сам тиме, као заводски питомац, био већ унапред примљен и у семениште, а то је био врх његових жеља.

Колико сам у погледу материјалног живота у заводу био на губитку према кући родитељској, толико сам, и још много више, био у добитку с погледа на интелектуални развитак. Брзо, још течајем првог полугодишта, ушао сам у круг тадашњих духовних интереса заводске младежи, која је састојала из најбољих и најспремнијих ђака загребачке гимназије. О чему нисам домала имао никаква појма ни знања, то сам сада већ зажелео да имам у својој малој библиотеци; то су била нека издања »Матице илирске«, међу њима »Коло«, у којем сам налазио много поучне садржине. Те смо књиге ђаци добивали под јефтину цену; још се сада опомињем, како ме љубазно примио Раковац, кад сам донео свој обол, да си купим оне књиге. У самом заводу држали смо заједничким приносима неке листове, међу којима знам да је био »Neven«, који смо читали с неисказаном жељом. Памтим, да је међу осталим чланцима онде излазио одзив Вебер-Ткалчићев о Бановој Мејрими; ми смо га ђаци читали и веровали свакој његовој речи као јеванђељу. У оним је годинама био јоште силно развијен дух словенске узајамности, који се очитовао код нас у изучавању чешког језика. Тако сам и ја већ у петом, ако није било чак у четвртом разреду, стао учити чешки, набавив си мали речник Конечнога, граматику и читанку Томичека и мислим још нешто од Челаковскога. Међу нашим професорима био је особити пропагатор ове идеје Иван Мацун, родом Словенац. Он је сврatио моју пажњу на Суботићев епос »Краљ Дечански«, од њега сам добио Шафарикове Starožitnosti да их читам, што није био лак посао, јер је Шафариков стил доста тежак. Код куће, у заводу, излазио је литографисани листић, који се је, мислим, звао »Minerva«; неко му је време био редактором Новотни.

Прве две године, четврти и пети разред, прошле су и у заводу и на гимназији мирно, без особитих догађаја, које бих био ваљда упамтио. Међу професорима одликовао се тачношћу и јасноћом предавања Голуб, којега сам ја управо тога ради толико заволео, да сам неко време о томе помишљао, да ћу се сасвим математици посветити. У том сам предмету тако добро напредовао, да сам у петом или шестом разреду добио за премију књигу Шулц-Штрасницкога. Шести је разред за мене пролазио врло неспокојно, а тому је био главни узрок у клерикалној политици надбискупа Хаулика. Њему и његовим доглавницима паде на ум, да ваља исправити сувише народни и светски дух хрватскога свештенства позивом у помоћ неколиких Тиролаца, који ће на упливним местима радити у својем тиролско-немачком смеру, а уз то понешто доприносити ка германизацији. Та нова замисао такнула се и орфанотрофија. Одлучено би, да ће од сада у овом заводу остајати само

питомци до шестога гимназијскога разреда, а за седми и осми уведен буде посебни двогодишњи философски курс у семеништу, тако да су слушачи овог курса већ носили црне хаљине као и други клерици. Тако искрсну преда мном дилема, да или пре времена уђем међу клерике, прекинув науке на гимназији, или да се већ сада одречем за свагда мисли, да ступим у свештенички сталеж. У мене је под притиском јавнога мишљења, које никако није одобравало планова Хауликових, све снажније сазревало решење, да не идем у клерике. Али како ћу живети, где ћу наћи заклониште да могу свршити седми и осми разред ? Ово ме је питање стало врло рано узнемиравати. Најпре открих своју тајну мајци, која не хтеде одмах уз мене пристати, али из њених сам писама лако разабрао, да ће ме подржавати и моју ствар заговарати пред оцем. И мој деда склањао се на моју страну, можда зато што је дневице видео пред собом слепога сина, који је имао бити клериком. Најтеже је било постићи пристајање са стране очеве. Причали су ми касније, да је многа крупна реч пала између оца и мајке ради мене; отац је приговарао матери, да је сву ту моју тврдоглавост скривила њена превелика благост спрам деце, нарочито спрам мене. У том се је смислу по свој прилици једном потужио вараждинскому капелану, по имену Кара, пригодом једне његове посете код нас, а тај господин, хотећи ваљда мојему оцу угодити и захвалити за многу капљицу доброга вина, коју је код нас попио, понуди му се да ће ми он у очево име написати писмо пуно озбиљних опомена, не би ли ме обратио на прави пут. Кад то писмо стиже мени у Загреб, озловољи ме страшно већ сама мисао, да се неки непозвани трећи меша у наше нежне ствари ; и не знајући право, тко је оно написао, ја изгрдио непознатог писца што се прти у ствари које нањ не спадају. Кажу, да је после неколико пута долазио капелан нашој кући да обазна какав је ефект изазвало његово писмо, али моја мајка не хте казати истине, већ се изговарала да нема од мене никакова одговора. Тако то потраја до краја школске године, и кад је већ на пола питање било решено, дође једном опет капелан к нама, желећи мене видети. А ја кад сам чуо, да долази, побегнем преко дворишта и зграда страга у башчу и »завртје« те се нисам хтео показати. Тако се нигда више не видесмо. Он остави до скора Вараждин.

Али да испричам још и то, како сам си помогао у невољи, да без велике очеве потпоре наставим седми и осми разред на гимназији у Загребу. Као прилежан ђак долазио бих овда онда к директору по коју добру књигу, да је читам, што је он радо чинио, јер се тиме међу нама ђацима ширило знање немачког језика. У разговору бићу му открио тајну, да не бих хтео као орфанотрофац у надбискупов философски разред, већ да наставим полазити гимназију, само не знам како ћу намакнути средства. Директор, о којем се по Загребу поговарало, да има виши налог да навраћа боље ђаке на философски факултет ради потребе учитељских сила

из домаћега нараштаја, обећа ми да ће гледати да што за мене нађе. Кад сам ја то од њега чуо, јавио сам мајци, нека му пошље штогод из Вараждина за кулинарне потребе, не би ли га тиме још боље удобровољила. Добра мајчица радо саслуша синову молбу те посла директору у кућу и брашна и меса и још штогод. Тиме га збиља обавеза, да води о мени рачуна.

На растанку крајем школске године обећа ми поново, да ће се за ме бринути. Ипак нисам још имао ништа сигурна у рукама, тако су оба месеца мојих оногодишњих празника били више време забринутости него ли мирна одмора. И сад је још било суза на очима то у мајке то у сина, оца не могосмо никако успокојити. Опомињем се, да сам под крај празника необично рано отпутовао у Загреб, где сам на каптолу код једне Вараждинке дуже времена имао стан, а чини се и храну. Срећа хтеде, јавила се директору једна госпођа, директриса приватне девојачке школе, којој је требало надзора и поучавања за њена оба сина, затражила да јој нађе таково ђаче, којему ће она радо давати стан и храну за ту дужност да буде информатор њене деце. Директор сети се мене и моје молбе и тако дођем у кућу госпође Струппи, и мој полазак седмог разреда на гимназији био осигуран. И мој се отац мало по мало умирио, особито када му се испунила жеља, те је његов други син, мој млађи брат Иван, пошао у клерике, т. ј. већ у седмом разреду обукао црно одело семинараца-клерика. Додаћу нешто што је спомена вредно : кад сам још био у заводу у шестом разреду, гледао сам сасвим искрено да умирим и оца и мајку обећањем, да ћу кад свршим на гимназији осми разред с матуром, поћи у теологију. А гле сада, кад сам си осигурао живот за седми и осми разред изван завода, није било нигда више о томе ни говора : нити сам ја ишта о томе спомињао, нити су отац или мајка игда питали, хоћу ли ипак у попове. Доста им је било видети једнога сина у семеништу ; што ће од старијега да буде, о том су престали разбијати си главу.

Док сам још био орфанотрофац, доживесмо ми ђаци на гимназији овај случај : Некако у летњем семестру године 1854-е стиже изненада неки министериални саветник из Беча, да инспицира нашу гимназију. Која је сврха била те инспекције, ми ђаци нисмо знали ни слутили. Само сам опазио у нашем, шестом, разреду — како је било по другим разредима, не знам — да директор одабире и у прве клупе намешта све загребачку децу, која су више и боље умела говорити немачки него ли ми орфанотрофци, иначе најбољи ђаци у разреду. Тако доспем за тај дан и ја, иначе први ђак, из прве клупе некуда по даље, јер моја немштина тада још није много вредила. За доказ навешћу овај факат. Кад сам једном из петог, рекао бих, разреда пошао болестан кући у Вараждин, возио сам се у »штелвагену« са једном госпођом, која ме умиљато упита, куда се возим (дакако по тадашњем обичају загребачких госпођа немачким језиком). Ја ћу јој рећи : Ich fahre in Warasdin. Она ме исправи :

nach Warasdin. Мене је румен стида обасула по лицу и управо зато нисам могао тога заборавити. Не знам, тко је била она госпођа, не опомињем се, да ли смо се возили заједно до Вараждина, тек ми је остало у памети да је била са мном врло умиљата, биће ме жалила као болесно дете, које хита кући к својој драгој мајци. Лако може бити, да сам у шестом разреду већ више и боље знао немачки, ипак директор није могао са мном постићи оно, што се хтело, т. ј. доказати, да уведење немачког наставног језика неће изазвати никаквих потешкоћа. Министериални саветник Клеман — његова сам сина нашао године 1886-е у Бечу у министарству те смо у разговору и тај задатак његова покојног оца спомињали — могао је збиља мирном душом јавити у Бечу на повратку са своје инспекције, да хрватска деца знаду довољно немачки, да настава неће ни мало запињати. И збиља, када се у јесен године 1854 опет састасмо у гимназији, сада у седмом разреду, — било нас је седам, поругљиво звали би нас седам мудраца, јер је сва једра средина ђака овог разреда отишла у семениште — они исти професори, који су нам дотле предавали све науке на хрватском језику, морадоше окренути кабаницу те се претворише у — Немце. Гдекоји, као на пример Голуб, учинише то без сваког увода, тако да од селе ниси више чуо из његових устију ниједне хрватске речи; други, као проф. Киселјак, освојише наша срца искреном исповести, да чине што им се налаже, јер не могу другачије.

Пре но што ћу наставити причање о седмом и осмом разреду, да се опростим са заводом, у којем сам провео три године. Цело то време био директором завода Гуглер, којега смо ми питомци мало и ретко виђали, ван кад би се догодио какав ванредни случај, где је требао да се јави у нашу средину са свом строгошћу више власти. Префектом завода, с којим смо били у постојаном контакту, био капелан исте цркве св. Петра, потоњи професор религије на гимназији, Мирослав Нагел, родом Вараждинац, дакле наш ближњи земљак. Кад смо ми то дознали, моја добра мајка није заборавила да може бити од користи по њезина сина, ако у Вараждину пружи родитељима Нагеловим какову год помоћ и полакшицу живота ; она би им шиљала свашта из куће у кућу, а њихов син, мој префект у Загребу, узимао би мене к себи на ручак, ако не управо редовито сваки дан, а оно ипак довољно често. Тако је, док је он био нашим префектом, мој живот у заводу био нешто сноснији. Кад смо били у шестом разреду, добисмо новога префекта, потоњега каноника Будицкога, који се мени, можда без разлога, није толико свиђао као Нагел. Као најбољи ђак у разреду, имао сам по старом обичају и у заводу бити као неки надзорник над ђацима; то смо тада звали бити attentor, који није до душе имао велике власти, али и колика да је била, ја сам је вршио врло либерално, то јест пуштао сам ђацима да раде што их је воља, и од тога не би никакве моралне штете, све је ишло у најбољем реду. Нови префект није био са мном сасвим задовољан, али ја се нисам много на то

обазирао. Већ сам казао, да сам се од болести кадгод на дуже време утекао из завода кући у крило м а ј ч и н о. Али и поврх тога, кад се десила прилика, о божићу није ме било страх да у цичој зими, по снегу, у најпримитивнијим колима путујем по два дана из Загреба до Вараждина, само да огрејем и тело и душу у кругу драгих р о д и т е љ а. Тако су јаке биле везе с родитељском кућом.

Две године, проведене у кући моје после седам година п у н и ц е, доказаше да и на слободи, не подчињен институтској дисциплини, нисам правио никаквих ексцеса, већ сам беспрекорно чинио своју дужност у школи и у кући госпође С т р у п п и или, како смо је ми звали, С т р у п и ц е. Прве године ја и нисам становао у њеном стану, већ неко време на злогласном »Потоку«, који није мене привлачио својим сумњивим локалима, а после у Дугој улици; ипак већину дана, после школских сатова, проводио бих са оба мојему надзору поверена дечака, В и к т о р о м, у другом разреду гимназије, и Р и к а р д о м, много несташнијим дераном пучке школе. У њиховој сам кући ручавао и за ужину штогод добивао. Много удобније био сам смештен друге године, када се госпођа са својом школом преселила у нови стан у Опатичкој улици — мислим да се тако звала улица, у којој је био некад »Народни Дом«, — где сам и ја добио малену собицу, у којој смо проводили читаве сатове, забављени лекцијама. Старији син гимназијалац био ми је ванредно одан, с њим сам радо правио шетње, једном пођосмо чак до Ш е с т и н а, где је управо обављао помоћну службу код жупника мој у ј а к Н и к о л а. Он (В и к т о р) је мене тако заволео, да је о летним празницима, дошав у Вараждин к свому оцу, најрадије проводио време код нас, у мојој р о д и т е љ с к о ј кући. Код његове мајке живело је повише девојака на стану и храни; ја сам их виђао за столом о подне, али ни с једном нисам се упуштао у разговоре. Исто тако мало и са домаћом госпођицом С и д о н и ј о м, сестром мојега љубимца В и к т о р а. Она би нам кад и кад доносила у моју собицу, где смо се учили, ужину; опомињем се једном донела нам уз кафу још свакому по једну кришку круха, са наличеним пекмезом. То јој некако испадне из руке те падне на моју књигу Lübke's Reallexikon. Још много година иза тога подсећао ме онај »флек« у књизи на тај случај. Све време мојега боравка у кући С т р у п и ч и н о ј био сам далеко од сваке помисли, да између нас дође до ближега познанства. Да истину рекнем, ја сам тада радије гледао неку девојку, што је полазила С т р у п и ч и н у школу, а ја сам је кадгод пратио из далека неопажен; до разговора с њом није нигда дошло. Госпођа начелница школе излазила би који пут са својим васпитаницама подаље у шетњу изван Загреба, на пример у Чрномерце (к некому Планицу) или у виноград иза цркве св. Петра (к некому Denk-у). Изузетно био сам два-три пута и ја позван да пођем с њима, а и тада више сам разговарао са другим госпођицама него ли са мојом потоњом женом, госпођицом С и д о н и ј о м. Она је била добра, безазлена, уљудна и врло мајци послушна девојка;

ја сам се још много година касније, у дописивању с њоме из Беча у Загреб, једнако борио са страхом, да она мени не пише, што сама мисли и осећа, већ што жели њена мајка. Толико је у томе било истине, да је мене први заволео Петар Зоричић[1], уз њега и преко њега сама мајка Струпица, а њена кћерка последња се спријатељила са мном. У оне две године слободе друговао сам са саученицима, међу којима је био неки Загрепчанин Микец, којему сам помагао код приправе за матуру, али све било бадава, јер је ипак пропао на испиту, макар да смо срећан успех матуре врло весело прославили у Буковцу, у винограду његова оца. И ако је професор Бабукић, један од екзаминатора код испита зрелости, живео у Микецовој кући, није хтео издати тајне о резултату матуре, која је свршила већ 6. јула, пре самога краја јула. К тому срећному али и озбиљному дану, кад смо се коначно опростили са гимназијом, беше дошла по мене, да ме повезе кући, моја драга мајка. Пењући се Дугом улицом кроз Каменита врата у кућу, где је живела госпођа Струппи, да се с њом опростим, прођосмо мимо једног стаклара, по имену Папежа. Ту паде мојој мајци на ум, да би ваљало домаћој госпођици поклонити неку малу успомену, једну чашу. Уђосмо у дућан и куписмо збиља једну чашу, коју сам и поклонио, не слутећи да ћемо се игда видети, мојој будућој драгој, незаборавној жени. Она се чаши обрадовала, чувала је и као жена возила са собом по свету, најпосле држала готово сакривену, да се не би разбила. Чаша преживела моју драгу жену и после њене смрти ја је поклонио мојој снахи, код које сада у витрини заузима одлично централно место.

Кад сам крајем јула године 1856 остављао Загреб, нисам се безбрижно враћао родитељској кући, мучила ме и опет забринутост, што ће бити са мном, ако не добијем за Беч замољене стипендије. Јер у загребачку правну академију није ме никако жеља вукла, нисам осећао позива за чиновника, одвратан ми се приказивао разуздан, непатриотски живот тадањих загребачких јуриста. Те су бриге до скора биле разбијене решењем повољним за моју будућност: добио сам стипендију, иако врло незнатну од годишњих две стотине форинти. Тко срећнији од мене, тко задовољнији од моје драге мајке, кад је видела, да оба њезина сина корацају изравно к својему циљу : један ће у Беч на више филолошке науке, други је већ провео прву годину у семеништу са добрим успехом. Мислим да је било о празницима ове године, да смо нас обојица браће били позвани к љубазному саученику Коларићу у Тројство код Беловара. Кренусмо из Вараждинских Топлица на ноћ Подравином, где ниједан од нас није још нигда био. Возасмо се некуда читаву топлу летњу ноћ са одмором под ведрим небом на неколико сати. У Тројству остасмо неколико дана, повезосмо се оданле и у Беловар; тај сам градић видео тада

[1] Био је професор у заводу госпође Струппи а послије њен други муж (М. Р.)

први и последњи пут. Опомињем се како се растапало од милине срце у мојега брата, кад је једне вечери код тамошњег војеног управитеља слушао лепо певање Прерадовићеве песме »Мируј, мируј, срце моје«. На повратку у Вараждин, куда нас одвезоше Коларићева кола, једва утекосмо под родитељски кров пред олујом, која је са Штајерске стране терала тамне облачине нама на сусрет. Издалека звали нас контури вараждинских торњева, али је муке стојало и нас и наше већ изморене коње, док стигосмо пред сам пљусак у наше двориште. Симпатични наш друг и саученик Коларић погибе неколике године иза тога у Риму, куда је био послан с великим надама, да изучи теологију у једном римском заводу (мислим у Collegium germanico-hungaricum).

III.

Првих дана октобра 1856 г. кренух ја, у друштву с неким Вараждинцем Босеком, из Вараждина пут Беча. На расклиманом Хрибаровом »штелвагену« докотрљасмо се преко Заврћа у Птуј, где остасмо преко подне, а оданле даље око 4 сата по подне стигосмо у Рачје (Kranichsfeld) к станици тршћанско-бечке железнице. Ту сам је први пут видео и с неким узбуђењем дочекивао, док ће по трачницама долетети да нас прими у свој воз. Утисака саме вожње не памтим више, а како се возасмо већим делом пута ноћу, није се могло ништа ни видети, тек знам да нам у јутро, негде око Глогница (»Глоговнице« звали су некоч ово место словенски становници тог сада чисто немачког краја, којему је суседовало друго словенско место Терниц, некоч Трновац или Трновица!), одузеше нам путне листове, које смо сутра дан добили на полицији »am Peter«. У Беч стигосмо израна, али већ по дану; високи крупни омнибус, који је и наше ковчеге (куфере) натоваривао на кров, довезе нас на Видену до хотела »Zum Goldenen Lamm«, где смо одсели. Знам, да ме је Босек најпре одвукао у кафану, у Singerstraße, мислећи ваљда, да ће и мени, као многим нашим ђацима, кафана бити важније место од универзитета или цркве. Добро се опомињем, како сам изишав из кафане тражио Стефанову цркву, док ми је један Бечлија не показа као пред носом. Споменух цркву те ћу одмах додати, да је особито прве године, док се нисам право снашао у великом али непознатом граду, црква силно к себи привлачила моје кораке. Ту сам се осећао нешто мање осамљен у пустој слободи бечкој. Ту сам нашао у језуитској цркви тик до тадашњег универзитета старе познанике од загребачке језуитске мисије, Клинковштрема и Шмуде. Готово сваке недеље долазио бих у њихову цркву да слушам њихове умне проповеди. Црква је редовно била дупком пуна врло отмене публике. Не знам, како се десило, да сам на први мах најмио собу са Вараждинцем Месеком негде на »Шпителбергу« (где је то управо било, не бих данас умео наћи, само знам да је од универзитета било далеко), али се брзо разиђосмо, јер се нисмо разумели. Тада се ја преселим

пуно ближе к университету у »Ердберг«. Али да рекнем нешто о главној, најважнијој по моју будућност ствари — о науци. У мојем је декрету стојало, да се имам »оспособити« за учитеља класичке филологије са немачким наставним језиком, о хрватском језику или о славистици нема у декрету никакова спомињања. Ипак моја савест није мени допуштала, да сметнем с ума предавања Миклошићева. Тако сам умах на почетку саставио овакав план својих лекција што ћу их слушати : код Боница све што предаје из грчке филологије, код Хофмана све што предаје из латинске филологије, уз то као privata diligentia све што предаје Миклошић. Као стипендист имао сам неке дужности спрам професора класичне филологије. Кад се јавих к Боницу, посла ме на неко време к једному гимназијскому професору (мислим да се звао Рајхл-Reichl), да код њега јаче утврдим грчку граматику; то је трајало тек неколико месеци; после узе ствар у руке сам Бониц, код којега сам у његовим семинарским вежбањима врло усрдно учествовао, тако да сам већ друге године постао чланом семинара са полугодишњим хонораром од 30 форината. Осим тога када у разговору дозна, да добијам само 200 фор. стипендије на годину, позва ме да затражим повишење ; тако и добијем већ од другог семестра прве године 300 фор. Код тога је дакако и остало. Он ми је и иначе ишао на руку. Његовим сам посредовањем за једнога професора у Немачкој испоређивао један бечки рукопис римског писца Статија. По његовој препоруци долазио сам једних празника, кад сам остао у Бечу, у Neuwaldegg, да спремим сина професора Лотта за матуру. С мојом испитном радњом био је тако задовољан, да ми је препоручио, нека би је наштампао у гимназијском програму. Ваљда бих то био и урадио, да се нису у Аустрији године 1860-е, управо кад сам свршавао науке, ствари радикално промениле те публикацијама у програмима на немачком језику није више било места. Једном речи Бониц ми је био склон као отац сину, а ја сам код њега много научио, особито у његовом семинару са тумачењем Платонових диалога. Мање ме је задовољавао Хофман; његова предавања, особито из латинске синтаксе, представљала су одјек Рајзигових Предавања у издању Хазе, којих је мало тко и разумео. Тако једном дође к мени наш Далматинац Царић, који се дружио само са Талијанима, а како се писао Zarich, нисам ја ни слутио да је то нашег рода човек. Еле он дође к мени те стаде лепо говорити хрватски, да му будем у помоћ, како би бар нешто знао за испит код Хофмана из латинске синтаксе. Учинио сам колико сам могао и умео. Касније године 1868-е видео сам Царића као инспектора у Дубровнику. И друга Хофманова предавања нису се одликовала ни јасноћом ни прецизношћу. Особито у семинару није умео водити младежи да не упадне у сувишно трошење речи о стварима, које питања не решавају. У томе је био мајстор Бониц. Ја сам читаву годину дана долазио к Хофману, да полажем рачун о читању понајвише Цицерона. Он је био са мном задовољан. Код

неког Линкера вежбали смо се у латинском стилу, али тај је господин имао своје »салустијанске« мушице, осим тога пуно нас мучио својим трагањем за интерполацијама у Хорација. Код Миклошића нити сам правио какова colloquia нити какова испита, али сва сам његова предавања помно пратио, учествовао у интерпретацији текстова старословенских, староруских (Нестора) и т. д. Виђао сам га често у дворској библиотеци, где сам зањ (или преко њега за друге, на пр. за Даничића) које што преписивао.

О ђачком животу у оним годинама, кад сам ја учио у Бечу, мало се може говорити, јер није било никакове слободе састајања, ван у кафанама и гостионама, а за то двоје требало је новаца, којих код мене није било на претек; ако сам коју крајцару уштедео, волео сам куповати књиге, којих се код мене већ у Бечу напунила мала библиотека. Ипак сам долазио сваке недеље бар по један пут у кафану у Singerstraße, где сам међу другима виђао Ужаревића, Аугустиновића, а од саученика највише се састајао са Петрачићем, са Понграчићем, Асангером, Дежманом и др. Још ћу споменути, да сам већ онда на предавањима био познат са мојим потоњим бечким колегама, са Хајнцелом, Хартелом, са Рајнишом, са Словенцем Шуманом; виђао сам код Миклошића и Богишића, а познавао се и са Сандићем. С овим сам долазио и код Вука у Marokkanergasse. Становао сам само прве године у Ердбергу, друге, треће и четврте у Taborstraße, Hirschenhaus, код једног урара, код њега сам и ручавао. Његова жена са двоје, после пак троје деце, заволела је младог филолога, који се, будимо искрени, радо одазвао; није хтео да побегне од Путифарке као у библији чисти Јосиф! Али реална садашњост није сметала идеалној будућности, хоћу да рекнем, да сам уживајући у садашњости у исто време водио идеалну преписку са мојом драгом Сидиком, чијом сам се девичанском милотом одушевљавао већ тада као циљем мојег будућег живота. Како је дошло до преписке? Пре свега треба да кажем, да је мајка, не знајући какова будућност чека њезину кћерку, настојала да јој да добро али и корисно образовање. За рана учила је ударати у клавир код познатог виртуоза Епштајна, уз то од једне Француськиње, која је била запослена у школи, научила француски — ова су оба предмета касније била у рукама младе кћери за почетнице у мајчиној школи. А да би се усавршила у финим ручним делима, доведе је сада, у другој или трећој години мојега боравка у Бечу, мајка овамо, да станујући код неких познаника сваки дан у јутро и отподне поради по неколико сати у неке везиље, вештакиње у разним ручним делима. Не знам како, ваљда преко Зоричића или можда преко Виктора, обазнам ја о њихову доласку у Беч, те мајка дозволи мени, да који пут њезину кћерку испратим из стана у град или из града у стан. То су били наши први састанци, који су могли бити с обе стране бачени у заборав. Случај хтеде, да се то не збуде. У Бечу био аранжиран год. 1859-е словенски бал у Софијиним са-

лама (Sofiensäle), на који дођоше из Загреба оба брата Зорићића, Петар и Антун. Петар донео пуне шаке поздрава, а ја одздрављајући пошаљем преко њега младој кћери, Викторовој сестри, за успомену један лепо увезани алманах, мислим да му је био наслов »Vergiss mein nicht«. На то је следила њена писмена захвалност, којом се отворила наша преписка, с моје стране, како видим из неких код ње сачуваних мојих писама, доста суха и доктринарна : у место љубавних писама то су биле читаве расправе о крепостима и дужностима добре жене. А кад је она на то исто тако не срцем, већ хладним разумом одговарала, родила се у мене сумња, која ме никако не хте оставити, да је млада девојка све оно писала по диктату своје матере. Одатле наста међу нама као главна садржина наше преписке — спор и препирање, једном чак увреда нанесена мајци с моје стране, на што је с њене стране следио одговор, којим је преписка на неко време била сасвим прекинута. Не знам, како је опет оживисмо ; свакако бићу ја дао тому импулс, јер је у мојим мислима једнако остала дубоко увржена њена слика као нада моје будуће среће. За чудо моја мајка, а ни мој брат, с којима сам стојао у живахној преписци од прве године мојег боравка у Бечу, нису били са мном у том избору задовољни, нешто им је сметао чисто немачки, дакле за читав род страни карактер Струпичине куће; њихов идеал био би девојка хрватске фамилије, али и однос између оца и мајке моје веренице in spe био је по среди као сметња; владала је код мојих бојазан, да би тај родитељски пример могао неповољно одазвати се на кћери. Да умирим мајку, дао сам јој сва писма, што их добих из Загреба у Беч, на читање ; тиме је изгубљена у мојој преписци нит од неколико година, што ми је увек жао било; особито како сам се могао уверити, да ни то средство не поможе, нерасположење потраја код моје мајке, готово бих смео рећи, до преко женидбе, јер к мојему венчању посла оца али сама не дође. Но о томе биће говора после.

Као ђак Миклошићев, који је био понајглавније граматичар, стао сам и ја врло рано свраћати своју пажњу на сву литературу тог предмета у нашој домаћој српско-хрватској књижевности; све што су о нашем језику писали Вук, Даничић, Курелац, Шулек, Вебер, било ми добро познато те будило и моје занимање за те ствари. Сва књижевна радња оних година у Хрватској беше спала готово на ништицу; германизација, господство страног чиновништва притисло Загреб и целу Хрватску у мукло незадовољство ; прваци књижевне и политичке радње седели у тамницама (Боговић, Перковац, Жужељ и т. д.), загребачке госпођице наслађивале се језиком Шиллера и Гете, хрватски разговарале су тек на Јелачићеву тргу, некошњој Хармици, са сељацима и сељакињама, кајкавским диалектом, а њихови идеали нишанили су на аустријске официре; за забаву пружало хране немачко казалиште и немачке проповеди у цркви св. Катарине. Које чудо, ако у тој бесплодној пустињи душевне радње оста једина оаза — загребачко

семениште, млади загребачки клерици и њихов у народну кабаницу одевени клерикализам. У таковој сам атмосфери живео и ја; моји први покушаји, да се јавим у »Народним Новинама«, стајаху у душевној вези са загребачким клерицима већ тога ради, што је међу њима био мој брат. Мој први чланчић изађе у Народним Новинама године 1857-е бр. 274 под 10 новембра без посебног написа, само Beč V. J. (Dopis Narodnim Novinama), а потпис под чланчићем гласи : Nekolicina mladih bečkih Slavenah [в. у Прилозима бр. 1]. Каква јадна неколицина, то сам био ја сам самцат! И тај мој допис био међу клерицима предметом пресуђивања, приговарало се то језику то садржини. Брат ми писа (о божићу г. 1857-е) : Tvoj dopis glede Nevena sam čitao, odmah su svi znali da je tvoj. Eto ti moga mnienja o njem. Izpustio si da je glavna pogodba Nevenove sreće uredno izdavanje, zatim izpustio si medju literati spomenuti Kukuljevića i nješto si odviše slobode dopisateljem tražio. Zatim u slogu dolazi prečesto pa i mislim. Ostala moja braća (мисли саученике клерике) vrlo su se nad tim dopisom obradovala, kao i ja, no vele da bi bio bolje učinio, da si Prausa (тадашњег издавача »Nevena«) malo strožije na red pobrao. Samo češće što piši. Bit će nam vrlo drago. Ako što imaš za »Arkiv« (ту се има на уму Кукуљевићев »Arkiv«), pošalji. Ja sam pripravan ti što pomoći, u koliko znam i mogu. Даље ми приповеда у истом писму, да је изишао календар Анте Старчевића : Jezik je Starčevićev poseban, a duh kojim piše po mom mnienju zločest. Izreke stavljene uz svaki dan ne slažu se s kršćanstvom... Не опомињем се више, да ли сам у то време био нешто слаб, свакако бићу о томе нешто јавио кући у Вараждин или брату, јер ми тај одговара : Ja se vrlo za te bojim. Suha bolest nije šala, sama priprava k njoj nije ništa dobra. Čuvaj se, lieči se, nemoj se šaliti. Ako je što pogibeljnije, dodji odmah kući. Čemu da se čovjek trudi i muči na uštrb zdravlja. Мој брат, пун клерикалног духа, препоручио ми читање »Католичког Листа« : sad je vrlo liep, osobito od kada je Rački u Rimu...

У оно је време Курелац водио љути бој против загребачких »Ахаваца« (ради писања генитива множине код субстантива на -ah, -ih); ја сам тада, чудна иронија судбине, мислио да имам право и дужност да браним »Ахавце«. Тако се појави године 1859-е у Народним Новинама бр. 37—39 мој чланак с написом »Quomodo scribamus nos«, који не изазва никакве полемике као одбрана загребачке школе. Курелац ваљда није онога нигда ни читао.

Из преписке са братом и другим саученицима, сада његовим, некоч и мојим, обазнавао сам које што о кукавном животарењу наше књиге у оно жалосно доба Баховскога апсолутизма. У писму од г. 1857 без датума јављао ми брат, да су клерици већ тада хтели издати Курелчев превод књиге De imitatione Christi, али се не могоше погодити, јер је тражио за превод 500 фор. У другом писму, после ускрса исте године 1857-е, долази читава расправа о питању, које је тада било на дневном реду, тко

су Срби а тко су Хрвати. Са негодовањем подизаху млади клерици протест против теорије Вукове (заправо Копитарове и Миклошићеве), да су само чакавци Хрвати, заклињаху мене, да не пристанем уз ту теорију. У прилози од 27—30 маја исте године к братову писму има опширна са патриотским жаром написана расправа о томе питању мојег саученика, тада клерика Пернара (после фратра оца Аугустина, којега сам у шездесетим годинама видео у фратарском самостану у Клањцу). Разуме се, да и то писмо хтеде да мене одврати од кривог пута теорије Вук-Миклошићеве. У писму, што ми га писа брат око божића исте 1857-е године, прича се како су он и Ђуро Дежелић (који је тада био клерик) правили к празницима посете загребачким књижевницима — лако их је било на прсте пребројити, — међу њима и Кукуљевићу. Тај му је казао, по речима његова писма ово: Kukuljević mi je kazao, da se je u Rieci sastavio sbor učiteljah koji su spremni »Neven« buduće godine ondje izdavati, čim se ga Praus odreče. No on hulja nijedna neće da ga pušća. Kukuljević je kazao bar pred nami, da je Matica pripravna svoju podporu dati radje Riečanom nego Prausu. У писму од почетка године 1858-е била је реч о томе, да је Вебер тражио једну вараждинску пребенду, које на сву срећу није добио. Затим додаје мишљење директора вараждинске гимназије Музлера, по којему бих ја већ на годину (т. ј. године 1859-е) могао доћи на вараждинску гимназију, јер да је довољно бити у Бечу три године. К тому има још братов додатак: kad bi Veber dobio prebendu, otvorila bi se za tebe vakancija i u Zagrebu. Истина, да је тада за филолошки студиј био прописан само триеннij, који се код мене свршавао годином 1858/1859, но ја сам осећао штету, која би од тога настала, да одмах после треће године, не свршив прописаних испита, одем на гимназију. Зато сам се обратио к тадашњему инспектору д-ру Јарцу (Jarz, Словенац родом, али за хрватске гимназије репрезентанат германизације), да ми продуљи стипендију још на четврту годину (1859—1860), на што он радо приста, кад сам му обећао, да ћу гледати да до јесени године 1860 будем сасвим готов с испитима. И збиља година 1860-а прође мени у израдби заданих испитних радња, међу којима је најбоље успела радња из грчког језика. Већ сам казао, да ми је Бониц препоручио, да је наштампам, чега на жалост нисам могао урадити. Ове последње године слушао сам уз друге предмете једно предавање Ајтелбергерово, а то ме подсећа да споменем, како сам посредовањем Миклошићевим долазио неколико пута к Ајтелбергеру, да му из Кукуљевићева »Slovnika jugoslavenskih umjetnikah« курсорно преведем неке биографије. Том сам приликом могао чути многу оштроумну опаску о националном значењу и оригиналности неких далматинских уметника, која се није подударала са мишљењем Кукуљевићевим, а ја мислим још и данас, да је био Ајтелбергер у праву.

Да се чује нешто и од куће. Најпре нешто из м а ј ч и н и х писама. Она је била моја дописница почевши од године 1851, кад сам ушао у орфанотрофиј, али од тих се писама ниједно није сачувало, већ најранија се односе на мој боравак у Бечу, има их у свему 47; тек 3-4 падају у позније време, кад сам се већ вратио у Загреб. У њеним писмима раскрива се слика живота мале грађанске куће са свима њезиним дневним догађајима, са свима радостима, али и са свима жалостима, што се обараху на кућу и њена поједина лица. Причање м а ј ч и н о вараждинским кајкавским наречјем с неким мешањем штокавских речи чини угодан утисак паметне жене, која уме своје казивање кадгод засладити згодном пословицом или мудром реченицом. Да су њене златне опомене и мудри савети љубимцу сину западали дубоко у моју душу, то смем устврдити још и данас, у мојој дубокој старости, 55 година након њене смрти. Ја ћу нека места из њезиних писама овде уметнути без промене у језику или правопису. У писму бр. 4 (одмах после 2. фебруара 1857 г.) долазе ове речи : »Ti veliš, da ste dva obskerbleni. Moje dete, kesno bu da vam več nebu niš treba, premisli kuliko tebi i C e n e k u, a kaj je nas doma, svi hočemo jesti, goli ne moremo hoditi, a ove takaj dva male ne moremo zapustiti . . . Даље наставља о М е с е к у (о којем сам већ казао, да је испрва кратко време становао са мном) : Njegov otec nam je povedal, da mu je poslal 15 for., kajti veli da ni ni 30 imal kad je odhajal, sad mu je opet pisal za 20 for., ali veli sinko ne bu nikaj, ne bum ja, veli, hižu teržil za tvoju volu, živi ti s tim kaj dobiš, ni mu štel nit krajcara poslati. Само се каже, да и у м а ј ч и н и м писмима често долази реч о новцима, које су ми од куће шиљали да подупру ону малу стипендију. Није свагда лако било сабрати тај новац, сва је родбина кадгод морала прискочити у помоћ. Ја сам био штедљив, тако да ме чак м а ј к а наговарала да си кад када нешто »приуштим«; тако ми пише у писму бр. 5 (у фебруару 1857) : Ove fašenske dane si kaj bolšeg za jesti zemi za večeru, a jeli kada vino piješ ? bi si slobodno kada zel pol saitleka, bi ti dobro včinilo. Њезина велика брига огледа се у писму бр. 6 (1857 иза ускрса) : Nismo još tak želno čekali list od tebe kak sad, ali si morti beteženm, ali kam odišel iz Beča, kad ni škole, da nam tak dugo ne pišeš. Mi nikakvoga mira nimamo«. О празницима године 1857-е (у августу и септембру) био сам код куће. Скорим након повратка у Беч, добих од м а ј к е писмо (бр. 10) : Ja mislim, da i ti tak rado čekaš moj list, kak sem ja tvoj, zato nebum te dugo zaderžavala, akoprem ti skoro ni ne znam kaj pisati, hv. bogu doma je sve za sad dobro, kak je i bilo, samo da imamo vre 3 dane uvek deždj. . . . У писму од 12. новембра 1857 (бр. 11) чита се ово: ja se jako bojim da ne bi zbetežal, jer koješta senjam, naj preveč dugo po noči čuti, a najviše od prehladjenja se čuvaj ; а око божића 1857 долази опет : Ovi svakojaki glasi ne daju mi mira, zato žurim se da ti taki pišem, kajti se bojim za te, pri nas se jako poveda da je v Beču opet tifus i da je vre H o r v a t Josef (Вараждинац, студенат медицине у Јосефинуму) vumerl na tifusu. . . da bi se ti čutil kaj piši nam taki

i makar bi se vugnul fijam dimov za koj čas, a predi dok si zdrav čuvaj se jako od prehladjenja, kupi si borovicu i na tešče svako jutro nekoliko zrn poječ, pak si kupi češnjak i svaki dan po dve komušnice poječ, pri graizleu se to sve dobi; čuvaj se predi, kad več zbetežaš, onda bu kesno. У писму бр. 13, пред божић 1857, говори се већ о болести мојега деда, мајчина оца, а биће и мени штогод наудило, јер се под крај писма чита: Sada ništa drugo nego želim ti srečno sve svetke sprevoditi, ako ti bu bolje, idi v cirkvu, moli se za nas i mi se bumo za te.. Ради болести дедове био дошао из Загреба кући мој брат, а дед умре у очи три краља (богојављења, 5. јануара 1858) у кући, коју је, како сам већ казао, г. 1827 после великог пожара сам саградио. Мој брат описа последње часове његова живота тако ганутљиво, да не могу пропустити, да их у изводу не испишем: Istu noć (у понедељник 4. јануара) bila su kod njih sva odrasla rodbina osim tebe, što je mamicu najviše žalostilo. U ponedjeljak po podne prije te tužne noći dali su nam svim svoj blagoslov, osim Lojzike, koja je kod Fanike šivala, i tebe. Preporučili su se u naše molitve te nas opomenuli na pravi kršćanski život. Da ti je bilo vidjeti taj prizor! Starac jedva već smaže rieči, diže desnicu, blagoslavlja svoje a oni pred njim kleče roneć potoke suzah. Udario bi u plač, kao što ja plačem, pišući taj list, sjećajući se toga... До скора за тим стиже ми писмо и од мајке (још у јануару 1858) које овако гласи: Skoro se ne znam kak k listu pripraviti, ar mi je serce sve vtopljeno vu žalosti i oči sve zalejane, s kim dale ide, s tim je meni gorje i teže za njih, v sakem kutu nekaj najdem kaj me na njih spomene i svigdi njih fali ... ti ne bi veroval, moje oči su nigdar ni suhe potlem kak su oni vumerli... sad nimaš nikoga kak tužne stareše, kajti si zgubil dedeka kakvoga med 100 vnukov jeden nema, moli se bogu za njih. У писму бр. 15 — биће у фебруару 1858 — говори се о новчаним неприликама: Mi smo letos čisto bogci, ja se čudim pokam kaj su dedek vumerli je nekak ves blagoslov od nas odišel; dosta put smo tak da nimamo na govedino pak jen drugoga batrivimo da bu itak jen put bolje...

Летом 1858 године, пре но што ће акад. година свршити, ваља да сам јавио кући, да може бити нећу о празницима кући доћи, на то ће ми мајка одговорити (бр. 19): Ti si opet pisal da te ne bu na vakacije dimo, ali naš tatek veli, da se to njemu čudno vidi, da ti bu on sam pisal da dojdeš, morti se več nigdar ne bi vidli. Gdo li bil rekel Dedeku, kad si ti odhajal da se ne bute več nigdar vidli, pak vendar su na moj najvekši kvar vumerli. Ближе к празницима исте године (писмо бр. 20) јавља ми мајка, како је госпођа Струппи са својом децом дошла у Вараждин на спровод својега мужа и том приликом посетила моју мајку, али те две госпође нису се слагале. Моја мајка говори у другом писму: Več sem ti i tak hotela pisati za Strupicu, da je bila pri nas, mi se dopada, neg kak mi se je vu spomenku vidlo, tak mi se čini da ona misli da je s tim veliku milošču meni napravila i tebe je jako falila, pripovedala kak su muški za njenom čerjum bili si nori kajti je lepa, i dobra, ali veli ja sem ju z nijednim ni

pustila van neg z Jagićem, z njim je svaki popoldan išla po varošu, i meni su se sve gospe čudile, kaj je to da ja njega tak rada imam, istina da ja njega i preveč rada imam, i koja šta. Došla je ona i kči sve vu šlaru i Ribarica š njimi.... Овде мајка већ одговара на моје обећање, да ћу ипак кући доћи : dobro bude ako tak bu, kak si ti napre vzel i s Cenekom dogovoril da bute šparali, ali kak bu to sve drugač da bute doma, ne bumo se pak preveč starali, još stari bog živi, moram se sama batriviti... samo boga moli da nam da zdravlje otcu koj skerbi i meni da bum mogla čuvati i pripomagati.... Писмо бр. 22, које је писано између 21. јуна и 3. јула исте године, говори о том, да би мајци мило било да не дођем прекасно кући, зашто не би 2. јула као Месек? Још се помиње инспектор Јарц, како је Понграчићу обећао место (ваљда у Вараждину?); мајка пита зашто не бих и ја могао о том се побринути из Вараждина, али како мудра жена додаје: negti nečum preveč govoriti, ti se bolje v tvojih poslih razmeš neg ja. Још ми јавља, знајући моју слабоћу: Sad v subotu (то је било 3. јула) idemo na Bistricu ja, Lojzika, Teca i mislim Fanika, no još prav ne znam, bumo se i tebe spomenuli, bar ja ako ne drugi... У писму бр. 23 од 8. јула говори се о томе, како ћу ја са ујаком Николом поћи у Загреб по брата Ивана (Ценека), а мени даје савет, да стан задржим: naredi kak bu dobro, kvartir zaderžiš, tak sve pres česa moreš doma biti tam ostavi. I knig naj tuliko voziti, ja znam da se buš ti pak puno vučil, kad ti bu opet uvek pajdašov pri vas, samo kaj je potrebno dimo dopelaj... На фратарском конвенту буде ујак Никола премештен у Загреб; тим поводом пише ми мајка (бр. 24, 16. јула): redko čoveku kaj polek žele čisto izpadne, tak on (т. ј. Никола) ni došel v Čakovec niti v Krapinu, neg nazad v Zagreb... on ide svakak kak je naredil, samo na Porciunkulu im zadni put zigra, onda drugi dan taki on, ti, Lojzika i morti ja odidemo, Mikula tam ostane a Cenek z nami dimo. Он (т. ј. Никола) je jako žalosten a ja sto put bole za njega, kajti po njem zgubim drugoga dedeka, jedna žalost me za drugom pohadja, zato ja bi jako rada bila, da bi ti ikak mogel predi dojti, da bi bar jeden tjeden mogel ž njim tu biti... Не опомињем се, да ли је све тако испало, како је било у плану , само знам, да смо о празницима под крај септембра оба брата били у гостима код његова сауценика, који је некоч као ђак живео у нашој кући у Вараждину, по имену Салаја, у Лендви. Знам да је брат писао мени једно писмо из Лендве 23. септембра оне године, а опомињем се, да сам и ја био у Лендви; још се сећам како смо у винограду готовили прави маџарски гуљаш, само нисам сигуран, да ли је то било сада. Само толико стоји да сам се ја под крај септембра вратио у Беч, да сам уз пут у друштву са Шимуном Баленовићем био у Грацу; мени се Градац допао, њему није. Пред мој одлазак у Беч, негде одмах после 20-га септембра, био код нас за растанак вечер са веселим друштвом, у којем ваља да сам и ја пијуцнуо коју чашицу одвећ, јер ми се сутра дан, кад сам имао

сести у кола, смучило те је моје спопао страх, да ли ћу срећно путовати. Свежи ваздух, а можда и чашица добре шљивовице, починише чудеса, сва мука прође као да је није ни било. Моји су родитељи нестрпљиво чекали, док се вратио Медвед, који ме возио. О том говори мајчино писмо (бр. 25 од 29. септ. ?): Mi smo onda želno čekali Medveda, dok je došel, celi dan smo bili strahu za te, mislili smo da si celi dan bluval, kad si se vozil, a ti fala bogu zdrav. Samo se sad naj opet prenagliti s tvojemi navuki, drugač ti friško scuri, kaj si doma nabrul. Добра мајка, и ако је сама оне јесени била у злом стању са својим здрављем, није пропустила да ми у писмима не исприча о домаћим пословима, као о промени слушкиње, о »требмочима«, а кад сам јој јавио, да сам добио једну »инштрукцију«, дође ми од ње овај мили одговор: Za inštrukciju mi je drago, ali ako buš ti videl, da ti ne mreš lehko to zbavlati, naj se kvariti: kaj ti hasni ako ves svet dobiš, a svoje zdravje i živlenje zgubiš ? rajši malo drugdi prišparaj; ako buš videl da moreš lehko, zakaj ni, samo svojim kvarom naj. Затим ми ставља питање: A kak to kaj Mesek vre letos more, ne bi i ti tak lehko profesor bil kak on, pak onda ispit delal ? Ali ti misliš znam da bu ovak bolje.

Из мајчиног писма овог доба разумем, да сам негде у то време променио стан, то значи да сам се на неко време био преселио на Wiedener Hauptstraße 314 Stiege 5, I Stock, 24 к Вараждинцу Бернату, али нисам дуго остао онде већ сам се опет вратио у Taborstraße Hirschenhaus. У листовима, што су се редали године 1858.е под јесен и зиму, долази говор о томе, да се код градске власти тражило да се искажем, чиме се бавим у Бечу; то стојаше у вези са опћом војеном дужношћу. Под бр. 27—28 приповеда моја мајка о нелепом поступању мојег негдашњег саученика Дивјака са својом мајком, те додаје: Da bi ja znala da bi ti takov bil, tak nigdar ti ne bi od mene jednu čerknju napisanu dobil, niti si ne bi nigdar zdravje zaprosila neg smert, neg ja mislim da si buš ti znal premisliti, kak meni svaka žila998 дršće i cela glava šumi, da ti lista pišem. У истом писму има још ово: Отац био у фратарском самостану, где су га тако обилато подворили добром капљицом вина, да је дошао кући »навеселѣ« како Руси кажу. Али његову доброму расположењу беше један узрок и тај, што му је гвардијан или викар приповедао »da su ovi fratri koji su iz Beča došli, Horvatić i jen drugi povedali da tebe tak rad ima Bonic profesor da te nepusti z Beča dok nebuš čisto gotov i onda buš išel tam kam buš sam štel i kam bu on znal da je dobro.« К тому искривљеному приповедању, где је моја жеља метнута у уста професору, додаје мајка: piši mi jeli to istina. Бићу за цело матери протумачио, да са мојим намештењем у гимназији Боницне располаже, а ја сам, како се види, већ под зиму г. 1858-е и почетком 1859-е године озбиљно помишљао о четвртој години у Бечу. У једном писму од почетка г. 1859-е прави мајка, иако је била озбиљно болесна, шалу: Pri nas ti ni ništa novoga, tabor slažeju iste babe na pijacu, drugoga spomenka nemaju. Болест мајчина, које

кроз много година нису вараждински Ескулапи познавали, изазва пролећем г. 1859 жељу, да тражи лека у топлицама, и то по народном мишљењу имало би доћи здравље од Сутинских топлица у Загорју. Зато мајка пише: pres toplic nebu nikaj i zato kak bu berš toplo taki idem, makar zadnji krajcar tam odnesem, samo ako bum bar na pol zdrava kak sem bila. Пошто сам негде о ускрсу 1859 јавио мајци, да нећу кући доћи ни о ускрсу ни о великим празницима, није јој то ишло у главу, особито кад је већ био у Вараждину »професором« Понграчић, мој за једну годину старији саученик; зато ми пише : ja nikak to ne razmem, gda buš onda ti egžamen delal, kaj ni colloquija ispit, pak to vse sad počneš delati, pak veliš, ako dojdeš izbilja v Osek и т. д. Ту сам конфузију у мајчиној глави сам скривио, загледајући прерано и предалеко у будућност, а особито саопћујући сувише рано о таквим комбинацијама драгој и пуној бриге мајци. Њој је сметало и моје колебање у нежном односу спрам моје тада већ у пола заручнице. Зато пише у једном писму овог времена : Ja bi tebe rado znati, kak ti jenput si rekel da si se čisto Strupicom razišel a sad opet pišeš, da bi ju rad v Beču dočekati. Im ona čes Varaždin v Beč pojde, onda bi mogel i doma ž njom biti. Види се по свему, да би моја мајка волела била, да сам збиља односе прекинуо, али срећа моја омете ту њену жељу. Писмо бр. 32, писано пре одласка мајчина у топлице, што је било 10. маја 1859, помиње мој повратак у Hirschenhaus; она каже : ti včini kak se tebi bolje vidi pak se naj tak odviše mučiti i z navuki treti, niš zato da nisi kak veliš za mesnicu, neg misli kaj ti hasni život ako zdravje sfali, moreš dobiti suhu bolest pak onda kak Dunajec veli niti deteta nit penez. Zato čuvaj se i tak veliš da bi na svaki način rad k letu ostati tam, tak bu više vremena. Neg z Bernatom se zato lepo razidi. Јоште додаје ово : tak su ti one huncutarije Cenekove jako po voli, pošli nam je z prilikum nazad, kajti je doma još skoro nigdo ih ni čul. Ово се односи на смешну, шаљиву песмицу, коју је мој брат саставио к очеву имендану у априлу. Ја је у оригиналу прилажем овому рукопису [в. у Прилозима бр. 2]. Мајка је оне године била забринута, да не би њени синови морали у солдате, зато каже : Neg rajši bi ja, da bi ti makar v Osek, samo da se ne bi imala bojati. У писму бр. 33 из Сутинских топлица приповеда са страхом, какав се глас пронео код њих доле о ђачким немирима у Бечу : Šlintner (тај је лечио мајку) je čul, da je 60 diakov zaperto, da veli on koj se je vubil pak se ni do kraja da je on sve prepovedal kak su proti cesaru bili i da su se na univerziteti svi diaki zavezali kak budu njemu verni i svaki se je z imenom i pridavkom zapisal. Ja sem jako za te strahu, kak to bu ako se škole raspustiju, kak bu to onda, morti vas sve odtiraju. Kak buš najmenje kaj čul taki Varaždin dojdi. Ја сам се постарао да мајку умирим, којој су и разне сање, којима је придавала значење, немир задавале, али то није био лак посао. У писму од 22. маја из Сутинскога говори : ti mene tešiš, da se naj za te čisto niš ne bojim, da bi išel suplirat, ali to sve mene ne more

vmiriti; ja tak mislim, ako do sile dojde, onda se i na gimnazii diaki raspustiju, gde buš onda supliral, za kaj tvoja tulika muka i marjivost, kam onda. Ti mi pišeš, da naj se vračim, naj ne šparam makar kaj koštalo i makar 3 mesece. Veseli me tak da ne morem spisati i jedino zato bi želela se zvračiti, da vidim ne samo ja več i drugi ljudi da imam dobru decu, koja me ljube. Zaisto moram si počinuti, ar ne morem pred suzami dule pisati. Kad premislim : dobri stareši dobra deca, tak ti tak Cenek, tak Lojzika i tatek svi jednako velite. Da mi ni za zdravje, bi vre pobegla odovud, kakov je tu nered. . . Приповеда о томе многе танчине, врло живахно : Danas sem se raserdila, več 2 dana prosim za kakvu teletinu pak veli nemam je ni lota, a došel je nekakov bogčaria plemenitaš zagorski, njemu je mogla 2 put šnicelne peči. . Истакнућу, да ми је мајка јављала, како је Виктор, мој некошњи васпитаник, долазио к брату у семениште, да му помогне код латинских задаћа. Звали су брата чак к себи на ручак, али он не хте доћи. Мајка је то жалила само зато, што се надала овом згодом штогод обазнати о мојем односу к њима. Њено незадовољство, које је било скроз неоправдано, избија из ових речи : Velika milošča a ti si tak nezafalen da se nisi ni za prezent zafalil pak još si ga taki vkraj dal. Čuvaj se ženskih, bu ti prerano, kad se spoznaš, več ne buš imal ljubavi do stareših. У тим се речима чита неки љубомор, који се јављао нешто пре времена. На повратку из топлица није болест окренула на боље, јер простим купањем у млакој води није се могла одстранити, а вараждински лекари другог начина лечења нису умели смислити. Дух времена ратнога, које је претило, излази на видело из ових мајчиних речи : bog zna kak još do jeseni z nami more biti, morti bumo još svi francuzi ; pri nas ti kojakak ide, dražina velika pri svem, a pole se jako teško obdelava, ni ga nikoga letos, kak je ova leta bilo štajercov, muški su svi odišli k soldatum a za ženske su glas napravili da koja god Varaždin dojde, da njoj glavu podbrijeju i za soldata zemeju pak sad ne ufaju na delo dojti. У писму од 4. јула 1859 спомиње се о великој врућини и да је ујак Никола одређен за Иванић. Доскора дође к мени у посете и да види Беч мој брат Иван, о чему ћу још говорити на основи његових писама. Кад се мој брат крајем августа вратио у Вараждин, добих до скора од мајке једно писмо, у којем је опет реч о мојим односима к кћери Струпице; мајци било би право да сам ја прекинуо сваку везу, али ни сама није хтела тога веровати. Ево што пише : Moje dete, ja bi tebi bila lehko pisala, »ti to naj včiniti« ili »to meni čisto ni po voli, da bi ti ovu vzel«, bi li pak ti zrok mogel presuditi zakaj. Zato niš kaj si ti vučeneši — ti bi mislil, zakaj ja to ne bi včinil, je tebi po voli ali ni. Kaj to na me spada, samo da je meni po voli, kajtiti morti još ne znaš da je ljubav nora i da su zaljubljeni ljudi čisto pijani da ne znaju kaj čine. Zato da te iz sna zbudim morala sem ti istinu pisati, jeli pak bu istina kaj si odlučil, ne verujem, ja se bojim da ne bi pri tebi bilo kak je bilo pri nas dok smo onu dugu Dedekovu zemlju delili, ako se spominaš za onaj drač koj smo zvali Vučje

jabuke, mi smo pleli, mi smo kosili i korenje pukali, ali opet kakov smo god žitek posejali, tak su te jabuke opet zrasle. Bojim se da nebi i pri tebi kakov korenček tak gluboko bil, kajti ti si želiš najbolje na zagrebečki gimnazium, i morebiti, dojdeš, a kak bu brž ona lisica znala, vre te dobi. . . Мајка је донекле истину предвидела, али није била на правом путу, кад је мислила, да су ме као у мрежу ухватили. . Писмо под бр. 39 први пут говори о опасној болести моје сестре Лојзике, о ненаданом крвотоку: Naša Lojzika ti bu znam teško več gda ozdravela, sad v četertek taki po obedu je komaj s hiže van vušla, počela samo čisto kerv bluvat, više kak za zdelu, da smo se onak svi prestrašili. У децембру исте године већ је била мртва. Дошао сам и ја кући на спровод. . . Једно писмо, што га мајка писа почетком године 1860, говори о том, што ме чекало после свршених наука: Tak fala bogu tebi je obečano da dojdeš nekam baš blizu, ako ne dimo. Sad samo se čuvaj, naj se preveč napinjati, ti vre zato svoj cilj postigneš, rajši malo kesneje neg s kvarom zdravja«. И опет мајку забрињује мој однос: Tak se je tvoja gospodična opet oglasila ? a jeli si ti kaj odpisal i jeli zna da je Lojzika umerla ? Не знам, што је дало повода мајци да напише ове речи: Jako se bojim, da ne bi opet na te kakova nevolja došla, bog te čuvaj još ovo zadnje leto od betega i od druge bune da buš mogel bez neprilike kakve te ispite napraviti. И у том писму (бр. 40 у пролеће 1860) опет пита: A jeli si ti kaj na on list v Zagreb odgovoril gde ti se opet tak šmaihla? . . Испит задаваше драгој мајци велику бригу: у писму, које је стигло у Беч 24. априла 1860 (бр. 41), читам ове њене речи: ja vre komaj čekam tu vuru, da bum čula da si gotov, али у исто се време тужи на своју болест; било је чак о томе говора, да би дошла у Беч, али се бојала слабости, би ли издржала путовање, и превеликих трошкова. Не знам којим поводом дође у оне дане Виктор у Вараждин те донесе мајци свакојаких слаткиша, за које се она одмах и одужила: ja se čudim odkud to tak veliko prijateljstvo. . . Zabila sem ti pisati, ja sem te moji gospi snehi zato jedno lepo šunko poslala, da nikaj dužna ne ostanem, jeli ti budu kaj pisale. . . Некако летом, кад су се примицали празници, свакако после »телова«, била је госпођа Струппи са кћерком у Бечу; рекао бих да је тада збиља била сврха њена путовања у Беч, да се нас двоје младих људи ближе упознамо, јер од многог дописивања не изађе ништа паметна, но ситуација за интимније односе није била повољна; моје су мисли биле пуне брига о испиту, тако да нисам могао ни колико бих умео бити према младој нежној госпођици довољно љубазан; у место већег зближења мало да се није нит сасвим прекинула. Ту мислим притече у помоћ искуство мајчино. Она се са кћерком вратила у Загреб преко Вараждина те, разуме се, није пропустила посетити моју мајку. Ова ми јави о томе нешто у писму, које добих ваљда одмах иза њихове посете: ti buš znam gde si i sad (то ће рећи, да ћу и преко празника остати у Бечу), tak mi je gospa Strupica povedala. Je li si vre potlam dobil koj list ? gledi za boga, da se

bar ti zdrav Varaždin poverneš (Мајка је тада према обећању инспектора Јарца рачунала, да ћу бити намештен у Вараждину). . Tak kak ja iz lista vidim, tebi se mlada Sidonia dopada, samo si na staru hud, ali znaš ti, reč se veli: koj se hoče greti mora i dima terpeti i koj hoče na vert mora se plotu odkriti. Ja ti sigurno več nigdar nebum rekla : včini ovak ili onak, ako bu tebi prav, bu i meni, ar se buš za se ženil, baš zlo ne bi mogel z njum živeti, ako nebi štela biti potlam preveč komot, a ja kaj bi drugo, ako bu ona z menum, bum i ja z njum, na kvar sigurno ne bi bila, ako bum samo zdrava. Из ових речи звучи нека као резигнација, а написане су у претпоставци, да ћемо живети у Вараждину под истим кровом. Судбина је досудила другојачије. Ту прекида на моје велико чудо преписка с мајком из Вараждина (или из Топлица Сутинских) у Беч. Ништа не знам, зашто нема познијих писама; о каковој увреди не може бити говора, иприправа за испит није могла ни њој ни мени сметати неке измене писама, али њима нема трага ! Нису ли била, или пропадоше ?

IV.

Преписка са братом, из које сам већ неке ствари саопћио, носи други карактер, тиче се литерарних питања и нешто мало политике. У мају 1858 писао ми: Veber je svoju sintaksu zgotovio i poslao gore, a ministarstvo naloži Babukiću da napiše o njoj sud, no on ju je izgrdio da strašno. Sad bog zna, hoće li ju ministarstvo dati tiskati. Evo ovako nam sami književnici razdiraju književnost. Писмом 6. децембра 1858 пита мене, хоћу ли с испитом подједно правити докторат ; ја као да сам намеравао то да учиним, али до тога не дође, мислим, поглавито ради трошкова ; тада још није био завладао тај каснији обичај да су млади људи пре доктори него ли испитани кандидати за учитељство. У истом писму јавља ми брат, да је у словеначким »Новицама« изишао чланак »Horvatom v prevdar«, који је написао Аугустин Костовић, а то је био псевдоним познатог нашег пријатеља Пернара. Човек нашао негде у грчком језику значење речи, која га подсећала на његово презиме (то ће бити πέρνα) »pa stucao iz Pernara Kostovića«. Још пита брат: Što radi u Beču Valjavec? zar ima još što izpitah praviti ? Ja ne imam njegovih pripoviedakah ali sam ih vidio, liepe su t. j. liepa je knjiga. Tko bi mislio, da će Platzer što onakova naštampati !Našemu sboru poslao je opet Metel Ožegović 20 for. Čast mu i slava mu ! To je naš prvi dobročinitelj i podupiratelj. Ову је маленкост вредно споменути, јер показује, на какове је танке гране спала тада хрватска литература. У писму од 1. фебр. 1859 помиње брат своју жељу да дође к мени у Беч, што се о феријама збиља испунило. Још ми прича ово : Utorak sam vidio u Maksimiru bana Jelačića, sad hajde prilično dobro izgleda. Tako se liepo smijao, kad smo ga pozdravljali. А да наставим још из других писама. У писму о ускрсу 1859 говори брат о њему: bogac, kako znaš, tako rekuć na umoru. Već u

korizmi, kad se još na šetnju vozio i za vrlo se jaka držao, nije mogao sam iz kočije. 15/17 маја 1859 прича ми ово: kad su ti bili ovdje graničari Banovčani, htjeli su svi skoro silom k banu da vide svoga Josu, je li njemu zbilja tako zlo kako se kaže. No jedva ih je major uputio da mu je jako zlo, da ne mogu k njemu. Kad je to ban dočuo, htio je k njim van da ih vidi, ali kamo će sirota kad ne može ni glave dići. Poslije su išli pohodit ga častnici u ime svih te su bili i drugi dan kod njega na objedu, a prostak je dobio svaki holbu vina... Kad mu je došao još o Josipovu kanonik Perok čestitat, opazio ga je u pleine-paradi na hodniku gdje viče: alle meine Sachen her! Kad je to Perok vidio, udaljio se i dobro je učinio, jer da ga je ban vidio, bio bi počeo nanj vikati, ima bo u toj bolesti takovu illusiu, da mu se jedan čovjek čini čitava deputacija. Jedan put je opet rekao: evo sad me treba, a ne mogu nikamo. Jedanput je došao k njemu brat Antun, no nije ga pustio do sebe, veleć: ne idi, ne idi, moj prijatelj spava. Brat je umah odišao, čim ga je takova vidio te poslao ženu da ga ona pita što mu je; i nju je htio tako od sebe odtjerati, no poslje joj je pokazao toga svoga prijatelja pod poplonom, svoju kapu! Под 17 маја има у писму приписка: Ban je već izpovjedan i pričešćen i skrizman, poći će valjda za koji dan u bolji sviet. На спроводу Јелачићеву, у којем је мој брат учествовао као клерик, помињу се разни ганутљиви призори. Ја ћу да из братова писма испишем најглавније: Banov sprovod znaš iz Novinah, no možda jim nećeš sasvim vjerovati, ali vjeruj meni, da je bilo onaj dan u Zagrebu sve tužno. Baš je bilo veličanstveno vidjeti toliku silu svieta u takoj tišini. Malo je tko rieč progovorio, no otirati suze vidio si lahko po prozorih i na ulici. Kardinal ga je sproveo do Savske ulice, a odanle se vratio s kanonici i klerici kući, no ja se na sreću nisam morao vratiti već sam sa 10-ricom drugih bio odredjen da ga sprovedemo čak u Nove Dvore do samoga groba. U Dolnjoj Ilici malko dalje od Pruknera zaokrenuli su svi vojnici osim šerežanah na ciglane te su ondje njekoliko putah puknuli pa se umah vratili u Zagreb. I grofovi sa znakovi i mrtvački konj i oklopnik izniknuli su negdje u Ilici tako da smo na zadnje kod kolah ostali samo mi sa šerežani i njekoliko svećenikah i drugih častnikah. Na kraju Ilice posjeli su častnici i svećenici, koji su još ostali, u kočije te ostaviv lies odvezli se napred u Nove Dvore. Kod Stenjevca smo dobili i mi mjesto u kolih koje gdje, no mi smo se polahko vozili te se nismo oddielili od sprovoda. I tako ti je išao sprovod sve do Vrbovca[1] — banove župe. No tu ti se sabrala množina prostoga puka s crnimi zastavami, jedno 15 muzikašah i njekoliko Zagrebčanah tu smo i mi svi izašli iz kolah te smo ga odavle u redu peljalid o Grada. Ja mislim da se je Jelačiću taj sprovod, ma i prost, ako ga je s neba gledao, mnogo bolje dopao od sve Zagrebačke pompe i parade, jer je bio uprav prost ali tužan i veličanstven. Krasno je bilo osobito vidjeti, kako su se vijali crni barjaci, a kud smo išli, tu je sav sviet

[1] Мислим, да је овде брат хтео написати »Brdovca« те је учинио погрешку.

klečao i molio. B a n i c e nije bilo na sprovodu, jer je bila strašno žalostna, no njezini roditelji i brat išli su za liesom do kraja Ilice i opet nas pričekali s njegovim b r a t o m A n t u n o m i njegovim s i n o m u Novih Dvorih. Tamo smo došli oko 5-ure, na gradu se vijao velik crn barjak, gdje je drugčije običavao stajati crvenobieli, svi prozori i vrata sve je bilo puno crnih zastavicah, u vrtu su se pridružili k sprovodu Š o k č e v i ć, K o n r a d etc. etc. Za čas smo opazili malu kapeličicu u lievom kutu na vrtu. Predstavi si Nove Dvore kao naš škedanj kod kuće, vrt kao naš vrt a kraj velikoga drva kapelicu pa ćeš si sve dobro predstaviti. Iz kolah su ga metnuli njekakvi civilni ljudi te su ga htjeli u raku metnuti, no adjutant banov R a t k o v i ć njim je zapovjedio dole ga staviti te pozvao osam šerežanah da ga oni stave u grob. Kad su mu zapjevali hrvatsku oprostnicu pjevači i graničari mu dali tri salve (bila ih se sabrala jedna kumpanija iz obližnjih selah), malo si vidio suhih očijuh! Ja se nisam mogao proturiti do groba s početka, no poslje kad su se malko ljudi razišli, išao sam u kapelicu, da vidim mjesto gdje počiva mili naš b a n. To ti nije ništa drugo nego izkopana obična jama tolika skoro kolika je ciela kapelica. Unutri leži desno b a n, na lievo mu u malom kamenom ljesiću kraj glave kći, a kraj noguh u kotlu njegova crieva i drob ostala. Na njegovom liesu u bakrenoj posudici srdce a na kćerinom sva njezina drob u maloj kantici. I time ti je grobnica napunjena tako da ne može u nju stati više ništa. No ni neće b a n u njoj ostati, jer je htio da ga ukopaju pod jedno drvo, što si ga je sam na vrtu zasadio. Onamo će donieti i njegove roditelje, ondje će mu biti i družica pokopana. . . Oko pol sedme ure došla je s C o r b e r o n o m b a n i c a takodjer onamo te umah išla sa župnikom i svojom rodbinom k šerežanom, a oni kad su ju opazili udri u plač. Kad je došao k njim carev adjutant S t e i n i n g e r, što ga je car na sprovod poslao, izjaši pred njega harambaša te poviče: Excellenz, wir bitten um eine Gnade! Kažite vi caru da je tuga Hrvatah za svojim b a n o m neizmjerna. Na to su se još nješto razgovarali, te mu je S t e i n i n g e r zadnjič dao ruku. Kad smo ga pokopali, držao je vienac onaj što je bio na liesu baničin brat, a mi smo si, koji je samo mogao što zgrabiti, trgali iz njega za uspomenu lišće i ja sam si uzeo za uspomenu jedan listić bršljana. Šerežani su bili svi na konjih, samo b a n o v p o b r a t i m J o k o išao je ciel put pred liesom pješke. Kad smo ga u grob stavili, plakao stari J o k o kao godina te si tukao u prsa kao malo diete. Evo ti b a n o v a sprovoda, a mislim da ga neće nijedan zaboraviti, koji ga je vidio. Sam baničin otac je rekao: früher habe ich die Kroaten nicht gekannt, jetzt kenne ich sie gut.

Ја сам, као стари романтичар илирских епигона, уврстио овај опис б р а т о в у моје спомене, јер сам и ја у Бечу плакао, кад сам га читао. Данашња генерација нема више тих осећаја, и опет се мора признати, да је Ј е л а ч и ћ е в о дело било један корак, који је водио к данашњем уједињењу. Оно је дало израза српско-хрватскому побратимству.

У писму (пре 16. јуна исте године) истиче мој б р а т жалосну

чињеницу, да су загребачки клерици били први, који се сетише да наштампају песму-тужаљку на смрт бана Јелачића.

Но да се вратим к писмима братовим још из 1858 године. У писму од 16 јуна 1858 приповеда ми ово : »Svibanjske misli« je u istinu pisao jedan klerik, no meni se nisu u ničem drugom zamjerile tako, nego što se s njimi opet mogu razdražiti Slovenci, koji su uviek što se nas tiče mirni i pošteni bili, a i pregrubo je ono pisano. Odgovor na kritiku ovu napisao je po mnienju svih nas Bogović, i to dobro. Na onaj list što sam ga po tebi Škariću poslao, dobih već od njega odgovor, cieli arak. . . (У садржају, који ми је брат саопћио, брани Шкарић свој превод, особито свој језик (превод св. писма). Године 1859 у априлу (7-га) има реч о Веберовој синтакси: Što pišeš o Veberovoj slovnici t. j. sintaksi, nije ništa čudnovato, ta što će njemu klerici skoro sami s primjeri načiniti ? Onda bi mu čovjek istom lahko primjere tražio, da on napisav koje pravilo umah do njega stavi sam bar jedan primjer, al ovako dosta putah čovjek pravila ne razumije pak onda traži primjere. О том начину постања Веберове синтаксе нисам зацело више памтио, кад сам у другој књизи »Književnika« написао чланак »Primjetbe k našoj sintaksi«, где под речју »нашој« нисам имао на уму управо Веберову књигу, али он је то протегао на себе и написао у истој књизи свој одговор.

Већ сам споменуо о бризи мајчиној, да нас не би узели у солдате; мој се брат нашалио : Još nisam vidio vojnika s očali, ta ti bi na 25 korakah ustrielio najhrabrijega graničara držeć ga za francuza. Zar nije istina ? Ali oprosti šalu. Да је мој брат доживео овај последњи страшни рат, прошла би га шала ! У писму од 15/17 маја 1859 долази нешто братове полемике; њега је било страх за — Аустрију ! као једнострано васпитани у католичком духу младић бојао се од — Русије и — izim toga bi onda i gospoda braća Srblji bili exaltati ili rapti in septimum coelum, a mi kukavice jadne ! Ово је израз тадањега мишљења родољубних иначе младих Хрвата ! Није ли данас опет тако?

Још у децембру (5-12) 1858 добих у Беч писмо од Понграчића, који је тада већ био у Вараждину намештен као супленат. Ту се међу осталим говори о успесима његове обуке хрватског језика у 2. гимн. разреду : Moraš znati, da moji učenici nisu dosad gramatike niti hèrvatske niti němačke učili, jer lani je Valjavec predavao te jezike koj ih sam ne zna, barem je hèrvatske ure za latinski upotrebljivȏ. . Ali ih ja zato těram sad, imam ih nekoliko koji neznadu ništa hèrvatski (židovi iz Čakovca) pa da ih vidiš kako sada uče. Zadnji put sam čuo od jednoga gdě kaže : wie schön ist das Kroatische ! A naši lěni Hèrvati moraju penitencie pisati, klečati i zatvoreni biti. Ако онај чивутин није навлаш хвалио хрватски језик да га чује професор, тада би и то, што је тада причао Понграчић, доказивало, у коликом је назатку био наш језик у Међимурју све до јесени године 1918-е !

У августу године 1859-е дошао је напокон мој брат, да види Беч[1]; он је одсео код мене, где су га и моји господари врло лепо примили. Ми смо обишли све знаменитости Беча, чак и такове као на пр. царске собе у Бургу, којих ја дотле нисам видео. Исто тако подузимасмо излете у околицу; памтим да смо се до Гринцинга возили у штелвагену, оданле пешке па Каленберг, где смо и ручали. Хтедосмо се испети и на Леополдиберг, али не нађосмо за чудо правога пута. Најдаљи излет био нам у Лаксенбург; на повратку ручасмо у Медлингу те оданле пешке преко Брила пођосмо у Лизинг и железницом назад у Беч. Трајна успомена на братов боравак у Бечу остаје ми још и данас у лепој фотографији нас обојице, која се код мене сачувала, ваљда једини последњи екземплар. Да није уз мене брат, не бих веровао да сам крај њега ја, полуголобради мршави младић! На повратку из Беча у Вараждин, негде крајем септембра, помиње и брат у писму о тешкој болести наше сестре Лојзике. Иначе говори о излету на Виницу к жупнику Фирхолцеру у друштву са обојицом браће Вуковића. Онде нађоше и Вебера, који их је одушевљавао својим хумором. Има ова опаска о политичком стању: Sudeći po novinah naši su se ljudi nešto probudili. Veber mi je kazivao, da je htjela Agramerica jednoč njekoj članak iz Novinah (биће ваљда Народне Новине ?) o tom preštampati, ali da joj nisu dopustili. У писму од 18 окт. 1859 коснуо се и мој брат, као више пути моја мајка, у најбољој намери, мога односа к мојој драгој Сидици, које нитко, па чак ни ја, није познавао, какова је то била већ онда бисер-девојка, а после узор-жена. Сви смо јој, и ја, својим колебањем чинили неправду. Ипак сам је ја у одговору узео под заштиту, на што је и његово (братово) писмо од 2 новембра 1859 гласило посве другачије. Писмо братово од 6 децембра из Вараждина, куда беше стигао 2 децембра, навештало ми већ жалосно стање наше миле јединице сестре Лојзике, које не затекох више у животу, кад сам похитао кући. Брзо после нове године 1860 вратих се у Беч, јер су ме чекале израдбе домаћих испитних радња. Братова писма јављаху ми буђење народног живота, међу осталим појаву народне ношње »сурка«, о демонстративној представи позоришној у Вараждину и т. д. После ускрса 1860 била велика демонстрација у Загребу — братимљење Хрвата с Мађарима. Не дао бог, да ја доживим опет такову демонстрацију! То би био слом нашег јужнословенског политичког јединства, које сви суседи прате зазорним погледима.

За мојега боравка на наукама у Бечу имао сам преписку са још неким млађим људма из Хрватске, али писама њихових немам, само једно ми је остало без године и без потписа, чак не знам, тко га је писао; умећем га овамо за карактеристику тадашњих мисли јединстве-

[1] О његову путовању у Беч и о утисцима бечким може се којешта наћи у приложеном овде писму од 21 августа 1859; писано је некому од пријатеља клерика, не знам кому [в. у Прилозима бр. 3].

нога патриотскога круга младих људи: Ljubezni moj gospodine! Vaši listi što ih svom bratu a mojem od svih mi najmilijem prijatelju pišete, i koje mi on bar gdjekoga iz priateljske ljubavi i povjerenja dâ čitati, takovim su duhom pisani, tako oduševljeni da će svakoga koj išto pojmi o ljubavi domovine, ako ju već sam žestoko ne ljubi, nadom ljepše budućnosti nadahnuti. Ja iz onoga, koliko mi je Cenek kazivao i što sam u listovih mene ticajućih se vidio — opažam da Vi moja rodoljubna načela smatrate za prenapeta te da me Vi, g. Petračić i ne znam koja još gospoda tu — u gdjekojem pogledu zanešenjakom zovete. Bio bi Vam već koj taj put na one doisto iskrene misli, jer ste ih pisao bratu rogjenu — odgovorio, da mi nije bilo kojekakvih zapriekah, megju kojimi je ponajglavnije ta, što se meni kano mlagjemu nepristoji načeti pisanjem, a Bog zna kakovim ćete srdcem i ovu smionost motriti? Megjutim na one iskrene misli odgovaram Vam iskreno. Rado priznajem, da u meni vrije mlada krv i da me dosta putah i do strasti uzvrući, ali da nejmam pravo govoreći ovo već drugo treće li ljeto proti neprijateljem Hrvatstva i poslje proti rovarom jezikoslovnim — to bi mi istom morao tko drugi dokazati, jer sam u tom sbilja tako tup da si sam protudokazah naći ne mogu — a dr. Demeter i njeki drugi koje ja i ne znam, a koji su javno o tom i jednom i drugom predmetu što explicite što implicite izrekli i izriču mnienje svoje, još me više u moju bljudnju (sic) — ako je bljudnja (sic) — gone; dapače okrom ovih imam ovdje Klerikah pa i u šakah u mojem listašu svjedokah, da kao što ja sám mislim, da i drugi njeki slično misle, da nejmam krivo. A to su oba posljednja lista Kukuljevićeva — komu sam baš s ovog gledišta najprije zahvalnošću dužan, — jedan Bogovićev, jedan Vukotinovićev i jedan gjakovačkih Hrvatah, a ovi svi su, da ne reknem naši korifeji, barem iskreni hrvatski domorodci. A tko bi svemu svietu umiesio dobru pogaču?... Mili gospodine! Vi Bečani koji samo iz javnih listovah doznajete kako kod nas stvari stoje pa i to površno, dakako da morate drugčije misliti nego mi koji smo doma te vidimo što biva i i gdje nas tišti... Mi mislimo, da je jedino hrvatsko ime, koje nas iz ovoga mrtvila uzbudit može — ilirsko je mrtvo, š njim bi i naš napriedak umro: zato Gjakovčani, upoznav da Slavonci nisu drugo nego pravi Hrvati, nariču; Brate! ruka u ruku složno! A srbsko?... mislite pa si sâm odgovorite; ja bih možda mojimi iskrenimi riečmi opet zabrazdio u svoju ne samo bludnju nego bljudnju (sic) te bih se možda izkalio na onih, koje Vi odviš cienite i ljubite, kojih ni ja osobno ne mrzim, nego sebičnost njihovu. Tim bih uvriedio ako ne Vas jer Vas poznam kao solidna čvrsta Hrvata — nego bi uvriedio one koji drže s neprijatelji Hrvatstva, kao da nam jedino u srbstvu cvate bolja budućnost. — Čitao mi je prije god. danah g. Kukulj. list što mu ga je Čeh — ne Srbin — Šafařík pisao, u kom mu savjetovaše da stane uvagjati po malo srbsko ime — ali i Šafařík danas inako misli. Samo koliko ćemo sami do sebe držati, toliko će nas drugi cieniti, poništaviti se na svoje nikakvo dobro rad tugje tvrdo-

glavosti nije ni sloga ni slava ni kriepost. A ići će i kod nas — što još nejde kako bi trebalo, ima raznih uzrokah — ali bog je dobar, a bog je jači od svih preponah . . .

Dragi prijatelju moj, vjerujte mi da ne znam kako ste mogao doći na tu misao, da sam ja proti filologiji, ta nit sam se gdje proti njoj izrekao niti to i čim pokazao, dapače želim i nastojim da se što više naučim jezikah i svakoga što bolje, barem one koji će mi u životu biti najpotrebniji, a da sbilja tako malo filologiju ne cienim, kako Vam se krivo čini, vidjet ćete u svoje vrieme iz narodnih pjesamah, što sam ih jedino radi jezikoslovja sakupljao i preko 350 sakupio te će ih Župan komu sam ih ustupio već ljetos ili do godine pod ovim naslovom izdati : Hrvatske narodne pjesme puka što - i kajkavskoga. A to bi Vi vidio i iz zbirke riečih, skoro do 400 kojimi se kajkavština luči od štokavštine, koje sam ja na zahtievanje g. N. Horvata zapisivao i bilježio, da tim Šuleku, komu je ministarstvo, ne znam rad' šta ? naložilo pokazat razliku megju ova dva razriečja — pomognem. Da ih imam kad staviti opet u red (jer sam ih jedanput uregjene predao već Šuleku), dao bi ih u Nar. Nov. s predgovorom i zaključkom gdje bi pokazao što mislim o štokavštini i kajkavštini naprema Slovenštini štajerskoj, osobito kranjskoj. Ako ničim riečmi bi se koliko toliko okoristio i Vi i Vaš ljubimac, koj je muž koga ja u istinu više cienim, nego što Vi i mislite — naš Miklošić, te bi se on osvjedočio da osim okončakah i znatna je razlika megju slovenštinom i kajkavštinom, jer drugo je na pr. naša skula drugo slovenska itd. itd. Da Mikl. nije onako gadno izšibao u Slavische Jahrbücher (sic!) vrloga Hattalu (sic!) pak da ne harmonira tako sa Srbinom Vukom, pak da i odviše ne udara . . . kako udara po volji svojoj : dike bi mu od štovanja pjevao ! To da znate da nisam proti filologiji, a što joj u ovo naše vrieme historiju predpostavljam, držim se poljskog velikog pjesnika ovako govorećeg: Powieści ludu ty stojisz na straży narodowego pamiątek kościoła; držim se najboljeg živućeg našeg pjesnika Preradovića ovako pjevajućeg : Narod bez svoje povjestnice putnik je putnog bez lista, Zapriekah nalazi svud, daleko ne može poć. Držim se suda drugih učenjakah ovako mislećih, kojih nepristrane ali visokoga duha citate i Vi već i opet ćete čitati. A što se onako izjadih na Riečane, dakako da se gdjekomu vidi odviše i ludo, ali koj zna kakova je osorost i prpošnost s njihove strane to javno to u privatnih listovih n. pr. u meni pisanom od 22 travnja pr. g., tako da Jurković, Horvat i svi pisci hrvatski i srbski na njih se ljute, tomu će se i ono premalo vidjeti, kao i ovdje jednom veleučenom koj mi reče da sam i odviše umjereno pisao. Što sada rade s »Jadrankami« ne znam, ali to znam da se predplatnici boje, da to nije bila puka financialna špekulacija, kojim nam putem dakako neće narodnost procvasti ! ! Još će čujem do njekog roka čekati ili na Vile ili na novce a onda (groze se) službeno. Hila je svakomu nemila ! To su mislim točke, u kojih se nerazumjesmo, a koliko bih rado da se razumijemo može Vas već to

usavjetovati, što sam prekoračiv granicu estetike usudio se ovo njekoliko iskrenih mislih Vam napisati pa i to što Vas ne samo kao ljubeznog brata milog mi prijatelja štujem, nego što Vas još u njekadašnjem našem zaptu pa kašnje upoznavajuć sve više liepa svojstva Vašega duha i Vašega srdca obljubih i sve više ljubim. Samo ono budite domovini zašto Vas ja s bratom Cenekom unapred scienimo pa Vam neće uzfaljiti Spomenik dugovječni — a i može li biti što ugodnijega nego biti koristno udo naroda svoga ? Ne doista ! Istinite su rieči one

Čuvstva tko nejma za narod i zemlju naroda svoga
Ne zna na zemlji za slast koja nadilazi sve,

a neoprovrgljive su rieči velikog Mickijevića, kojimi počimlje najslavnije nuz Malčeskovu Mariju djelo Pana Tadeusza, doisto svete rieči ove :

Ojczyzno moja ! ty jesteś jak zdrowie
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie
kto cię stracił . . .

Овде завршује писмо, исписано на четири странице, можда је следио још један листић са потписом, али тога је нестало, ако је и био, што се не види. Смисао овога писма боље би се разумео, да су се сачували моји дописи из Беча брату и преко њега његовим друговима, у којима се огледа моје становиште спрам великог спора, који се тада водио о питању тко су Срби и тко су Хрвати. Ево под крај мојег живота још једнако у уједињеној S H S-држави траје тај спор, само у нешто другојачијем облику. Оног правог братског јединства у срцу и души нема још ни сада, али надајмо се доћи ће и то, ма ја и не дочекао те велике радости.

Док сам у Бечу већ у четвртој години настављао и довршавао своје науке, добих 9/12 1859 једно писмо од Јанка Јурковића из Осека, које овамо стављам као илустрацију свих неприлика, којима се излаже млад човек ако оде на учитељску службу без испита. Ево што ми тада писа Јурковић. Dragi Gospodine ! G. prof. Vahlen dao mi je za pismenu ispitnu radnju ovo : »Praemissa de Richardi Bentlei vita et studiis narratione eius emendationes ad Ciceronis disputationes Tusculanas examinentur ita ut omissis eis, quae ad veterum poetarum a Cicerone laudatorum versus pertineant, primo proponatur quae vere emendasse videatur, deinde perperam ab eo tractata accurate refellantur«. Kao što vidite, tud bih ja trebao najprie životopis Bentleyov a zatim njegove emendacije k tekstu Disputationum Tusculanarum. Ovdje u Osieku ne mogoh naći ni slova, čim bi se pomogao, a ni u katalozih kojih sam množinu pregledao, ni traga ni glasa ni jednomu ni drugomu. Možete si dakle misliti, u kakovoj sam neprilici. G. ravnatelj Golub uputio me je na Vas, komu se evo i utičem kao svoj svomu, moleći Vas da mi u tom budete na ruku. Možda ćete mi moći i sami naznačiti djela, koja bi mi tud poslužiti mogla, naime dobru i kratku biografiju Bentley-ovu i gdje se nalaze te njegove emendacije ad Disputationes Tusculanas ; ako li pako sami ne uzmognete, a ono Vas molim

liepo, da u moje ime zapitate za savjet g. prof. V a h l e n a, jer inače ne dobi od mene zadane radnje. Ako li za knjige napitate, molim Vas da mi ih odmah u kojoj knjigarni naručite i dobri budete javiti mi što koštaju da Vam odmah novce pošaljem ili ako Vam je to neprilično, da mi samo priobćite podpune naslove pa ću ih ja odovud naručiti. Da je kojom srećom isti g. profesor to na sveučilištu predavao, to bi još najbolje bilo za razumjeti kako on taj posao želi imati. Oprostite mi što Vam dosadjujem i očekivajući doskora (jer mi već minulo mjesec danah do roka) povoljan odgovor ostajem s osobitim štovanjem. Osěk 9-12 1859 Vaš na službu Janko J u r k o v i ć.

Добро се опомињем, да сам, живахно осећајући неприлику мојег колеге, гледао да му помогнем, нешто сам свакако збиља и урадио; мени се врзе по памети као да сам му исписао неке варијанте из Мадвигова издања. Јесам ли имао звати у помоћ професора, не знам. Мени се чини, да је преокрет године 1860-е Ј у р к о в и ћ а ослободио од терета, да се мучи око Бентлејових емендација.

V.

Кад сам под јесен године 1856-е остављао Загреб, био је Б а х о в германизам у најбујнијем цветању. На загребачку гимназију могоше бити назначивани професори без знања хрватског језика, јер им га није требало; као оаза у службеној немштини могао је једини Б а б у к и ћ проговарати к срцу младежи народним језиком, а он се тим драгоценим правом послуживао врло млитаво. Међутим управо под крај мојих студија, године 1860-е, догоди се у Аустрији, донле апсолутној јединственој монархији, велики преокрет у дуализам у корист Маџара, уз које падоше мрвице и за Хрвате, особито у школству, које доби одмах своју автономију. Већ пре октобарског диплома, не слутећи што ме чека, био сам се обратио к инспектору Ј а р ц у с молбом, да ми после свршених испита одреди место у Вараждину, где бих у р о д и т е љ с к о ј кући могао удобно живети и крај мале испрва суплентске плате. Писмом од 6 јула 1860 добих одговор, који ми стави у изглед испуњење моје жеље. С тим стоји у вези оно једно више поменуто м а ј ч и н о писмо, у којем се предмнева, да ћу са ж е н о м живети у Вараждину. Еле октобар месец и у опће јесен год. 1860 промени ситуацију и за мене сасвим неочекиваним начином. Из Загреба одоше и инспектор Ј а р ц и директор П р е м р у, људи лично честити али њих обори систем германизаторски, којему су служили, својим падом. И за професоре, који нису умели предавати хрватским језиком, успостављеним после шест година у своја права, ваљало је тражити и наћи заменике међу домаћим »силама«. Ту се десила срећа, да сам управо тада ја свршавао испите, те је ново именовани управитељ гимназије Адолфо В е б е р морао обратити на мене пажњу. Већ у септембру (27 септ. 1860) дође ми допис и декрет од њега, којим ме зове у Загреб, дакле још пре усменог испита, који би обављен 6 октобра 1860 (са испитном сведоџбом изданом ми 10 децембра 1860, кад сам већ био у Загребу).

После усменог испита, који је имао тај успех да сам био »оспособљен« за предавача класичких језика за читаву осморазредну гимназију, следила је два-три дана касније у академичкој гимназији пробна лекција, коју сам по савету мога поштованог ментора проф. Бо-ница одржао са сјајним успехом. Он ме упутио, да се не устављам на ђацима прве клупе, већ да изазивам на одговоре по свим клупама, то даје живахнију и вернију слику, па тако је и било.

Ја сам дошао у Загреб негде около половице октобра; јесам ли се уз пут навратио у Вараждин к родитељима, није ми остало у памети; ако тога од хитње нисам урадио, жалио бих још и данас. У Загребу ми је директор А. Вебер ишао ванредно на руку, сместио ме уза законито прописану једну пробну годину за префекта у загребачком племићком конвикту; тиме сам имао осигуран у конвикту стан и храну са још неком малом новчаном наградом, а у гимназији повери директор младому човеку, којему не би још ни 23 године, читање са ђацима осмог разреда прописаних грчких и римских класика, дакле Софокла, Тацита и Хорација. То је био за мене врло ласкав али и тежак задатак, којему сам уз марљиво изучавање само тако могао донекле одолети, што сам већ у Бечу тражио по издањима и часописима (на пр. у Летопису матице српске) трагове превода са класичких језика на српско-хрватски. Још и сада имам неке такве преводе у препису, који сам учинио у Бечу као ђак! Нисам дакле пошао сасвим неспремљен на посао. Могао бих се похвалити, кад то не би било сувишно, да сам већ оне прве године изишао на глас као врстан и своjему задатку потпунома дорастао предавач. Добро се опомињем, да сам преко истога директора Вебера добио већ исте године понуду, да преведем некакву малу немачку књижицу »Die Punktiermethode« на хрватски језик. Ја сам то и урадио те добио прописани хонорар, али ниједног екземплара те књижице нисам имао у својој библиотеци, само ми је толико остало у памети, да ми је Вебер преводу приговорио, да у редању речи има германизама (а можда и латинизама). Иако сам био много запослен и у гимназији и у конвикту, где сам особито волео неког Немичића (који мислим још и сада живи као доктор медицине, не знам да ли још у Мерану), а уз то сам много залазио у кућу Струппи к мојој милој заручници — ипак сам нашао још толико времена, да за гимназијски програм напишем расправицу »Paбirci po cvieću našeg narodnog pjesničtva«, о којој могу још данас рећи, да није била лош доказ моје начитаности како у Хомеровској поезији тако у нашим народним песмама. Тко би још данас ископао из библиотечне прашине екземплар те расправице, уверио би се, да у њој има сувишних алузија на Хумболдтов увод у Кави-језик. Чини се, да је први импулс оној расправици дало једно универзитетско предавање Миклошићево, али грађа из обе народне поезије мој је посао. О једној сличне садржине расправи професора Зиме нисам дуго ништа знао нити сам игда његов посао с мојим поредио.

После срећно свршене прве године моје наставничке дужности, био сам у скоро именован правим учитељем исте загребачке гимназије те сам оставио конвикт, јер сам имао на уму, да се доскора оженим. О томе кораку, на којем беше саграђена моја породична срећа и један снажни услов мојих научних успеха, могу казати неколико речи. О мојој бечкој преписци са Загребом већ сам доста говорио, толико морам ипак признати, кад ме не би срећа запала да одмах после положених испита дођем у Загреб, сумњам да би мој живот испао тако пун среће и задовољства, јер, како сам већ наговестио, моја родитељска кућа није симпатисала са мојим избором, а ја доста неодлучан и несталан могао бих био подлећи жељама другог правца. Позиву дакле одмах године 1860 у Загреб имам се захвалити за срећу што сам добио узор-жену, што моја преписка није слагала. О великим празницима године 1861, које сам провео више у Загребу него у Вараждину, и ако сам неко време био такође код куће код родитеља, живахно се сећам једног путовања у Загорје; нас четворо, ја са вереницом, њена мајка и проф. Петар Зоричић, одазвасмо се позиву неке врло умне загорске племићке поседнице, по имену Писачићка, чија је кћерка била на стану, храни и у школи код госпође Струппи. Не памтим више, како се звало њено имање, сасвим близу Марије Бистрице (чини се, да се место звало Житомир). Довезосмо се по лепом летњем дану месеца августа у њене старинске дворе правог загорског поседа, примила нас познатим хрватским гостољубљем, сутра дан повезосмо се на Бистрицу до подне, а по подне некуда на другу страну, да разгледамо околицу; трећи дан вратисмо се у Загреб. Овај краткотрајни излет беше за ме пун неописиве поезије већ зато што сам имао уза се моју нежну заручницу, које се нисам могао доста нагледати. Толико сати нисмо још нигда провели заједно, као у она три дана. Додаћу још једну епизоду овог времена. Не знам чијом инициативом добих позив г. 1861/1862, да помогнем баруну Шокчевићу, који је тада чини се већ био баном хрватским, да се колико толико извешти у хрватском језику, који је некада као дете добро говорио а после под упливом немачког узгоја више но на пола заборавио. Читасмо Јурковићеве приповетке те је бан брзо ушао у доста окретно читање и разумевање, тако да је за невољу могао као председник водити дебату.

Иако нигда нису били јавно оглашене наше »заруке« (веридба), опет је сав Загреб знао, да смо заручници, те кад би се гдегод заједно показали, што баш није било често, све би на нас гледало као на заручене. Моја је вереница марљиво помагала у мајчиној школи, ја сам исто тако савесно вршио своју дужност у школи. Тако нам је пролазило време брзо до свадбе, коју одредисмо за 15 јануара 1862. Већ сам говорио о томе, да моји родитељи нису били усхићени том мојом женидбом и ради односа, који се силом околности развио био између оца (у Вараждину) и мајке (у Загребу) моје заручнице

и ради немачког значаја куће и завода, из чије је средине изашла моја вереница. Јер цела је истина, моја жена беше, као готово све тадашње госпођице из тако званих бољих кућа, васпитана немачким духом и језиком, говорило се у кући само немачки; мајчини родитељи, трговачка породица Киндерман доселише се у Загреб из Граца, њена се школа у време апсолутизма славила као најбоља и најодличнија, дакако немачка. У школи предавало се истина и хрватски, али само као суха граматика без конверсације; ту је погрешку имао на души мој драги Петар Зоричић; официрске кћери из Глине, Петриње, Костајнице и. т. д., које су умеле лепо говорити штокавски, у место да буду примером другима, да уз њих науче штогод хрватски, неговале су по жељи њихових родитеља језик немачки као службени језик школе и друштва. Има још једно сведочанство, које се случајно међу писмима сачувало, како је моја жена као девојка била добро виђана у кући госпође тадашњег директора полиције Дица (Dits) у Загребу. Тај би политичком олујом 1860 године одагнат чак у Буковину (у Черновце), одакле доби моја вереница 11/16 новембра 1860 љубазно писмо од госпође Диц, пуно угодних успомена на Загреб и њезине посете у кући директора полиције. Да сам у таквим приликама и ја дописивао са мојом каснијом женом, док је још ишла преписка између Беча и Загреба, само немачки, то морам признати нити ће се итко тому чудити; ипак је у мојим писмима доста разговетно истицана моја жеља, да моја жена треба да буде и срцем и језиком Хрватица. То се тако и у кратко време и збило. Не могу тачно казати, од којег је доба моја жена стала са мном дописивати хрватски, јер старијих писама немам, али године 1868-е већ је тако окретно писала, да сам је у писму из Дубровника 28/8 1868 похвалио овим речима: ja sam... u duhu kod tebe bio, predstavljajući si moju milu ženicu, kako ona daleko od mene sa mnom se zabavlja, razbijajući si glavu, kako će to liepo po hrvatski reći... Ali zbilja i jesi pisala kao da si 8 godina kod staroga Babukića u školi bila i on bi ti dao: izvrstno!. Никада касније није наше дописивање међу собом и са нашом децом било на другом језику ван хрватски. Но оних првих година мојега загребачког живота нису моји родитељи још тога свега знали и зато им је кућа моје пунице била туђа. На свадбу дође из Вараждина само отац, мајку можда је спречавала и болест. Рано у јутро, одмах иза 7 сати, прођосмо пешке оно неколико корака од Струпичина стана до цркве св. Марка, где нас опат Погледић после службе божије обвенчао на — немачком језику. Стари господин није се могао замислити једну загребачку фину госпођицу са — хрватским језиком. Памтим, како се љутио тога ради мој добри пријатељ и по брату Петру донекле и сродник, Антун Зоричић. Била нас је мала чета али одабрана: уз браћу Петра и Антуна Зоричиће био код венчања Јанко Јурковић и Рајзнер са госпођом (?); осим ње (?) и мајке пунице других женских сватова није било, а од мушкараца дакако уз мене мој

отац и мој млађи брат гимназијалац Драгутин, који је оне године живео код мене у Загребу те онде полазио гимназију. Ми смо испрва живели у Пиварској улици, у кући Бедековићевој, из које се морадосмо до скора иселити, јер се сам Бедековић женио (са кћером Гајевом) те требао наш стан за себе. Преселисмо се на врх Дуге улице изнад велике куће прве Хрватске Штедионице, у кућу неког Ткалчића, на други под (у првом је седео један виши чиновник Јурковић, који није био никакав сродник нашему Јанку Јурковићу); одавле нас отера ватра, која се запалила у димњаку над нашим станом те се морао развалити плафон једне собе нашег стана. Тада пређосмо у кућу Јакчинову тик до »Народног Дома«, где смо провели остатак наших година загребачких све до октобра 1871.

Према пословици, коју наши кајкавци тако изричу: „Najpredi štalicu, onda kravicu" нисам дуго чекао на именовање за правога учитеља, то је следило 17 новембра 1861. Сад сам, уредив после женидбе моје мало кућанство, могао по свему посветити се науци. О првим радовима у гимн. програму већ сам говорио — овде бих могао уметнути још, да сам године 1860-е, будући још у Бечу, у бројевима Народних Новина 216—222 почео био реферисати о Курелчевој књижици »Recimo koju«, али по мојем злом обичају нисам реферата довршио, иако су ме некоји наши људи, на пр. Месић, молили да оно наставим и довршим. Као професор класичних језика, ма да их нисам настављао онако култивирати, како сам то чинио у Бечу по дужности и звању, гледао сам ипак да не заостанем бар за познавањем резултата других истраживања. Зато сам једнако водио рачуна о томе, да се код предавања, понајчешће у вишим разредима гимназије, опскрбим најновијим издањима оних текстова, са коментарима из Вајдманове и Тајбнерове колекције, које сам управо имао читати и ђацима тумачити. Да живахније предочим ђацима успомене античнога света, набавио сам један илустровани као атлас, да виде све што се по музејима сачувало из оног доба. Зато сам са напретком мојих ученика могао бити задовољан, волели су ме као искрена пријатеља младежи. Кад сам негде око године 1895-е преко лета по обичају проводио празнике у Опатији, посети ме изненада бискуп сењски Мауровић, који је у мојим младим годинама био мој ђак у Загребу. Пола у шали пола озбиљно рећи ће, да сам ја узрок што је дотерао чак до сењског бискупа, јер његово напредовање из разреда у разред није било сјајно, тако да је отац хтео већ обуставити његов полазак гимназије. Тада ће се забринута мајка обратити на мене, да јој дам добар савет. Ја сам, по уверавању његове мајке, похвалио марљивост, али да би требало код куће помоћи са каквим год корепетитором. Отац уступи мајци, син сврши срећно шест разреда гимназије, оде у семениште те поста свештеником, после каноником и напокон бискупом. Тако постах, и не знајући тога, његовим добротвором. Уверен сам, да је таких случајева, где је мој савет помогао, било и више.

Моја научна радња кретала се не око класичке филологије, већ око хрватског или српског језика (оба сам имена једнако поштовао, нити сам правио разлику између њих) и око славистике у опће. Овај час, т. ј. у првим годинама моје гимназијске службе занимао је мене историјски развитак нашега језика у облицима. То је оно чега није било ни у граматици Миклошићевој ни код Даничића. Као на оглед мојега прикупљања грађе наштампао сам у гимназијском Програму за годину 1862 анализу основа и првог падежа именица; остатак поста након Даничићеве Историје Облика прилично сувишан, истом године 1874 наштампао сам нешто од тога у Народним Новинама (за август и септембар), и то у форми принципиалних опазака, из којих је излазио на видело мој сасвим различити поглед на ствар, него што га беше усвојио мој пријатељ Даничић. Пуно сам жалио, што је ово теоретско разилажење очигледно помутило наше пријатељске односе. Сву детаљну грађу, извађену из мојег рукописа, хтедох одштампати у руском Журналу Министарства »народнаго просвѣщенія« као неку допуну к Даничићевој Историји Облика, али Ламански доби од редакције журнала одговор, да је онај детаљ за публикацију у »Журналу« сувише ситан.

Док сам се ја у Загребу у сасвим другојачијим круговима кретао, са професорима и књижевницима друговао — међу професорима било их је неколико, што су некоч били моји учитељи, као Бабукић, Кисељак, Вебер, Месић, Мацун, а међу књижевницима споменућу пре свега Шулека, затим Перковца, Дежелића, међу народним грађанима Црнадка, Јакића, Крешића, међу политичарима Мразовића и Вончину и т. д. —, дотле је мој брат Иван после свршене теологије живео код куће код родитеља те чекао (»exspectans«) на законом прописане године да може добити презбитерат. Кад је имао одслужити своју прву мису, примиције, приготовише родитељи, пуни весеља што доживеше сина-младомисника, толику част у славу тог дана, да званице не би имали места у собама, већ су на дворишту дуж стене од суседне куће подигнути шатори са столовима; ту је било угошћено пола варошке господе, светске и свештеничке, јело се и пило од подне до касно у ноћ, напијало и наздрављало, а отац и мајка нису жалили трошка од више стотина форинти, које би, како је сам брат после признавао, кориснније било уштедети за време када је постао жупником те за господарство требао много новаца. Али у оно доба била би највећа увреда, да је итко очевој вољи приговорио.

Мој је брат остајао као »катехета« цело време у Вараждину до смрти мајчине (1865-е) и после њене смрти код оца, све док не завлада мађаронска самовоља баруна Рауха, који не тражећи повода и не имајући зацело никакова оправдана разлога на један пут наложи ординаријату, да га макне из Вараждина да не

буде више учитељем религије. Сва је прилика, да је мој брат, као члан народне опозиције, пао код Рауха у немилост. Загребачки каноници, тада још великом већином добри народњаци, не владине креатуре, назначише брата за капелана у Сисак, одакле до скора дође за жупника на њихову колатуру у Маркушевац-Свети Шимун код Загреба. Ту сам и ја са женом и дечицом провео много угодних дана код њега још пре мојега одласка из Загреба.

Али да се вратим к својим пословима. Октобарским дипломом 1860 доби Хрватска, како већ рекох, своју автономију, озбиљну барем у неким струкама јавнога живота, као на пр. у школама. Још пре но што године 1863 др. Фрањо Рачки поста инспектором школа, било за Хрватску уређено по бечкому узору »Школско веће«, у којем је формално имао председати бискуп сењски Соић, а мене западе дужност секретара. Декрет од 28 априла 1861, којим будем именован »перовођом«, гласи довољно конфузно : говори о бискупу Соићу као почасном намесничког већа саветнику, говори о школском одбору, у којем сам имао бити чланом и секретаром. Председао би у седницама управо Соић, а у његову одсуству имало би Намесничко веће »у сваком поједином случају« именовати тко ће председати. . . Не опомињем се, да је игда Соић био присутан код већања; није ми остало у памети, докле је фунгирао »школски одбор«, само знам толико да смо другачије удесили основу предавања хрватског језика и да сам код тога ја готово све предложио и моји су предлози били прихваћени ; особито се добро сећам, да је из моје главе потекла мисао, да се у 7 и 8 разреду по један сат на недељу предаје стари црквено-словенски језик у двојаком писму, глаголском и ћирилском ; ка граматици имала је доћи кратка историја тог језика, његова живота код Срба и Хрвата. Предавање у ова два сата није дано у руке Бабукићу, већ мени, а то сам ја себи присвајао као право, пошто се стари Лојза (Бабукић) у то није разумео. Тако је на пр. један пут реченицом Къто прикоснѫ сѧ ризахъ моихъ доказивао ђацима исправност генитива множине на -ах, а кад су ђаци од мене дознали, да оно није генитив већ локал, дошао је у велику неприлику.

Мени је било сасвим испало из памети, да сам ја већ године 1861, дакле у првој години мојега боравка у Загребу, имао на уму наставак наука у Бечу и Немачкој са неизраженом може бити, али свакако довољно прозирном жељом, да будем спреман за универзитетског професора. О том сведочи моје писмо на Миклошића од 12 маја 1861 (данас је 14 мај 1921, дакле пре — 60 година ! !), у којем има говора о испиту, који бих хтео био начинити код Миклошића из славистике (о тој сам жељи дао му знати преко Јелачића, некошњега саученика у Бечу), али ситуација се променила те сам њему у место молбе за испит написао ово : Wie bekannt, ist bei uns eine Akademie der Wissenschaften im Plane : es ist aber nach meiner Ansicht Schade um die hübsche Summe Geldes, wenn sie so verwendet wird, wie gewisse Leute bei uns glauben.

Ich hatte schon dem Gründer derselben Herrn Bischof Štrossmayer den Plan vorgelegt, daß man ein Teil der Einkünfte auf Stipendien verwenden sollte und hatte damit meine Person in Verbindung gebracht, ich hatte nämlich den innigsten Wunsch meines Herzens geäußert noch paar Jahre philologische und linguistische Studien fortsetzen zu können, namentlich um in Slavicis und in Sanscrit einen festeren Grund zu legen, als mir bis jezt möglich ward. Ich hätte Hoffnung auf Erfüllung meines Wunsches, wenn nicht die gewöhnliche Umgebung um den Bischof Štrossmayer anderer Ansicht wäre : die Leute glauben nemlich daß solche jungen Männer mit der Zeit ihnen und ihrem Ruf gefährlich sein könnten ! Daher sehe ich, nur dann könnte ich was erreichen, wenn ein Mann für mich sprechen würde, der ein unbedingtes Vertrauen bei Bischof Strossmayer hat. Und an wen soll ich mich da wenden, außer wenn ich es an Herrn Professor darf ? Nur dann, wenn Herr Professor einige günstige Worte für mich sprechen würden, wäre ich ganz gewiß am Ziele. Obwohl ich nun bisher wenig gezeigt, daß ich einer solchen Gnade würdig wäre, so hoffe ich doch, daß Herr Professor diese meine aus der tiefsten Seele geflossene Bitte nicht ganz unberücksichtigt lassen werden. Sollte nun das zu Stande kommen, so würde ich zunächst noch in Wien mich ganz dem Studium des Slavischen hingeben und bei dieser Gelegenheit auch Prüfungen machen. Wird mir aber dies unmöglich, so werde ich mir am Ende dieses Schuljahres die Freiheit nehmen um die Frage einzukommen. Под крај захваљујем за некакав μνημεῖον и обећајем уздарје. Као допуњак к овому писму долази од 17/8 исте године ово : Ich war sehr erfreut über das Zeichen des Wohlwollens, welches mir Herr Professor ausdrückten durch die Bereitwilligkeit meine Bitte betreffenden Orts zu unterstützen, ich war entschlossen einen vollen Gebrauch davon zu machen und doch — erst nach einem langen Zwischenraum erlaube ich mir vor allem meinen innigsten Dank auszusprechen, dann aber hinzuzufügen, daß für das nächste Jahr die Möglichkeit meinen Wunsch erfüllt zu sehen, nicht vorhanden ist. Man ist hierorts so sehr mit der Politik beschäftigt, daß auf derlei Dinge ganz vergessen wird, und so liegt denn auch mein Memorandum irgendwo in einem Winkel ad acta gelegt ; übrigens ist man auch bei den Plänen für die Akademie nicht auf einen solchen Gedanken gekommen, aus der jetzt schon ziemlich hübschen Summe Stipendien auszuschreiben, man will etwas und der hohe Gründer meint sehr ernst, aber seine Rathgeber sind sich den Begriff der Akademie nicht im klaren. Indessen ist anderswo die Möglichkeit vorhanden etwas zu erreichen : Bischof Soić, Praesident des hiesigen Unterrichtsrathes, versprach mir für das dann kommende Jahr die Unterstützung aus dem Landesfonde zu erwirken, denn bei diesem Unterrichtsrathe bin auch ich als Schriftführer anwesend und nach der einen Sitzung zu urtheilen, könnte diese Einrichtung von großem Nutzen sein, wenn nur alle Mitglieder darnach wären. Hiemit ist nun etwas erwähnt, aber es gibt bei uns auch andere Conferenzen etc., abgesehen vom Landtage. Man darf wirklich, H. Pr., unseren Kroaten nicht absprechen, daß sie wirklich

noch den Kopf am rechten Platz haben, was für die »geliebten« und doch immer mehr gehaßten Brüder aus Ungarn nicht wohl gelten kann, wenigstens ist das bei uns die allgemeine Meinung so... Nun also man macht Pläne für Gymnasien, Realschulen etc. bei uns und siehe, man ist gewiß so gewissenhaft, wie nur möglich. Oder ist es nicht beachtenswerth, daß man trotz der großen Hitze, die in unseren Köpfen herrscht, dennoch die deutsche Sprache überall als obligat annahm, daß man überhaupt die ganze jetzige Einrichtung in Hauptgrundzügen annahm, ich glaube die geliebten Brüder jenseits der Drau hätten so freiwillig das nicht. Dennoch will ich diesen neuen Plan, wie ihn unser Landtag annehmen sollte, durchaus nicht loben, — bei einer geringeren Anzahl von Lehrstunden und noch vermehrten Lehrgegenständen theilt er das Loos des jetzigen Entwurfs, nämlich keine Einheitlichkeit zu zeigen. Још је говор о издању бугарских песама браће Миладиновци и о програмској расправи.

Нити сам ја молио нити добио какву субвенцију за наставак студија у Бечу и у Немачкој. Али посла није мањкало, можда је то и био главни узрок, што нисам више ни помишљао на полазак куд год из Загреба.

У новембру г. 1862 буде ми дана наруџбина, да саставим христоматију и граматику старог црквеног и хрватског језика. Та наруџбина даде мени повод да се обратим к дру Рачкому, који је тада становао мимоходом у Фужинама, молећи га за савет у неким тачкама. Његов одговор 9/12 1862 гласи овако: Veleučeni Gospodine! Uzradovah se čitajući u »Pozoru« da Vam je naloženo sastaviti čitanku »starohrvatskoga jezika« za više gimnazije, jer sam osvjedočen da je taj posao došȏ u dobre ruke. O tom izvoljeli ste pisati mi i tražiti od mene mnienje o njekih stvarih. Do sada nisam Vam mogȏ odgovoriti, jer mi bio pri ruci posao neodgodiv. Prije svega imam Vam primjetiti, da si ja u toj stvari naše mlade knjige ne prisvajam nikakav auktoritet. Ja sam se filologijom indoevropejskih jezikov bavio njekoje vrieme, u koliko je ona potrebita za archeologiju i našu stariju povjest, jer bez nje nikud nikamo. Stoga primite ove opazke kano takove, t. j. kano mnienje čovjeka, koj nije filolog ex professo.

Prije svega imao bi o nazivu čitanke opaziti da ju ja ne bih prozvao ni »starohrvatskom čitankom« ni »čitankom starohrvatskoga jezika«, već čitankom iz (ili po) književnih starinah hrvatskih i srbskih, ili ako ćete dodati staroslovjenske spomenike i bugarske srednje dobe, moglo bi se i to naznačiti, prem može ostati a priori denominatio. Razlog je taj, što po mom mnienju jezik u starih spomenicih hrvatskih nije jezik prema sadanjemu tobož novohrvatskomu jezik starohrvatski, iz kojega bi se bio onaj razvio, kao što se je na pr. sadanji jezik francezki historički razvio iz staroga provencala. Isto može se reći o sadanjem književnom njemačkom napram sriedoviečnom. Uzmimo n. p. zakonik vinodolski, jezik mu je prav pravcat čakavac, kakov se i sada govori u Vinodolu. Isto može se reći o jeziku u hrvatskih glagoljskih listinah, on je pravi čakavac. Jezik u legendah je, kako dobro

primjetjujete, st. slovjenski, izuzamši razlike glasovne. Naši dakle stari spomenici pisani su većinom čakavskim razriečjem, nú ovo nije stari hrvatski jezik; inače imali bismo braniti onaj absurdum Vukov i Daničićev, da su čakavci jedini Hrvati, dočim čakavština je razriečje hrvaštine. Naprotiv takovi književni spomenici mogu se punim pravom prozvati književnimi starinami hrvatskimi. Ja bih ovdje naveo prispodobu iz talijanske knjige. Jezik Danteov, Boccacciev i Petrarkin nije starotalijanski, nego toskansko razriečje talijanskoga jezika, koje ostadè književnim jezikom talijanskim, dočim u nas zavladà ne čakavština, no štokavština. Molim Vas,mislite malko o tom prvom mnienju mojem, pà k navedenim razlogom dodajte i taj, da medj spomenici za čitanku starohrvatskoga jezika navedoste i njekoje pisane štokavštinom. Ovi mogu se istim pravom prozvati starimi spomenici hrvatskoga jezika, u koliko su pisani štokavštinom, ali ova ne može se prozvati ni starim ni novim jezikom hrvatskim, već prosto jezikom hrvatskim. Što se tiče osnove Vaše za tu čitanku u obće slažem se s njom. Ponajprije odobravam, što joj za temelj stavljate staroslovjenske spomenike i što uvrštjujete u nju i spomenike srbske. Glede prvih ja ću Vam što prije ili poslati ili može biti sam predati komad iz Assem. evandjelja, koje je sada u mene i doskora tiskat će se u Zagrebu, pošto prof. Hattala radi bolesti nije mogô nadzirati tisak u Pragu. Ob ostalih staroslovj. spomenicih ne treba Vas učiti, jedino Vas opozorujem na glag. komade athonskih rukopisov uvrštjene u novom izdanju Hankine slovnice i na odlomke glagoljite Klozina izdate prof. Miklošićem. Ne biste li mogli u tom odsjeku štogod odtisnuti iz frizinskoga rukopisa ? prem po mojem mnienju nije ni najmanje jezika starobugarskoga, nô st. slovenskoga, a Kopitar i Miklošić prema svojoj nauci htedoše ga pretvoriti u st. slovjenski. Nije li to natezati stvar, kada se n. pr. slovenski o izrazuje ćirilicom sa ж ? itd. U tu čitanku ja bih uvrstio ne samo srbske, no i bugarske stare spomenike. Što se srbskih tiče, smiešno je dokazivati razliku izmedju jezika srbskoga i hrvatskoga, pa hoćemo li isto razriečje krstiti jezikom, to bi se, kako i sami velite, mnogi srbski t. j. u državi srbskoj pisani spomenici mogli prije našim nego li njihovim pridružiti. Ovdje Vas samo upozorujem na one spomenike kod Miklošića, a osobito kod Pucića, koji su pisani u Humu, Bosni i Zeti. Ovdje jim je jezik (izim riečce ča) malne čakavski. To valja osobito u drugoj strani listin, jer u prvoj t. j. u uvodu gledahu pisci približit se što više crkvenomu jeziku. Filolog ima se obazirati osobito na exposé u listinah. Isto valja i za historika. Bude Vam poznato, da u posliednjih knjigah »Glasnika« ima listin neizdatih ili koje Miklošić samo u izvadku priobći. Osobito Vam preporučam Žitja. Onim koje Vi napomenuste u svom listu, dodao bih n. pr. Žitje Stefana Uroša po J. Šafariku (u Glasniku knj. XI, jer u našem »Arkivu« zlo je tiskano), Skazanije o arhiepiskopih srbskih (ibid.), Žitje sv. Petke (ib. VIII. 131), Žitje kneza Stregana (ib. 144, važno za povjest), i td. Rekoh da bih uvrstio i bugarske književne starine. . . ni kritički. (Овде је пропао читав листић). Odanle mogli bi štogod uzeti, c) Zakonici, kako u Vašem pismu.

Jedino trebalo bi iz njih važnija mjesta poizvaditi t. j. takova koja se tiču strogo slovjenskoga prava, n. pr. porotu, o svodu, o licu, o globah itd. Bolji prepis krčkoga statuta nastojat ću nabaviti Vam, d) Žitja kano Ivana Trogirskoga itd. Ovdje bi se moglo uvrstiti i Kožičićevo djelo. Dalje ne bih išô, imenito ne bih zasegnuo u pjesnike ma i najstarije. Scienim da nije tako mučno nabaviti gradiva, kako je mučno porazdieliti ga znanstveno, imenito težko je povući granicu medj spomenici pod B i C, osobito glede na srbske listine njekoje i srbske ljetopise koji zaudaraju st. slovjenštinom. Po mom mnienju ne bi se imalo štediti za koj arak više ili manje. Svakako bi trebalo uvrstiti i pomenute bugarske starine, a kod ljetopisov, listin i životopisov imalo bi se paziti na odlomke i filologički i historički znamenitije. Tim bi se dvojaka svrha postigla. Ako imate u mene povjerenja, prije nego li pošaljete čitanku kamo, imajte dobrotu priobćiti mi sve komade, koje u nju staviste. Više očiju vidi više. Uslied toga ne bi li se toj čitanki mogô staviti i takav nadpis »Čitanka iz starinah književnih jugoslovjenskih«? ili pako »Čitanka iz književnih starinah hrvatskih srbskih i bugarskih«? Et voluisse sat est. Ovo je moje mnienje, a Vi ga uvažite kako znate i hoćete. Svoje misli priobćio sam Vam rapsodički, kako mi u pero dolažahu. Još jedno. Po mom mnienju imali biste sastaviti za višje gimnazije staroslovjensku slovnicu obzirom na jezik u starih spomenicih hrvatskih i srbskih. Ja ne znam, kakova bi mogla to biti starohrvatska slovnica ? a staroslovjenština imala bi se svakako u kratko učiti u gimnazijah naših tè iz nje osvrtjati se na naše stare spomenike. U tom smislu, najdete li za dobro, savjetujte naše školske oblasti. Ja bar nebih Vam nikada bio dao takova naloga. Ne bi li koristno bilo da čitanci dodate kratki riečnik manje razumljivih riečij ? Rado ću čitati, što držite do tih mojih opazak. Medjutim dok se ako bog da vidimo ostante zdravo i pozdravljajuć gg. Vebera i Mesića i ostale znance, jesam Vaš štovalac Franjo Rački. U Fužini 9 Prosinca 1862. Ово ће бити најопширнија расправа Рачкога филолошке садржине. Штета што по среди, чини се, испаде један листић. Против приговора о старохрв. језику могло би се за одбрану рећи, да је језик винодолског или крчког статута или старих глаголских листина свакако старохрватски, јер ако се готово исто онако по Приморју и Отоцима још и данас говори, то доказује само да се језик није много променио, да су дакле старохрватски и данашњи чакавски говор мало не једно те исто. Старо остаје старо, не питајући како према њему изгледа нешто данашње.

Како је познато, резултатом ове преписке изађоше две свеске мојих »Primĕri«, прва (1864) садржи текстове црквенословенске, друга (1866) исто овакове у српско-хрватској редакцији, глаголским и ћирилским писмом, словима једног и другог писма довољно незграпним. За другу свеску и мој »Увод« занимао се чак тадашњи канцелар у Бечу, Иван Мажуранић. Јурковић писа ми 6/8 1863 из Беча међу осталим ово: Vaši »Uvodi« čini mi se da leže još kod kancelara, bar su ležali onda, kada ste mi pisali i ja mislio,

da su već preko devet brdah, buduć imali otići ima valjda više od dva mjeseca danah. K a n c e l a r je već do onda na njih koje šta izpravio i valjada ih još študira. Potjerivati ne hasni, nego sada valja čekati, dok se on skani, premda je i meni žao što će se tim zategnuti stvar toli prešna. — Уз »Примере« наштампао сам године 1864 још п р в и д е о г р а м а т и к е »G l a s o v i«, која ме исто тако мало задовољавала својим кукавним спољашњим обликом; није ни садржина много значила, ипак су и »Priměri« и граматика више вредили него им је поклоњено било пажње. У књизи »Glasovi« могао се приметити, особито у консонанстизму неки уплив Х а т т а л и н, који је у оно доба неко време боравио у Загребу те против Ш л а ј х е р а и М и к л о щ и ћ а правио пропаганду за своју умишљену славу и оригиналности. Он је тада и мени ласкао, док сам касније у одличном друштву постао предметом грдње и псовки, јер нисам хтео с њим у исти рог пухати. Зашто нисам уз »Glasove« написао још и »Oblike«, не бих знао казати правог узрока; биће један од главних тај, што ми влада није тога задатка наложила, ипак не могу тога пропуста оправдати. И тај иде на роваш толиких других мојих греха, што сам нешто започео и не наставио или не довршио. (Мени стиже 12. 11. 1862 Р у б и д о м потписани налог, да »što skorije« израдим »kratku slovnicu staro hèrvatskoga jezika«. Сâм сам дакле скривио, што су изашли само Glasovi).

У оно доба Р а ч к и, постав школским надзорником за Хрватску и Славонију, пресели се у Загреб и ступи са мном у ужи додир, пре свега, пошто се учешће Х а т т а л и н о у издању глаголског текста Ассеманова Јеванђеља развргло — Р а ч к и је, као ја и многи други, прецењивао тада научну снагу Х а т т а л и н у. Лако да је Р а ч к и управо жалио, што се морао по ономе faute de mieux к мени утећи, да напишем ј е з и ч к у а н а л и з у т е к с т а. Ја сам то извео по узору Шафарикових студија, и мислим да је мој посао успео, на колико је могао крај доста нетачног издања самога текста, у којем ја нисам учествовао. Знам, да је Р а ч к и касније хтео један део одговорности на мене свалити, али у томе није имао право. Ја сам одговоран само за свој увод, о којем Р а ч к и није, како је био дужан, споменуо на насловном листу. Тако се могло догодити, да је Л е с к и н, реферирајући у Kuhn-Schleicher Beiträge о издању, и мој чланак присвојио Р а ч к о м у! С р е з њ е в с к и није био са издањем текста задовољан, али моје се радње није могао доста нахвалити. Само се чудио, што тада нисмо имали у Загребу Востокова!

То није био мој једини задатак научне радње у оним годинама. Споменућу да сам за »T i s u ć n i c u« у славу хиљадугодишње успомене на полазак словенских апостола у Моравску и ја написао ј е д а н ч л а н а к. А да сам то, као и више поменуте Priměre, могао израдити по многим новим изворима, дужан сам захвалити богатој библиотеци К у к у љ е в и ћ е в о ј, и дакако пре свега његовој реткој предусретљивости, којом је мени дозвољавао да се служим разним рукописима, особито глаголским, његове богате

библиотеке. С те сам стране поштовао Кукуљевића као красан тип хрватског племића, код којега је љубав према домовини обухватала све благородне и похвалне појаве у народном животу, одликујући старо и младо, богато и сиромашно, одлично и припросто, без разлике, не гледајући на друштвени положај већ на личну вредноћу.

Кукуљевић је као велики жупан загребачки радо позивао госте у повећем броју на ручак, свагда је гледао да уз људе који су му били близу по служби или по политици привуче к себи и репрезентанте науке и литературе; особито ако је случајно био у Загребу који гост из Русије или из Чешке, Пољске и т.д., никако не би пропустио да га позове на ручак. Једном таквом приликом опомињем се да је био код њега за столом из Москве Нил Попов, а био је и један професор родом Чех. Опћа је жеља сабратих за столом гостију била, да се страни гости огласе здравицом или захвалом на поздраву својим језиком. Тако је збиља Нил Попов говорио руски, али Чех није се дуго могао наканити да и он проговори чешки. Кад сабрани гости никако не хтедоше пустити га на миру, већ једнако тражише: чешки, чешки, одважи се наш човек напокон да држи чешки говор, а тај се састоји у тим речима: Panové ať žijí Čechové! Та дугачка беседа би попраћена дугачким, грохотним смехом!

Кад сам готово као младић стигао г. 1860 у Загреб а Кукуљевић био високи достојанственик, загребачки велики жупан, могао сам без сваких препорука, без обилажења наћи пут к њему и у његову библиотеку, где је међу књигама седео, слободан приступ. Тога му нигда нисам заборавио, ни онда када као присталица Штросмајерове-Мразовићеве политике нисам одобравао његова мишљења. Још и сада међу мојим записками има текстова, што сам их исписао из различитих рукописа његове библиотеке. Нешто је од тога наштампано у његову »Аркиву«, нешто у Старинама.

Још ваља да приповедим што сам урадио за чешки Ригеров Naučný Slovník. Под опћим назвањем Jihoslované буде мени поверена задаћа, да напишем кратак преглед српско-хрватске литературе. Тога сам се посла радо латио, јер је одговарао мојој жељи да се што боље упознам са нашом обостраном литературом. Мој гимназијски друг проф. Коржинек био посредником између мене и редакције; он је мој текст одмах у Загребу преводио (кадгод и прерађивао) на чешки језик. Иако тај мој посао није имао научног значења, понајвише био је тек библиографска компилација, опет за оно доба то је био први покушај кратког прегледа читаве српско-хрватске литературе, у којем ја нисам растављао српско од хрватскога, држећи већ у оним младим годинама, да је то као Јанус са два лица, рад од два брата, који напоредо раде не питајући много један за другога, али се већ тада могло слутити, да ће се пре или после наћи под истим кровом, а тај им је изградио један језик. Код састављања оног прегледа била ми од велике помоћи хрпа књига, која се у сандуцима и на полицама чувала у једном простору »На-

родног Дома«, и тај је био до мојега стана (у Јакчиновој кући), а кључеви од собе били код мене, тако да сам у свако доба дана могао онде радити. Треба још да кажем како сам до тога дошао. Народни музеј, смештен у Народном Дому, остао је управо у оно време сасвим без надзора. Вредни добровољац капетан Сабљак, који је као amateur седео и радио у музеју, био се разболео те није више могао ни долазити у музеј; ја сам долазио к њему и стекав његово поверење добио од њега и кључеве од простора, у којем су се налазиле различите збирке, међу њима за ме најважнија збирка књига. Када Сабљак до скора умре, именова земаљска влада протомедикуса Шлосера за чувара а мене уз њега за »известитеља« музеја и библиотеке. Влади је највећа брига била, да се састави инвентар нумизматске доста богате збирке. Да бисмо тај што скорије саставили, починисмо нас двојица грдну погрешку, коју ваља признати, и ако врло касно; лакше ћу богу душу дати, кад ју овде споменем. Новци били су понајвише замотани у папириће, на којима добри Сабљак записао одакле је новац, тко га поклонио а често и где је нађен. Како је нама хитно било, разматасмо цедуљице, да се уверимо да ли је новац бакрен, сребрн или златан, али уместо да сваки новац назад умотамо у цедуљицу, побацасмо ове цедуљице у кошару те тако уништисмо многа драгоцена и важна сведочанства! Мање се рачуна водило о књигама, којима сам се користио код састављања више поменутог прегледа литературе; осим тога имајући при руци Кукуљевићеву Библиографију могао сам у својем ручном екземплару чинити к разним старијим издањима исправке, којих нисам имао прилике да изнесем у јавност. За чудо већ је прошло више него пô столећа а у хрватској се литератури не нађе нитко да састави бар онакву библиографију хрватску какова је Новаковићева за литературу српску!

Заслуга је била Рачкога, његова идеја и инициатива, што смо он, ја и Торбар у тројем одлучили издавати научни часопис у свескама по десет табака на четврт године, дакле 40 табака на једну годину. То је био за годину 1864 стављени у течај часопис Književnik, за који смо предобили Матицу Илирску, да ће га куповати за своје чланове и тиме осигурати његову ексистенцију, а бискуп Штросмајер прискочи у помоћ неком свотом новаца, да би чланци могли бити хонорисани. Тако почесмо за годину 1864 издавати »Književnik« у четири свеске, да докажемо противницима академије, чијему оснивању беше Штросмајер положио материални темељ, да смо и у научном погледу дозрели за такав завод. Književnik је био замишљен и стао излазити као претеча Југославенске академије, којој се није противила само бечка влада — кад је она добровољно подупирала ма који душевному напретку намењени словенски завод или друштво?! — већ и на жалост многи старији чланови домаће интелигенције. Ишла је мукла борба између отаца и деце, да употребим напис познатог романа Тургењева; дакако и ту је играла ролу политика. Штрос-

мајер и његова странка (Рачки, Мразовић и други) заступаху политику антиаустријску и волели би с Маџарима, да није овима мегаломанија помутила мирно схватање јужнословенског питања. А остатци илиризма, као браћа Мажуранићи, Кукуљевићи, Вукотиновић и т. д. (да не заборавим и Лојзу Бабукића!) нису у политици симпатисали са Штросмајером ни у науци признавали углед и значење млађе генерације. Задатак је Književnika био управо тај, да осветла лице младој генерацији и докаже њену зрелост и научну спремност. Данас не бих ја отворио нашу научну радњу расправом о — правопису. Једва које питање у литератури распаљује тако страсти као управо правопис; оно је и у том случају унесло сметњу у редове неких наших писаца, иначе наших присталица. Невино слово у генитиву множине ħ (-aħ, одатле Курелчев поругљиви израз »aħavci«) узбуни и Вебера и Шулека, да не говорим о Бабукићу или Мажуранићу; Književnik доби значај опозиције не само литературне већ и политичке, јер су његови главни сарадници били поред Рачкога све сами Штросмајеровци, међу њима дакако и ја.

Наш часопис изађе брзо на глас, стече много признања у страном свету, за чудо више међу Чесима и Русима него код најближе браће Срба, и ако смо Рачки и ја, колико се игда могло, подржавали идеју нашега културнога и литературнога јединства. Мене као администратора часописа западе дужност, да водим различиту преписку, из које неће бити сувишно да се бар нешто саопћи. Већ године 1863, чинећи приправе за прве свеске Književnika, огледао сам се за сараднике; такав је био Винко Пацел, чији је прилог наштампан у I књизи Književnika, у вези с тим чланком (I 314-321) писа ми из Вараждина 4 децембра 1863 ово: Štovani prijatelju! Na Vaš list eto vam odgovora. Ne bude li kakve zapreke, moj će Vam članak doći na vrieme, nu molim Vas, pošljite mi odmah Subotićevo Stihotvorstvo, jer govori članak i o tom a ja od svoje knjižnice ne imam kod ruke do školske knjige. Nadam se da će Vas članak moj zanimati tè Vas zato molim da ga tiskate bez opazke; stvar je sasvim nova tè joj treba za naše negledaše (sic) prieporuke. Da ćete ga tiskati upravo kao što ga pisah, o to Vas molim. Na mnoge suradnike ne smijete računat tako skoro, to mi vjerujte kao bivšemu uredniku. Krivnju pravo tražite s jedne strane u nehajstvu, ali je ima i drugojake, tako ste n. pr. glede priedplate po sebe vrlo pametno učinili; ali niste glede pretplatnika — naši bi drugovi svi se predbrojili da uzimljete na 3 mj. 1 f. — a to možete tim sigurnije, što skuplja sâm ravnatelj; ne plati li unapred 1 f., ne daje mu se knjiga. Dajte se posavjetujte s R[ačkim] i T[orbarom] pa mi odgovorite što prije, jer do sada nas je od 13-orice samo 5 predplatilo. Izpravljanje će Vam dosaditi i predosaditi, zato volim da mi ovamo šaljete. Recenzije ja vrlo rado pišem tè me i sada prsti svrbe na one dvie knjige što ih pomenuste, ali jedno što mi nije kada, a drugo moramo postupati pozorno, a treće što su već od

davna izašle, neka ih; bit će im spomena radi naglasa i radi metrike (u junakinji Mili) u mojem članku. Sbilja spominje li Corssen, ako ga imate, u svojem Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache štogodj o quantitetu ? — ja sumljam, u Roßbachovoj i Westphalovoj metrici grčkoj osim arze i teze ne ima quantitetu ni traga. Čekam odgovora i moleći zanj jesam s pozdravom sl. redakciji ukupnoj Vaš Vinko P a c e l, u bielom (od sniega) gradu Varaždinu, dne 4 pros. 1863.

Нису одзиви или одговори свагда били пријатни. За доказ навешћу једно писмо Мијата С т о ј а н о в и ћ а из Земуна, где је био »c. k. nadučitelj« : Visokoučeni, Velecienjeni Gospodine ! Od gospodina Mirka B o g o v i ć a , odvjetnika iz Zagreba, dobio sam ovih danah list pod naslovom : Mijatu S t o j a n o v i ć u učitelju u Karlovcih, Karlowitz, premda sam već punih sedam godinah vrhovni učitelj u Zemunu. Nu to ne bi bilo ništa, ako se čovjek i našali ne razbije glavu, ali sam se iznenadio čitajući u tom listu B o g o v i ć a, gdje isti gospodin veli : »Meni (t. j. B o g o v i ć u) je nedavno preč. g. R a č k i pa poslje g. prof. J a g i ć kazao, da ste Vi (t. j. ja Mijat) nedavno prilično mnogo liepih n a r o d n i h poslovicah poslali uredništvu K n j i ž e v n i k a pa buduć da se tamo kako čujem (t. j. kako čuje g. B o g o v i ć) tiskati neće, to Vas evo u ime narodnog našeg napredka molim da ih meni ustupiti izvolite. — Veleučeni Gospodine ! Vi ste meni zadali svoju poštenu rieč, da ćete ustupiti u Književniku mjestance mojim poslovicam narodnim ; ako je tom tako, kao što g. B o g o v i ć piše, te »u s t a r e k l a i usta porekla« a Vi molim Vas liepo, pošaljite mi moj rukopis natrag. Imam ja veliku zbirku pučkih poslovica, izraza i fraza, pak ću ih sam s vremenom izdati, ne mogu ih ustupljati nikomu. Od godine 1832 skupljam ja to narodno blago pak što sam kao pokus poslao za Književnik, to je najmanja strana onoga što imam u svojoj sbirki. Možebiti se Književnik stidi primiti u sebe proste narodne rieči i izraze uz učenjačke premudre razprave ? Nije dobro s velikom gospodom jesti trešnje ni s učenjaci vući klipića. Neka i pri tom ćemo ostati živi, neće nas ni glava zaboljeti ; samo mi se ne može na ino nego moram izjaviti, da mi je žao što mi niste mahom iskreno pisali, da se okanim pisati za Književnik, u koji se primaju samo razprave i članci od učenjaka. Molim, recite prilikom g. B o g o v i ć u, da sam se i ja na njega prije nekoliko godina odavde iz Zemuna pismeno obraćao i pomoći tražio u odvjetničkom poslu, u komu nisam ni danas uspjeo, nego i sad mi još duguje tamošnji g. Ž u p a n (Suppan) 31 for. austr. vr. pa g. B o g o v i ć nije me udostojio ni odgovora. Nisam rada nikoga vredjati, ali neće mi se ni svoje stare rane pozledjivati. Dao nam bog slogu, bio nam u pomoć. Ako moje narodne fraze ne možete upotrebiti za Književnik, a Vi molim pošaljite mi ih natrag. Ja sam s poštovanjem Vaš iskreni štovatelj Mijat S t o j a n o v i ć c. k. nadučitelj. U Zemunu dne 20 listopada 1864. — Сва је прилика, да сам нешто г. Мијату С т о ј а н о в и ћ у одговорио, зашто нисам одржао реч; ваљда је било уговорено да саме народне грађе не штампамо !

Пријазнији био глас, који о Književniku одјекну из Германије од пријатеља Мишкатовића. Он ми посла 13 фебр. 1864 из Бонна ово писмо : Dragi Vatroslave! Mene je oboje obradovalo i Književnik i tvoj list. Pozivaš me, da Bonjanin reknem što sudim o Književniku. Učinit ću po tvojoj volji. I ja prilažem svoj glas u obćenitu hymnu, koja Vam je Književnika pozdravila. To ipak ne smeta da ne bacim njekoliko trunakah, koji sve i ako budu pravedni, ne mogu nikako pomutit liepe i ugodne bistrine, što od početka do kraja protiče naš prvi znanstveni časopis. Radujem se i ponosim umnim tvojim i znanstvenim dokazivanjem. Samo se bojim, da li nije, samo po sebi i u sebi kako valja, napram obćinstvu manje prilagodbeno, manje razumljivo. Jer ako je Književnik znanstven list te mu onakovo pisanje dolikuje, to su naši ljudi u znanosti velikom većinom daleko nazada te im onakovo pisanje manje prudi. Lahko je Grimmu i Boppu najstrožijom znanstvenosti pisati, njim je ostala literatura i sadanja i od vremenah prošlih utrla stazu, u nas se ta staza tek utrti mora. A lahko bi bio tomu doskočio, da si ovd' ondje manje znanja supponirao svojim čitateljem ter ono s njekoliko riečih razložio što misliš da se samo po sebi razumije. To isto, samo još u većem stupnju valja za Vinka [Pacela]. Prije svega treba imati gramatiku prama današnjoj visini jezikoslovne znanosti, onda ćemo drugačije razgovarati. Dakako iz starih književnih spomenikah, kako bih ja mislio, (dokazi) samo toliko vriede, koliko pobijaju istovrstne dokaze protivnikah. Jer bud oni dobro il zlo pisali, pisahu bez sviesti onako na milost božju. Zato im i jest velika nedosljednost. Još bi nješto rekao, čim ću i tebe i sebe i sve mladje ljude pokuditi, koji su se radnje prihvatili. Mahnu ovu, ako mahna jest, nazvao bi Niemac: jugendliche Keckheit. Da popustimo žicu na niže, možda bi bar u njekoliko zatrpali golemi jaz, što rastavlja staru i mladu školu. Ne mislim da bi imali za jednu piknjicu od svoga uvjerenja i uvidjenja žrtvovati, no formu bi mogli ublažiti i tako udesiti, da stari naši protivnici ne opažaju niti sebe odzada niti nas sprieda, već brez svega drugoga znanost i logiku i poštenje i napredak. Ako ste ti i Pacel pisali strogom znanstvenosti, to je pisao Kukuljević, kako se za arhive piše, a ne znanstvene časopise. Da je Račkomu sprema, kakova je materija, bio bi posao savršen. Šteta što nije obširnije rekao o tom što je moglo potaći Hrvate da predju Karpate i kako su došli do jadran. mora. Zanimivi su statistički podatci dra Pere (то ће рећи Матковића), no zašto nije onom točnosti pobilježio statistiku provincijalne Hrvatske i Slavonije, kojom Krajine? Poplašio me Erjavec zanimivim svojim člankom o vlasicah. Ovdje se najme za večeru jedu sirove mesne kobasice.

Kako rekoh ove mrzovoljice, što sam ih bacio, sve ako bi temeljite bile, ne smetaju vriednosti djela, kojemu da bog dragi pomogne svojim obilnim blagoslovom. Budem li znao i mogao, gledati ću i sam da Vam se vrlim junakom u borbi pridružim. Izobraženi ljudi ovdje osvrću se i na Hrvatsku, ne doduše Hrvatom već sebi za volju. Glavno i prvi dogma njemačkih patriotah na sjeveru jest mržnja na Austriju,

kojoj po njihovu valja kraj učiniti. Oni se nadaju, da bi to Madjari i Hrvati u sgodnih okolnostih htjeli i mogli učiniti. Inače su i Hrvati i Madjari za njih upravo kao njekoč za Tacita Germani, barbari koji pošto su kao sliepo orudje svoju dužnost učinili, onda što im bog da : o pravednosti i uvažavanju nema razgovora. Virchov u pruskoj komori još i danas grdi šerežane i panture (sic), koji su tobož u Holštajnu (sic). Česi naravno idu nerazdjeljivo bud u sveto njemačko carstvo, bud u veliku jaku republiku njemačku. Da, moj brate, bilo je vrieme, kad sam ja mislio, da su narodi već dozreli dugovjekim robstvom tolikih vjekovah medjusobnoj ljubavi i bratinstvu pa zato i oslobodjenju svomu. Bit će li to ikada, bog znade, danas je iluzija. Još danas narodi jesu sami sebi veći neprijatelj, nego li despocija, jer mržnja narodah medju sobom sastavlja temelj despociji. Duša me boli i srce od tuge puca, čitajući u svakom listu što odatle dobivam, kakve se strašne stvari u nas dogadjaju. Kaže se obično, tomu je kriv manjak i nedostatak prosvjete, a kada se obazremo, viditi ćemo ljude od najizobraženijih u nas medju najvećimi izdajicami.

Što si ti spomenuo, da li nije krivnja u zraku, to me navelo da se obazrem vremenom u natrag do one dobe, gdje počima tmina historična, kako li je bivalo do sada na obali istočnoj jadranskoga mora i nadjoh sbilja i veliki me strah spopade, da su tu bud divlji barbari bud tudje sluge stanovali. Što će biti u buduće, tko bi znao, no jest jedno što nas svaki znati mora, da nam je sveta dužnost u sadanjih okolnostih, koliko se može raditi na svoju obranu i tim utirati sretniju stazu potomstvu našem. Tko li bi ovom sviesti nadahnuo dušu svakoga Hrvata ?

Veber je na toliko duhom i srcem klonuo, da ga je strah sa mnom dopisivati. A ja se ne čudim što tebe kore da radiš o propasti hrvatstva, jer ljudi naši, koji danas vladaju, boje se zlu našemu od Srbaljah i misle, ako znanost i logika zahtievaju da uzmemo pravopis koji je u Srbaljah da će tim srbstvo obhrvati hrvatstvo. To su ti ljudi, koji još uviek misle da naša sva borba u tom sastoji, da jezik sačuvamo ; oni su zadovoljni, ako u Beču na to pristanu, da se ubitačni verordnungi mjesto na njemačkom, u jeziku hrvatskom pišu, oni se nadaju odoljeti Srbstvu, ako pravopis i gramatiku imali budemo razdieljenu od srbske. Za njih je ě, im, am politika, a ne filologija. A ja bi rekao, da ćemo se samo onda oteti srbstvu, uzčuvamo li samostalnost od Beča, inače bi ja prokleo Hrvata, koji ne bi hotio biti Srbinom. Zlo je kod nas zlo, no ja ne mislim da je moja sreća u tom, što toga oči u oči ne gledam. U mene je svaki dan želja življa, da mi je biti medju Vami, da se tužim i borim s Vami zajedno. Ja se ovdje samo onda obveselim, kada list iz Hrvatske dobijem, a kada ga pročitam i saznam nevolje naše, onda panem još u dublju od prvanje žalost. Crni su u istinu dnevi moji, sprovodim ih često u niemom demoničkom razmišljanju. A često prodje mi i tjedan i dva danah, da jedne rieči ne progovorim. Tim postaju moji članci a ne duhom bonnskim. Ja sam mrtav za Bonn kao što je on za mene mrtav.

Pozdravi, molim te, svoju gospodju, pana Krajana (тако смо звали

тада професора Коржинека!), Račkoga, Vebera, Mesića i Meseka. Kostiću se ne radujte, on će biti jamačno špijon u cliqui reakcionarnoj. Onaj je drugi pošten čovjek, no kao premnogi ljudi brez drugih načelah osim sačuvati svakdanji hljebac. S bogom pa mi opet piši, kad ti bude tomu vremena. Ja svaki dan trepećućim srcem izgledam listonošu pa me u nadi prevarena obuzme neizreciva tuga. Dok je bio Pozor i bože pomozi; sad sam kao odsječen od Vas. Kraj svega toga ne želim niti želiti smijem, da budi itko za moje udovoljstvo zanemaruje narodu potreban i koristan posao. Malo nisam zaboravio : pozdravi sto putah Šuleka i obadva Zoričića. Ne zaboravi toga učiniti. Još jednoč i sto putah s bogom. Tvoj pobratim Josip . . . Čitam u Allg. Zeit. да je umro starac Vuk. Pokojna mu duša.

Да саопћим још једно писмо Мишкатовићево из Берлина од 30 септембра исте 1864 године, и оно помиње »Književnik« : Dragi prijatelju. Jesi li doma te nastojiš ubogoj knjizi biti od pomoći ili se u kojoj liepoj okolici Hrvatske odmaraš od truda godišnjega ? Gdje si da si, bog ti u pomoći bio. Po mojem računu Književnik je morao do sada u trećem svesku izaći. Da mi ga uzmožeš poslati, evo ti javljam da stanujem u Berlinu Schumannstraße 19, 2 Treppen. Od potrebe je sve stvari točno naznačiti, inače pošta sve pošilja nazad. O Berlinu sve kad bi i imao volju nješto pisati, nebi znao ni mogao, budući tek nedjelju danah u njem boravim. Iz Bonna nisam udario najkraćom stazom, koju sam već jednom proputovao, nego zaobidjoh najprije gore uz Rajnu do Mainza, a odanle u Njemačku Meku, u Frankfurt, gdje je za Hrvate najinteresantnija stvar — dobre kobasice. Zatim kroz liepu dolinu thürinžku — Saltus thiringii — u njemačku Athenu, Weimar, napokon preko Halle u Berlin. Nisam imao dovoljno novca — moja vjekovita tuga i nevolja — da u svakom od tih mjestah probavim toliko vremena, koliko se hoće, želiš li sve uhvatiti i pregledati, ali ću kud puklo da puklo nješto pobilježiti i valjda u Slavoncu natisnuti, što sam tu vidio, pomislio i poćutio. Biti će to puste rapsodije, no rapsodije s nješto interesa, možda i koristi. Za »Književnika« radim i radim i opet radim, no ne bi bio nikad prije vjerovao da to stoji tolike muke. Strah te hvata izaći na mejdan na junačko polje, gdje se takovi junaci za vienac pobjede i slave bore. Picteta sam pročitao od kraj do kraj, ovdje sam uhvatio Maxa Müllera i zabio si u glavu kazati našemu svietu, do kakovih je rezultatah došla filologija, ne koja traži usrdno i savjestno, što li je quum što li je dum, što li je te što li je i, van prodirući u mozak svih narodah govori nam, ovako je taj narod, ovako onaj, ovako u ovako, ovako u ono doba govoriti mogao i morao. Nisam pravo zdrav. Svakom promjenom mjesta i zraka groznica se na me zalećiva. To nezdravlje čini te sam još nujniji u nujnom položaju svojem. Boli mene u dnu duše moje biti odaljenu od vas. Tudja sjajnost i krasota, kojoj sam prisiljeni i niemi gledalac, vriedja me i srdi. O daj da te zagrlim, mukotrpno, prosto no pošteno uboštvo moje ! Odilazim svaki dan u jednu kavanu, pa kako nijednih novinah iz domovine ne čitam,

i inače malo glasovah odatle dobivam, to tražim po svih tudjih listovih što li je u nas zla ili dobra. U poljskom Czasu čitam da Vam je izložba bolje za rukom pošla, nego li se itko nadao, osobito da su obrtnici liepo osvjetlali lice narodu svomu. Hvala bogu! — No tuj čitam i žalostne stvari iz Dalmacije, što se nije sve radilo kod novih izborah, da se prijatelji vlade odaberu ter sa strahom mislim da će se sve to činiti i u nas, kad mu drago vlada pronašla sada je hora Hrvatsku zadušiti. — Mnogo se piše da će sam car otvoriti novi sabor trojedne kraljevine. Ako je to istina, onda dušmani naši računaju na djetinje, budalasto čuvstvo hrvatskoga naroda. Bečka »Presse« navodi njekakov dopis s bosanske granice u »Narodn. Listi«, da je novi hercegovački ustanak — ja do tog ustanka ništa ne držim — potaknut ruskom rukom, što je veliko zlo, jer da se Rusija ne pača u poslove južnih Slavenah, to bi Englezka privolila na stvaranje malih državah mjesto carevine Turske. U prvi mah pomislio sam, da je taj dopisnik naš dragi pan Krajan [prof. Kořínek]. No razmislivši što je sve u dopisu, zaključim da naš pan Krajan ne bi toliko nesmisla napisao. Nije Rusiji danas do razpaljivanja narodah i nije samo Engleska protivna stvaranju južnih slavenskih državah, nego je još više protivna s vrlo naravnih razlogah Austrija. I kako su već stvari u Evropi, Englezka će pomagati sve što je s istočne strane Austriji koristno. Neće dakle ni Englezka ni Austrija dozvoliti da se stvaraju male južne države u Turskoj, makar i ne bilo na svietu Rusije. Čini se da dopisnik želi te države. Istina je, to bi bolje bilo nego robstvo Tursko, no bilo bi tek manje zlo. Malene slavenske države na jugu nisu u ničemu sposobne niti k obstanku niti k civilizaciji, a pošto bi neko vrieme ratovale medju sobom, postale bi tužan plien jačega susjeda. Ja bi želio, jer tu druge pomoći nema, da tko mu drago, bio to ruski car ili kakav vojvoda, no samo Slaven, to bezrazložno blago snažnom, despotičnom rukom u jednu gomilu satjera. Onda bi se dalo malo po malo k civilizaciji i slobodi veslati. Ja sam sit teorijah, koje spas narodah i čovječanstva nahode u njekakvom misticizmu revolucionarnom, u slobodi, u slogi i ljubavi narodah, jer su te teorije tlapnja, tlapnja griešna koja ubija narode i proljeva čovječansku krv kao more. Sve je to i moglo nješto valjati, dok je bilo ludjakah te su vjerovali i bojali se, danas se toga ne boji nitko. Danas tko hoće nješto zadobiti, mora se ili solidnom silom naoružati ili, ako toga nema, tvrdom značajnosti i obzirom mudrosti. Njeko veče čitajući ovako i razmišljajuć u kavani začujem kraj sebe razgovor i u jednom trenutku izmiene se na mojem licu sve boje, što ih je bog stvorio. Bio je to razgovor što sam prvi put poslje godine danah slušao u jeziku našem. Odkuda ste ljudi, da Vam bog pomogao? Bila su to dva Srbina iz kneževine, koja ovdje prava uče. Razgovarao sam s njimi dugo vremena, pa da vidiš čuda, ja odviknuv od našega jezika nisam jednoč zapeo i stao. Od to doba svaki dan potražujem braću našu da se od mila i dragosti narazgovaram. A što mi ti radiš? Jesi li se pomirio s Veberom i Šulekom? Jesi li Gogolji dao drugi ili treći red? Bilo bi mi žao, jer ga je otac naumio bio poslati u seminariju. . . Pozdravi pana

Krajana neka ti on kaže, je li Riegerov »narod« premogao bujicu Sladkovskoga? Ja tu bujicu odsudjujem od sve duše i srca svoga. Da Rieger i Palacky rade ono, što naši prvaci, da rade izdati svoj narod u ruke tudjinu, ja bi blagosivao Sladkovskoga, no tu se radi, hoće li češki narod srnuti u propast, u kojoj je poginuo tužni narod poljski? Pitaj Račkoga, je li dobio list iz Bonna od njekoga dra Bernharda privatdocenta na sveučilištu? Sybel uredjuje »Historische Zeitschrift«, u kojem polaže račun o svih historičnih djelih, što na sviet izlaze, pa bi rada saznao, što radi na historičnom polju narod hrvatski. Ja sam im svjetovao, neka mole Račkoga. Nadam se, da će Rački tu neznatnu trudbu rado preuzeti, jer je po narod dična. Sbogom prijatelju, ja te pozdravljam sto putah. Ne srdi se na moj h genitiva. Tvoj prijatelj Josa.

Мене је Književnik за чудо брзо упознао са страним репрезентантима словенске науке. Међу њима био један од првих професор петроградског университета Измаил Ивановић Срезњевски. Његово прво писмо, којим ме у велике обрадова, датира од 1 марта 1865 г. Како је моја преписка са Срезњевским имала за мене велике, судбоносне последице, налаже ми благодарна успомена на њега као мојега великога добротвора угодну дужност, да не мимоиђем муком ове преписке, у колико се сачуваше код мене његова писма. Ево што пише у поменутом писму: Душевно уважаемый сотоварищъ! Благодарю Васъ отъ всего сердца за Ваше доброе письмо, за дружелюбіе съ которымъ Вы издалека мнѣ какъ близкому протягиваете руку свою. Благодарю Васъ, впрочемъ вмѣстѣ съ тѣмъ позволяю себѣ сказать, что я никогда не удалялся сердцемъ отъ славянства, сколько моіъ слѣдилъ за всѣми движеніями его на западѣ, радовался каждому шагу впередъ и особенно близко къ сердцу держалъ научные и литературные успѣхи тѣхъ изъ славянъ, которые судьбою отбиты отъ своихъ ближайшихъ соплеменниковъ и которымъ по ѳтому труднѣе чѣмъ другимъ не отставать въ общемъ ходѣ. Такъ между прочимъ сердечно обрадовался я появленію Книжевника, прекрасно начатому подъ редакціею Вашею и двухъ достойныхъ Вашихъ товарищей (которымъ прошу засвидѣтельствовать мое уваженіе). Благодарю Васъ за присылку 1-ой книжки (второй книжки я еще не получалъ а прочелъ по оттиску присланному въ Академію). Дай Богъ, чтобы этотъ повременникъ установился и выходилъ бы хоть и нечасто но постоянно, чтобы увеличивалъ по мѣрѣ надобности кругъ содержанія и не измѣнилъ бы первоначальнаго направленія. Особенно занимаетъ меня продолженіе обозрѣнія источниковъ хорв. и серб. исторіи. Отъ Васъ, мнѣ кажется, можно было бы ожидать Исторіи сербскаго и хорватскаго языка, народнаго и книжнаго. Этимъ дѣломъ уже можно а слѣд. и должно заняться, разумѣется подвергся строчному критическому разбору матеріали, особенно тѣ которые касаются древнѣйшаго времени, каковы на пр. далматскія латинскія грамоты, а можетъ быть и тѣ глаголическіе памятники которые сохраняются у васъ въ Загребѣ и относятся къ

XII вѣку (по чему, не знаю). Къ стати слово объ этихъ послѣднихъ. Я знаю ихъ только по печатанному Шафарикомъ и Берчичемъ, ни тѣмъ ни другимъ не палеографически, не знакъ въ знакъ. Мнѣ бы очень нужно было имѣть вѣрный списокъ ихъ строка въ строку, буква въ букву, знакъ въ знакъ, и снимки: не могъ ли бы кто нибудь у васъ взяться за это, разумѣется за плату? Вы бы меня очень одолжили, еслибы увѣдомили меня объ этомъ. Даље наставља о публикацијама руског Отдељења, приповеда о својем отступу од издања »Извѣстія« (свега X томова) и о садашњем издању »Записки«: это изданіе дѣйствительно стоитъ вашего вниманія. Даље помиње издање »Извѣстія« Археолошког друштва и још неке друге ствари. Говори о том, како је тешко разашиљати књиге, најсигурнији био би пут — поѣздка къ намъ! Као да је то тако лако за кукавног гимназијског професора! Никто изъ славянъ пріѣзжавшихъ къ намъ (разумѣется литературно образованныхъ) не уѣзжалъ отъ насъ безъ груды книгъ! Спросите Смоляря (који је поклоњене њему књиге нама доста скупо продавао!) будишинскаго, Коларя пражскаго и т. д. Отъ васъ былъ у насъ когдато Гай и послѣ этого никого изъ писателей. Очень бы не мѣшало опять кому нибудь навѣдаться и своими глазами удостовѣриться, какъ что есть на святой Руси, а фунтовъ за сто книгъ я одинъ могу поручиться. Не теряя надежды, что мы увидимъ кого нибудь изъ васъ, относительно нашихъ повременниковъ я скажу, что едвали какой изъ нихъ по содержанію своему принадлежащихъ къ числу обще читаемыхъ можетъ быть для васъ занимателенъ. Всѣ они составляются для большинства читающихъ такъ что особеннымъ прихотямъ нѣкоторыхъ вовсе не имѣютъ въ виду угождать, при томъ же еще почти всѣ стоятъ ниже уровня требованій образованнаго общества. Русскій Вѣстникъ стоитъ выше всѣхъ но и онъ едвали можетъ доставить Вамъ съ вашимъ направленіемъ много. Нельзя не замѣтить что ни одинъ изъ нихъ не слѣдитъ за явленіями русской литературы. На это есть у насъ особое изданіе, не совсѣмъ достойное похвалы по внутреннему направленію, но всетаки обильное указаніями. Это »Книжный Извѣстникъ«. Въ немъ указывается между прочимъ и содержаніе многихъ повременныхъ изданій по мѣрѣ выхода книжекъ. За всѣмъ безъ исключенія и онъ слѣдить не можетъ. Количество издаваемаго огромное, особенно повременниковъ всякого рода и болѣе всего разныхъ газетъ. Всего болѣе ускользаютъ отъ вниманія нашихъ повременниковъ явленія науки, и всегоменѣе, всего легкомысленнѣе оцѣияются ими. Такъ и Книжный Вѣстникъ допустилъ напр. на свои страницы жалкую статью объ академическомъ изданіи Державина, превосходномъ трудѣ Грота, безспорно важнѣйшемъ изъ ученыхъ явленій этихъ лѣтъ по исторіи литературы. Заключу свое письмо извѣщеніемъ о новости вѣроятно для Васъ любопытной, это — евангеліе сербское XII вѣка съ большою записью въ концѣ. Мнѣ удалось возстановить эту запись почти всю до буквы. Въ ней есть имя писца »грѣшнаго Сѵмеона старца«. За словами »сподобихсе жити ȣ Пеки ȣ градѣ Расѣ

и написахь сиѥ книге своѥмж гн҃ѹ велиѥмѹ жѹпанѹ« строкъ одиннадцать подчищено такъ что возстановить невозможно, а далѣе ясно : г҃ь нашь і҃схь по неизьмѣрьимѣи (sic ?) ѥго милости и по изволению прѣстыѥ гжде бце: прѣдасть хсь: чьсгьны вѣньць велиѥмѹ жѹпанѹ Влькѹ владьствѹющю ѥмоу своѥю Срьбьскоѡвь землею и зегьскоѡвь сранѡвь и поморьскыми грады и нишевьскыми велеславьномѹ велиѥму жѹпанѹ вдькѹ сна самодрьжьнаго гдна ѡбласти своѥѥ : Стѣфана Немане... Но по послѣднимъ словамъ, по отсутствію въ нихъ всего, что можетъ наводить мысль о смерти Стефана, можно заключать, что книга писана до 1200. Не можетъ ли послѣ этого запись Симеона быть поводомъ къ новому крит. перебору данныхъ о распрѣ между дѣтьми Стефана Немани ? Книга написана въ 4-у въ 2 столбца, занимаетъ 189 лл. но не сполна. Принадлежитъ теперь епископу Порфирію. Поручаю себя расположенію Вашему. Преданный И. Срезневскій 1-го марта 1865.

Може се лако мислити, да је опширно писмо Срезњевскога било за мене врло поучно, и разуме се врло ласкаво. Ја сам дакако истом после био у стању да критички оценим његове погледе на тадању литературу руску, у којој је он као човек консервативан највише стављао московски »Русскій Вѣстникъ«. О наставку моје преписке са Срезњевским говориће се касније.

Међу сарадницима »Književnika«, што су живели изван Загреба, био је са мном у живахној преписци Богишић, тада још у дворској библиотеци намештен као библиотекар. Његово, не знам да ли прво писмо од 29 маја 1866 г. помиње најпрво мој чланак о старинама загреб. музеја, који сам написао као провизорни чувар музејских колекција. Један отисак послах Богишићу: Hvala Vam gdje mi izvoliste poslati članak o starinama. Ja ga pročitah veoma rado i u koliko sam ja u tome poslu kompetentan mislim da će svrsi potpuno odgovoriti, to jest da pokaže važnost starina u našoj domovini i tim više što je rasprava pisana brillantnom učenoštju. Što se unutrašnje ekonomije tiče, i vašoj bi se raspravi moglo zabaviti isto kao i mojoj juridičkoj, da se više obzire na opće doctrine dotične nauke, nego na specijalni predmet koji je bio kao povodom raspravi — ali tko bi god taj prigovor učinio, moglo bi mu se odgovoriti, da mi pišemo za narod, kojega je znanstvena literatura jošte in incunabulis. Na str. 54 Vi govorite da se uz komparativnu filologiju već položio temelj i komparativnoj mitologiji, a o komparativnoj jurisprudenciji ni riječi. Narodno pravo je isto tako pars integrans narodnog bića, kao i mitologija, i Vi nećete ni posumnjati, da je to s moje strane Cicero pro domo, kad pomislite koliko je Grimm za narodno pravo izradio i da sve pobolje visoke škole imaju posebnu katedru za komparativno pravo i zakonarstvo. Bit će Vam bez sumnje poznate zadnje radnje Laboulaya profesora des legislations comparées na pariškom fakultetu. Ako dakle uvrstite dvije riječce o pravu, mislim da neće zgorega biti. Даље говори о својим посебним отисцима, о наставку

своје радње »drugi odsjek obiteljskog i nasljedbenog prava«, а за тим каже : Mnogo mi je milo da je g. Daničić ugodio već do sada boljoj i pametnijoj tamcšnjoj stranci. Ja koji g. Daničića pobliže poznadem, evo ima već par godina, i poštujem ne samo radi njegove učenosti, nego i radi plemenitog značaja koji ga ukrašuje, mnogo se veselim da njegove zasluge pripoznavaju i ljudi koji se može biti s njegovijem mišljenjem potpuno i ne slažu. To me veseli i radi toga što mislim da ako g. Daničić definitivno tamo ostane, da bi to bilo u veliki dobri čas za duševne interese našega naroda u mnogome obziru. Molim Vas da mi ga pozdravite. A sad primite i Vi moj najsrdačniji pozdrav. Vaš osobiti štovalac V. Bogišić. У писму од 29/9 1866 говори опет о посебним отисцима из Književnika, одриче се једног дела својег хонорара, ако Književnikova kasa nije dobro čavlima okovana. Има још и других писама, у једном каже : Za drugi dio (jus publicum) premda imam sakupljeno prilično materijala, nemam za sada vremena da se njime bavim. У писму од 6/12 1866 пита: »bi li se mogli tamo u Zagrebu naći u koga svikolici numeri beletrističkih časopisa koji izigjoše od g. 1835 u Hrvatskoj ? To bi mi trebalo radi množine pripovijedaka, pjesama itd. narodnih, koje trebam za etnografičku bibliografiju, jer mi ovdje od nikakova časopisa nemamo svekolike brojeve« и »bi li ste mi našli valjana mladića (razumije se erga retributionem) koji bi mi bibliografički ispisao naslov svakoga komada po instrukciji, koju bih mu ja poslao.« Ја му нађох жељеног младића, то је био Лука Марјановић, а он жели (11/12 1866) : Vi ga pak uglavite da ovamo spadaju narodne pjesme, priče, pripovijetke, poslovice, zagonetke, opisivanje narodne igre, muzike, odijela, sujevjerja i drugijeh običaja, kao i članci koji se bave o pjesmama, pripovijetkama itd. Ali mu preporučite da dobro pazi, jer ima i pjesama i pripovijedaka, koje po izvanjskom obliku čovjek bi rekao da su narodne i samo vještijem čovjeku zaudru odmah nach Gelehrsamkeit. Za take dakle neka Vas pita ili Daničića. Ispisci pojedinih komada neka budu bibliografički učinjeni. . . Neka počne s Nevenom pa netom bude š njim gotov, neka mi pošalje što je izgotovio da vidim kako radi i treba li da ga još na što opomenem. Ja ću mu poslije naznačiti svekolike ostale časopise i kalendare, koje ja ovdje nemam i u kojima bi se moglo štogod naći. У писмима од почетка г. 1867-е говори се о посебним отисцима »Pravnih običaja«, о хонорару, који чека да дође из Ђакова, о Луки Марјановићу и т. д. У тим писмима има много примера његове велике педантерије и забринутости за новце, што је била његова слабоћа до краја живота, ма да је био богат човек, али као прави дубровачки пучанин и трговац (по оцу) волео је новац !

Директор Вебер, родом Бакранин, био иначе уман човек, али у питању ортографије врло конзервативан. Њему никако није ишло у главу, зашто ми млађа генерација око Književnika отступамо од традиција загребачке школе те уводимо српску новотарију без ћ у генитиву множине код именица. Зато кад се спремасмо к издању последње године, т. ј. III књиге Književnika навали на ме, да од

треће године напред пређемо назад к старој (ě, èr, -ah) ортографији. Кад не хтедох на то пристати, обрати моју пажњу на положај професора као чиновника, који има слушати одређења своје више власти, у даном случају указа чак као на жељу канцелара Мажуранића, да дође до ортографског јединства. Ја сам о томе написао за јубилејни број Obzora (1910) чланчић »U opoziciji radi ortografije« (на стр. 35), не треба дакле да се овде понављам. Наставићу радије, на што ме словенска наука натерала, да намакнем средства, т. ј. књиге, што су ми требале а у Загребу није их било ни у којој библиотеци. Већ је у писму Срезњевскога споменуто име лужичкога Србина Смољара; тај се лужички патриот, који није забораваљао своје користи, у друштву са Пехом (миловно названье од имена Петар) понудио по новинама, да може словенским научењацима набављати руске научне књиге. Осим тога он ми писа нешто у јануару год. 1865 о свом плану, да ће издавати часопис, намењен словенским литерарним питањима. Ја, чини се, да сам као његову понуду и прихватио. У писму од 4 априла јавља ми ово: Ich beeile mich nun, nachdem endlich alle Einzelheiten des beabsichtigten Unternehmens festgestellt sind, mich mit der ergebensten Bitte an Sie zu wenden, jetzt gütigst ans Werk gehen zu wollen und mir a) mindestens allmonatlich einen Bericht über die neuesten literarischen Erscheinungen des dreienigen Königreichs einzusenden. Anmerkung. Es ist nur ganz gleich, ob Sie Rezensionen einzelner Werke oder nur Referate darüber, oder ob Sie ganze literarische Übersichten in der Art geben, wie Sie solche in der Krit. Příloha getan haben, und es bleibt Ihnen durchaus überlassen diese Übersichten von jedem beliebigen Zeitpunkte zu beginnen; b) bitte ich ergebenst mir alle neuen Erscheinungen der kroatischen Literatur des dreieinigen Königreichs in der Form bibliographisch verzeichnen zu wollen, wie Sie solches in den unserer Zeitschrift für Slav. Liter. beigegebenen »Slav. Novitäten« finden. Sie wollen hiebei mit dem Jahre 1865 beginnen und die Journalistik nicht vergessen, und erwarte ich die Zusendung solcher bibliographischer Verzeichnisse ebenfalls allmonatlich. Anmerkung. Wenn es Ihnen gefällig ist, so bitte ich auch eine kroatische Bibliographie aus den Jahren 1862—1864 noch zusammenzustellen aber jeden Jahrgang besonders (bis 1861 habe ich solche von H. Kukuljević erhalten; c) wollen Sie auch so oft, als es Ihnen genehm ist, Correspondenzen über Agramer und überhaupt über kroatische gesellschaftliche, Kultur - und andere Zustände einsenden, und werden Sie es selbst am besten wissen, wie weit man gehen darf, damit das slavische Centralblatt (wie ich mein Organ nennen werde) mit Ihrer Regierung nicht in Conflict gerathe (Bei uns können wir schreiben was wir wollen, haben daher in dieser Hinsicht keinen geübten (? getrübten?) Blick). Da von der Redakzion des Slavischen Centralblattes die Namen der Mitarbeiter unter keiner Bedingung genannt werden, so überlasse ich es vollständig Ihrer eigenen Willensmeinung, ob Sie Ihre Aufsätze mit Ihrem Namen oder blos mit einer Chiffre unterzeichnen

wollen. Sie mögen das eine oder das andere (wählen), beides wird mir recht sein. Übrigens erbitte ich mir aber von Ihnen eine separate Correspondenz-Chiffre, unter der ich (ohne den Ort zu nennen) mich mit Ihnen durch das Centralblatt selbst erforderlichen Falls jede Woche in Rapport setzen kann. Was nun das Honorar anbelangt, so hat es die Verlagsfirma vorläufig mit 12 fl. pro Druckbogen angesetzt und wird, wenn die erste Zeit überstanden ist, diesen Satz später gern erhöhen. Der Druck von Probenummern soll ungefähr zu Anfang des Monats Mai beginnen und wollen Sie mir bisdahin eine Zusendung machen, hierbei aber die Bibliographie nicht vergessen... Von der serbischen Literatur wollen Sie noch vorläufig absehen, da ich in dieser Beziehung auch schon Verbindungen angeknüpft habe. Vielleicht nehme ich Sie später auch noch in dieser Hinsicht in Anspruch. Schließlich bemerke ich noch, daß sich die Verlagsfirma entschlossen hat das Centralblatt als Wochenschrift (a 1½ Bogen gr. 4) erscheinen zu lassen. Ihr ergebenster S. Smolerj.

Како се види из овог писма, г. Смолар биће мислио, да може мојим временом располагати по својој вољи, као да не бих био имао других дужности и других послова. Ипак сам нешто њему послао, и ако овај час немам при руци ништа, да констатујем моје учешће. Фирма Смољар и Пех боловала је од помањкања материјалних средстви, једнако је рачунала на помоћ и новчану и у књигама од Русије. Књиге, добивене одатле што бадава што под јефтину цену, продавала је »браћи Словенима« довољно скупо. По рачунима, што су се код мене находили, ја сам платио за Буслајева Очерки 16 фор., за његову расправу »О народной поэзіи« 3,50. За историју литературе Шевирёва 16 фор., за расправу Биљарскога 8 фор., за граматику Буслајева 6 фор. 29 н., за његову Христоматију 7 фор. 40 н. и т. д. Уверен сам, да је код тога имао свој добар добитак. Издање часописа Centralblatt завукло се до месеца октобра, у писму од 2 авг. 1865 јавља ми, да ће к октобру почети Centralblatt излазити те тражи од мене реферат о издању Ассеманова јеванђеља и још штогод. »Wenn es Ihnen vielleicht belieben sollte auch über politische und nationale Fragen zu schreiben, so erlaube ich mir speziell für Kroatien zu bemerken, daß das slavische Centralblatt gegen eine innige Verbindung des dreieinigen Königreichs mit Ungarn agitiren und für ein möglichst freundschaftliches Verhältnis der Kroaten und Serben zueinander plaidiren wird. Ову паметну мисао биће Смолар усвојио под упливом својих веза са Русијом. 5 октобра 1865 били су разаслати први бројеви на оглед, и том приликом понавља См. молбу, да му штогод пошаљем. И ако нисам могао ступити у редове његових постојаних сарадника или дописника, ипак кад и кад доби и од мене по који чланчић. Тако видим из рачуна, да сам за два чланка, бр. 4 »Vom kroatischen Büchertisch« и бр. 5 »Nationales Leben« добио хонорара — 10 фор. 64 новч. То је тако малена плата, да ме није могла привлачити на врло често сарадничтво! Не опомињем

се, али ми се чини, као да сам ипак још нешто написао за Centralblatt. Дуже је потрајала наша трговачка веза са књижаром »Смољар и Пех« у Будишину. Осим више поменутих ја сам још нека руска дела наручио и купио преко поменуте фирме, док је прођа наших издања, као Književnika или после моје »Historije literature«, преко њега врло слабо пролазила. 9 априла 1868 наручио сам и добио пакет књига, за које сам платио 55 фор. 10 новч. — једну за моје тадашње прилике знатну суму. Гледе Književnika писа ми, да је прођа слаба, јер се за словенске литературе људи слабо занимају и његова садржина само ограничену броју стручњака прија. »Wirhaben unsere Verlags - und Commissionskataloge an c. 250 russische Buchhandlungen versandt, nur sehr wenige haben aber etwas bestellt. Der Umschwung der öffentlichen Meinung zu Gunsten der slavischen Sache läßt wohl auch für den slav. Buchhandel bessere Aussichten erwarten.« У писму од 12. авг. 1869 пише ми иста књижара: Sie sind mit dem Resultate des Absatzes nicht befriedigt. Was den Književnik betrifft, so haben wir keine Mühe gescheut um ihn überall da bekannt zu machen, wo nur irgendwie ein Interesse dafür zu vermuten war. Mehr kann von Seite der Buchhandlung nicht geschehen . . . Гледе моје Историје Литературе био ми је јавио исти књижар, да му је прекасно стигла . . . У писму од 12. априла 1870 помиње се о Лескину: Ich weiß nicht ob Sie wissen, daß Professor Leskien einen Ruf für den neugegründeten Lehrstuhl für slavische Sprachen in Leipzig angenommen hat. Er lebt seit mehreren Wochen hier in Bautzen, um sich im Lausitzserbischen praktisch zu üben.

Док моје везе са књижаром у Будишину нису имале велика значења, могао сам напротив бити врло задовољан, што сам ступио у преписку са Срезњевским. Тај вредни човек, који се није рачунао међу руске »славјанофиле«, али је зато срдачно и искрено волео словенску науку, показао се мојим великим добротвором, како ће се видети из његових писама, што ми писа у Загреб још пре катастрофе од године 1870. У писму од 18. февр. 1867 говори ово: Душевно уважаемый сотрудникъ! Очень радъ, что Вы наконецъ получили наши академическія изданія, и вполнѣ увѣренъ что и другія книги, еще Вамъ непосланныя, будутъ отправлены къ вамъ въ скоромъ времени; предложеніе мое о высылкѣ къ Вамъ Филологическихъ Наблюденій Востокова, книгъ актовъ за послѣдніе годы, недавно изданныхъ писемъ Карамзина и сочиненій Державина въ великолѣпномъ изданіи принято единодушно. Я посылаю Вамъ свои труды, Древніе памятники глаголицы и Древніе памятники русскаго письма и языка. Примите ихъ радушно, но судите строго, какъ того требуютъ успѣхи нашей славянской науки. Вмѣстѣ съ тѣмъ прошу Васъ усердно отъ себя лично, отъ Академіи наукъ и отъ Университета о высылкѣ вашего »Књижевника«. Я получилъ только одну книжку (3-ю 2-го года) а Академія и Университетъ (выписавшій Књижевникъ) не получаютъ ничего. Что бы прочесть статью дра. Црънчича о кръчскихъ древностяхъ, о которой Вы пишете

въ вашемъ письмѣ, я рыскалъ всюду и нашелъ эту книжку только у В. И. Ламанскаго. Вашъ повременникъ такъ любопытенъ и важенъ, что не имѣть его занимающемуся славянствомъ нельзя и потому я повторяю усердную просьбу. Попытайтесь отправить въ бандеролѣ: такъ мы получаемъ книги изъ заграницы, только не зашитой посылкой или заклѣенной. Это очень дорого не для васъ а для насъ. Для Академіи и Университета, да и для меня можно также посылать на имя Фосса книгопродавца въ Лейпцигѣ, прося его переслать къ намъ. Очень, очень благодаренъ за сообщеніе глаголич. отрывка изъ Апостола: я уже читалъ въ засѣданіи Академіи Ваше письмо и скоро надѣюсь напечатать статью объ этомъ памятникѣ съ выписками изъ письма и съ своими замѣчаніями. Къ неожиданному удовольствію я нашелъ часть того же текста въ Апостолѣ болгарскаго письма XIII вѣка, мнѣ принадлежащемъ — и все въ другомъ Апостолѣ сербскаго письма XIV вѣка. Все это найдете въ моей статьѣ. Жалѣю что не могу приложить снимки. Глаголическіе памятники пока нельзя издавать безъ снимковъ: вопросъ о глаголицѣ не можетъ быть рѣшенъ безъ примѣненія палеографическихъ пріемовъ. Къ стати скажу: Меня не удовлетворяетъ снимокъ съ написи на камнѣ приложенный къ Книжевнику god. II svez. I. Онъ сдѣланъ отъ руки а его бы слѣдовало снять на бумагу прямо съ камня. Мнѣ уже много разъ случилось это дѣлать и всегда удачно. Очистивши памятникъ отъ грязи, вымывши его и вытерши на сухо я кладу на него клѣенную бумагу хорошо смоченную и надавливаю сухой губкой до тѣхъ поръ пока отпечатаются всѣ нарѣзы и бумага высохнетъ, затѣмъ кускомъ свинца, серебряной ложкой или карандашемъ натертымъ на клочекъ бумаги тру по бумагѣ до того, что все выпуклое потемнѣетъ а все вдавленное ясно обозначается. Съ такого снимка легко можно сдѣлать фотограму въ уменьшительномъ видѣ. Вашъ кръчскій памятникъ такъ важенъ, что такой снимокъ съ него просто необходимъ. Напечатанному я не вѣрю: это не снимокъ а срисовка отъ руки, привыкшей писать косыми буквами. Я бы на вашемъ мѣстѣ не успокоился до тѣхъ поръ, пока попъ П. Дорчичь или попъ А. Киринчичь или кто другой не прислалъ (бы) мнѣ такого какъ выше сказано снимка на бумагу и читалъ бы не по списку др. Црънчича а чуть не по подлиннику. Какъ легко дѣлать такіе снимки, есть у меня тому не мало доказательствъ въ снимкахъ присланныхъ мнѣ изъ разныхъ мѣстъ людьми мало образованными не только попами. И еще къ стати. Я очень поскорбѣлъ, получивши отъ Васъ чтото въ родѣ отказа въ сообщеніи снимковъ съ хорв. глаголич. памятниковъ, относимыхъ къ XII—XIII вѣку. Если фотограмы съ нихъ могутъ быть посланы на выставку въ Парижъ, то почему же и не къ намъ въ Академію Наукъ, если и не ко мнѣ лично. За снятіе фотограмъ было бы заплачено. Не ѣздить же намъ и на западъ, чтобы дѣлать все самимъ, какъ ѣздимъ на востокъ въ Азію ? Позволю себѣ еще прибавить что иногда фотографія не удается, тогда можно снимать

на прозрачную бумагу, это знаетъ каждый литографъ и работа эта у насъ дешева. У меня тысячи этихъ снимковъ, безъ нихъ по моему нельзя работать сколько нибудь порядочно. Вотъ бѣда, когда трудно разобрать написанное и трудно возстановить. Эго я испытываю именно теперь съ глаголическимъ палимпсестомъ, принадлежащимъ Импер. публичной библіотекѣ. Я передалъ эту работу моимъ сиповьямъ (два изъ нихъ студенты университета, филологи), у которыхъ глаза острѣе моихъ и только смотрю за нею, а дѣло подвигается туго.

Теперь я издаю сборникъ древнѣйшихъ памятниковъ старославянскаго языка кирилловскаго юсоваго письма, всего семь, всѣ не позже XI вѣка, всѣ издаются вполнѣ кромѣ Супрасльской рукописи, изъ которой взялъ отрывокъ, строка въ строку и буква въ букву, такъ какъ не палеографически она уже вся издана, надѣюсь, что въ этомъ сборникѣ найдете Вы для себя много любопытнаго.

Изъ газетъ узнаемъ мы по немногу о вашихъ политическихъ дѣлахъ и сердце бьется крѣпко, и за настоящее и за будущее. Въ настоящемъ мнѣ кажется такъ все темно, такъ полно интригъ (для этого у насъ нѣтъ своего слова), что ума не приложишь; а въ будущемъ... готовится жатва отъ сѣемаго. Одно меня утѣшаетъ: можетъ быть и западныя извѣстія преувеличиваютъ все худое также какъ наши русскія. У насъ это къ стати, что бы было болѣе добра отъ выпалыванія плѣвелъ, можетъ быть къ стати и у васъ. Дай-то богъ. Вѣрю однако что все къ лучшему и что славянамъ, которые смогутъ противъстоять честно правдой противъ бесчестія и неправды, будетъ лучше. Поклонитесь отъ меня и отъ всѣхъ здѣшнихъ сотрудниковъ въ дѣлѣ славянской науки всему доброму кружку Книжевника. Дай богъ что бы онъ росъ и сильнѣлъ своимъ вліяніемъ на все южное славянство. Преданный Вамъ Измаиль Срезневскій. 18 февр. 1867.

И ово опширно, врло поучно и срдачно састављено писмо заслужује да буде уврштено у успомене из младих дана мојега живота, када су мир и спокојство владали у мојој души, а успеси и признање потицали на устрајни рад. Што нисам могао удовољити жељи Срезњевскога, да му прибавим тачан снимак познатог глаголског написа у црквици св. Луције крај Нове Башке на отоку Крку, у којем се спомиње крањ Звонимир (или тачније Звњнимир), нема се приписати мојему нехајству — тко радије него ја, да се могло — већ помањкању средстви потребитих да се изведе посао како ваља. Где би један сиромашни гимназијски професор смогао средства, да путује из Загреба на оток Крк са свом спремом, која се хтела за тај посао. Срезњевски хвалећи садржину и тенденцију Književnika тако, да је мени срце играло од весеља, није слутио, да је тај часопис са трећом годином (1866) завршио свој живот; био је, како рекох, прорачунан као претеча Академије и њеног Рада; пошто је та напокон ступила у живот, преста зањ raison d' être. Није

ли ипак за годину дана прерано престао, о томе било би сада сувишно свако размишљање.

Пре но што ћу ући у нову епоху нашег, дакле и мојег научног рада отворењем Југославенске академије, уметнућу неколико речи о мојим приватним односима. Најпре да кажем, да је моја драга мајка с резигнацијом подносила промену њених планова и своје жеље, да дођем у Вараждин. Она је добила од мене из Загреба писмо или крајем октобра 1860 или почетком новембра, у којем сам јој испричао, како сам се у Загребу сместио; на то добих од ње 4/11 1860 одговор, који почиње овако: Ja sem vre mislila, da si ti zato kaj si vekši gospon, na nas pozabil, ali sad mi te je milo kad znam da tuliko posla imaš, ali kaj češ, bar neimaš brige za koštu i kvartir. . . . И у том писму још је видети хладноћу спрам моје заручнице: Da ti te tvoje ljudi gusto pohadjaš, to vidim iz lista kaj je ona nam pisala, evo ti ga. . . Прича даље о гробовима како су били окићени у очи душног дана: »a ja sama kak duh doma moreš si misliti kak mi je pri srcu bilo«. Има још једно писмо од године 1861 пре 14 фебруара, у којем је говор о томе, како сам позивао оца да дође у Загреб, али он није могао испунити моје жеље. Даље опет ништа; к мојој свадби дође отац али мајка не огласи се писмом. Кад је брат Цена (Иван) служио своју младу мису — то ће бити било летом 1862-е или 1863[1] године (о тој сам слави већ говорио), опомињем се да смо нас обоје, ја и моја жена, били у Вараждину. Даље се сачувало код мене једно мајчино писмо, што га писа из Граца пред операцију, то ће бити било летом год. 1864-е, кад сам је и ја походио из Загреба те оном приликом скокнуо био и у Беч, да се поклоним канцелару Мажуранићу. Ја сам нашао мајку у болници мирно расположену, препоручајући своју судбину милости божјој. Много је помогао тому асистенат Словенац Ипавец, који је с њом говорио словеначки, те га добро разумела. Тако гласи и њено писмо у Вараждин: Dragi Cenek i mili domari! Več sem mislila, da niste moj list dobili. Veseli me, da je doma sve tak vu dobrom redu, samo i na dale imajte brigu. Mimici i Lenčiki vre nekaj dopelam, ako gda živa dojdem, kajti tebe Cenek čekati ne morem, denes baš mi je rekel profesor, da taki prve dane budem operirana, da sem več 10 danov ovdi. Vu ime božje, kak god zide, samo to se bojim, kajti veli da ne može z drotom, kak je predi mislil, kajti pri meni ni kak je pri g. Fodorici bilo, na jednom kakti korenu, pri meni je više puklih (sic) i tak bu moral na više put rezati. Molite se za me da srečno zide, ja sem se včera spovedala i danas pričestila v kapelici, nekaj nemški i nekaj horvatski i kupila sem dve sveče vojščene za 1 for. Rehaček me još ni gledal do denes, neg Ipavec svaki dan dojde dva put, z menom govori slovenski i donese mi Novice i jedno knigu od Prešerna, samo da ne bi tuliku na to

[1] По шематизму загребачке арцибискупије за г. 1900 то је било г. 1862 (М. Р.).

mislila, i saitlek piva mi je zapovedal na večer, jako vrli človek. Ov moj sused je operiran na 26-ga, tak stopram je denes dobil zakuhanu juhu, samo čistu juhu i lemonad, zove se Šubanek iz Krapine. Čudim se, da mi Nacek i Karlek nikaj ne pišu. Gospi Škergetovki lepo zafalim, da se je na me zmislila. Ja bi jako rada da bi njoj jednoga pajceka dali za pečenku, ako je tateku prav! 4 sikak pustite za pleme. Je li vre imate paradajze čerlene? Naša Vincencia (тако се звала једна опатица, која је обилазила болеснице) veli, da se v Gracu teško dobiju. Ako bi zbila gdo došel, to ne bi tak teško bilo jednu škatlu zeti. Daju vas lepo pozdraviti Vincencia i Kati, one bi rade par reči pisale ali nesmeju, dok pacient zna i more. Oberica je došla još vtorak. Od Graca vam ne znam ništa pisati, ar drugo još nisem vidla kak vrt. Stim vas lepo pozdravlam su rodbinu i ostajte zbogom. A. Jagić (к тому је додала на трећој страници): Ako bi Cenek došel, tak ne zabi lepe kipe i čisla za dar, kak je zarađ one, koja bi rada v Zagreb, piši bar ti taki. Операција је добро успела и моја се мајка вратила у Вараждин здрава и како су казивали који су је видели, тако се красно опоравила, да је иза тога била пуна у телу и лицу. На жалост није се дуго уживала поврађеног здравља. Приповедали су ми, да се хтела преко неколико стуба из једног простора, који су звали »комора«, попети на таван, кад јој се оклизну нога, паде тако несрећно, да си је скрхала врат. Био сам управо у просторијама Народног дома, прекапајући по обичају стара издања књига, кад ми дође кобна вест, да је или на умору или већ умрла. Кад сам о томе известио ујака Николу у самостану фрањевачком, он спреми одмах кола те се на ноћ по лепој месечини одвезосмо у Вараждин, он и ја. Стигосмо у зору али је већ нађосмо мртву на одру или како Вараждинци говоре на сколкама. Није јој било него 47 година, узорна жена, премила ретка мајка, пуна здравога смисла и неограниченог пожртвовања за своју децу. . После њене смрти остао отац удовац у својој кући, уз њега мој брат Цена, док га не протера самовоља Раухова, а ја бих у феријама долазио са женом и децом на неколико недеља к њима у госте те бих у друштву са братом обилазио познанике у околици вараждинској (Виница, Петријанец, Јалжабета, Вараждинске Топлице), а с оцем чак на Бистрицу. Код баруна Ђура Рауха био управитељем његова имања неки сродник моје жене по имену Струппи, и код њега у Врбановцу проводили би који пут по неколико врло угодних дана. Опомињем се, како смо једном подузели излет у Лудбрег, где смо код жупника Егерсдорфера провели пецањем рибе у Бедњи врло угодно једно до подне; мени је у цркви показао оно, што свет на проштењима поштује као свету крв спаситељеву. И мој је отац, који је мене као дечака неколико пута узео са собом у Лудбрег, веровао да се обим оне масе, која може да буде стинута крв, према менама месеца час диже час онада. То је била дакако религиозна илузија.

Осим поменутих празничних излета у Вараждин и из Вараждина у околицу живео сам подједно зими и летом у Загребу, у потпуној породичној срећи са мојом драгом женом. Бог благословио наш брак још године 1862 кћерком Јелком, а године 1867 кћерком Станком. Доласком Даничићевим у Загреб стекао сам у њему најмилијега пријатеља и побратима, а његова умна мајка заволела моју жену тако, да су се готово дневице састајале. Нас двојица врло често у друштву с Рачким а кад год и с Матковићем прависмо у дивној загребачкој околици шетње већином према Цмроку чак до Прекрижја и у Тушканац кад и кад у убаву долину ка Кшаверу до испод Округљака. У друштву с оба брата Зоричићима и с Курелцем пошли би летом, понајвише недељом, у Максимир; кад се на повратку растајасмо на углу Јелачићева трга и Дуге улице са Курелцем, којега је пут водио у кафану, обичавао је Петар Зоричић понудити Франа бурмутицом, а кад тај, подсмевајући се, јер је знао на што Зоричић смера, један пут два пута шмркнуо те стао громовито кихати, одјекивали би му гости преко трга из кафане: На здравље, Фране! Одатле Курелчева шаљива примедба, да њега Загрепчани знају не по његовим књигама већ по кихању! Да наведем још једну милу успомену. Антун Зоричић имао иза св. Духа, кад се мало испнеш уз гору, леп виноград, куда смо нас четворица (оба брата Зоричића, Шулек и ја) доста често излазили под вечер летом на шетњу и капљицу добра вина. На растанку кад ћемо се вратити у град, поредао би гостољубиви домаћин чашу до чаше те остатак вина из боца поделио у равној мери у све чаше, да не буде никому криво. То се морало испити, што смо радо и учинили. Једанпут подузесмо подаље излет на Самобор у Плешивицу. Знам да је био овај пут с нама и Торбар. Дођосмо к жупнику Ронешу, који нас врло љубазно дочека те погости господском вечером. Сутра дан хтедосмо се наслађивати дивним видиком са горе далеко у равнину, али гле знојни летњи дан осујетио очекивану насладу: била је, како онуда народ говори, »луна«, т. ј. нечист, као чађав зрак.

Вредно је, да се спомене, да сам ја само по друштву и дружењу са члановима народне опозиције (Мразовићем, Перковцем, Жужељем, да и не говорим о Рачком, с којим сам се врло често и пре, а после у Академији свагдан састајао) био уписан у црну књигу људи опасних, и ако нисам нигда показивао амбиције, да уђем у сабор као народни заступник, као што је био мој брат неко време на сабору хрватском заступник града Вараждина. Истина је цела, да сам од времена до времена у опозициони »Pozor« или »Obzor« турио по који чланак сасвим неполитичке садржине (на пр. у Pozor 1862 бр. 125 о Курелчевим Fluminensia, у бр. 255-6 и 273 нешто поводом једног чланка Пацелова), али таквих је ствари било доста и по другим неполитичким листо-

вима, на пр. у »Dragoljubu«, »Naše Gore Listu«, под крај мојег боравка у Загребу у »Viencu«. Уза све то опомињем се, како је не знам које године пукао био у Загребу глас, да сам премештен у Осијек; то би дакако била казна за мој културно-литературни рад. Онај час није то била истина, али што се могло веровати, већ то карактерише дух тадашње владе. А опомињем се, да је тај глас настао пре но што је Рачки потврђен био за председника Академије и у исто доба скинут са службе школског надзорника. И у том поступку огледа се с једне стране нерасположење бечке владе спрам Штросмајера и његова најинтимнијег повереника Рачкога, с друге опозиција старије генерације против млађе. Како више наведено место у писму Мишкатовићевом показује, био је и он склон к тому мишљењу, да ми млађи нисмо довољно опрезно поступали са старијима. Можда је збиља тако и било, ипак могу по души рећи, да ја нисам нигда хотимице истицао своје превасходство на пр. над Бабукићем. Само један пут утекло ми испод пера неколико оштријих речи, кад сам осудио његово скроз некритично издање Кавањина. То ми је више година затим још проф. Марковић предбацио, о чему биће још говора.

Говорио сам, с коликим је задовољством Срезњевски помињао о великом значењу »Књижевника«. Навешћу још један пример из Лавова од тамошњег у оно доба професора Јакова Головацкога. Њему се особито свидео мој у II години св. 1 преведени чланак »Znanstveni put u Rusiju«. Тим поводом добих од њега писмо 24/II—8/III 1867, у којем се жали како желећи онај чланак превести за галичку Матицу није свих израза разумео а ни у једном речнику не нађе оних речи: »При переводѣ реченной статьи нашелъ я нѣсколько словъ, значеніе которыхъ принесло мнѣ большія трудности, я не могъ пріискать ихъ точнаго опредѣленія значенія. У меня нѣтъ хорватскаго словаря а въ словаряхъ югославянскихъ нарѣчій по прежнимъ изданіямъ и въ словарѣ Вука Стеф. Караџића словъ этихъ или вовсе нѣтъ или неясно истолкованы. . . Мы душевно радуемся рѣшительному и энергическому выступанію южныхъ славянъ и благожелаемъ наилучшихъ успѣховъ Вашимъ трудамъ и усиліямъ въ славу и пользу великой славянской идеи. Мы страждаемъ подъ гнетомъ сугубаго ига подобно нашей славянской братіи въ Угорщинѣ и томимся такъ какъ они и боремся неравными силами съ тѣмъ различіемъ, что тамъ угнетатели чудско-мадьярское племя, насъ же давятъ выродные и заблуждшіеся славяне—Ляхи! Да проститъ имъ богъ, сами бо не вѣдаютъ что чинятъ«. Што се овде Головацки жалио, да наши речници нису потпуни, то се много година касније исто тако догодило професору Шухардту у Грацу, који читајући чланак Зорин о рибању свак час би запео, тражећи речи по речницима, — бадава. А гле још ни данас није боље.

VI.

Уза све неприлике, с којима се имала борити Југославенска Академија пре него ће бити бар у начелу потврђена, нису могли осујетити њено ступање у живот ни Маџари ни њихови савезници у Бечу а мање свега она шачица старих Илираца, који су једнако више на тихо него ли јавно показивали своје нерасположење спрам нас млађих. Међу предложеном шеснаесторицом првих правих чланова (16 марта 1866, потврђених од цара 9 маја 1866) био сам ја најмлађи, није ми било ни 28 година. Кад је Академија истом у начелу била потврђена, опомињем се, како смо ја са женом, шећући се једном пут Саве, срели на путу од Саве према Илици бискупа Штросмајера са Рачким, како ми зауставив се саопћише радосну вест, са честитањем да ћу ја бити први секретар Академије. До скора променише се околности у — Београду. Ђуро Даничић дошао ради неког непромишљеног указа српскога министра просвете у конфликт са владом, тако да је положио своју професуру. На то заузе се код Штросмајера зањ кнегиња Јулија и тако дође, не знам чијом домисли, да ли Рачкога или самога Штросмајера, у комбинацију за секретара Академије наш драги Ђуро. Сматрао сам ту комбинацију врло срећном по Академију, јер је личност Даничићева у велико допринела к идеји зближења Београда са Загребом, а Академија добила врсна секретара, дораслог послу и опће признатог научењака. Ја нисам крај тога ништа изгубио а напротив стекао великог срдачног пријатеља. Док су се његове ствари довеле у ред (морао је примити хрватско-угарско држављанство), међутим би у првој приватној седници или састанку од 7 јула 1866 г. поверено Рачкому и мени, да израдимо пословни ред. Наш елаборат би прихваћен и одобрен у седницама од 22, 24 и 26 јула 1866. Дне 26 јула 1866 састаше се чланови, њих десетак, у скупну седницу, у којој председник по годинама Шлосер прогласи Академију конституираном те тајним гласовањем изабраше Рачкога за председника, док је бискуп Штросмајер per acclamationem изабран за »покровитеља«. Дуго је требало, док је следила потврда покровитеља и председника, тако да је истом 30 маја године 1867 могла бити држана прва скупна седница под председањем Рачкога, а 5 јуна 1867 прва седница (јавна) хисторичко-филолошкога разреда, коју је председник разреда отворио беседом, наштампаном у Раду I књ. стр. 267-8. Тада сам ја држао прво јавно читање. Кад се навршило 50 година тога факта, није се у Загребу ни жива душа сетила, да ми честита, што сам још жив, као да је данашњој генерацији криво што јоште живим.

Моје читање представљало је одломак из моје Историје литературе, коју сам замишљао у великом плану, тако да је прва књига била тек увод у нешто чега није било. Трошак за штампу ове књиге преузе Академија по предлогу разреда од 10 јула 1867-е

а место хонорара оста цело издање књиге мојом имовином. Од тога сам имао после велику штету. Јер кад сам остављао Загреб (године 1871-е у октобру), не положи књижара Албрехт-Фидлер рачуна мени, већ Академији, а канцеларија, да тачније кажем, сам председник заборави (?) у рачунима суму унесену од продаје моје књиге пренести на моје име, тако да од продаје књиге не добих готово ништа, т. ј. само онолико, колико сам од књижаре добио у књигама, нарученим преко ње. Да, и о том требало ми је водити дугу преписку са књижаром. Наш велики историчар Рачки имао је уз друге велике крепости једну погрешку, која није толико сметала Академији, колико њему самому, т. ј. он је био сувише скуп (шкртица), у својој скупости оштетио је преко воље мене, а себи није умео или хтео помоћи и везама личним са страним светом подићи свој углед и своје значење. Док је уза Штросмајера путовао у Италију, падала је нањ сена славе великог владике; али од када је постао загребачким каноником, могао је и на своју руку путовати по словенском свету и по Германији, Француској и т. д. Колико ја знам, био је у Београду и у Русији, о чему ћу још касније говорити. Да је у мене био замишљан велики план историје српско-хрватске литературе, доказао сам већ тиме, што сам уз доста незнатну помоћ од 200 фор. године 1868 читав месец дана провео у Дубровнику. То је на жалост била моја прва и последња посета посестрими Хрватске Далмацији и Дубровнику. Испрва био сам науман већ године 1867 предузети тај пут, али чини ми се због породичних разлога био пут одгођен до године 1868-е. Циљ мога путовања био је проучавање дубровачке литературе по богатому рукописному благу фрањевачке библиотеке, уз то прикупљање грађе за издање Менчетића—Држића и Ветранића, који су након Марулића били први на реду. У погледу тачности издања текстова мислим још и данас, да се мојој радњи не може много приговорити. Неке бих ствари данас ваљда уредио другачије, ја бих на пр. од најглавнијих рукописа на оглед по неколико страница приложио у оригиналној ортографији. Тада би и позната књига Маретићева испала савршеније. А што се тиче праве историје литературе ја тада још нисам познавао француских узора или енглеских, већ само немачке (као на пр. Гервинуса) и нада све руског критичара Бјелинскога. Мени се чини, да сам већ негде испричао како сам дошао до познања критичке радње Бјелинскога.

У мансардним собама »Народног Дома« имала је »Матица Илирска« две собе на своје расположење; у једној биле су нагомилане књиге руске, што их друштво добило (или добијало) на дар из Русије преко рускога посланства у Бечу (преко Рајевскога). Тих књига није нитко читао. Истом разгледајући ту хрпу књига наишао сам уз журнале, као Отечественныя Записки или Морской Сборникъ и на потпуно издање Бјелинскога (В. Г.). Тај ме је у својим прегледима руске литературе за разне године толико занео, да сам под утисцима овог читања написао у III години Književnika (стр.

552—585) сличан преглед наше српско-хрватске литературе. Да нису ненадани догађаји прекинули мој рад у Загребу, уверен сам, како сам био пун добре воље, да бих се био са временом упознао и са савременом литературном историјом француском и енглеском, само не умем рећи, што би из свега тога било изишло. Ако се моја Историја литературе слабо или готово нимало није наплатила новчано, морална је добит све једно била велика поглавито тиме, што је године 1871 у Казању изашао руски превод, који је руску публику упознао са писцем оригинала те у неколико олакшао Срезњевскому и Богишићу акцију у моју корист, о којој ћу одмах говорити.

Моје путовање г. 1868-е у Далмацију остало ми је множином нових призора и утисака до данас у памети. За Загрепчанина била је тада Далмација преко света, саобраћај био неудобан и дуготрајан Лојдовим паробродима, од којих је најбржи требао два и по дана и четири ноћи, да вас довезе из Трста у Дубровник. Ја сам путовао у пријатном друштву са Даничићем, опскрбисмо се препоручним писмима за сваки град, где је пароброд пристајао, почевши од Трста. Ни један од нас обојице није јоште видео мора, ни један Краса ни Трста. Возећи се према Трсту рано у зору (почетком августа) добивасмо од голог крашког камена утисак старог развађеног гробља. Први поглед на море, увијено од облака у тамну маглу, изазивао је у нама готово страх; по таковој ли ће тмуши возити нас пароброд некуда далеко у невиђене крајеве? У Трсту бисмо од Рачкога препоручени двојици браће свештеника, родом из Истре; распитујући за њихов стан слабом талијанштином добисмо немачки одговор, а после на тргу са обилатим воћем слушасмо и словеначки језик од Приморкиња из околице. Истарска браћа Бастијанићи примише нас врло пријазно, почастише гостољубивим ручком, а после подне повезосмо се по разгаљеном мору, којега се престасмо бојати, у луци и изван ње. Тада је била допловила до Трста једна енглеска флотиља, а Тршћани јатомице долазили на једну фрегату, да се начуде красному реду и уређењу. Пођосмо и ми да је видимо. Мој реферат жени у Загреб говори о томе ово: »Taljani, koji su s nami bili, začudjeni pripoviedahu, da tako krasna broda nisu nigda vidjeli. Ja sam razgledajući ga pomišljao, kako je to ponosita misao biti Englezom! I zbilja prvi narod na svietu. Ова моја рефлексија вреди у потпуном смислу речи и за данас; на жалост она друга половица реченице, коју је радо изговарао мој пријатељ Вл. Ив. Ламански, да су две »мироджавне« нације у свету, Енглези и Руси, поколебала се у наше време до дна; имам ипак наду, паче и веру, да ће и за драгу ми Русију доћи опет боља времена. У Трст стигосмо у петак 31 јула, у суботу о подне кренусмо пут Далмације, под вечер кад се већ мрак хватао нађосмо се у Поли, у недељу у јутро (у 8½) искрцасмо се у Задру, где нас дочекао г. Брусина те испратио к професору Данилову и шњим у читаоницу »gdje smo se sastali sa svimi narodnjaci, koji nas počastiše »gabelfrištikom« i vodiše po Zadru do podne. U 12 ura odosmo u

Šibenik te stigosmo onamo u 5 sati po podne. Ondje nas već i opet pričekaše dva narodnjaka, kanonik Mrkica i Belamarić te nas vodiše po Šibeniku čitav večer. Naša je ladja a s njom i mi noćila u Šibeniku, do 5 ura u jutro (тако гласи мој извештај у писму од 3/8 1868), а о наставку путовања до 4/8 т. ј. до уторника јутра јавља писмо од сутра дан (т. ј. од 5 августа) ово: »Evo nas i u Dubrovniku... U Spljet dodjosmo u ponedjeljak u 9 sati te bjesmo vrlo srdačno dočekani od naših narodnjaka, pače nam u slavu sastadoše se čak u čitaonicu i pjevaše nekoliko pjesama. G. Vojnović (отац данашњих познатих Луја и Ива) pokazivaše nam starine rimske i čitav grad... U ponedjeljak o podne (т. ј. још исти дан) odosmo napried, najprije do Visa.... zatim do Hvara.... Napried putovasmo čitavu noć i oko 9 sati u utorak dodjosmo u Gruž... Okolica dubrovačka kao i čitav grad najljepša su mjesta koja smo do sele vidjeli... Zatim se odvezosmo u predgradje Pile i odsjedosmo u jednoj gostioni (то је био хотел Митровићев Miramare). Umah dodjoše nam u pohode grof Pucić, g. prof. Budmani... Poslije podne bijah u knjižnici fratarskoj, a danas ću već početi nešto raditi, posla ima vrlo mnogo. К тому ћу по памети додати, да је Ђуро (Даничић), чим уђосмо у одређену нам собу, стао огледати спомињане у народним песмама »дубровачке браве«, да види каково је то било некоч чудо. Јаче га подсетио Дубровник на Београд, кад му на Пилама у кафани »претили Франо« — тако прозвасмо послужитеља — подао у клештима угљен, да запали лулу. На Плочама, на противном крају ван града, нађосмо врло угодно купалиште, које саградише бечки Дајчмајстери (тада гарнизона у Дубровнику) те и нама дозволише, да се сваки дан после рада у библиотеци пред ручак код Митровића онде окупамо. У дубровачком је архиву онда био запослен својим студијама о трговачким односима Дубровника наш пријатељ Матковић, који нас је једном увео к среском начелнику Решетару — то је био отац мојега драгога зета професора Милана — да нам покаже ону листину, у којој је Ђуро погрешно читање Пуцићево »Пуррароwь« конјектуром исправио у »Пургаромь«. Да вам је било видети радост и задовољство Ђурино, кад је разврнув листину нашао, да је погодио! Ми смо се у Дубровнику често виђали са оба брата Пуцића, Медом и Ником Великим, уз њих са доктором Казначићем и са два свештеника, по имену Кукуљица и Скурла. Ми привикли другому начину живота, особито слободнијему кретању наших госпођа, зато смо Дубровнику много којешта приговарали, право и неправо. Цела је истина, да нас је Митровић слабо хранио; чега смо се највише бојали да ће нам досађивати дан на дан рибама, тога је било најмање, док су пилићи били врло мршави, сама кост и кожа. И тамно (црно) вино, јако и густо није нама пријало; да нам угоди, колико је могао, наручи Митровић из Јањине »бела« вина, али ни то није било онако, како бисмо си ми желели. Зато није чудо, што сам ја у писмима дао израза незадовољству, које је само донекле

било оправдано. Тако у писму од 19/8 читам : »mogu Ti samo toliko nastaviti, da moj entuziazam svakim danom pada a nezadovoljstvo svakim danom raste. Bože dragi, ala ti je ovdje velika mizerija. Čovjek ne bi vjerovao da je u Evropi — sve još po turski ! Ljudi su siromašni (? то је било скроз криво мишљење !), ali k tomu ne razumiju ništa : ja još nisam ništa poštena u usta metnuo, od kad sam u Dubrovniku. Niti ima dobra kruha niti dobre vode niti dobra mesa niti dobra vina. . . Ja sam do sada samo jedan put dobro jeo, i to bijaše prekjučer kod grofa Pucića koji nas je liepo na svom imanju, 1 uru daleko od Dubrovnika, počastio. Nu upravo grof Pucić i jest jedini čovjek, koji je što vriedan u Dubrovniku ; ostalo je sve vrlo čudnovato. Osobito udara nama u oči, kako ti ovdje oženjeni ljudi svoje žene nikomu ne pokazuju : upravo kao da su turske bule !« Даничић, који је свако по подне са мном седео и радио у библиотеци, не оста до краја са мном већ оде раније кући, т. ј. натраг у Загреб. Судећи по једному писму моје жене од 23 авг. његова га је мајка оних дана очекивала. Свакако моје писмо од 26/8 већ претпоставља, да је Даничић у Загребу те њима већ приповеда о нашим доживљајима, — он је дошао у Загреб збиља 26/8 — а ја у истом писму кажем : да »je dan danu naličan kao jaje jajetu. Svaki se dan jednako ustaje, jednako kafa pije, ide k fratrom, pak na objed, po objedu opet k fratrom, pred večer šetat u Gruž a zatim na večeru, na kafu i spavat ! Samo jedan dan malo da nisam uhvatio usred Dubrovnika morsku bolest ! Odoh se kupati i ne znajući da na moru vjetar vlada, ali kad tamo, kupalište se diže gori doli, more pljuska preko pojasa i jedva sam na barku utekao. . . Ali zato me nije ipak more uplašilo, nego se idem svaki dan kupati, i to je još najmilija stvar koju imam ovdje u tom pognanstvu. More mi dobro čini, ja sam hvala bogu zdrav i pri apetitu, i na kuhinju sam se već prilično priučio«. Неколико дана иза тога послао сам опет једно писмо у Загреб, у којем причам о позиву на обед к Будману : kaži Daničiću, da nas je Budmani jučer na objed pozvao, gdje smo i na njegovo zdravlje pili. Tom sam prilikom vidio prvi put jednu gospodju u Dubrovniku, t. j. njegovu ženu i ujedno vidio, kako se ovdje u privatnih kućah ljudi vladaju. To ti ide sve i suviše ceremoniozno, a ljudi posve ništa ne govore za stolom, jednom riečju, kako bi Niemac rekao, bilo je sve i odviše »steif«. O blaženi naš Zagreb, blažene naše navade i običaji. Могло би се мислити, да сам тада само ја јадиковао, који сам мање света видео него Даничић, али моја жена у писму од 28/8 потврђује исто мишљење и зањ, јер ми је писала: i kako on pripovieda, to je strašno, niti što jesti niti što piti, niti zabave. . . Нека дакле ови описи буду сведочанство, како је било у Дубровнику пре педесет година, код чега се не сме сметнути с ума, да смо ми јадиковали као страни људи, који су живели у гостиони; а да су домаћи умели лепше водити своје кућанство, о томе могосмо судити по примеру, како нађосмо у кући Будмановој. Кад сам се већ спремао кући, дође изненада мој кум Швец у Дубровник те сам њему за вољу остао до 8-га сеп-

тембра. Он дође 1/9, у уторник, као пред месец дана ја; њему се Дубровник силно допао, али на осталу је Далмацију псовао. Он је својим доласком и мене удобровољио те смо само жалили што нема с нама више Даничића. И нас двојица кренусмо из Дубровника најпре пут Боке Которске, као пре нас што је урадио Даничић. Пре одласка учинисмо (не знам, да ли са Швецом или без њега) излет у Трстено у трабакули, знам да смо били нас четворица (Медо Пуцић, Кукуљица, Скурла и ја, а можда и Швец), ручасмо под једним од огромних јаблана, који су се величином славили по свој Далмацији. На повратку било нешто мора те је било близу да и мени науди; кад изађосмо на копно, земља се пода мном љуљала! Улаз у Боку Которску био за нас неописив ужитак, време нам пријало, по најлепшем летњем дану (8 септембра ?) довезосмо се у вечер у Котор, нађосмо локанду, где преноћисмо. Сутра дан сађоше са Црне Горе људи и жене у Котор на пазар, Црногорци оборужани, а Црногорке претоварене робом на трг, уз њих мазге. Када се после подне свет враћао уз гору, опази један декорирани Црногорац, с којим се пустисмо у разговор, да му фали торба. Он се раскорачи, понесе шаке к устима те завика, што га глас носио: »Мака Филипова, у тебе ли моја торба?« Ми гледасмо правцем његових очију али не видесмо његове Маке Филипове. Он се насмеши: »Сад ће, каже, стићи одговор«. И збиља, ма да је жена замакла за гору, предадоше јој људи, који су чули што пита, све даље и даље, и тако дође глас до ње и од ње одговор: да је торба у ње. То је, казаће задовољни Црногорац, наш телеграф! На повратку из Котора укрцаше се у Дубровнику неколико херцеговачких породица, испраћених многобројном својтом на пароброд за повратак у Америку, одакле су дошли били својој домовини у походе. Враћајући се назад у Америку узеше са собом неколико млађарије добровољаца, који ће тражити срећу у новом свету, како је, чини се, они нађоше. Њихове су жене, рођене Херцеговке, биле обучене у црној свили, о врату са крупним златним ланцима. Деца су још сва знала и нашки. Довезав се до Задра ја сам се неколико сати могао забавити око канционала, у којем су биле измешане песме Менчетићеве и Држићеве. Опомињем се, да смо и у Сплиту, док је пароброд стојао у луци, могли предузети на брзу руку излет на Солинско поље.

Што сам после повратка из Дубровника радио на књижевном пољу, види се из записника академичких седница. Главни је посао био учествовање у штампању текстова Марулићевих, које је Кукуљевић приредио за штампу и мени драге воље допустио, да критичку страну текстова поредим с изворима (рукописним), по којима је он текст приготовио. Тим сам начином и ја постао јамац за исправност штампаног текста. Из благодарности према Кукуљевићу за његову драговољну позајмицу књига, особито рукописа, из његове богате библиотеке ја сам у његову Аркиву наштампао неколико разних текстова, који изађоше и напосе

као »Prilozi«. Смем признати, да је издавање старих хрватских писаца у Академији установљено на мој предлог, док је »Старинама« дао иницијативу Рачки, а назвање »Рад« (Rad) за академски периодички часопис би прихваћено по предлогу Даничићеву. Прве књиге »Rada« доказују, да сам упео био све силе, да што више урадим на корист домаће науке. Признање није изостајало, дакако не са стране домаће хрватске владе, којој је у тадашњој њеној маџарској души сав рад Југослав. академије био зазоран, која је све нас, па тако и мене кривим оком гледала, али зато је мени тим више значила симпатија људи од науке. Споменућу и опет у првом реду И. И. Срезњевскога, који ми 2 децембра 1869 јави, да ће гледати да добијем неке књиге што сам их зажелео имати, а до мало затим будем на његов предлог (29 дец. 1869) изабран за члана-кореспондента Петроградске Академије; јављајући ми о томе, додаје: »Наше 2-ое отдѣленіе Академіи съ удовольствіемъ принимаетъ труды славянъ о славянахъ. Одно трудно, это найти переводчиковъ, наши студенты очень заняты а когда выйдутъ изъ университета, то или поступаютъ на службу или продолжаютъ трудиться для приготовленія на степень магистра, не говоря уже что вообще занимающихся западными славянскими нарѣчіями очень немного«. Све је то за мене тада било ново, и разуме се врло поучно. У то је време могао већ реферат саставити о првим издањима Југославенске академије: »ими (т. ј. књигами наше Југосл. академије) нельзя не любоваться. Теперь конечно эти изданія лучшія изъ всего того, что выходитъ на славянскомъ западѣ. И какая разница съ тѣмъ что было у васъ за тридцать лѣтъ въ время диктаторства Гая«. Даље наставља: »если бы Вы нашли средство пріѣхать къ намъ, чтобы ближе познакомиться съ нами, съ нашей литературой, съ нашими собраніями памятниковъ, Вы бы воротились домой навѣрно съ цѣлой библіотекой и съ множествомъ важнаго запаса для будущихъ вашихъ занятій. У насъ въ домѣ Вы бы приняты были какъ дома. Уже ли въ самомъ дѣлѣ не найдется средствъ для Вашего путешествія? А какъ бы хорошо могли мы провести время!« Ова се жеља вредног старца за неколико година збиља извршила под условима, о којима нитко од нас тада још није слутио. Мене је хрватска влада, од како је заузео банску столицу барун Раух а загребачке гимназије директором постао Костић, имала што но реч »sub vigili oculo«, сматрала ме опасним човеком; али истина хоће да кажем, да нисам, уза све то што сам био велики поклоник Штросмајеров, никада од њега добио никакве субвенције, и ако сам један пут, како сам већ горе казао, био њему предао неку као промеморију, у којој сам изразио жељу, да бих се желео на германским универзитетима благовремено спремити за професора загребачког университета, који је тада већ био на дневном реду јавнога мишљења и хрватског сабора. Али та моја изјава није имала никаквих последица. Зато нисам ни после писма мојег петроградског пријатеља о његову предлогу никому говорио. У истом више поме-

нутом писму настаљa Срезњевски: Поклонитесь дру Рачскому (sic), его сочиненіе о богомилахъ я прочелъ съ наслажденіемъ, и дру Матковичу. Да къ стати есть у меня еще поздравленіе: Вы, Рачскій, Даничичь и Любичь (послѣдній по предложенію В. Ламанскаго) избраны дѣйствительными членами филологическаго общества, недавно у насъ учрежденнаго. Дипломы будутъ присланы какъ только отпечатаются. Преданный Вамъ Изм. Срезневскій.

У време првих послова и дужности око ново отворене Академије пада ово једно нисмо Штросмајерово од 28 септ. 1868 године, потписано сопственоручно од бискупа, а гласи овако: Veleučeni Gospodine. Meni je po sv. stolici častni nalog dan, da rukovodim i nadzirem preradjenje naših slovenskih liturgičkih knjiga. Stvar ova je od velike vriednosti za naš narod, a Vaša je veleučenost dobrotu imala obreći mi prosvieśteno svoje sudjelovanje pri tom poslu. Molim Vas dakle liepo, da bi k poslu čim prije pristupiti blagoizvolili, da dotično svećenstvo i vrli puk naš čim prije dospije do svojih knjiga. Pod upravom preč. g. Račkia (sic) predsjednika naše akademije lahko će se opredieliti način, kojim bi se imao taj posao najbolje i najbrže obaviti. Ja mniem, da bi dobro bilo povieriti stvar preč. g. Brčiću i ot. Parčiću, da po stanovitih načelih stvar izvedu, koja bi se poslje imala po cielom družtvu razviditi, odobriti i meni predati, da ju sv. stolici odobrenja radi podnesem; vrlo željeti bi bilo, da se stvar do početka sveobćega sabora konačno obavi. U ostalom s najodličnijim poštovanjem jesam U Djakovu dne 28 Rujna 1868 Josip Juraj m. p. B. Dj. Што је Рачки у том погледу предузео или урадио, није ми познато, само толико памтим, да ја у томе нисам нимало учествовао. Како је из каснијег развитка тог питања познато, сав терет израђивања новог издања паде на леђа оца Парчића, који га изведе с великом савесношћу, али не стече зато признања већ нападаје са стране једног истарског бискупа Флаппа. То се питање овде даље мене не тиче, оно још ни данас (1920 године!) није решено, чему је крив сам епископат хрватских земаља, који се млитаво влада у том питању. Ја ћу само овде уметнути једну епизоду тога питања с освртом на Црну Гору. Кад је Берлинским Миром Црна Гора добила уз јадранско приморје неколико опћина (на пр. Бар) католичке вероисповести, хтеде црногорски кнез да се далматинско-хрватска привилегија обављања службе божје старословенским језиком протегне и на његове католике, само с том примедбом, да се за њих књиге наштампају ћирилским словима, што би било врло разложито. Али гле, тко се тому успротиви? Најпре дакако Аустрија, која је у томе видела за себе опасност панславизма. Тому се нитко и не чуди, тко познаје дух старе Аустрије. Но против жеље црногорске владе устаде још и — Побѣдоносцевъ! А зашто он? Јер се бојао да би се тим начином могао ширити католицизам међу православним

Србима! Такова се мисао могла родити само у натражњачкој глави Побједоносцева[1].

Моји научни послови и моје путовање у Дубровник изазваше преписку са људма, чију сам помоћ требао, да могу предузети задатак што боље извршити. Већ године 1867-е, кад сам израђивао расправу, што је изашла у другој књизи »Рада«, био сам се обратио библиотекару чешкога Музеја у Прагу, г. А. Патери, да преко њега добијем исписе из Струмичког праксапостола Шафарикове збирке. Тај врло услужљиви господин написа ми 11 дец. 1867 као одговор ово: Vážený příteli! Račte odpustiti že Vám dlouho neodpovídám. Chtěje Vám podrobněji psáti odkládal jsem pořáde odsílkou vypisek z praxapostoláře Strumického, ale nyní nahlížím, že bych Vás snad ve Vaší prace zdržoval, proto Vám dnes zatím posílám vypisky a podrobnější dopis Vám brzy pošlu. Од познаника дубровачких особито ми је ишао на руку Медо Пуцић. Он ми писа 19 авг. 1869 из Дубровника: »Presvijetli Gospodine! Da Vam ponješto olakšam posao o izdanju Držićevu, evo što Vam mogu odmah kazati: knjiga otkle sam izvadio komade za Antologiju i knjiga za koju veli Kukuljević da je kod Gučetića u Rimu, to je sve jedna knjiga i ta se nalazi sad kod mene, a mislim da ste je vigjeli i Vi lani kad me počastiste Vašijem posjetom. Knjiga je vezana kožnijem koricama sa zlatnijem uresima i Držićevijem grbom kako što je na grobovima te njegda vlasteoske kuće (de Darsa) u crkvi dominikanskoj u Dubrovniku. Knjiga nema naslova niti paginacije te joj spočetka fali ne znam koliko listova, zatim počimlje prijepis pjesni vrlo lijepijem skoropisom bez dvojbe 16-ga vijeka; pjesni ne imadu broja preda se a nit idu abecedarnim redom nego evo ovako: Napisane su 64 stranice, svaka stranica kad je sva napisana broji 20 stihova a megju pjesmama je praznina gje bi se četiri stiha napisala, ima 46 pjesmi, od kojih prvoj fali početak, 11-oj 6 prva stiha, 45-oj 11 prva stiha, a 46-oj sve osim prve tri riječi; evo vam od svake prvi stih i broj kitica«. То је све споменуто у мојем издању (Stari pisci II, str. XI—XII). Даље наставља: »Za ovijem pjesnama u mome rukopisu nahodi se prijepis poznijom i krupnijom rukom Palmotićeve Captislave a na pošljednoj stranici ovaj četverostih:

иезика словинскога
сви народи сва господа
желу и жуде да прослове
Узвишение прем храбрене
И узможние Дубровника
Рода и славић (? Ово последње није сигурно).

[1] Кад је године 1919 хрватско-словеначки епископат решио устражити од римске столице привилегију словенског богослужја за све југославенске католике, написао сам надбискупу Бауеру у Загреб, како би требало 1. задржати стари словенски језик већ из поштовања ове старине, 2. увести место глаголице не латиницу већ ћирилицу, која својом старином боље пристаје уз стари језик него латиница, а то би био један корак к измирењу са православном браћом. Господин надбискуп Бауер остави моје озбиљно писмо без одговора!

Даље пише : »Mi smo Vam se nadali ovog ljeta amo, ali pokle ne može da bude, eh slava bogu, biće do godine, a u toliko ćete naštampati Šiška i Gjoru kako što su ih naši svegj zajedno nazivali, te ćemo odahnut od truda nesnosnog onog Marulića, s kojim je s dobrom voljom ali nesrećnim izborom počela akademija svoje potpuno izdavanje. Ja ufam za pokoj Marulićeve duše da nije on ni polovicu onoga napisao što ste pod njegovijem imenom štampali, inače jaoh si njemu i njegovijem faliocima. Drugo će biti s našijema, a zimus sam čitao Vetranićev Pelegrin u Kaznačićevu prijepisu; ala Vam je to čudna pjesma, grehota da od šest libara neostaje van no samo prvi. Vetranić izgubio je svoje misli te ide po svijetu da ih traži, pa se od njega i od misli toliko metamorfosi dogagja, da ako je ono sve njegova fantazija a nije otkle drugovgje izmišljotine svoje izvadio, to Vam je nješto posve izvanredno vrijedno da se objelodani. Ufam da ćete se što prije latiti tog posla, a Pelegrin i Remeta ostaće dva najoriginalnija djela naše stare knjige. Kukuljica Vas pozdravlja i pita, kako ide prodaja Štioničnog Dubrovnika ? U opće slabo se raspačava te strah me da Štionica, koja i tako nema glavnice, videći nepovoljni uspjeh svog literarnog poduzeća, ne prestade izdavati naš Zabavnik. Grehota bi bila! ali toliko se već grehota nakupilo da će i ova poć uz ostale. Još jedno : u rukopisu 1507 šta mislite o brojevima 166. 167. 168. 242. 324 a i 364 — jesu li ono narodne pjesme ili samo nalik narodnijem ? Pozdravite od moje strane g. Daničića, Račkoga, Mrazovića i primite moj poklon. U Dubrovniku 19 augusta 1869 Medo Pucić«.

Кад је веħ био у Београду, добих од њега, ваљда као одговор на неко питање о Менчетиħу и Држиħу, ово писмо од 18 јануара 1870 : Presvijetli Gospodine ! Razumijem vrlo dobro, koliko Vas muke stoji dok dovedete u red i na jednoličnost starog Gjoru i starog Šiška; ja sam sumnjam, je li koja jednoličnost ma igda i bila u našijeh staraca, ta i oni su bili više diletanti nego li artisti. Žao mi je samo da ne mogu barem onoliko koliko pomoći Vas u nevolji, ali opisani rukopis ostavio sad kod kuće u Dubrovniku, pa bi mi zaludu slali ovde da pregledam korekturu, kad nemam originala kod sebe. . Svakako mislim, da će Vaše poduzeće biti od velike koristi za narod, akoprem i ne dijelim s Vama ideu o našim kao da su trubaduri bili, a proštio sam s velikom pažnjom vaš sastavak u Radu, no još nijesam dobio osebni otisak, što ste mi blago poklonili. Da ste mi zdravo i srećno. Medo Pucić«. Ја ħу под моје старе дане казати, да се и сам сумњам, јесам ли добро уредио оно моје издање ових дубровачких Диоскура, Шишка и Ђоре, нисам ли у распоред унесао сувише мојег субјективног погледа ? Нешто се приговора чуло, али премало (гл. Archiv f. sl. Phil. XXI, XXII). А кад сам ова два најстарија дубровачка песника прозвао нашим трубадурима, нисам имао на уму саму трубадурску институцију, које у Дубровнику није било, веħ само карактер њихове лирике, који се кретао у смеру трубадурском према узорима талијанским, не провансалским.

Док сам још био у Дубровнику, обратио сам се на г. Кукуљевића ради једног рукописа; он ми под крај мојег боравка онде одговори овим писмом, које је спомена вредно: Velecienjeni Gospodine! Po svoj prilici primili ste jur Dimitrovićev rukopis, kojega Vam odmah po kanoniku Račkom u Dubrovnik poslah. Što Vam do sada na Vaše cienjeno pismo ne odgovorih, bijaše uzrok neprestana radnja, jer tek što sam svršio Arkiva knjigu IX, započeo sam jur tiskati knj. X, a ujedno moradoh za njemačke njeke novine napisati poveće političke članke glede naših sadanjih tužnih okolnosti, i tako stekoh jedva sada vremena da Vam barem zahvalim na veoma radostnoj viesti koju mi radi najstarijega izdanja Marulićeva priobćiste. Vriedno bi bilo potražiti u Dalmaciji, ne bi li se gdjegod podpun eksemplar i onoga izdanja u 8-ni našo što ga u fragmentu imadem i koji je stariji od izd. g. 1627. Ako se namjerite gdje god na piesme Martolice Ranjine, Komulovića Alex., Gradića Vasilja, Budisavljevića-Nadaljevića Tome, Bendeviševića-Gučetića Savka ili Viktora Besaljića, koji po starini idu za Dinkom Ranjinom i o kojima ponajprije pisati želim, to Vas onda molim da svaku stvarčicu o njima ili od njihovih djelah prepišete, jer su im pisma vrlo riedka. Niti ne dvojim da ćete prepisivati Vetranića i ostale riedkosti u fratarskoj knjižnici. Dobro bi bilo da se na povratku navratite u Trogir te da razgledate knjižnicu grofa Garanjin Fanfonje, koja je jedna izmedju najznamenitijih knjižnicah u Dalmaciji, samo bi trebalo da imate od koga god preporuku, jer on je strahovit autonomaš. Molim Vas, da mi liepo pozdravite dra. Kaznačića i sve Puciće, a i gospodji Kaznačićevoj izručite moj sniženi naklon i pitajte ju u moje ime, jeda li jošte pamti one krasne pjesme što mi ih je deklamirala, pa dali je i hrvatske koje naučila, kako klasičke talijanske, što jih na izust znade. Daničić se vratio ali govori hladno o Dubrovniku, kao da je došo iz kakova tudjega miesta; vidi se da Srbljin neće nikada znati cieniti onu našu staru slobodu i Atenu slovinsku, kako mi Hrvati. Stojte zdravo i veselo, donesite nam što više blaga, ako i u prepisu, te ne zaboravite vašega iskrenoga štovatelja Ivana Kukuljevića. U Zagrebu 30/8 1868. Ја госпође Казначићке нисам у Дубровнику ни видео, не знам зашто ни тко је тому крив.

Уз Пуцића и Казначића био наш постојани проводич у Дубровнику дум Ловро Кукуљица; и од њега добих после мога повратка у Загреб, ваљда године 1869-е, једно писмо, у којем се жали ради слабе продаје забавника »Дубровник« и даље наставља: »Vi se čudite da nemate nikakova glasa od nas. Nemojte se čuditi. Uz Vaše boravljenje u Dubrovniku Vi ste se mogli uvjeriti da je Dubrovčanima opća nemoć lotrojstvo, može biti da je reakcija na djelatnost našijeh praotaca. Što se mene tiče hoću se malko izviniti«. Прича о мојем писму Будману, које се код овога заметнуло: »Tako je sve trajalo, dokle sam i ja primio Vaš list, koji je upravo posramio i njega i mene. Budmani mi preporučuje po sto puta da ga izvinim pred Vama i da će Vam on pisati do koji dan. . Dr. Ka-

značić prepisao je Pelegrina Vetranićeva i prijepis je pregledao knez Medo. Kaznačić govori da ste mu Vi bili obećali pisati što da čini prijepisom Pelegrina i ima li se zanjeti (sic) prepisivanja ostalijeh Vetranićevijeh djela. On čeka da mu štogod pišete vrhu tega posla. Odkad ste Vi iz Dubrovnika, nešto su se malo stvari kod nas promijenile na bolje. U općinskijem izborima pobijedila je naša stranka, i to je upravo mnogo kad se pomisli na okolnosti, u kojijem smo se nalazili. Ali nemojte opet cijeniti, da je sadašnje općinsko vijeće sve čisto narodno zlato. Ima i drozge koju nam je valjalo primiti, da si osiguramo pobjedu. Ipak je većina narodna, kako se barem uzda, a doći ćemo na čisto kad se bude probudilo kakvo pitanje narodno, što će biti doskora. Od vašijeh poznanaca vjećnici su Budmani, Kaznačić i ja. U ostalom mi provodimo svoje dane kako smo se naučili. Obdan neki tamo neki amo, a pred večer svi skupa na Pile pa otole put Gruža. Govorimo često o Hrvatskoj i Zagrebu, a kad se uvedemo u taj predmet, bogme je trudno nespomenuti se od Jagića, ma da Vas nijesmo poznali i stekli Vaše velecijenjeno prijateljstvo. Obradovalo nas je pismo što govorite da ćete opet do brzo k nama. Jeda u toliko i Mitrović bolje uredi svoju kuhinju. Pozdravite mi puno g. Daničića, Šveca i Matkovića od strane moje i prijatelja Budmani, Skurle, Kaznačića i Meda, koji svi pozdravljaju i Vas. Vaš osobiti štovatelj i prijatelj L. Kukuljica.

Кратак извештај о мојем путу у Дубровник изашао је у »Раду« XII, 227—229. Веђ из наведених писама може се разабрати, да би добро било, да сам ја штогод потање написао за који забавни лист о Дубровнику и Далмацији, како смо их ми загребачки путници находили. Тада би и Кукуљевић правилније схватио незадовољство Даничићево; оно није имало ништа опћега са прошлости или са литературним и културним значењем Дубровника, који је у средњим вековима имао много више вредности за Србију и балканске земље, као његово трговачко залеђе, него ли за Хрватску; незадовољство и Даничићево и моје било је тек кулинарног својства, односило се не само на Митровићеву кухињу већ и на за нас северњаке несносно тешко вино. Ево што се путујући према Сплиту десило мојему супутнику Швецу. Упознао се на пароброду с једним свештеником, који је иначе живео у Сплиту, али овај пут изишао у Супетру. У разговору о разним утисцима с пута потужи се Швец својему новому познанику ради вина, које је зањ одвећ тамно и претешко, јер је привикао загребачкому «белому« вину. Добри Сплићанин понуди му свога вина и даде цедуљицу на своју сестру, која ће му послати боцу »бела« вина. То је срећно обављено и вино у тамном стаклу под вечер донесено на пароброд. Кад у јутро мој супутник стао разгледати боцу, причини му се, да вино у њој није бело већ тамно (црно). У љутини поклони он боцу матрозима. Кад сам ја после узашао на кров те слушао, што је урадио с вином мој пријатељ, пођосмо к матрозима да чујемо њихов суд о вину. Један ће од њих с великим задовољством

похвалити вино, да је добро »би́ло« вино. Тако је сплитски свештеник одржао реч, послао преко сестре збиља »бе́ло« вино (тако бар по њихову схватању), а мој се пријатељ пренаглио.

VII.

Да кажем неколико речи о мојем приватном животу и успесима моје службе и наставе у гимназији. Од 1 окт. 1860 рачунао сам се као супленат, од 18 новембра 1861 као прави учитељ, од 30 јуна 1867 са називом професор. За успешно обављање дужности добио сам неколико пута службено признање. Мимо гимназију био сам одликован поверењем, када ме 16 марта 1863 метнуше у »Одбор за старине у земаљском музеју«, а год. 1866, 14 јануара именоваше »известитељем музеја«, за коју дужност добих у децембру 1867 изражено признање, а 27 окт. 1867 позваше ме у одбор за процену Шулекове књиге »O koristi gojenja šumah«. Док је Вебер био директором загреб. гимназије, оста наш однос чак поред ортографске размирице непоремећен, основан на узајамном поверењу, као што је читава младеж не само мојега већ свих разреда гледала на мене са искреним поштовањем и симпатијама. Али од како стаде у јавном животу преотимати мах мађаронштина, од како заседне на банску столицу барун Левин Раух, од како дође за директора из Осијека Костић, поче дувати сасвим други ветар, — тко би гори, ето је доли, могао бих рећи послужив се речима Гундулићевим, у место професора достојног похвале претворих се, и не слутећи тога, у некакова бунтовника, који је заслужио службени укор. То се тачно извело: 30 септембра 1867 добих укор »poradi primietjene pretjerane narodne zanešenosti i odatle proizvirućega neobzirnoga postupanja u privatnom i javnom životu«, са озбиљном опоменом »na vršenje pripadležeće dužnosti«. Такав допис, пун службене немилости, могао се већ тада назвати актом бирократске самовоље и осветљивости зато, што сам знањем и радом и утицајем на младеж далеко наткриљивао све своје другове. Никада си нисам разбијао главе да сазнам чијом је иницијативом потакнут био онај укор. Да му директор Костић није био далеко, то сам си већ тада мислио, јер се у брзо показао човеком дволичним, али за сигурно не бих ипак могао тврдити, да је управо од њега изашла иницијатива. Од тог доба ја сам у очима тесногрудне бирократије био жигосан као човек влади опасан. Да је знала за моју преписку са Срезњевским, можда бих био и пре како год умешан у нешто што би за Рауха био довољан узрок да ме удаљи из Загреба, ма да му у његовој мађаронској политици нисам ништа сметао, јер се нисам политиком занимао. Но у тадашњим малим приликама било је већ и тога довољно, што сам се дружио са опозицијом, што су сви страни људи, Чеси као Хатала, Руси као Ламански, Макушев, Ровински, Нил Попов, Французи као Леже, Данац Томсен и т. д. тражили и находили саобраћај са мном. И ако

је моје кућанство могло бити тек врло скромно и просто, ипак је мало који виднији човек долазио у Загреб, да га нисам и ја почастио ручком као госта. Сам нисам волео полазити кафану, било ми је жао и новаца и времена, али по вечерима обичавао сам, по нелепом обичају загребачке господе, посећивати гостиону (код Јањета, код Цара Аустријскога, код Ловачког рога), док је жена јадна седела код куће сама те испијала своју кафу. Мене је истом боравак у страном свету одучио од те непохвалне навике. Опомињем се, да сам на тим састанцима виђао Старчевића (који нам је једне вечери живахно описивао сењску буру), Ивицу Бенковића, Шухаја и т. д. Радије се сећам, да сам у последњим годинама, кад је Курелац окренуо леђа Ђакову те се преселио у Загреб, виђао га сваке недеље барем један пут за нашим столом на ручку. Њему се силно свиђала кајкавштина моје драге жене.

Како сам радо сâм посећивао брата, од како је постао жупником у Маркушевцу - Св. Шимуну са његовим убавим положајем на обронку загребачке горе — тако сам и познанике са стране редовно водио к њему да виде сличицу нашег сељачког живота. Враћајући се једном са такове посете код брата кући са руским путником и дописником Павлом Аполоновићем Ровинским, сретао сам сељаке што су се враћали из Загреба те мене сви лично познавали, — били су братови жупљани. — Њихови весели поздрави на састанку и растанку (са »dober večer« и »lehku noć«) изненадише Ровинскога, који је мало пре тога боравећи у Београду у околици београдској добио сасвим другојачије утиске од тамошњега света. Маљушна таштина спречила ме, да кажем Ровинскому, да је она распојасаност долазила од вина. — За карактеристику удобности тадањега загребачког живота навешћу још и тај случај, да сам уза своју врло умерену професорску плату могао у Загребу кроз неколико година у друштву са П. Зоричићем и Рајзнером држати ложу у казалишту. Нигда ни пре ни после нисам посећивао толико позоришта као у оне године. Моје познавање талијанских опера датира од оног времена. — Дакако поред тога живели смо врло скромно у Загребу. Осим једног пута у Градац и Беч, осим пута у Далмацију, живели смо постојано у Загребу, изузевши мале излете као једном у Карловац, једном са професором Ивековићем у његов завичај Клањац, где сам поновно био године 1911 у очи годишњице мојег венчања пре педесет година. Тада се повезосмо онамо ја са мојом драгом женом из Крапинских Топлица, да обиђем гроб Антуна Михановића, који ће у историји словенске филологије остати спомињан као сабирач рукописа, што се сада налазе у библиотеци Југославенске Академије у Загребу; купљени бише рукописи врло јефтино од Бригљевића, који је био Михановићев род.

У самом Загребу био је мој положај кроз све време од десет година врло угодан и повољан: и ако се нисам у друштву могао ни хтео надметати ма с киме, опет сам својим научним радом стекао

опће признање, које ме, разуме се, пуно радовало. Споменућу једну лепу црту, одмах у првим годинама мојега боравка у Загребу, мојега преко пунице врло доброг пријатеља, тадашњега управитеља — чини се да су га звали великим суцем — централног котара загребачког, Људевита Рајзнера. Његова је, ваљда већ давно заборављена заслуга, што је у својем котару посаградио неколико нових зграда за основне школе у свакој жупи његова котара. Али као баштиник идеја старога илирства гледао је да и другим средствима подигне значење основних школа у очима месног сељаштва и интелигенције. Кад се приближио рок крају школске године, он је договорно са учитељима за сваку школу одредио један дан до подне или од подне за јавни испит. Рајзнер побринуо се, да су у те дане била у Загребу приготовљена кола, ако је тко хтео да се повезе на испит. Том смо се понудом послужили ја и Петар Зоричић те једне године обиђосмо у његовом друштву све школе његова котара. Било је у месецу августу, кад су били наши школски празници. Прислушкивајући и питањима учитељевим и одговорима ученичким, добио сам већ тада утисак, да је настава одвећ механична, товари само памет а не загрејава душе. Код читања сувише се пазило на анализу граматичку, из историје одговарала су деца на питања о Звонимиру и Крешимиру и т. д. као мале папиге, а као да се то њих ни мало не тиче. Практичних питања из дневнога живота, као на пр. где има и колико нашега народа, како се зову поједини делови уже и шире домовине, нисам нигде чуо. Докле је трајала та сухопарна настава, не умем рећи, јер сам 1871 године оставио домовину, само се опомињем, да сам једном после 1890-е године, враћајући се из Опатије у Беч преко Загреба, овде посетио септемвира Спевеца (некошњега мојега ђака у 8 разреду гимназије) те смо о томе разговарали, господују ли још увек у нашим основним школама такова питања као о Крешимиру, Звонимиру и т. д. а без осврта на данашњи живот и данашње прилике. Чини ми се, да није могао рећи, да је тада већ било знатно боље. Преко брата жупника био сам познат још и у позније време са његовим суседима жупницима, код којих сам и бивао у његову друштву, тако на пр. у Гранешини, Чучерју, Реметама, чак и у Шестинама. Жупник чучерски (Турковић) причао нам једном приликом овај анекдот. Њему је требало да се у место обећане проповеди за ближњи празник сам приправи, јер помагач-свештеник није могао доћи. Како је било periculum in mora пошаље својега сељака, — звали су их тада »шекуторима« — у Загреб у фрањевачки самостан, да му донесе немачки зборник проповеди, издање Reifenstuhl-а. Да би мој човек лакше упамтио име књиге, каза му немачку добро познату реч Leibstuhl, која ће онога кому је био послан подсетити о чему се ради. Шекутор оде у Загреб те се врати касно под вечер на велико чудо жупниково са — лајбштулом у место Reifenstuhl-а!

Већ сам казао, да су моји књижевни радови стекли много признања не само код куће већ и у страном свету, особито у суседним

српским крајевима: београдско Друштво Српске Словесности одликова ме избором за свога члана (диплом гласи од 23/1 1867), исто тако Матица Српска у Новом Саду (4 септембра 1868). И Московско Археолошко друштво изабра ме 31 маја 1867 за својег члана. О петроградској академији већ сам говорио. Међу дописима спомена је вредан један мој на Миклошића, којему сам из Кукуљевићева рукописа исписао неколико епских песама у старом метру од 15-16 слогова за његову расправу »Die Volksepik der Kroaten«. Мој одзив гласи у немачком оригиналу (2/6 869) овако: Hochgeehrter Herr Professor! Ich zögerte mit der Antwort bis ich alles gefunden, womit ich glaubte Ihnen dienen zu können. Es ging leider nicht so schnell, als ich es glaubte. Zunächst finden sich in dem Manuskripte, woraus Kukuljević zwei Lieder im Biser mitgetheilt — aber wie gewöhnlich ganz fehlerhaft — einige, 10-20 Lieder, alle glaub' ich in demselben von Ihnen gewünschten Metrum. Ich lasse sie abschreiben, nur weiß ich nicht ob Sie alle wünschen? — Ferner fand ich noch in zwei Manuskripten ähnliche Lieder, die ich auch für Sie abschreiben lasse — beachtenswerth sind 2-3 Lieder, die in dem Manuskripte aus Zara (aus dem Anfange des 16 Jahrhunderts) neben den Gedichten der beiden ältesten ragus. Dichter vorkommen, nämlich unter den lyrischen Gedichten des Menčetić und Držić. Endlich als ich vorige Ferien in Ragusa weilte, fand ich in verschiedenen Manuskripten Stücke, die an Volkslieder anklingen, es dürften darunter einige für Ihre Zwecke von Interesse sein, ich werde sie Ihnen ebenfalls mitschicken. Bis der damit beauftragte Schüler fertig wird, daweilen hoffe ich auch die Vila von Baraković zu erlangen, die einstweilen nicht aufzutreiben ist. Die Kukuljević'sche Bibliothek, jetzt Eigenthun der Akademie, kam durch schnelle Räumung der betreffenden Zimmer während der Anwesenheit Sr. Majestät in Agram in die größte Unordnung. Das ist auch der Grund, warum ich nicht so schnell, wie ich wollte, Ihren, mir immer heiligen Wünschen entsprechen konnte. Sobald wenigstens aus dem einen Manuskripte alles abgeschrieben sein wird, werde ich Ihnen gleich die erste Partie zur Ansicht schicken. Am Schlusse dürfte passend sein eine kurze Beschreibung der betreffenden Manuskripte beizufügen. Wenn Sie es benöthigen sollten, werde ich auch das thun. Es empfiehlt sich Ihrer hochgeschätzten Freundschaft Herr Daničić sowie Ihr dankbarer Schüler V. Jagić. Испоредити се може Arhiv f. sl. Phil. XIV, 302, број 3-4.

Не опомињем се више, што сам већ пре тога, негде године 1867-е, послао био Шлајхеру; то је могла бити она кратка граматика, може бити са »Priměrima«. Шлајхер не пропусти да се младому човеку не захвали писмом од 27 новембра 1867: Hochgeehrtester Herr! Gestatten Sie mir Ihnen für Ihre werte freundliche Gabe meinen verbindlichsten Dank aus zu sprechen. Im nächsten Hefte der von Kuhn und mir herausgegeben Beiträge, welches jedoch erst im Laufe des nächsten Jahres erscheinen wird, werden Sie eine kurze Anzeige Ihrer trefflichen Gramatika jezika hèrvatskoga finden. In aufrichtiger Hochachtung Ihr ergebenster Aug. Schleicher.

Подражавајући примерима Шулека и Даничића одлучио сам негде око године 1868-е и ја, да си прибавим докторат на основу дисертације »Über die Wurzel dê in den slavischen Sprachen». Књигу дао сам штампати о својем трошку у Загребу. Дисертацију представих лајпцишкому университету.

О том сам плану већ 8/5 1870 споменуо у кратко у једном писму на Миклошића, опширније у писму од 29 августа 1870, из којега исписујем ово : Jetzt da die Abhandlung fertig vor mir da steht, (kann ich nicht umhin) die Befürchtung auszudrücken, daß am Ende doch vielleicht der ganze Gegenstand einer so speciellen Abhandlung nicht werth war und namentlich fürs deutsche Publicum zu wenig Interesse haben würde. Denn was findet man neues in der Abhandlung ? Eine Zusammenstellung der bereits bekannten Thatsachen, ausgenommen etwa die versuchte Erklärung über unsere Formen imadem, znadem, die mich auch dazu verleiteten, eine ganze Abhandlung darüber zu schreiben. Питам га, да ли је вредно да се та расправа наштампа немачким језиком ? (Није дакле онај час још била наштампана ?), те кажем какова је моја накана : »Ich wollte auf Grundlage einer schriftlichen Abhandlung mich zum Doctor der Philos. promoviren lassen. Питам га, одобрава ли онај мој корак. Још се спомиње моја одлука да одем у Русију, које Микл. није по све одобравао. Ја му пишем : Ich bin leider nicht in der Lage durch ein oder zwei Jahre als unbesoldeter Privatdocent an einer deutschen Universität zu leben, weil mir eben dazu die Mittel fehlen — und was anderes und günstigeres erwartet mich ? Bei der jetzigen Lage Österreichs könnte ich nicht einmal darauf rechnen in Cisleithanien irgendwo als Gymnasialprofessor angestellt zu werden, geschweige denn was anderes. Von Serbien ist auch nichts zu erwarten, sie haben ja dort den Daničić gehabt und glaubten ihn entbehren zu können. Also es kommt leider wiederum auf dasselbe hinaus, was ich schon in meinem ersten Briefe (овога писма нема у збирци Миклошићевој) als Befürchtung aussprach — nach Rußland auszuwandern. У писму од 2 октобра 1870 из Вараждина, пишем му ово : Ich war über das Urtheil, welches Sie über meine Abhandlung aussprachen, hoch erfreut, sowie namentlich darüber, daß Sie auch den Zweck, den ich mit derselben vereinigen wollte, billigen. Говорим о посредовању Лескиновом гледе Лајпцига: желело се по установи 10 да нетко зајамчи, да је дисертацију збиља писац написао. У томе се погледу с моје стране рачунало на Миклошића. Причам о радњи на роману о Александру Великом. У писму од 28 дец. 1870, кад је већ расправа била наштампана, говорим међу осталим : Ich bin auf die Verleumdungen, die bei dieser Gelegenheit ein Hattala gegen mich vor dem slavischen Publikum vorbringen dürfte, ganz gefaßt und erwarte sie ruhig.

У писму од 2 нов. 1870 од професора Овербека говори се о повољној оцени моје радње; по њој ми би достављен докторски

диплом од 6 јануара 1871 г.[1] Све је то дошло до мојега знања после катастрофе, која се на мене срушила 1870 године, али накана, да стечем доктора, пада свакако још у годину 1869, ако не и пре тога времена. Може дакле лако бити, да сам тим кораком, који ме је стојао више трошка него времена, хтео задовољити формалности, када дође до ступања у живот загребачког университета, да будем доктор! Неколико ексемплара моје дисертације разаслах у Немачкој познатим репрезентантима компаративне граматике и етимологије, међу њима и А. Потту у Халле. Од њега ми стиже писмо од 24 марта 1871 са овом садржином: Ihre inhaltsreiche Schrift über das Leben der Wurzel dê, deren Zusendung durch die Gerold'sche Handlung ich Ihrer großen Güte verdanke, ist richtig in meine Hände gelangt und fühle ich mich gedrungen, Ihnen dafür meinen aufrichtigsten Dank darzubringen. Es begreift sich, daß ein Wissenszweig, welcher sich in allgemeiner und vergleichender Weise mit Erforschung der Sprachen beschäftigt, auch nur durch das Zusammenwirken von fähigen Männern verschiedener Zunge könne zu seiner vollen Blüte gebracht werden, und so kann es uns Deutschen nur in hohem Grade willkommen und erwünscht sein, wenn Gelehrte slavischen Stammes (und deren giebt es ja schon jetzt in erfreulicher Weise nicht wenige) ernstesten und förderlichsten Theil nehmen an dem, hier am wenigsten, auf nur Ein Volk beschränkten, uns allen fruchtbringenden gemeinsamen Werke. Schon jetzt bei verhältnißmässig freilich erst flüchtiger Einsicht in Ihr Buch habe ich mancherlei Belehrung für mich daraus zu schöpfen versucht, muß indes ein tiefer endringendes Studium noch einer günstigeren Zeit vorbehalten als die jetzige. Auch ich habe mit den Meinigen während des französischen Krieges schwere Sorge tragen müssen um einen noch jetzt bei Paris im Felde stehenden Sohn, auf dessen Wiederkehr durch die neuesten Pariser Ereignisse die Hoffnung abermals unsicher gemacht und wer weiß auf wie lange herausgerückt worden. Dazu stehe ich dicht vor einer kurzen Erholungsreise, vor welcher jedoch Ihnen meine Schuld für unverdiente Güte nicht zu bekennen mein Gewissen nicht zuläßt. Nochmals meinen wärmsten Händedruck für die mir erwiesene Freundschaft. In hochachtungsvollster Ergebenheit der Ihrige A. F. Pott, Prof.

Кад се време овог добивеног писма стави напоредо са мојим тадашњим положајем у домовини, у којој ми није више било опстанка, лако ће се сватко домислити, колико ми је драго било писмо тако знаменитог немачког научењака, колико ме тешила нада, да ће саобраћај са таквим људма мени у новим задатцима, који ме чекаху, бити велика полакшица, утеха и потицање на рад. Брутална сила Раухова, о којој ћу одмах говорити, могла је мене лишити у

[1] Ја сам доживео и педесетогодишњи јубилеј тога дана те добио врло срдачне поздраве од академије бечке и берлинске, исто тако од ректора и декана бечког университета, само Лајпциг биће заборавио. Гледао сам да се то не обазна, и опет се некако прочуло, али се надам да неће бити ни поздрава ни потребе одговарати.

домовини корице хлеба, али признања за моје радње око науке није ми могла отети. То сам могао и смео понети са собом у свет, то ме је пратило и даље на мојим путевима. Љубазне речи Потто ве западоше дубоко у моју душу, сетих се њих године 1877 боравећи случајно у Петрограду те се уза Шифнера и друге петроградске филологе придружих и ја са честитањем. Вредни старац одазва се и тада писмом из Халле од 7 окт. 1877-е: Hochgeehrter Herr College! Es ist sehr liebenswürdig von Ihnen, daß Sie aus Petersburg her die von werthen Freunden hinter meinem Rücken angezettelte Jubelfeier haben durch eine überaus gütige Begrüssung auch Ihrerseits verschönern und für mich angenehm gestalten wollen. An dem Studium slavischer Sprachen habe ich mich, troz des lebhaftesten Interesses dafür, doch leider bei meinen etwas zu sehr in die Weite verlaufenden literarischen Bestrebungen mehr als an der Oberfläche her nie betheiligen können, bin aber glücklich noch mit Kopitar und Schaffarik, sowie neuerdings mit Miklosich — jüngerer zu geschweigen — in wissenschaftlichem Austausch gestanden zu haben. Daß es aber in diesem besonderen, aber gleichwohl ausgedehnten Bereiche indoeuropäischer Sprachforschungen gegewärtig in fröhlich gedeihendem Fortschritte (das ist mir auch Zeuge die von Ihnen redigirte Zeitschrift, in welche ich einige flüchtige Blicke habe werfen können) überall grünt und blüht, gereicht mir zu besonderer Freude. Wenn gleich mir vermöge meiner Jahre und weil nach anderen Seiten hin (so mit einer Lautsymbolik in der Sprache schwanger gehend) beschäftigt, daran noch thätig mit einzugreifen mir versagt ist. Leben Sie wohl! Hochachtungsvoll ergebenst Ihr Aug. Friedr. Pott.

Са драгим пријатељем Ђуром Даничићем имао сам неку преписку, и ако неважну, док је још живео у Београду. После друговасмо у Загребу тако да се готово сваки дан састајасмо, није дакле било повода преписци. Истом године 1869 за његова боравка у Карловцима на црквеном сабору, десила се прилика да ми напише ово писмо (12 јула 1869): Mili prijatelju! Jutros primih predrago pismo tvoje od 8 ov. Hvala ti velika, premda si me osramotio, jer je trebalo da sam ja tebi prije pisao. Ali što sam lijen na pisanje, što sam ovdje gost, što imam ovdje svakojakoga posla ili bolje da rečem svakojakih besposlica s mnogim ljudima, to neka me u tebe ispriča, što ti do sad ne pisah i što ću ti i danas vrlo malo pisati. Ali opet znaj da me sve te besposlice ni za jedan čas ne odvraćaju od tebe i miloga Zagreba i poštovanih mojih prijatelja tamošnjih, nego su misli moje jednako, rekao bih bez prekida kod vas. Pisma neka stoje u tebe, molim te. Samo Miklošiću, ako skoro uspišeš, javi da nijesam tu, pa ako on naredi da pismo njegovo otvoriš i ako što želi, učini, molim te, mjesto mene. — Petračićevo pismo otvori, u njemu je namira za novce, koje sam mu poslao od akademije pa je predaj g. kanoniku. Ja mislim, da bi mogao otvoriti i Valjavčevo pismo, jer mislim da ne piše ništa drugo nego ište da mu se pošalje kaka knjiga, iz koje bi ispisivao riječi za rječnik. U »Politici«, koja mi od nekoliko dana dolazi amo, ima

od Hatale članak o etimologiji Praga. Poslaću ti taj broj danas. Treba da pročitaš. Vrlo sam zahvalan tvojoj gospi što makar i s podsmijehom priznaje da sam tvojemu zadovoljstvu (sit venia verbo) potreban koliko toliko. Ali neka i mene ljubazna gospa tvoja požali što sam bez tebe. U Biogradu sam noćio i u prevelikom društvu prisvojio sam pravo upravljati stolom po zagrebački. Mislim da pred Biogradjanima nijesam osramotio u tome Zagreba. Zabavljali smo se za stolom na taj način do 2 sahata po ponoći. Bilo je i privatnih i »javnih« zdravica, medju prvima je bila i tvoja gospa družica mome bratu, a medju drugima i Jugoslavenska akademija etc. Naloženo mi je, da tvojoj porodici srdačno pozdravlje izručim i tebi napose osobito poštovanje. Miloga našega druga Peru i gospu njegovu pozdravi mi srdačno, molim te i g. kanoniku kaži moje poštovanje, tako i ostalim prijateljima našim, osobito tvome bratu i jednom i drugom (ako je i drugi tu) ljubazno pozdravlje, koje neka primi i g. Švec, u prvom redu moj mili prijatelj. Ovdje kako je kad bih ti imao kad pisati, izašla bi valjda ne sitna nego krupna knjiga. Neka ti bude dosta ovo. Što Subotić i njegova partija radi, ja mislim da ne može ništa drugo činiti nego (i protiv volje Subotićeve) rasuti crkvu. Početak se tome već i pokazuje koje gdje i koje u čem. Riječi kojima on i njegovi svoju radnju brane ili zaklanjaju, ne pomažu u tom ništa, jer ne vjerujem da bi on ili njegovi mogli ustaviti razuzdane elemente, a ne mislim i druga sila da ih već može ustaviti. Danas se svršilo vijećanje o prijedlogu Subotićevu, da se sadašnji patrijarah izbere jednoglasno za predsjednika sadašnjemu saboru. Sjutra će se glasovati. Prilika je, da će sabor izreći da priznaje patrijarha za svagdašnjega predsjednika saboru. Mene je to pitanje otjeralo u centrum, iz koga je Živković predložio da se to pitanje raspravi tek u konstituisanom saboru. Meni je u toj stvari razlog : odluka sabora ne konstituisana ne može vezati konstituisana sabora. Ali Subotić ne hoteći odustati od svoga prijedloga natjeraće da se to pitanje svrši u nekonstituisanom saboru. Koliko će to poslije vrijediti, vidjećemo. Molim te pazi na moga Jocu, za to isto molim i Peru. Budi mi sa svima svojima zdrav i veseo — tvoj iskreni prijatelj Gj. Daničić.

Са најславнијим некоч учеником Даничићевим, иначе мојим најдужим пријатељем Стојаном Новаковићем, ваља да је моје дописивање отпочело већ негде око године 1866-е или још раније, али од множине његових код мене сачуваних писама најраније пада у годину 1867-у; под 11 децембра ове године писа ми као одговор ово опширно и занимљиво писмо: »Поштовани Господине. Давно сам примио ваше љубазно писмо а зашто сте досле имали чекати на мој одговор биће вам знано и без казивања. Најмилије ми је што послије вашега писма нијесам морао дуго чекати на Рад академијски, и тако сам у брзо могао намирити двије жеље : и да видим први свезак академијског Рада и да прочитам ваше ријечи о мојој књизи. Велика вам хвала на толикој љубави. Што сам ја говорио о вашој књизи с ониликим поштовањем, то сам чинио

што сам имао милу прилику да вама колико толико вратим дуг за наук који сам поцрпао и из те књиге и из осталијех ваших чланака и послова; мило ми је да вам изјавим да сам у многоме ваш ученик. Што сте пак ви моју онако примили учинили сте ми неисказану љубав : ви сте кумовали мојему дјелу и дали сте му повјерења и у научном свијету и међу омладином. Учинивши то и мене сте сама укријепили у поуздању мојем, да могу даље и слободније радити. За примједбе не имам вам рећи ни ријечи. Кад вам кажем, да је висина појмова о нашим заједничким књижевним одношајима у нас на истоку толика, да је и оно што сам ја изнио сасвијем ново и доста високо, онда ћете видјети зашто сам и ја под притиском тијех прилика остао несмјелица. Али не мислите да ја ово овако говорим гдје је критика ваша повољна мени : ваше бих ријечи примио овако исто усрдно и да су сасвијем противно говориле. Што се тиче А. Васиљевића и Матице, нека их у њиховој памети, ја бих имао узрока увијек жалити вријеме које бих потрошио обавјешћујући А. Васиљевића. Ја ћу да радим својим правцем и како сам увјерен да је добро по прави интерес народни, па макар се како одзивао ми овај нараштај : ако буде што добро к ствари учињено, познаће се и признаће се и сад и послије међу паметним људима. Најволио бих да могу ваше ријечи о мојој књизи прештампати у цјелини, али мени то бране узроци, рад којих сам рад чувати и себе и вас. Зато баш што не марим угађати гомили и трошити вријеме на препирку којом би се она веселила, не марим ни да ме она блатом каља, а било би их одмах који би рекли, да прештампавам ваше ријечи што се хвалим, и може бити да би казали да смо се нас двојица погодили да један другому одобравамо и хвалимо се. Требало би да то Матица учини, њена би то дужност била, кад је била вриједна и брза да ону критику донесе. Тек ће се ваша критика прочитати и овамо : осим ексемплара посланијех члановима, раскуповано је већ све оно што је било послато Валожићу. У осталом да можете видјети колико Васиљевић вриједи на правом послу, шаљем Вам прву књигу његове Историје образовања. Ви који добро познајете саму ствар, видјећете најбоље пличину и површност његову. Сад ћемо на ваш предлог о антологији. Ја сам о томе одавна мислио и све премишљао како би се могло доћи до новаца, снаге и времена, да се састави једна збирка наших и ваших бољих писаца, старих и нових у избору која би (како таке збирке у толиких народа) могла бити на руци свакоме и странцу и нашинцу, да преко ње упозна све што заједнички имамо бољега у књижевности. Како ли би се тиме помогло омладини кад јој је доба упознавати се с доондашњом радњом у књижевности ! Али за ово као да је прерано и као да морамо још причекати да нам мало више снаге дорасте. Шта мислите ? Али спрема к овоме јесте баш антологија онаква какву сте ви смислили. Да вас и ту могу обрадовати, сад ћемо видјети. Ја сам још 1864 године прије него што ћу почети издавати Вилу, започео правити антологију из дјела

наших новијих поета, узевши међу њих од ваших Трнскога (из Кресница) и Прерадовића. Мислио сам како су боље пјесме наших бољих поета растурене до зла бога по повременим листовима и књижицама и како су тијем (нарочито кад се узме у обзир како су наше књиге распрострањене и како се распростиру) изгубљене за цијелу публику, јер за њих зна само crême од интелигенције и специјалисти. Томе сам хотио помоћи па је на том застало. И ето сад можемо употребити (?) у тај заједнички посао. Ја се ослањам на вас да ви саставите план, правац и опсег те антологије као и да означите вријеме које ћемо обухватити њоме па ћемо је саставити играјући се и одмора ради. Изволите дакле наставити договор наш и извјештавати ме о даљем што у овоме будете смислили. Обрадујте г. Ђуру да сам с Вилом наумио и даље борити се. Надам се у неке прилике, да ће ми ове године помоћи а има нешто и млађих људи мојих ђака који ће ми моћи у неколико помагати. Оглас је већ разишао се и ја сам послао и »Dragoljubu« за хрватску публику. За Кујунџића се не брините да ће одустати од књижевног посла, мислим да ће ускоро наставити издавање своје системе, а и радиће и о прегледу философске радње у нашој књижевности специјалном критиком, узев у обзир и народне умотворине. Поздрављају вас и он и Бошковић Јован. Јако ми је мило било читајући како је Хатала читао у академији. Живо радите. Љубазан поздрав вама, г. Ђуру, П. Зоричићу и др. Рачкому.«

Ја сам ово писмо од почетка до краја уврстио у моје Спомене, јер пуно објашњава наше тадање литературне односе а показује, какови су били наши планови, којих не остварисмо[1]. Из године 1869 има писмо од Стојана (од 10/22 1. 1869), у којем спомиње састанак у Загребу поводом отворења Југосл. академије, жали се на малени број уписника на његову Вилу (250—300), док је Dragoljub »у сиромашној Хрватској и Славонији« дотерао до близу 800, а ја бих у стању био и са 500 (да ми се икад могло толико скупити) те како друкчије укријепити и подићи Вилу. Ове године није ми се могао ни лањски број скупити. Дакле поред сталнa напретка у садржају и старању уредникову сталан назадак у публици и читаоцима! Г. Ђура ми писао да вама шаљем и вама пишем све што бих хотио слати и писати Viencu. И да се не бисмо закаснили, ја се ево журим с првим писмом, давши му неки облик, који мислим и од сад задржати у тим дописима, ако вам се допадну и узажелите их од мене. Док прегледам за први мах цијело стање књижевности (у опширном смислу), имаћу доста материјала. Треба да упознате своју публику с позориштем нашим, са књижевношћу пучком, коју сад ишту наше нове недјељне школе, љзборови учитељски и чи-

[1] Ја сам из богате преписке са Стојаном наштампао много његових писама у 35 књизи »Годишњице Николе Чупића« (Београд 1923, стр. 256—312) : Стојан Новаковић по преписци са мном од г. 1867 до 1891«.

таонице, с периодичном књижевношћу, с друштвом ученим и осталима, с књижарском трговином итд. И све бих то ја овако мало по мало расправио, као што вам сад шаљем пробу првога писма за Vienac ваш. Ја ћу дакле наставити и ако бисте ви жељели какве промјене било у форми или у правцу, изволите јавити па ћу ја према томе удесити начин свој у колико узмогу. Жао ми је те ми овамо још нијесмо добили први број и молим вас наредите да ми се уредно шаље Vienac. Драго ми је те рачунате и осим овога на моју помоћ и стараћу се да вам се одазовем колико узмогу више. Могу вам с мјеста понудити пријевод Мицкијевићева спјева »Гражине« у стиховима. Одломак имате у Bosiljk-у 24 броју наштампан, само што је са силним погрјешкама. У осталом ја сам ту скоро почео пријевод на ново прегледати и дотјеривати спремајући га за Вилу у број 1869 године. Ако дакле имате вољу, могу вам цијелу пјесму с уводом и нотама послати. Стало ми је да не заборављајући ни на спољашњост дам вјерно праву Мицкијевићеву поезију«.

Доскора затим добих опет писмо (31 јан. 12 фебр. 1869), из којега се може разабрати, да сам ја Стојану нека објашњења дао гледе редакције код Vienca, за коју би се готово могло рећи : много бабица дете килаво. Ево што ми пише Стојан: »Добих и трећи број Вијенца и ваше поштовано писмо. Хвала вам велика на њему. Мени је то много вриједно да знам како стоји састав редакције и како иде посао у њој, а многом сам се којечему и у напријед сам домишљао и досјећао се читајући између врста у прва два броја. А. Павић и Фр. Марковић као да су сувише класици и пјесници, хоће готово читаву школастичку философију да од прилике начине, да појезији одузму свако тло на којем јој се ваља развијати. Није им лоше казао онај у Позору. С вашим ђенералом и школским савјетником назирем такође стару пјесму и видим добро како забаву хоће да навију на несрећни пут козмополитске пусте забаве која је до сад починила у младим појасима толико несреће колико је премјерити тешко. Колико је та појетска љубав дала свијету обешчашћених дјевојака и оскврњених и залуђених или управо упропашћених младића, један бог зна, и кад би хтио сачувати нас од тога, у добри час би било. Ми се сложно и свјема силама морамо борити против те немачко-средњевјековно-ритерске сентименталне забаве, ако нећемо да нас потуку критици нихилисти, који забави одричу сваки темељ битности, што се наравно никако не може допустити. Али бога ми да бог да да се нијесте лоше поуздали овамо у нас. Ја од 1865 нијесам ударио пером у забаву и у стих само што сам ове године превео за Вилу ону пјесму с пољског и »Гражину«. Ја Гражину имам у цијелости преведену још од септембра ове године па сам навалице оставио до сад нештампану да је могу довољно исправити, пошто се први жар писања охладни. Зато ми је у прилог да чека још, јер ће ми пријевод тиме добити. Али ипак, ако што буде особито пријевода, нећу вас оставити или ћу вам послати што и из старог периода, што ме сад буде могло задовољити, јер много нијесам

штампао, управо мање је штампано него што је написано, јер сам недружеван опор човјек, који више живим сам у себи и у својим литерарним фантазијама. Тако сам ето сад почео вама преводити Дјавољу гору из Strzechy 2 бр. 1868 год. Ту се црта Нијемац као дивљак и насилник наспрам мирна Словенина, писано је лијепо (и ако мало романтично) и ја држим да ће за вас врло добро пристати, јер је ствар с потпуно нацијоналном тенденцијом и за ваше околности згодна. Писац је из најновијега кола од најдаровитијих, ако се сјећате он је писао у Ђеник литерацки онај реферат о вашем поштованом Књижевнику. Ту дакле немате посла с њемачком козмополитском маглом. Остатак ћу вам послати кроз два дана, а биће још 7—8 таких листа. Милорад ће вам послати једну своју причицу, управо етнографички скиц у приповијеци, гдје износи, како се слави слава у Србији по селима, и још двије пјесме. Све ћу вам то ја заједно послати. С радошћу сам видио наштампано своје прво писмо. Сад вам шаљем и друго. О промјенама вашим немам вам шта казати, нека их ситничарима кад држе сметењаци да су тијем што добили. Они нам будућности отети не могу, а она је сигурно наша, ван ако свијет не изневјери досадашња логика догађаја. С тога сам ја ово сад написао онако како се мора штампати. Него како ја нијесам вјешт тијем стварима, ви прочитавајући поправите, а то ће моћи и коректор учинити. Држим да ћете с другим писмом бити задовољнији него са првим, а молио би вас да иде од сад под насловом који сам назначио, само мјесто Писма можете метнути и Дописи, ако хоћете да је ближе првому које измаче без такога натписа. Ваљда неће бити зло, што је мало дуже, пошуричар и онако бенеће па нек нас пусти у своју градину мало више а ја се старам да занимљиво пишем, да би могле читати и ове племените празне и лијепе главе, којих је на жалост тако обиље по јадноме нашем народу.«

Дне 15/27 фебр. 1869 писа ми ово: »Примих и пети број Вијенца и ваше љубазно писмо и новце. Другог броја само ми нема још никако. Ви мени приповиједате за своје чудо а сад бих требало да ја опет вама истим тијем вратим. Ја сам се у то поуздао, што знам да се од ваших писаца слабо који разговара с пољском литературом осим вас а за вас сам знао да немате кад преводити па нијесам ни мислио да ми баш ту ваља послушати г. Ђуру, који ми је баш у почетку писао да увијек у договору преводим и да јавим. Али ко ће се надати такоме ривалу?...[1] Него већ сад што је ту је, ви сте

[1] Да у кратко протумачим овај случај. Код мојега брата живела, одмах како се окућио у својој жупи у Св. Шимуну, једна госпођица која и ако родом Немица проведе много година својег детинства и прве младости у Лавову (Галицији). Настанив се у селу код мојега брата, да не би заборавила пољског језика, наручила си пољски часопис ‚Strzecha'. Ево ту је наишла на приповетку, која се свидела њој и мојему брату (исто као и Стојану Новаковићу). Тако се догоди нешто необично и неочекивано. Приповетку преведе уз помоћ мојега брата поменута госпођица за »Vienac«, а истому је часопису, не слутећи тога, наменио и Новаковић!

врло добро смислили што ваља учинити и хвала вам на свему. Мислио сам да вас замолим само да ми приликом, кад бисте овамо писали и згодно би вам било, вратите тај мој пријевод. Знате да су у нас двије публике у најпотпунијем смислу тијех ријечи па може бити да ће ми се касније, пошто се ово сасвијем заборави, указати прилика да то гдјегод у подлиску наштампам. Него ја сам се још поред чуђења и на фини начин расрдио па сам опет учинио таку погрјешку, на име опет сам превео без договора и ето вам шаљем од Марка Вовчка с русинског приповјетчицу »Два сина«. И кратко је и лијепо и видјећете моју нотицу. Ако вам се што не свиди у тој нотици или би вам што буди по чему сметало, нарочито онамо с краја, слободно избришите или промијените. Намијенио сам вам, али бих вам то могао касније урадити, још »Старосвѣтское дворище« од П. Кулиша, написано руски у »Основи«, одакле узех и »Два сина«. То је »Дворище« управо три пут толико колико »Два сина« а тенденција му је да исмије однарођивање и отуђивање од природе и на силу госпође, ње и надување.[1] Писано је лијепо и топло. У »Правди« од прошле године има »Картељук« од М. Вовчка, али он ће бити сувише тенденцијозан за вашу публику. Приповијетка је прекрасна и овећа а у њој се на крају изводи како пук бива навођен на хајдуковање (у коме чува све врлине своје) тијем што је подјела добара и уживања свјетског превећ неједнако подијељена међу људе, а овамо обична правда земаљска не гледа на то, него осуђује и прогони. Видите већ да су ту и нове економске теорије употребљене, али је то тако вјешто изведено да је милина читати нити се може човјек сукобити с оном непријатношћу коју осјећа кад опажа какву тенденцију, која се хоће силом да изведе. Изволите ми приликом писати о томе »Дворишту«. Драго ми је што се веселите мојим пјесмама али се бојим вас да ме не одвучете у поејзију на ново. Видите и сами како у њој мало ко истраје до краја паметан. Ваши су прваци дотјерали до бљувотина. А. Шенојини су »Сватови« лијепо спјевани, форма је глатка али ми је сувише старински, сувише супрот данашњих изискивања поштовао народну бајку. Нека бајка народу, она њему док је онакав лијепо стоји, али ми да поштујемо народ друкчијом поштом. Иначе преко свега што ми нијесмо задовољни Вијенцем у души својој, он је како се мени чини оставио далеко иза себе дојакошњи узор »Невен«. А има наде пуно још. Ученом Друштву долази Вијенац редовно. У Србији још нико и не зна зањ али ћемо се састарати за то. Шаљем вам сади треће писмо, јер ћу сад имати посла те може бити три недјеље нећу имати кад писати вам. Држим да ће бити занимљиво и ово, јер показује стање у цјелини образоване масе, а о књигама и осталоме оставио сам за даље за четврто писмо, јер их и немам много пред собом. Ја имам пред очима да ми сва писма у цјелини изнесу једну колико је могућно макар главним цртама обиљежену књижевно-културну

[1] Тако јасно у рукопису, иако неразумљиво (М. Р.).

слику. — Што се тиче уписивања из Србије требала би једна олакшица, а то да пренумеранти имају коме слати новце у Београд. А Валожић и тако стоји у вези са Жупаном, само би му требало што дати у име процента на кореспонденцију. Ви можете то уредити брзо те наредити да Жупан пише Валожићу а ја бих њему послије помогао да се у овдашњим листовима објави. Имамо доста читаоница, оне би требало свакако да држе«.

И опет 11(23) априла јавио се с овим писмом: »Ваше љубазно писмо с новцем примих. Сад већ нема ништа моје у теци уредништва Вијенца, с тога се и журим с овијем прилогом. На скоро ћу, пошто се још мало прибере, послати вам и пето писмо. Дотле будите задовољни с овијем. Некролог Шлајхеру примили смо овамо и лијепа вам хвала. До који дан послаћу вам пријевод »Париза у Америци«. Да је могуће удесити да изиђе и латиницом, али томе смета што је неко други већ превео за вас, ваљда онај исти који је лане у Позору превео Краља Кудрова. О Валожићу писах вам по г. Ђури. Шта је то с Позором те овамо наш Световид и Видовдан скочили нањ? Од неко вријеме прекиде слати га Ученом Друштву а још не добих с друге стране те тако још не доврших чланке. Шта хоће хрватска Омладина, с којима нијесам могао бити на чисто. Често ми се чинило да се ономе не зна управо шта хоће, да поред све хвале није врло логичан и слободан и без предрасуда како би хтио. Најгоре ми је што не знам органичког узрока и његовог врела. Ако се сјетите реците штогод приликом. . . На руске ствари за вас мислио сам и сам, али је жива мука одабрати што из руске књижевности за нас. Ми смо врло микроскопни спрам њих. Што је у нас озбиљна критика, у њих је библіографическая замѣтка, што у нас велика приповијетка, у њих очерк! У нашим библиотекама има прилично руских журнала па ћу ипак гледати што да до вијека не останемо при вјечитом Тургењеву, Пушкину и Љермонтову. Ми овамо имамо ове године Отечественые Записки. Како вам рекох најтеже је с колосалношћу њиховом саставити мајушност нашу. Није дакле чудо што се толиким нашинцима врти глава од Русије. Видјесте ли у журналу минист. нар. просвјете (ми добисмо до краја фебруара ове године) чланак о нашим и тамошњим и овамошњим стварима. Баш се види да Русима није сувише по вољи наша автономија. Смијешно ми је било, како се ви чините Макушеву католичан гдје мислите да је глаголица старија од ћирилице. Још и ту има посла православије и католичанство? Радујем се Марулићу и чланку вашему, Rad VI, како већ писах г. Ђури и занима ме и превећ је округао испао, Шафарик се бар преда мном чини невјешт критици, ваљда мисли да се то ћутањем најбоље расправља што се и онако не може поправити«.

Последње је писмо из тог времена од 5/17 октобра 1869, оно говори о његову поласку у Беч о Петрову дне, те наставља: »Шаљем вам прилоге за Vienac и ако би може бити боље било, да сам их послао

право г. Перковцу. Него се ви нећете срдити, то ја знам. Предајте дакле Viencu овај терет и молим вас спомените им о мојем хонорару ово : Нијесу ми још платили писмо VI и VII. Нека задрже новце од та два писма, докле не дође и ово VIII, које овдје шаљем и прилог Geologija pomoćnica historiji па нека ми за све четворо заједно пошљу ако је могућно одмах чим би се ово двоје што сад шаљем наштампало. . . Ако сте ради запитати за Гласник, баш смо јуче овдје једну свеску разашиљали и наћи ћете јој садржај у овом писму VIII.«. . . Даље говори о својем изводу из граматике, о том да би могао Шафарика заменити у библиотеци : »ја за сада држим да ће ми библиотека више помоћи литерарном раду него професура у нижој гимназији. . .«

Само се собом разуме, да би ова писма била потпуно разумљива, кад би се нашла и моја ; истом тада видело би се, колико смо нас двојица у оним красним годинама, кад је Даничић већ био у Загребу, радили на узајамном познавању и зближавању људи од књиге и науке између Загреба и Београда. Кад би се наше старање једнако настављало, кад смо ми били спречени другим позивима и дужностима, мислим да би идеја нашега културно-просветног јединства јаче узнапредовала него што је у истину, те би и државно уједињење, што га нам донео светски рат, нашло више разумних заговорника но што их овај час збиља налазимо међу Србима и Хрватима.

VIII.

Какав је дух у тим годинама владао на Марковом Тргу, нитко не би се чудио, кад би истом влада знала за ове моје везе са Србима и Русима, да би свакако и без особита повода гледала да ме макне из Загреба. Та »службе ради«, како гласи званични израз, господује на нашем блаженом југу све до данас ; тим лакше могао је у Рауохово време један гимназијски професор из Загреба бити премештен у Осијек или Вараждин и т. д. Срећни случај хтеде ипак да дође код мене до катастрофе са много већим éclat. Кажем, да је био срећан случај, али тако сам га могао прозвати неколико година иза свршених догађаја, у онај моменат било је ипак оно, што ме постигло, за мене врло осетљив, тежак ударац, који је могао и другојачије свршити, т. ј. онако од прилике, како је то била намера и воља Раухове владе. Тко или што је изазвало éclat, у којем је мени намењена била улога протагонисте, о томе могу из мојих успомена написати неколико речи према сачуваним у мојој памети утисцима. У оно доба нисам био само код владе зазоран, као што је показао њен више поменути »укор«, већ ради мојег јавног пристајања уз културно-политичке идеје Штросмајер-Мразовићеве и као члан Југославенске академије, [него] такође код странке Старчевићеве, која у својем ексклузивном хрватству, у својем нападању на све што се звало српско или југославенско, није марила подупирати чак Раухове људе против тадашње још доста снажне

народне опозиције. Разуме се, да је исто тако Раухова влада повлађивала малој али безобзирној странци Старчевићевој, где је год могла тиме учинити какву штету или неприлику народњацима. Старчевићевци били су тада за владу као бат или топуз, којим ће ударати народњаке по главама. Тако се то и збуде 19 априла 1870 г., када су карловачко и загребачко певачко друштво (Зора и Коло), враћајући се са банкета у Максимирској гостиони, угрејане главе пред Јелачићевим спомеником правили овације, вичући »слава«. У канон Старчевићеве политике улазило је убеђење, да је бан Јелачић био просто оруђе бечке камариле против мађарског покрета и устанка. То је било одвећ једнострано схватање, али је налазило много одзива особито код радикално расположене млађе генерације. Тако је и тада синовац Анте Старчевића, супленат на загребачкој гимназији, Давид Старчевић, окружен неким невеликим бројем младежи, међу којима биће био и гдекоји гимназијалац, изразио своје негодовање против овације споменику Јелачићеву јаким звиждањем, које се лако чуло испред кафане на Јелачићеву тргу до самога споменика, те настављало дотле док не дође до сукоба, који је морала раставити полиција. Како ја нисам био ни на банкету у Максимиру ни на Јелачићеву тргу, нисам био ни очевидац сведок те двојаке демонстрације; дознао сам о њој по казивању очевидаца и по опису у новинама. Народна опозиција употреби тај случај, који у обично време не би био имао велика значења, да искали своју жуч на Старчевићевцима и још јаче на Рауховој влади, која допушта такове изгреде. Ради учешћа гимназијалаца у демонстративном звиждању нападоше новине и на гимназију, питајући професоре хоће ли збиља мирно проћи преко таквог скандала, неће ли тражити, да се Давид Старчевић уклони[1]. Тиме је био нама, који смо стојали уз народну опозлцију, нацртан као програм нашег поступања. У нашим је редовима узбуђеност расла, од како се уверисмо по понашању директора Костића, да он познавајући добро владине интенције неће да подузме икакав корак којим би осудио Давида Старчевића. Чекајући бадава кроз неколико дана на какову буди изјаву са стране Старчевића или са стране директора одлучише деветорица предавача да се састану на договор код Братеља, који је становао најближе до гимназијске зграде у Гајевој кући. Ту би без дугога размишљања једногласно закључено, да се преко дирекције умоли влада да Давида Старчевића уклони са

[1] О том је доносио извештаје Zatočnik, тако ми јавља др. Фанцев, у бројевима 89. 90. 91. 95. 102. 104. 111. 123. 126. 127. 130—4. 136—8. 140. 141. 147 од г. 1870, а у броју 151 од 6 јула донио је као прилог читаво објашњење од мене под насловом »Naš otpust i odstup«, свега 8 страница, датирано је у Загребу на дан апостола Петра и Павла а потписано је моје име V. Jagić. Како је Давид Старчевић бранио своју улогу у тој афери, показује његов спис, којега чини се у своје доба нисам ни читао, а сада прилажем га по копији, коју сам добио од Д-ра Фанцева [в. у Прилозима бр. 4].

суплентуре, пошто и онако није био науман посветити се учитељству већ му је то било тек средство, да лакше проживи у Загребу као приватан слушач права. На опћу жељу имао сам молбу на владу ја саставити, али је пре потписа сви саслушаше и одобрише, тако да оно није била изјава једнога човека већ деветорице. Тај акт би предан директору да га редовним путем отправи на владу. Нестрпљиво чекасмо, какав ће стићи од владе одговор, али њега нема те нема; стало се чак поговарати, да ће директор против нас повести истрагу, а наш окривљеник носио охоло главу високо, свестан си велике заштите, коју му пружа директор према интенцијама владе. Али ни опозиционе новине нису мировале, време од времена питале би у име јавнога мишљења, кад ће влада посредовати те огорчености публике дати задовољштину. То нас је тим јаче озловољавало, што у једној седници проф. збора, који се састао да говори о ученицима окривљеним за учешће у демонстрацији, Давид Старчевић није чак хтео да се удаљи из седнице, док би се то питање у којем је он коло водио расправљало. Било је чак јавне полемике између деветорице и Давида Старчевића, а директор је оно цело време играо врло дволичну ролу, тако да су се деветорица преко својих изасланика код шефа секције на влади јавно потужили и оградили против очите пристраности, с којом се поступало против њих као да су они окривљени, а не Давид Старчевић. То нас понука на нов корак, на нову изјаву, коју сам и опет ја саставио те је била од свију који је и потписаше пре саслушана и одобрена. Та је изјава била 24 маја адресована на »високу земаљску владу«, а потписаше је десеторица и сви корпоративно понесоше к шефу секције код зем. владе. Садржина ове друге изјаве, нека врста pronunciamento, нека као претња влади, није била више онако безазлена као прва, те су се могле очекивати озбиљне последице, којима је знатно допринесло некоректно, одвећ пристрано владање директора, што се може видети из споменице, што су је о томе наштампале новине. Против директорова очекивања, који је рачунао да 1 јуна десеторица потписника, које би данас назвали »штрајкашима«, неће доћи на службу, одигра се та побуна нешто другојачије. Давид Старчевић би отпуштен, што је већ у вечер пре 1 јуна јавио мени шеф секције Погледић, употребив код тога ове речи: »ваша је праведна ствар победила«. Тражио је тек од мене а сутра дан од осталих супотписника да пазимо да у гимназији буде мир и ред. Будући уверени о мишљењу младежи, која је уз нас пристајала, могосмо му то обећати и реч одржасмо, јер је читав дан 1 јуна владао узоран ред. Дне 2 јуна морао је, ваљда по вишему наређењу, Погледић још један пут позвати преда се читав професорски збор те му дати »очинске опомене«. Али још исти дан окрену се коло на около те повуче мене и Братеља (тај је био преписивач наших споменица и ништа више) у свој вртлог. Док је Погледић препоручао мир и слогу, замислио је Раух казну и освету, којом ће искалити своју мацаронску душу над нас

двојицом, јер сам ја оне против Давида Старчевића наперене акте састављао а он (Братељ) их преписивао. За неколико дана добисмо нас двојица (7 јуна 1870) декрете, којима нас отпуштају из службе[1], обустављају плату [в. у Прилозима бр. 5] без отправнине; ја сам је био заискао (дне 8 јула 1870) са обвезом, да ћу отићи у Германију да наставим студиј компаративне филологије, али ни та молба не нађе одзива (негативан одговор следио је брзо, т. ј. већ 14 јула (в. у Прилозима бр. 6). Што је све иза тога следило, изложено је у мојем извештају »Naš odpust i odstup[2] и у тадашњим дневним листовима. Све до овог момента није у целу афepу била умешана политика, иако се мора признати да је нас који устасмо против Старчевића надахњивала мисао да се боримо за народну ствар кад устајемо против човека, којега сматрасмо присталицом протународних просветних и политичких интереса. С момента када отпуштенике узе под своју заштиту народна опозиција, доби цела ствар карактер једне политичке странке, т. ј. народне опозиције. То је био и узрок, што за нас двојицу не би милости ни код двора, који је све хрватске ствари гледао кроз маџарску призму, а Маџари су целој афери приписивали протумаџарску тенденцију, које испрва у ствари није било. Данас под крај мојег старачког живота (13. 11. 1920) могу хладно судити о догађајима године 1870 те признати да онај ultimatum: или Старчевић или нас десеторица, с формалне стране није био исправан, да је влада могла неке од нас, дакле кажимо мене, »казне ради« преместити из Загреба куд год на гимназију нижега реда, али њен поступак с отпуштањем није био никако оправдан. А то је управо и била за мене срећа, то је дало мојој судбини други правац. Бруталан поступак Раухове владе пробудио сензацију, изазвао симпатије, не толико код куће колико на страни. Код куће, да ми се помогне бар на време, буде у Академији уређен провизорно други секретаријат, еда би се први секретар (Даничић) могао на неко време бавити пословима око речника; тако добијем ја то место, ма да се Раух љутио и грозио, да ће и Академија осетити његову снажну руку (међу академицима није био с том комбинацијом сагласан, колико се опомињем, Вебер и можда још тко год. (Гл. Rad XIV. 215, 24 окт. 1870). Примив то место као неку милостињу ја сам већ тада осећао, да овако не може дуго остати. Узнемиравала ме мисао, да би могла ради мене и Академија пострадати, на коју је управо ради тога, што је мене наместила, Раух био још више

---

[1] Ваља још додати, да смо pro forma као ради дисциплинарне против нас двојице поведене истраге били збиља позвани пред једнога чиновника земаљске владе (звао се Долхоф, суха бирократска душа), који нам је ставио, свакому напосе, неколико питања, на која смо одговарали свак по својој савести, како је у истини било.

[2] Исп. и летак Veranlassung, Verlauf und Ausgang der Agramer „Professorenstrike" што га је 1. јула 1871 издао проф. Јулије Шајатовић, један од десеторице што потписаше другу изјаву (М. Р.).

киван. Не знајући одакле би ми могла помоћ доћи, настављао сам са великом мирноћом моје послове, штампање старих писаца и учествовање у »Раду« и у »Старинама«. Угодна ми је дужност благодарног срца, да истакнем, како сам у душевном миру био подржаван великом резигнацијом моје никада незаборављене жене, која је била спремна на сваку жртву, на одрицање и од оно мало удобности живота, које нас пратише кроз оно осам година, а никако није ни желела ни тражила, да се понизујем пред Раухом и његовом безначајном владом. Мало би се било госпођа нашло оно доба у Загребу, које би биле једнаком равнодушношћу издржале ударац, какав је пао на моју главу. Опомињем се, како смо у разговору с Рачким жалили, што тадашња Србија није ни једному од мојих судругова, који су уз мене или ради мене пострадали, позвала на службу онамо. У томе се огледала слабост мисли о народном јединству, која и много времена иза тога још није толико ступила на снагу, да упливише чак на решења владе. За мене лично побринуше се добри пријатељи у Русији. О томе ће одмах бити реч. Само пре да кажем, као intermezzo, како и када сам дознао о катастрофи, која ме снашла 7 јуна. Били су управо Духови (кајкавци их зову Trojaki), а ја сам се одвезао са дозволом дирекције у Вараждин, да посетим болесног оца; враћао сам се у Загреб у четвртак 9 јуна, са женом и децом. Кад стигосмо око 6 уре у околицу загребачку (возећи се колима из Вараждина), изиђе нам на сусрет добри наш Петар Зоричић око Максимира са забринутим лицем, које није на добро слутило. Ипак не хтеде нас узнемиривати док се не вратимо кући. Ал гле, на писаћем столу лежи декрет. Жена, моја драга жена бризну у плач: ту сам ја, ту је она, ту је двоје мале деце— а ето остасмо без хлеба. Али до скора се умирисмо, хладно размишљање охрабри нас вером и поуздањем у нашу одрешитост и енергију. Нисмо осећали да смо што год изгубили на угледу у друштву, и ако је било слабих душа, које су нас од селе избегавале, да се не морају клањати и руковати.

Писама, пуних утехе за нас а негодовања против владе долазило је много. Најважнија за моју даљњу судбину била су писма Богишићева и Срезњевскога. Ја сам, како се из одговора Срезњевскога види, одмах када ме постигла катастрофа написао о том њему, не тражећи од њега директно никакове помоћи. Његов одговор од 15 јула гласи овако: »Душевно уважаемый прiятель! Съ перваго извѣстiя въ газетахъ о томъ что нѣкоторые изъ профессоровъ Загребской гимназiи должны были лишиться мѣстъ, задумался я о васъ, не попали ли и вы въ это число и спрашивалъ Богишича (прiѣхавшаго на нѣкоторое время сюда изъ Одессы), не знаетъ ли онъ чего, и такъ какъ ничто не потверждало перваго извѣстiя, то я успокоился. Тѣмъ болѣе поразило меня ваше письмо, недавно полученное. На полученное прежде я не отвѣчалъ потому что приготовлялъ для Академiи вашей маленькую статейку, которую хотѣлъ послат на ваше имя, и такъ

какъ ея приготовленіе связано было съ другою болѣе сложною работой, то и замедлилось; даже и теперь моя статейка еще не дописана: недостаетъ въ ней конца, который придется, можетъ быть, дописать въ Москвѣ, куда я собираюсь на нѣкоторое время. Но возвращаюсь къ письму вашему. Сперва повторяю свое предложеніе пріѣхать къ намъ, прямо къ намъ какъ домой: всѣ мы, я съ женою и дѣтьми, съ радостью встрѣтимъ васъ, и тѣмъ радостнѣе будетъ намъ пожить съ вами, чѣмъ вы будете съ нами проще, добрѣе. Пріѣхавши сюда вы можете осмотрѣться что дѣлать: найдутся и совѣтники и помощь. Самъ теперь не могу сказать вамъ многое, а сдѣлать что нибудь положительнаго не могу ничего. Сдѣлать не могу потому что министръ народнаго просвѣщенія въ отсутствіи, да и вообще всѣ или уже пользуются лѣтнимъ отдыхомъ или собираются на свѣжій воздухъ подальше отъ города. Мы тоже не въ городѣ, а на дачѣ въ 18 верстахъ (километрахъ) отъ города, въ получасѣ ѣзды по желѣзной дорогѣ. Сказать могу только то, что какъ мнѣ кажется, нѣтъ никакой возможности, чтобы Вы если не разомъ то нѣсколько пождавши не получили у насъ мѣста — по крайней мѣрѣ мѣста преподавателя одного изъ древнихъ языковъ въ гимназіи. Не такого положенія я желалъ бы Вамъ среди насъ, и Вы можете надѣяться на лучшее вмѣстѣ со мною. Это лучшее мнѣ представляется въ двухъ видахъ: или мѣсто преподавателя въ университетѣ или мѣсто въ академіи нашей. Осенью когда начнутся опять наши обычныя засѣданія, я стану хлопотать. Для университетскаго мѣста необходима степень магистра. По нашему уставу иностранный докторъ допускается къ испытанію на эту степень и затѣмъ черезъ годъ можетъ искать степени доктора которая одна даетъ право на занятіе мѣста экстраорд. или ординарнаго профессора. Можно получить степень доктора и за ученыя заслуги безъ всякихъ внѣшнихъ условій. И вотъ этого хотѣлось бы мнѣ домочься дла Васъ; по этому я прошу Васъ прислать мнѣ списокъ Вашихъ трудовъ: хоть я и знаю большую часть ихъ, но не всѣ и нѣскольких ъ вовсе не видѣлъ, а при представленіи надобно сдѣлать перечень всѣхъ. Ничему этому помѣшать не можетъ пріѣздъ Вашъ, а скорѣе поможетъ, такъ какъ Вы лично познакомитесь съ ученымъ кругомъ нашимъ. Опять повторяю: пріѣзжайте къ намъ, въ нашу семью, какъ домой. Вы не найдете у насъ всего желаннаго довольства, но найдете радушіе не изъ какихъ нибудь политическихъ видовъ, отъ которыхъ я и всѣ мы очень далеко, а просто потому, что мы въ семьѣ другъ другомъ счастливы и привыкли уважать заслуги и доброе сердце всѣхъ достойныхъ. — Все это написано было мною слишкомъ за недѣлю, когда я еще собирался въ Москву. Я не ѣздилъ а вмѣсто меня ѣздилъ въ Москву мой старшій сынъ Владиміръ: слабость здоровья родила во мнѣ лѣнь, нежеланія заниматься, а въ Москвѣ я долженъ былъ бы работать, и потому я поручилъ поработать вмѣсто меня съ начала было двумъ сыновьямъ, старшему и второму Вячеславу, а такъ какъ и Вячеславъ послѣ занятій во время испытаній тоже еще не оправился, то дѣло взялъ

на себя одинъ Володя. Теперь онъ уже воротился все сдѣлавши какъ слѣдуетъ, такъ что я могу отправить Вамъ свою статью, дополнивши ее изъ матеріяла привезеннаго сыномъ. Дайте ей мѣсто въ Запискахъ Вашей академіи, если она того достойна, и потрудитесь сообщить, насколько со мною описанной кормчѣй сходна Михановичева кормчая 1262. г. Вашъ преданный И. Срезневскій. 15 іюля 1870«.

О позиву да дођем у Петроград, ма колико он частан био за мене као доказ, да ме вредни Срезњевски искрено заволео, није могло бити говора. Где бих нашао средства, да учиним тако далеки пут и где да оставим жену и децу. Али и поред тога мени је неки нутарњи глас говорио, да не ваља поћи у Русију те онде просјачити. И ако још нисам познавао Русије и односа »братьевъ славянъ« према Русима, или боље да рекнем Руса према братји, нешто ме је одвраћало од пренаглог решења. До скора стиже и писмо Богишићево, које још јаче утврди моју одлуку. Ево што ми он писа 5 (17) јула 1870 из Петрограда: »Poštovani prijatelju! Iz pisma Vašega na Sreznjevskoga obaznah novo junaštvo tamošnjih gospodara koji Vas lišiše dosadašnjega i po sebi ne vele sjajnoga, ali po svoj prilici glavnoga dohodka. Mene je to ožalostivilo i radi materijalne štete koju tim pretrpiste i radi toga što će tim pretrpjeti i naša narodna knjiga. Ja i g. Sreznjevski odmah počesmo promatrati i pretresati način, kako bi Vam se ovamo našlo kakovo pristojno mjesto. Ali za nesreću ministar otide za granicu, a on sam može u takim okolnostima riješiti štogod izvanrednim načinom; njegov tovarišč nema toga prava. Valja dakle da se ustrpite. Megjutim držim, da će to biti bolje, jer bi Vas mogli imenovati na temelju Vaših dosadanjih spisa doktorom, što je mnogo lakše kad je čovjek još za granicom. Tako misli Sreznjevski. A doktorat je ovgje glavna stvar, bez toga ne možete biti nego samo docentom na universitetu i veoma ga je teško dostići. Jedan moj kollega na universitetu odeškom, koji budući jedan od najsposobnijih premda samo magister dadoše mu ispolnjenje dolžnosti ekstraordinarnoga profesora; tek je onomadne postao doktorom zaštitivši svoju disertaciju, a već mu je 45 godina! Dakle bez doktorata nikako ne idite ovamo. Ovgje u Petrogradu, gdje ima 7 gimnazija, moglo bi se lako naći za prvo vrijeme kakvo mjesto, dok bi se na universitetu ili akademiji što god našlo — ali možda se nagje štogod i u Odesi, jer i tamo osim ženske imaju dvije muške gimnazije, a uz to biste mogli predavati grčki jezik i literaturu na universitetu, jer pred nekoliko danâ istisnusmo prijašnjega profesora Švabu. Ali o tome prije nego u Odesu dogjem ne mogu Vam ništa pozitivna kazati. Ipak ja mislim, Odesa bi i za Vas kao južnoga čovjeka bila ugodnija i prirodnija nego li sjeverni Peterburg. Kad bi to moglo biti, ja bi se veoma radovao. To je drugi razlog za koji neće biti zlo malo pričekati — kad bude više mjestâ, lakše je izabrati najbolje. G. Sreznjevski mi kaže, da će Vam megjutim poslati neke radnje za ovgješnju akademiju, a akademija ruska plaća ne loše. G. Sreznjevski Vas veoma

poštuje i ljubi, pa sam uvjeren da će se starati da za vas učini što mu god moguće bude. I ja ću ga sa svoje strane o tomu moliti i kumiti sve dok što učini. Megjutim kako meni sad ne treba potpore od svojih domaćih dohodaka, pisah g. Serragli administratoru moga imetka u Dubrovniku da Vam pošalje na moj račun 100 for. Ta mala svota možda Vam neće izlišna biti u sadanjim okolnostima, vratit ćete mi je kad Vam, što no u nas kažu, Bog pomože. Ne prepadajte se u sadanjem položaju i vjerujte da megju prijateljima koji Vam svako dobro žele ne zauzimlje posljednje mjesto ni Vaš iskreni V. Bogišić«.

Ово је писмо тим више спомена вредно, што се показало, да је Богишићев савет био врло мудар, који је довео к срећному циљу, а његова новчана помоћ тим је значајнија, што је то био једини случај, нитко се није у његов пример угледао, али дакако о томе није се у јавности ништа знало. Са благодарношћу ипак признајем, да ме је народна странка, са Мразовићем на челу, подупрла исплаћивањем за месеце јул—октобар исто оноликог месечног новца, колик сам добивао као професорску плату. Од 1 новембра добивао сам једнаку плату од Академије као привремени други секретар. И то је трајало до краја септембра године 1871.

Сада ћу навести друго Богишићево писмо, исто из Петрограда од 21 јула (2 авг.) 1870: »Mnogopoštovani prijatelju! Držim za dužnost na neke u posljednjem pismu Vašem saopćene mi Vaše namjere učiniti Vam neke opaske. Vi mi pišete, da ćete možebiti u Njemačku, gdje ćete nastojati steći doktorat. Nek Vam dakle saobćim da ako Vam je namjera ovamo poći, to Vam ni njemački ni austrijski doktorat ne valja ni boba, jer ga zakon ne priznaje, i ovgje svaki inostrani doktor ne smatra se više od ruskoga kandidata, jer ovgje mu treba položiti najprije magisterski, pa zatim doktorski ekzamen, bez kojega ne može biti nego docenat. Ali ako mislite da će moguće biti da naslijedite Miklošića, tad Vam u Austriji mogu što kažu nostrificirati njemački doktorat pak bi za Austriju valjao, ali ovamo, kažem Vam, ne valja ništa. Ja kako znate bijah dupli doktor, ali nikako ne htijah preći prije nego me imenovaše i ruskim doktorom, jer ja od prije znadijah Ustav ovgješnjih universitetâ. Ja ću do koji dan otići k Sreznjevskomu koji je na selu blizu Petergofa pa ćemo govoriti o Vašemu poslu, o čemu će Vam ili on ili ja pisati. Prošaste nedjelje, t. j. dok još ne bijah primio Vašega pisma, bijah u njega i kaza mi da ima nekoliko danâ da je pô pisma pisao za Vas i da nikako ne može da ga savrši. Počeo je postajati ljenčina. Onomadne bijah slučajno u Hilferdinga gdje je bila sjednica slavjanskoga komiteta i pročitalo se pismo Rajevskoga u komu traži pomoć za tamošnje otpuštene profesore. Ni Hilferding, koji je sad veliki gospodin, nije ni Vas poznao ni Mrazovića (koji mu je takogjer pisao), nego sam ja morao biti Berichterstatter. Odma je bilo odlučeno, da se odmah pošalje 200 rubalja a druge 200 da se traže od Moskovskoga komiteta pa da se pošlju tamo preko Rajevskoga». Слиједи још

молба, да му преко неког ђака прибавим преписе ћирилицом винодолског и крчког статута.

Кронолошким редом ваља да сад наведем писмо Срезњевског од 5 (17) августа 1870, у којем опет уверава о љубави и пријатељству, испричава што није пре писао, те наставља овако: »(я) все время молчанія не переставалъ о Васъ думать, какъ только можетъ думать любящій братъ. Въ сентябрѣ впрочемъ начну дѣлать«. Он наставља даље о мојој докторској дисертацији с неким неповерењем у лингвистику: »Болѣе пріобрѣли уваженія и вниманія и болѣе доказали надобность свою — изслѣдованія источниковъ, рукописей. Описанія ихъ выходятъ постоянно и содѣйствуютъ разъясненію и древностей общеславянскихъ и древностей и старины Русскаго народа. Недавно напр. вышло Обозрѣніе хронографовъ А. И. Попова — великолѣпная разработка и вопросѣ и вмѣстѣ о лѣтописяхъ 100 рукописей. Онъ пришелъ къ выводу, что одинъ изъ древнѣйшихъ видовъ хронографа, распространившихся на Руси — происхожденія южнославянскаго, онъ готовъ былъ сказать сербскихъ, и не нашелъ ни одного списка нерусскаго. А у васъ можетъ быть єсть. Такъ въ этомъ какъ и въ многомъ другомъ. Отношенія древнихъ рукописей сербскихъ и болгарскихъ и др. намъ были бы очень къ стати. Мнѣ думается, что Вы бы не дурное дѣло сдѣлали, если бы занялись описаніями вашихъ древнихъ рукописей; за этотъ трудъ Вы бы получили отъ Академіи вознагражденіе. Мнѣ кажется, что Вы и не прочь отъ этого. Сужу такъ по готовности Вашей сдѣлать описаніе Михановичевой кормчей. Сдѣлайте милость, поспѣшите этимъ сколько можете и копію пришлите мнѣ для представленія Академіи. Изъ статейки мною посланной Вы увидите, что сербская кормчая 1305 года очень сходна съ нашей Рязанской кормчей 1284 г. и съ печатною. Если Ваша Михановичева будучи древнѣе (1262 г.) сходна съ к. 1305 г., то значитъ она — древнѣйшая въ этомъ родѣ изъ доселѣ открытыхъ. . . . какъ бы я былъ радъ, если бы намъ удалось перетянуть Васъ къ намъ, и для себя лично, въ надеждѣ съ Вами сблизиться дружески, что бы Вы поселились именно здѣсъ на Невѣ, гдѣ нибудь близко къ 14 линіи Васильевскаго Острова, гдѣ мы обитаемъ въ домѣ Кобозева за большимъ проспектомъ и куда Васъ ждемъ, если Вы рѣшитесь пріѣхать. Цѣлую Васъ и всю Вашу семью отъ себя и отъ своей жены. И. Срезневскій 5 авг. 1870«.

Пријатељ Богишић показао се не само верним пријатељем, који када што обећа, одржаће реч, већ и врло искусним, вештим агитатором, овај пут у моју корист са сјајним успехом. Без претеравања сме се рећи, не буди њега и његове енергије, ја не увидех нигда Одесе и одескога университета, можда у опће ни Русије. О његовој акцији сведоче његова писма, која саопћујем редом. Из Одесе писа ми 8 октобра 1870 ово: »Mnogopoštovani prijatelju! Ja se nadah u Vašem pismu koje mi prekjuče dogje čitati spisak Vaših dosadanjih djela, a Vi mi naprotiv o svemu pisaste, samo ne ob najvažnijem. Najvažnije radi toga, što ja počeh agitirati u universitetu,

da bi Vas izbrali na katedru sravniteljne indoevropejske filologije koja je u nas sama prazna od svijeh koje bi Vama primjerene bile. Ali bez djelâ ili spiska njihova ne može se učinit nikakov formalni predlog ni fakultetu ni universitetskomu sovjetu. Dakle izvolite mi to odmah poslati. Ja u ostalom ne mogu jamčiti da ću uspjeti, jer ima elemenata u filosofskom fakultetu sasvim protivnih komparativnoj filologiji, a što je gore, protivnik joj je sam dekan, profesor latinskoga jezika, Poljak (То ће бити био Јурчевич?). Vi vidite, da borba neće biti laka, a možda neće biti ni uspjeha, ali tentare licet. Dakle pošaljite spisak odmah a označite osobito te Vaše radnje, koje bi se mogle nazvati komparativne. Pišite megju ostalim o uspjesima Vašim u sanskritu ili o namjerah Vaših što se tiču učenja toga jezika. Ali ako i ne budete mnogo uspjeli u njemu, dosta da kažete da ste započeli a kad bi bili profesurom, lako bi Vam bilo s cijelom platom otići na godinu i više u Njemačku radi usavršenja. To je ovgješnja obična praktika. Za svaki slučaj predvigjajuć mogući neuspjeh ja u korespodenciji svojoj sa Sreznjevskim jednako priglavljujem, da je ovgje malo izgleda na uspjeh, jer da zato i on u Peterburgu nastoji bolje nego je dosada nastojao. U Odesi ja nemam nego universitet, a Sreznjevski ima u Petrogradu universitet i akademiju pa mu je lakše, osim toga on je dekan svoga fakulteta t. j. filologičkoga, a ja sam samo član juridičkoga, koji s filolozima nema nikakvih poslova zajedničkih, osim sovjeta universitetskoga. Sa svim tim bit će što bog da, ja ne gubim nadeždu. Samo šaljite spisak. Primite iskreno sažaljenje radi smrti Vašega oca i izvolite od moje strane pokloniti se Vašoj gospogji. PS. Čekam i prijepis statuta«.

У писму од 21 окт. (2 нов.) 1870 javља ми ово : »Cigle dvije riječi. Isti dan, kad Vam pisah, pisah i Sreznjevskomu poluukoriteljnim tonom javljajući mi o neprilikah ovgješnjih. To je hvala bogu donijelo svoj plod. Ovoga časa primih pismo iz Petrograda od jednoga člana onamošnjega filosofskoga fakulteta i mogu Vam na temelju toga pisma radosnu vijest saobćiti da je fakultet primio predlog Sreznjevskoga i već odredio obratiti se universitetskoj konsistoriji (sovjetu) da Vas i Daničića imenuje doktorima. Razumije se da neće nikakve zaprijeke biti sa strane sovjeta i Vi ćete do koji dan s prijateljem Gjurom biti proglašeni doktorami (sic!). Možete pomisliti, kako se ja tomu radujem. Čestitajte i Gjuru od moje strane. Meni je samo žao da to radi nesrdačnosti jednoga gospodina nije moglo biti ovgje. Sad je već lako, jer je doktorat glavno. Sad ćemo se i mi i peterburžski universitet za Vami grabiti. Ja se sve bojim da će peterburžski nadjačati, ja bih ipak od sve duše želio i za Vas i za nauku i za mene, da biste ovamo došli. U ostalom ne gubim još nadežde. I opet čestitam i molim da kažete moj naklon Vašoj gospogji i da i njoj čestitate od moje strane. Vaš V. Bogišić«.

Сутра дан, 22 окт. (3 нов.) стиже ми још овај додатак к јучерашњему писму : »Tek što uvalih jučer pismo u poštarsku škrinjicu,

kojim Vam javljah radostnu vijest o predloženju filološkim fakultetom universitetskomu savjetu Vas i G j u r a na čast doktora, kad taj isti čas primih Vaše pismo sa Zakonom Vinodolskim i s Vašom fotografijom. Na obojemu Vam velika hvala. Što se tiče fotografije pošto nagjem svoje, koje se negdje zametnuše, poslati ću svoju. A zašto mi ne poslaste računa o nagradi prepisača ? Čekam nestrpljivo i prijepis Krčkoga statuta. A kad bih znao da neću preći granice pristojnosti, molio bih Vas da mi dadete prepisati i K a s t a v s k i statut od 1400 god. (Castva u Istri) i statut V e p r i n a č k i (Veprinac u Istri) od 1507 g. Oba su statuta u biblioteci Vaše akademije«.

Још има Б о г и ш и ћ е в о писмо из Одесе од 30 новембра (по старому или новому ?), које овако гласи : »Pošto kako mislim već primiste pozitivne vijesti o doktoratu iz Petrograda, i opet Vam gratulor. Izručite, molim Vas, moje čestitanje i G j u r u. A sad kad je svršena najglavnija premda samo formalna strana, valja promisliti i o definitivnom Vašem materijalnom položaju. To mi se čini tim potrebnije, što po jednomu pismu koje primih jučer od S r e z n j e v s k o g a čini mi se da za sada u Petrogradu ne može naći mjesta za Vas. To je meni dakako s druge strane i drago, jer je tada veće moguće da dogjete k nami. Ja dakle premda kako Vam pisah G r i g o r o v i č i još jedan ne gleda dobrim okom na sravnjujuće jezikoslovlje pa i radi drugih uzrokâ ne nadah se veliku uspjehu — otidoh ipak da im opet govorim o Vami, pošto rektora zamolih, da ih raspoloži — i zbilja ovaj put bijah sretniji čim prvi. Kazaše mi, da premda imaju in p e t t o i drugoga, da Vam pišem da pošaljete п р о ш е н і е, a da će drugoga nastojati udaljiti. Ali nastaje pitanje, kako glasi Vaš diplom ? jeste li Vi doktor filologije u opće ili samo filologije s l a v e n s k e ? Ako je prvo, tad neće biti nikakve poteškoće ; ja se barem tako nadam ; ali ako ste samo doktor slavenske filologije, tad će biti muke radi jednoga § universitetskoga ustava, kojim se naregjuje da profesorom može biti samo onaj koji ima doktorat iz d o t i č n e s p e c i j a l n o s t i. To u ostalom zavisi od interpretacije. Vi nikako nećete ništa izgubiti ako odmah pošaljete prošnju i uza nju priložite 1 list k r š t e n j a, 2 ovjerovljenu kopiju d i p l o m a d o k t o r s k o g a, 3 svjedočbe o s l u ž b i u A u s t r i j i, 4 s v e s v o j e s p i s e ili barem te koji se u Vas nalaze. Hoće li Vam odmah dati ordinarna profesora ili samo extraordinarna, o tome Vam ne mogu jamčiti — ali bez sumnje taj extraordinarium ne bi mogao trajati nego malo, jer Vi kao doktor imate pravo tražiti čin ordinarnoga, kad jednom budete pri universitetu. Vi ja mislim znate kakove su plate universitetskih prepodavatelja u Rusiji : docenat ima 1200 rub., extraordin. 2000, a ordin. prof. 3000. Ja ću megjutim odmah pisati S r e z n j e v s k o m u, da bi pisao u Harkovski universitet kakovu poznancu svomu filologu, da bi Vas onamo pozvali, tim bi ja ovgje mogao pobuditi natjecanje da Vam se dade odmah što je moguće veći stepen. Kad sam Vam ponešto objasnio kako stvari stoje i što treba raditi, neka Vam u kratko kažem štogod i u pogledu ekonomnom, koliko ovgje novci valjaju, da

me ne biste u svoje vrijeme prekorili kad biste našli da je življenje veoma skupo, zašto Vas nijesam o tome ubavijestio. Obično se uzimlje, da gdje se za življenje u Beču troši 1000 fl., u ruskim gradovima treba 1000 rubalja — ali to mjerilo valja za Odessu još sniziti, jer je ovgje življenje j o š d r a ž e, nego u samom Petrogradu. Ja Vam za mjerilo ne mogu služiti, jer Vi znate da sam ja bez familije i da ja blagodareći trudu mojega djeda i oca imam dohodak i iz doma — ali ja znam ovgješnjih ekstraordinarnih profesora s familijom, koji sa 2000 rub. jedva izlaze. Ordinarnim je dakako bolje, jer imaju 3000, ali ne mislite da oni, osobito ako imaju familiju, mogu baš aristokratski živjeti. Ovo Vam kazah preko volje, jer se bojim da Vas ne poplaši Odessa, ali mislih da mi je dužnost i na to obratitit Vašu pozornost, da Vi ne bi mislili, da su ovgje baš i tri tisuće bog zna kako velika suma. Što se penzije tiče, znajte da poslije 25 godinâ službe po zakonu nema nego 1200 r., ali zato možete ih zagranicom, n. pr. u Zagrebu uživati, gdje oni valjaju oko 1700 f., a osim toga možete biti izbrani još na petiljetje, pa i opet na petiljetje, tad uz platu imate i penziju (3000 + 1200 = 4200), a tada i poslije kad izagjete iz službe, penzija se za 100 ili 200 r. povišuje. A sad promislite, razsudite i pošljite prošnju da pokušamo sreću, ali što je moguće prije, da ne bi megjutim stvar sazrela s onim drugim, jer tad pri najboljoj volji ne bi mogli ništa uraditi. Misleć, da Vi ne znate oficijalnu formu ruskih aktâ evo ovdje kako biste od prilike mogli pisati prošnju«. (Овог формулара не треба овамо, само ћу још додати) : »Vi mi pošaljite kopiju Krčkoga statuta pa ako ga i ne možete isporediti sa Crnčićevim — Veprinačkoga i Kastavskoga ostavite. G. R a č k o m u velika hvala, ali ne toliko što ne htjede dati rukopise, koliko na mnienju koje o meni ima kao o nekakovu l i t e r a r n o m h a j d u k u. Ne znam što mu je prava dalo i pomisliti o meni takih stvari. U ostalom kad vremena bude, ja ću mu se i sam zahvaliti. Meni statuti služe da ih dadem litografirati u okolo 150 ekzemplara za svojih studenata (sic !), koji pri praktičnim lekcijam treba da svaki ima pred sobom ekzemplar. Bilo to litografirano ili štampano, oni n i t i s e d a j u s t u d e n t i m a niti se p r o d a j u, nego stoje u universitetskoj z b i r c i u č e b n i h s r e d s t v a a od tamo se uzimlju samo kad treba. Ja sam prinugjen to učiniti, jer ne mogu čekati još nekoliko godina i ne čitati megjutim praktičke lekcije, dok akademijino izdanje izagje. Vi vidite da 150 ekzemplara in usum domesticum nema ni najmanje karakter izdanja, i radi toga ne držim da je nužno pitati dopuštenje ni u prijašnjih editorâ ni u vlasnikâ rukopisâ. Što se tiče mojih obvezâ k akademiji, ja sam čovjek koji z n a držati svoju riječ, ja ću ih i ispuniti, ali — ultra posse nemo tenetur, a s druge strane ja se ne dam upotrebljavati na rabotu Handlangerâ. Moj naklon Vašoj gospogji a Vami prijateljski pozdrav od Vašega V. B o g i š i ć a«.

Паралелно са писмима Б о г и ш и ћ е в и м иду и дописи са С р е з њ е в с к и м, који је са докторатом збиља истом омогућио акцију у Одеси. Ево што ми јави његово писмо од 19 (31) дец. 1870 : »Любезнѣйшій пріятель, Ваше послѣднее письмо съ обликомъ Ва-

шимъ и приписка къ выпискѣ изъ кормчей 1262 г. были для меня дорогими подарками какъ выраженіе Вашего благорасположенія ко мнѣ. Очень, очень благодарю за обликъ : это подарокъ не для одного меня а для цѣлой моей семьи и для всѣхъ нашихъ знакомыхъ. Имя Ваше повторяется у насъ часто. Вечеръ когда я воротился изъ асѣданія совѣта съ вѣстью о Вашемъ избраніи, былъ для насъ праздничный, радостный для жены и дочерей не менѣе чѣмъ для меня и сыновей. Понятно что когда получено было письмо Ваше съ обликомъ, то оно заставило смѣститься весь мой народъ вокругъ меня, даже и мой маленькій Всеволодъ (по 4 му году) хотѣлъ видѣть Ягича говоря что это ему надобно. Чего добраго, можетъ быть ему и будетъ надобно знать Ягича болѣе чѣмъ кому другому изъ моего народа : теперь онъ ихъ смѣшитъ своими филологическими выходками (добиваясь происхожденія и производства словъ), а послѣ богъ дасть выкажетъ что нибудь дѣльное. Какъ бы то ни было никто изъ насъ не представлялъ себѣ Васъ такимъ молодцомъ, кромѣ одной изъ дочерей. Въ тотъ же вечеръ было у меня засѣданіе филологическаго общества и я могъ съ Вами познакомить присутствовавшихъ членовъ. Присылка собственноручной выписки изъ Кормчей съ припиской готовности Вашей сдѣлать еще выписки меня поразила. Искренно благодарю за сдѣланное и за обѣщаніе сдѣлать еще, но поставьте себя на мое мѣсто и Вы поймете какъ мнѣ тяжело этимъ пользоваться. Я лучше соглашусь не имѣть ничего чѣмъ заставить Васъ тратить для меня время«. . . . Срезњевски је желео имати препис »Градскога Закона« који сам ја зањ и израдио (нешто касније), јер се управо тада бавио тим пословима; зато и пише : »главныя рукописи описаны, многое сличено, много выписано для словаря съ греческимъ подлинникомъ, но многое не додѣлано«.

Ближе к решавању о мојој судбини стоје писма Богишића, пуна драматичности; зато и заслужују у знак мојег вечитог признања за његове услуге, да их овде унесем у целини, како се сачуваше. Писмо 22 дец. 1870 (3 јануара 1871) гласи : »Vi zagrebačka gospoda taki ste sangvinici da ja ne znam jesu li i Sicilijanci taki koji živu malo da ne u tropičnoj temperaturi. Rački čuo da ja tražim prijepis nekih rukopisa pa odmah misli da ću ja brže bolje štampati ćirilicom ovamo zakone prije nego se štampaju tamo. Vi čitate u Zukunftu sprdnju o pozivanju Majara i odmah Vi mislite da kako se Rusi obično bave prirodoslovjem, da megju njima nije ostalo čovjeka koji bi znao prosuditi zaslužbu ili bolje nezasluge ljudi kakvi su Babukić, Majar itd. Ta Vam je malo debela ! A sad čujte što bi s Majarom. Pred tri ili četiri nedjelje nahogjah se kod kuratora ili popečitelja okruga a ovaj mi pokaza molbenicu Majara, pisanu na pola ruski a na pola jezikom njime otkritim, pa po tomu i nerazumljivim popečitelju te me zamoli da mu je prevedem. Ja dakako velikom mukom razabrah što traži i prevedoh sadržaj popečitelju. On dakle u toj prošnji najpokornije moli da mu se dade mjesto učitelja latinskoga jezika u kakvoj

gimnaziji ili progimnaziji Odeskoga učebnoga okruga, dakle, ne u Odessi nego može biti gdje u Simferopolju ili u Kerči ili Kišenjevu ili u kakom drugom provincijalnom gnjezdu. Eto Vam dakle u čemu sastoji pozivanje Majara na universitet (!!). Kad ne bi rektor imao ozbiljnijih posala, nego se obazirati što novine kazuju o djelovanju universiteta, i to zagranične novine, za koje ovgje malo mare, ja bih činio da dementira u Odeskom Vjestniku samohvalu Majarovu pa bih Vama poslao eksemplar da ga upotrijebite kako bolje znate. Što se Vas tiče Vi činite kako Vas je volja, ja Vam samo imam kazati, da Vaš takmac nije Majar a dva mlada Rusa, jedan iz Moskve a drugi iz Peterburga, stoga sam ja želio pospješiti prije nego se s njima načnu bliža snošenja. Ja zato pisah Sreznjevskomu, da meni pošalje Vaš diplom da opet atakiram Grigorovića i poprobujem sreću. Vi ne znate kako je teško s tim čovjekom imati posla — on nije mislim nigda bio čovjek energičnoga djela, a sada je sasvim izdjetinio. — Primih Krčki statut i velika Vam hvala. Vi odredite platu prepisaču i pišite koliko ste omjerili da Vam mogu platiti. Pri tom gledajte da mu dadete prije 2 f. više nego forintu manje, Vi znate da su prepisači bijedni ljudi. Što dadete, odmah ću Vam poslati. Čestita Vam nova godina sa svom Vašom poštovanom familijom i da ste mi zdravo veselo. S osobitim poštovanjem Vaš V. Bogišić. Pozdrav gg. Račkomu i Daničiću i naklon Vašoj gospogji supruzi«.

До мало затим (2/14 јануара 1871) стиже ми од Богишића Одесскій Вѣстникъ, у којем има службено demanti оне вести у Zukunft-у о тобожњем позиву Мајарову у одески университет. Богишић беше ону вест бечког листа схватио као да је потекла од умишљене самопохвале Мајарове. Али тко зна, да ли је то сам Мајар скривио? Он је био чудак са својим скалупљеним свесловенским језиком, којим је може бити међу Немцима изишао на глас као опасни панславист, што га је и натерало да се спасе из Корушке у — јужну Русију. Није дакле заслужио јавни прекор за ону измишљотину, која ваљда није од њега потекла.

После више поменутих писама има једно од 13 фебр. 1871 г., у којем се чуди што му нисам послао лист крштења. То ће бити тако, да сам ја израз »метрическое свидѣтельство« криво схватио као сведоџбу матуре! Он ми пише: »Ја на вашу страну задобих ректора Леонтовића, али ћемо са свијем тијем имати муке с факултетом. Tentare licet. На сваки случај и ја и Леонтовић радићемо тако да Ви не бисте имали ни најмање штете ни у материјалном ни у моралном погледу. Очекујем од Вас метрическое свидѣтельство. Мој наклон Вашој госпођи супрузи а Вам пријатељски поздрав од Вашега В. Богишића«.

Даном 26 фебр. 1871 јавља ми из Одесе: »S ovo dva slova javljam Vam, da je prekjučer došao diplom iz Petrograda i jučer odmah stvar je predata fakultetu. U fakultetu bit će i, ne sumnjam, opozicije, ali ja već dobih sve bolje članove savjeta za Vas a što je najvažnije rektora pak se nadam da će ta opozicija biti skršena u sovjetu. Kako što

onomadne bijah pesimist, isto sam tako sad optimistom postao i držim da će posao u budućem sovjetu (okolo 6 marta) proći. Ali ako stvar progje, Vi se ne smijete odreći a uzeti kakvo mjesto koje će Vam usljed toga po svoj prilici tamo nuditi (kao što su i meni nudili), jer bi to i na mene i na Vas bacilo ne dobru sjenu. Ako ste Vi uslijed novoga doktorata iz Lipska počeli spekulirati na kakovo tamošnje mjesto, tad mi odmah nastojte obznaniti telegrafskim putem da posao ne bude dolazio u sovjet. Za danas dosta. Da ste zdravo. Vaš V. Bogišić. Pozdravite Gjura i Račkoga. Pitajte posljednjega, je li primio moje onomašnje pismo«.

Како нема мојих писама, што сам их ја писао Богишићу, не може се право разабрати, колико је могао у њима наћи доказа да се ја колебам, би ли не би ли ишао у Русију. Опомињем се тек толико, да је Рачки помишљао на Италију, где би се имала у Риму у скором времену основати столица словенских језика, и ако ме није управо одвраћао од Русије. Знам и то, да мој пријатељ Ђуро није био загрејан за идеју да одем у Русију. Тако није код њега ни подељени му петроградски почасни докторат учинио велика утиска нити му је придавао толико значења као немачкому! Мишљење ове двојице најбољих мојих пријатеља у Загребу могло је имати по нешто утицаја и на моје расположење, могу ипак рећи, да сам остао постојан. У писму од 2 марта 1871 из Одесе писа ми пријатељ Богишић ово: »Poštovani prijatelju! Nunc est bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus! i zaista take pobjede nije bilo odavna o kojoj Vam danas s radostju izvještam. Vi znate, kako sam se ja bojao, da ne propanete u fakultetu radi neraspoloženja Grigorovića i upliva njemačke partije. Mene i Leontoviću, koji me je u tomu sa svom silom potpomagao, trebalo je izmisliti drugi plan de bataille. Nešto ja, nešto on, pogje nam za rukom dobiti na svoju stranu većinu sovjeta, od koga à la fin des fins sve zavisi, te predložismo fakultetu Vaš posao ne mareći zato, ako ga on i odvrže, kad smo bili sigurni da ćemo prodrijeti u sovjetu. Megjutim postarali smo se dat razumjeti Grigoroviću da je brzo na izmaku i njegova profesura i da će morati podvrći se ballotaciji (po zakonu poslije 25 godina službe podvrgavaju se profesori novoj ballotaciji na 5 godina), pa da bi se i za njega moglo naći nekoliko crnijeh balota. Pri takim precedencijama Vi si možete pomisliti, kad jutros obaznah »Jagić je izabran jednoglasno u fakultetu«, kakovo je bilo moje veselje! Da Vam pri takoj vijesti pridodam običnu formulu »ja Vam se radujem« ne treba, to si možete i sami predstaviti, tim više što se ja tim ne radujem samo Vama, no i sebi i našoj nauki. Vam će možda biti milije čuti na koji se način mogla zbiti prekonoć tanta mutatio rerum u fakultetu. To Vam se može su cigla dva slova objasniti: neslovenska partija filološkoga fakulteta obaznala je da je većina u sovjetu za moj i Leontovićev predlog pa je vigjela da joj je zaludu muka, jer sovjet odlučuje a fakulteti samo predstavljaju, pa zato i naš fakultet di necessità fece virtù, tim lakše što

je referat Grigorovića o Vašim djelima (koja mu ja dadoh) bio veoma povoljan. Premda izbor fakulteta nije nego predloženije, a kako kazah sovjet izbira, ali Vi pogledom na sve što Vam kazah možete biti sigurni da ćete u prvoj sjednici sovjeta biti izbrani. Kad i to gotovo bude, ja ću Vam telegrafirati: Vas dakle fakultet predlaže na službu ekstraordinarnoga profesora za katedru komparativne lingvistike (plata 2000 rubalja = 3200 fl.) s tim da Vam se dade komandirovka na cijelu godinu da se uvježbate u sanskritskomu i ruskomu jeziku, dakako s platom cijelom. Osim toga pošilja se svakomu novomu profesoru 600 rubalja na putne troškove, tako će i Vama. A zašto Vas ne učiniše odmah ordinarnim? Zato što je ordinarnih profesora ostalo malo pa sovjet neće da ih izdaje odmah novijim prepodavateljima, ali Vi možete biti sigurni da ćete do jednu godinu odmah postati ordinarnim (s 3000 rub.), jer je i mjesto prazno i Vi imate svekolike zakonom iskane uvjete za to. Nek Vas dakle to ne uznemiruje ni malo. U ostalom znajte, da onomadne izbrasmo jednu evropsku znamenitost: fiziologa Sječenova iz Peterburga i njega za ekstraordinarnoga, što je on primio s velikom zahvalnostju, jer se nije nadao nego docenturi. A uvjeren sam da će u sovjetu biti glasova, koji će i Vama htjeti docenturu isprva dati, ali smo se mi već oružali argumentima (žena, djeca, skupoća itd.) da činimo proći predlog fakulteta u svakom slučaju, mi ćemo pače predložiti i ordinarnu,ali se bojim hoćemo li uspjeti. Čestitajte od moje strane taj dobar uspjeh Vašoj g. supruzi i ostante mi zdravo i veselo. Vaš V. Bogišić«.

На 14 марта писа ми опет Богишић писмо, које је следило после његова телеграма о мојем избору у савету[1], на што сам ја телеграмом предао моју благодарност те очекивао неке детаље; у томе писму Богишић каже: »Vi u telegramu Vašemu tražite detalje ali detalja za sada nema nikakvih. Danas ili sutra otići će Vaš izbor na potvrdu u Petrograd i od dana ministarskoga potvrgjenja Vi se brojite na službi. Ujedno s Vašim izborom pošao je i predlog da Vam se dade komandirovka na godinu »u Rusiju i za granicu« radi usavršenja u ruskomu i sanskritskomu jeziku. Ja mislim da će Vama najbolje biti da otidete u Petrograd, tamo ima valjanih sanskritista kakvih ne znam ima li u Germaniji mnogo, tako ćete se uzgred uvježbati i u ruskom jeziku. Potvrda ja mislim da će doći do 3—4 ili 5 nedjelja, tad ćemo Vam pisati, kad Vam se treba uputiti, ali svakako okolo polovice budućega mjeseca morate biti spremni na put. Hoćete li prije ili poslije komandirovke voditi familiju ovamo, to od Vas zavisi — ali kako Vam i prije kazah, življenje je ovgje skupo pa bi bolje bilo, kad bi ih u Zagrebu ostavili. Potpora za preseljenje, govorih s rektorom, može biti da Vam se omjeri više nego 600 rubalja radi toga što

---

[1] Телеграм од 12 марта гласи: Docteur Jagić, Agram Croatie Hier soir conseil universitaire Vous a élu professeur extraordinaire de l'Université. Gratulor. Bogišić.

ste Vi oženjeni (meni dadoše samo 600 rubalja). U istoj sjednici bi izabran za »исполняющаго должность« ekstraordinarnoga profesora Makušev, on će do koji mjesec biti ovgje... Danas pisah Sreznjevskomu o Vašemu izboru da se i on s nama veseli. Čestitajte Vašoj gospogji o tom uspjehu i kažite joj moj naklon. Kad mi pišete trebalo bi mi znati, je li živ Leger u Parizu i kako se ekonomno nalazi. À propos. Ja znam, da će naši tamošnji prijatelji zagrajati na mene i kazati da Vas ja hoću izvući iz Zagreba. Vaša će dužnost biti umiriti ih i kazati : da sam ja vršio prijateljsku dužnost ne gledajući na posljedice, kad sam nastojao da dobijete kruh naš svakdašnji, koji Vam tamošnjom gospodom uzet bi. U ostalom uvjerite ih, da ćete Vi i unaprijed raditi na korist naše domaće književnosti i da ćete to moći tim u višem razmjeru činiti, čim budete bolje obsrkbljeni s materijalne strane, a osim toga budete moći upotrijebiti neposredno sve koliko blago ležeće u ruskim arhivima i bibliotekama. Vrhu svega toga, ako ih to interesira, uvjerite ih da ćete svojim izgledom i mene moralno prinugjivati da više radim etc. Sapienti sat!«.

Тиме је преписка, колико се односи на моје избрање за професора у »новоросијском« университету, исцрпена. Не налазим потањега извештаја о самом акту избора, свршенога у »совјету«; није ли га у опће било или се то писмо, ако је било, кудгод заметнуло (јер лако да сам га показивао пријатељима), тога више не памтим. Ако ми Богишић није послао потањих вести о избору у совету, то би могло бити за то, што није резултатом био посве задовољан. Ја да истину кажем нисам се нигда о томе много занимао, да тражим у протоколу оне седнице који је број гласова био са »да«, који ли са »не«. Како се из Богишићевих писама види, он си је друкчије представљао мој даљњи поступак него ли сам га ја извео. Нисам тако хитао да оставим Загреб, како је он рачунао (у место априла одох из домовине истом у октобру); нисам хтео у Петроград, да онде потање изучавам санскритски језик, како ми је он предлагао, већ се упутих у Берлин, и напокон, што је за мене најглавније било, не хтедох оставити жену с децом у Загребу, већ кад је већ тако суђено било, одосмо сви у један пут! Наставићу још неколико писама Богишићевих.

2 априла писа ми : »Poslije pisma koje Vam pisah poslije telegrama, držim da ne treba drugo da Vam pišem, nego samo kratke odgovore na Vaša pitanja postavljena na mene u pismu tek jučer primljenom : kad ćete da se uputite u Rusiju ? Valja najprije da čekate potvrgjenje ministarsko, t. j. Vaše potvrgjenje profesure i potvrgjenje komandirovke. To su sasvijem dvije različne stvari. To potvrgjenje će doći do 2—3 nedjelje od prilike. Tad će Vam se poslati a) dekret naimenovanja, b) instrukcija Vaše komandirovke, koju posljednju sastavit će fakultet a savjet potvrditi. Na koji ćete universitet i tomu slične podrobnosti ostavljaju se na izbor komandirovanomu ; bit će samo rečeno da Vam se komandirovka daje za granicu i u Rusiju radi usavršenja u sanskritu i u ruskomu jeziku. Najbolje će mislim biti da

prije svega otidete u Germaniju 3—4 mjeseca, a ostale 6—7 mjeseca da probavite u Petrogradu radi ruskoga jezika a zajedno s tijem i radi sanskrita, jer kako i sami znate u Petrogradu ima sanskritista ništa gorjih nego u Germaniji. Vaša se služba računa od dana ministarskoga potvrgjenja a ne od dana položenja zakletve kako u Austriji. Bilo bi svakako dobro da donesete sa sobom svoju knjižnicu; ako troška bude, universitet će Vam naznačiti jedno 150—200 rubalja više nego drugijem pa mirna krajina. Što se formalnosti tiče Vi možete odmah pisati L e o n t o v i ć u — ako i po hrvatski — izraz blagodarnosti prema njemu (rektoru), prema sovjetu i fakultetu, a on će to doložiti s v o j i m r i j e č i m a gdje treba, pa i tim mirna krajina. Javite meni ili L e o n t o v i ć u, hoćete li da Vam se odmah počnu šiljati novci poslije potvrgjenja — jer znajte da ćete nekoliko procenata na agju morati gubiti, jer universitet šalje novce za granicu preko svojega bankijera a ne directe. Onomadne pisavši D a n i č i ć u, misleć da se u Zagrebu znade za Vaš izbor, učinih Vam medvjegju uslugu, t. j. pitah ga kakovo je upečatljenje proizvelo izbranje J a g i ć a profesorom odeskoga universiteta ? Ne znadoh, da ćete Vi to skrivati. Naklon moj Vašoj gospogji. Da ste mi zdravo i veselo. Vaš V. B o g i š i ć. À propos. Valjda se R a č k i naopako na me rasrdio : ne piše mi odavna, pače ni odgovora ne primih na moje posljednje pismo. Dovodeći to u saobražaj s opomenom da pošaljem natrag rukopis statuta akademijina, pomišljam da se namjerava izdavanje juridičkih pametnika, meni povjerenih, prenijeti na koga drugoga. Molim Vas da me povjerljivim načinom o tom obznanite da se znadem vladati. U tom slučaju ja bih odmah počeo ovgje izdavati pametnike, da mi dosadanja rabota ne propane — a razumije se, da ne bi u Zagreb poslao veće ni bibliografije, koja će skoro biti gotova, jer nijesam namjeren biti ničiji fakin. U ostalom to sve neka ostane megju nama. . . Do jedan mjesec i pô dana mislim doći do Beča. Mogli bismo se tamo sastati i narazgovarati. Ja ću iz Beča u Prag a odtuda u Švajcariju na odmor ili gdje god na vode. Još nešto. Prije nego definitivno primite izbor, molim Vas da pročitate još jednom moje pismo u komu Vam kazivah kako je drago ovgje življenje itd., jer ako sam dužan bio kao prijatelj i činom pokazati svoju ljubav a ne samo u riječima, nikako ne mogu na sebe uzimati još uz to i eventualnu odgovornost. Vi ste čovjek koji možete i bez predrasudâ suditi. . . promislite, omjerite i odsjecite. Koliko god ja želim imati pouzdana prijatelja kod sebe, ipak gdje o delikatnih životnih pitanjih ide riječ, tamo ja ne mogu kazati ni d a ni n e. Neka Vas ova moja opaska ni malo ne prestraši, jer nije povoda nikakvom strahu, ali ja hoću izvaditi sebe od svake odgovornosti. Moje je mnijenje dakako, da ćete Vi i s v o j položaj odeskom profesurom u svakom obziru veoma poboljšati a da neće ni za n a š u u ž u o t a č b i n u od nekoristi biti, ali ja nijesam papa pa ako moja pogrešljivost siluje me da uzmem odgovornost na sebe u odlukam koje se mene tiču, nikako neću te odgovornosti da primam glede odluka tičućih se drugijeh lica, pa bili to i najbolji prijatelji. Dixi et salvavi animam a Vi opet

Vam kažem ne plašite se ni malo od mojih riječi nego promislite pa odsjecite«.

На колико се још опомињем, нисам овим опоменама пријатеља Богишића ја дао повода, јер и ако сам које шта питао, то није значило да не мислим поћи у Русију; та ја нисам ни имао никакова избора, јер ми нису биле ни с које стране стављане понуде да останем. Ако сам стављао какова питања, то ће бити било да задовољим жељи моје драге жене, која је могла бити нешто забринута, ипак ни она није се колебала, већ куд ја туд и она. А пријатељи, као Рачки, што су могли за мене учинити, када знамо, да је и његова експистенција висела о бискупу Штросмајеру? Рауховој је влади било посве право, да одем.

Док је Богишић и пред избором и после избора једнако водио бригу о мојој ствари, није ни Срезњевски престао водити са мном преписку другојачије садржине, а одескога се питања није даље дотицао, ван колико је управо требало. Има писмо од њега од 21 фебруара 1871 г. које ћу овамо уметнути, јер се тиче пријатеља Ламанскога: »Вотъ уже прошелъ цѣлый мѣсяцъ съ тѣхъ поръ, какъ я получилъ Ваше письмо а все только собираюсь писать къ Вамъ. Даже и нужно было писать, но то одно то другое мѣшало. На конецъ третьяго дня я рѣшилъ что сегодня вечеромъ возьмусь за этотъ листокъ и вотъ въ самомъ дѣлѣ взялся. Послѣдняя причина по которой я отложилъ письмо къ Вамъ была докторскій диспутъ В. И. Ламанскаго, на которомъ я долженъ былъ явиться въ качествѣ оппонента. Еще за годъ передъ этимъ факультетъ призналъ его достойнымъ степени доктора, но совѣтъ университета не нашелъ удобнымъ утвердить безъ публичнаго диспута, такъ какъ Ламанскій членъ университета. Между тѣмъ онъ печаталъ начало своего большого труда объ историческомъ изученіи греко-славянскаго міра въ Европѣ. Первая часть его вышла и хоть мы знали, что Ламанскій пишетъ и печатаетъ другой трудъ для докторской степени, но стали просить его, чтобы онъ не затягивалъ дѣла и уговорили изданную книгу представить вмѣсто диссертаціи. Диспутъ назначенъ былъ на сегодня и былъ. Онъ длился съ 1 часу почти до 5-ти. Ламанскій показалъ себя разумѣется такимъ, какимъ въ самомъ дѣлѣ, даровитымъ, очень много знающимъ, сдержанно страстнымъ, благороднымъ и искреннимъ. И мнѣ на сердцѣ такъ легко, какъ будто я самъ въ чемъ нибудь успѣлъ. Книгу свою онъ конечно Вамъ пришлетъ и потому я ничего не скажу о ней кромѣ того что она обратила на себя вниманіе очень многихъ, нашла себѣ и враговъ между прочимъ между тѣми, которымъ тяжело отвыкать отъ привычныхъ заблужденій, нашла себѣ и почитателей и въ всякомъ случаѣ заставитъ думать (что у насъ очень и очень нужно). — Теперь поворочу оглобли моего письма къ главному дѣлу. Вашъ дипломъ по желанію Богишича посланъ въ Одессу и застрѣлъ было на пути по причинѣ снѣговъ, а Даничичевъ дипломъ посланъ

въ Загребъ и при немъ корректурный листъ Вашего диплома; если Вы его еще не имѣете, то возьмите у Даничича. Вмѣстѣ съ тѣмъ Вы должны были получить предложеніе Академіи Наукъ о разборѣ сочиненія г. Безсонова о Крижаничѣ на Уваровскую награду. Надѣюсь что этимъ предложеніемъ Вы не затруднитесь и примете его какъ знакъ уваженія къ Вамъ и потому не лишнимъ считаю сообщить Вамъ по дружески мое мнѣніе о томъ, какъ Вы должны исполнить это дѣло. Ограничиться простой оцѣнкою труда г. Безсонова Вы не должны: лучше если оцѣнка будетъ только прибавленіемъ къ труду Вашему, лучше если главная часть его будетъ занята изложеніемъ данныхъ о Крижаничѣ по всѣмъ источникамъ какими можете пользоваться и особенно по тѣмъ, которыми г. Безсоновъ пользоваться могъ и не воспользовался. Это даетъ Вашему труду независимое значеніе. Въ оцѣнкѣ труда г. Безсонова будьте осторожны, хоть и прямы, избѣгая и лишнихъ упрековъ и лишнихъ похвалъ. Имѣйте въ виду, что если академія, на основаніи Вашего отзыва, присудитъ г. Безсонову награду, то статья Ваша будетъ напечатана и возбудитъ къ себѣ вниманіе благопріятелей и неблагопріятелей г. Безсонова, а то и другое одинаково для Васъ излишне (? не изл.?). И вовсе не лишне будетъ, если она возбудитъ вниманіе къ Крижаничу и объяснитъ, что̀ онъ такое. Желалъ бы я что бы она была не малаго размѣра и что бы при ней были приложены неизданные или давно изданные и мало извѣстные источники, иными словами: что бы Вы за нее не только получили отъ академіи золотую медаль, но и въ высшемъ обществѣ нашихъ читателей пріобрѣли ту почетную извѣстность которой такъ достойны. Не принадлежа къ числу славянофиловъ я тѣмъ не менѣе (что бы не сказать тѣмъ больше) считаю необходимостью, чтобы у насъ на Руси какъ можно болѣе распространялось должное и основательное уваженіе къ дѣятелямъ славянскимъ и особенно къ писателямъ, а оно не можетъ распространяться безъ ознакомленія съ ихъ трудами, безъ умноженія увѣренности въ важность этихъ трудовъ, безъ имѣнія ихъ подъ руками. Кланяйтесь отъ меня всѣмъ и каждому изъ Вашихъ достойныхъ сотоварищей и поцѣлуйте отъ Срезневскихъ всѣхъ Ягичей — 22 февр. Оканчиваю сегодня потому что вчера помѣшали дописать. Мнѣ снилось что Вы съ семействомъ у насъ, что мы съ вами пришли въ нашу столовую къ утреннему чаю и застали что старшая моя дочь и Ваша женочка хлопочутъ за кофе и дочь моя объясняетъ ей подробностно самоваръ и мой маленькій Всеволодъ ставитъ на столъ разныя игрушки передъ Вашей дочеркой и она говоритъ мамашѣ своей что его не понимаетъ. У нее большіе темные глаза, большіе темные волоса, красныя щеки, а мамаша глядитъ улыбаясь и нѣжно говоритъ: то је чудновато. Вы малы ростомъ а руки у васъ толстыя. Есть ли тутъ что похожее на правду?«...

Неколико дана иза тога, т. ј. 26 февр. 1871. посла ми Срезњевски опет писмо, у којем пре свега захваљује за послати му

препис читавог текста »Градскога закона« (πρόχειρος νόμος) из Иловичке крмчаје од г. 1262, а гледе Безсонова наставља свој савет овако: »Вы лучше сдѣлаете, какъ мнѣ кажется, если выразите свой взглядъ на книгу не приговоромъ а дѣломъ: изложеніемъ содержанія и сообщеніемъ новыхъ данныхъ о Крижаничѣ въ связи съ прѣжде извѣстными и съ рѣшеніемъ вопроса, чѣмъ именно помогаетъ книга Безсонова тому, кто хочетъ узнать Крижанича основательно. Позволю себѣ напомнить что Безсоновъ за нѣсколько лѣтъ передъ этимъ издалъ одно замѣчательное сочиненіе Крижанича о государствѣ (при Русской Бесѣдѣ), а Бодянскій еще прежде издалъ его слав. грамматику (въ Чтеніяхъ). Очень бы важно было имѣть оцѣнку и перваго сравнительно съ одновременными и прежними трудами другихъ политич. писателей, но оно вовлекло бы можетъ быть Васъ въ продолжительныя изысканія и потому хорошо было бы увидѣть хоть указанія на такіе же труды одновременниковъ. Грамматику же конечно Вамъ легко оцѣнить сравнительно. То и другое мнѣ кажется могло бы дать вѣсъ Вашему труду. Говоря впрочемъ это, я прошу Васъ принять мои слова какъ дружеское пожеланіе, не болѣе, откровенно и простодушно высказанное, но легко можетъ быть также что на него не стоитъ обращать вниманія, потому что я Крижаничемъ нисколько не занимался. Главное что я хотѣлъ сказать касается не содержанія Вашей статьи а языка. Если Вамъ трудновато безъ затраты времени писать по русски, напишите по сербско-хорватски. Это ничему не можетъ помѣшать. Даже были и примѣры: такъ Ганушъ написалъ свой отзывъ о книгѣ Котляревскаго по чешски. Кто ни будь переведетъ а для засѣданія академіи по примѣру этого и не нужно«. Ја сам ваљда у писму ставио нањ питање, не би ли се смео одрећи од те понуде; на то Срезњевски одговара: »Что касается до отказа Вашего, то мнѣ кажется онъ не будетъ ловокъ, не къ стати и вмѣстѣ съ тѣмъ болѣе для академіи непріятенъ, что у насъ нѣтъ на виду ученаго, которому бы можно было поручить это дѣло съ довѣренностью въ безпристрастіе и вмѣстѣ въ знаніе дѣла. Нѣтъ пожалуста не отказывайтесь. Худого Вы не сдѣлаете ничего, а хорошее сдѣлаете и отдѣльно въ отношеніи къ Крижаничу и вообще въ отношеніи къ успѣху западнославянскихъ элементовъ въ академіи нашей. Надѣюсь никогда не заслужить отъ Васъ упрека въ неискренности. Вашъ И. Срезневскій«.

Када је добри Срезњевски дознао о избору одескога университета, написа ми 22 марта 1871 ово писмо: »Не могу не радоваться что случилось такъ какъ мнѣ сердечно хотѣлось. Вы пріѣдете къ намъ и не какъ гость а какъ свой, пріѣдете къ себѣ домой. Ваши достоинства могутъ быть твердой порукой, что найдете у насъ уваженіе и любовь. Что же касается до Вашихъ связей съ родиной, то отъ Васъ самихъ будетъ зависѣть поддержаніе ихъ въ большей или меньшей силѣ. Переѣздъ къ намъ ни къ чему не обязываетъ Васъ въ этомъ отношеніи. Если бы паче чаянія житье — бытье у насъ Вамъ

не понравилось, то Вы всегда можете воротиться. Не думаю въ прочемъ, что свыкнувшись Вы не найдете въ насъ и у насъ ничего такого, что можетъ Васъ привязать къ намъ. Говорю свыкнувшись, потому что съ начала Вамъ можетъ кое-что а можетъ быть и многое не понравится. Объ ускореніи рѣшенія я попрошу товарища министра народ. просвѣщенія. На вопросъ: куда Вамъ переѣхать на этотъ льготный годъ, я положительно отвѣчаю: сюда на Васильевскій Островъ, съ начала прямо къ намъ какъ домой а отъ насъ на какую нибудь квартиру, которую мы вмѣстѣ поищемъ. Здѣсь Вы будете между Русскими, слѣдовательно не потеряете времени для изученія Русскаго языка. Что же до санскриты, то найдете у насъ отличныхъ знатоковъ и между прочимъ Косовича и Минаева. Косовичъ знаетъ хорошо Зендъ, Минаевъ Пелви. Захотите познакомиться съ китайскимъ и для этого найдете отличнаго знатока въ Васильевѣ. Собесѣдниковъ по сравнительному языкознанію найдете также. Книги и рукописи будутъ къ Вашимъ услугамъ въ порядочномъ изобиліи. Навѣрно увеличите и свою библіотеку дарами дружбы и уваженія. Что будетъ съ нами лѣтомъ, я еще не знаю: мнѣ бы надобно было поправить свое здоровье поѣздкой куда нибудь. Хотѣлось бы переѣхать на лѣто со всей семьей въ Москву, но какъ это случится, не знаю. Мы будемъ съ Вами въ перепискѣ и слѣдовательно обо всемъ успѣемъ условиться.

28 мар. веч. Христосъ воскресе! Я остановился съ письмомъ, чтобы узнать хоть что нибудь о Вашемъ дѣлѣ и написать Вамъ. Вздумалъ было выѣхать самъ, но по нездоровью воротился домой, и вотъ только третьяго дня вечеромъ получилъ отвѣтъ. Вчера и сегодня до вечера не могъ удосужиться написать Вамъ, и вотъ почему оканчиваю письмо такъ не скоро послѣ этого какъ началъ. Министръ принялъ представленіе Новороссійскаго Университета очень благосклонно и отвѣчалъ бы немедленнымъ согласіемъ, если бы на годовой срокъ льготы для Васъ не требовалось согласія Государственнаго совѣта. На этомъ дѣло и остановилось. Оно впрочемъ приготовлено къ докладу, такъ что Вы ждать будете не долго. Мнѣ бы очень хотѣлось увидѣться съ Вами здѣсь прежде наступленія лѣта, чтобы принять лично участіе въ устроеніи Вашемъ. Постарайтесь сдѣлать такъ чтобы по увѣдомленіи не долго медля собраться въ путь. Книги свои Вамъ придется вѣроятно отправить прямо въ Одессу, чтобы не издерживаться напрасно на перевозку. Объ этомъ спишитесь съ Богишичемъ«.

Ја сам слушао савете Срезњевскога, у колико сам налазио да их могу испунити. Тако па пр. нисам се одрекао да напишем одзив о књизи (или расправама) Безсонова о Крижанићу. Моја оцена, написана српскохрватским језиком, наштампана је у Раду, у књизи XVIII. 1872 г. Ја нисам ни после сметао Крижанића с ума, док није напокон о његовој тристогодишњици рођења изашло моје опширно биографско дело: **Život i rad Jurja Križanića o tristogodišnjici njegova rođenja** (U Zagrebu 1917.

8⁰ VII. 510, као XXVIII-а књига Дјела Југослав. академије). За ону сам оцену у Раду добио медаљу Уваровску, која је тада вредила около 100 рубаља, а ја сам је разменио г. 1873-е у Прагу те за добивене новце купио златан сахат, који се није одликовао тачношћу као ни сада. Али мојега плана, да пре но што ћу ући у Русију, дођем на неко време у Берлин, нисам се одрекао и не жалим, што сам у томе питању био непопустљив. Међутим Срезњевски није престао терати у Петрограду код министарства скоро решење свих питања, која се мене тицаху. У писму од 8 маја јавља ми: »Посылаю Вамъ въ подлинникѣ записочку только что полученную мною изъ министерства. Душевно радуюсь что дѣло наконецъ рѣшилось«. Ствар је била запела тога ради, што је министарство финансија морало одобрити исплату 2000 рубаља за моју командировку. Осим тога имао је министар неприлика ради своје реформе у гимназијама, где је уводио на врат на нос претераним начином класицизам. Сам Срезњевски признаје у истом писму: »Изъза этого преобразованія поднялась въ нашихъ повременникахъ страшная буря и партіей противной высказано было ему много непріятнаго. Это бы еще куда ни шло, но и въ самой коммиссіи Государственнаго совѣта, гдѣ проектъ былъ обсуждаемъ, нашлось много противниковъ умѣющихъ себя защищать, бороться съ которыми нельзя было безъ приготовленія. Дѣло это перешло теперь въ общее собраніе Госуд. совѣта, гдѣ и будетъ рѣшено по частямъ большинствомъ голосовъ. Дѣло занимательное. Министръ предложилъ преобразовать всѣ гимназіи Имперіи въ полные классическія съ усиленнымъ изученіемъ двухъ древнихъ языковъ чего доселѣ не было, а для тѣхъ которые не хотятъ или не могутъ долго учиться, устроить реальныя училища. Противъ этого-то завопили многіе, очень многіе, между прочимъ и ученые люди, особенно изъ принадлежащихъ къ физико-математическому факультету, завопили устно и печатно, предлагая замѣнить древніе языки науками естественными. Защитники древнихъ языковъ также не дремали, напротивъ того: закричали они, можно сказать залаяли. Это междоусобіе въ своемъ родѣ такое же рьяное какъ между Версалью и Парижемъ, заняло всѣхъ такъ что и разговору было только объ этомъ вездѣ, и изъ двухъ партій развилось ихъ много. Всякая хотѣла дѣйствовать на коммиссію Госуд. совѣта въ свою пользу и обручивала всѣ другія. Къ чести этой распри можно замѣтить, что очень немногіе имѣли въ виду что нибудь личное, лично выгодное. Большей части борцовъ хотѣлось только настоять на своемъ. Кончится,какъ кажется, непремѣнно въ пользу древнихъ языковъ; но какъ на долго кончится, это вопросъ. Немудрено что при новомъ министрѣ будетъ затѣяно опять что нибудь новое. Какъ бы это ни было, Вы можете собираться въ дорогу. Мнѣ бы очень хотѣлось дождаться Вашего пріѣзда, т. е. чтобы Вы пріѣхали сюда не позже какъ черезъ мѣсяцъ. Я впрочемъ еще напишу Вамъ«. Записка коју је Срезњевски приложио своjему писму гласи овако: »8 мая 1871 Воронинъ: Сего дня полученъ въ Министерство Народ-

наго Просвѣщенія отзывъ Министерства Финансовъ объ ассигновани доктору Я г и ч у 2000 рублей, а утвержденіе его экстраординарнымъ профессоромъ будетъ подписано министромъ народнаго просвѣщенія въ будущій докладъ,т. е. въ будущую субботу«. (т. ј. 27 маја по новому).

Ја сам на ово писмо ваљда одговорио С р е з њ е в с к о м у, да не могу онако брзо, како је он мислио, оставити домовину. То је увиђао и он, зато ми пише у писму од 15 маја 1871, да летом не бих никога у Петрограду нашао : »По этому очень хорошо сдѣлаете, если проведете время, какъ писали, въ Германіи. Я можетъ быть позже поѣду въ Германію или хоть черезъ Германію. Можетъ быть гдѣ нибудь и встрѣтимся, особенно если Вы напишете мнѣ гдѣ и когда Вы располагаете быть. Домой предполагаю возвратиться въ сентябрѣ . . . Съ нетерпѣніемъ жду свиданія съ Вами чтобы поговорить лично«.

Међутим има једно без тачног датума писмо Б о г и ш и ћ а (можда већ из Беча ?), у којем говори, да му је Л е о н т о в и ч (ректор одеског университета) писао ово : »Дѣло Я г и ч а я устрою. Я предложилъ Б о г д а н о в с к о м у (такъ какъ онъ теперь исправляетъ должность ректора) официально увѣдомить г. Я г и ч а о его назначеніи и распорядиться в ы с ы л к о й е м у ж а л о в а н і я. Что касается подъемныхъ денегъ, то этотъ вопросъ я с а м ъ подниму въ с о в ѣ т ѣ ; предоставлять это Б о г д а н о в с к о м у я не хочу въ виду того, что большинство какъ Вы знаете вообще враждебно настроено противъ Б о г д а н о в с к а г о и всякихъ выходящихъ отъ него предложеній«. Б о г и ш и ћ додаје к тому од своје стране : »Tomu ne treba komentara. Ako i nijeste ništa od Odesita primili, mislim da je to dosta da Vas umiri«. Ако је ово писмо писано у Бечу, тада пада у нешто касније време него једно из Цариграда и једно друго из Беча. Цариградско је писмо од 28 маја 1871 (биће по старому): »Pišem Vam s puta, na ime »iz Stambula grada bijeloga«, dakle cigle dvije riječi : Prekojučer se uputih iz Odese a jutros dogjoh u Carigrad, gdje ću ostati 4—5 dana a odavle ću po Dunaju put Beča, gdje ću držim biti okolo 7 ili 8 junija (ako se ne budem svraćao u Bukarest i Biograd). Kad ne bi bio dosadljiv put po Savi i kad bi trefio na parobrod koji tamo ide bez čekanja, išao bi preko Zagreba u Beč, ali tako neću i radi toga što se bojim da me vaši panduri ne uzmu za ruskoga agenta pa da zla ne snagjem. Ne znam hoće li mi bečki poslovi i posalki, koje imam obaviti u Njemačkoj, dopustiti doći u Zagreb. Zato ako ćete da se vidimo, što bih veoma želio, valjat će Vam skoknuti do Beča — u ostalom ne treba odmah, jer ću ja ostati u Beču najmanje dvije nedjelje pa Vam i od onamo pisati mogu, hoću li moći u Zagreb. O potvrdi Vašoj ne treba Vam dvojiti, sve je učinjeno po propisanomu redu, dakle falit ne može — ako je zapelo, to će biti s kakve formalnosti, koje se lako ustraniti mogu. Ne bojte se dakle ničemu« . . . Исто тако биће одмах након његова доласка у Беч писано ово писмо пре онога с. исписом из Л е о н т о в и ћ а, које

говори : »Ja prispjeh tek prekjučer u Beč, gdje mi je namjera ostati još 10—12 dana. Hoću li u Zagreb, zavisi od toga, hoću li bit gotov s nekijem ovgješnjim poslima i hoće li ostati novaca, jer potroših mnogo i vremena i novaca u Carigradu, a preko budgeta ne bih rad trošiti. Ja ću se dakako starati trknuti se i tamo, ali ne jamčim; još ne opredjelih ni to, bi li u Zagreb prije čim otidem u Prag i Švajcariju ili kad se od onamo vratim. To je što Vam znah kazati a sad se Vi vladajte kako znate. Milo mi je da dobiste povoljne glasove sa sjevera; u ostalom kako Vam ja već nekoliko puta kazah, nije nikakve sumnje moglo biti. Ako mi u ove 10—12 dana budete htjeli pisati, adresirajte pismo na Gerolda«. Сада долази оно писмо са извештајем Леонтовићевим, јер почиње овако : »Pošto otpremih jučer pismo, dogje mi pismo od Leontovića«. Богишић задржао се у Бечу дуже него је рачунао, јер још од 2 августа 1871 има једно писмо од њега из Беча, у којем се говори о његовом делу »Pisani zakoni na slovenskom jugu«; он ми је неке делове послао у рукопису за штампу те молио да се ускори штампање. Из Беча је отишао у Салцкамергут; једно ми је писмо послао 22 авг. из Гмундена, друго 25 авг. из Ишла. И у тим писмима говори се о мојој ствари, као нерешеној. Али ово нерешење није се односило к именовању, које је већ свршено, већ к новчаному питању, т. ј. к асигнацији плате. У првом писму говори : »Odesiti kako Vam već kazah gori su Vam od Dubrovčana. I ja mislim da će malo pisma pomoći, dok ja ne dogjem u Odesu, što će biti do 13 sept. najdalje. U ostalom ja ću još jednom pisati Leontoviću za novce a pišite mu i Vi. Ako mu pišete, javite mu da ćete u septembru mjesecu poslati dio svoje mebeli iz Beča te da je meni preporučite, a da ćete drugu polovinu sobom donijeti; tako ću ja nešto pokućstva što kupih u Beču prenijeti u Odesu bez platiti daciju. Vidite li Vi dokle dopire čifutsko-dubrovačka industrija! Na moje ime ne mogu, jer je prošla godina od kako sam u Rusiji, a svaki profesor zagranični ima pravo do 1000 rub. dacija dovesti sobom ili za godinu poslije dolaska iza granice, a u mene neće biti ni 100 rubalja.« Ја сам и опет потакнуо питање, да ли да повезем одмах са собом фамилију. Сад ће Богишић, другојачије него пре неколико месеци, саветовати да одмах сви одемо у Петроград »da ne bi došli u opasnost otići što no kažu »po zlu putu«, те наставља : »Vraćajući se opet na nervus rerum, ja ću opet pisati, ali ako ne bi pomoglo, ne uzrujavajte se ni malo, jer ću ja, pošto dogjem u Odesu, naručiti da Vam se odmah pošalje assignovka novčana na kakova bankijera. U ostalom Vi, ako namjeravate u Germaniju, prije 10—15 oktobra ne otvara se, kako znate, nikakav univerzitet, a što Vam je odlaziti prije? Najučtiviji naklon Сидоніи Петровной (тако је на руски начин било »имя и отчество« моје драге жене) a Vami najsrdačniji pozdrav od Vašega iskrenoga V. Bogišića. Gmunden 22 augusta 1871«. Још ми прича овај весели догађај : »Sinoć je bio u ovgješnjem kasino koncerat, na kome, bez da je u programu stojalo, na jednom jedan iz koncertista (prof. Zamara iz Beča) počimlje poznati hrvatski marš. Pošto ga svrši, pleskanje nije znalo prestati a

osobito mu je pljeskao höchsteigenhändig slijepi Kalj Georgij hanoveranski, koji je bio takogjer na koncertu, da se je morao marš ponoviti. Začugjen tim hrvatofilizmom Gmundenskih Oberösterreichera zapitah što to znači da se igraju komadi prez programa (sic!). Kazaše mi, da je to za volju kralju hanoveranskomu, komu se taj komad najviše dopada, i kad je god on u koncertu, mora se taj komad svirati. Pače lani naredi da se extrakoncert dade na njegove troškove samo s pogodbom da se Kroatenmarsch kako ovgje zovu dva puta svira«. Штета што Богишић није поближе означио, који је то био познати марш. То ће може бити знати загребачки музичари.

У писму из Ишла прича ми, како му је Григорович дао више екземплара своје беседе, коју је држао у Одеси у славу Коменскога, молећи га да их »за границом« пораздели како најбоље може. »Dakako da sam ja držao da je najprimjernije staviti na raspoloženje predsjedniku prve glavne skupštine hrvatskih učitelja polovicu tih eksemplara kao nekadanji Šulrat a sadanji Šulmajster, pozdraviti i željeti uspjeha hrvatskim učiteljima pri tako važnoj zgodi kao što je njihova prva obća skupština. Radi navedena uzroka izvolite Vi to ustmeno učiniti kako bolje znate na moje ime. Ja sam uvjeren da će na skupštini biti i nemali broj učitelja iz donje Granice pak bih molio g. predsjednika da ih svijeh kao moje stare poznance najsrdačnije pozdravi od moje strane. Izvolite najposlije izručiti moj osobiti pozdrav i poštovanje g. predsjedniku Filipoviću«. Напосе спомиње Мијата Стојановића и Вурдељу. Богишић се вратио са свога пута у Беч 6 септ. те 7 септ. мени писао у Загреб: »Jučer dogjoh iz Ischla i Gmundena preko Monakova i Praga. U Pragu ostah 4 dana, gdje mi Patera kaza, da Vas čekaju s nestrpljenjem. Ja sutra odlazim put Odese i 12 ili 13 sept. bit ću onamo te ću se odmah postarati da Vam se pošalju novci i komandirovka«. Још пре његова одласка добих од њега глас, да је збиља напокон стигла за мене »меница« (ваљда код Рајевскога у Бечу, јер сам ја збиља прву новчану пошиљку из Русије добио код њега у Бечу у октобру). »Raspolagajte dakle: ili hoćete da Vam se mijenica pošalje tamo pa da je potpišete i opet pošaljete da bi Vam se novci poslali, ili ćete da Vas mijenica čeka u Rajevskoga, komu je i poslana dok Vi dogjete. Novci se mogu primiti kad mijenica potpisana bude u Angloösterr. Bank u Beču, jer je na nju mijenica i poslana. Pogledavši bolje u mijenicu ona iznosi 1178 f. i 76 novč. Bogme obogatiste. P.S. Ja večeras odlazim. Pišite Rajevskomu što želite da radi s mijenicom«.

Срезњевски беше се преко лета са својима преселио у Парголово. Одакле писа ми 15 јула 1871 занимљиво писмо с описом путовања по Волги. Како сам после много година и сам (1887) учинио један комад такова пута (из Јарослављa до Костроме), то ћу и то писмо уметнути овамо: »15 іюля 1871 Парголово подъ Петербургомъ. Я замедлилъ отвѣтомъ на письмо Ваше потому что нѣсколько недѣль не былъ дома: ѣздилъ по Россіи. Совѣстно мнѣ

было что я родившись на берегу Волги доселѣ не видѣлъ ее, и вмѣстѣ съ тѣмъ не видѣлъ и корня сѣверной Руси — и вотъ рѣшился поѣхать съ третьимъ своимъ сыномъ Борисомъ. Черезъ Москву гдѣ нельзя было не остановиться на недѣлю, мы поѣхали къ Троицѣ, какъ Вы конечно знаете, при монастырѣ (впрочемъ совершенно независимо отъ него) находится Московская духовная Академія, одинъ изъ 4-хъ богословскихъ факультетовъ нашихъ. Отсюда поѣхали въ Ростовъ, одинъ изъ древнѣйшихъ городовъ русскихъ, доселѣ сохранившій много древняго. Изъ Ростова пріѣхалъ на свою родину, въ Ярославль, стоящій на Волгѣ при впаденіи въ нее Которости. Далѣе путешествіе наше шло по Волгѣ до Нижняго Новгорода. Мы остановились только въ Костромѣ, гдѣ кромѣ коечего другого нельзя было не увидѣть знаменитаго по воспоминаніямъ Игнатьевскаго монастыря. Изъ Нижняго повернули на Владимиръ и изъ него ѣздили въ Боголюбово. Въ обѣихъ этихъ мѣстностяхъ есть также не мало древняго. Воротились черезъ Москву. Все это путешествіе сдѣлали мы по желѣзнымъ дорогамъ и на пароходахъ и съ такими удобствами, что не могли не радоваться. Вездѣ вмѣстѣ съ этимъ встрѣчались съ прекрасными людьми, достойными уваженія не только по уму и нравственному направленію, но и по образованности. Вездѣ видѣли удивительные успѣхи общественности и промышленности, не говоря уже о богатствахъ. Чтобы дать Вамъ хоть какой нибудь примѣръ, скажу Вамъ что по Волгѣ ходитъ теперь болѣе 500 пароходовъ,по Камѣ тоже сотни. Паруснымъ судамъ и счету нѣтъ. И тѣ пароходы, на которыхъ мы ѣхали, устроены не только удобно но и великолѣпно. И съ пароходовъ и изъ вагоновъ мы видѣли множество фабричныхъ трубъ, а въ нѣкоторыхъ мѣстахъ цѣлые города фабрикъ. Не могла насъ не поразить своей громадностью и та часть Нижняго которая построена для ярмарки. Она занимаетъ болѣе 4-хъ квадратныхъ верстъ на стрѣлкѣ при сліяніи Оки съ Волгою и представляетъ массу домовъ исключительно каменныхъ въ два и три яруса, расположенныхъ правильными улицами и рядами. Теперь пока тамъ нѣтъ никого кромѣ рабочихъ, а вотъ черезъ нѣсколько дней все переполнится такъ что число временныхъ жителей дойдетъ до миліона. Мѣсяцъ будетъ тамъ кипѣть дѣятельность а потомъ всѣ разъѣдутся и останутся одни дворники какъ зимою въ пригородняхъ дачахъ. Но всего не перескажешь. Къ сказанному прибавлю, что я остался очень доволенъ своей поѣздкой. Теперь собираюсь заграницу, именно въ Италію съ цѣлью обозрѣть древнѣйшія Христіанскія церкви. Ѣду черезъ Вѣну, куда и прошу Васъ написать мнѣ. Очень былъ бы радъ встрѣтиться тамъ съ Вами, хочется мнѣ завернуть и въ Загребъ хоть на одинъ день, но не знаю еще, на пути ли въ Италію или на возвратномъ. Хотѣлось бы также проѣхаться по Далмаціи, но это будетъ зависѣть отъ времени и денегъ. На всякій случай усердно прошу совѣта, кого мнѣ посѣтить въ Которѣ, Дубровникѣ, Сплѣтѣ, Шибеникѣ, Задрѣ, Сѣни (sic!), Рѣкѣ и Трьстѣ. Не думаю останавливаться во всѣхъ

этихъ городахъ, но впередъ не могу опредѣлить гдѣ именно остановлюсь и потому прошу о всѣхъ, равно и о Люблянѣ. Ѣду на дняхъ вмѣстѣ съ дочерью Ольгою. Если на пути не увижусь съ Вами, то прошу не забывать что по пріѣздѣ въ Петербургъ пріѣзжайте прямо къ намъ, какъ домой«.

Када је већ дошао био у Беч, написа ми 28 јула оданле ово писмо : »Сегодня я получилъ Ваше письмо, писанное третьяго дня и радостно прочелъ его громко не только передъ дочерью, съ которою ѣду, но и еще передъ однимъ Русскимъ (который къ стати сказать такъ обольстился тѣмъ что Вы написали, что самъ хочетъ ѣхать въ Загребъ и Далмацію), прочелъ радостно не потому что Вы написали по русски, а потому что т а к ъ написали. Я бы желалъ такъ владѣть сербскимъ языкомъ, какъ Вы владѣете русскимъ.« (Ја ћу овде уметнути, да је много лакше нешто написати после некога размишљања него усмено изрећи све што мислиш и желиш казати). »Завтра или послѣзавтра ѣдемъ изъ Вѣны въ Пештъ: хочется видѣть и этотъ городъ и Венгрію, въ которой я былъ за тридцать лѣтъ. Изъ Пешти къ Вамъ въ Загребъ, гдѣ за тридцать же лѣтъ я провелъ нѣсколько счастливыхъ недѣль въ обществѣ В р а з а, Р а к о в ц а, М а ж у р а н и ч е й итд., гдѣ было много жизни полной надеждъ и гдѣ теперь надѣюсь увидѣть исполненными эти надежды. Б о г и ш и ч ъ, съ которымъ мы видѣлись каждый день по нѣскольку разъ, сказалъ мнѣ что сегодня долженъ сюда пріѣхать к. Р а ч с к і й. Какъ бы я радъ былъ его увидѣть, но не знаю удастся ли. Теперь вечеромъ заходилъ къ намъ Б о г и ш и ч ъ, но еще не видѣвши Р а ч с к а г о и не зная, пріѣхалъ ли онъ. Ну какъ бы то ни было дня черезъ три-четыре мы должны увидѣться. По совѣту Б о г и ш и ч а мы остановимся въ гостинницѣ »zum Kaiser« (т. ј. к »цару Аустријанскому« у Илици). Све како ми овде писа С р е з њ е в с к и, тако се испунило. Он дође у Загреб, ако се не варам на два дана: не опомињем се право када се увидесмо, само знам да је сутра дан био мој гост и да смо после подне повезли се у Максимир. Јесам ли му могао показати колекцију Михановићевих рукописа, више се не опомињем. Судећи по писму које ми 3/15 авг. писа из Трста, у којем поздравља оба брата З о р и ч и ћ а, Р а ч к о г а, К у р е л ц а и Д а н и ч и ћ а, могу си мислити да је све ове видео у Загребу. Мени се чини, да је он судећи по мојим руским писмима већу окретност од мене очекивао у усменом објашњавању руским језиком, могао је дакле с те стране бити понешто разочаран.

После његова одласка из Загреба оста мени још два месеца боравка у домовини. У та два месеца распродавао сам ја нешто наше скромне имовине, уложене биле су књиге у сандуке, које су имале бити послане за мном у Одесу истом летом г. 1872, исто тако и већим делом покућство. Ја сам без прекидања довршавао неке књижевне послове оног времена, на пр. од старих писаца п р в и д е о В е т р а н и ћ а. Још 1870 г. у септембру умро ми у Вараждину о т а ц, није доживео жалости да види како му најстарији син као неки

изгнаник оставља домовину. Исте сам године 1870 био у Грацу, после смрти очеве, заједно са братом Карлом и Петром Зоричићем (ако се не варам). Чини ми се, да је те године Градачко господарско друштво славило јубилеј својега постања, а Петар Зоричић као тајник Хрватског господарског друштво би одаслан онамо као репрезентанат те узе са собом и мене, уписав ме као тобожњег члана Хрв. господарског друштва. Последица тог нашег учествовања у њиховом светковању била је та, да сам и ја постао — чудите се или се смејте — чланом кореспондентом штајерског (т. ј. градачког) господарског друштва. Имам још и диплом друштва; тај је потписан 11 јануара 1871 г.

Још пре но што одох из Загреба добих од Богишића из Одесе неке наруџбине за Берлин. Да кажем још и ово. После очеве смрти поразделисмо ми браћа (његова три сина) оставштину имовинску тако, да су мене допале оранице ($4^3/_4$ јутра). То је још и данас моје власничтво, које мислим оставити граду Вараждину за уздржавање нашега гроба и ако што остане за сиромашне ђаке.

IX.

Дне 9 октобра 1871 — био је понедељник — ваљало се напокон растати са Загребом. Како све време после отпуста из службе, гледао сам и од како сам знао да одлазим у Русију да не износим на видело ни малодушја ни обести; нисам хтео дати ни најмањега повода, да си моји победитељи мацарони брусе језике, ма им би мило било, кад би ме могли приказати као панслависта или агитатора. То би им се и хтело, да накнадно нађу какав прекор, пошто су осећали да онога, ради чега ме отпустише из службе, није било довољно да оправда тај њихов поступак против мене. Али ја им не дах ни најмањега повода; чак кад се већ за поуздано знало да ћу у Одесу, ја сам то колико се игда могло крио, да се о томе не би пуно говорило. Тако и сада за мој одлазак знало је само мало људи, осим најближега рода и најбољих познанаца. Да није прошло без суза, лако се је домишљати. Није лаган био задатак оставити у домовини браћу, женину мајку и очуха, толике добре пријатеље, напокон оставити домовину, за коју да радим према знању колико би се више могло, то би ми био највећи ужитак — оставити све то те се са женом и децом отиснути у далеки словенски свет на северу, где влада друго поднебље, други начин живота, други људи, други језик. Где тко могао би под притиском оваких осећаја клонути духом, предати се очајању : мене је уза сву озбиљност ситуације подржавала вера у оправданост мојих решења и нада у успех, који добра воља и енергија зајамчују. Да мојој нежној жени олакшам тај судбоносни корак, одлучисмо да ћемо путовати полагано са одморима. Прва станица где ћемо се уставити био је Градац; ту одседосмо код Erzherzog Johann-а на један-два дана. На одласку пут Беча заборависмо у колима извадити иза леђа читав свежањ

наших кишобрана, сунцобрана, штапова, а фијакер, и ако наручен из хотела, није био тако поштен, да нам ствари пошаље за нама у Беч. То је била прва довољно осетљива штета на нашем путовању. Довезав се у Беч обиђосмо неке познанике, као Миклошића, Прерадовића, породицу код које сам пре десет година живео као ђак. Осим Прерадовића нађох у Бечу још Дежмана са госпођом; с обојицом опростих се за увек, јер су у кратко време обојица умрли. У Бечу дадосмо се код неког мојим Шимунчанима познатог фотографа (Lafranchini) снимити; читава група није управо вешто састављена, али и сви ми изгледамо некако озбиљно и замишљено, као да хтедоше наша лица рећи: бог зна, што нас још чека. Из Беча повезе нас пут у Праг. Ту се нађосмо са познатим из Загреба професором Коржинеком. У његову друштву разгледасмо све знаменитости тог старинама обилатог града. Управо је тада Праг пливао у надама, да ће признање фундаменталних права чешкога народа донети мир и задовољство тому бисеру Хабсбуршке монархије, али до скора превариш е наде чешки народ, показаше му колико има држати до задане речи једнога монарха, који није нигда имао срца за словенске народе. Из Прага кренусмо у Дрезден, где смо уживали у гледању галерије слика и многих других збирки. Овде нам први пут упаде у очи велико изобиље свакојаких колача, нагомиланих пред дућанима. Развикана Саксонска Швајцарија не учини на нас јужњаке, са нашим дивним хрватским горама, шумама и височима, никакова особита утиска. Из Дрездена повезосмо се у Лајпциг. Ту сам хтео видети и бар једну лекцију слушати Георга Курциуса; то се и збило. Предавао је управо неки као увод у етимологију, ствар ми је била прилично позната, али начин предавања био је јасан и разговетан. Још сам у Лајпцигу походио младога тада слависта Лескина, код којега смо били позвани и на вечеру, чега се боље сећала моја покојна жена него ја. Из Лајпцига стигосмо напокон под крај октобра у Берлин. Ту смо већ из Беча преко неког урарског радника, који је тада радио код нашег познаника Кућака, наручили си две собице у старом делу Берлина иза ратхауза на углу Königstraße и Klosterstraße код неке госпође Еберт. Прво што сам учинио, пошто се како тако наместисмо у квартиру, који је слабо задовољавао, била је посета професору Веберу, који ме је врло љубазно, управо срдачно, просто ал искрено примио. Кад му се представих, прво му је било питање, да ли сам ја писац оне студије о словенском дѣ. Кад сам то признао, од оног часа кад му рекох да сам професор одеског универзитета, сматрао ме својим колегом, долазио који пут до мене а јоште чешће позивао к себи не само уз друге своје слушаче, него и напосе са женом и децом, у своју породицу, која се састојала од две кћери и једнога сина. Ја сам се дакако записао на сва његова читања, али активно радио сам само код читања и интерпретације Хитопадеше. То је било елементарно читање са вежбањем у богатим облицима санскритске граматике.

Сва моја марљивост и пажња беше концентрисана у проучавању тога предмета, ради којега сам био и дошао у Берлин. Вебер, водећи у својим записним књижицама тачне пописе о својим слушачима, признао ми је још касније, кад смо већ били заједно на берлинском универзитету, да је мене унесао у своје књижице као врло марљива ђака. Ја сам о мојем доласку у Берлин написао 28 децембра 1871 једно писмо Миклошићу, у којем говорим о Веберу ово : Die einfache Angabe, daß ich Ihr Schüler sei, sicherte mir überall einen sehr freundlichen Empfang, namentlich kann ich nur bestätigen, was Sie mir über Webers Freundlichkeit erzählten: er ist wirklich sehr liebevoll und wenigstens mir gegenüber höchst aufmerksam. Ich that wohl daran Ihrem Rathe zu folgen und behufs Sanskritstudien Berlin vor anderen Orten den Vorzug zu geben. Schon der Umstand, den ich allerdings nicht erwartet hatte, daß einzelne Collegia Webers blos 4—6 Zuhörer besuchen, ist mir insofern günstig, als ich dadurch öfters in die Lage komme activ mitzuwirken und an den Interpretationen mich zu betheiligen. Ich hospitire alle Collegia Webers: in dem einen wird nach vorausgeschickter kurzer Übersicht der Sanskritgrammatik nun Hitopadeša gelesen und hauptsächlich grammatisch erklärt. Daran betheilige auch ich mich activ und producire mich im Übersetzen und Analysiren Sanskritischer Declinations- und Conjugationsformen so sehr, daß mir Weber selbst sein Erstaunen über meine, für einen ergrauten Studenten ungewöhnliche Energie äußerte. Bei den übrigen Collegien bin ich für jetzt wenigstens passiv : es wird Rigveda gelesen, was seine großen Schwierigkeiten hat in dem dunklen Sinne der Lieder, und ein schwülstiges, für mich gar nicht interessantes indisches Drama. Endlich wird auch Zendavesta interpretirt, was mir von sprachvergleichendem Standpunkte sehr erwünscht kam, wenn man nur nicht auch hier schon wiederum so gänzlich im Unklaren wäre, was den Inhalt dieser heiligen Lieder betrifft. Soweit ich nach gewonnener einiger Einsicht in die grammatischen Eigentümlichkeiten der Zendsprache im Stande bin mir ein Urtheil zu bilden, ist die Ansicht Haugs und Webers gegenüber Spiegel und Justi wohl die richtigere, daß nämlich Zend nur im engsten Anschluß an Sanskrit verstanden werden kann. Ich finde Zend viel näher dem Sanskrit als z. B. das Litauische oder Lettische dem Slavischen oder sei es welche immer andere indoeuropäische Sprache der ihr nächst verwandten ; ja es fragt sich, ob Zend wirklich neben Sanskrit als eine selbständige Sprache und nicht vielmehr als bloßer Dialect aufzufassen sei : ich möchte ihr gegenseitiges Verhältnis dem des Lettischen zum Litauischen vergleichen. — Dank Webers Freundlichkeit wurde mir Gelegenkeit geboten mit mehreren linguistischen Celebritäten Berlins persönliche Bekanntschaft zu machen. Im Ganzen haben diese Herren wohl einen günstigen Eindruck auf mich gemacht, nur eins gefiel mir nicht und das bezieht sich auf die ganze Berliner Universität, das ist : das vollständige Außerachtlassen alles dessen, was slavisch heißt. Darin sind diese hochgelehrten Herrn merkwür-

dige Ignoranten und haben sich von dem gemeinen Leben, welches praktische Bedürfnisse vor Augen hat, wenigstens was Rußland anbelangt, weit überholen lassen. Ähnlich wie dem Slavischen ergeht es auch der sprachvergleichenden Wissenschaft. Denn wenn man von Steinthal absieht, der ja eigentlich Sprachphilosoph ist, haben sie Niemanden. Männer wie Haupt und Weber sollen diesem Studium abhold sein, indem z. B. Weber behauptet, man habe an Sanskrit genug, wo sich genug Gelegenheit biete Vergleichungen anzustellen. Ich gestehe zwar, daß ich Webers Ansicht bezüglich der Wichtigkeit des Sanskrits vollkommen theile — das führte mich ja nach Deutschland, dennoch bin ich mit den weiteren Folgerungen nicht einverstanden und bei aller Achtung vor Webers Tüchtigkeit als Indolog, seine Sprachvergleichungen und Etymologien, wie er sie gelegentlich vorbringt, genügen und gefallen mir durchaus nicht. Још спомињем Боница, који је поздрављао Миклошића, додајем да ћу до скора морати у Русију. Преко Вебера упознах већ сада Киперта, познатог географа и картографа. С другим »знаменитостима« берлинске мудрости нисам овај час имао никаквих конексија.

У зимним месецима нема човек прилике да разгледа берлинску околицу, даље од Тиргартена нисмо ни ми залазили. Напротив кад и кад могосмо посетити ово или оно позориште. Опомињем се, кад смо у Опери узели били ложу да слушамо једну Моцартову оперу, у којој су имале да певају две на гласу певачице, Малингер и Лукка, догоди се на самом почетку опере овај неочекивани intermezzo: обе певачице ривализираху, свака је имала своју партију одушевљених присталица. Као да су поклоници Малингеричини сувише шумно поздравили аплаузом њену појаву на сцени, Лукка нађе се увређеном те не хтеде почети своје роле. Завлада сметња на сцени и у публици, кортина буде спуштена и већ смо мислили да до представе неће ни доћи, али после неколико минута би за кулисама склопљено примирје те опера пође својим редом уз опће одобравање једне и друге партије. За нас би обустава тог уметничког ужитка била тим осетљивија, што смо госпођу Малингер сматрали на пола Хрватицом, јер се родила у Загребу, и ако је била душом и помислима чиста Немица, као и многе друге Загрепчанке оног доба. Овај сам пут у Берлину начинио само једну приватну посету, мојему некошњему бечкому професору Херману Боницу (Bonitz), који је сада био директором угледне берлинске гимназије »zum grauen Kloster«. Бониц обрадова се мојој посети, изрази сажаљење што у Берлину нећемо свега наћи онако, како смо навикли Бечу и његовој кухињи, даде ми добар савет, да нека покушамо о подне ручавати у Rathauskeller-у, позва ме чак једанпут к себи на вечеру, што се сматрало великим знаком пријатељства. Код Вебера упознах се са његовим напреднијим слушачима, Немцима Pischel и Jacoby и Италијанцем conte de Pulè; код њега видех још и професора Бенфаја и мојега бечког ко-

легу у осамдесетим годинама Билера (Bühler). Моја старија кћерка Јелка полазила је неку девојачку школу у Берлину те је њен напредак, нарочито у немачком језику, угодно изненадио њеног учитеља, који си је негде замишљао Загреб као онкрај културног света. У Загребу су опет чудом се чудили, да наша драга Јелка полази јавну школу у — Берлину!

Уз университет, где сам слушао само Веберова предавања, био сам врло прилежан посетилац берлинске краљ. библиотеке, али овде није ме привлачила компаративна граматика већ славистика: проучавао сам неке рукописе из некошње колекције Вукове те сам резултате наштампао у загреб. Старинама (Starine V). После Веберових предавања (од 2 до 4) више би пута мој љубазни колега предложио, да се малко прошећемо берлинским улицама а он ће ми којешто приповедати из историје града Берлина. Једном таквом приликом дође реч на незадовољство Пољака пруском политиком и на њихово захтевање, да добију на берлинском университету катедру пољског језика и литературе. Вебер упита мене, како ја о томе мислим. Мој је одговор гласио, да се ја не упуштам у пресуђивање питања да ли је захтев Пољака оправдан, јер не знам на чему они граде своју тражбину, али ја бих мислио, да је већ давно дошло време, да се и у Берлину оснује онаква опћесловенска научна столица словенске филологије, какову има Беч и какову има Берлин за романску филологију. Тај се мој одговор толико допаде Веберу да је одлучио у томе смислу написати чланак за Spenersche Zeitung. Он је то збиља учинио те к мени донео Bürstenabzug, да се уверим да ли је моје излагање добро схватио. Опомињем се, да сам на једном или на два места предложио мале исправке. Тако изађе чланак негде у новембру или децембру 1871 године, којега ја у штампаном облику нисам нигда читао, али толико знам, да је тај чланак Веберов дао први импулс к оснивању столице, на коју сам након неколике године ја био позван и заузео је. Тко би то био мислио! Ја се збиља за даљњу судбину онога чланка нисам ни мало занимао нити сам остављајући у јануару 1872 г. Берлин могао слутити, да ћу се тако брзо вратити у Берлин као први професор славистике на берлинском университету. Но — sic fata tulere.

Поред санскритског језика нисам у Берлину заборавио да се имам вежбати и у руском језику. Нашао сам неког медицинара из Русије (чини ми се управо из Одесе), с којим сам читао роман Чернишевскога Что дѣлать? У издању текста стављао сам акценте, што је најтежа ствар за свакога нерускога човека, који хоће да правилно изговара руски. Пошто се то мојим акцентима обележено издање сматрало »запрещеннымъ« за Русију, запленише ми га у Русији у цензури! Споменућу, да сам се у Берлину први пут састао са Фортунатовом, који је тада с командировком московског университета путовао по Германији.

Мој боравак у Берлину дао је повода живахној преписци са домовином, особито са пријатељима у Загребу. Док сам био онде, и

ако подаље од Беча, опет се рачунало, да нисам далеко одмакао, јер сам живео међу немачким светом, и ако нешто друкчијим него што је бечки. Како су и моје успомене на пријатеље, остављене у домовини, биле врло јаке, нисам пропуштао никоје прилике да им се јавим. Одатле стизаху пријатељски одговори, из којих некоје да овде споменем. Мој угледни господар од куће, у којој сам у Загребу живео све до одласка, адвокат Јакчин, чијим је синовима, Штефици и Јурици, моја жена давала лекције музике на клавиру, писа ми у децембру 1871 : Ne bi mogao dosta opisati, kako svi žalimo Vaš odlazak i kako želimo da se opet k nam povratite, ali kako je moći danas zaključiti, ne imademo tako blizu nadu tomu. Medjutim neće dobri bog i na nas pozabiti. А одмах после нове године добих од њега ово опширно писмо од 8. 1. 1872 : »Veleučeni gospodine i velecienjeni prijatelju! Najprie hvalim Vam srdačno od svoje strane i od moje porodice na iskrenoj čestitki k novoj godini, bog dao da Vam ova urodi onim plodom, koji si želite, kog pravedno očekivate i kog postići morate, ako tako i u buduće napredovali budete. Vi velite da Vam je milo čuti što se mi Vas i Vaše mile porodice sjećamo, a kako bi to drugčije i bilo, kad mi svi Vas sve radi Vašeg priaznog ponašanja iskreno štujemo i ljubimo i mogu Vam kazati, da koliko god putah iz svoje sobe na prag stupim i oči nehotice bacim na Vaša njegdašnja vrata, neugodno me u srcu dirne, što Vas više ne čujem i ne vidim, jedino teši me nada, da ćemo se još jednoč ovdi videti i grliti u povoljnijih okolnostih. Što god Vi pišete, milo je čitati, ali ovaj poslednji list je tako krasno pisan, da smo svi njega čitajući od radosti ushićeni bili — onaj list čitala je moja žena, moj šurjak, moj sin i supruzi Vancaš, osobito kad saznadosmo da ste zadovoljni a moja žena reče opetovano, da ide u Berlin do Vas. Oprostite mi, što ja u istom liepom stilu Vam neodgovaram, ja slovnice ne znadem i izrazujem svoje ćuti onako, kako su mi na srdcu; zadovoljan biti ću, ako samo razumiete što sam sve namjeravao kazati. Vi ste svoju rodbinu božjoj providnosti prepustili, to ste pravo učinili, ona će Vas pratiti do neočekivane sreće — znajte dragi prijatelju da se je i meni kao sinu neimućnih roditeljah tako godilo: ja kao 16 godinah star mladić vjerujući u milostivog boga odlučih svoju današnju sudbinu jednom rečju, kad naime pozvan pred odličnu osobu zapitan bih, hoću li primiti podučivanje na se — i srdce a ne um odgovori nehotice da hoću — ja dojdoh usljed toga u odličnu kuću, izškolah se i postao sam čovekom, komu hvala bogu danas dobro ide, ja nisam nikad ni pomisliti kamo li očekivati mogao da ću sve to postići, ja iskreno ispovedam da ne imadoh zato vlastite zaslužbine, osim što sam se kao diak dobro učio, poslie marljivo radio i pristojno ponašao, to je sreća bila, jer me je g. bog svigdar odlikovao, kad sam od jednoga odnošaja na drugi prelazio, a to su posljedice prvog mog odličnog čina. Stupajte dakle i Vi napred kako odlučiste, neće i Vam faliti sreće. Ja sam dovršio svoju rolu (ulogu), nalazim se na izmaku svog življenja i ne imadem nikakve želje više, već da si svoja dva sina za poštene i izobražene državljane odgojim, koji ćeju kadri biti, kad u

crnoj zemljici jur počivao budem, sebe svojim vlastitim trudom na pošteni način hraniti i uzdržavati. Oprostite što Vam toliko o svojih odnošajih pišem, ja je napomenuh zato, da i Vas na postojanost ohrabrim i da i Vama danas sutra tako bude, kako je meni danas. Da se je Vaša mila kćerka Stanka i Jurekovog konjića u stranom svietu sjetila, razveselilo je nas, osobito Juricu i moju ženu, kojim Stankica fali, ne čuje ona više reči, koje je rado slušala »idem k Jakčinki«. Prije neg Berlin ostavite, pišite nam, na kog bi se imali obratiti, ako bi moja žena ovog ljeta u Berlin došla.

Vi bi radi znati, kako je ovdi ? Mogu kazati, da se je mladež obojeg spola ove zime više putah sklizala na ledu na senokoši iza železničke žakanjske pruge, a nekoliko putah i uz sviranje pukovničke bande, dapače jednom je bilo svečano sklizanje pri svetiljkah, više hiljadah ljudih je prisutstvovalo i dobro se zabavljalo, ali bez mene koji kuću čuvah. Moj Jurek nije izostao, on se je dvaput na mlaki u Tuškancu vežbao, a treći dan ode doli i ondi se je svaki praznik sklizao i podobro — sklizanje je sada kod nas u modu došlo, dakle mora biti. Za danas odredjeno je bilo svečano sklizanje pri lampionih, ali jug koji je od prekjučer nastao, pokvari im to veselje, te sklizaši jadikuju. Biti će Vam valjda iz novinah poznato, da je grof L o n y a y pozvao nekoje narodnjake na dogovor u Beč, kamo su išli K r e s t i ć, M r a z o v i ć, R a č k i i V o n č i n a kao izričito pozvani, a J a k i ć a su sa sobom povezli da im bude na pomoć u novčanih odnošajih. Ovi razgovarali i dogovarali su se u vieću sviuh ugarskih ministra, razložili su im svoja prava i odnošaje i prije 4 dana povratili su se amo. Uspeh vidljivi za sada nikakav, on zavisi od sabora i popustljivosti Magjarah, ako dopuste nam koje vrieme saborovati — nevidljivi uspjeh je onaj, što su krinku Magjaronom, koji su takodjer u Beč stigli i svoje dogovore u stanu grofa Stefana E r d ö d y a imali, s obraza skinuli; tajnosti naravno ne pripovedaju, g. K r e s t i ć kaza mi, da je L o n y a y tako priazan bio da ga je dva put u svom fiakeru do njegovog stana, u hotelu Kaiserin Elisabeth, dopeljao. Ovdi se danas pripoveda, da su oni Magjaroni zle volje, koji su se iz Beča povratili, jer se boje, da će vlada u narodne ruke doći — ja medjutim ništ ne verujem, dok vlastitim očima ne vidim uspeh... Vaš iskreni priatelj Andra J a k č i n, u Zagrebu 8 siečnja 1872«.

Ја сам ово опширно писмо једног коренике-Хрвата Загрепчанина уврстио у моје »Спомене« као веран одјек обичног мишљења тадашње старије генерације, старих домородаца, остатака из илирског доба. Његова госпођа, која мислим још и данас живи у дубокој старости преко 90 година, била је загорска властелинка, из рода Ш в а г е љ â, честита Хрватица, дакако с немачком конверсацијом. Њезиним синовима, Штефици и Јурици, давала је моја жена часове из музике; Штефица је тада већ био у Бечу у једном заводу, а Јурица остао у Загребу. Први је већ давно умро, други може бити још живи.

Пре но што ћу оставити Берлин те кренути с породицом пут севера у Петроград, осврнућу се једним погледом још на тромесечни боравак у Берлину. Ми смо живели дакако врло скромно, бојећи се трошкова, који нас чекаше још на далеком путу у нови непознати свет. Берлин је чинио на нас с веселог југа и живахног Беча тежак таман утисак града великог рада, неуморне запослености, али без лакоће и елеганције бечке, града много веће солидности али са много веће хладноће. Доста нас је муке стојало да се прехранимо како би нама пријало. Кулинарна страна Берлина много је уступала и Бечу и Загребу. Зато смо били врло обрадовани, кад нам дође штогод из Загреба, да нам засладе живот или дозове у памет лепа загребачка времена. Кад сам још био у Бечу, на поласку за Берлин морао сам се јавити код Рајевскога у руском посланству ради новаца. Рајевски, како је привикао гледати на »браћу Славјане« као на сиротињу која једнако изгледа милостиње од Русије, држао је за потребно, да и мени том приликом изрекне неколико торжествених опомена, које нису код мене постигле оног ефекта, којему се ваљда он надао. Ја са̂м одвећ озбиљно са̂м схватао своју дужност, те ми није требало ништа истом напомињати; господин је Рајевски редовно отправљао у Русију свакојаке учитеље класичних језика, који су као слепо оруђе руског министарства народне просвете били нека врста робља без своје воље, без своје слободе. Чини се, да је и код мене мислио да има пред собом такова човека. Зато сам отишао од њега са жељом, да га што мање и што ређе видим и чујем. Нисмо се збиља никада више састали. Али док сам ја проводио неколико дана у Бечу, изненади бечке »шписбиргере« глас о побуни у — Хрватској, у некошњој војној Крајини. То је био, како се сада говори, покушај неког »пуча« у Раковици, којему ја нисам могао давати никакова озбиљна значења, али Бечлије уплашише се не знајући што ће из тога изаћи. Мој драги Перо Зоричић написа ми 15 окт. из Загреба ово : »Novost imam ti samo tu javiti, da su o Starčevićijadi dvie iztražne komisije odredjene, jedna ovdje za Zagreb, a druga za Jasku. Da su staroga medveda pod iztragu stavili i zatvorili, to znaš iz novinah, no brico (sic!) moj pripovieda, da su iz Jaske dopratili dra Davida, dakako pod stražom, pa i brata mu preparanda zatvorili. Treći iztražni sud sjedi još u Rakovici, a to je vojnički, čujem da ovaj ima Fabijana na nišanu. Ne bi li se tako cielo gnjezdo tih cinikerah (sic) iutrlo. Pripoviedaju da je Kvaternik na generalsku odjeven kukavne Krajišnike najvećma svojim odielom zavarao«. По једном писму од 25/12 871 били су сви Старчевићи пуштени из затвора. Мој брат жупник нацрта ми (15.10. 1871) исти догађај овако : »Čitaš li »Obzor«? Kako je živio taj Kvaternik, tako je i umro. Istina je, što spominje »Obzor« od subote, da su ga sami ustaše ubili, dok su čuli tko je i kakav je prema narodnoj stranci. Evo dokaza da bismo mi, da hoćemo, zbilja mogli cielu krajinu dići. Privezali su ga na stablo i u glavu ustrielili. Jučer u noći zatvoren je Starčević

i Matašić urednik »Hrvatske«. Ja slutim da su ti lopovi bili podkupljeni (sic!), da se može Hrvatska pod njekakovim titulom bolje pogaziti, jer kako bi bilo moguće, da su digli bunu gdje ih sve prezire? ili kako su zlobni i ludi možda su i zbilja vjerovali, da će poći sav narod za njima?« То су били први утисци, који само доказују, како се нитко није умео разабрати ни знати што је управо у ствари. Као да ни данас још није та ствар објашњена (недавно је била педесетогодишњица и том приликом које што написано о Кватернику, али мени је она литература слабо позната).

Кад је у новембру 1871 била прва свечана седница Југосл. Академије после мога одласка из домовине, писа ми Зоричић ово: »Tvoja stolica u jugosl. akademiji danas prvi put prazna: izgubio baš nisi mnogo, što se tom časti te svojim pravom poslužio nisi, bar te je mimoišao golemi jad pa i tuga, što je taj mladjahni do sada na svojih noguh čvrsto stojeći zavod postao igračkom opakih srdacah (sic!). Već kod plenarne skupštine kad se započelo govoriti o povišenju platje tajničke (o kojoj sam ti u jučerašnjem listu javio, naime da je za 300 for. povećana), istakne se Veber primjetbom, da je to važan predmet te se ne može u ovoj skupštini rešiti, pa zato hoće da se stvar bud na buduću sjednicu prenese bud zabaci. Nadje odziva ma samo kod dvojice ili trojice akademikah, a medju njima dakako Fran (Kurelac).... Valjda ti je poznato, da je Ljubić mit Sack und Pack prešao u nam protivni logor. To će valjda biti povod što se Veber zanj zauzeo te braneći pravila zahtievao da se kod prvoga predloga ostane i Ljubić u svoj formi u čast kustosa uvede. Borba bijaše žestoka, u kojoj je Veber zbilja i nadvladao. Pridružio mu se Mihić, Mesić, Kurelac pa i Daničić a mislim i još netko, i tako ostao predsjednik sa predlogom u manjini sa jedan ili dva glasa. Ostalo si misliti možeš. Pripoviedao sam ti već u jednom listu, da je Jurković pred 15 danah izjavio se, da ne može čitati u svečanoj sjednici. Nu dva tri dana zatim oporeče to, pa opet nakon osam danah pošalje predsjedniku poručak, da ne može gradivo svladati, dakle ni čitati. I tako zbilja ne bijaše čitanja u svečanoj sjednici. Danas imadu akademici objed, na koji su pokroviteljem pozvani«.

Ово су трице из нутарњег живота Академије, које немају особита значења, али тада кад сам ја истом два месеца био одсутан, мислио је мој драги Петар Зоричић, да ће ме све те сплетке занимати. Зато ми и у писму од 4 децембра 1871 јави ово: »Na veliko silovanje Žana (то је Јурковић) bijaše mu (то је Курелцу) napokon obećao, da će ga u glavnoj skupštini predložiti za drugoga tajnika (то би било дакле на место, које сам ја од октобра 1870 до октобра 1871 обнашао), ali kad skupština zasjedne a Žana ni rieči o Frani, pa otud njegovoj mržnji i psovki na akademiju i akademike ni kraja ni konca«. У истом писму има још ово: »Ovo danah bijah kod Daničića, rieč po rieč pa se i vas spomenusmo. Tada će starica (т. j. Даничићева мајка) u velikoj mudrosti svojoj, da si se ti prenaglio i jer to sve dalje i dalje dokazivati se nadme, mo-

radoh prispodobu učiniti : Biste li Vi ikad dopustiti mogli, da gosp. Gjuro ide moljakati, neka ga uzpostave na isto mjesto ? »Bogami ne bi«. Na to ću ja : Eto upravo tako ima se s Jagićem. Ovdašnje mu stanje nije baš sjajno bilo, a kraj toga da je još koju godinu napeto radio, bio bi se i dušom i tielom ubio. I time završismo razgovor«. Ja могу ктому додати, да мој Ђуро није волео Руса, зато није у души одобравао, што сам се ја одлучио да одем у Русију ; што је говорила његова мајка, то је тек био одјек његових мисли.

О свечаној седници, првој без мене, има говора у једном Даничићевом писму, које ми дође већ у Берлин, писано је 15. 11. 1871: Dragi prijatelju ! Danas primih tvoje ljubazno pismo od 12 o. m., evo me odmah da te molim za oproštenje ; ja sam kriv što nijesi dobio poziva na skupštinu glavnu i u svečanu sjednicu, na meni je bilo ostavljeno da i one članove koji nijesu u Zagrebu pozovem na glavnu skupštinu i u svečanu sjednicu ; bili smo tada bez pisara te sam pored svega drugoga i te pozive sam pisao i ne pade mi na um da bi ti poziv mogao makar i najmanje biti mio, a da sam to pomislio, jamačno me ne bi ništa zadržalo da ti tu radost učinim. Sada nam onaj gjak što je tebi prepisivao dolazi u kancelariju po jedan sahat na dan te prepisuje. Svečana nam je sjednica bila bez rasprave, pošto Jurković javi da ne može ništa čitati, pade mi na um Maciejowskoga rasprava te predsjednik brže i jednom i drugom telegrafiraj u Križevce Markoviću da je pošlje: bijahu još dva dana do svečane sjednice i mišljasmo ja i Torbar da je brže bolje prevedemo, ako je ne bude preveo Marković; ali kad čekasmo od Markovića raspravu, dogje pismo u kom veli, da je rukopis Maciejowskoga ostavio u Beču ! ! ! Poslije pisa nekome u Beč te nam dogje rukopis, ali svečana sjednica progje prije. Kako ta rasprava treba da dogje u prvu knjigu iduće godine, ne ostaje drugo nego da je prevedem. Ali ti se imam čim i pohvaliti : povišena mi je plata za 300 for. Hvala svakomu koji je oko toga radio. Ne znam kako su motivirali, jer sam se uklonio, kad je o tom bila riječ. Samo čujem da Kurelac nije glasao i da je Veber navaljivao, da se postavi i drugi tajnik i da je imao in petto Kurelca. Na objedu smo bili veseli po običaju. Veber je ravnao stolom, premda je još prije predsjednik nazdravio pokrovitelju, ipak mu je i Veber još jednom nazdravio kao narodnom dobrotvoru, nazdravio je i tebi napose željeći izmegju ostaloga svakoga dobra još i to da budeš neka sveza izmegju svoje stare i nove domovine. Vukasović se preselio ovamo, postao je referent (što li) kod ovdašnje vojničke vlade za škole, čini mi se ono oko čega je radio Petračić. Meni je vrlo milo što će Vukasović biti ovdje. Štampanje Bogišićeve bibliografije prekinulo se, jer nema rukopisa koji je na redu, a on piše da nije sve primio. Opravili smo običnu poštansku potjeru, valja da će se naći. Ali je Bogišić baš i zaslužio, da mu se tako što dogodi. To je onaj dio što si mu još ti poslao. Tvoja obznana koju si poslao izaći će svakojako ove godine. Hoću li ti moći u Berlin poslati tu knjigu Rada ?

Има још неколико његових писама у Берлин од г. 1871, која немају значења. У једном од 9/1 1872 пише : U sjednici odbora za izdavanje starih pisaca, u kojoj bismo ja i Veber i Kurelac, dadoše meni da se staram za drame Vetranićeve. U drugo vrijeme rado bih se primio takoga posla, ali sada nije mi drago, jer sam zabavljen drugim koječim. Kaznačić je poslao dubrovački rukopis. Tebe ću moliti kad otideš u Odesu da kolacioniraš što ima ondje Vetranićeva sa štampanjem pa da štampano pošlješ. Moraću te moliti da ti to bude megju prvijem poslovima u Odesi. Nadam se da nećeš odbiti te molbe koja nije upravo samo moja«. Ја сам Ђуру питао нешто о берлинским рукописима Вукове збирке. На то ми он 11.1. 1872 одговори: »O rukopisu iz kojega je Vuk štampao u Primjerima članak crnorisca Hrabra, ja baš ništa ne znam. Primjeri su, ako se ne varam, štampani pošto sam ja otišao iz Beča, a Vuk je vrlo krio stare rukopise ne hoteći ni da se zna da ih ima. Miklošić je o ѕ pisao da dolazi samo u bugarskim rukopisima, da je = s (s), dz, te se tako razlikuje od з. Za tipik grješnoga Romana 1331 ne opominjem se da sam što slušao a o njemu nijesam ni pisao. Taj bi Arman mogao biti isti, koji se pominje u mom rječniku, sin sevastokratora Branka, brat Vuka Brankovića, kalugjer u sv. Gori 1365. Ovaj čas primih i pismo tvoje od 8 o. m., »Rad« smo počeli slati Leskienu za redakciju Beiträge još prije nego je po smrti Schleicherovoj izašla prva sveska Beiträge; tako bez prekida šaljemo, jer je Leskien pisao da će biti suradnik ili suredaktor sa Kuhnom, a šaljemo knjižarskim putem. Molim te, javi to Schmidtu i pitaj ga, treba li da njemu šaljemo Rad a ne Leskienu, te mi javi. Meni je žao kad se ljudi tuže a ne zaslužujemo tužbe. Leskienu, je pisano da mu se šalje za redakciju i upravo on je rekao da mu se šalje za redakciju. Ako dakle ima mjesto kakoj tužbi, to je u odnošaju njihovu a ne kod nas«. Још се говори о неким ортографским начелима код издавања Ветранића, »premda se ne slažem u koječemu t. j. u dje=ђe i u drugom toga reda. Samo lie=lje ne mogu nikako zadržati«. Невоља је била, како ће се разликовати то, што је по старој ортографији чинило разлику изговора међу lie, lje и glie. Ја сам тек за невољу штампао lie заље, да га разликујем од lje за ље. Како је уведен знак ļ, престала је та неприлика.

К оному, где је говор о Ветранићу, могу додати, да сам о томе писцу био у преписци са Казначићем, али од те се кореспонденције сачувало тек његово писмо од 6 авг. 1871, које овако гласи : »Iz Dubrovnika 6 kolovoza 1871 Mnogoučeni Gospodine i prijatelju! Primio sam uredno oba Vaša pisma 20-ga i 30-ga srpnja. Muka mi je bila čuti da ste odlučili preseliti se u Rusiju, jer ako je to Vama koristno sa strane ekonomičke, to je bogme nenadoknadnivna (sic) šteta jugoslavenskome književstvu! Valja da jošte naš narod nije dovršio čislo pedepsa, koijem (bi) osudjen radi grijehova praotaca njegovijeh. Durum sed laevius fit patientia, quidquid corrigere est nefas! Želim Vam srećan put i slavnu budućnost. Da preložim (sic) životopis 2-oj knjizi

biti će potrebito da mi opet pošaljete sve što je do sada tiskano. Što se tiče važnosti filologičke Vetranićevijeh pjesama, o tome treba da Vi govorite, moje znanje toliko ne dopire. Što god uspišem, molim Vi ponapravite, prečinite, nadokladite, izostavite, promijenite. Vaše izobraženje spada posve zapadnoj kulturi, nijedno požrtvovanje od strane akademije da Vas u Zagrebu uzdrži ne bi bilo suvišnje. Ali fiat voluntas tua. Vaš iskreni prijatelj I. August Kaznačić.

Овде ћу још уметнути једно писмо које ми стиже из Рима од дра Црнчића још године 1870, одмах после катастрофе (од 11 »српња« 1870): »Najprvo znajte da mi je veoma žao što Vam je toliku krivicu udjelalo. »Nu Vi kako ste prav, tako ste i srdčen pak ne treba da Vas tješim. Vas narod zna, da imate Vi pravo a u tom je dosta i predosta utjehe. Sada nešto ino. Pročitao sam i to vele pomnjivo Vaš rad o »pomladjenoj vokalizaciji u hrvatskom jeziku« pak sam se načudio Vašemu znanju i umjeći. Na 86 strani za »maglu« velite, da se je ova rieč u ostalih narječjih imala izgovarati s akcentom na posljednjoj slovci. I uganali ste! Jer mi na otoku govorimo moglȁ i meglȁ. A tako Vam mi i za stoklȍ ili steklȍ po zadnjoj tučemo. I ne vjerujte da samo mi ovako. Za дьнь (на 89) imam Vam praviti da i mi govorimo dan, ali ne danas nego donȍs ili denȅs! Pravo imate na 91 da *a* u sač nije po etimologiji. Jer mi ovako: soč jedni, seč drugi a tretji sač, a šča (š a ne s) u genit. A pak scati mi otočani ne ovako, nego ščati ščim, poščati se, naščati se, ziščati se, poščanac, poščanica. A svjedok zašto i mi i Vi ovako, a ne svjedak? Ja bo sudim po češkom svedek i po našem genit. množ. svedák da ova potiče od съвѣдъкъ. Imam li pravo? (Имао бих му рећи да нема, јер је друго -окъ, друго -ъкъ). Sada na 100 s. I Vinodolci Vam govore: onagdȁ, oni i snen, -a, -o a ne sanan (na 105 s.), a kako oni tako Vam i mi. Ni štica (na 113 s.) mi negovorimo, nego liepo dašćica jedni a drugo došćica a dešćica tretji. A sasati sasem ili sosati sosem ili sesati sesem — ovako znam da i Vinodolci i Istrani i otočani, ne samo moji nego i ostali sve do Hvara, kako mi je Hvarski biskup Duboković rekao. I posasati posasem žive u nas i onuda, kako i nasasati se nasasem se i sasac ili sosoc ili pak sesec. A säti sêm tako nisam nigdir čuo ni za to doznao. Još Vam imam povjedati, da u Vrbniku govore: kry genit. krvi i da sam u Goričkih novinah »Domovini« više puti našao »va-nju«, »va-nje«. Pak možemo reći, da Slovenci imaju nekoliko primjerov za vokalizaciju predlogov (na 131 s.). A pak teško da su njihovi pisci jur sve blago njihova jezika pobrali. Kako ste temeljito dokazali na 149 s. da je drugo uditi i nauditi, a drugo huditi: i nam je kako i Dubrovčanom uditi (bez h) nocere, a huditi i hudati (sa h) drugo. Hudati - hudam vituperare (transitiv) n. pr. žena huda muža, t. j. veli da je hud, a »hudan« i »hudanina« diete hudo. A huditi je malus fieri ili corrumpi (intransitiv, nam. hudjeti,

pak govorimo : krumpir ili orih počeo je h u d i t ili je s h u d e l. Vaš veliki štovatelj Ivan Č r n č i ć.«

Још ћу споменути једну ситницу. Доскора после мог одласка (крајем октобра или почетком новембра) стиже у Загреб за мене Уваровска медаља. Кад се то прочуло, стадоше си људи у Загребу разбијати главу, како ћу ја ту медаљу носити! Само моје путовање поста преко моје воље по мојим писмима предметом опширније радозналости. У писму од 15 нов. 1871 јавља ми мој ш у р и н, да мој б р а т у Вараждину из мојих писама читаве комаде прештампава у вараждинском »Pučki Prijatelj« под написом »Putovanje dra. Vatroslava J a g i ć a«: он то осуђује, но мој се б р а т — у писму од 9. нов. 1871 — брани да се то тако догодило, што је нека моја писма показивао дру В е ж и ћ у и проф. Ф р а н ц е љ у у Вараждину, и да су га они наговорили да неке изводе наштампа. А и мојему б р а т у ж у п н и к у то је било мило, јер ми писа: »Znaš li da K a r l e k tvoje listove koliko može priobćuje u Prijatelju ?[1] Nemoj mu toga braniti, jer naše ljude to jako veseli«. У то је време мој м л а ђ и б р а т намеравао преузети од Ф р а н ц е љ а редакцију »Pučkoga Prijatelja« (18. 12. 1871) те од њега учинити орган опозиционе Народне странке, у сугласици са средишњим одбором странке. Из истога писма, као што из другога од 27. 12. 1871, разбирам, да је о Ускрсу 1872 имао лист добити политички значај, пошто пређе у његову својину. Он је био тада аускултанат код суда (?) у Вараждину, али се мислио тога одрећи (можда је слутио, да би га били због политике и онако отпустили), изговарајући се тиме да се има приправљати за докторат. На жалост до тога не дође. Из писма од 19/2 1872, што га писа његова жена Ф и л и п и н а мојој ж е н и, читам и жељу његове жене, нека би правио докторат у Грацу, али све те наше жеље осташе пусте, неиспуњене. Редакција Prijatelja не уроди зањ добрим плодом; зато је године 1873-е (како се види из његова писма од 3 октобра) имао наду (која се није одмах испунила) да ће га народна странка наместити код владе у Загребу као перовођу : »Za tri nedjelje poći ću po F i l i p i n u, da se već jednom uredim, a do onda mislim da ću već i kod zemaljske vlade biti imenovan perovodjom, služba kraj koje ću moći učiti, moraš bo znati da sam čvrsto odlučio praviti doktorat.« Та »чврста« одлука не поста чином!

Мој б р а т ж у п н и к, који је тада био народним заступником за град Вараждин, написа ми 9/11 1871 ово писмо: »Ako nas sazovu u Siečnju zbilja u sabor, iti ću tada onamo (т. ј. у Вараждин) koj dan prije otvorenja sabora. Mi sada svi slutimo da će ovaj put A n d r a s s y

[1] Г. директор загреб. свеучил. библиотеке нашао је у »Pučkom prijatelju« (tečaj V, god. 1871) na str. 157 članak »Putovanje dra. Vatroslava Jagića« (izvadak iz privatnog pisma, datiranog iz Berlina na Sesvete 1871; spominje se put kroz Gradac, Beč, Prag, Drezden, Leipzig u Berlin), a na str. 167 pod istim natpisom izvatke iz pisma datiranog u Berlinu 12 studenoga 1871 (kratak opis Berlina).

držati rieč te sabor otvoriti 15/1, jer misli da je na nas zanj dobro djelovala pobjeda njegova u českoj stvari (т. j. што je упутио Фрању Јосипа, да погази реч задану чешкому народу), no mi ćemo ostati svi kakovi smo i bili. Znadu li u Berlinu za Hrvatsku? Ako i znaju, mislim da slabo za nas pitaju«. Сада наставља из загребачке торбе приповедати: »Jesi li čitao, da je Vukasović postao nadzornikom u Krajini ? Što će na to Petračić ? On je bio već podpuno sjeguran. Čujem da se sada traži Kostić — злогласни директор загребачке гимназије, који је кумовао мојему изгону из гимназије — u Osiek, a vlada jedva čeka da mu prošnju izpuni, jer ga Muhić nerado gleda u Zagrebu. Ovamo premještena je i ona hulja Golub iz Varaždina pa ne može u cielom Zagrebu stana dobiti. Nudio se Šuškoviću kao starom kolegi, no razumije se da mu je odbio molbu... Ove godine nisu panduri na groblju pjevačem ništa smetali, ta i Bedeković (тадањи бан) se malko opamećuje. Strašno se ljuti, što Smičiklas ne prima mjesta adjunkta u arkivu. Šuhaj nije mu hotio primiti ustmene ostavke a onda mu ju posla po Petru Tomiću. Šulek te liepo pozdravlja, a isto tako Šušković, Iveković, Tkalčić i drugi poznati. Mi se bjesmo poveselili, da će Mihalović ostaviti Hrvatsku, jer je bio ovih dana naglo odišao u Peštu, no kad se vratio, reče : da ne kani toga veselja Hrvatom jošte učiniti«. У писму од 30/11 1871 има ово: »U nas je i na tom polju (то јест у политици) dosta mrtvo ; da nam nije Kuševićeva komedija priskrbila male promjene, bili bi skoro i prestali govoriti o čem drugom, van o kolinah i zimskih zabavah. Opazio si iz Obzora valjda, kolik je fiasko načinila vlada s najnovijimi imenovanji. Tako se n. p. mnogo govori o »gvozdenoj ruci« Crnkovića. Ovdje se je sastao cieli kolegium mlade gospode i mladih gospojah te dakako ne može biti ni govora o kakvoj osobitoj harmoniji. Crnković sudac, a Begna i Antolković (onaj glasoviti iz Banije) jurasori, a gospe sve tri liepe i mlade, a neće se nijednoj priznati, da je od koje god manja ili ružnija. Čujemo da je bilo medju tom gospodom već i na samom sudu pred mužeki svadje i prietnjah. Ono što natucaju novine o dogovorih medju Lonyayem i narodnom strankom, i nam to je prava zagonetka. Mrazović taji sve, a bio je ipak u Beču i Pešti s Jakićem i Krestićem. Odanle je prošloga tjedna telegrafirao Danilo Südslavki, da se vode dogovori preko treće osobe (Hellenbacha ?) i da ima nade sporazumku, a dva sata kasnije opomenu uredničtvo D. istim putem da toga ne priobćuje, jer je viest prerana. Izvjestna ne znam ništa ; čim budem saznao, javit ću ti, jer znam da te naše stanje zanimlje. To je istina, da je Prica Lonyayu još kao financministru u Beču svjetovao, da ako dodje, kako se je onda pročulo, kao predsjednik u Peštu, neka gleda da se što prije s narodnom strankom izmiri, jer se primiče generacija, koja neće htjeti ništa čuti ni znati o Magjarskoj«.

У истом тону писано је писмо мојега кума Швеца од 1. 12. 1871; одатле вадим ове речи: Naj ti ne bude nikada žao što si odišo.

Svi tvoj smer odobravaju i čelik značaj tvoj fale. Jer promenah u nas na bolje nema nade da se zbudu. Kako daleko je došlo sa Česi!! gdje njim car posebnim manifestom prizna sva njihova prava pa kad bi se morala potvrditi, zanieče njim ono, što njih po pravu i pravici ide. Ovako samo kod nas u Austriji zgoditi se može. Kod nas u Hrvatskoj Madjaroni demonštriraju, conferencie sazivlju i što ja znam sve ne biva. Z druge strane Helenbach sa Mrazovićem i drugimi prvaci u Beču nadovezuju niti sporazumka sa Lonyajem. Kakav uspjeh biti će dogovaranju, vidi se iz toga, što Madjaroni nagodbu Rauchom načinjenu za dogmu drže, a to oni ne bi činili, kad njim za ledji Madjari — ne šapću kako se držati imadu. 29 stud. bi obdržavana županijska skupčina, u kojoj pobediše narodnjaci, ali što to sve koristi, kad šaka činovnikah sa poglavicami madjarskimi masu narodnu u šahu drži. Kud kamo to vodi, vederemo.«

Мој брат као народни заступник није престао извешћивати ме о политичкој ситуацији домовине, која је тако живахно била мени у срцу и памети; 6. 12. 1871 пише: »Iz politike toliko ti mogu javiti, da se njekako za nas sada otimlju Lonyay i ljevica. Ovih danah pisao je Krestiću Iranyi, želeć stupiti preko njega s narodnom strankom u dogovor, no ovaj mu nije ni odgovorio, jer naši ljudi drže ljevičare prema svim nemagjarom za veće lopove od vladinih ljudih, a čini mi se da imaju pravo. Naš Mihalović ugrizne gdje može. Ovih je danah uzeo Belasu župniku u Stupniku crven pas, što mu ga je lani bio podielio... glavno je da se pasom nije dao prekrstiti.« У писму од 17. 1. 1872 има ово: »Dakle sabor je ipak otvoren, otvorio ga Bedeković drhćuć kao šiba na vodi. Od magnata dodje samo Nugent i Jelačić Gjuro, koji polazi i klub. Od magjarona predje jedan k nam, i to Mihalović (отац потоњега бана који и сада ради у политици), protukandidat Lampeov. Jučer uredismo klub te izabrasmo u njem predsjednikom Mažuranića. On će valjda i saboru biti predsjednikom. Podpredsjednici biti će valjda Krestić i Zmajić. Nas ima u našem klubu oko 60. Jučer pročitasmo u klubu pravila i iza silne debate podvrgoše se i podpisaše Makanec, Turelli, Sviličić i Posilović, koji su zahtievali da mogu iti u državopravnom pitanju svojim putem. Nu pošto im se obećalo da ćemo mi sami to htjeti da oni reprezentuju najviše vrh naših zahtievah a uz to da zadržajemo s njimi zajednicu, pristaše na sve. Kako je vidjeti iz svega kraljevski reskript čeka da mu se osjegura umjerena većina, koja će na temelju dogovorah htjeti raditi a tada će stići i biti pročitan; a dotle ga ne daju jer se boje fiaska. No upravo što naši matadori radom odgadjaju, dok ne stigne reskript, našim je skrajnjim ljevičarom sumnjivo te tu ima kad kada napadaja na tobožnju saborsku aristokraciju. No ja se nadam da će ipak uza sve to biti ovaj sabor tako složan i discipliniran kako nije bio do sada nijedan. Zbilja čovjek ti se ponosi kad se vidi u takovu družtvu, ta naš seljak Furlić pametniji je od Rauchovih matadora. Gdje u subotu mogao bi biti pročitan reskript a dotle će trajati verifikacija. Mi kanimo naj-

prije interpelirati Bedekovića zbog odgodbe sabora, tada potražiti pomoć gladujućim a tada promieniti izborni red i zakonski članak o diobah«. К речи о деоби, разумева се задруге, могу навести, да сам сâм на своје очи видео, возећи се једном са ујаком из Копривнице у Вараждин, једну разорену кућу са наслаганим циглама, те кад сам мислио да је била штета од пожара, увери ме ујак, да су ту задругари, не могав се другачије сложити, разорили кућу да »праведно« поделе цигле! До такова је апсурда могло доћи све »на темељу закона«! У писму од 25. 1. 1872 наставља брат своје политичко разлагање: . . . »suvišno da ti istom javljam, kakovu su s nami lopovštinu Magjari opet učinili. Stoga ni neću da ti obširnije opisujem, već samo za slučaj da nisi možda Obzora primio, izbrajam ti fakta: da je 19-ga sabor razpušten reskriptom od 4-ga, da su sve to magjaroni još od početka sabora znali, da su još 18-ga pače i 19-ga u jutro naši podpuno sjegurni bili da će reusirati, da smo iza pročitana reskripta s Kraljem biskupom na čelu svi izašli van i više se ne vratili, premda nas je ban skoro sat čekao da dodjemo čuti zapisnik o toj sjednici, da smo drugi dan imali zajednički banket i da smo ovoj petorici podpisali adresu svi osim Sviličića i Turellia. No sada koju i o tom, što se je zbijalo iza kulisa. Naše novine dakako mnogo govore, kako i moraju, o uzornoj slozi, no toga nije bilo. Već u ustrojavanju kluba zametnula se medju Mrazovićem i Makancem ljuta borba o trećem § klubskih pravila, da se ima manjina u svih zaključcih bezuvjetno pokoriti većini, jer Makanec je mislio da mu po tom zakonu neće biti dopušteno u državnopravnih pitanjih zahtievati više od načelnika kluba. A Mrazović ne htjede prije klubu pročitati memorandum petorice na Lonyaya, dok mu ne bude na ovakav način, t. j. na temelju toga § osjegurana u klubu pobjeda s točkami memoranduma, na koje je bio Lonyay pristao. Zbilja prista Makanec slogi za ljubav i na to ti bude memorandum pročitan. No premda u njem po mom sudu prema našim okolnostim ne ima ništa sramotna ni štetna, nasta strašna halabuka. Makanec i Turelli te Sviličić i Beruta vidješe u njem izdaju i propast itd., mi srednji ljudi zahtievasmo da se u naprečac ne išće od nas da sve to usvojimo, već da nam se dade vremena o tom misliti i suditi, a petorica nam bez prestanka (stavljahu) pred oči pogibelj te odgode, da je to uvjet obstanku sabora, itd. Mi jim dakle to učinismo, jer nam je na srcu bilo da nas ne razpuste, ali uza sve to vidiš što su učinili. Sad pišu da je Lonyay od magjaronah prevaren, da je došao Laci Pejačević na istragu proti njim itd., ali meni se sve to čini magjaronskom ciganijom. Sve je to bilo po Lonyayu osnovano i priredjeno da nas za nos vodi pa još k tomu da nam se smije.«

Овде прекидам братово причање о политици, у којој се Фрањо Јосип, тај несрдачни владар спрам Чеха и Хрвата, играо под мађарским упливом са целим хрватским народом као мачак са мишом — у њега су и биле мачје очи, ја сам га обично звао »стари мачак« — те ћу наставити причање о другим стварима. У

писму од 29/12 1871 говори старији брат о накани млађега брата »Karlek kani istupiti iz službe kod suda te se sasvim posvetiti »Prijatelju« i pretvoriti ga u politički tjednik. U to ime tražio je da mu narodna stranka kakogod priskrbi kaucije 1000 for. i da mu dade kakovih 800 for. za uredjivanje, a on da će za koju godinu tako podići list da će se sam uzdržavati. Ja sam ga odgovarao od toga plana, no bio sam ipak kod svih naših prvakah i preporučio njim podhvat, no dobio sam svagdje jednaki odgovor: nemamo novacah. Medjutim je Karlek ipak razpisao prenumeraciju te sada ne znam, kani li kod suda ostati ili ne... Da se hoće uz uredničke poslove pripravljati za doktorat, neka bi mu bilo, ali ovako bojim se da će biti zbilja napokon ono, što reče Bismark o žurnalistih: eine verfehlte Existenz! Svakako ću gledati, da ga pomažem po mogućnosti perom i skrbi za predbrojnike«.

Међу другим пријатељима, који се мене сетише док сам још био у Берлину 1871 године, могу да споменем малога Шулека, о којем сам већ неколико речи написао. Како је радио у канцеларији Антуна Зоричића, састајасмо се, док сам још био у Загребу, врло често; ја бих долазио к њему. У његову друштву прависмо излете у Максимир, к Светому Духу у виноград Антуна Зоричића, виђао сам га у Св. Шимуну код брата итд. Сада добих од њега 25 дец. 1871 писмо писано у Берлин: »Dragi moj prijatelju! Hristos se rodi! Božić je. Upravo jučer zaodjela nam je priroda cieli Zagreb bielim i svečanim ruhom sniega i danas sija žarko (ako i zubato) sunce s vedra neba, da je ljepota gledati, a ja vedra lica sjedam za stol da se odzovem svojim prijateljem, ponajprije pako Vam koji tako liepo održaste zadatu rieč. Upravo prekjučer mi stiže i sad mi je za božića duševna hrana, krešuć u glavi kojekakve misli, kojim se inače ne bih dovio. Hvala Vam srdačna, tim usrdnija, jer podpuno osjećam da Vaše milo pismo nije samo hladno opetovanje mislih i novinah i drugim javljenih, nego da je napose meni namienjeno. To mi je očit dokaz, da sa Sprevom nije se i Vaše srce prema meni zaledilo, nego da goji ista čuvstva, koja i ja prema njemu. Amin, tako bilo i ostalo, da potvrdimo što reče Cicero: »amicitiae sunt sempiternae«! Ali nije me Vaše pismo obradovalo samo svojom namjenom, nego i sadržajem. Zabrinuo sam se bio, kad ste polazili u tudji sviet da će Vas obhrvati nezadovoljstvo s novih odnošajah, kojim niste do sada privikli, a vi mi na moje veliko veselje javljate, da ste sve to više zadovoljniji. Ne znam prešnije potrebe za Vas, nego da se to zadovoljstvo sve više veća, a to neka Vam je moja iskrena čestitka k mladomu ljetu, koju neću propustiti u oči njegove a u poznatom Vam družtvu po staroj hrvatskoj navadi zaliti kako valja, da se želja primi i uzbuji. Upravo jučer je bio kod mene Vaš Perica [Zoričić] pa mu je bilo vrlo drago, kad sam mu Vaše pismo priobćio, jer da se je već bio pobojao za Vas, ne dobiv od Vas već jedno 20 danah nikakova glasa, i tako sam mu se mogao jedan put odužiti za viesti koje mi je do sada on priobćivao o Vas, koje sam sa svesrdnom sućuti razabirao. Valjda Vam je od njega već prije ovoga moga lista

pismo za božić stiglo. I brat Ivan je bio ovih danah kod mene, i on je sav i zdrav. Vi ste se dakle ozbiljno prihvatili i svojski napili filologičke kastalske vode — sanskrita : nu dajte recite mi, kako se baš Vam taj sanskrit dopada ; ja sam do sada samo pojedine rieči poznavao pa bi opet rado znati, kako ensemble djeluje na duh momu srodan. Tako evo sam o Berlinu dosta toga već čuo i čitao, no opet me je najviše zanimalo što mi javiste Vi o njem. Za ruski jezik prijavit ću se takodjer kad bude hora. Što mi o njem pisaste, slutio sam baveći se za moje bolesti učenjem na pamet pjesamah. Samo da Vam omili sa svime, inače biste prošli kao ja s magjarštinom: znam ju ali govoriti je kao svoj jezik nikad ne bih mogao ni do vieka, nemili mi se. Nikako se tomu nemojte čuditi, ako Vam bude jezik svejednako o hrvaštinu zapinjao — naturam expellas furca etc. Prošao sam kroz tu školu, kad sam si kao Slovak hrvaštinu usvajao. A pravo govoreć baš bi nam ugadjalo da bude tako, barem biste tim revnije nastojali oko povratka u naše kolo. Jer upravo sada nastaje mogućnost da će se kod nas stvari na bolje okrenuti. Lónyay je posve formalno, jošte preko Bedekovića — ala se je ovaj tomu obradovao ! — pozvao na dogovor našu stranku, i ova je poslala u Peštu Vončinu da razvidi ima li nade povoljnu uspjehu, pa samo onda ako V. povoljno izviesti, otići će i drugi u Peštu. Lónyay bi svakako rado čim prije došao na čisto u oči našega sabora, jer ga savjetuju njegovi ljudi da toga sabora ne odgadja i ne razpušta. S druge strane su naši odlučili neinštalovati Bedekovića, tako dakle mora doskora doći do krize te ćemo znati na čem smo. Drugih novinah nema u našem čednom Zagrebu, koje bi vas Weltstädtere zanimale, jer što i malo je dostojno znanja, jamačno su Vam javili Vaši, ostaviv meni samo pabirke. Ja se sve jednako nu pomalo oporavljam, al sam opet već bio u Maksimiru i kod Savskoga mosta pješke i nadam se da ću tada negda posve ozdraviti, samo ne znam kad. Vrbančićku je vrlo veselilo, da se i nje sjećate, i ona se pridružuje mojoj želji da vam svim nova godina urodi svakom srećom i božjim blagoslovom. Srdačno Vas pozdravlja Vaš iskreni prijan B. Šulek«.

Кад смо већ јавили у Загреб, да остављамо Берлин те се спремамо на далеки пут севера у Русију, у Петроград, добисмо за опроштај ово срдачно писмо од женине мајке и од Петра Зоричића : »Mili naši ! Prije nego se u novu svoju domovinu preselite, rad smo vas još jednom pozdraviti na njemačkom zemljištu, s kojega akoprem je Vam tudje jamačno ćete se težko oprostiti već radi toga, što ste se nanj priučili i još više zato što i u tom stranom svietu nadjoste dušah, koje Vas naklonoštju svojom obradovaše. Ali pazeć na to, da dolazite medju srodnike koji isto tako kao Niemci štuju znanost i ine ljudske vrline pa su Vas se zato prije zaželili, nego su Vas lično poznali, lasno ćete Njemačku, tu staru zlokobnicu Slavenstva, zaboraviti, pa se srodnimi lici sljubiti, koja će Vas ne samo paziti nego i milovati. Napokon niti zato ne budi Vam težko Berlin ostaviti, što ćete se opet za kakvih sto miljah od Hrvatske, žalostne vaše domovine, udaljiti.

Naše će Vas često spominjanje pa i vruća ljubav pratiti svakamo, ma bilo to i preko širokoga ruskoga svieta, a Vi ćete iz dalje daljine lašnje slušati i podnositi uho Vam odjek uzdisajah razcviljene i zmijinskim jedom raztrovane domovine. Cielim putem pratit će Vas žive želje naše pa Vam iz daleka povikavati : Sretan put ! A kad li nogom stupite na slavenski sviet, pomislite da imate doma Slavenah, kojim nije prosto slavenski misliti i namah će Vam nova otačbina, gdjeno Slaveni nisu materijal za tudje pohlepe, nego gdje su oni gospodari, omiliti nada sve ino. Kad u Petrograd dodjete, doći će Vam na susret čestiti znanci, koji će Vam bez dvojbe prokrčiti put do novih znanacah, i tako Vam novakom učiniti već prve dane snosnimi. Ovako si mi predstavljamo sadašnju promjenu Vašu posvema ugodnom, Bog dao bilo Vam onako kako Vam to želimo. Nepopustite, molimo Vas, duboko naše štovanje izručiti vriednomu starini Sreznjevskomu i njegovoj čestitoj kćeri gospodjici Olgi. Malo prije sastadoh se s Račkiem, koji me za Vas upita i nuz to mi reče, da sveudilj od Jagića očekuje odgovor. Sretan put iz srca Vam opetovano žele Vaši Amalija i Petar Zoričić«.

Ја нисам до сада ништа готово спомињао о мојим односима с Рачким, ван што сам већ године 1862 обратио се био к њему за савет због читанке (то су били Priměri) и граматике. Када основасмо Književnik, све је то урађено усменим договором, пошто смо нас обојица живели у Загребу те били у дневном саобраћају. Кад је мој чланак у Književnik-у изазвао одговор (примедбе) Веберов, молио сам једним писмом Рачкога, да прочита и Веберов одговор и моје нањ примедбе; то је значило, да сам знајући колике страсти распаљује управо ортографско питање хтео оградити себе не само аргументима стварним већ и угледом личним Рачкога, ма да он није био филолог. Уза све то, »Књижевник« је био зазоран многима, те кад је прва свеска треће године била доштампана, питао сам Рачкога, који је био тада у регниколарној депутацији у Пешти, хоћемо ли посао наставити, што се у истину догодило. Али том приликом писао сам Рачкому у Пешту ово: »Ja mislim, da to (т. j. наставак Књижевника са другом свеском треће његове године) stoji u savezu s pitanjem o akademiji, za koju ako Vi boljih glasova ne dobivate, nego li mi ovdje, to ne bi baš najbolje stojala. Mi se najme bojimo, da će vanjske okolnosti upotrebiti ljudi za izliku, da ovo »burno« vrieme ne prija otvaranju akademije«. Сада долази ова »причица«: »Upravo danas osam dana (u nedjelju) dodje k meni Kukuljević te ne našav me kod kuće, stade ženi pripoviedati svašta, medju ostaliem smiešeći se i s nekom radošću, da od akademije ne bude ništa, ili ako i bude, a ono posve drugačije, nego li što si mislimo. Tom prilikom ne propusti ogovarati Njeg. Preuzvišenost (имао сам на уму Штросмајера) a i na Daničića psovati, tobože zato što je Srbin, ali u istinu zato, što štuje Njeg. Preuzvišenost i Vas. . . . Mi se bojimo i toga što je Mažuranić u Beču, nego Vi ćete jamačno više o tom znati. Daničić je prošle nedjelje otišao u Biograd, a danas sam dobio od njega pismo,

gdje mi kaže, da su iz Biograda već odgovorili na ona pitanja, što ih bješe stavilo hrv. Nam. Vieće. Sad će valjda jedanput od Nam. Vieća dobiti zavjernicu, kojom će biti konačno iz Biograda odpušten. Neću da i koga sumnjičim, ali se bojim da predsjedničtvo Nam. Vieća navlaš tu stvar zavlači; barem je Kukuljević pomenute večeri nekoliko takovih rieči rekao, iz kojih bi se moglo doslutiti da je on Daničića na dotičnom mjestu ogovorio. To ne bi u ostalom ništa nova bilo«. (Ово писмо биће писано негде у мају 1866 г.). Ваљда исте године 1866 боравећи о празницима у Вараждину био сам написао те послао Рачкому за »Pozor« један чланак против дворске канцеларије у Бечу ради њезина поступања са Академијом, остављајући њему на вољу да га наштампа или не наштампа. У другом писму Рачкому од истог времена потврђује се да је за време мога одсуства (у Вараждину) била некаква седница Академије (»Drago mi je da je obavljeno tako kako je, premda se od ovoga koraka osobitu uspjehu ne nadam«. У том писму из Вараждина ришем ондашњу ситуацију овако: »Ja u Varaždinu obćim sa svakojakimi ljudmi, ali moram priznati da osim Milića neima ovdje pravo inteligentna čovjeka: Vežić žalibog svakim se danom boljma očituje da je »stari domorodac«. On brani Kukuljevića, u čem mu je — možete si misliti — osobito sekundirao Kurelac: inače prigovara takodjer Akademiji koješta. On (t. j. Vežić) bi najvolio, kao naši stari domorodci uobće, da mi o ugarsko-hrvatskoj kruni, o historičkih pravih itd. ništa ne govorimo. Nasuprot razgovarajući se s Milićem držim da je on razložito primjetio, da bi bilo umjestno da se rezultati regnikolarne deputacije priobće putem novina. Imao sam prilike i s nekoliko Magjarona razgovarati. To su čudni ljudi: u privatnom razgovoru non plus ultra, ali kad se sastanu, neka solidarnost vlada medju njimi koja im pojedince veže jezik te ni ono malo pameti, što u koga obično ima, ne smije izaći na vidjelo«. Из овога се писма види, да сам као присталица Штросмајерове странке слабо показивао независних погледа те може бити и сувише се ограђивао против »старих домородаца«, као на пр. против Мажуранића и Кукуљевића, који су до мало година опет дошли до заслуженог признања. — У једном писму из Дубровника (од 14. 8. 1868) говорим међу осталим ово: »Bijasmo (т. j. ја и Даничић) već sa svimi članovi malobrojne kolonije narodnjaka. . Narodna stvar stoji ovdje još najbolje, ne po zasluzi pojedinog čovjeka, nego po tom što se Dubrovnik drži još nešto o uspomeni svoje davnašnje sjajnosti i slave. Ali pod ovakom vladom, kako je sada u Dalmaciji, propast će s vremenom i to. Jadna Dalmacija! Jadni Dubrovnik!« На сву срећу нисам био добар пророк, као ни оно кад сам једном, видећи како се Словенци у Љубљани сакривају у неки закутак своје читаонице, прерано био изрекао осуду над Љубљаном, као да је за словенство изгубљена. Бог ће дати, надајмо се, да ни Река ни Задар ни Истра нису за увек изгубљени за хрватску народност! Dne 20 авг. 1868 посла ми Рачки с писмом један рукопис Кукуљевићев у Дубров-

ник, а 13 септ. 1869 писа ми из Ђакова у Вараждин у питању о Viencu, који је пао био у руке Дежелићу ово: »Poslije Vašega odlazka sasta se odbor Matičin te saslušavši mnienje Mrazovićevo i Perkovčevo odluči da se Deželiću odkaže uredničtvo »Vienca« od 1 listopada o. g. i Perkovac prijavi oblasti za urednika. Prvi dio ovoga zaključka ja izvedoh, dočim sam dne 5 t. m. Deželiću odkazao. Drugi dio spada na Vas kano tajnika Matičina. Perkovac je primio na se uredničtvo. Izvolite dakle ovu promjenu prijaviti Vladi. Mesić će još valjda biti u Zagrebu, ako ne, neka podpiše pravi predsjednik. Ali valjalo bi da odmah prijavite, inače moglo bi izdavanje lista zapeti, pa se ostalim nevoljam i ova pridružiti. Pišite, ako što imate, i Perkovcu.« О себи пише да се добро у Ђакову забавља: »Uprav mi godi biti izvan Zagreba da negledam ondješnje sramote. Biskup je inače sveudilj dobre volje, uživa u novoj crkvi, koja će biti doisto veličanstvena... Dolaze i iznovice kupljene slike za biskupovu vel. akademijsku galeriju. Ovih dana dodjoše iz Mletaka 10 krasnih slika našega Medulića. Krasna će to biti galerija. A jeda li je Zagreb vriedan? Do sada već stoji biskupa na 150000 for.« Поздравља моју породицу и Везића «i još koga čestitoga Hrvata, ako ga imade na onoj granici naše domovine.« — Писмом 8 септ. 1870 кондолира ми у Вараждин поводом очеве смрти, а гледе мојег још неизвесног положаја, вредно је навести ове речи из истог његовог писма: »Prijatelju! Ne mislite da je narodnoj stranci mučno, ako Vas podupire: mi smo odlučili činiti dokle god Vam se stalno mjesto u našoj domovini nenadje. Svikolici, s kojimi o tom razgovarah, jednoglasno žele da ostanete ovdje. Ono isto je meni Miklošić uztvrdio i upravo molio da Vas ne pustimo u Rusiju. Budite dakle s te strane umireni. Ja mislim, da će Vas akademija bez prigovora imenovati drugim tajnikom; prijatelj Daničić misli, da bi se takav predlog svakomu još prijatnijim učinio, kada bi se ona svota, koja je odredjena za riečnik (800 for. i prieko) uzela i ustanovila za platu drugomu tajniku te pridodala koja stotinica te reklo, da se donjekle obustavlja ona rubrika, a da se akademija nada da će tajnici raditi okô riečnika itd., i ovako slična motivacija. Tim se nebi proračun akademije znatno alterirao. Što mislite Vi o tom? prem sam ja za to da Vi budete tajnikom ovako ili onako, radi se samo o formi radi naših slabiša, takovih u ostalom radi Vaše osobe u nas ili neima ili je možebiti samo jedan, dva.«... Ја сам за неко време пристао уз комбинације Рачкога, али како је на другом месту казато, тај мој положај није могао дуго трајати.

Још пре одласка из Прага пут Северне Немачке, написао сам 21 октобра 1871 Рачкому ово писмо: »Premda sam preko osam dana bivao u Beču, ne bih Vam ipak znao bio odanle pisati ništa zanimljiva. Furiju njemačkih žurnala proti Čehom možete svaki dan čitati i sami; da u onom istom tonu, u kojem pišu veliki listovi, nastoje ih nadkriliti nebrojeni lokalni, bečkoj masi namienjeni listići, to biste si mogli misliti, da Vam i ne kažem izriekom. Isto tako znate

da su se opet jedan put bečki listovi blamirali, kad su na temelju prvih telegrama počeli grozne članke pisati o panslavističkoj zavjeri u našoj Krajini. Nas su sa užasom po Beču raspitivali, što to biva dolje te podjedno bečkim žargonom prietili, da će do skora i u Beču doći do revolucije. Po tome se može prosuditi kolika vlada razjarenost u Beču proti Čehom. Ipak ne vjerujem da će se pobuniti. Zanimat će Vas možda iz Beča to, da sam bio s Preradovićem, koji bješe dobre volje te mišljaše da će i onaj Starčevićijanski puč narodnoj stranci puno pomoći. On reče da misli, koliko pozna situaciju, da će Andraši doskora nastojati, kako bi s narodnom strankom stupio u dogovor. Nu to ćete Vi bolje znati. Bijah u Beču više puti s Miklošićem. Mikl. govori o našoj akademiji s najvećim poštovanjem. Njega su na sreću uvriedili Niemci te postaje sve to odrješitijim napram njihovim pretenzijam. Šteta što ne dodje ta uvrjeda prije. (Ја не знам, у чему је управо састојала та увреда, знам само да бих могао о томе из властитог искуства много говорити.) U Pragu gdje sam danas 3-i dan, sastadoh se slučajno s Kořinekom koji je sada profesor na malostranskoj gimnaziji. On mi objašnjavaše koješta o današnjoj situaciji češkoj: u Čeha vlada veliko pouzdanje u svoju snagu, a i pravo je, jer su već svuda sistematičkim i disciplinarnim postupanjem preoteli mah nad Niemci. Osobito u Pragu ima bar za 100 procenata više češtine, nego li u Zagrebu hrvaštine. Sastadoh se još i s prof. Gebauerom, vriednim mladjim filologom, koji ima zamieniti Hattalu na češkoj universiteti. Nasuprotiv ne htjedoh pohoditi Hattale, kojega sav sviet i u Pragu mrzi, a čujem iz vjerodostojnih izvora, da nas grdi sve bez iznimke kao velike »osle«. To u ostalom nije čudo, jer je njemu i Palacki osao. Bijah dva puta u češkom muzeju. Još će mnogo Save proteći, dok se u nas takovo bogatstvo sastavi. Ne imajući vremena baviti se potanje pregledah samo na brzu ruku njihove rukopisne dragocjenosti (sic !). Sutra polazim u Draždjane, odakle ću preko Lajpciga u Berlin.

To je u kratko škica moga dojakošnjega putovanja, kojemu je do sele prijalo zdravlje i dobar humor moje familije a pratilo nas sve do ovoga časa krasno vrieme. No upravo sada kiši ili bolje rekuć sipi gusta magla te se je bojati promjeni vremena. Jošte nisam došao do odmora da pokupim sve utiske moga dojakošnjega putovanja, jošte dakle ne mogu reći, kako mi je; mislim da će to u opće istom kasno se osjećati, kako nam zdravlju i cieloj ostaloj dispoziciji prija ili ne prija dragovoljna ova promjena života. Svakako se imam uzroka nadati najboljemu; barem mi Gebauer pripovieda, da je Perwolf u Varšavi s postupanjem Rusa napram njemu vrlo zadovoljan. A da su napram meni puno nakloni, razabirem opet iz toga, što su mi za pošljednju kritiku o Križaniću, t. j. o Bezsonovljevih raspravah tičućih se Križanića, podielili zlatnu medalju. Barem ću imati što založiti, ako dodjem u novčane neprilike«. . .

Кад сам већ стигао у Берлин, написао сам Рачкому једно писмо 30 новембра 1871, честитање к Имендану (3 дец.); ту се каже

међу осталим ово : »Želim Vam ja ponajprije u nepovoljnih okolnostih današnjih za vjernu pratilicu onu istu duševnu snagu, kojom ste dosele toli slavno vojevali protiv raznih zapreka, stavljanih na put hrvatskomu narodu ; a kad jednom složnim nastojanjem Vama ravnih sinova dodje domovina do svoga prava, tada neka se hrvatski narod sjeti Vaših velikih zasluga te djelom posvjedoči ono visoko uvažavanje, koje sada samo u grudima nosi. Dok taj sretni čas nastupi, neka bude ljubav i odanost hrvatskoga naroda, kao i poštovanje cieloga Slovenstva onaj obilati vrutak, iz kojega će plemeniti duh Vaš crpati vazda novo oduševljenje za svoje krasne namjere i osnove«. Морао је бити пред овим још један лист, у којем сам на неко питање имао нешто одговорити, али сада више не знам што. Тек овде ја допуњујем ону прву обавест овако : »da osim pomenutoga Wiese-ova djela, koje se tiče gimnazija, nema Pruska slična djela ob ostalih vrstih škola, ali tajni savjetnik W i e s e poručuje mi preko B o n i t z a da je gotov na specijalno izražene želje poslužiti svakim mogućim odgovorom. Razumije se da sam ja isto tako gotov posredovati, ako me još za što trebate«. Са мојим писмима вежу се два од Р а ч к о г а: једно је од 28 новембра 1871, у којем ми јавља о индиферентним стварима, о поправцима на згради Народног Дома, а о полит. ситуацији вредно је овде навести ове његове рефлексије: »Poslije kako su u Beču pali od svoga uzleta s Česi u centralističku prosu, sve je ugrezlo, čini mi se, još dublje u obično blato austrijsko-ugarsko. Sada neima faktično Austrije nego je Magjarija ! Austrijska centralistička klika voli biti podčinjena komandi bahata Magjarine nego li ravna umiljatu Slovenu. Mogli ste opaziti da su u Pešti primili L o n j a j a pod moraš, on nije po ćudi ni A n d r a š i u ni D e a k u. L o n j a j bi htio pogoditi se s nar. strankom, tako se bar izjavio pred b i s k u p o m u Beču i pred H e l l e n b a c h o m. Misli, ako stranka pristane, pozvati njezine pouzdanike u Peštu prije sabora na dogovore. To su naši Magjaroni donjušili, stoga htjedoše dati znak života skupštinom od 21 o. m. pod čeoničtvom slavnoga A u r e l i j a [Kuševića]. U prvi mah su zabunili u Beču i Pešti, ali sada sami uvidjaju, da je to bila činovnička skupština s njekoliko velikaša. Neizvodite iz ovih rieči kao da gojim kakove nade za bližju budućnost : ja poznam Magjare pà da oni nećedu biti drugačiji nego li jesu. Ali ako ostanemo postojani, dokopat ćemo se svojih prava«. — У писму од 12 децем. 1871 захваљује на честитци (к имендану), хвали моју марљивост од које се нада користи и за ужу домовину. Он пише : »Vi dobro znate, da se moje misli ne kreću samo medju Dravom i Adrijom, jer skoro nebi bilo vriedno mučiti se za ovaj pedalj zemlje, ali ova se zemljica može pričuvati Slovenstvu ako se dobro oboruža proti neprijatelju duševnim oružjem. S te strane i s toga razloga želim Vas skoro vidjeti u našoj sredini u položaju primjerenom Vašemu znanju. Žalibože to su puste želje, jer se nemože predvidjeti kada će se izpuniti. Političko stanje naše prikovano je na jednom mjestu, ali to je sudbina ne samo naše domovine nego i ciele monarkije. Misli se, da će se naš sabor 15 siečnja ipak sastati, prem se može gospodi Magjarom još negdje

10 o. m. drugo svidjeti. Mi se medjutim opet marljivo sastajemo u odborih te radimo i dogovaramo se kako najbolje umijemo.« Нуђа ми да напишем штогод о Берлину за Vienac. Ја тога нисам жалибоже учинио; као да нисам у себи осећао тога позива, али су други из мојих писама радо којешто метали у новине. Опет говори о згради, да ће се до скора преселити »u prostorije I sprata. Dotle ipak dotjerasmo«. Додаје још ово: »Iz listova prijatelja Bogišića razabirem, da si on poslije onoga dogadjaja želi iz Odese, čini mi se čak iz Rusije«. Види се, да пријатељ Богишић није био рођен за професора!

Има још једно моје писмо од 26 јануара 1872 Рачкому, у којем дајем израза негодовању над недостојном игрaчком маџарске господе са хрватским сабором те кажем, како сам готово стао био жалити, што сам оставио домовину кад јој је као свитала боља будућност, а сада бих волео што даље отићи »dokle ne bi nigda do mene dopirao vapaj stradajuće domovine, koje nesreća razdire moje živo čuvstvujuće srce«. Даље причам да ћу за 5-6 дана бити на Неви, да путујем онамо с великим поуздањем, да се надам онде које што ново видети и научити, да сам с успесима у Берлину задовољан, да учим марљиво руски те да »po izjavi samih Rusa za to kratko vrieme već dosta dobro »natucam«, o »govoru« ne može dakako još biti spomena. Ali ja se nadam još postati okretnim Rusom, jer mi ruski jezik ide u volju; ja sam o potrebi njegovoj za sve Slovinjane u njihovih internacionalnih odnošajih živo osvjedočen, ja s te strane nisam panslavista već panrusista! I da znate, kad bi se i pružila prilika koje sada nema da se mogu vratiti u domovinu, to ja ne bih toga učinio dotle dok se posvema ne naučim ruski, jer bih smatrao tada svojom najsvetijom zadaćom krčiti put k znanju istoga jezika medju Hrvati. Ali to će i ovako biti, ako bog da, na radost i veselje gospode magjarona.« Добри је бог тако хтео, да су се моје жеље гледе руског језика преко сваког очекивања испуниле, али само за мене лично; његово значење у словенском свету било је пред рат знатно узнапредовало, готово бих рекао више под упливом примера, који су нам давали Немци и Французи, него по својему осведочењу, али гле светски је рат пореметио тај напредак и овај час не знамо, кад ће Русија опет моћи наставити свој културни развитак и кад ће се опет родити Достојевски и Толстој.

Још пре одласка из Берлина добих једно писмо од Срезњевскога из Петрограда од 21 новембра 1871: »На конецъ-то, пише ми, я получилъ вѣсточку отъ Васъ. Въ Вѣнѣ мы слышали, что Вы проѣхали, но куда, этого никто не сказалън амъ. Воротясь домой мы спросили не здѣсь ли Вы, получили въ отвѣтъ нѣтъ, и съ тѣхъ поръ все ждемъ. Я уже собирался написать Даничичу о Васъ. А между тѣмъ вотъ уже почти два мѣсяца какъ мы дома. Послѣ разлуки съ Вами и переѣзда изъ Тріеста въ Венецію мы почти все время нашего странствія провели въ Италіи, на югъ поѣхали черезъ Болонью, Равену, Флоренцію, Римъ, Неаполь, Палермо, Месину, Таормину, Катанью, Сиракузы, назадъ изъ Неаполя черезъ Бе-

невентъ, Анкону, Болонью, Миланъ, Верону, Инспрукъ въ Вѣну и отътуда прямо домой. Нашимъ путешествіемъ, всѣмъ видѣннымъ и людьми мы остались очень довольны. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ намъ было такъ хорошо, какъ въ средѣ родственныхъ славянъ. Такъ особенно было намъ въ Сициліи, гдѣ не ожидали ничего подобнаго. О радости нашего семейнаго свиданія говорить нечего: своимъ собственнымъ сердцемъ Вы это понимаете. Но едва прошла недѣля послѣ моего возврата, такъ нежданно негаданно принуждены мы были перенести непріятность тяжелую и для одинокаго не только для большого семейства и еще съ такимъ множествомъ книгъ: за квартиру которая намъ стоила 950 рубл. потребовали съ насъ 1600 р. Надобно было искать другую квартиру въ то время когда почти всѣ хорошія квартиры уже заняты, когда и вообще помѣстительную но не чрезмѣрно дорогую квартиру найти было почти невозможно. Это меня такъ встревожило, что я не спалъ четыре ночи. Затѣмъ, отыскавши квартиру надобно было приготовляться къ переселенію и переселяться, надобно было между прочимъ уложить и потомъ выложить около 200 ящиковъ книгъ и бумагъ. Конечно главныя заботы и работы сдѣланы не мною а дѣтьми, но и на мою долю досталось не мало, особенно по думанью какъ устроиться въ квартирѣ сравнительно тѣсной, гдѣ для многаго и мѣста не доставало. Все это отняло болѣе мѣсяца времени, а отъ моего и безъ того хилаго здоровья ужъ не знаю сколько. Нельзя сказать, что и теперь мы уже совершенно устроились, не говоря уже о томъ, какъ бы хотѣлось. Одно ослабляетъ мое горе: это то что мы не одни вытерпѣли квартирную невзгоду. По нашей пословицѣ: на миру и смерть красна: квартиры воздорожали такъ, что иные платятъ въ двое и въ трое противъ прежняго. Иные съ лѣтнихъ дачъ и не воротились въ городъ, иные служа въ Петербургѣ живутъ въ окрестныхъ городахъ: въ Царскомъ Селѣ, въ Павловскѣ и пр. Ожидало Петербургъ и дороговизна дровъ, но противъ этого умно распорядилась полиція: закупила дровъ огромное количество и пустила ихъ въ продажу по умѣреннымъ цѣнамъ, въ слѣдствіе чего и торговцы дровами должны были уменьшить цѣны. Противъ цѣнъ квартиръ придумываемыхъ воображеніемъ хозяевъ подгрѣваемымъ нуждою жильцовъ дѣйствовать такъ успѣшно по крайней мѣрѣ такъ скоро нельзя. Эта тяжелая непріятность подѣйствовала на мое нравственное спокойствіе не только изъза себя и своихъ но и изъза Васъ. До этого я могъ сердцемъ радоваться что хоть нѣкоторое время проведемъ мы вмѣстѣ съ Вами какъ одна семья, что Вы у насъ будете какъ дома, пока не отыщете себѣ удобной квартиры: помѣщеніе наше было таково, что для всей Вашей милой семьи, по крайней мѣрѣ на первое время, было бы не совсѣмъ неудобное помѣщеніе. Теперь грустно подумать, мы должны лишиться этого удовольствія. Вмѣстѣ съ этимъ и отдѣльную квартиру Вамъ пріискать будетъ не легко, особенно съ мебелью и постелями. Квартиръ почти нѣтъ а меблированныя очень дороги, о гостинницахъ и говорить нечего: въ нихъ придется Вамъ

тратить за помѣщеніе около 3 рубл. въ день. Все это вмѣстѣ меня такъ сбило съ толку, что я не зналъ какъ и что писать Вамъ и все откладывалъ со дня на день, авось либо придумаю что нибудь для себя утѣшительное. Придумалъ только вотъ что: недѣли за полтора до выѣзда Вашего изъ Берлина къ намъ увѣдомьте меня, когда Вы располагаете выѣхать чтобы дѣти мои могли поискать для Васъ квартиру. Вмѣстѣ съ тѣмъ увѣдомьте, въ какую цѣну, не дороже чего, хотите вы имѣть помѣщеніе съ мебелью. За комнату надобно платить у насъ отъ 20 до 30 и болѣе рублей въ мѣсяцъ, за двѣ около 40. Безъ мебели можетъ быть можно найдти за 20, за 25 комнаты двѣ, и то не очень взрачныхъ и разумѣется не въ центрѣ города а подалѣе. Ахъ еслибы только можно было найдти не далеко или хоть не очень далеко отъ насъ! За четыре года передъ этимъ намъ удалось семейству Шрамекъ пріѣхавшихъ осенью отыскать такую квартиру, что они въ ней и остались на всѣ четыре года пока не выѣхали въ Новгородъ. Еслибы такъ удалось и для васъ! И тогда впрочемъ не удалось разомъ, они должны были прожить въ гостинницѣ дня четыре. . По нашимъ желѣзнымъ дорогамъ зимою я не ѣзжалъ и потому самъ отъ себя ничего не могу сказать. Дочь моя Оля, которую Вы знаете, ѣздила недавно въ Харьковъ къ больному дѣдушкѣ, недавно же воротился мой больной шуринъ съ семьею изъза границы: и Оля и ея дядя нашли, то что называется комфортомъ, но теплое платье оказалось необходимымъ. Особенно дѣтокъ надо хорошо закутать. Всего болѣе надо позаботиться о ногахъ, чтобы имъ не было холодно. На границѣ у васъ спросятъ паспортъ. Если у васъ его нѣтъ, то попросите въ Русскомъ Посольствѣ; я бы посовѣтовалъ Вамъ разузнать нѣтъ ли въ Берлинѣ Русскихъ, особенно молодыхъ ученыхъ: ихъ совѣты были бы Вамъ полезны. Еще совѣтую познакомиться съ Русскимъ священникомъ въ Берлинѣ и воспользоваться его совѣтами.

P. S. 23 нов. Ваше послѣднее письмо свидѣтельствуетъ объ успѣхахъ Вашихъ въ русскомъ языкѣ. Увѣренный въ нихъ, я не менѣе увѣренъ что Вы не побрезгуете и замѣтками на Ваши ошибки и потому посылаю прилагаемую бумажку.« (Тога прилога нисам више нашао уз писмо.)

Има још једно писмо Срезњевскога од 19 децембра 1871, у којем ми је причао о археолошком конгресу (другом на реду, први је био у Москви), на којем је осим њега и његова кћи Олга марљиво учествовала; даље каже: »В. В. Богишичь теперь здѣсь и насколько знаю отъ него самого, не хочетъ остаться въ Одессѣ: со студентами дѣло его, какъ онъ говоритъ, совершенно кончилось, но съ товарищами у него что-то не ладно. Что и какъ было и есть, понять трудно. Что одесскій университетъ не бѣденъ прекрасными профессорами, это безспорно; что есть и плохіе, плохіе и по нраву, безспорно и это. Что между студентами есть не мало плохихъ, это также говорятъ всѣ. Что университету въ Одессѣ не мѣсто, въ Одессѣ городѣ портовомъ, торговомъ, разнонародномъ и между про-

чимъ жидовскомъ, и это замѣчаютъ многіе; я уже даже слышалъ, что было бы не дурно, если бы его перевести въ Екатеринославль. Вмѣстѣ съ тѣмъ мнѣ кажется что и Богишичу слѣдовало бы быть немного терпѣливѣе а можетъ быть и осторожнѣе. Сколько знаю Васъ, не думаю что Вы можете подпасть какой бы то ни было непріятности, и всего невозможнѣе, чтобы Вы испытали какую бы то ни было ни самую малую непріятность изъ того что ей подвергся Богишичъ«. И овому је писму био приложен списак мојих грешака против руског језика (али се изгубио).

У целини не може се рећи, да би ова последња писма много нас храбрила на велики подвиг, пут у Петроград, и на све што нас је онде чекало. Али — бог и срећа, то нас двоје није оставило, како ће се из даљега причања видети.

X.

Са више наведеним жељама мојега драгога Петра Зорићића, у његово и у име пуничино, кренусмо једног дана, не памтим тачно којег [почетком г. 1872], на пут из Берлина управо у Петроград. Воз је из Берлина одлазио у 11 сати ноћи; за пут спремисмо све што треба где има мало дете — моја млађа ћерка Станка навршила је истом 4 године и пô — те седосмо у кола другог разреда. Није нам тешко било опростити се са Берлином, нешто ради ружног времена, блатна маглуштина, нешто због препирке са лакомом господарицом, која је у задњи час затражила некакву неоправдану отштету — ипак нас је спопадао страх, јер нас је пут водио у далеки страни свет. До руске границе није вожња прозаичком пруском равнином представљала никакова интереса; на самој граници учинио је руски карактер свих »пограничних« функционара врло повољан утисак; руска »артељ« одликовала се брзом окретношћу и ванредном уљудношћу; руски жандар у својој живописној униформи са хладном мирноћом добро је представљао руску државну снагу, чак царинарски чиновници нису нас застрашивали. Разуме се, да су највећу пажњу посветили књигама, али знајући тко сам и зашто путујем у Русију, пустили су преко границе све књиге без разлике; занимало их је чак моје излагање, на каквом је »славјанском« језику штампан »Vienac«, којега сам неколико бројева возио са собом. Кад се после одужег стојања воз тихо и полагахно гануо, без обичног треска и ломњаве, са дубоким звуком из локомотиве, било нам је у широким вагонима некако необично међу страним светом, који је изгледао некако неевропски, а то су били понајвише чивути, којих се нагомилало читаво јато у својим бундама, које су заударале кожом и јарином. Видећи застрашена лица моје драге жене и деце учиних брзо тим неповољним утисцима крај пресадив себе и њих у први разред, где смо унапред путовали невиђеном донле удобношћу све до Петрограда. Само неко кратко време имали смо сапутника једног руског официра, иначе остасмо сами у нашем

одељењу. Под вечер сутра дан стигосмо у Петроград где нас је старији син Срезњевскога, Владимир Измајловић, на станици дочекао, те у саоницама отпратио у Грандотел на Морској улици, где смо одсели те још исте вечери одазвали се позиву Срезњевских на вечеру. Већ вожња по широким улицама, покривеним снегом, у место берлинског блата, показивала је нову необичну слику, а кад се к тому дода још пријазни дочек у породици Срезњевскога, лако је разумети, да смо се осећали, као да, смо дошли к својима, врло задовољни и умирени. Истом сутра дан, када ступисмо на улицу те дођосмо на Невски Проспект, не би нашему дивљењу краја ни конца. Путујући од Загреба до Берлина остајасмо једнако у истом типу већих и мањих градова; сада се отворио пред нашим очима нови, јоште невиђени тип, сасвим другачији, шаренији, разноличнији, грандиознији, чак после гласовитих »Unter den Linden«. Пре свега огромни саобраћај, све у саоницама, које јуре у више редова, међу малима простима веће раскошне са сјајном упрегом, скупоценим амовима, крупним у крзно одевеним кочијашима, који дубоким басом подвикују »берегúсь« — тога нећеш наћи у осталој Европи. Многе куће обојене живахним жућкастим, црвенкастим, зеленкастим, чак удвојеним бојама, на њима големи написи разних трговина крупним словима, прозори и витрине напуњени товарима велике цене, међу којима сјају малахитске ствари, вазе, сатови, наруквице итд. К тому долазе многобројне цркве и капелице, већином у византијском стилу, даље тако звани »Гостинный дворъ« и т. д. Све то заједно чини незаборављив утисак, мислиш и преко воље да си пренесен у некакав нови празнични свет, којему нема ништа једнака у централној Европи. Да се што пре опростим скупог хотéла нађох сам без туђе помоћи на истом Васиљевском Острову у Петој Линији (дом Шмита кв. 22) код неке госпође Свободе квартир без покућства, а у место да узмем што је најпотребније било у најам, ја се брзо одлучих те све то купим, да будем слободан од сваке бриге и приговора, кад би се најамно имало враћати. Срезњевски чудио се мојој енергији. Нешто мало незгодно је било са храном: добивали смо ручкове из једне »кухмистерске«, с којима баш нисмо били веле задовољни; за вечеру к чају лакше је било што год хладно набавити. Тако смо живели скромно али задовољно, јер нам је пријало здравље. Док сам још у Берлину боравио, понудио ми своје услуге академик Шифнер. Тако су сада к њему у европско т. ј. неруско одељење академске библиотеке на Васиљ. Острову били управљени моји први кораци, где сам налазио све књиге потребите ми за предавања из компаративне граматике. Ту сам међу послужницима, ислуженим солдатима, нашао ону реткост од човека Јакопа, који је, и ако невешт европским језицима, умео готово половицу књига наћи на памет без сигнатуре. Шифнер ми је причао, да је тај одушевљени поштовач књига по недељама и празницима у цичој студени обилазио библиотечке просторе те тувио у памет место где која књига стоји. Ова је по-

служничка знаменитост заслужила, да му је после смрти овековечена успомена једном фотографијом обешеном на стени читаонице, коју сам ја већ нашао, кад сам 1880-е године поновно дошао у Петроград. Али мене је срце више вукло у »публичну« библиотеку на Невском на углу Садове улице, где су биле нагомилане највеће реткости старословенске и староруске литературе. Моју је пажњу свраћало на себе Зографско глаголско јеванђеље, као pendant к Остромировом, у богатом позлаћеном металном повезу положено у најсветијем да тако кажем одељењу библиотеке. Знајући да ће касно на ред доћи, док ктогод тај текст препише и приготови за штампу, латио сам се ја тога посла те стао с енергијом посећивати са Острова Невски Проспект и онде у библиотеци радити на преписивању од 10 до 3. Моја жена обичавала би међутим, ако није била превелика студен, излазити са децом на шетњу или би с њима код куће читала руски превод знамените чешке приповетке Божене Немцове »Бабушке«, који у прекрасном преводу госпође Петровске имао је ту предност, што су речи руског текста биле означене акцентима. То је преводилица урадила за чешку читалачку публику. На тој су се књизи вежбале у руском језику две генерације моје породице: моја жена као мајка и њене кћери, Јелка и Станка. Још морам додати, да сам у »публичној« библиотеци још неке друге рукописе припадом проучавао те о томе полагао рачун у загребачким »Starinama« под заједничким написом »Opisi i izvodi«. Ту сам се повео за Срезњевским. Све зимске месеце проводио сам овако време у озбиљном раду; код Срезњевских долазили би често по суботама, где сам се ја упознавао са многим гостима његових jours, на пр. међу осталима сретох се овде са В. Г. Воскресенским из Москве, који је управо тада био »командирован« од Московске духовне академије к Срезњевскому као кандидат за црквенословенски језик. Ту се неколико пути састах с једним војеним лицем из Сибирије, господ. Гуљајевим, великим љубитељем етнографије а уз то знаменито начитаним у библији, тако да је младога богослова Воскресенскога питањима својим стављао у неприлику. Кад сам га у чуду упитао, одакле њему толика начитаност у библији, одговори ми: немојте се тому чудити, кад Вам рекнем да се у Сибирији (он је дошао у Петроград са транспортом злата из Бернауља) мора човек по 100 врста и више возити, да увиди културног човека, с којим ће се поразговорити. Пошто се такове посете не могу подузимати често, што ти друго остаје, него да узмеш у руке библију, читаш и размишљаш и на загонетним местима тражиш одгонетку по својој памети! Овакове концентрације могло се у оно доба наћи по Русији врло много; то је најбогатији извор многобројних руских секта. Да споменем још и то: једне вечери дошао к Срезњевскому познати руски песник конзервативног смера, Аполоније Мајков. Његова физиономија подсетила ме на нашега Ђуру Даничића; умољен дао се наговорити, да прочита нешто из својег поетског

дела »Борба два света, поганско-римског и хришћанског«. Морам рећи, да је умео мајсторски с великим ефектом читати. Ја сам његове звучне стихове слушао с великом насладом.

Ја сам у Петрограду осим Шифнера бивао често код Куника, исто тако са женом и децом код академика Видемана. Од руских колега састајао сам се са Вл. Ив. Ламанским; један пут сам код њега на вечер видео Достојевскога: свачије су очи биле у њега упрте, што њему као да је сметало, говорио је врло мало. Ја сам што преко Немаца, који су тада још у Петрограду много значили, што преко либералних Руса брзо разабрао, што и колико у јавном мишљењу вреде »братья славяне«. Судило се о њима не по одличницима, који су ретко и у врло маленом броју долазили у Русију, већ по којекаквим ђацима сиротињи, што су долазили у Русију да овде од руске »благотворительности« измаме по који рубаљ. Тако је »брат славјанин« значило обично човека, који просјачи или чак и вара. Али и боље сорте »братья« нису били у очима јавнога мишљења добро гледани, а то поради — класицизма. Непопуларни министар Д. А. Толстој, уводећи у претераној мери класичке језике у руске гимназије, служио се као средством многим учитељима, ваљаним и ниже вредности, дозваним у Русију из Галиције (источне), из Чешке и с југа (ових је било најмање). Зборови руских учитеља гледали су ове придошлице преким очима, држали се од њих по страни, сматрајући их министарским креатурама. Младеж подсмевала се њихову неправилному рускому изговору. Јавно мишљење замрзило на њих, јер су мучили руску младеж сухом грчком и латинском граматиком. До дубљега познавања античног света није се могло доћи, јер се мало класика збиља и читало, Тацит на пр. био је забрањен! Под овим утисцима кад сам ја, скорим после мојег доласка у Петроград, морао поћи на »сухопутну« царинару (»таможњу«), да дигнем неке ствари које су из Берлина дошле онамо, поздрави ме одређени чиновник са питањем: »Вы братъ славянинъ, и вы будете у насъ преподаватель классическихъ языковъ«, а кад му ја на то одговорим, да ћу ја у Одесу на университет за компаративну лингвистику, стао се мој добри чиновник силно испричавати: »Ахъ извините пожалуста«, држећи да ме је могао оном претпоставком и нехотице увредити. Ту сам ја први пут од неутралног човека, руског чиновника, добио неповољан утисак о том, што код Руса вреде обични »братья славяне«. Разуме се, да ја нисам одмах могао разабрати се у опреци, која је тада у Русији владала између зазорних реакционарној руској влади либерала-западњака и конзервативних кругова, у чији су ред спадали такођер славјанофили и ако с неким особинама. Зато кад сам посетио Пипина — а то ми је била пријатна дужност, јер сам познавао његова дела — било је за мене врло поучно његово приповедање и тумачење рускога јавнога живота. Од њега сам дознао о судбини Чернишевскога (његова даљњега рођака), о његовим личним незгодама, о неразумевању руских односа код оно-

добних Чеха, који су од њега зазирали кад је био у Прагу. Он је свратио први моју пажњу на руску опозициону литературу, као на песника Некрасова, на сатирика Шчедрина-Салтикова и т. д. Већ у првом писму, што га написах Рачкому након десетак дана после доласка у Петроград, стоји ово умовање: »Namjestiv se kojekako što ne bješe bez truda i troška, staram se sve polagano spoznati terrain na kojem mi se valja kretati, proučiti ćud ljudi, s kojimi imam posla, te iznaći sve prilike, kako da mi ovdašnje boravljenje ne prodje bez koristi za naučno usavršenje. Sve to nije tako lahko, kako sam si predstavljao, a nije baš ni tako ugodno kako bjeh se nadao. Iglica moje busulje još će dugo krugom kružiti prije no što se ustavi na odredjenom pravcu. Moguće da ću na gladkom poprištu — kako ne bi kad je svuda sve ledom zaledjeno — koji put i spotaknuti se, makar i posrnuti, ipak se nadam da će konačno sve dobro izaći. Život, kojemu navikosmo mi južni Slovinjani, u svih svojih sferah tako je golemo različit od života ruskoga, ili bar od života petrogradskoga, da treba zbilja dosta vremena, a još više dobre volje, dok se porazumijemo. Ovaj čas, nadam se da neće uviek tako ostati, bliže mi stoje svojim naučnim pravcem nekoji ovdašnji »nenastojaščije« Rusi, kao Kunik, Šifner, Nauk, Hehn, nego li reprezentanti slovinske nauke; bog zna što je tomu uzrok, te sam kod ovieh, koje pomenuh, čak i srdačniji susretaj našao no kod samih Rusa, ako izuzmete naše stare znance, Sreznjevskoga i Lamanskoga. Žalostno je ali istina, da se većina ovdašnjih literatora vragometno malo interesira za književnu radnju ostalih Slovinjana, a i oni, koji se zanimaju, spajaju s tim svakojake čudne »zadnje« misli, s kojima se nije lahko sprijateljiti: u jednoga kojekakve arheologičke kaprice kao u Izmaila Ivanića [Sreznjevskoga], u drugoga i trećega pretjerano »grekoslavjanstvo« kao u Aleksandra Fedorića ili Vladimira Ivanića (»Budilović i Lamanski«). Povrh toga valja Vam znati da se ovdašnji Niemci i Rusi in regula strašno mrze, tako da jedan drugomu neće nogom preko praga. Pomislite si dakle sada čovjeka bačena u sredinu takovih odbijajućih se krajnosti, i to čovjeka kao ja, kojega srce k jednim a raspoloženje duha k drugim privlači, te ćete od prilike pojmiti svu tegobu mojega sadašnjega položaja. Nemojte mi dakle zavidjeti što sam u Petrogradu. Još sam prekratko vrieme ovdje no da bih se bio mogao izvan užega kruga ljudi književnika ogledati po ostalom životu, ali toliko vidim već sada da uza sav priznanja vriedni napor »praviteljstva« (vlade) narodu ruskomu na sve strane još mnogo nedostaje da svojim nutarnjim potrebam zadovolji. Prirodne konsekvencije iz toga fakta možete dalje sami izvoditi. Ja mislim da ste i Vi istoga mnjenja kao ja, da i najbolje nakane praviteljstva, ako se ne upiru o moralnu snagu naroda, ne mogu uroditi željenim uspjehom. Još će dugo vremena valjati za Rusku pravilo, postavljeno Gorčakovim: ona valja da se sabere. Neće li to za koga drugoga prekasno biti, tko bi to znao! — Što se napose ruske književnosti dotiče, Vi znate njezin sadašnji stadij razvitka. Gdje mnogo ljudi za stol sjeda, valja

mu donositi velike zdjele na stol, ali zato može biti a i jest često u manjoj zdjelici puno bolja hrana. Samostalna ruska književnost, razumievam produkcija knjiga, koje se same o sebi, t. j. o publici izdržavaju, sastoji se gotovo iz samih prievoda zapadnoevropskih djela uz znatan broj tako zvanih žurnala, koji redovito absorbiraju svu beletrističku, inače znatnu produkciju originalnu. Puno rade razna društva, kojih ima veliki broj a ponajviše žive o podpori praviteljstva, ali njihova radnja većinom se ograničuje na publikaciju izvora, spomenika, tekstova, refleksije i aplikacije ostavljene su novoj budućoj generaciji. U tom obziru prestigla je naša Jugoslavenska akademija, bar što se slovinske strane njezine radnje dotiče, sve svoje ruske drugarice za čitavu generaciju. Ja mislim da ovoga iskrenoga moga priznanja nećete pukim komplimentom smatrati.

Petrograd kao grad imponira strancu, ma on došao iz Beča ili Berlina. Ovdje ima toliko toga čemu nije naviklo oko putnika, putujućega po zapadnoevropskih velikih gradovih. Sjajnost velikogradska prijateljski se druži s originalnom primitivnošću, jedno drugomu ovdje kako se čini još ne smeta. Prirodni uvjeti podavaju mjestu veličanstvenu ozbiljnost; studen, snieg, led; Neva s nebrojenimi zaledjenimi ladjami i parobrodi ugodno izmjenjuje monotoniju širokih nedoglednih ulica i golemih trgova, koji se s jedne i druge njezine strane pružaju po ogromnom prostoru. Silne javne zgrade, koje se ne odlikuju toliko arhitektonikom koliko veličinom, dozivaju čovjeku i nehotice u pamet, da se nalazi u centrumu golemoga carstva, a nebrojeno zlatom ozlaćene kupole i šiljci vitkih tornjeva... (Овде је комад писма одрезан) — — —.

Prosti čovjek ruski, ja o tome sudim po originalnih izvoščikih i nižega reda dućandžijah, ima u sebi za čudo mnogo živosti, dosjetljivosti, osobito je razlika velika, kada ga porediš sa obumrlim, otupjelim i okršljavelim Čuhoncem. U opće su ljudi vrlo učtivi, ja još ne doživjeh slučaja, da bi mi tko nepristojno odgovarao ili da me tko onako vara, kao bečki fiakeri, kelneri i t. d. S te strane ja bih bio s petrogradskim životom posve zadovoljan. I hrana, imenito múka, pecivo, hljeb itd., puno je ovdje i bolje i jeftinije no u Berlinu; ali kvartiri i industrijalni predmeti puno su skuplji. Da ste morali kao ja tri mjeseca trpjeti smrad kamenog ugljevlja, znali biste ocieniti blagodat loženja drvima, koje ovdje gotovo isključivo vlada, i ako Vas je volja osvjedočiti se o praktičnosti ruskih peći i ugodnoj toploti ložene sobe sa svom praktičnošću koju tomu pribavlja ključanje vrele vode u samovaru, požurite se u Petrograd, dok je još sniega, leda i morózov«.

Ово је слика првих утисака, која није била далеко од објективне истине, само узрока њених тада још нисам разабирао. Ја сам преко воље силом околности представљао немачки културни тип, док су Руси од саме опозиције против Немаца волели подражавати Французима, за њих је био Париз идеал. Кад сам дошао у Петроград као »брат славјанин« а нисам хтео обожавати само све руско, нисам показивао воље да чиним са вером комедију, како су многи западни Словени, да праве бољу каријеру, прелазили на православље; када

сам се усудио посећивати чак Немце, тада Руси охладнеше спрам мене, што сам могао опазити код Срезњевскога, којему моја еманципација од његова апсолутног менторства није била сасвим по вољи. Кад сам ја у тону неког незадовољства писао Богишићу у Одесу, одговори ми он 2/14 февр. овако: »Na Vaše tužbe o nemarnosti Rusa prema drugim Slavenima za danas ću Vam primjetiti samo to : da ju nalazim sasvim u redu, t. j. produktom okolnosti, o kojima ćemo se razgovarati ako bog da na okoriječ, ali ću k tomu pribaviti još i to, da ćete s vremenom i koješta drugoga otkriti što će Vas možda još više iznenaditi. O svemu tome drugi put«.

К мојему доласку у Петроград посла ми Даничић овај поздрав из Загреба 12. 2. 1872 : »Dobro došao u novu domovinu! vičem sa svojima iz svega srca«. Даље приповеда да је моја критика на Безсонова о Крижанићу била читана »u pošljednjoj sjednici, t. j. u prvoj koju smo imali u novom stanu u prvom katu. Tako ponovismo novi stan«. Пита како да пошаље Срезњевскому хонорар (21 фор.). У писму од 24. 2. 1872 моли да израдим замену са журналом нар. просвешћенија ; пита, тко зна да ли Рајевски шаље у Петроград публикације Југосл. академије те ме моли: »U opće gledaj, ako je moguće, da uputiš tamošnju gospodu da nam šalju knjige koje ti sam misliš da nam trebaju«. Жали се на Богишића, што не шаље Академији Григоровићева рукописа Posvetilište Abramovo ; тому је дакако више био крив Григорович него Богишић.

Што Даничић каже : »Milo mi je vrlo što je ne samo tebi nego i tvojima ugodna nova domovina i želim od svega srca da vam sve ugodnije bude«, то показује, да сам био толико обзиран да нисам сваком приликом износио на видело свакојаке мале неугодности. Ваља ипак признати, да моја писма из Петрограда кући нису одговарала њиховим очекивањима, али тому заправо нису били криви Руси већ ми који смо си уображавали као да Руси у својој кући немају пречег посла него водити рачуна о аустријским Словенима или доносити кореспонденције из Прага, Загреба итд. Тако нешто малоградско чучало је и у мени ; добро се опомињем, како сам с разочарањем очекивао, кад ће у »Голосу« доћи какова вест о Хрватској или бар о Србији, Чешкој итд. у место вечитих дописа из — Париза! Најмање био сам задовољан погледима славјанофила на задатак Русије спрам западних и јужних Словена. Добро се још данас опомињем, како сам се једне суботе код Срезњевскога ухватио у коштац са Будиловичем о великом питању, какав треба да буде задатак Русије спрам јужних и западних Словена. Моје је начело било, да Русија треба да нас подупире у културном и политичком развитку свима моралним средствима, живахним симпатијама, желећи нам успеха у тешкој борби против аустријских Немаца, Маџара, Талијана итд. Философија Будиловичева напротив смерала је, у сасвим другојачијем правцу, на то, како да сви ми, западни и јужни Славени, што пре дођемо под Русију ; зато би

требало да нам буде што горе да бисмо помагањили : дођи, Русијо, спасавај нас ! По тој философији њему су били најсимпатичнији они Славени, којима је најгоре било, на пр. Словаци. Кад сам му приговорио, да ће нас по тој теорији прије Маџари помаџарити, Немци понемчити, Талијани поталијанчити, одговорио ми је с одвратном лакомишљеношћу: »Ничего«, ми ћемо ипак доћи те вас, т. ј. тако однарођене натраг предобити ! Наш диспут протегао се био далеко за поноћ, сви су се гости већ давно опростили, само старац Срезњевски остао је од пристојности уз нас дремуцкајући. Истина, Будилович био је највећи фанатик међу најновијим славјанофилима из школе Гилфердинга и Ламанскога, али у главноме сви су исповедали овакову веру. Либерални Руси, западњаци, који су били кивни на славјанофиле као на ретроградну партију, одвраћали би им мило за драго потпуним равнодушјем спрам јужних и западних Словена. И тада и још за дуго времена касније био је један изузетак у петроградској интелигенцији, да се либералан Рус занима за словенске народе, њихове литературе а донекле и њихову политику — то је био Александар Николајевић Пипин. Кад он не би био по свем осамљен, кад би се нашло у руској интелигенцији више људи à la Pypin, могло би било словенско питање у Русији добити сасвим другојачије обличје. Пре свега могао би бити пољски »вопрос«, ако не управо решен, а оно бар ступити у пријатнији modus vivendi. Тиме би опег углед Русије тако поскочио, да би свим аустријским Словенима одлахнуло, а можда би и у Турској могло бити поможено неослобођеним Словенима без крвавог рата, који је за неколико година следио те свршио руским поразом у берлинском уговору, као што је у наше дане (пишем ово 25 нов. 1920) лошом нутарњом политиком, једностраном какова бејаше некоч у Русији славјанофилска, краљевина SHS претрпела велики пораз губитком Истре и још које чега.

Међу првима, који су добили вести о нашем срећном доласку у Петроград, био је мој брат жупник. Врло би занимљиво било да се сачувало моје писмо које му написах одмах првих дана након доласка у Петроград; сада би се после толиког искуства могло видети, у колико су моја тадашња посматрања била тачна или сам гледао ствари кроз призму мојих малоградских импресија. Али мој брат наставља своју политику: »Znaš iz Obzora (којега ја у Петрограду дакако нисам ни видео) tu komediju, što su ju naša »braća« izigrala s nami. Mihalovića htjedoše takodjer krenuti, jer im je preslab i premalo odvažan, no primas i biskupi magjarski tomu se protiviše, zato tobože što se ne smije pokazati da može biskupa sa stolice protjerati kakva god politička stranka, a u istini valjda zato što imadu za Satmarsku stolicu već spremna po sebe zaslužna kandidata«. Затим наставља о том, што се по Загребу говорило без разлога о Веберу да ће заменити Мухића, те каже, да је то све провизорно, »jer ćemo kod izbora magjarone po svoj prilici upravo poraziti. Nevolje ima u narodu dosta, sve to će biti za nas kapital, jer ovi

lopovi iz svoga žepa ne dadu ništa, a odbor narodne stranke dobiva znatne prinose za stradajuće i marljivo je dieli pod naslovom zajma bezkamatnoga na neopredieljeno vrieme. Upravo danas razdieli vlada u mojoj župi stradajućim 6 for., a ja ću prekosutra u ime narod. odbora prvi put razdieliti 60 for., a kasnije biti će i više. Njihov list »Narod« bio je počeo biesno lupati i psovati a u jučerašnjem broju nudi prijateljstvo i ljubav svim, koji ne kane unj dirati t. j. po mom mnienju koji ne kane rugati se cieloj toj magjaronskoj komediji, jer se ozbiljno na nje više nitko ne osvrće. Čuj kakovu jim je komediju Šulek učinio. Zahtievali su od njega rukopis riečnika, da će mu tada isplatiti nagrade 2000 for. Kako ne imaju ni pojma o takovu djelu, mislili su da je to kakav srednji svežanj rukopisa. No on im pošalje dvie štelaže samih karticah po služnicih u tačkama. Jedva su mu mjesta našli u Rosinom burou. A on se je smijao što je mogao«.

Међу пријатељима, које сам обавестио о мојим првим доживљајима у Петрограду, био је и мој стари пријатељ, ма и ортографски противник, Б. Шулек. Не могу рећи, што сам ја њему писао (не знам, где је његова преписка; ако ју је чувао, онде би могло бити и мојих писама), али неке се мисли могу разабрати из његова одговора, који ми написа 1 априла 1872 : »Dragi prijatelju ! Iz duše mi rieči izvadiste pa opet mi je žao ! Onako kako Vi mi ga opisaste, onakvomu odnošenju ruskoga duha k nam domišljao sam se odavde i sam, al mi ipak nije drago, što sam istinu pogodio. U ostalom treba nam se tješiti da ni kod nas nije mnogo bolje. Količka je to šačica našinacah, kojim oko pogleduje Petrogradu a da ne pomisli na ruske rublje ! Nu malo po malo okrenut će stvari na bolje i u tom pogledu. Kad ja pomislim na čednost naših željah gojenih prije 25 godinah a pogledam gdje smo sada: čudim se čudom ogromnomu napredku i snebivajući se motrim, kako se idee nevidomce razvijaju. Ne bi li onako nastavile svoj razvitak pa da jošt i mi ili barem Vi doživite što sada tek tajno u srcu skrivamo. Bog Vam dao ! Velika Vam hvala na Vašem pismu, imao sam opet dovoljne gradje za razmišljanje po koji dan na svojih šetnjah, jer Vam se morem opet pohvaliti da sam se toliko oporavio te već i sanjam o Medvjedgradu, dapače i o samom Sljemenu. A što malo zakasnih s odgovorom, uzrok bijaše koje uzkrs koje priložene bilježke. A za uzkrs najprije da Vam kažem da je bio prilično liep te nije bilo kada sjedjeti u sobi, a bio bi jamačno jošte ljepši da nije Vaš Perica [Zoričić] pošao u Križevac u pohode — i richtig nam odanle posla kišice u ime pisanice, akoprem sam ga prije polazka sam zamolio da nam toga ne počini. A na bilježke koje sam stoprv sada dospio sabrati, molim Vas da na drugoj praznoj poli odgovorite. Što god sam Vam ondje napomenuo, o tom gramatike moje, kojih evo pet imadem, malo ne svaka drugčije napućuje. Meni je stalo zatim doznati kako treba da se izgovara, a ne kako se gdje što govori. Samo da nema toga promjenljiva naglasa : ima li kakve razprave o njem osim Puchmajerove, iz koje sam ga ja učio poznavati ? Nadate se iz Zagreba kakvim novinam, nu kod nas u našem malenom gradu te robe pomanje nego u Vašem

golemom Petrogradu. Al do skora bit će toga valjda i kod nas, jer su evo upravo sada razpisali ili pravo govoreći zakazali sabor na 15 lipnja, a izbore jošte nisu razpisali. Borba će biti svakako neizmjerno žestoka, jer obje stranke osjećaju da im ide za glavu. Ali do sada neimamo razloga duhom klonuti pored svega nastajućega terrorizma. Najveća mislim da će nam biti podpora razkol magjaronah. Kako ste valjda iz novinah doznali, Lacika P e j a č e v i ć, glavni stup magjaronstva u Slavoniji, povukao je rogove u se, pa isto tako grofovi K h u e n i, dapače i Aurel K u š e v i ć. Tako da sada neima više kod vlade staroga pravoga Magjarona, nego samo onakvi à la D e ž e l i ć. Petrica H o r v a t se takodjer vrlo ljuti da su ga odpustili, a b r a t u I v a n u je K u š e v i ć najviše pomogao izlupav M o s e s a židova varaždinskoga. Da zbilja b r a t I v a n je bio prekjučer kod mene i pripoviedao mi, da se je b r a t v a š D r a g u t i n, doznav da ga žele odpustiti, brže bolje sam zahvalio na toj kukavnoj auskultantiji. U Zagrebu, čujemo da će od strane magjaronah pokušati sreću K a m a u f, M a k o v e c i D e ž e l i ć — o njihovom porazu se i ne dvoji. Iz ovoga ćete razabrati, o čem se sada u Zagrebu najviše misli i govori, a to će biti za dugo predmetom naših razgovorah, dok vi tamo se višimi predmeti bavite. Pa što onda kad većinu dobijemo za sabor? Bog sam zna, hoće li što biti od nagodbe, kad Magjari neprestano šaraju. Kamo sreće da već jedanput i oni se dozovu pameti te da pošteno uzmu raditi. Bilo bi po njih dobro, al bome i po nas. Ova državopravna borba absorbuje sve to više svu djelatnost naroda na veliku štetu zemlje. Za nutarnji napredak domovine, za razvitak narodne knjige slabo se tko i brine; naša akademija takodjer samo onako vegetuje, neima tu prave volje, a gdje i ove ima, ondje ponestaje postojanstva u radu, što je kako najbolje znate naša ponajveća mahna. Zato s književnoga polja neimam Vam baš ništa osobita javiti. Ja sam dovršio svoje domobranske prievode i sad sam se opet prihvatio Darwina. Da zbilja Ž e r j a v i ć je napisao nekakvo djelce o Darwinu, kojega ja jošte vidio nisam, no kažu mi da je izpod svake kritike. Udario je u njem po B r u s i n i i po — T o r b a r u, koji niti nije Darwinista. R a č k i štampa svoje spise o parnici Zrinski-Frankopana pa i moj rječnik počeli su teda negda tiskati. Upravo doznajem, da je G a j opasno bolestan a Č a č k o v i ć na umoru. Vaši pak su svi zdravi. Prijatelja Š a v o r a su okrali, 16 glavah krmakah su mu bez traga odveli. Mi već imamo proljeće u velike i danas sunce liepo grije, koje već probudilo cviet od kajsijah, driena i vrbe. V r b a n č i ć k i je jako godilo, da se je opominjete i ona Vam svim pozdrav svesrdno odzdravlja kao što i Vaš vjerni prijan B. Š u l e k. Kako vidite, nisam u svom pismu mudrovao već sam ga nakitio onako kao da se na stanu razgovaramo. Sladka mi to uspomena«.

Из мојих писама из Петрограда, у којима је било много зловољних одзива о том, чега нисам у Петрограду нашао (да ли сам имао право све онако исчекивати, како сам си утварао као неки псеудорепрезентанат хрватског народа, то је дакако друго питање),

биће преко брата које што дошло у »Obzor« (то би се, кому је Obzor од првих месеци 1872 године доступан, лако могло пронаћи), јер ми у писму од 9/3 1872 јавља : »No iz ovoga neću priobćiti Obzoru ništa, jer bi naši protivnici triumfirali kano da smo se mi tobožnji Rusomani u Rusih prevarili. Kao što si mogao sâm vidjeti, ja sam se i do sada veoma diskretno vladao glede priobćivanja crta iz Tvojih listova, no čovjeka toliko nagovaraju ti ljudi, da im ne možeš sasvim odoljeti«[1]. Ваља да сам нешто споменуо о познатој књизи Данилевскога, јер је желео о њој потањих вести. Наставља опет о политичкој ситуацији: »Mi smo za buduće izbore do sada sjegurni. Sâmi Magjaroni računaju jedino na Slavoniju te njekoliko kotarah u Hrvatskoj. U Slavoniji postao je Prandau tajnim savjetnikom, jer je obećao da će proturiti 10 vladinih kandidata. U nas računaju na naš kotar, jer je proti Suškovića na svoju ruku ustao ćoravi Jelačić, premda po njegovoj tvrdnji kao narodni kandidat, te misle okoristiti se tom neslogom. Isto tako u Stubici kandidiraju Malec i Gjorgjević te ovaj posljednji nema toliko discipline da svojevoljno odstupi. No uzmimo da gdje god ovdje izgubimo, zato smo sjegurniji u županiji Varaždinskoj, gdje su svi pošteniji Magjaroni povriedjeni s intriga, koje srušiše Bedekovića. No čini mi se da mi svi odveć govorimo o izborih, jer se još ni najmanje ne kažu sklonimi razpisati nove izbore... Ono što ti u daljini držiš možda manevrom stranke, jer trubimo toliko o Rauhu kao vodji Magjarona, to ti je živa istina. Meni je kazivao Hodalić, koji je direktor kancelarije u telegrafskom uredu, da Rauch šifriranimi telegrami bez prestanka obći s ugarskim ministarstvom. Pak žalibože mi još moramo bar pričinjati se kao da Lonyayu štogod vjerujemo... Ovih dana bila je Ana kod Sidikine mame, kamo slučajno dodje Daničićka. Ana se ne može načuditi, kako je ta stara govorila o Hrvatih u hrvatskoj kući — po navadi«. Сада има од тог доба готово педесет година, проглашено је јединство »троједнога« народа (SHS), и опет још увек у срцу и души Срби и Хрвати не воле један другога. Не дао бог да доживим још што и горе! — У писму од 5 априла 1872 налазим ову обавест о млађем брату : »Karleku i opet došao dekret a on sa znavto zahvalio se brže bolje na službi sâm te sada nije drugo van redaktor političkoga tjednika »Prijatelja«. Ja to veoma žalim i odgovarao sam ga, jer će mnogoga predplatnika ovako izgubiti, no on si nije mira dao. Ne znam od kuda mu kaucija? 2500 for. to nije šala a zna da će mu ju svaki čas krnjiti. Nije ti to za čovjeka, koji ima obitelj. Na veliki petak osvanuo je iznenada kod mene i to vraćajući se iz Zagorja, gdje je dielio stradajućim novac, što ih je sabrao odbor Varaždinski. Ja sam ga ustavljao kod sebe, no badava, jer se je žurio zbog

---

[1] Г. директор загреб. свеучил. библиотеке нашао је у »Obzor«-у за г. 1872 за прва четири месеца ово : 17/2 br. 38 : Akademik dr. V. Jagić (iz pisma nakon dolaska iz Berlina u Petrograd, sadrži utiske o Petrogradu). — 23/2 br. 43 : G. dr. V. Jagić (izvatci iz drugoga pisma iz Petrograda).

parade kod uzkrsnuća, gdje je imao kao lajtnant biti kod svoje čete. Onda još nije ništa pozitivna znao, da li će Prijatelja pretvoriti u političara. Naš sabor sazvan za 15 junija, a izbori imaju biti gotovi do konca svibnja. Do sada je kod nas za čudo sve mirno, za korteše jedne i druge stranke slabo se i zna, van ako uzmeš njihov organ Narod kao korteša. On neizmjernom bjesnoćom napada na cielu stranku, a osobito na onu petoricu što su s Lonyayem ugovarali te na Miškatovića i popove. Glede Miškatovića donio je na samu veliku subotu otvoreno pismo na kapetana Pluščeca, od kojega išće da Miškatovića na temelju hofdekreta od g. 1803 kao popa razuzdana i u Zagrebu tudjega te bez posla odpravi iz Zagreba. A taj čovjek ne radi drugo van ako napiše koj fulminantan uvodni članak, a oni su ga ipak upravo zajahali, kano da im on najveće smeta. Miškatović misli da je to sve ugovoreno i da je taj poziv kapetanu služben. Ono što se je govorkalo još o razpustu sabora, da će nas 60 podpisnika rujanske izjave staviti pod iztragu radi veleizdaje, skoro se izpunilo, i bilo bi se, da se to sredstvo nije činilo Lonyayu odveć lopovskim. Oni su namjeravali postići da budemo mi svi za izbora u iztražnom zatvoru, jer kazneni zakon dozvoljava da se okrivljenik s veleizdaje stavi u zatvor. Ovako su htjeli staviti stranku u nepriliku zbog kandidata. Za sada kako rekoh malo je izim tih službenih vidjeti agitacija. Ja mislim da se ono kane u zadnji čas na nas svom silom oboriti, ali zdvajaju o pobjedi, što je takodjer vjerojatno, kad se pomisli, da je to bome silni udarac kad jih isti Laci Pejačević ostavlja. On je u Obzoru izjavio da sadanje unionističke stranke ne može podupirati, jer je uvjeren da nije u istinu unionistička. Ostavio ih je i Aurel Kušević, a on jer su ga uvriedili što načiniše Mikšića zagreb. velikim županom. Raiznera htjedoše administratorom županije u Belovar, no on se s obiteljskih razloga zahvalio; doživio fiasko u Zagrebu, a zna da bi doživio još mnogo gorji u Belovaru. Sada poslaše onamo onoga nespretnoga Kršnjavoga, znak da belovarsku županiju smatraju izgubljenom. Isto im je tako u cielom Primorju izvan Senja, gdje Dutković (novi župan) sa Soićem plete i mete te ne znam hoće li nam oteti mjesto. U Varaždinskoj županiji ne znam, nećemo li izgubiti u Krapinskom kotaru i Ivancu. Broz (meni se čini još uviek onaj stari član Rauchovoga spravišća, kojemu su diete mile) neće da odstupi a da hoće tamo svi složno podupirati bogate seljake, prodrli bi. Isto je tako u Vinici, gdje se je Janko (жупник Вуковић) neodoljivim apetitom polakomio za saborskom stolicom. Za Varaždin veli Karlek da smo sasvim sjegurni, premda su gospoda županijska dobila posebni nalog da rade bar proti meni kao njekakvom Ultra, a Prist neka bude slobodno izabran. Da znadu kakov sam im ja Ultra, osobito poslje tvojih listova! Nami zbilja nema od nikuda izgleda na što boljega. Pa neka i Dalmaciju dobijemo, malko dobismo. Ta njihov cviet u rajhsratu ostavio je federalce na cjedilu u najvažnijem momentu pak što se je nadati od takovih ljudi? Zbilja bi trebalo silna uma i jaka srca, da se čovjeku ne smuti pogled u tih

naših odnošajih. Istina kod nas je, bi reći, sav narod sada složan, no gdje su nam muževi da ga vode? Ne dvojim o poštenju Mrazovića i drugih, no oni su ti u politici nedužni kao djeca. O tom sam imao priliku uvjeriti se ovih dana, kad smo se dogovarali, kako ćemo se držati, kad zametnu s nami iztragu? Mrazović nije htio ni slušati ničijega mnienja te je sav biesnio, kad mu se je prigovorilo. A ovi advokati htjeli bi žrtvovati možda koje što, samo ne svoje dobitke. Velika je za nas nesreća što nam manjka skroz izobraženih neovisnih ljudi«.

Ја ћу овде, не држећи се реда, додати још из писма братова од 20 јуна 1872 ове политичке обавести, нека се нађу данас-сутра као мален принос к историји вечите уставне борбе у Хрватској: »Možda ti je već poznato, da su naši protivnici sazvali ovamo preko 40 magnata i tako stesali većinu, no i sami vide, kako im je ta većina sjegurna te žele u svem s nami paktirati. No prije svega zaiskaše od nas, da je sve ni ne pitajući tko je protuzakonito izabran ili u sabor pozvan verificiramo, da u Peštu šaljemo jaču polovinu svojih a isto tako da biramo saborski bureau i regnikolarnu deputaciju na polak. Mi smo im zabacili prvu točku zahtjeva te sada pristali i oni da se najflagrantniji izbori kasiraju i kako nam naši izaslanici ad hoc kažu, većina njihova tako je poštena da i sami ostavljaju na cjedilu one koje su proti zakonu proturali. Kako sada stvari stoje bilo bi izgleda da će do čega doći, no kako imamo posla samo s razbojnici i cigani ne znaš nikada što snuju i neće li te upravo onda prevariti kad misliš da s tobom najpoštenije rade. Svakako je još uviek duša svega nam protivnoga tabora Rauch i očito je da je u najintimnijem savezu sa Lonyayem kojemu bi najugodnije bilo da može za Hrvatsku svaki zakon kasirati i vladati absolutno s Rauchom kao komisarom. Ako potraje sabor mi kanimo izabrati Mažuranića predsjednikom, oni će iz svoga kluba oba podpredsjednika. U njihovom klubu predsieda Lacek Kukuljević, a u našem Mažuranić. Živković i Prica članovi su njihovoga kluba, u kojem da je svaki dan strašne borbe, vidjeti je da se sve što iole pošteno srami Rauchovoga družtva, no videć u njem volju Lonyaya i Andrassya boje se ga i šljivari i izabrani zastupnici te mu se pokoravaju. Tako je Gjuro Drašković prva tri dana pristao uz Petra Horvata i Benjoša Kraljevića da ustroje srednju stranku, no čim na Rauchovu ponuku dobi od Lonyaya poruku da se toga okani, vratio se u Rauchov klub te je njegov niemi mameluk. Medju nami ima doista za čudo mnogo sloge. Makanec doista zadieva svaki čas i svi mi mladji mislimo da odveć popuštamo, no jer vidimo s kim imamo posla želimo bar to postići, da se oprostimo te djavolske klike i da priskrbimo vlast ljudem kojim je ipak više stalo do narodnjega napredka i koji su toliko umni da će znati bar parirati nasrtaje magjarske na naš život. Inače ti nije u Zagrebu još nijedan sabor pravio toliko halabuke, koliko ovaj, no magjaroni premda su u većini mirni su da se slabo i zna za nje, kao mora pritišće ih uvjerenje da je sav narod proti njim. Prandau

reče ovih dana da vidi da će magnati morati primiti načela narodne stranke, jer im ne koristi živiti s narodom u zavadi. Ja marljivo dopisujem Karleku u Varaždin, no i ostali Varaždinci mnogo s njim korespondiraju... Štrosmajer stoji kod »Cara« te prima bez prestanka posjete. U našem klubu još nije bio. On kani ostati u Zagrebu samo tako dugo dok ga bude treba a tada želi u Roič. Rački mi reče, da je kanio, ako ostane duže ovdje, s njim k meni da vidi liepu okolicu. Ja sam mu obrekao, da neću praviti nikakvih parada, a on je tim zadovoljan, no ja ću gledati da mu bar školska djeca načine ovaciju«.

У писму од 7 јула 1872 долази ово: »Kako već znaš, prezident (»сабора«) je Mažuranić. Bilo je borbe dok izvojevasmo toliko da nismo prije adrese birali za Peštu poslanike. Istom taj greben prevalismo, dodje adresa. Za osnovu ne mogosmo primiti njihove (Pricine) već Račkovu, nu tu nam htjedoše nagrditi tako da bi po njihovu imala sasvim drugi smisao. Mi htjedosmo da bude u njoj svakako tužba i nepouzdanje prema našoj vladi pa to rekosmo alinejom : »Mi ćemo raditi... tim spremnije da povratimo narodu pravnu sviest i pouzdanje u javnu vlast, koje je vladavinom posljednjih godina toliko uzdrmano«. Oni promieniše vladavinom u tečajem. Vidiš razliku. Mi iza dugih debata i koje čega pristasmo na njihovu formulaciju no s dodatkom : »No mi se nadamo u svom reformatorskom radu samo onda uspjehu, ako nam priteče u pomoć vlada odlikovana povjerenjem V. V. i pouzdanjem naroda«. Na to pristaše oni istom iza posredovanja Mihalovića nadbiskupa i samoga Lonyaya, i to ne svi, jer se odciepi od njih Rauchova frakcija u kojoj su Svetozar Kušević, Lacko Kukuljević, Krcivoj, Hrvojić, Vukanović i još dva tri. Iza adrese doći će Lonyay ovamo i vjerovno je da će promieniti vladu. No to ćemo vidjeti. Mi smo dakako mnogo toga žrtvovali, no nije ni čudo, jer prvo naučili smo se ne precenjivati sebe, a drugo upoznali smo tko su Magjari. Inače je adresa kratka i dobra, odlučno traži reviziju nagodbe u financijah, neodvisnosti itd.«

Разуме се, да је моје дописивање према човеку, којему је било управљено, имало особит значај. Са Рачким дописивао сам о интересима Југослав. академије. Он је желео, да надовежем јаче везе међу петроградском и нашом академијом. У писму од 25 марта ја му се жалим, да од пустих обећања (н. пр. Срезњевскога) не дође ни до какова резултата. Ту му писах међу осталим: »To Vam je u opće čudna stvar s tom akademijom. Niemci gospoduju, a Rusi se umiju na to samo ljutiti, sami ne rade gotovo ništa. Oni se kao velika gospoda, tajni savjetnici, sa zviezdami itd. rugaju Niemcem, a Niemci šute pak rade, vuku debele plaće, imaju stanove kao zagreb. kanonici te si sa svoje strane misle : Wer zuletzt lacht, lacht am besten. Nedavno izabraše Niemci Pipina za adjunkta akademije. Ministarstvo, veli se, na klevete ruske strane, ne htjede ga potvrditi, a za osvetu propade prije nekoliko dana Suhomlinov kao kandidat ruske partije. (Међутим је Сухомлинов до мала ипак био

изабран !). Tako Vam to biva ovdje. Našu akademiju Niemci ignoriraju kao sve slavensko, jer im još ne umiju Rusi imponirati, kamo li bi mi, a Rusi naših knjiga isto tako ne čitaju kao mi njihovih, do male šačice ljudi, koja je ovdje razmjerno još mnogo manja no kod nas. Naš »Rad« leži u prahu, neunesen u protokol, nevezan, nerazrezan! A tako isto i sve druge slavenske knjige do ruskih. U cielom Petrogradu nema čovjeka koji bi vjerno pratio hod slavenskih literatura, niti zavoda koji bi se brinuo da sve pojave slavenskih literatura sabere. Traurig aber wahr. Za rusko istoričko obščestvo obeća da će se starati član istoga Bičkov; ja mu predah »zapisku« o tom, dalje još ne znam ništa. Za žurnal min. nar. prosvešč. morat ću k ministru, to će biti ovih dana (Чега ја чини се ипак нисам тада урадио !). »Ruska Starina« jest žurnal za sitniju gradju iz novije ruske historije, specialno ruskim interesom namienjen. Kad ne može stupiti u zamjenu, a tomu nije samo uzrok indiferentizam nego i zlosretno strašno tegobno općenje sa zapadnim svietom, jedva je vriedno napose držati ga. Nasuprotiv preporučio sam Sreznjevskomu da nam pribavi izdanja arheologičkoga društva i arheografske komisije, od koje posljednje mislim da već nešto imate. Mislim da sam Vam već pisao, a sada Vam mogu potvrditi uvjeravanjem samih Rusa, dakako ne slavjanofila niti Sreznjevskoga, nego obrazovanih prosvjeti i napredku zapad. svieta odanih Rusa, da tako serioznih djela, kako su u nas bar rasprave tičuće se slavenstva u historiji i jeziku, u Rusiji nema. Ovdje u akademiji, ruskom otdeljenju, štampaju gotovo same izvore, a tako zvani žurnali, ne isključujući ni žurnal ministarstva, imajući pred očima široku publiku, uklanjaju se specijalnim naučnim pitanjima. Još vi historici kako tako, vi umijete i nova istraživanja prikazati u formi probavljivoj, ali mi filolozi isključeni smo gotovo sasvim. Ja se što dalje to više uvjeravam da ti toliki žurnali nisu baš osobita sreća za rusku književnost, oni samo zavadjaju na prazno rezoniranje, iza kojega je riedko sakriveno temeljito znanje predmeta o kojem se radi. Rusija u opće, rugajući se pedanteriji Niemaca, upala je u drugu krajnost gladke površnosti, koja bi je mogla jednom skupo stojati. To uvidjaju i sami Rusi, koji su zbilja učeni i obrazovani, kao naši vriedni prijatelji Kostomarov i Pipin (oba bez službe, oba praviteljstvu ne znam zašto sumnjivi), mladi profesori Veselovski i Minajev i još gdje tko. Ali to su — rari nantes in gurgite vasto. — Tako stoji literarna strana, barem u Petrogradu, kako će biti u Moskvi vidit ćemo. Za ono drugo što pisaste o korespondencijah u političke novine, znao bih Vam puno reći, ali — — —. Ja Vam samo to mogu kazati, da sam posve izliečen od svieh iluzija, kojih u nas toliko ima, koje može biti da su koristne da podrže snagu naroda, kojega toliki udarci sa svih strana biju, ali dao Vam bog sretno odoljeti i toj može biti posljednjoj kušnji, e tada će valjati u druge diple zasvirati. Može biti ne bi ni sada škodilo više puti k razjašnjenju za više faktore političke otvoreno reći, da si trojedna kraljevina ne želi sudbinu Poljske na vrat nakopati. Naša poslovica, mislim, veli, da ne valja

vuka u selo dozivati. Ja ne znam, hoće li se za moskovsku izložbu kakve polakšice dobivati — komedija slavenskih neće biti, barem mi tako priznaje sam Lamanski (valjda su sve potrošili na pravoslavnu crkvu u Pragu) — ali baš zato bilo bi neobhodno, da dodje onom prilikom tko iz vašega kruga ovamo, koji bi se mogao na svoje oči o svemu uvjeriti da Vam vrativ se kući istinu kaže, na pr. Vončina, Jakić ili Derenčin. Uvjeren sam da bi oni brzo došli do istog uvjerenja, koje sam ja žalibog toli brzo stekao, a njima ne bi bila usta začepljena kao meni koji sam ovdje. Vi ćete možda iz mojih rieči razabrati neku malu animoznost, molim Vas nemojte joj tražiti izvor u osobnom nezadovoljstvu. Meni ad personam ne fali ništa, moj je položaj hvala bogu posve nezavisan, imam toliko koliko mi treba za život te ne moram biti ničije priklapalo. Ako sam nekoliko animozan, to proističe odatle što ne nahodim ovdje u velikoj, sjajnoj (?), bogatoj, slavenskoj (?) državi one duševne plemenštine, kojom se odlikuje naša mala, priprosta, siromašna hrvatska zemljica. Meni je tako ovdje kao ptici koju iz slobode zatvore u sjajnu krletku. Vi znate da ima takovih ptica koje se tomu priuče te neće više ni da izlaze — ta Vi ste sami jedan takav eksemplar imali — a ima drugih koje se ne dadu nigda pripitomiti. Ja još sam ne znam, kojemu rodu spadam. Obzora i Südsl. Correspondenz ovdje nema u listi dozvoljenih novina — krasan znak slavenstva! a dok bi se to dobilo, bilo bi toliko hodanja i moljakanja da ja volim biti sasvime odrezan od svakoga saveza s domovinom, no tomu se poslu i trudu podložiti. Südsl. Correspondenz dobiva Katalinić. Onaj dopisnik J. V. nije Vaclik — to je šarlatan à la Orešković — već naš mladi umni poručik Janko Vojvodić, koji bješe prošle godine u Zagrebu. Mrazović mislim da se ga sjeća. — Ja imam već nekoliko knjiga za akademiju, za Vas i Daničića, koje će s prvom pošiljkom akad. knjiga u Lajpcig otići i odanle dalje k Vam. Meni ovdje vrlo brzo vrieme prolazi, jer sam puno zabavljen raznimi poslovi, u posljednje vrieme počeh se ozbiljno spremati za lekcije, вступительная лекція već će biti skorim gotova. I plan predavanja za buduću godinu već sam sastavio, predavat ću enciklopediju i metodologiju komparativne lingvistike i prva počela gramatike jezika sanskritskoga... Pozdravljaju Vas Kostomarov, Pipin, Lamanski; Sreznjevski kaza mi da je neki dan sam pisao Daničiću i ondje Vam svoj naklon izručio.«

Наставићу одмах још нешто из писама Рачкому овог периода мојега боравка у Петрограду. У писму од 3 маја 1872 цитирам телеграм, који је дошао у руске новине, да народњаци немају наде на успех те кажем: »Ja smatram da bi ovdašnjih slavjanofilskih komiteta zadaća bila, ako su pošteni u svojih nakanah, da preko ovdašnjega praviteljstva prosvjeduju protiv podmetnutih im laži. Ne znam, hoće li to učiniti, jer neka ovdašnja gospoda kalkuliraju tako, da ovakove viesti njihov ugled šire i neku važnost im podjeljuju, po čemu mogu pred domaćom vladom predstaviti sebe u gloriji nezasluženoj. I onaj bečki vice-poslanik jamačno se takovim viestim raduje; nema sumnje

da ih i on ausbajtuje na svoju korist, a batina se slama na tudjim ledjima. U ostalom premda iza poraza českoga najveću pozornost imala bi na sebe privlačiti naša mala zemljica, ja toga u ovdašnjih gazetah ne opažam. Svaka trica pariška opisuje se od specijalnih korespondenata u dugačkih dopisih, ali o dogadjajih zbivajućih se na Vltavi ili Savi sve novine ruske, s isključenjem Moskovskih Vjedomosti i kad i kad Birževija Vjedomosti, šute kao da i nema Česke ili Hrvatske na svietu. Što će to njima. Pariz znadu Rusi bar iz svojih skitanja po Evropi, ali tko bi se interesirao za takve malene narodiće, kao su Hrvati, Srbi, Česi itd. Slavjanofili opeta misle da je to »harašó« što vas tek »prižimajut i pritêsnjajut«, prije ćete iz puke desperacije pomaganjiti : gdje si, sjeverni striče, dodji, spasi nas, gotovi smo porusiti i popravoslaviti se. Jer su toj kobnoj alternativi po njihovu računu najbliže Lužičani, Slovaci i Slovenci, zato su oni »ruskim slavjanam« najsimpatičniji. Kako neki dan L a m a n s k i u šali reče (свака шала пола истине !), oni su prijatelji zapadnoslavenskog »Kleinstaatenpolitik«, ali zaziru od »Mittelstaatenpolitik«, kao n. pr. od sjedinjenja južnih Slavena. U tome smislu ne nadajte se nigda podpori sa strane ruske, budite sretni, ako Vam ne bude smetala. Mudro uradiste, što iz Vjestnika Evropi prevodite članke koji se toga predmeta dotiču ; mislim da se u vas dokučuje, da je ono pisano čovjekom skroz stranim slavjanofilstvu po ovdašnjih pojmovih. Slavenska stvar u opće nema se nadati simpatijam s ruske strane, dok je u Rusiji nitko drugi i ugledniji ne zastupa do današnjih slavenofila. Ali s velikom utjehom mogu reći, da se počimaju već i u drugih krugovih ovdašnjega općinstva javljati za zapadne Slavene nekolike simpatije : to čini ugled, koji si Česi i Hrvati stekoše svojim odporom protiv germanizacije i magjarizacije. Naš je položaj još udobniji, jer se u nas podjedno bori demokratizam protiv korumpirane aristokracije. Takav jedan »neslavjanofil« jest i D a n i l e v s k i, o kome Vi želite pobliže znati što god. On je čovjek vrlo uman, zauzima u ministarstvu državnih dobara mjesto dosta odlično. Njegova je specijalnost rusko ribarstvo, za koje kako mi pripoviedaju ima velikih zasluga. On proputova u toj misiji cielu Rusiju te je dobro pozna. Inače je čovjek koji se lako dade zanieti idejom, to se i njegovoj knjizi predbacuje. Ovdašnji organi osudiše njegovo djelo, valjda i ne čitajući ga ; Beseda obeća kritiku, ali je do sada nema. Ja mislim da upravo ono, u čemu ta knjiga g. I. M a ž u r a n i ć u godi, nije po volji ovdašnjim ni slavenofilom ni zapadnikom. Želite li knjigu badava, pišite ovdašnjemu slav. komitetu, neka kupi nekoliko ekzemplara. Pisac je svu nakladu prodao knjižarom kao i L a m a n s k i svoju knjigu. — Neki dan bijaše disput g. Z i g e l j a, koji pisa o zakonu cara Dušana. Da ste čuli kako su nanj grdo napali i nezasluženo mu razne malenkosti spoticali samo da tim pokažu kako preziru izbor njegova predmeta. To bijahu sama gg. profesori njegova fakulteta. Jedan od njih reče da mu se knjiga ne dopada, jer nije zakon Dušanov sravnjen s ruskimi zakoni, bez čega nema, kaže, zakon Dušanov za Ruse nikakova interesa, »nam ga sasvim ne treba« ! Drugi s najvećom naivnošću i nekim samodo-

voljstvom upita disputanta »kto takoj Jireček?« Na mene učini u opće cieli disput najžalostniji utisak. Dakle, mišljah sam u sebi, ni u strogoj nauci ne pokazuju ova gg. nikakova interesa za slavenske stvari! Nadam se, da će marljivi autor naći satisfakciju i utjehu u kritikama zapadnih i južnih Slavena. Neka Daničić, ako ikako može, napiše kritiku u Radu, ili možda još bolje da se s juridičke strane Jireček odvaži djelo ocieniti.

. . . . Ovdje ide sve polagano, apatija, lienost, mrtvilo, kako li bih jednom riečju nazvao tu glavnu rusku kriepost, ne da se izreći kolika je. Uz to se osobito ističe jedna karakteristika ruskoga naroda, on je veliki prijatelj podsmievanja i ruganja, to je izvor ruskoga nihilizma, koji je jako rasprostranjen medju mladežju i to u dosta neliepom pravcu. Neki pritajeni gnjev vrhu svega, čak prianjanje uza starčevićijanstvo. — Nedavno spoznah se s Palauzovim. . . držim da biste ga imali izabrati za člana naše akademije, on još jednako radi mnogo, osobito sudjeluje kod izdavanja tekstova arheografske komisije. Imao bi i za nas gradje.« Питам даље, би ли могао код њих (у Загребу) Срезњевски штампати Обозрѣніе южнослав. памятниковъ (То је како знамо наштампао у Петрограду), говорим о својој грађи за Starine и напокон уз поздраве јављам да сам се са Васиљ. острова преселио у »большая мѣщанская, домъ Глазунова, кв. 34«. То је била кућа одмах иза Казанскога собора (катедрале).

У писму од 9 јула, док сам још био у Петрограду, спомињем прославу Петра Великога, која је имала готово искључиво војени значај, о чему није вредно писати у јужне новине, уз то кажем: »Žalim što moram odkazati opis svečanosti, kojih po mojih pojmovih bješe vrlo malo, i to što bješe trajaše samo 1 dan, a epidemija, i boginje i kolera, traje bogami već 3 nedjelje i ne zna se joj konac.« Настављам са песимистичним одзивима новина о московској изложби. . . »Ja ću u Moskvu u prvoj polovici mjeseca julija po st. st., nego ostat ću ondje samo 5—6 dana te umah dalje u Odesu, tako da ću prvih dana augusta po n. st. valjda već biti u svom novom zavičaju«. . . О Одеси пишем: »Pšenična aristokracija za nauku slabo mari pak u takovu gradu ne prija podneblje naučnoj raboti. Ne mogu si predbacivati da ne bih bio puno vremena u pripravu uložio, a opet se ne mogu pohvaliti nikakvim osobitim uspjehom. Glavna je zadjevica — jezik. Šteta što nisam prije 10 godina došao ovamo, kad je već tako sudjeno bilo, da budem Kulturträger na istok. Teško je staru konju doći u hamove. . . I u biblioteci potroših mnogo vremena a uradih dosta malo, i to je tako po ruski. Ovdje čovjeku voljnu raditi ne izlazi nitko na susret, osobito ako je inostranac, pak u Rusiji još i ne znadu cieniti vrieme. . . Sada je sve iz Peterburga otišlo ili na dače ili za granicu, sve se odmara od duga nerada zimske sezone. Meni su govorili da je u Peterburgu ljetom nesnosno, a ja vidim da se posve dobro živjeti može, barem ljetos nema gotovo nikakve vrućine, a još bi ljepše i ugodnije bilo, da nisu Rusi tako slabo privikli redu i čistoći. Da nije još g. Trepov (oberpolicejmajster) tako strog, bilo bi naopako: ovako

je bar ono prilično čisto, što je policajskomu oku dogledno«. Тужим се на застој литерарнога живота, осим сухопарних, празних новина. »Od zapadnih viesti sve se zanima isključivo Parizom, kadšto se sjete i Bismarkove svadje s katoličkim episkopatom i »boltúna stariká« Pija IX. Za Austriju se slabo mari, za nas se i ne zna. Briga rusku publiku za »katoličke« Hrvate (Kroate). Oni vole »uvlekatsja« magjarskim čardašom, kojemu hotvoleja aplaudira kao da se pomamila. Ja bih Vam mogao dugačak red takovih sitnica izbrojiti, ali čini se da Vam to nije povoljno, jer nijeste takovim glasovom privikli. Neki dan čitah, kako negdje u nekoj guberniji ubio muž ženu preljubnicu a ljubovnik da joj ukaže posljednju ljubav nosio sam sa svojim ljudma les do groba. Uz put bilo bi došlo do sukoba s razjarenim mužem da nije policija intervenirala. Zar nije sve to originalno ruski«! Пошто је Рачки у неком своjем писму отворено признао, да не дели мојих назора, казах му ово: »Ta upravo zato i pisah Vam jednom, da bi valjalo da tko od naših ovamo dodje, komu biste vjerovali, tek neka ne čeka dok opet Rusi aranžiraju kakovu slavensku komediju, te će prijatelj Miškatović i po drugi put vidjeti, kako ruski narod toči suze radosti nad Slavenima!« Захваљујем Рачкому на свим вестима из домовине, надам се да у политичком животу неће заборавити на потребе свеучилишта, цитирам му речи министра (Д. Л. Толстога) »da se gospoda ruski profesori većinom više zanimaju intrigama no knjigom.« У P. S. питам, да ли знаде да је умро Гилфердинг. Ја сам му у друштву с Ламанским био на спроводу.

На моја писма Рачкому сачуваше се његова три одговора од 26 фебр., 17 априла и 28 јуна. У њима нема много одговора на моје карактеристике тадањега јавнога мишљења у Русији о западним и јужним Словенима. У првом писму каже само: »Rado bi došao u one krugove, u kojih se Vi sada krećete, jedinu studen bi drugim poklonio. Što sam čitao i od drugih čuo, nalazim u Vašem listu potvrdjeno, da naime Rusiji treba mnogo i vremena i napora dok se ojača, koliko joj trieba za njezinu misiju. Ona će postati golema, samo se bojim, da će poput Vrazova Hrvata prekasno doći. Njemačka nam silesija na vratih i vratu, a dodje li jednom do Adrije kod Trsta, onda joj služi balkanski poluotok i Podunavlje. To bi valjalo pripovjedati ruskim državnikom. Rusko se novinstvo u novije doba nješto više zanima s pitanjem slovinskim u našoj monarhiji, ne ipak toliko koliko bi valjalo. Ponješto smo i sami krivi, ako nas neispričava to što imademo kod kuće punih ruka posla.« Говори о потреби дописника за нас у Петрограду и Москви, а за Русе у Загребу и Београду. Он пита: »Bi li se to dalo izvesti? Popitajte se u tamošnjih krugovih. Ovdje bismo našli dopisnika (dakako u hrv. ili njem. jeziku) za tamošnje novine od upliva, n. pr. Birž. vědomosti ili Golos ili druge koje bi nam se preporučile, ali valjalo bi naći i tamo za naše. Vaclik je dva tri puta pisao u Südsl. Correspondenz. Ne bi li se s njim o tom porazgovorilo?« Ставља неколико питања о измени с руским журналима, о издањима Академије и неких других друштви. — У другом писму каже о мојим

рефлексијама ово: »Vaše viesti o slovenskoj uzajemnosti u Rusiji nisu baš najradostnije. Žalibože to se osjeća kod svih slavenskih naroda. Mali imadu dosta okapanja kod kuće, veliki misle da su sami sebi dovoljni. Ivan Mažuranić pročitao je knjigu »Rossija i Evropa« od Danilevskoga te mu veoma godi. On bi rado, a i drugi, doznati prvo nješto više o samom piscu; drugo kako je njegova knjiga primljena u Rusiji? napokon bi li se moglo dobiti više iztisaka i uz koju cienu? Mažuranić Vas ovom prilikom pozdravlja. On je za čudo oživio i uz nas posvema pristao. Samo odavle ne zaključujte da će štogod raditi i pisati. Umovati pol dana i liepo govoriti — i dalje ništa.« Моли ме, да изручим Ламанскому, да се за московску изложбу није могло ништа сакупити. Прича, да је у Загребу на скок био Куртене. Јавља, да ће у Раду проговорити о Макушеву и Дринову, одговориће »prvomu na njegove nedostojne napadaje«. У трећем писму опет моли, да се код благотвор. комитета добије неколико екземплара Данилевскога. Види се, да се књига силно свидела у Загребу, док су је у Русији либерални кругови игнорирали! Напокон жели, да им опишем светковину Петра Великога за Obzor или Vienac.

Много је више у поменута три цисма говора о политичкој ситуацији Хрватске у онај час. У првом писму прича о новом »Kasino narodne stranke u I spratu štedioničke nove kuće, koj će se 1 ožujka otvoriti a bit će veoma sjajan. Družtvo Dvorane jest na umoru, odkada se izseli iz nar. doma.« Нада се добром успеху од избора. »U Zagrebu je duh posvema dobar.« Друго је писмо пуно изборних послова: »Mi živimo sada u izbornoj groznici, sve sile upregnute su da nam izbori čim sjajnije izpanu. A koliko nam posla, domisliti ćete se sami, ako Vam dodam da sadanji izbori glede agitacije i kortešacije nalik su Rauchovim od 1867 god., kano jaje jajetu. Neimade sredstva koliko nepoštena i gnjusna koje vlada ne upotrebljuje proti narodnoj stranci. Presija, to jest najmanje — raztrgani su izborni kotari osobito u zagrebačkoj i riečkoj županiji, da će izbornici njeki morati 9,10 milja do birališta, novci se ne diele nego sipaju itd. Narodna stranka, imajuć toli bezobzirne protivnike, i naprama njim skoro goloruka, mora biti još radenija i opreznija. Nadamo se ipak dobru uspjehu. Imenito gradjanstvo zagrebačko ostaje do sada uz nas nepomično. U to kolo zadjoh i ja srećom ili nesrećom, a sada mi plesati, na uštrb dakako književnoj radnji, koja u ostalom ostala bi bez ploda, ako ne odvratimo poraz na političkom polju.« У трећем писму: »Izborna borba bijaše ove godine toli žestoka da sam i ja prvi put u životu prisiljen bio ići u kotar na kortešaciju... Ovom bi prigodom zamolio Vas, da ne gledamo na to jeda li sliedi odgovor na pismo, već da si posvema prijateljski dopisujemo, a jedva si možete pomisliti, kako rado primamo Vaša pisma, ako i ne odgovaraju glede Rusije našim nazorom, a još manje našim željam... Mogu Vas ipak uvjeriti da nam položaj u nijednom saboru poslije 1861 ne bi tako težak. Lonjaj je sbubnjao većinu kroz viriliste, ali ta

nam većina ne smeta, jer se i ona sama ćuti manjinom pak nije konstantna većina, jer virilisti gledaju kako bi se izmakli čim prije. Da je nas u saboru samo 20—30 mjesto 50 i preko, ostali bi u opoziciji, ali sada se od nas očekuje da nješto stvorimo. Gledanje kroz prste kod verifikacije bijaše uvjet saborovanja, većina se naša opirala zahtievajući verifikaciju po zakonu, ali nitko ne htjedè primiti na se odgovornosti za posljedice koje bi bile nastale iz nepopustljivosti. Tako vam dodje do compromissa koj je nastojao osujetiti Rauch & consortes, ali podje za rukom pripomoćju srednje stranke, koju Prandau, P. Horvat, Živković etc. stvoriše. Sada ćemo glavnu akciju prenesti na reviziju nagode, radi koje očekuje se gr. Lonjaj ovamo. Odavle vidite da smo tek premostili tegobu do konstituovanja sabora, komu je Mažuranić opet predsjednikom. Bude li kakova uspjeha, to se ne da predvidjeti. A bilo bi željeti da ova nesretna zemlja jednom do reda dodje.«

Како нисам одмах у првим месецима мојега боравка у Петрограду ни на кога заборавио, тако је настављена преписка и са Новаковићем. У једном писму од 12/24. 3. 1872 он се жали на немогућност редовитог саобраћаја са Петроградом, док је Нил Попов са Москвом нешто уредио — ја сам Попова видео већ у Загребу у шездесетим годинама — те моли, да разазнам, јесу ли њихове књиге стигле кому су намењене »или наше књиге труну негде на славним цензурним ђумруцима руским или их прах једе у каквој бездушној канцеларији. Знам да сам једаред одвојио те послао комплетан екземплар Виле. Да ли је то тамо ? Исто тако ми добијамо до зла бога неуредно што нам се отуд шаље. Све милошћу несрећних консулских бирократа и пустолова... Тако ми неки дан стигоше Извѣстія археогр. коммиссіи, послана управо 1868. Није ли то апсурд ?« О њиховој нутарњој ситуацији говори овако : »Од наше радње такође нема ништа. Ужасно без духа и језгрине. Све су прогутали дневни листови, њихова свакидашња политика и расправљања многих друштвених потребица и потребичица. Остало је, верујте, у засенку. Сав наш развитак мени (а најрадије о њему размишљам) отвора поглед на наш народ као на болестан организам, који дошавши сад до некакве свести о себи, о чему другоме не мисли него о својој болести. Ми смо у некаквој социјалној хипохондрији. Отуда непрестано ламентујемо а на прави лек и не помишљамо, отуда је у раду нашем нестрпљење и грозничавост. Додајте тому све друге јаде, од којих сте и сами утекли — па ћете лако погодити да се то тако лако не мења. Мислим да је најкориснији педагошки рад с којим се доста баве овде, и мало по мало уводи се у наше основне школе прави најрационалнији метод обучавања, који је израдила немачка наука. У Хрватској се такође та струја опажа, но она неће моћи донети онога рода који ће приспети у нас, што просвећеним људима оскудева помоћ државе, која овамо управо покреће ствар. Овим путем барем можемо добити публике, не би ли се управо сасвим

уснута књижевност макар кад пробудила«. Сутра дан (13. 3. 1872) додао је још обавест о својој студији о физиологији српских гласова, пита има ли што таково у руској литератури и »да ми кажете на ком физиолошком делу оснива Шлајхер његову деобу, које се и ви држите и кога се држи Миклошић у његовој деоби. Јер се ни Миклошићева физиолошка деоба не слаже са Шлајхером. Ја мислим да Брикс има савршено право кад каже да филолози могу само на основу физиолошких тумачења радити. У нашој литератури... најнапреднија је деоба у Г. Бошковићеву изводу а она се не слаже ни с којом од напреднијих деоба јевропских и подела »меких« и »тврдих« као да је сасвим наопачке«.

Пријатељ Богишић, који се управо жртвовао да ми помогне да дођем у Одесу, доживео је под јесен године 1871, управо кад сам ја у Берлину тувио у главу облике санскритског језика, врло неугодну аферу са својим слушачима, коју је донекле сам скривио, али је за цело била умешана и интрига његових милих »колега«. Ја сам о томе дознао из берлинских новина, али и он сам описа у писму од 3/15 новембра 1871 целу ствар овако: »Vi ćete biti može biti u novinama čitali, da sam ja ovgje pred nekoliko dana imao veliku neprijatnost sa studentima i to radi take malenkosti za koju ne stoji ni govoriti. Na jednoj iz mojih lekcija na kojoj je bilo mnogo slušalaca opazih već treći četvrti put da jedan studenat žid stoji nepristojno, te pošto ga pogledah 2—3 minuta strogo bez uklanjati oči s njega i videći da se ne popravlja, kazah opomenu očitno riječima. Tada se opametio i stao kako treba, produžala se lekcija i završila u najvećem redu. Ali poslije toga neki agitatori megju studentima pobunili ih svijeh da su tim svikolici uvrijegjeni, te mi na budućoj lekciji pred auditorijom ostaše a u auditoriji ne nagjoh ni žive duše. Oni koji su htjeli doći bijahu terrorizirani od drugijeh te ne dogjoše. Zatim nekoliko postupaka nesmotrenijeh universitetske uprave dovedoše posao do toga da su izviždali rektora i prorektora, uslijed čega universitet bi zatvoren. Tad je sud počeo svoju radnju i tek jučer je završio. Studenti k mojemu velikomu veselju ne bijahu kažnjeni nego veoma milostivo, a sud navali svu odgovornost na universitetsko načalstvo. Kako u našem universitetu ima veoma mnogo zündstoffa od prije nego ja ovamo dogjoh, tako se bojim veliku zlu uslijed agitacija partaja koje, da ne bi toga neprijatnog dogagjaja, ne bi se nikada bio mogao (sic !) dogoditi. Za danas dosta«.

У том извештају мојег пријатеља није, како се чини, све казано. Сам инциденат није био тако безазлен, како га он приказао. Да је читав университет неко време био затворен ради солидарности свију студената који заискаше неку задовољштину, о томе Богишић не спомиње ништа. Он, рекао бих, није ни покушао да настави лекције већ оде у Петроград; оданле добих од њега о божићу у Берлин писмо, у којем жали што се нећемо у Петрограду састати те каже: »Bijah i u ministra, koji me veoma ljubazno primio, ali opazih da je i on pod uplivom peterburgskoga vulgarnoga liberalizma, koji je dakako, i ne pitajući kako je dogagjaj tekao, na strani studenata. On hoće da

ja opet idem u Odesu te da čitam barem do kraja godine školske a poslije ćemo vigjeti što će biti. Ja ću do 7—8 dana odlaziti put Odese i tamo se žalibože nećemo vigjeti za sada. To mi je tim žalije što bi Vam možda od koje koristi bilo za svoje vladanje, kad bih Vam bio mogao na riječ pripovigjeti koješta od toga što proživljeh posljednje dvije godine. Osim iz Varšave primih jučer poziv i iz Kijeva na katedru, ali još se ne odlučih ni na koju stranu. R a č k i me verbuje za novi univerzitet u Zagrebu a i iz Beograda mi pisaše ne bi li htio onamo preći. . .« Колико су биле тачне ове речи Б о г и ш и ћ е в а писма, колико су могле значити личне понуде његових пријатеља, да пренесе своју радњу из Одесе у који му драго руски или неруски университет, у то се ја нисам имао разлога мешати. Течај ствари доказао је толико, да је Б о г и ш и ћ сам сматрао свој даљњи боравак у Одеси немогућим. У место да настави предавања 1871/1872 он затражи и доби командировку на Кавказ за проучавање јуридичког »быта« тамошњих народа, те се не врати у Одесу, већ под јесен 1872, кад сам ја већ био болестан. Кад је управо Б о г и ш и ћ отпутовао на Кавказ, да ли је после божићних празника, вративши се у Одесу, ипак онде према жељи министровој неко време читао — то ми у детаљу није познато, могу само толико рећи, да сам још у марту и чак у мају имао од њега писама из Одесе (барем мислим да је тако било). У писму од 5 марта говори о закаснелој пошиљци новаца ово: »Veoma mi je žao, da Vas je zakasnjenje birokratsko dovelo u nepriliku — ali što ćete, dobro je da se počnete učiti podnositi les petites misères, da Vas neprigotovljena ne snagju silniji udarci kao što snagjoše mene i kako će snaći svakoga poštena čovjeka u ovijem stranama, koji svojim mjerilom mjeri druge ljude«. У једном писму без датума, чини се пре овога, моли ме да упитам академску типографију, зашто му не шаљу његову критичку студију о књизи Н. Попова »Сербія и Россія« те да упитам В о ј в о д и ћ а, да ли је дигао у истој типографији 25 екземплара исте Б о г и ш и ћ е в е критике. У писму од 24 марта има међу осталим ово »ne mogoh govoriti s L e o n t o v i ć e m, jer ja s njim ne govorim, ima dva-tri mjeseca.« Овај факат показује, како судбина човекова често виси о ненаданим случајностима. Да се Б о г и ш и ћ е в а ђачка афера догодила по године раније, рецимо у пролеће године 1871, не виде мене Одеса као професора. Једно друго место у истом Б о г и ш и ћ е в у писму гласи: »Vi ste veoma pogodili vzgljad Русскихъ на братью славянъ, a lijeka mu ne znam za sada. Ali ja sam čovjek koji se ne zadovoljuje konstatiranjem fakta nego tražim i uzrok pojava. Istražite taj et eris mihi magnus Apollo. U ostalom bit će o tomu živoga razgovora, kad se vidimo.« . . Још једно место из истога писма: »Iz pisma G r i g o r o v i ć u uvjerio sam se da ste uz dobra majstora u Peterburgu (мисли С р е з њ е в с к о г а) относительно политики съ россійскими литераторами. Ja te politike ne znadijah te i nagrajsah. Pismo je Vaše učinilo G r i g o r o v i ć a прійти въ восторгъ«. Уз друга писма без значења, у писму од 19 маја 1872 тужи се на Загребачку господу: »D a n i č i ć mi pisa onomadne pismo do-

takoga stepena u krivošijanskom tonu, da ću ja teško već što za Zagreb raditi. Kao da sam ja zaboravio pismo o dopisu Vojvodićevu koji ne htjede pečatati! Od Račkoga primih jučer kalmantno pismo, ali koja je korist kad ono stoji u rogobornom protivorječju sa zagrebačkim djelima. Bog s njima«.

Овде ћу додати још једно писмо, што га преко пријатеља А. Н. Веселовскога послах у Беч Миклошићу, у којем се с нешто другојачије стране огледа моје тадашње душевно расположење. Позивајући се на Шлецера, да не ваља о Русији писати по првим утисцима, ја умујем овако: »Nun haben Sie vielleicht auch Zeit gewonnen einmal Turgenjevs Rauch (Дымъ) und »Väter und Söhne« (Отцы и дѣти) durchzublättern — ich mußte es schon wegen der klangvollen Sprache lesen; die Russen behaupten zwar, das Bild sei dort zu schwarz ausgefallen, mir scheint's jedoch photographisch treu zu sein: Дымъ, дымъ und nichts als дымъ. Wenn hie und da ein lebensfähiger Funke sich zeigt, so läßt ihn der sich mit schwerer Wucht über alle Sphären lagernde Rauch nicht zur hellen Flamme werden. Es ist hier ein viel stärkerer Windzug nöthig, als der jetzt von Westen her leise weht, um die Rauchwolke zu zerstreuen. Ich fühle mich in dieser versperrten Atmosphäre gar nicht wohl, das neue Klima übt sowohl auf meinen physischen als auch moralischen Zustand einen keineswegs vorteilhaften und zuträglichen Einfluß aus. Nach hiesigen Begriffen bin ich keine echte Species vom Slaven, я слишкомъ испорченъ нѣмецкой наукой, mir scheint natürlich gerade darin der einzige Werth meines Ichs zu liegen, wenn wirklich нѣмецкая наука немножко испортила меня. Aber das gefällt den hiesigen Slavophilen nicht und so muß ich denn offen bekennen, daß ich bei ihnen ganz aus der Gnade gefallen bin, d. h. falls ich überhaupt je dieselbe genossen haben sollte. Leider kann das übrige große Publikum und auch die nicht sehr zahlreichen gescheidten Leute gar nicht begreifen, wie man als Slave nach Rußland kommen sollte, ohne sich in das Gespann der Slavophilen einspannen zu lassen. Was soll man in Rußland machen«? Diese Frage fange leider bereits auch ich an mir selbst vorzuwerfen. Doch nein, es gibt hier viel zu lernen, ich benutze die Gelegenheit soweit man es mir —— erlaubt ——— (Ја изостављам неке рефлексије, које нису биле оправдане.) Ich bin nun gerade 4 Monate in St. Petersburg und bleibe noch den Monat Juni da. Neben Vorbereitungen zu Vorlesungen besuche ich fleißig die kais. öffentliche Bibliothek, leider ist die Benutzung der Handschriften daselbst mit großen Umständen verbunden, so daß ich bis jetzt viel darin gesessen, doch wenig wirklich ausgebeutet habe. Das Zographische Evangelium habe ich so ziemlich durchgelesen und grammatisch ausgezogen. Ich könnte Ihnen, falls Ihre Formenlehre nicht bereits gedruckt ist, mit Excerpten dienen. (То се је збиља догодило).. Ich glaube, daß Sie Herr Staatsrath von Schiefner in kurzem in Wien besuchen wird, er wird Ihnen vielleicht einiges näher über die Schwierigkeiten, mit denen ich hier zu kämpfen habe, erzählen«. (И то није било баш тако страшно!). Пре-

поручам му А. Н. Веселовскога те кажем под крај писма: »Ich sehne mich bereits nach Odessa, wahrscheinlich um mich desto eher zu überzeugen, daß meines Bleibens dort nicht sei.«

Пре но што ћу овај пут окренути леђа Петрограду, не слутећи да ћу се за осам година онамо вратити на боравак који ће ми до краја живота остати у најслађој успомени, дозволићу си уврстити у моју биографију неколико цртица о нашем животу у Петрограду, у колико је био посвећен забави и познавању обичаја или околице. Ту ваља најпре да споменем двојицу тада руских официра, који су били моји земљаци, родом из Хрватске Крајине, синови крајишких официра. Један по годинама старији звао се Каталинић, други млађи Војводић. Не опомињем се више како је Каталинић дознао о нама те заједно са својим млађим другом учинио нама посету. Биће и ту посредовао Богишић, који ми 2/14 фебр. писа из Одесе: »Spoznaste li se tamo s naša vrla dva oficera Ličanina (Vojvodić i Katalinić)? Ja Vam u Sreznjevskoga ostavih njihov adres (Николаевская улица б. 3). Spoznajte se s njima i oni će Vam veoma uslužni biti. Jedan od njih, dok ja tamo bijah, napisa izloženje o našoj universitetskoj istoriji, prvi referat koji je pobijao grube i lažljive vijesti bečkih i nekih peterburžskih novina, ali redakcija »Südsl. Zeitung« ne htjede štampati korespondenciju jer je tobože stara. Staro li može biti to što prvi put u istinoj odjeći izlazi i gdje se radi odbiti klevete neprijateljske na čast čovjeka koji se ne drži da je najzadnji megju patriotima! Pa se Vi čudite Peterburžcima i Rusima da preziru Slavene? Radi nekakve strike zagrebačkih slagara zakasni moja knjiga te bog zna kad će doštampana biti. I to i vijest o redakciji Südsl. Zeitung saobći mi jučerašnjim pismom Rački. On posljednje, kako mi se čini, nalazi u potpunom redu!« Но да се вратим к Војводићу и Каталинићу. Они заволеше нас а ми њих оном срдачношћу, која сама собом настаје, кад се земљаци изненада састану у страном свету те их душе жеђају искрена разговора о својој домовини и о доживљајима, којим иду на сусрет откада прекидоше старе везе. Ова два красна човека, пуна енергије, ватрена темперамента, нађоше се кад су Турци у својој обести бомбардирањем Београда изазвали забуну по целој Европи (1867), у такову положају да су сматрали својом дужношћу и лепим циљем своjег војног позива, да пребегну из Аустрије у Београд и да ступе у редове српске војске, која ће с оружјем решавати велико источно питање, чији је задатак био ослобођење словенских племена испод турског јарма. Дипломатија бојећи се опћеевропских замршаја гледала је да питање реши, ма и провизорно, мирном крпаријом. До предвиђеног рата не дође, помоћ наше обојице одушевљених официра поста сувишном, повратак у Аустрију, коју оставише без пријаве изгледаше тежак, да не кажем срамотан. Куд ће ван да упру своје погледе у Русију? Са српским препорукама одоше у Цариград к Игнатијеву, који их испрати даље са својим препорукама у Петроград к војноме министру Миљутину. Мало да се све њихове комби-

нације нису разбиле о једну неочекивану случајну околност. Против очекивања обазна министар Миљутин да су — католици, а да праве од вере спекулацију, тога није подносио њихов карактер. Министар виде пред собом честите људе са значајним поштењем, он се снађе те предложи цару, да се код њих, и ако су католици, учини изузетак, јер нису Пољаци, већ јужни Славени. Цар приста на тај предлог, и тако стоји у декрету њихова наименовања. С овом дакле двојицом наших симпатичних земљака проведосмо многе угодне дане, особито са Каталинићем, који је био намештен у картографском одељењу генералнога штаба, јер је био вешт цртач, те је имао више слободна времена да нас прати по Петрограду и на излетима у Кронштат, Оранијенбаум, Петерхоф, Царско Село, Павловск, Озерки. Војводић је био у линији те је тешко сносио, као питомац винернајштатске академије, ниско образовање официрског збора у линији. Онај час био је у гарнизону изван Кронштата, где га ми посетисмо те весело проведосмо један дан као његови гости. Он се осећао врло незадовољним, те својом млађахном одрешитошћу већ тада говорио, ако му не пође за руком да уђе у гарду, да ће се радије вратити у Аустрију те онде отседети казну као десертирац. Оба ова човека осташе мени и након одласка у Одесу у врло угодној успомени, те кад сам се године 1874 на путу за Берлин неколико дана зауставио у Петрограду, нађох обојицу онде. Каталинић, који се већ 1872 г. тужио на рану, коју је задобио у Мексико, куда је у своје време пратио несрећнога Фердинанда Максимилијана, није дуго иза тога остао у северној престолници већ се дао преместити на Кавказ, где је и умро не знам које године. А Војводић постиже свој циљ, би примљен у војну академију из које је могао прећи у гарду; кад је дошло до рата између Русије и Турске, нађе се он у генералном штабу код тадашњег престолонаследника, потоњег цара Александра III, али несрећа хтеде, да је у једном сукобу са Турцима непријатељско тане учинило крај његову животу. С овом двојицом вежу нас (т. ј. сада само још мене и моју ћерку Станку, тада нежну девојчицу у петој години) врло угодне успомене онога првога боравка у Петрограду, који је имао у себи више поезије него после у годинама 1880—1886; живели смо некако безбрижније, веселије, сами угодни утисци свега, што тада први пут видесмо, осташе у нашој памети као светла слика нечега грандиознога. Тамне стране рускога живота нису нам тада још биле познате.

Још ћу споменути да нам је Куник ишао на руку те нам израдио доступ у Зимњи дворац и показао све драгоцености Еремитажа. Пре одласка из Петрограда посетисмо на Петров дан (по новому) породицу Срезњевскога у Парголову; то је био рођендан Измаила Ивановича. Човеку, који је привикао дан на дан виђати тешку борбу своје народности са наваљивањем немштине и маџарштине, падало је у очи, да се већ у Петрограду, на тако званој Виборгској страни, опажало признање финског језика. Дакако тада

још није силовита русификација сметала добромy расположењу, које је владало у Финландији спрам Руса и руског господства.

Код Куника састадох се са данским лингвистом Вернером и још које с киме; у летњем сезону, кад се већ сав свет преселио из града на село, то у близини то подаље у провинцију или за границу, остајао је Куник у граду и тако нама странцима дао прилику да се код њега састајемо. То се кад год продуљило до пред зору, која летом у Петрограду почиње одмах иза полноћи. Враћајући се тако с Острова (он је живео крај Николајевског моста у академској згради на »набережној« 7-е линије), пошто је мост био »разведен«, дадосмо се превести преко Неве у чамцима (»јалики« зваху их) те уживасмо нове призоре »белих« ноћи које нас тада занимаху, док смо се у годинама 1880—1886 од њих сакривали у тамне кутове соба. — Саобраћај по Неви био је тада још доста примитиван, касније, т. ј. кад дођосмо опет онамо г. 1880-е, подржаваху саобраћај на све стране финландски вапорићи. Године 1872 бејаше на гласу етаблисман Излеров, и ми смо једном онде били, исто тако на Јелагином Острову, куда су у раскошним екипажама долазили богати руски трговци и друга хотволеја, да гледају са краја Острова (са Стрѣлке) запад сунца у море финског залива. За удобство публике, која није располагала екипажама те си једва могла најмити сиромашног Вањку (извошчика), није било у оно време ништа спремљено, нити столица нити клупа; зато није ни чудо, што сам често имао на мисли околицу бечку! Што би све Бечлије урадили, да је њима у близини Шенбруна — Јелагин остров! У Петрограду почиње живахна сезона првом појавом снега, када долазе на ред саонице. Такав један зимњи дан привлачи од 2 до 4 по подне читав Петроград на корсо на Невском проспекту. Лепо је тај призор Достојевски описао (Гражданинъ 1873 № 29, издање Њиве т. IX, ч. 1, стр. 303). Још пре него сам читао Достојевскога родила се у мене мисао, како се мало или нимало не брине власт (у даном случају казаћемо полиција) за народне масе, да им учини живот угодним, благороднијим, него што га пружа руски »кабáк« (крчма).

Кад сам већ дошао до крчама, приповедаћу један смешни qui pro quo, који сам доживео одмах на почетку после нашег доласка у Петроград. Ја сам се чудом чудио, читајући на свакој улици по неколико написа »винный погребъ«, то ће рећи Weinkeller; зар збиља Руси пију толико вина? Десио се случај, да ми се понудио да ће ме походити Измаил Иванович [Срезњевски] са својом умницом кћери Олгом. Знао сам да неће доћи празноручк, да ће донети »пирожное«. Да га дакле и ја чиме год почастим, сађем у један такав »погреб«, где су лежале две или три бачве, те запитах вина. Крчмар ће на то: »какого желаете? бѣлаго или краснаго?« Рекох: дайте краснаго. Кад сам то »красное« вино донео кући те збиља дошао Срезњевски, понудих га добродошлицом, а кад он окуси, запита ме у чуду, одакле мени то вино. Рекох му »из погреба«. Он се насмеши те рече: да, да то је наше »руско« вино, али

то није »виноградно« вино, већ наша »наливка« ; ако желите правога вина, у вашем смислу слова, тада морате поћи у такове трговине са заграничном продајом вина, као што су »братья Елисѣевы« или Рауль или Фогтъ и т. д., или на Невском »Погреб кримског вина Воронцова« итд. Из тог погреба куповао сам разне сорте кримског вина врло радо и године 1872-е и касније год. 1880—1886, ипак у то последње време волео сам пити »Шабли« (Chablis) француски бели бургундер из погреба Рауља, недалеко од нашега квартира на Кадетској линији. Овамо ћу уврстити још једну чивутску превару на штету угледне и богате фирме »братья Елисѣевы«. У моје касније петроградско доба (1880—1886) живела су два брата Јелисејева на Васиљевском Острову, у својој одличној кући, у којој је био и један њихов дућан са колонијалном робом, поглавито са богатим складиштем финих заграничних вина. У њих беше неколико посебних пароброда, на којима су довозили заграничну робу у Петроград те одавле развозили по разним градовима Русије. То се у провинцији звало »вино розлива братьевъ Елисѣевыхъ«. Један чивутин домисли се да прави Јелисејевима конкуренцију у вину овом преваром. Он се одлучи да пређе на православну веру а да му један од браће Јелисејевих на крштењу кумује. Како су Јелисејеви били врло набожни људи — на трећој, мислим, линији била је једна њихова врло красно грађена »богадельня« (заклониште) — допаде им се та мисао, да спасу једну некрштену душу за православије те присташе на чивутову жељу. Кад је то постигао пријави се до мало с новом молбом, нека би му дозволили да се и он прозове Јелисејевим. Не слутећи ништа зла присташе и на ту молбу. Кад је чивутин и то постигао, отвори и он трговину с вином на Невском проспекту под именом Јелисејева. Није до душе смео ставити фирму »братья Елисѣевы«, већ само »Елисѣевъ«, али њему је доста било и те сличности, јер је рачунао с растресеношћу и несмотреношћу људском. Колик је имао успех од те преваре, не знам.

Док су писма Рачкога имала бар донекле значај политички (гледај више), ограничивао се Ђуро пословима и интересима Југослав. академије. Тако у писму од 5. 3. 1872 говори: »Ja se niesam prestao nadati da ćeš nam otuda poslati svoju raspravu o glagolu (Ову сам расправу читао по сабраној грађи у једној седници нашега разреда, док сам још био у Загребу, али до краја је израдио по мојем лошем обичају нисам, тако и остаде у рукопису, а најпосле пропаде, мислим, и тај !). Znaš da nemamo potpunoga eksemplara Извѣстія Imp. akad. a to nam često može trebati. Ako je moguće molim te izradi da nam se pošlje potpun eksemplar. (Чини ми се, да ни у Академији није више било ексемплара. Мени је учинио велику услугу Макушев, или нетко други, поклонив ми, доста потпун ексемплар, али тај сам ја понео са собом у Русију; од мојих је књига остао у загр. акад. библиотеци, колико се сећам, само речник Даљев у првом издању, који сам био купио преко Будишина). Molim te popitaj se, je li izašla (od akademije) kaka opširna

ruska bibliografija o kojoj Matković jednako govori te ako je izašla, moli da nam i nju pošlju. Molim te, kaži od mene poklon i pozdrav g. Sreznjevskomu i da mu zahvaljujem na pismu, dokle sam ne ugrabim vremena da mu na ljubaznom pismu zahvalim« — У писму од 4. 4. 1872 има ово: »Mladi pisac disertacije o Dušanu (то ће бити био Флорински? или можда Зигељ?) pita za što nije Miklošić preštampao iz srp. ljetopisa Lazarevu hrisovulju Ravanici? Ja ne znam kakav bi se drugi uzrok mogao misliti nego da Miklošić nije znao da je to štampano u Ljetopisu. On je na str. 196—200 naštampao koje od kuda komade od te hrisovulje te je ostala praznina na jednom ili na više mjesta. Radujem se knjigama o kojima pišeš da ćeš ih poslati akademiji ili meni. Ako što treba za njih platiti, molim te javi mi da predam Zoričiću. Tvoja se obznana dovršuje. Žao mi je, što je Žugčić mjesto ie pisao ije a u njegovu rukopisu nijesam to opazio, a u korekturi već se nije dalo popravljati, jer se protiviše slagači, s njima se sada ne može izlaziti na kraj. (Ово значи, да је писар Жугчић преписујући моју обзнану о Безсоновљеву Крижанићу са ћирилице на латиницу остављао по јужном изговору како је било у мојем оригиналу ије, а Даничић држећи се за онда још загребачке ортографије мислио је као да је мени криво, што је Жугчић преписујући остављао ије). У писму од 18. 4. 1872: »Zahvaljujem ti unapried na knjigama o kojima mi pišeš. Poslao bih Grotu drage volje što sam pisao o našoj akcentuaciji ali ništa nije na po se štampano, nego ću mu poslati Oblike. Rad će se razaslati do nekoliko dana a s njim i Bogišićeva knjiga, od koje je već i sadržaj složen. Ove je godine iskao Ljubić izvanrednu nagradu (po ovdašnjem običaju). U odboru muzejskom bi odlučeno da mu se ne da, jer je ove godine postao čuvar i dobio veću platu, i kanonik (predsjednik) reče da molbu njegovu ostavim ad acta. Tako progjoše dva mjeseca. Onda (jamačno na navaljivanje Ljubićevo) naredi da se Ljubićeva molba (upravljena na akademiju) prosto pošlje vladi, da »rieši«, bez preporuke. Prije nego se to učini, pisah predsjedniku da smo se već više puta samoj vladi tužili što troši novce muzejske ne pitajući akademiju, a sada će sama akademija provocirati vladu da izda novac muzejski nasuproti odluci odbora muzejskoga i da bi vlada, ako će korektno postupiti, trebalo kad primi rečenu molbu da opet pita akademiju, koliko će se dati Ljubiću, pa šta će onda reći odbor muzejski? Ali to nije pomoglo. Ja nijesam bio protivan da se Ljubiću da štogod, jer ni glasa u tom nijesam imao, nego sam mislio da je trebalo Ljubiću javiti upravo šta je odbor odlučio a ne dvoličiti. I jučer ti dobih sjajnu satisfakciju: vlada nam šalje natrag molbu Ljubićevu i ište »obrazložen priedlog«. Ne znam šta će sada biti. Još februara mjeseca odlučeno je da se Valjavcu pošlje 25 for. za gradju za rječnik. Do danas mu još nije poslano, a novaca ima, ne samo ima nego se akademičkim novcem isplaćuju računi muzejski (za koje još nijesu »doznačeni« muzejski novci). Bojim se, neće na dobro izaći.« — Ова жалба Даничићева,

који у таким питањима није претеравао, доказује изновице, како је Рачки у многим питањима поступао самовољно, и ако у најбољој намери; тако је и мене оштетио, о чему је већ било говора, и многим другима не угодио већ изазвао тиху критику и зловољу. Код њега ваља строго разликовати врлине наученњачке, које тако сјајно избијају из његових радова, и слабоће човекове, као што је скупост и цинцарење. Не знам, нису ли те његове личне властитости штогод допринеле к Даничићевој одлуци, да остави Загреб.

У писму од 7 маја 1872 спомиње се једна пошиљка књига из петроградске академије а даље се вели: »Valja priznati da me je izmegju svieh čestitanja koja ovieh dana dobih tvoje najvećma obradovalo. Velika ti hvala. Drugovanja tvoga ne može mi ništa naknaditi. Ali budi ti srećan i zadovoljan pa ću se i ja tome radovati«. Даље захваљује мојој жени и деци, Срезњевскому и другима који се њега сетише о Ђурђеву дану. Помешао је рокове те мислио да има честитати мојој Станки (а њено годовно пада на 13 новембра!). »Pročitavši članke Grotove o akcentuaciji, rekao bih da je naša akcentuacija potpunije obznanjena, premda u Grotovim člancima ima nešto filosofije, koje u mojima nema. Ja mnogo ostavljam za posljednji članak a njega opet sve odgagjam, jer bi najprije trebalo da imamo izragjenu nauku o postanju rieči. Golubinskoga knjiga rekao bih da je marljivo izragjena, izvori valja da svi upotrebljeni ali mi se čini da nema duha u njoj, a ne vjerujem da je stvar o kojoj piše mogla biti onako bez duha. Zigeljevo djelo o Zakoniku Dušanovu rekao bih da je prekrasno. Molio bih te da zahvališ svima koji su mi što poslali. Šteta je u Zigeljevu djelu što su stara ćirilska slova onako grdna. Ja se tomu dosta čudim«. Желео имати Будиловићево издање Словâ Григорија те се захваљује што му их је послао. Још би желео Данилевскога и Ламанскога најновије дело.

XI.

По летњој врућини [г. 1872] остависмо Петроград те кренусмо даље пут Москве; овде наканисмо остати неколико дана, али на невољу не нађосмо управо никога у граду, који би нам помогао да се упознамо са толиким знаменитостима, стварима за нас новим, невиђеним. Што се пружало очима обилазећи по граду, то смо дакако све разгледали, па и тога је било много, али потпуног разумевања свих историјских знаменитости тога чудногa града нисмо постигли, ма да смо у Кремљу обашли све, што се могло видети без особитих препорука. На изложби, која је управо тада привлачила на себе пажњу, највећи је за мене био интерес у богатој колекцији етнографских предмета са манекенима разних типова. Не знам право, колико смо дана провели у Москви, која нам је после Петрограда истом живахно напомињала далеки неевропски исток; тај се најјаче истакнуо, када дођосмо некако око подне на Курску станицу, на колодвор истог имена, који је већ својом спољношћу чинио врло

жалостан утисак; што истом да кажемо о људма које онде сретосмо, сами источњачки типови, необични нама и по оделу и по држању и по страним гомилама пртљаге, коју су вукли са собом у вагоне, као да се ради о сеоби дивљих народа. Нећу нигда заборавити, како се расплакала моја драга жена са очајним питањем : куда то ти нас водиш ?! Што јој могох одговорити, кад је и мени тешко било на срцу : тешио сам је како сам умео. Без прекидања настависмо пут од Москве до Одесе; мимо Кијев провезосмо се ноћу тако да од тог красног града овај пут нисмо видели управо ништа. Из вагона не може се добро разабрати околица, кроз коју пут води, тако да нисам видео ни живописне Украјине ни знамените јужноруске степе. Али мени је много сметао на томе путу и тај случај, што сам управо тада понео са собом Достојевскога »Преступленіе и Наказаніе« и у читање тог психолошког романа тако се задубио, да нисам ни пазио ни видео што око нас бива. Тако стигосмо на трећи дан у ноћ у Одесу ни од кога не дочекани, не знајући право у којој гостионици да одседнемо; некакав прљави извошчик, чини се да је био жид (чивутин), одвезе нас у Париску гостионицу (Hôtel de Paris), где се за прве дане настанисмо. То је на читавом дојакошњем нашем путовању био најжалостнији долазак у један нови, скроз непознати град, у којем нам је било одређено да нађемо замену за Загреб, Беч, Берлин, Петроград ! Ни сутра дан не ублажи се наш неповољни утисак синоћњег вечера оним што нађосмо и видесмо по дану од »црноморске красавице« Одесе. Летња суха врућина беше сва стабла кржљавих акација оголила, лишив их лишћа, њихове зелене одоре. Несташица воде (водовода још није било) успоравала је по свим улицама, особито некалдрмисаним, силну прашину; питка вода развозила се у бачвама по граду и продавала од прилике под једнаку цену као у Загребу млеко. Дан доласка у Одесу не могу тачно казати, биће било 25 или 26 јула, јер ми брат после јавио, да је на пети дан после моје брзојавне обавести у Загреб о нашем срећном доласку, дне 31 јула добио тај глас из Загреба у своје село. Мени је већ 27 јула 1872 Даничић написао поздрав из Загреба: »Dobro došao u Odesu. Daj bože da tu budeš zdrav i zadovoljan i veseo sa svima svojima. Godovno čestitam ti i ja i moja mati : bog da ti da svako dobro, a ti me ne izbaci izmegju onijeh, kojima je prijateljstvo tvoje milo i drago. Tek sinoć doznah kuda ti se može pisati, jer već odavno držasmo da si otišao iz Peterburga a sinoćni »Obzor« javi da ti prijatelji mogu već pisati u Odesu. Ovdje je Kočubinski iz Odese, čini mi se docent, ima već 3 nedjelje kako se ovdje bavi: čita ponajviše stare pobožne pjesme, do sada se mučio nekim glagolskim rukopisom iz naše biblioteke br. 329, koji je pisao Glavić Šibenčanin. Ako ništa drugo nije radio, bojim se da toga radi nije vrijedno bilo toliko vremena potrošiti. Kočubinski mi reče, da odeska universitetska biblioteka ima 2 rukopisa, u kojima su drame Vetranićeve, naročito, reče, Hekuba. Toga radi prije dvaestine dana pisa akademija rektoru Leontoviću moleći ga da bi joj poslao jedan od

ta dva rukopisa (ili oba) na nekoliko dana. Ali do danas još ne bi odgovora«. Он ме умолио да ја интервенирам, што сам и учинио, јер 18 септембра већ ми је Даничић јавио да је оба рукописа тај дан дао на пошту: »Molim te, da mu kažeš (Leontoviću), da mu ih zato tek sada vraćamo, što ja nijesam bio ovdje mjesec dana, da se ne bi mislilo da ja nijesam držao riječi«.

У Парискоj гостионици у Одеси остасмо само неколико дана; моја покојна жена, која је била у оне дане исто тако меланхолична као и ја, не хте ми одмах приповедити, већ истом касније, да је прве ноћи коју ноћисмо у Одеси имала тежак неугодан сан: како је нека ружна велика птица долетела да јој уграби једно дете. Она је тај сан после тумачила као неко предсказање несреће, која нас постиже, када нам смрт уграби нашу старију ћерку Јелку. Одмах сутра дан након нашега доласка потражи нас један донле лично нама непознати колега, професор математике Сабињин, који је био велики пријатељ Богишићев, те нам понуди да се, док он преко лета седи на »дачи« на Фонтану, уселимо у његов одески стан. Та понуда би учињена тако искрено и срдачно, да је нисмо могли одбити, и не говорећи о томе колико смо тиме уштедели. Када се уселисмо у његов стан те најмисмо девојку, једну врло одану Малорускињу Ољу, узе моја драга жена опет у руке кућно господарство те удеси тако, да се могао код куће готовити ручак. Од октобра прошле године до августа ове 1872-е потуцасмо се по гостионама или нам је слала ручак какова год »кухмистерскаја«. После тога бога ми зажелесмо се наше домаће здраве хране, која нам је била најслађа, а наш загребачки »мени« обогатила је Оља својим малоруским додатцима (као на пр. »Лѣнивыя вареники«).

Сместив се у туђем стану, стадосмо тражити себи квартир. И ту нам је нестајало доброг савета и ориентације, јер нисмо знали где нам ваља на здравом месту тражити стан. А нешто је одлучивала и цена. Као екстраординарни професор са 2000 рубаља нисам се смео упуштати у велику најамнину. Тако нађосмо стан врло сумњиве чистоће око Новог Базара, у који се уселисмо пре повратка професора Сабињина са Фонтана у град. Најпотребитије покућство, просте руске радње, набависмо за готов новац, неки комади дођоше из Загреба, један је био Богишићев. У писму Перице Зоричића мојој Јелки од 20 коловоза 1872 говори се ово: »Tata (т. ј. ја) mi je pisao da ste Ti i Stanka od radosti skakale, kad su Vaše stvari iz škrinjah izvadili. Meni je samo žao, što Vam nisam mogao pridati još koje što, kad sam škrinje odpravljao. Da ne zakasne stvari za osam danah, morao sam je već u 6 satih jutrom na kolodvor odpremiti, našto dan prije nisam bio ubavješten. Još mi tata piše, da se marljivo učiš i s mamom vježbaš. A to sam čitao da Ti i Stankica već prilično ruski znate, to je liepo od Vas . . . Ovdje u Zagrebu malo se je što promienilo od kada ste Vi odišli Najvažnije je to da su zbilja Zrinjski trg liepo uredili, potaracali i drvljem ponasadili, tako da će već za 3—4 godine krasni hladak na njem biti za

šetaoce. I kuća što ju je štedionica sagradila baš je krasna. Razi zemlje je liepa kavana, u 1 spratu kasino. Osim toga sagradjeno je 5 novih baš liepih i velikih kućah. Marvinski trg premestili su iz Zrinjskoga trga na Sjenokošu kod plinare t. j. naproti tvornici od cigarah. Ja sam sa starom mamom baš sada od tud došao, tu ima mnogo hutah a pred njimi sv. Šimunski Šelendići šinterbratele peku. Izmed hutah velika vreva ljudih pijanih i trieznih, tu se pjeva, tandariče, skače i pleše, kano da su ljudi za to plaćeni.« Ове нама врло добро познате слике из загребачкога Краљева сајма биле су нам миле као слатка успомена на домовину.

Једном на шетњи у »Казјоном саду« (са дрвећем без лишћа) сретосмо изненада наша два познаника из Загреба, који су некоч били моји ђаци а после загребачки јуристи, по имену Барач и Јакшић. Обрадовасмо се ненаданому сусрету, испричоведаше нам своју судбину, како су под утицајем Старчевић-Кватерникових идеја одлучили да буду хрватски »емигранти« (јер да сваки народ, који се хоће револуцијом докопати политичке слободе, мора имати своје емигранте; њих се двојица жртвоваше за ту идеју!), колико су се од тога напатили и како их напокон један наш капетан Далматинац довезао бадава из Марсеља у Цариград, а оданле по препоруци Игнатијева дођоше у Русију. Барач је већ нашао место у Одеси у једној банкарској контори, а Јакшић примљен је као питомац историко-филологическога института у Петроград те ће добити место учитеља где год на Кавказу. Ова су два драга млада пријатеља радо долазила к нама на чај те, кад сам се разболео од тифуса, много су помагали мојој драгој жени, да лакше савлада тешко бреме, које је спало на њена слаба рамена за моје тешке болести.

У истој мери, у којој су се професори одеског универзитета враћали у град са својих дача или са путовања, посећивао сам их редом те свуда наилазио на врло пријазан дочек. Богишићева афера није мени ни мало наудила. Особито сам се могао похвалити љубазном сусретљивошћу са стране ректора Леонтовића и декана нашег факултета Смирнова. Најтеже је било на крај изаћи са Григоровићем, али и с њим водио сам бар на поглед добро пријатељство, и ако тај наш однос није био искрен. Али угодна ми је дужност казати, да је за моје тешке болести он највише и најчешће долазио к нама да се попита за моје здравље. Како је било видети, он се није бојао заразе, као неки други, на пр. мој добри пријатељ Богишић; зато не сме му бити никакве замерке. Не умем рећи, када сам прочитао »вступительную« лекцију. Приготовио сам се још у Петрограду, али у Одеси прошла је без ефекта; мени није ни било до тога, да кажем нешто ново или нечувено, ја бих био, тако си представљам, од прилике у компаративној филологији оно са исходишта словенскога, што је био Георг Курциус са гледишта грчкога. Зато нисам ни желео, као што су чинили други, да своју лекцију наштампам. Наука није од тога ништа

изгубила. Успех моје лекције није био — аплауз, али није било ни порицања. Ја бих рекао и данас још у мојој 83-ој години, да је ефекту моје лекције сметао — руски језик, којим ја тада још нисам владао у довољној мери. А може бити је била код тога и мала »трема«. Не опомињем се више, колико сам прочитао лекција после оне прве наступне, када на један пут навали главобоља и сви други симптоми озбиљног и опасног тифуса!

Још пре но што се појави та болест, био сам врло марљив у настављању преписке са мојим дописницима, који не пропустише одговарати. Мој брат жупник настављаше своје причање о хрватском сабору; 7 августа 1872 писа ми ово: »Premda sam u saboru, i sâm najvolim nemisliti o njem, toliko kukavnu rolu ti igramo. Od onoga vremena što sam ti pisao sveudilj se razpravljao samo proračun, a to za god. 1872 sada gdje smo već u kolovozu. Po staroj hrvatskoj navadi bilo tu strašnih govora, brisalo se vladi mnogo stavka, tako cieli dispozicioni fond 20000 for., a kad je odbor tada njekada svoj operat svršio i izvjestitelj za saborsku sjednicu izvješće pripravljao, stiže od vlade odpis odboru da ima za sve što je potrošeno i za ostale još mjesece g. 1872 podieliti vladi indemnitet, a zastupnik Prica udari u stare žice, da će vlada inače morati to zaiskati od drugoga sabora, t. j. dati ovaj sabor razpustiti. Ljudi prije najbjesniji protivnici dispositionsfonda digoše svoj glas da sklonu članove odbora, ne bi li to primili, i tako prodre predlog Živkovićev da se sve to vladi daje s jedinom opazkom da to neima biti nikakvim znakom ni dokazom pouzdanja prema vladi. Tako ti je u svemu. Čim se samo malko tko makne, eto ti njih s prietnjom da će se sabor razpustiti, a ima ljudi malodušnih, koji se toga zbilja plaše. Inače vidjeti je iz svega da Magjari ne smatraju drugčije te najnovije nagodbe, nego glavu pod nož! Ne daju obnoviti nijednoga magistrata, za najvažnije časti imenuju ovaj čas najstrašnije glupake i magjarone, kao Oršića županom u Belovaru, Taljana kanonikom i t.d. A naši ljudi kao da su glavu izgubili. Diabolus rotae i regisseur svega je Živković, koji se je objesio na Mihalovića nadbiskupa te preko njega komandira magjaronom a vara našu stranku a napokon će nas valjda zavesti u novu kakvu konfusiu. Odbor školski bio je počeo marljivo raditi ob osnovah za pučku školu i sveučilište. No Muhić odgovori cieli odbor od toga rada, uvjeravajući da je vlada jur priredila osnove, da će je za koji dan predložiti saboru. Vidjet ćemo. Što se universiteta tiče, tvrde naši da ne čine zbog troška nikakovih zaprieka, u tom da smo svi na čistu a profesora da će se naći dosta. Ovih dana bio sam češće s Ljubićem i Brusinom, koji mi se ne mogu dosta natužiti na Račkoga. Oni su molili veću plaću da se bar uzporede s profesori srednjih učilišta te su odbijeni a to pripisuju samo Račkomu. Brusina je dao ostavku te veli da će uprkos akademikom, u kojih vidi svoje najljuće protivnike, iti upravo u Peštu u muzeum. U obće se tuže ljudi na Račkoga kao strašnoga absolutista i skupca a s druge strane vele da ambitionira na Muhićevo mjesto kao Von-

čina na Pricino i t.d. To samo da vidiš kako smo još uviek puni one svoje stare mizerije«. — У септембру (11. 9.) 1872 наставља се приповедање о политичким односима овако : »Naši ljudi odoše u Peštu te nas odanle izvješćuju da se ni ondje ne vidi ob čem jesmo. Jer dočim s jedne strane konferuje Lonyay s Mrazovićem, s druge strane dogovara se neprestano s Vakanovićem. No to nas tješi što se kod nas doma opaža ipak okret na bolje. Prica kako je vidjeti ima veću vlast nego li ju je s početka imao. Ovih dana namjestio je Markovića na zagr. gimnaziju a Šulku poručio da moli mjesto translatora kod vlade. On je to učinio te se ovih dana nada imenovanju. Pera Matković širi se po Petrogradu te s tim sjegurno spaja veoma visoke planove. Pripravlja se i reštauracija svih magistrata te znaš tko aspirira na načelničtvo u Zagrebu? Hoffmann i Vrbančić, a u Varaždinu Pust. Adjunkti našega muzeja umirili se dobiv plaću jednaku s profesori, no srdi se Ljubić što nije i njemu povećana plaća«. У писму од 23 октобра 1872 прича ми, да је Костић, мој некошњи директор, који је доста припомогао к мојој катастрофи године 1870-е, отишао на лек у Беч и да лечници не давају много надања да ће оздравити. »Babukić uzeo je takodjer dopust, uvriedili su ga do smrti što su upravo od vlade naložili da se ima dati Markoviću hrvatski jezik u višoj gimnaziji a njemu u nižoj. U prvi mah htio se dati penzionirati ; no Prica ga nagovorio da bar tako dugo pričeka dok bude sankcioniran saborski zaključak o povišenju profesorskih plaća. Na realki kane staviti opet Torbara, no kako se Prica boji da ne bi još sada s njim prodro, pričekat će s imenovanjem do proljeća. Tako bar misli Torbar, a valjda zna, jer mnogo obći s Pricom. Čuo si valjda da je varaždinski Filetić naglo umro. Što je opozicije u zastupstvu varaždinskom, a ta je usljed affaire Pustove-Horvatove silno narasla, dogovarala se da će mene izabrati župnikom. U to ime bio je Pust već i kod Mihalovića u Pešti da ga pita, bi li me hotio predložiti u tom slučaju kanonikom te je i dobio povoljan odgovor. No ja poznam Varaždince a ne bi rad biti predmetom pogrda i denunciacija te zato nisam ni dao molbenice. Dao bi ju jedino onda, da mi se unapred obveže polovica zastupnika da će za me glasovati. Sada čujem da ima najveć izgleda Zadravec (Тај је и био изабран)... Delegacije ili bolje deputacije uzeše se opet nagadjati te je sva prilika da će poći za rukom ta revizija nagodbe, no vidim iz svega, a osobito iz jednoga Vončininog članka u Wandereru, da naši kane zahtievati jako malo. Po mom sudu i pravo je, jer Magjari su ovaj put sjegurniji i jači no ikada te moramo biti sretni, ako budemo mogli reći, da su za našu volju bar što to revidirali... Inače je kod nas sve nekako zaspalo, Prica je u Pešti, vladom upravlja Mihalić a Obzor izlazi svak čas s prozori, jer konfisciraju svaku slobodniju rieč kao za Vakanovića«... Настављам одмах не обазирући се на моју болест, о којој ћу одмах говорити ; у писму 7/11 1872 : Car Štrosmajera i Mažuranića sada u Pešti jako odlikuje, no

uza sve to mi se od Magjara ničemu ne nadamo, jer makar smo mi do sada popustili do najnižega stepena u svih svojih zahtievih, oni nam ništa ne vjeruju a Rauchove ljude još uviek veoma odlikuju. Tako je upravo sada, gdje se o reviziji nagodbe radi, Žuvić dobio red Franje Josipa. Upravo nam figu pod nos«. A у писму 1/12 1872 наставља се овако : »Regnikolarna deputacija izradila i predala svoj elaborat, u kojem traži za Hrvatsku odciepljenje financija, dakle dokinuće paušala te nješto veću autonomiju. Da čuješ i vidiš, kako su uslied toga Magjaroni na nas graknuli te je sve uvjereno da s te nove nagodbe ne bude ništa. Račun, na čijem temelju traže naši obaljenje svote za zajedničke troškove, načinio je Jakić pomoćju data koja mu je Štrosmajer pribavio. To najveć ljuti Lonyaya, jer su tim blamirani Magjari, koji stvoriše ili bolje diktovaše nagodbu na temelju krivih data. Stoga ciela ova graja i vika. No kralj da odlučno ište pomirbu te su naši skoro sasvim sjegurni da će uza svu viku ona ipak za rukom poći. Možda već znaš, da je Vakanović opet u banskih dvorih, no njekako je mirniji, valjda po nalogu«. Сада долази ово што се односи на моју позицију, а то је било већ после моје болести, кад сам је срећно преболео : »Koliki su već žalili, što si odišao, jer da su se okolnosti promienile te bi bio doma što postignuo, no sada vide, da su se varali. Neće Magjari svoje volje našim ljudem nikada dati vlast u ruke. Samo te bog sada iza ove bolesti, koja nas je sve toliko raztužila, okrepio i ojačao, možda ćeš se u Rusiji liepo udomiti i naći što u domovini ne bi tako lahko našao. Ta nova faza u upravi naše domovine pomutila je i našemu Šulku račune. Sam Prica dao ga pozvati da preda molbenicu za prevodioca a tada mu ostavio molbenicu neriešenu te bi se još moglo zgoditi da ga sada imenuje Vakanović što bi ga zatjeralo u veliku smetnju. Agramerica stala indirecte Pexidera već napadati, po tom se njekako čini, kako da mu kane uzeti privremeno ravnateljstvo te ga valjda dati Babukiću. — Da je naš sabor odgodjen, to valjda znaš, nismo jim nego lutka s kojom se igraju ti prokleti ljudi«. Наставак политичког умовања у писму од 12/12 1872 : »Dakako da smo se svi dobro izliečili od njekadanje svoje fixe idée, da smo nekakav važan faktor u pitanjih evropejskih, ali smo zato postali praktičniji te nastojimo, da bar osjeguramo ono što imamo . . . On (то је Рачки) ti se je vratio iz Srbije pun oduševljenja za kneza i kneževinu, on veli da su nas Srblji ma u svem daleko iza sebe ostavili te da nam je samo s njimi sjegurna budućnost. Koliko je više nje uzljubio, toliko mu manje vriedi Rim. Nije bogme čudo . . . Ovih dana prodje ovuda Štrosmajer u Italiju. Bečke i peštanske novine pune viesti, da je došo u Zagreb na konferencije. A sve je laž. U Zagrebu nije bilo, izvan jednoga sastanka pa govora Miškatovićeva u pešt. saboru, nikakove konferencije, a to valjda je nije upravo sbog toga sastanka bilo, jer su se tom zgodom porekli Krestić i Vončina s jedne a Rački i Mrazović s druge strane. Krestiću ispalo njekoliko natražnjačkih rieči, pače i to da se imamo odmah početi svi učiti magjarski, jer nam se inače

nije moći baviti politikom i t.d. Od to doba niti se tko što dogovara niti se što snuje, svi čekaju što će regnikolarnoj deputaciji ugarska odgovoriti. Čuje se nješto, no onako u širem obćinstvu, ali ne zna se viesti izvor, da je Vakanović penzioniran. No ja sam njeki dan s nadbiskupom u Maximiru duže govorio te on veli, da ne zna upravo ništa. Kažu i to, da je jur opredieljen za bana Lacko Pejačević. Bolji bi ipak bio od Vakanovića«.

Мало је времена постојало, од како се нађосмо у Одеси, а ја се јавим Рачкому опширним писмом, које ћу овамо уметнути, јер осветљује лепо моје тадање расположење и моје погледе на будућност. То је било пре моје тешке болести. Писмо гласи из Одесе од 1/13 аугуста овако : »Jamačno već znate, da je naš Argo-brod napokon sretno pristao u modernu Kolchidu i mi smijemo žrtvovati hekatombu. Istina, ja se ne nadam ovdje naći zlatnoga runa, bit ću pače sretan ako danas sutra živu glavu iznesem. Jer moderni trgovački gradovi su prave stoglave hidre i jedina sila okolnosti, koje su toliko puta jače od slabe volje individualna čovjeka, mogaše nas privezati toj kamenitoj golieti crnomorskoj; hoćeš nećeš valja nam postarati se, kako ćemo se što udobnije namjestiti. Da što govorim o udobnosti, toga pojma ne zna Odesa; tko hoće udobno da živi, taj i ne dolazi ovamo, samo grozničava žedj za novcem može ovamo zamamiti čovjeka, kao što i zbilja ta moderna bolest svakim danom sve veću masu ljudi ovamo privlači, već se sada računa do 100 tisuća žitelja. Ljudi kojih ni jezik ni vjera ni politika ne ujedinjuje, njihovi zajednički interesi jesu — jagma za bogatstvom. — Tomu karakteru odgovara i život ljudi. Nitko te ovdje ne pozdravlja sa dobro došao, nitko ne ponudja »hljeba solju«, svatko te gleda priekim okom kao da će reći : taj dodje ovamo goneći za srećom a da je meni otme. Kako smo mi ovamo zapali, kojim je sva ta jagma i strast posve tudja, tomu se ja sada istom i sam čudim, jedva da ćemo ovdje sviknuti. I zbilja što mi se još nigdje ne dogodi, ovdje sam izgubio posve i orientaciju: gdje je zapad, tud istok trazim, a gledeći k moru, mislim da sam se na jug okrenuo, a ono je preda mnom, dakako u dalekoj daljini — Peterburg. Ja rekoh svojima u šali, da je i to znak da nećemo dugo ovdje ostati, a oni mi drage volje povladjivahu, jer i sami žele da se moje tumačenje obistini. No mi smo suviše razdragani bili udobnim i jeftinim životom peterburškim te bez male lamentacije neće proći. Izvolite to odbiti na slabost naravi ljudske, koja voli gdje je udobnije. Kao da sam slutio da neću imati ni volje ni vremena da Vam se iz Moskve oglasim, posljednje pismo poslah Vam iz Peterburga. I zbilja u Moskvi ostasmo mi tek 3 dana, držeći se poslovice : svakoga gosta 3 dana dosta. Skupa staruška matuška naplatila se za 3 dana tako, da ćemo dok budemo živi pamtiti njezinu gostoljubnost. Imaju bogami razlog naši poznanici u Peterburgu što zaziru od ljetošnje Moskve te vole malko obuzdati svoje ljubopitstvo nego li tolikim napastim izvrći svoje kese. Pak da je na čiju korist, neka bi i bilo, no sva nevolja dolazi od bestidne eksploatacije, koju nad gostima vrše gostioničari, krčmari i razni inostranci

toveći se o nespretnosti, da ne rečem gluposti ruskoga naroda. Vi ste jamačno puno već čitali o politehničkoj izložbi; vjerujte bit ćete spaseni, veli sv. pismo; ja sam vidio a ne vjerujem. Može biti da je ta izložba mnogomu starožilcu ruskomu non plus ultra od bogatstva i savršenstva, zanimljivosti i t.d., dopuštam da Moskva i takva šta nije još nigdar vidjela — ipak mene nije ona baš osobito ushitila, ja sam si puno više predstavljao, puno više očekivao. Namještaj je istina vrlo udoban — u kremljevskom vrtu, t. j. u nizini što okružuje Kremlj te je zasadjena drvećem, gdje nekoč bjehu kao gotovo oko svake tvrdjave jaruge i bare. Krugom po tom vrtu rasijani su to veći to manji paviljoni, gradjeni od drva u »staroruskom« stilu, vele, ukusno, koji put i raskošno. Ali unutarnjost ne odgovara spoljašnosti već za to, što ta izložba nema nikakova izrazitoga karaktera, ona niti je ruska niti općeevropejska: za jedno i za drugo ima ovdje i suviše i premalo predmeta izloženih. Ona je u istinu politehnička, ako ovaj predikat uzmete u prvobitnom, etimologijskom značenju, t. j. ovdje ima p u n o predmeta m u d r o l i j e ljudske, ali bez sistematike, bez pažnje na izbor. Vi ćete naći ovdje stvari, kojim se niste i nadali, a opeta badava ćete mnogo toga tražiti, što svakako ovamo spada. Na priliku razna ministarstva, kao ratno, morsko, narodnoga gospodarstva i t.d. natjecahu se hvale vriednom revnošću, koje će više »kazjonih« predmeta izložiti — ali upravo po tome dodje puno toga ovamo na izložbu samo radi parade, što bolje pristaje u muzej dotičnoga ministarskoga odjeljenja. I zbilja ja često zaboravih da smo u izložbi te mišljah, da kakav kronštatski ili peterburški muzej ogledamo. I u nas, kako se sjećate, bješe takvih stvari no ne toliko; inače, si licet parva componere magnis, predstavljaše naša tadanja izložba vjerniju i puniju sliku zemlje i naroda no ova ruskoga naroda. Не везетъ у насъ t. j. u nas ne služi sreća takvim poduzećima, vele i sami Rusi. To znači: nije Rusija pravo stupila na svoju snagu, ona još nije ono što bi prijatelji njeni joj željeli i čega se neprijatelji boje da se ne zbude. Ja bih tek htio da se našinci takodjer ne zavaravaju njenom geografskom ogromnošću, iza koje daleko ostaje etnička a još dalje etička njena sila i snaga. — Da ima u mene više plastičnosti, naslikao bih Vam sliku čudnoga grada Moskve. To vam je svoj grad, svoj sviet, tu osjećate da nijeste više u Evropi, nego u — Rusiji. Ciela kakova je Moskva je vjeran značaj ruskoga naroda. Hoćete li se diviti njegovoj duboko ukorienjenoj religioznosti, eno vam živih svjedoka u tisućama kupola, tornjeva i tornjića, kojimi je sav grad isčičkan u znak, da se ovdje obilato bogu klanjaju i puno do vjere drže, bar po spoljašnjosti. Volja vas nasladjivati se neobičnim konservatizmom ruskoga naroda, prošećite se malko po ulicah grada ili se uspnite na Kremlj — nije baš visok — te ćete svuda naići na ostatke punostoljetnih starina sa svom njihovom »blatnom« romantičnošću. Želite li osvjedočiti se da se po Moskvi tudjinci bahato šire, zadjite Kuznjeckim Mostom (то je бечки Kohlmarkt) i Tverskom ulicom (то je бечка Kärntnerstraße) — (to su naše Ilica i Duga ulica) — te će vam udariti u oči francusko-njemački nadpisi nad dućanima, kakovih se ne bi ni sam Pe-

terburg stidio. Najposlije dokaz civilizacije moskovske jeunesse dorée mogu Vam ih pohvaliti da se zanose ne manje od Peterburžaca francusko-njemačkimi kokotkami i Šansonetkami, prisluškuju »mečtanijam« njemačke zukunftsmuzike i aplaudiraju djipkanju baletskih djevica. U Peterburgu je sada čardaš en vogue. Inače zamietih, ako se ne varam, da se »kupečeski« karakter mogućno uzdiže iznad Peterburga. Tomu pomaže i udoban položaj mjesta i bogato rasprostrta željeznička mreža koja se susredotočuje u Moskvi. Kada jednom Moskva postane onako udoban grad za život stvorova mičućih se po njezinu tlu, kako se slikovitošću već sada prikazuje pogledu s visa kremljevskoga — ja sam motreći je s Kremlja pomišljao na vidik Praga s Hradčana, — tada će vriedno biti ne stotine no tisuće vrsta puta prevaljivati da se nagledaš te originalne metropole drevnjevostočnoga i hristijansko-pravoslavnoga svieta. Svega toga nema u Odesi. To je novoevropski trgovačko-čivutski grad sa svimi neudobstvi života, kojih si samo pomisliti možeš u gradu skroz odanom trgovini. Priroda kao da se htjela osvetiti za njegovu lakomu strast te je uskratila gradu dva bitna uvjeta spokojnog života : pitku vodu i zelen. Vodu nam voze »vodovozi« u bačvah toplu, kalnu, samo riedki sretnici imaju još i cisternske vode — godišnji trošak na vodu u familiji kao je naša iznosi do 100 rubalja. Zeleni nema nikakove do kukavnih, kržljavih, već sada sasma opuzlih akacija. Nasuprot nadarila je priroda Odesu debelim slojem crne prašine, naslagane na kamenito tlo briega morskoga te se prašina dnevice po više puta vije nad Odesom, grleći je u svoje crno krilo. Od strašne vrućine nema nigdje zaklona, tek pod večer crvi zemaljski smiju izgamizati ispod krovova svojih kuća na morski buljvar. To je jedina naslada i utjeha — dosta malo za tolike druge biede. Vidik na more vele je divan, gotovo kao na našem jadranskom, samo fali Odesi red i čistoća luke tršćanske. — Evo Vam »vidi« na naš budući život nijesu baš najsjajniji. Ali ništa zato : do sele bješe nam jako liepo i dobro, možemo sada malko i stradati. O skupoći odeskoj neću da Vam pripominjem, jer su to suviše prozaičke stvari, a i bojim se da zagrebački »hausherri« doznaju, kakove ciene stavljaju ovdje kvartirima gospoda »domovladjelci« (većinom Grci ili čivuti), mogli biste i Vi tamo biti p o v i š e n i. Kako će biti na universitetu ne umijem Vam reći, profesora ima svakojakih, najbolje je zastupan prirodoslovni, najslabije naš istorikofilologičeski fakultet. Biblioteka nam je prilična, moći će se raditi. I ministar obećao mi, da će nam ići na ruku. Prijatelja B o g i š i ć a još nema, nekuda skitnuo medju kavkaske gorštake. Ne zna se, hoće li nam ostati u Odesi. Kolege nijesu mu skloni, neće biti valjda ni meni (ту нисам погодио !). Ja ću ga nagovarati takodjer da ode, neka negdje drugdje prokrči put sebi i meni.«

И С р е з њ е в с к о м у бех се огласио одмах после мојега доласка у Одесу те добих од њега из Ижоре 28 авг. 1872 овај одговор : »Письмо Ваше, вчера нами полученное, меня порадовало не содержаніемъ а приходомъ вѣсти о Васъ и Вашимъ добрымъ къ намъ расположеніемъ. В. И. Л а м а н с к і й коечто мнѣ сообщилъ

о Васъ но такъ неопредѣленно, что я не могъ не желать узнать болѣе: это одно. Другое: чѣмъ болѣе кого любишь самъ тѣмъ болѣе отъ него желаешь добраго вниманія. Я люблю въ Васъ даровитость, любознательность, усердіе и вмѣстѣ съ тѣмъ нѣжность мужа и отца, желаю Вамъ добра какъ родному и не могъ не порадоваться что и Вы не отворачиваетесь отъ меня, хотя и мало было случаевъ Вамъ узнать меня или лучше сказать насъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ не могу и не досадовать и не горевать, что въ Одессѣ Вы не нашли того, что надобно было бы найдти чтобъ покойно глядѣть на женy и дѣтокъ и покойно заниматься. Но не теряйте надежды и идите какъ начали идти. Я увѣренъ что Вы не затеряетесь. Къ стати вспомнить о моемъ добромъ Шрамкѣ. Лѣтъ за пять, если не менѣе, пріѣхалъ онъ сюда какъ стипендіатъ на мѣсто учителя гимназіи на жалованіе 700 руб. и началъ учиться по русски. Черезъ нѣсколько мѣсяцовъ онъ предложенъ въ 5 гимназіи давать уроки и разомъ взялъ 13 или 11 даромъ, т. е. на ту же стипендіальную плату, а у него была жена, трое дѣтей и теща, и былъ навыкъ жить въ довольствѣ (прежде онъ былъ пасторомъ въ Силезіи, а ѣхать въ Россію задумалъ потому что не хотѣлъ своихъ дѣтей воспитать нѣмцами). Не прошло году, какъ слава о немъ какъ о хорошемъ учителѣ древнихъ языковъ пошла по Петербургу и у него число частныхъ уроковъ стало возрастать, возрастать и плата за нихъ. Скоро послѣ онъ сдѣланъ былъ старшимъ учителемъ 5 гимназіи и сталъ жить припѣваючи. Старушка теща, бывши прежде всѣмъ недовольна, разцвѣла душею »слава богу, слава богу, говорила она, теперь намъ такъ хорошо, что лучше не надо«. Но на этомъ не остановилось: за годъ передъ этимъ онъ переведенъ былъ въ Новгородъ инспекторомъ гимназіи, а теперь говорятъ опять призванъ въ Петербургъ — директоромъ 8-ой гимназіи, и всѣ радуются что онъ получилъ это мѣсто а не кто другой.« (Овај екскурс о Шрамеку није потпун, Срезњевски је хотимице изоставио да каже један догађај из живота господина Шрамека, којему иначе част и поштење, али нешто што је у очима тадашње реакционарне владе имало много значења и могло бити јаком полугом његове каријере — Шрамек је прешао на православље и чини се да му је Срезњевски кумовао. Госпођа је Срезњевска једном приликом стала мојој жени хвалити тај корак и дала њој разумети како би лепо било да тко од нас то исто учини. Моја је жена са сузама на очима приповедала мени о том разговору, који дакако за нас није имао никаковиx последица. Ја сам душом волео православље као веру сроднију словенској души него ли сувише римски, и ако иначе знатно напреднији католицизам, али прелазити са католицизма на православље не бих хтео ни за што, јер бих унапред знао, да ће руско јавно мишљење осудити такав корак као догађај који не потиче из религиозних мотива). Али да наставим писмо Срезњевскога: »Между тѣмъ я уже написалъ И. Д. Делянову письмо о Васъ и просилъ его объ участіи въ Вашемъ дѣлѣ. Въ своемъ письмѣ къ нему я вы-

писалъ многое изъ Вашего письма ко мнѣ, думая что лучше передать дословно чѣмъ перемѣняя слова и что эта дословность лучше будетъ говорить за Васъ. Завтра вмѣстѣ съ этимъ письмомъ къ Вамъ мой Вячеславъ повезетъ то письмо. Я не пропустилъ въ немъ и того что Вы пишете относительно Вашихъ греческихъ лекцій. Если найдете удобнымъ возьмите и еще и вообще постарайтесь объ этихъ лекціяхъ чтобы они были какъ можно болѣе полезны для слушателей. Это для васъ нужно: вы за нихъ можете получить вознагражденіе и потомъ черезъ нихъ получить дорогіе уроки въ богатыхъ частныхъ домахъ, не говоря уже о добромъ мнѣніи о Васъ въ разныхъ кругахъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ прошу Васъ, конечно также не для себя, прислать мнѣ планъ Вашихъ лекцій по энциклопедіи и методологіи языкознанія — для прочтенія въ филолог. обществѣ и въ академіи и для сообщенія объ Васъ свѣдѣній въ протоколахъ академическихъ, печатаемыхъ въ газетахъ.

Мы все еще на дачѣ и намъ тутъ такъ хорошо что хотимъ остаться пока держится хорошая погода. Мои университетскія лекціи начнутся еще не очень скоро, не ранѣе 7-го сентября, да если бы и не пріѣхали въ городъ къ тому времени, то это ничему особенно не помѣшаетъ: готовиться я могу и здѣсь. Сыновья уже начали ѣздить въ городъ, но на ночь всегда одинъ изъ нихъ пріѣзжаетъ сюда. Во всякомъ случаѣ лѣто уже прошло и я могу спросить себя, что сдѣлалъ? Увы, сдѣлалось очень не многое. Написана критика на книгу, порученную Уваровской коммиссіей, написаны вчернѣ примѣчанія къ перепискѣ Востокова, написана записка объ описаніи Хлудовскихъ рукописей для прочтенія въ академіи; вписано на карточки сотни четыре словъ — и только. Не то я воображалъ сдѣлать. И такъ бываетъ однако каждое лѣто: надѣешься и ошибаешься въ разсчетѣ. Пора бы и перестать надѣяться. За то погулялъ, порыскалъ пѣшкомъ и въ телѣжкѣ, покопался въ грядкихъ, понѣжился на солнцѣ и весело буду вспоминать объ этомъ лѣтѣ. Даже и на выставку въ Москву не захотѣлось двинуться. Поцѣлуйте за насъ Сидонію Петровну и милыхъ дѣтокъ и поклонитесь отъ меня въ Загребъ доброму Вашему тестю, его брату, Даничичу, Рачкому, Матковичу и пр. Кстати о Матковичѣ: онъ былъ у меня въ городѣ, оставилъ карточку и пропалъ. Мнѣ очень жаль что я съ нимъ не видѣлся. Да будетъ на Васъ всѣхъ благословеніе Добра. Вашъ Срезневскій.«

Ја сам ово опширно писмо уврстио овамо, да се види сва различност мишљења између Срезњевскога и мене. Не само да његов Шрамек није могао мени служити примером, већ и моје читање Хомера године 1873/4 није имало бити за ме извором веће плате, камо ли приватних лекција, већ јер сам налазио велику аномалију у томе, што наш доцент Лебедев, спремајући дисертацију о Платонову Федону, једнако је у лекцијама остајао код Платона, а такова дивног предмета, као хомеровска поезија, није се ни такнуо. Кад сам ја Срезњевскому нацртао доста тамну

слику о ситуацији одеској, нисам тражио ништа ванредна, већ само да ми се даде право увоза мојих ствари без царине, и ако је рок био нешто прекорачен. То је Дељанов збиља на препоруку Срезњевскога израдио, како ми јави Срезњевски писмом од 15 октобра. Од А. С. Павлова дознао је Срезњевски, да сам био изабран ординарним професором, те ми писа: »Искренно радуюсь, поздравляю Васъ и die Frau Staatsräthin, и не могу не порадоваться за Вашъ университетъ. Съ этимъ добрымъ извѣстіемъ А. С. Павловъ соединилъ и недоброе опечалившее всѣхъ насъ о Вашемъ нездоровьи. Ради бога, подчинитесь волѣ врачей, берегите себя и вмѣстѣ не унывайте духомъ. Богъ дастъ все пройдетъ, тучки разсѣются и надъ Вами засвѣтлитъ привѣтливо русское солнце. Мы всѣ слава богу теперь здоровы, даже и я, послѣ недавней боли въ печени и усилившихся было головокруженій какъ будто сталъ здоровѣе. На дняхъ здѣсь былъ Вашъ давній знакомый французъ Лежеръ, всѣмъ намъ въ семьѣ очень понравился, часто бывалъ у насъ какъ дома и поѣхалъ на западъ съ тѣмъ чтобы побывать и въ Кіевѣ и можетъ быть и въ Одессѣ. Если будетъ въ Одессѣ, то безъ сомнѣнія будетъ и у Васъ. По русски онъ говоритъ какъ немногіе изъ французовъ, долго жившихъ въ Россіи и знаетъ многое по русской литературѣ. Поклонитесь при свиданіи В. И. Григоровичу, Леонтовичу, Богишићу, Павлову и пр. . . .«

И мој стари пријатељ Шулек, када је дознао о нашем доласку у Одесу и о том, како смо се онде сместили, како сам отпочео предавања са наступном лекцијом, написа ми писмо, које мене затече на жалост већ у кревету. И оно заслужује као спомен мојега живота да се овде уметне: »Dragi moj prijatelju! Ponajprije Vas svesrdno pozdravljam u Vašoj novoj postojbini, bio bih to već prije učinio, ele sam htio pismo svoje nakititi kakvom ugodnom novinkom. Budući da je ne mogoh dočekati a pobojah se da bi me nemarom biedili, evo me s pismom običnim, a Vas molim zadovoljite se viestmi svagdanjimi. Nu prije nego započnem svoj izvještaj, moram da Vam kažem, kako me je osobito dvoje ugodno dirnulo, kad sam Vaše pismo proštio: prvo što ste se u Odesi primirili te zaboravljajući ono, čega neima, zadovoljavate se tim što imate, a dosada su mi u tom pogledu stizali samo nepovoljni glasovi. Drugo što ste tako sjajno prvo Vaše čitanje svršili, jer uprav ovo mi je najviše brige zadavalo. Kosa mi se ježi, kad pomislim da bih morao za godinu danah tako ruski pisati. Tim više je godilo momu srcu, kad sam iz Vašega pisma razabrao, da ste tu najvišu planinu sretno prevalili. Primite na tome moju iskrenu čestitku; ostale kojekakve nevoljice i neprilike, kojih čovjek svagdje nalazi, nisu ništa prema tomu triumfu, kojemu je evo već i plod dozrio; jer kako mi brat Ivan pripovieda, izabrani ste za redovita profesora, pa eto druge moje čestitke. Želio bih bio i ja izraziti Vam ju ovdje, ali kad nipošto ne može biti, volim Vam u Vaš židovski grad ovakve čestitke odpremati, nego u Zagrebu Vas žaliti. Kad je nam već tako usud usudio te ne možemo u ovoj dolini suzah podpune sreće dopasti, a ono je naj-

pametnije zadovoljiti se onim, što imaš, želiti bolje to nam je i onako prosto. Malo će postanuti vrieme pa ćemo Vam zavidjeti mi Vaše crnomorsko blago podneblje, dok mi iztražujemo već sada zimske haljine i pripravljamo se petomjesečnomu snu prirode. Vidim Vas kako se smiešite šećući se po obali morskoj a čitajući pisma odavde. Kolika je zima nastala te se čovjek ne usudi iz sobe. Za sada se toga zla jošte ne plašimo, ele imamo još hudjega gosta, boginje. Do sada smo samo u novinah čitali, da ta bolest ovdje ondje zavlada, a sad nam banu usred Zagreba te je prekjučer već 60 njih od boginjah bolovalo, a njekolici su već i umrli. Kao da to nije dosta veliko zlo, eto se razširi po svoj gotovo zemlji marvinska pošast šap (Maul- und Klauenseuche), dapače i kuga. I bratu Ivanu boluju sve krave od one pošasti ali će preboljeti. Da zbilja izpunih vašu želju i posjetih s Vašim pismom brata, jer me i onako od davna nije kod njega bilo. Proveli smo dan u razgovoru o Vas, a valjda Vam se je štucalo. Berba je bila već obavljena, nu akoprem nije ni mnogo ni osobite kapljice nabrao, opet može biti zadovoljan, jer je ciena vjedru mošta 10 for., nečuvena ciena od kad Hrvatska postoji! Za mošt od muškata dobio je po 20 for. od Pokornoga, ali ga je bilo samo jedno 2 vjedra. Mi smo obsluživali berbu s Vašimi dragimi roditelji kod Antuna [Zoričića], koji je ljetos svoju kliet dogradio i prilično dobro i mnogo groždja nabrao, jer je s berbom dulje od drugih počekao. Valjda znate da je Filetić umro, brat Ivan bi mogao postati njegovim nasljednikom, ali neće da moli. Kaže da je to slaba župa. Ovoliko iz naših prijateljskih krugovah, a sad evo još i drugih njekoliko viestih. Naš kraljevski odbor počeo je jučer viećati : bog bi dao da što svieća, nikada toga više želili nismo nego sada, te je sve uprlo uši i oči u Peštu, da dozna što će biti. Pa i jeste vrieme, da se stvari promiene, jer je po zemlji mah uzelo ružno razstrojstvo, budući da se ne zna ni tko pije ni tko plaća. Prica je privremeni ravnatelj zemaljske vlade, al s jedne strane je velika kukavica, a s druge su mu ruke zbilja svezane, dok se ne sagleda povoljan uspjeh delegacijah. Medjutim se narod ipak sve to bolje osviešćuje i magjaroni naziru i sami, da jim je odzvonilo. Evo Vam dokaza. Kostić je razabrao da javno mnienje nije s Babukićem zadovoljno pa što uradi da si budućnost spasi? Opremi Lojzeka u 1 razred, a ovaj desperat uze odmah dopust na njekoliko mjesecih. Tako ga stiže zaslužena Nemesis radi njegove podlosti. Nu zalud i Kostiću trud, jer ima tuberkulozu i težko da će ikad više začuti kukavice. Šta da Vam javim o našoj knjizi, doista ne znam. Spava kao puh. Mah je uzelo njekakvo mrtvilo, sve dokaz koliko treba da politika na bolje okrene. Preradovićeve slike nema, laka mu zemljica. Svesrdno Vas sve ja i Vrbančićka pozdravljamo. Vas pak ljubi u lice iskreni prijan B. Šulek. Zagreb 20 list. 1872. Vaši su svi zdravi, pozdrav Vam i od njih.«

Када се дочуло да сам срећно стигао у Одесу, јављали су се из Загреба као средишта домовине, коју сам истом као јучер оставио, и други пријатељи са писмима то друштвене то литерарне садржине. Да помогнем млађему брату Драгутину код издавања

»Pučkoga Prijatelja«, послао сам му »Pričanje o Kijevu gradu«, један подужи чланак, који је излазио, биће године 1872-е (?) на стр. 46, 56, 64, 70-73, 83, 108, 115, 122-123[1]. Сва је прилика, да има онде и других вести, које су извађене из мојих приватних писама једному и другому брату. Дне 8 септембра 1872 писа ми у Одесу професор препарандије Скендер Фабковић ово поучно писмо : »Ja sam ti željan poslati sve dvogodišnje brojeve ,Napredka', jer se tamo razpredaju mnoge misli zasiecajuće što u pedagogiju što u jezikoslovje, koje bi te, uvjeren sam, zanimale. Pak si uza to mislim : čovjeku udaljenu od gnjezda svoga većma godi svoje slovce, nego kod kuće čitave prodike. Pri tom ovih je dana dogotovljeno djelo Macé-a, prevedeno mojom suprugom, pak bi ti i ono poslao da vidiš kako se tumači velika znanost hrvatski. Isto djelo hotio je prije nekoliko mjeseci Vienac već unapried moralno ubiti, jer se usudio bio očito lagati »da ga je Jurković morao temeljito popraviti«. Uzalud se tomu Jurković čudio, uzalud bio rekao dru. Dežmanu da je to laž, da je on samo prvih 5 araka čitao pak i tamo podbrisao nekoliko riečij, koje je pustio zamieniti drugimi : sve uzalud ! ubojica Zahar nije htjeo opozvati javno tamo izrečene laži. To je žalost. Gdje drugdje ide sviet radećim ženam u susret, drugdje ju bodri i poždinje na râd — a u nas sve naproti. Neidem dalje već te molim da mi u kratko pošalješ podpunu svoju adresu pak ako si željan Napredka i Macé-a da mi rekneš, kojom stranom da uputim sve to u Odesu, mislim da li Dunajem ili Trstom ? . . . Zagreb sav u slavju, jer vatrogasci paradiraju. Ima ih sa svih strana. Ali samo se čuje njemačko komando, osim jedinoga »Pomoz bog«. . . . A što misliš, je li ipak Hrvatska zadnja u Slovinstvu ? Pričaš nam u P. Prijatelju kao da nije. Nije, brate, samo da joj je što više čvrstih branitelja«. — Ја сам зацело на ово или друго писмо нешто одговорио, и ако не знам што. Јер од 18. 1. 1873 дође ми друго његово писмо : »Mislim i na te i tvoje i na vaše razcviljeno roditeljsko srdce pak vam velim i ja i moja stara : bog vas čuvao, pak podnosite nemili taj udarac muževno, mudro. Primaš li Napredak ? Ako primaš, to zaisto i unj zaviruješ da vidiš što radimo, a to činimo u koliko možemo uz današnju razrovanost, uz toliki nehaj i nemar za pučku prosvjetu. S lista vidiš i to, koliko nas radi : pravo reći ja, Basariček i moja žena. Učitelji srednjih škola jošte danas ne shvaćaju svoga položaja, svojih dužnostij, a misleć da oni ujedno ne uzgajaju već samo uče, prezirnim okom motre trud naš, što više drže listove tudje a našega neće, prem smo jim ga početkom godine ponudili. Iznimlje se gimn. požežka. Meni bi u istinu godilo duši da mi se odzovneš što prije pak da mi iskreno rekneš što vidiš u mojih jezikoslovnih razpravicah : naročito pako, kako ti godi ono o pojmovnih imenih, o passivu, imperativ pro subjecto, infinitiv pro optativo, pak i ovo što se sada

[1] Тај чланак није изашао у Pučkom Prijatelju nego u Hrvatskoj Lipi (g. 1875 u Zagrebu) у бр. 6—15 (без пишчева имена), коју су издавали Драг. Јагић и Вјек. Клаић (М. Р.).

tiska : infinitiv za imperativ ? Ovdje u Zagrebu, znadem dobro, nitko ove moje muke neće niti spomenuti, a to zato što sam prosti Lehra, prem čujem da svi to ne samo čitaju već i študiraju. V e b e r u je svaka ona razpravica nož u srdce, tim većma što ga svagdje napominjem t. j. velim, umetni si to i to u V e b e r o v u skladnju itd. Ako ti taj moj trud godi, ako se uvjeriš da svega toga još nejmaju naše sintakse, mislim da bi upravo ti učinio zadužbinu stvari, kad bi o tom koju ozbiljnu napisao. Ti znaš da sam ja tihi radilac, da mi nije do mene, jer koliko li sam ga već napisao, ne samo bez svoga imena, već sam i drugo podmetnuo, samo tobože neka se vidi, neka tutnji, da nas ima mnogo u vinogradu gospodnjem. Želim da me shvatiš. Da ti što nova pišem ? Ljubazni ! Takove su nam novosti, da se plašim na ulicu, da ne gledam novina političkih : razsulo, demoralizacija. Mladež ne zna kojem bi, masa puka svačija, dušman svagdje : zlo« . . . Опомињем се, да сам, да ли пре или можда касније ових писама, тога не знам, нацртао писцу реалну ситуацију тако живахним бојама, да се нашао у чуду ; знам да сам му разложио ствар тако, да је наш начин живота пуно ближи немачкому него рускому, што само доказује, да смо ми мањи и слабији јаче под утецајем немачким него ли Руси, који се тако лако и брзо не даду.

Тешко је пронаћи праве узроке болестима. Тако ни ја не знам, чиме сам навукао на себе врло озбиљан тифус, од којега је живот мој на власу висео. Може лако бити, да је стан на незгодном месту и помањкање чистоће навукло болест, али може и то бити, да је велика напетост живаца, душевни немир и узбуђеност много припомогла к развитку тешке болести. У које дане пада управо почетак болести, не умем казати. Свакако већ у писму моје љубазне ж е н е у Загреб З о р и ч и ћ у од 18 октобра има спомен о мојој болести. Њено пожртвовање, њена енергија у пружању помоћи својему драгому болеснику тако су се истицали, да је универзитетски лечник И в а н о в, који је врло савесно следио за ходом болести, јавно признавао да су тако пожртвовне жене велика реткост. Са великим признањем морам истакнути, да је универзитет (т. ј. управо ректор), дознав о озбиљности ситуације, наредио, да су сваке ноћи била одређена по два чувара уз мој кревет, да се нешто моја драга ж е н а одмори и да ме пазе, да не бих искочио из кревета, јер сам, кажу, био ванредно у несвестици немиран. Колико је управо недеља болест потрајала, не могу казати, почетком децембра већ сам могао устати из кревета те кад год чак и излазити на ваздух. Опомињем се, кад сам једном пролазећи неком улицом дошао на сусрет двема солдатима, један ће од њих, бацив око на мене, рећи својему другу полугласно, тако да сам га могао чути: но тај неће дуго ходати по свету ! Није јадник знао, да сам ја тада већ био реконвалесценат ! Моја је болест изазвала у Загребу опћенито саучешће, сви се распитивали код З о р и ч и ћ а, какови долазе гласови из Одесе. Д а н и ч и ћ писа мојој Ј е л к и, која му у име мајке јавила била да моја болест окреће на боље, мало писамце 8 дец. 1872, кад је већ јадница слегла

а да нигда више не устане; исто тако З о р и ч и ћ у исти дан, где каже међу осталим: »Liepa ti hvala za list što no si ga, opisujuć tatekovo stanje, nam pisala. Taj tvoj list prošao je ovdje kroz mnoge ruke, ja sam ga morao na više stranah poslati. . .« А мени писа у исто време З о р и ч и ћ: »Vjeruj mi da te je tekom tvoje bolesti pratilo sveobće učešće. Prilažem ti ovdje ostrižak iz Obzora od 16/11, a ovu noticu preštampale su odmah drugi dan Narodne Novine doslovno pa onda Zadarski Narodni List, Pančevac i još neke novine, samo Agramerica dosljedno je mučala«. Помиње особито саучешће госпође Ј а к ч и н к е и каже: »Pa i inače nije prošlo dana, da me nije pri susretu moj ili tvoj znanac upitao: kakove viesti od J a g i ć a iz Odese?« У писму од 23/12 1872 стоји вест, да је мој некошњи директор К о с т и ћ умро!

Једва сам се ја почео поправљати, кад оболе моја драга старија ћерка Ј е л к а. Онај исти доктор И в а н о в, који је пратио моју болест, био би, да се могло, и мојој ћерци помогао. Али код ње није било помоћи. Моја је пуница већ отпре у писмима једнако са забринутошћу опомињала мајку, да пази на Ј е л к у, јер је њен организам врло нежан и осетљив. То се показало сада, када је снађе иста болест као мене; код ње није пролазила тако немирно и бурно као код мене, али је много раније нестало отпорне снаге и свести. Тако нас остави тај мили цветак у десетој години својега живота, на неисказану жалост оца и мајке. Ни код тог другог ударца, који несрећа зада расцвиљеној мајци, не остави је њена мирна енергија. У писмима, која добивасмо с разних страна, особито из мајчине и братове куће, махом се хвали њезина душевна снага, њезина резигнација, коју су са удивљењем читали. . . На глас о смрти нашег милог детета, долажаху кондоленције од свих чланова рода из Хрватске, од пријатеља и пријатељица моје драге ж е н е (од госпође Јакчинке, Рајзнерице, Томићке, од куме Поповићке и т. д.). Међу другима, који изразише своју жалост над губитком нашега детета, написа К у р е л а ц мојој жени ово писмо: »U Zagrebu dne 3 Sečnja 1873. Mnogopoštovana Gospoje! Prekjučer odpravim se k gospodinu Š e v c u (sic! он се писао Š v e c, по старој деклинацији било би збиља правилно: Švec-Ševca итд.) da se obradujemo novoj godini. Ne zatečem ga doma ter očekivajuć ga koji časak, jer mi rekoše da skoro dojde, stanem pregledati novolětne biljete njegovih prihodnikov. Nu mi je prisělo to ogledanje! Najdem biljetu Vaše majke, a kad ju okrenem, žalostni glas o J e l k i c i. Vi znate, draga gospe, koliko sam ja ono děte milovao te si možete misliti da mi je ono čitanje bilo kao grom iz vedra neba. Ja sam se za »mojega Jelkiča« još ovdě u Zagrebu plašio, nu kad ne dočuh nikakva glasa o bolovanju kakvom za onog vrěmena, dok ste u Petersburgu boravila, pomislih da se nije zdravlje u dětetu pokrěpilo. Samo sam si ju kděkad pomišljao, kdě se na majku stisnula te govori: majko meni je zima (a to je er je Vaš gospodin bratu si javio da je skupoća za drva). Čim ja tako umovao i snivao o pokrěpi njezina zdravlja, izgubio sam se kděkad u pameti te si pomislio J e l k i c u

(a nisam ni sumnjao da nije štogod i ruskoga jezika primila) da nam se sretno u Zagreb povrnula te da se ja s njom u ruskom jeziku prěgovaram i da mi děte govori : ne tako nego ovako se to izgovara. Uzmite k tomu sad, premila gospe i nesretna majko, uzmite k tim mojim poveselim mislim i očekivanjem taj crni biljet ! Mogu reći ja na prvu noć ni o čem drugom nego o toj smrti, ni o kom drugom nego o tom dragom dětetu mislio nisam, a mislio kako ne i na Vas, na koju se toliko brěme sleglo : težko bolestan suprug a zatim smrt onoga, što je materi najmilije, děteta svôga. A ne znam ni toga pravo, je li se Ignac posve izkopao iz težke bolesti svoje ili je još . . . . Malo mi što dokazuju a znam da on ako može nije lěn pisati. Pozdravite ga s moje i dobro mu zdravlje prigledajte. Oprostite da sam to i rekao, er se to o takvoj gospoji, kakova ste Vi i po sebi razumě. Primite, draga gospe, ovo moje žalovanje onim srdcem, kojim sam ga oćutio i napisao. Vaš uvěk zahvalni prijatelj Fran Kurelac. NB. Pozdrav Ignacu i da mi je znati, kako je sestrici Jelkinoj. Pozdrav i g. Bogišiću i Kočubinskomu s kojim se ovdě upoznah«.

Од Срезњевскога дође ми 20 јануара 1873 — дакле после претрпљених болести, кад сам веħ могао колико-толико наставити читање лекција, — ово писмо : »Пиша къ А. С. Павлову не могу не написать вамъ. Не писалъ вамъ прежде, съ начала потому что не считалъ себя въ силахъ сказать вамъ хоть какое нибудь слово утѣшенія въ потерѣ вашей, потомъ заболѣлъ горломъ, проболѣлъ мѣсяцъ, до празниковъ не читалъ въ университетѣ, и въ томъ числѣ недѣли полторы или двѣ лежалъ ничѣмъ не занимаясь и потомъ поправясь увлекся работою. На дняхъ В. И. Ламанскій сказалъ мнѣ, что получилъ отъ васъ письмо въ отвѣтъ и мы вмѣстѣ поскорбѣли о васъ и о Сидоніи Петровнѣ; за тѣмъ письмо А. С. Павлова вновь пробудило во мнѣ упрекъ совѣсти, что я не писалъ къ вамъ — и вотъ я взялся за листокъ. Теперь можетъ быть уже могу вамъ передать то, что мы съ Олею вспоминали о загребскихъ нашихъ впечатлѣніяхъ, когда получили отъ васъ извѣстіе о вашей тяжелой потерѣ. Въ Загребѣ еще намъ показалось, что Еличкино здоровье очень непрочно, что она болѣзненно держитъ голову и грудь. Вотъ почему и въ Петербургѣ, любя васъ всѣхъ одинаково, всего нѣжнѣе былъ я къ Еличкѣ по чувству сострраданія. Никогда мнѣ какъ отцу не приходилось испытывать несчастія, тѣмъ не менѣе чувствую что̀ это такое, понимаю ваше тяжелое горе и не могу ему не сочувствовать. Тѣмъ не менѣе думаю и убѣжденъ, что это несчастіе васъ ожидало, гдѣ бы вы ни были, какъ бы вы ни старались отвести его отъ себя, если и не такъ рано, то позже, когда оно было бы для всѣхъ васъ еще тяжелѣе: такъ уже Еличкѣ было на роду написано, она была не отъ міра сего. Понимаю и умомъ и сердцемъ вашу скорбь такъ же какъ понимаю васъ какъ человѣка, и скорѣе готовъ плакать съ вами чѣмъ рѣшиться васъ утѣщать. Позволю себѣ только сказать вамъ и Сидоніи Петровнѣ то, что̀ чувствую какъ семьянинъ, нѣсколько понимающій святость семейнаго союза: не давайте свободы вашему

горю, превращайте его въ любовь другъ другу и ко всему доброму, и пусть Станка выростаетъ подъ вашимъ крыломъ вашимъ ангеломъ-утѣщителемъ. Цѣую васъ братски. Вашъ И. Срезневскій«.

Кад је Даничић дознао, да је моја болест окренула на боље писа ми 17 новембра 1872: »Želim i ja i moja mati od svega srca da te ovo pisamce zateče u povoljnom zdravlju. Neću ti pisati u kolikoj smo brizi bili čuvši da si se razbolio. Hvala bogu što se obrnulo na bolje«. А 25/12 1872, кад је већ чуо о тешкој болести Јелкиној, али још није наступила катастрофа, јавља ми о смрти Костићевој: »Ravnatelj Kostić umro je ovih dana, žena ga nije htjela ovdje pokopati nego ga je odniela u Osiek«. О Гајтлеровој старобугарској фонологији каже, да је »djak Ludvikov i Hattalin, ali ne onako lud«. Моја је драга Јелкица умрла 29 децембра, што сам јавио брзојавно у Загреб, те већ сутра дан писа Даничић: »Žao mi te je, ne znam ti kazati kako. Mislim svu žalost tvoju da vidim i dielim je u srcu. Nju rajnicu, gledajući sve što na ovom svietu biva, nazvao bih blaženom, što je utekla od svih zala. Ja sam taki i nemam te čim drugim tješiti. Ali znam razum tvoj i on će ti naći utjehu bolju nego što bih ja mogao smisliti. Samo bih te još molio da čuvaš svoje zdravlje«.

Ми смо поставили нашој драгој Јелки пристојан споменик, крст са венцем од белог мрамора, на пједесталу долази овај напис: Ovdje počiva Jelica Jagićeva, rodi se 1. 12. 1862 u Zagrebu, umrie 29. 12. 1872. Laka ti zemljica. Тко зна, није ли се у тим ратним временима изгубио и последњи траг споменику и гробу! (Додатак од априла 1922-е год.: Пишу ми из Загреба, да је један наш човек пре две године још видео гроб моје кћери и да га тај призор толико утешио, да се оканио сваког очајања и безуфаности. Дао му бог на повратку у домовину сваку срећу, а мене је старца тај глас врло обрадовао. Камо среће да могу штогод урадити да се онај споменик одржи још коју годину!)

Док сам се ја с тифусом борио те ја њега а не он мене надвладао, стиже Богишић са Кавказа у Одесу, али у место да отпочне читање лекција, затражи нови допуст на кратак рок у Петроград, који је уз неки протест прошао у совету, а он је добро знао, да се више и вратити неће, јер до скора стиже у Одесу вест, да је »височајшим царским указом« командирован у Црну Гору на састављање грађанског закона. За моје болести кажу да је један пут био код нас да види моју јадну патницу жену, затим оде у Петроград. Одакле добих од њега писмо од 29 нов. ст. ст., у којем даје неке наруџбине преко Јакшића, да му се из библиотеке коју је оставио код богатог далматинца Вучетића поизваде неке књиге, а о себи каза: »Ja već primih i oficijalno nalog otići u Crnu Goru radi spisanja zakona, ali za sada samo da vidim što hoće knjaz te da sastavim plan za taj posao, ali se samoga posla ja još definitivno ne primih. Ja ću do 6—7 dana odlaziti iz Petrograda, tako da do jedno 15—20 dana

držim biti ću u Pragi.« — Глас о смрти моје кћери стиже га у Бечу, почетком јануара 1873, и то преко проф. Матковића који му га донео из Загреба; он ми написа тим жалосним поводом срдачну кондоленцију.

Тако јаки ударци, који снађоше одмах иза прочитане наступне лекције мене и моју породицу, не могоше не одразити се на успеху мојега рада оне прве године. Болест ме на дуго сасвим прекинула — мислим да сам пуна три месеца, ако не и више, изостао од предавања — те нисам могао предмета, који је имао бити као увод у компаративну граматику, довести до краја. Управо зато и одговори мојих слушача, којих је био приличан број, нису показивали довољно опширна знања. Ипак је колоквиј или испит на крају семестра, који је био код мене ради моје болести назначен врло рано, не знам да ли до ускрса или одмах после ускрса, испао са повољним успехом. Само један испитаник, који се очевидно приправио само на једну лекцију — ђаци су сами уз моје пристајање поделили предмет на неколико питања, која су си извлачили — хтеде прикрити своје незнање лукавом преваром, т. ј. после неколико речи увода, који је имао одговарати на моје питање, прескочи он лукаво на своју тему, али ја му се нисам дао, обуставив га са примедбом, да оно није одговор на питање већ нешто друго. Он као да ће то признати, али иза неколико опћих речи прескочи опет на оно исто своје. Тада му рекох, да видим да се није приправио, али пошто ни ја нисам предмета онако свршио, како би требало, да не будем био одуже болестан, зато да му стављам најнижу ноту, с којом се ипак пролази на испиту. Кад се хтео нешто мргодити понудим му да испит поновимо, али тада ћу бити у стављању ноте строжији. Не допаде му се моја понуда већ се примири и оста задовољан »тројком«. Чега ја никако нисам очекивао, попечитељ и декан, који су присуствовали испиту, нађоше у мојем прекидању ђаковеречитости, која се није тицала питања, неку као необичну одрешитост, која им се много свидела. Кад сам сада ја стао чудити се зашто се њима то чини необично, одврати ми декан, мој вредан пријатељ, да не би сваки професор тако урадио, као ја, већ би пустио ђака да говори што је њега воља. То је било код мене прво изненађење гледе испита. Друго доживео сам касније, кад сам приседао код испита, који је држао доценат Лебедев са својим ђацима из грчког језика. По обичају он ће двојици-тројици што су били на реду дати грчки текст, да га прочитају и размишљајући о њему спреме се за одговор. Ја сам се на своје очи осведочио, како где који ђак није остао код оног комада да се спреми за одговор, који му је био показан, већ самовољно одабере који год други, за који се већ код куће приготовио. И ако је екзаминатор у својем екземплару имао друго место одређено за читање и одговор, испитаник наста на своме а професор, држећи се ваљда правила prudentior cedit, пође за његовим трагом. На тај су начин дакако сви одговори гласили повољно!

О месним условима одеског живота мало што умем причати; од пролећа до јесени живели смо »за границом« т. ј. у Бечу и Загребу, о чему ћу одмах говорити, а јесен и зима била је посвећена университету. Не опомињем се, да бисмо игда били у театру или концерту. Кад год извезосмо се на обалу морску у тако звани Ланжерон, који је тада још био врло примитиван. По вечерима долазио би когод к нама на чај или ми куда год. Опомињем се, да је бивао код нас Кочубински, исто тако Сабињин и још когод; а ја бих са женом долазио к Смирнову и Кондакову; сâм бивао сам код Григоровича и т. д. Новине читао сам у университету, локални »Одесскій Вѣстникъ« и још радије петроградски »Голосъ«. Опомињем се, јер ми је по оригиналности остала у памети ова причица једног фељтона у Голосу. Преко лета путовао кореспонденат ових великих и угледних новина у провинцију, да се поразговори с разним слојевима провинцијалног друштва. Једном упустио се у разговор с неким сељаком негде на Волги, који је био члан земства неке губерније. На питање, како се у њихову крају живи, казаће човек из народа, да би све добро било, само кад се не би морао сваке године уплаћивати знатан новчани прилог као скупљање мираза за принцесу Гарању. То је кореспонденту пало чудновато те стао поближе распитивати, каква је то принцеса и где се за њу новац скупља. Изашло је на видело, да мој човек, и ако члан земства, није разумео, да се радило о плаћању приноса за железницу, која је пролазила кроз њихову губернију, за коју је губернија преузела ‚гарантију', да ће сваке године доплаћивати дефицит. А управа је железнице свакако гледала, да њени рачуни завршују са дефицитом, који је имала подмиривати губернија. Из те гарантије створила је фантазија сељачких чланова земства — Гарању!

Још пре но што ћу као реконвалесценат отићи скоро после ускрса »за границу«, т. ј. у Загреб к брату у његову дивну околицу, стиже ми од брата жупника писмо 5 јан. 1873, у којем ми јавља о Даничићеву одласку из Загреба ово: »Kako se je tebe dojmila viest o Daničiću? Bome njemu za volju povišena plaća i svi njegovi uvjeti u Biogradu primljeni, samo da jim se onamo vrati. A jesi li Ti dobio jur ponudu, da uzmeš njegovo mjesto? Nas se nitko ne nada Tvomu povratku, premda bi imao pred svakim čovjekom i ruskom vladom dovoljan izgovor, što Tebi i Tvojim ondje zrak ne služi. A liepo bi bilo da smo opet zajedno, osobito sada gdje se svi mi ipak nadamo boljoj budućnosti. Naši bo dogovori počeli su ovo posljednje vrieme njekako na bolje okretati; a Magjari kano da su došli do uvjerenja da će se s narodnom strankom dati u prijateljstvu i harmoniji živjeti. Nisam Ti ni pisao ništa, kakav smo opet nedavno škandal doživjeli u svom političkom životu. Mislio Rauch da će moći raztepsti čitavu stranku, ako ma bez uzroka i lažljivo ocrni Mrazovića etc., no uhvatili ga odmah u laži te se čini da je iza Sinkovićevih lopovština cieli naš položaj ministarstvu jasniji nego li ikada do sada. Naši ljudi veoma hvale nadbiskupa Mihalovića da je mnogo

pomogao ovih dana našoj stvari. To je i sasvim naravno, jer se je ovo njekoliko lieta uputio, tko su ti hrvatski unioniste te vidi da i sámu njemu neima u Hrvatskoj obstanka bez narodne stranke. No dakako da smo i mi sada sasvim drugačiji : otrieznili se te ne larmamo više kao njekoč, a tražimo realne moguće uvjete svomu obstanku«. — У писму од 12. 1. 1873 препоруча ми брат да се дружим са Далматинцима који живе у Одеси, да бих се од жалости нешто растресао. Он дакако није знао, какова је то дружина и да с онаким људма, који су полазили одеске гостионе и крчме у порту, не могу опћити. О политици наставља овако : »Regnikolarci spremaju se u Peštu da primu i pretresu odgovor ugar. deputacije, no svi su unapried uvjereni da od svih tih dogovora ne bude ništa. . . Karlek nastavlja P. Prijatelja, tuži se da ima malo predbrojnika. Sada je puno miesta bilo u Krajini praznih, bilo bi najbolje da je koje molio«. Сам Даничић јави ми 30. 1. 1873 у Одесу под крај писма ово: »Ako da bog ja ću se na ljeto seliti u Biograd. Pozvali su me za profesora, tako da nijesam mogao odbiti poziva, jer ne bi od mene lijepo bilo da sam odbio. Moji iz Biograda svi (i sam Joca) pišu kako im je žao da vas je toliki udarac zadesio. I ja sam ti pisao onaj dan, kad mi je Zoričić pokazao nesrećni telegram«. Још је у писму говор о рукопису Димитровића и о биографији Нађешковића. Биће, да сам ја пријатељу написао како ми је жао, што ће оставити Загреб и Академију; на то добих од њега овај одговор (15. 2. 1873) : »Velika ti hvala na ljubavi koju mi pokazuješ pismom od 8 o. m. Istina je da u sadašnjem mom položaju ima koje šta vrlo neugodno, ali priznajem rado da sam za sve neugodnosti nalazio i nalazim obilatu naknadu u ljubavi i prijateljstvu, kojim sam ovdje priman. Ja ću se vrlo radovati, ako mi sreća dopadne da nas u Biogradu pohodite. Onomadne bi sva akademija po običaju kod kanonika Mikovića na objedu : tada sam bio srećan te sam za družicu dobio gospodju Jagićku. Da je bog živi !« Даље ми јавља : »Danas se štampa prvi arak Dimitrovića. Nadam se, da će brzo ići, da bi se što više naštampalo, dok sam još ovdje. Za »Starine« što si poslao i što ćeš još poslati, za to ne treba da se brineš. Neka se brinu oni koji će preuzeti štampanje«. . .

Зоричић јављајући ми о одласку Даничићеву пише у писму од 28 јануара 1873 : »Predsjednik dr. Rački namienio tu čast tebi, čega radi me je danas posjetio i zamolio da Ti u tom smjeru pišem. Istina je, reče mi, da naša akademija ne može toliko, da bi Ti mogla istu godišnjicu dati koju tamo kao profesor universiteta imaš, ali da Ti u mjesto 1800 for., što ih je Daničić na godinu imao, pune 2000 f. nudja, s kojimi se u Zagrebu dosta dobro živiti može. Povrh toga otvorit se mora za godinu ili najdulje za dvie i u Zagrebu universiteta, gdje ti je profesura sjegurna. Tako bi mogao i tajnikom akademije pa i profesorom universitete ujedno biti, kako je to i po drugih gradovih. Napokon mi reče, da bi Ti on bio tu ponudu sam učinio, ali znajući kako si razboljena srca za milom Jelkom da Ti ne htjede za to s poslovnimi stvarmi dosadjivati«. . . У писму братову

од 27. 2. 1873 тиче се истог питања ово : »Osobito Š u l e k željno izgleda od Tebe viesti. On Ti sa mnom sasvim odobrava odluku ne iti u Zagreb ; ta molim Te, odnošaji naši nisu se do sada baš u ničem na bolje promienili. Ako dodje vrieme da se budu kod nas uvažavali pravi trudovi i zasluge za domovinu, onda će se dati zgoda odabrati si u domovini mjesto ugodno i dostojno. Pravo imaš sudeć o naših tobožnjih prvacih kakovi su. Nekakav djavolski jal ne da jim priznati da njetko drugi isto tako zaslužuje hvalu i priznanje kao i oni, ako ne i više«. Спомиње слабе приходе своје иначе красне жупе : »Strpjeti ću se u Šimunu do božje volje. Kad jednoč dugove sve isplatim, dati će se i ovdje koji novčić na stranu vrći za stare dane. Što se mjesta tiče, ja ne bih našao u Hrvatskoj ugodnije mi župe«. . . Даље ми јавља : »Jeste li Vi čitali, koliko je senzacije učinilo odlikovanje M a t k o v i ć a po ruskom caru. Sada se neće moći čovjek s njim ni razgovarati. To ti je veliki bezznačajnik i filjarac. D a n i č i ć e v o mjesto dobit će valjda koji ad hoc imenovati se imajući akademik. Čujemo o P a v i ć u i K o s t r e n- č i ć u, a možda čak da će biti T o r b a r. Željni smo znati, hoće li ovomu iti R a č k i na ruku, ako bi zaprosio to mjesto. On medjutim taji da mu je do njega stalo, no ipak veli da je pripravan, ako ne bude drugoga, uzeti. . . Ovdje (u Čulincu) mi je F o l n e g o v i ć mnogo pripoviedao o svojih prijateljih J a k š i ć u i B a r a č u, o kojih je istom nedavno saznao da su u Odesi. Hvali mi pisma i sud B a r a č e v o Rusiji. Glede Tebe da se osobito krasno izrazio B. sravnjujući Te s B o- g i š i ć e m i kažuć na ogromnu razliku medju vami. On da je na njeki način šarlatan te igra svaku rolu, koju mu potreba ili korist ponudi«. Ово је мишљење о Б о г и ш и ћ у било престрого, неоправдано. Он је привикао господству, волео је новац, и ако није био сиромах човек као ја, радио је полагано, према својему удобству, употребљујући у помоћ друге људе, у колико су могли зањ радити, али своју је ствар знао и умео се људски за свој рад наплатити.

Ја сам Р а ч к о м у у писму од 8 фебр. 1873 препоручио, за случај да пође с бискупом у Рим, једну жељу професора А. С. П а в- л о в а гледе преписа из једног грчког рукописа у Ватикану, а препоручио сам му и лично П а в л о в а за кореспондента јурид. разреда загреб. акадамије. Р а ч к и написа ми напокон у питању замене за Д а н и ч и ћ а писмо од 1 фебр. које овако гласи : позива се најпре на писмо, које ми писа у Одесу »negdje u Listopadu«, спомиње моју болест : »Mi smo bili ovdje u velikom strahu, jer je typhus veoma opasan, a u Rusiji ne štedi ni carske obitelji«. Изразује жалост над губитком моје кћери Ј е л к е те мисли, да мени и обитељи не прија »podneblje u Rusiji. Drugo dalo bi se kada tada i kako tako savladati«. А сада долази к главној ствари : »Prem sam bio odlučio najprije prof. Z o- r i č i ć a pustiti u vatru pak onda sam stupiti pred Vas, to ipak ne mogu odoljeti svojemu srdcu a da sam ne potaknem pitanje, koje Vam imao Z o r i č i ć staviti na srdce, pak i ne uspeo. Naš D a n i č i ć odlazi kako znate u Beograd. Kriva je tomu majka koja čezne za Beogradom. D a n i č i ć je stavljao na srbsku vladu, kako mi kazao i

priobćio cielu priepisku, takovih uvjeta da se nadao da će ga odbiti, čim bi majci zadovoljio a opet sam ovdje ostao. Ele u Beogradu pristaše na sva tri uvjeta, a on ne može više poreći. Meni a i svim nam jest žao što Gjuro odlazi, ali sada ne može se pomoći. Svi u ovaj par kliču : gubitak taj bi se priegorio, kada bi se dr. Jagić htio vratiti i preuzeti tajničtvo. Ovdje bi Vaš povratak veliko veselje, o tom budite uvjereni, proizveo. A to je što Vas dadoh upitati kroz prof. P. Zoričića. Znadem da imade s Vaše strane dosta prigovora. Materijalni položaj kano tajnika, koj imade sada 1800 for. na godinu, nije takav, kakav je profesora odeskoga sveučilišta, koj čini mi se imade 3000 rub., prem je kako čujem u Odesi živež razmjerno mnogo skuplji. A ni čin tajnika nije kano onaj profesora. Pošto sada sviet mnogo govori o položaju ovakovu i onakovu, o dietenklasah, o pensijah itd., s te strane dakako ne ima prispodobe.

Kada biste mogli »položaj« svladati, onda kod Vas kano razborita muža i patriote lasno bi bilo svladati druge skrupule, n. pr. što će reći u Rusiji, što kod nas o toli brzu povratku ? Ali prvi dio ne bi bio tako težak, ako inače niste primili obveza naprama ruskoj vladi, tà lasno Vam je navesti valjan razlog, zašto se vraćate u domovinu, pogledajte na bolest i smrt u obitelji itd. Onaj drugi diel, ako bi se gdje i očitovao, zaniemit će pred radosti u cieloj domovini, koja bi se pokazala s Vašeg povratka. Ako biste se odlučili na taj korak, ostalo bi sliedilo lasno i po sebi. Vi ste mlad pak možete reći : wir können warten još koje godine. Prem u nas ide dosta šareno, ipak nitko ne sumnja da pitanje ob otvorenju sveučilišta jest pitanje kratka vremena, a tada će Vas moliti da primete stolicu. I kano profesor mogli biste pridržati tajničtvo kod akademije, a tada bi Vam i materijalna posicija bila ne gorja od one, koja Vas u Rusiji čeka«... На ово писмо (крај с комплиментима сам изоставио) дадох 14 фебр. 1873 овај одговор : »Ja sam neki dan pisao pismo Zoričiću, koje Vam je on, nadam se, priopćio. Ondje navedoh u kratko razloge, s kojih se ja nikako ne mogu ovaj čas primiti tajničtva Jugosl. akademije. Pošto me Vi medju tiem i sami odlikovaste istom ponudom, nalaže mi dužnost počitanja prema Vašoj osobi, da Vam još potanje iskažem svoje razloge, naročito pak da se usprotivim argumentaciji Vašega pisma, gdje se cielo pitanje svodi na stanovište novčano. Za me je novac vazda samo kako sredstvo vriedio da mogu što uspješnije djelovati na polju nauke. Samo za to bijaše meni posljednje vrieme boravljenje u Zagrebu tegobno što je nedostatak materijalnih sredstvi prietio baciti u nazadak i moju književnu radnju ili joj podieliti karakter nadničarski. U toliko dakako smatrah novo zvanje takodjer nekim oblakšanjem i sredstvom intenzivnijega napredovanja u nauci. Inače uvjeravam Vas, niti tisuće rubalja, koje u Odesi i onako jako malo znače, a još manje čini i dietenklasa mogu biti spomena vriednim razlozima ili zaprekama u tom pitanju. Ali drugo je što meni ne dozvoljuje odazvati se Vašemu ljubaznomu pozivu. Ja ako i nisam stupio ni u kakvu formalnu obvezanost napram ruskoj vladi, opet se smatram napram njoj obvezanim okolnostima, pod kojima

sam nastupio profesuru u Odesi. Pomislite samo: ja imah poldrugu godinu dopust s punom plaćom (3000 rub.), razumije se ne za to, da odmah ostavim Odesu i Rusiju, nego da budem universitetu na službu, ako i ne za sve vrieme, a ono bar za nekoliko godina; osim toga dobih 1100 rub. odštete putnih troškova i opet u predpoloženju da neću iza nekoliko mjeseci okrenuti ledja; napokon bih izabran i potvrdjen za pravoga profesora, jedva počeh predavati, dočim ima drugieh, koji su po 5—6 godina ekstraordinarni. Kojim obrazom mogao bih ja nakon svega toga stupiti pred ministra te mu reći: ja odlazim od Vas, vraćam se natrag? Ne bi li imao pravo i on reći »e brate, a ti povrati novce«, i universitet dići mi parnicu na povratak njegovih svota? — da i ne govorim o kritici koja bi se digla ne samo protiv moje osobe nego i protiv svih neruskih »Slavjana«, i onako nas publika priekim okom gleda.

Što moju bolest pominjete, ja je hvala bogu preboljeh, kao i prestolonasljednik, a što mi umrie moje ljubljeno diete, to je upravo nov razlog, zašto ja sada nikako ne mogu ostaviti ni Odese, kamo li Rusiju. Moja jadna žena, kojoj sam ja taj obzir dužan za vjernost i odanost, kojom me je pratila u strani sviet — koliko zagrebačkih kćeri učinilo bi to? — i bila moj angjeo čuvar u bolesti — ona neće da se dieli od svoga djeteta, nad kojega grobom isplakati se jedina joj je još utjeha. Napokon ja ne dospjeh još izvještiti se u ruskom jeziku niti upoznati se s ruskom literaturom, koja bi dakle korist bila od moga boravljenja u Rusiji za našu domovinu da se sada vratim? Dodajte k tomu još i to, da su okolnosti naše domovine jako kukavne te Damoklov mač visi nad svima narodnim zavodima i da meni nitko ne može jamčiti, bi li htjela ugarska vlada trpjeti na katedri profesorskoj u zemlji ugarske krune čovjeka, koji je bio u Rusiji a prije je voljan slaviti no grditi Rusiju — pak ćete lako uvidjeti, da se ja ne smijem odazvati Vašemu pozivu, koliko me god srce k domu vuče i koliko bi god ljepši bio, kao što i bješe, moj život medju braćom i srdačnim prijateljima no što je u tom mrskom gradu. Glavno je ipak — radnja književna, a u tom nisam Vam se još iznevjerio, pače nadam se da ću možda upravo iz Rusije moći kad god i što nova saopćiti u publikacijama naše akademije. Ja već nedavno poslah nešto za »Starine« na Daničića. Neizmjerno žao bilo bi mi, da Vas ovi moji redci ne upute o razložitosti mojega odklanjanja Vaše ponude. Nitko ne žali toliko koliko ja, da su me okolnosti bacile u stanje, gdje se ne mogu vratiti u milu domovinu, s kojom sam se teškim srcem rastajao. Ja sam se imao priliku uvjeriti kod posljednje naše nesreće, da su svi naši prijatelji ondje a mi sami ovdje. Ovo čuvstvo osamljenosti jako je žalostno. Pa ipak ja se sam iskopati ne mogu. Ako vi jednom dobijete sveučilište, a ja se donle našemu universitetu bar ponešto odužim, možda će tada doći vrieme, da se mogu vratiti«.

Тиме је питање било решено. На моје писмо одговорио је Рачки врло брзо (т. ј. 22 фебр. 1873) ово: најприје ми шаље за Павлова испис из млетачког рукописа, тада наставља: »Onakav odgovor, kakav mi poslaste na moj poziv, ja sam i očekivao, ali kako Vam pisah

nisam mogao odoljeti srdcu a da Vam ne ponudim, ako biste u obće mogli već sada doći u našu zemlju. Razloge Vaše umiem posvema ocieniti a za mene je najznatniji onaj obzir na Rusiju, kojemu bi se moglo protusloviti samo onda, ako bi Vam boravljenje u Odesi i u Rusiji radi obiteljskih nesreća postalo nesnosno tè bi uslied toga oslabila i Vaša književna djelatnost.... Mi ćemo se ovdje urediti kako najbolje znamo. Vi znadete da se ja najviše bojim za akademiju: ne bih rado da se razpršimo, kako počesmo. Otidju li još 3—4 marljiviji, onda može i naša akademija, bar za njeko vrieme, udariti putem »Matice«. A ja držim da bi to bila velika šteta. Od mladjega naraštaja, žalibože, imademo malo pomoći ili skoro nikakove. Kada se jednom sveučilište privede u život, naći će akademija u njem naravni naslon. Dotle imademo ju držati i podupirati«. Још ми приповеда о акад. издањима, која су била на реду (Starine V, Stari pisci V), у политици влада стагнација, али економски се земља диже, »društva niču kao gljive«. У априлу (6.ога) 1873 добих од пријатеља Шулека из Загреба ово писмо: »Dragi moj prijatelju! Zahučaly hory, zahučaly lesy, kam ste sa poděly moje mladé časy! Ovako pjevamo mi Slovaci, pa i Vi u svom pismu opet to, malo drugčije. Ako itko to doista ja dokučujem smisao Vaših riečih, jer sam kako znate i sam prije 3 godine duboko bio ogreznuo u onakve jade iz kojih ste se Vi hvala Bogu netom izkopali. Baš se je i meni poslije bolesti činilo kao da je 10 godinah trajala, a ono samo 1½ godinu! Ali ja neću da Vam budem samo plačidrug, jer mi se čini mrzko, što kažu solamen miseris socios habuisse dolorum, ta to je puki jal, već ja hoću da Vam budem pjevidrug. Čujte dakle, da sam ja od svih mojih boljah i nevoljah sasvim ozdravio, dapače mi kažu, da sam zdravijega lica nego prije svoje bolesti. Ali ďakako ja se nisam liečio Vašom destilisanom odeskom vodom i vodkom niti stepskom omarom, već krasnim hrvatskim zrakom i još krasnijom vodom, začinjenom svakako koliko treba kalničkom kapljicom: ergo-ajte, ne štentajte! Pa ja kriv ako se opet ne opravite pa ćemo Vas opet bona fide zvati, ako i ne mladim, a ono pomladjenim gospodinom! I onako će Vam za koji dan dosadjivati odeska vrućina, kao što su Vam ekvinokcijalni vjetrovi, a kod nas se upravo razvija proljeće u svoj svojoj krasoti pa valja Vam znati da se je ljetos za mjesec danah požurilo te već sada kod nas sve cvatom cvati, da pripravlja put pomladiti se imajućemu gospodinu. Ta kako se ne bi pomladili kad je u Zagrebu tako sve zdravo, da mi se moj ljekarnik tuži na slabu prodju; a što kod Šimuna poviše djece umire, tomu su uzrok roditelji ne pazeći na nju; jer kako su dani krasni, tako su noći hladne pa se onda svatko lasno nahladi, kad se prema tomu primjerno ne oblači. — Ovih danah povratiše se naši regnikolarci iz Pešte, ali ni sami ne znadu jošte, kojim će rodom uroditi njihovo dogovaranje. Moguće je da će uspjeti, ali sigurno opet nije, kad se čovjek ne može uzdati u obećavanja Magjarah. Najviše će odlučiti situacija u posljednji čas. Dok ne bude rezultat očit, neće Szlávy da izvede promjenu vlade naše, i tako idu ili pravo govoreći spavaju stvari naše do zla boga naopako. Nu opet je za rukom pošlo Vašemu

g. bratu župniku izhoditi kod Vakanovića davno željenu reštauraciju varaždinskoga grada, koja će se ondje ovih danah obdržavati, to je dakle prvi diplomatički triumf bratov. Drugih novinah za sada nemamo, samo što se u svakoj kući priprave čine za nastajući uzkrs i osnove za ekskurzije, ako bude liepo vrieme. S književnoga polja ne znam takodjer novoga. Matica se je preustrojila, ali ja se bojim da neće biti bolje, jer našinci znadu pregnuti samo na odluku pa onda malakšu. Evo Vam jednoga primjera! Budući da se preklani nije nitko natjecao za nagradu Draškovićevu, to sam se ja odvažio na pisanje popularne fizike i podnio Matici prvi diel jošte mjeseca studenoga, ali do danas neima odluke. Pa sad jošte treba knjigu štampati i onda tek ćeš dobiti nagradu od 700 forintih za trud od deset mjesecih. Kod rječnika nisam takodjer bolje prošao; ima 5 mjesecih da nije ni slovo naštampano i novine zaludu navališe već nekoliko putah na vladu radi toga, ona ima obraz od djona, i tako se od moga rječnika nije za 4 godine više od 25 arakah natiskalo. Kad već govorimo o tiskanju, hoću da Vam javim, kako naša Dionička tiskara gradi liepu kuću na dva kata i to baš blizu moje na onom praznom prostoru naprama Angereru. U obće se toga ljetos puno gradi u Zagrebu, nu zato su stanovi sve jednako skupi, jer se mnogo svieta u Zagreb doseljuje. — Iz naše akademije neimam takodjer što da javim. Da Daničić odlazi, to valjda znate, kamo sreće da je otišao prije dvie godine, bio bi puno jadah prištedio. Naša gimnazija i realka prave su sirote. Muhić (dakako junak na glasu) neusudjuje se imenovati Vukasovića i Torbara a drugih neće da imenuje. Nu dugo to po svoj prilici već neće tako ostati, jer Szlávy namjerava svakako vladu ovdašnju promieniti, samo čeka svršetak dogovorah regnikolarnih, a taj će nadoći početkom svibnja. Tko će zamieniti Vukasovića, to visi o posljedku tih dogovorah, a nagadja se, da će slavonski Mihalović postati banom, Živković pako načelnikom nutarnjeg odjela. I to će biti bolje nego sada. Od kada ste Vi otišli iz Zagreba, mi smo ovdje otišli u Gründere, imamo sad u Zagrebu dvie banke, tri štedionice a množinu dioničkih družtvah, od kojih jedno snuje veliku kuću za jedno 300.000 for., koja bi se sagradila na liepo uredjenom Zrinskom trgu, a namienjena bi bila samo zabavnim družtvom, kasinu, Kolu itd. Do sada smo uz tolike Gründere opet ostali prosti od Schwindela, i to je naše preimućtvo naprama Pešti. Da zbilja s veseljem čovjek motri, kako se ta tobože tako siromašna Hrvatska uz tolike jade i zapreke sve to više materijalno razvija. Bog dao da uztraje u tom razvitku. Na bečkoj izložbi bit ćemo takodjer dostojno zastupani. Sada jošte nešto malo domaćih novinah. Na 17 travnja vjenčat će se Mazura s Vrbančićevom Jerinom, imat će dakle kravicu ali bez štalice, ove neće nipošto da mu dade Vakanović, mislim stallum advokatski, te će morati donjekle uza svoga tasta raditi. Vaši su svi zdravi, jučer me je posjetio brat župnik, a ja sam kod njega gostovao na 30 ožujka, kadno smo proslavili njegovu 33 godišnjicu sjećajući se i Vas i Vaših, kao što u obće

brat Ivan nikada ne propusti nijedne zgode da Vam ne napije... Da zbilja, da se nasmijete malo. Preustrojbi Matice opirali su se samo A. Mažuranić i Kukuljević, jelte tomu ste se i onako domišljali... bit ću sretan, ako mi je za rukom pošlo razgaliti Vas i Vaše za koji čas, ne povriediv zacieljenih ranah«...

И пријатељ Новаковић јави се почетком године 1873 (18/30 јануара) једним срдачним писмом искрена сажаљења: »Уздајте се у снагу срца свога, уздајте се у боље дане и мислите на повратак у Хрватску. Могу ли вас чим год боље утешити но том жељом свију српских и хрватских родољуба и поштовалаца науке и књижевности? Ваљада већ знате, да Ђ. Даничић оставља Загреб и долази к нама натраг на своју стару катедру. Ми смо сви у нашој души утешени. Не би ли ова народна утеха помогла вашој очинској тузи? Као две сродне идеје сви су честити људи овамо (а не сумњам да је тако и у Загребу) помислили да треба ви да заузмете Даничићево место, па да се опет у нашој литератури види живо и цело оно братско коло, које је толико већ учинило, и да је лакше нама млађим и нејачим помагати бољима и снажнијима. Има доста народних жеља које треба да се наврше, али ова заузима у моме срцу једно од првих места. Мучно је помислити како ваше перо не прилаже више свој патриотски дуг у срећно започету зграду српске и хрватске науке. Ја апелујем на вас, удружујем своју апелацију (која баш одавде није само моја) оним апелацијама за које не сумњам да ће вам из Загреба стићи, да се вратите. Реците да сте болесни, да не можете, вратите се пошто пото. Да сам какав енглески милорд, ја бих дошао по вас, да вас силом одвучем или да вас чим год компромитујем, да би вас Руси отерали. Бог вам и душа вам, а ви знате, како ће академија, тај најкраснији цвет хрватскога патриотизма без вас, кад је Даничић оставља«. — У даљем наставку својега писма приповеда, како је путовао по Немачкој (Праг, Дражђани, Будишин, Берлин, Лајпциг, Нирнберг, Минхен). У Београду млади кнез даје сад сваке године 120 дуката на награде (»за ђаке велике школе«), а ове године су прве давате награде. Још ће вас држим обрадовати, да је млади кнез примио од С. Љубића посвету за његову југослав. нумизматику и дао му у помоћ 2000 фор.« Помиње о својим пословима око ономастикона по Поменицима: »Из рукописа купим белетристичку и апокрифну литературу... То ће бити, колико се сад може, до краја израђен посао који сте ви у Prilozima започели... Превод Шера једнако се штампа«... У писму од 10/22 марта 1873 жали, што неће заменити Даничића у Загребу, прича о својим радовима (Шер, апокрифи), још пита, како ће бити са ‚Лечебницима' и т. д. »Посла се све више шири и биће мој речник састављен, сва прилика, из барем десет поменика«. Позива ме, да кренем пут Загреба преко Београда: »Дужни сте нам толикима визите, а ми бисмо вам се збиља обрадовали. Ви ћете већ и Ђуру видети, јер му се надамо с крајем маја«. Још

ме је затекао у Одеси један лист од године 1874, о којем ћу говорити касније.

Јоште пре мојега одласка год. 1873 из Одесе с »командировком« на одмор и оздрављење код брата, написах 2 априла (ваљда по старому) 1873 једно писмо Миклошићу у Беч, с којим му шаљем издање Народ. Песама Шејна и 6 снопића својих преписа и извадака из Зографског јеванђеља те кажем, да бих готово могао све то њему сам понети и предати. »Denn infolge heftiger Kopfschmerzen, die mich mit dem beginnenden Frühling schon seit etwa 3—4 Wochen fortwährend plagen, sah ich mich genöthigt noch vor dem Abschluß des akad. Jahres um Urlaub anzusuchen — und gedenke schon mit Ende April von hin abzureisen. Doch ist es noch ungewiß, ob ich mich dießmal werde in Wien aufhalten können. Ich wollte daher nicht auf dieses Ungewisse hin länger mit der Absendung zögern. Nachdem Sie beliebigen Gebrauch von meinen Excerpten gemacht, werde ich sie, so Gott w ll, im Herbst selbst abholen, falls Sie bis dahin das Nöttige ausgezogen. Ich glaubte durch irgend welchen Kunstgriff das Tetroevangelium Grigorovič's in die Hände bekommen zu können, doch der alte хитрецъ zeigte mir bereits so manches aus seinen Sammlungen, aber das Evangelium kam mir bis jetzt nicht zu Gesicht. Er spricht (wie man mir erzählt) schon seit 5—6 Jahren immerwährend davon, es selbst herausgeben zu wollen, — doch ich glaube es nicht, daß er je dazu kommen wird. Er besitzt manches interessante, doch man überholt ihn allerwärts durch Herausgaben wenn auch minder guter Texte, und dann bleibt ihm nichts anderes übrig als sich zu ärgern und hinterdrein zu kritisiren. So sind die Herrn Russen!«

Доста сам говорио о том, зашто нисам могао прихватити понуду Рачкога, да заменим Даничића, али као да се нису сви мојему отказу надали, јер ми Зоричић у писму од 15. 3. 1873 јавио: »Tvoja odluka iznenadila je u velike odnosnike, očekivahu koje-kakve uvjete od Tebe, a nipošto da im nećeš poći za migom, a za stalno držahu da Te je nesreća pristupačnim učinila svakoj ponudi. Kad sam s Račkijem o Tvojoj se odluci razgovarao, uteče mi rieč, a zašto ste ga pustili odići, ta znalo se je da Daničić iz svih silah nastoji da prebjegne natrag, a on mi na to sasma naivno, da Te je odgovarao ali bez uspjeha.« (Ја сам к овому месту у својем немачком тексту, који је намењен бечкој академији, додао ово: Ich will noch jetzt am 1/10 1917, [jetzt sogar am 7. 11 1917 bei dieser Reinschrift], so weit meine Erinnerung reicht, die Bemerkung hinzufügen, daß Rački zwar das Bedauern über mein Fortgehen aus der Heimat ausgesprochen, aber in richtiger Beurteilung der damaligen Sachlage meinen Entschluß gut geheissen hatte, also von einem Abraten war absolut keine Rede). У једном ранијем писму Зоричићеву од 14. 2 1873 долази реч о тој ствари: »Jučer imadjahu akademici kod kanonika Mikovića svoju običnu pokladnu gostbu, a danas ne znam gdje bijaše Rački te tako ne mogoh s njim biti, da čujem što će na Tvoju odluku reći. List sam mu još jučer kod netjakinje ostavio. Ja ću opet sjutra k njemu pa Ti dogla-

siti njegovu izjavu. Torbar mi reče, da su u prevelikoj neprilici za tajnika, pošto su naslućivali da ćeš jim ponudu odbiti. . .«

Ја сам се у Одеси задржао, сва је прилика, до под крај месеца маја 1873; јер сам 11/23 маја писао из Одесе дру Божидару Петрановићу, да нам гледа да набави за одеску библиотеку Србско-далматински магазин, те сам под 16/28 маја добио одговор, да ће гледати: »Знајте да у цијелој Далмацији нећете наћи три до четири подпуна екземплара ове одвећ ријеДке књиге и власници њихови за никакву цијену не би их се лишили«. Ствар је после ипак успела, о том ћу говорити ниже. Наш пут с командировком (тако се лакше путовало на дуљи рок и путни лист није ништа стојао) водио нас преко Беча, где је поводом светске изложбе било све пуно и препуно; ми смо с тешком муком негде далеко у Mariahilferstraße, близу к тадањој линији, у гостиони Englischer Hof нашли свратиште на неколико дана. Опомињем се, да смо том приликом видели у Бечу мојега шуру Рикарда, који је тада био намештен у Војно-географском заводу. Не задржавајући се дуже од неколико дана овај пут у Бечу, похитасмо у село мојега драгога брата, у св. Шимун-Маркушевац, где је мене братска љубав, добра храна и дивни горски ваздух брзо тако придигао на ноге, да сам за какових месец дана већ могао помишљати на радњу. Признање је вредна добра воља Рачкога, да ми чак у село дозволи пренести Михановићеву Крмчују, из које сам већ пре, док сам још био у Загребу, које што за Срезњевскога исписивао, а сад сам је могао нешто изближе с језичке стране проучавати. Ваља рећи, да то проучавање без грчких извора, којих на жалост нисам имао при руци, није могло бити онако свестрано, како би се имало било желети. Ипак се може рећи и за моје опаске, које су биле наштампане у Starinama књ. VI. 60—111, бсље ишта него ништа. Ја сам осим тога имао на уму, да порадим нешто над рукописима Шафарикове рукописне оставштине у Прагу. Још у јуну месецу обратих се к пријатељу Коржинеку у Праг, да обазна, могу ли доћи до Шафарикових рукописа. Он ми одговори (28 јуна из Прага), да ћу 1. пријазношћу г. чувара Врћатка моћи радити у библиотеци чешког музеја сваки дан, 2. да се колере немам много бојати. Тако одох почетком јула (мислим 9-га) преко Беча, где сам само на брзу руку обишао изложбу, у Праг. Овде сам преко пријатеља Коржинека нашао на Малој Страни, у pětokostelskoj (Пет цркви) улици бр. 7 врло згодан стан, у здравом делу града, што је за време колере било врло важно. У музеју нисам могао посвећивати онолико времена радњи, колико бих хтео; г. Врћатко ограничивао је време рада на неколико сати до подне. Чиме сам се у тим сатовима занимао, показују моји чланци у збирци »Opisi i Izvodi«. Овде ћу само објаснити, како сам дошао до те мисли, да проучавам ситне зборнике у рукописној колекцији Шафариковој. Мене су, као све нас у оно време, занимали апокрифи. У том сам погледу стојао под упливом Пи-

пина (и Костомарова), даље Буслајева и Тихонравова. Мислило се тада, да би се међу апокрифима могло наћи трагова народног словенског сујеверја, наслућивало се чак да би неки део те апокрифске радње могао бити плод и израз богомилског веровања. У том је било много самообмане, много кривог схватања, али пуно добре воље и намере. Међу апокрифима помињу се у попису забрањених књига такођер »худи номокануни«. На њима сусредила се моја пажња, међу другим разлозима и професору А. С. Павлову за вољу, који је међу професорима јуридичког факултета био у моје време готово једини човек велике наклоности к науци своје струке, црквеног права православне цркве у Русији. Као рођени Сибирјак он је управо сибирском жеђом знања страдао и тражио трагове своје науке у споменицима руске и јужнословенске прошлости. Хтедох дакле и себи и њему разјаснити ствар у колико се налази у јужнословенским рукописима, а тих је онај час највише било у Шафариковој збирци. Радећи на томе послу до подне, имао сам довољно времена од подне да радим код куће, водим преписку и правим шетње, што се обично чинило у друштву са Коржинеком и једним његовим пријатељем Хашеком. У то је време живео у Прагу проф. Котљаревски, и с њим сам се срео. Како је у те дане пало свечано полагање темеља Јунгманову споменику, преузео сам ја двоструку дужност да репрезентујем код induced свечаности 12 и 13 јула одески универзитет и Југославенску академију. Свечаност је била грандиозна народна демонстрација, уз велико учешће чешкога народа са свих страна домовине. Ригер говорио беседу сакупљеној множини као њен вођ, као њен краљ, поздравив је својим дубокозвучним гласом: Národe můj! То је било наперено против Беча и свих кратковидних бечких саветника цара Фрање Јосипа, који је истом пред годину дана погазио своју реч, задану чешкому народу, те доказао да нема срца за словенске народе своје монархије, ни дубљега смисла за корист своје династије. На његово вероломство одговорио је овом згодом чешки народ, подвикнув Бечу: ево нас, не бојимо се, не дајемо се! У дугачкој поворци, која се кретала улицама к месту одређеном за споменик, ја сам ишао заједно са Лазом Костићем, заступником Матице Српске. У писму од 16 јула известио сам о томе Рачкога овако: »Imam čast javiti Vam, da sam dne 12 i 13 srpnja zastupao južnoslovinsku (sic!) Akademiju kod svetkovine stogodišnjice Jungmanove u Pragu. Kako Vam je iz novina dovoljno poznato, bješe to veličanstven akt, kojim je cieli narod češki preko mnogobrojnih svojih zastupnika proslavio uspomenu svojega velikoga trudnika na polju književnosti u djelu narodnjega preporodjenja. Kako mnogobrojni telegrami iz Hrvatske dokazaše, nije se naša domovina ni u tom trenutku iznevjerila velikoj ideji slovinske uzajamnosti, pače mogu vas uvjeriti, da su njezine izjave upravo najvećma uvažavane bile kod pobratimskoga naroda. I tako pade jedan tračak odlikovanja, kojim je češki narod vazda častio naš, i na Vašega za ovaj put zastup-

nika. Zastupnici češke nauke izručuju preko mene svoj pozdrav gg. članovom Akademije, napose klanjaju se Vama gg. Palacký, dr. Rieger, prof. Hattala, Emler i drugi«. . . На ово писмо добих од Рачкога одговор под 21 јула 1873, у којем се каже: »Drago nam je, što ste kano zastupnik naše akademije tako odlikovani bili kod Jungmannove svetkovine. Hvala i Vam! »Obzorov« dopisnik, mislim vaš brat, nije imenovao toga zastupnika, a dembelizam uredničtva nije u noti naznačio toga imena, tako da su mnogi pitali: a tko je taj zastupnik ?. . . Jeli što sondirate medju mladimi českimi strukovnjaci, bi li tko, ako se naše sveučilište otvori i bude li od potrebe, volje imao ovamo doći?« Говори о коректури мојега градива у Starinama. . . »Inače ne ima ništa nova, osim što svaki dan dolaze novi glasovi o kandidaturi za banstvo, ministarstvo itd. Istina je, da je Mažuraniću ponudjeno ministarstvo u Pešti, ali ga on odrješito odbi u takovoj kombinaciji, u kojoj unionista bio bi banom«. Неколико дана затим (25 јула 1873) написах Рачкому и опет писмо, које је спомена вредно као мој одговор на његову наруџбину, да се попитам, на какове научењаке из Прага могао би рачунати хрватски университет, који се имао до мала отворити. И ако моји предлози нису, како се после показало, довели ни до какова резултата, опет ћу навести овде читаво писмо: »Na Vaše želje nijesam zaboravio, nego čim se talasi narodnog oduševljenja stišaše te svatko ode za svojim zvanjem, stadoh i ja u razgovoru s ovim i onim raspitivati o mladjih silah češke nauke. Za klasičku filologiju rekoše mi da imadu ovdje dva, tri dobra zastupnika: neki Niederle, Jedlička i Veleski. Tko bi iz njih htio, ne znam; s Kvičalom nijesam još mogao o tom govoriti. Za opću historiju ne biste lako našli čestitijega i vještijega no što bi bio Kořínek koji već ima i nekih zasluga za tu struku. Za matematiku rekoše mi da ima izobilje mladih sila, o tom trebalo bi se samo obratiti na Studičku. Teže da bi se našao prirodopisac. Za medicinu, kad bi trebalo ovdje koga za savjet pitati, valjalo bi se obratiti na dra. Schöbla, glasovitoga okulistu. Možda bi još i sam on htio ići, jer ga ovdje kao Čeha progone. Za slavjansku filologiju drage će Vam volje doći dolje Hattala; on si to upravo i želi, a Česi neće za njim plakati, još manje nego su Hrvati za mnom. I tako vidite, da bi se u Pragu moglo naći barem kakovih 5—6 dobrih, ako i ne ženijalnih profesora. Dao bog u tome narodu hrvatskomu sreću, jer ako preko prvih poteškoća sretno prevalite te stalan temelj učilištu položite, donieti će ovaj jedan zavod više blagoslova hrvatskomu narodu nego sva dojakošnja nastojanja i najvrednijih i najčestitijih sinova domovine na polju političkom«. . . Даље је говор о неком рукопису (ваљда из збирке Михановићеве), којему се траг заметнуо. А тада настављам: »Znajući lajavost nekih zagreb. ljudi molim Vas, da dobro konstatirate, da sam Vam ja sve vratio, da ne reče još tko, da je što u mene ostalo, kao što već htjedoše potvoriti, da je što Sreznjevski sobom uzeo!« Још је говор о коректури нечега, коју сам обавио у Прагу, затим о новим прилозима:

»Razumije se da mene ne trebate za to istom moliti; ja si još jednako smatram za ugodnu dužnost učestvovati u našoj akademiji, makar mi nije uz nju sreća procvala u domovini. Ovih praznika doći će Vam u Zagreb mladi J i r e č e k — da nam je takav mladić u Hrvatskoj! Bijaše li ovih posljednjih nedjelja u Zagrebu naš magister slavjanskoga prava S i g e l j, moj dobri znanac iz Peterburga?« Биће било још једно моје писмо, јер Р а ч к и одговара под 31 јула 1873 на д в а писма. Ту ми најпре јавља, да ми преко моје ж е н е шаље хонорар 150 фор. Затим је говор о мојој г р а ђ и з а S t a r i n e, затим о кандидатима за професуре на свеучилишту: »Žalibože nam je već od 1861 god. pisati »ako i kada« — ali držim da nesmiemo nikada iz vida pustiti ovu želju narodnu i uvjet njegove bolje budućnosti. Nam su mnoge želje utonule u more, mi ne smiemo ipak odustati od njih. Narod, koj se dade uplašiti ma koliko velikimi zapriekami, stignut će ona sudbina koja i pojedinca — mora zdvojiti«. Говори о З и г е љ у. Моли ме да поздравим Јос. Ј и р е ч е к а, нуђа његову сину да одседне у Загребу код њега, има зањ собу празну. Говор је о Б р ч и - ћ е в и м рукописима, који су били најпре понуђени Загребу... Има још овај додатак, који ћу објективно унети у моје Спомене, не упуштајући се ни у критику ни у коментар, нека објективна историја о томе пресуди. Р а ч к и пише: »Oprostite ako Vam nješto prijateljskom iskrenošću otvorim. Iz vaših pisama, a ponješto iz rieči, činilo mi se razabrati, kano da se ljutite na svoje njekadanje znance ovdješnje ili kano da mislite da vas oni neuvažavaju onoliko, koliko ste dostojni i pravo imate tražiti. Moguće je, da je vaše bistro oko i to opazilo na njekih. Istina je da većina vaših domorodaca nije odobravala vaš odlazak u Rusiju te u tom nazirala njeku malodušnost vašu naprama borbi koja se u našoj domovini vodi. Stoga mogli ste možebit i čuti kakov prigovor u tom smjeru. A vjerujem, da se gdjekoj nije vladao onako, kako to finoća i ugladjenost zahtieva, u kojih žalibože mi Hrvati niesmo baš daleko dotjerali tè zaista nismo pozvani da pišemo kakav »galantuomo«. Poći ću i dalje, u nas se nauka i njezini zastupnici ni daleko onako ne ciene, kako bi valjalo — u tom, kada bismo se upustili u taj predmet, znao bih i ja napisati čitavu čitulju. A ne cieni se zato, jer narod i zemlja stoje nizko. Ali dopustit ćete mi, da oni koji nauku i zastupnike njezine ciene, vas osobito štuju, žalibože ovi riedki ne mogu svojega naprama vam štovanja č i n o m zasvjedočiti. Ove opazke nećete mi zamjeriti, jer bi mi veoma žao bilo, kada biste kakovo neugodno čuvstvo sa sobom ponieli u Rusiju u tom svojem povratku....«

Што сам ја одговорио на опаске Р а ч к о г а, следи одмах у писму од 13 авг. о. г.; ту се тужим, што нема никаквих коректура из Загреба, јављам да би М и к л о ш и ћ хтео читати коректуре оних табака, који не би мене више затекли у Прагу (канио сам отићи у Одесу око 25 авг.). Говори се опет о рукописној грађи за Starine, М и к л о ш и ћ јавља да се не сећа рукописа бр. 32, даље је опет реч о професорима за Загреб, препоручам Р а ч к о м у да

ступи о томе питању у договор са дром Зеленим (Zelený), којега хвалим (а Зелени препоручио је тада Једличку). »Ja sam bio od 2—9 u Beču, općio sam dosta s Miklošićem, pozdravio ga i od Vaše strane, i on vrlo ne odobrava, što je Daničić ostavio Zagreb. . . U Pragu nema gotovo nikoga ovaj čas kod kuće, ja sam s teškom mukom tek udesio tako da mogu radnju nastaviti. Imam mnogo muke, a izići će malo múke«. Што сам ја неколико дана почетком августа био у Бечу, то значи да сам дошао жени и кћери на сусрет, које су све донле биле у Загребу код мојега брата. С њом беше Рачки послао писмо, у којем се говори о мојем као незадовољству, што сам саспћио по речима његова писма. О томе долазе у мојем одговору ове спомена вредне речи : »Na Vašem prijateljskom pismu, što mi ga izvoliste poslati preko moje žene u Beč, dužan sam iz osobitih razloga još napose zahvaliti se — ja bih bio sretan, da je onako kako pišete, bila bi mi velika utjeha na tom odveć nemilom putovanju i tumaranju po svietu — žalibog iskrenost zahtieva priznati Vam, da sam ja na licu mjesta došao do posve protivnoga uvjerenja. Ali ja neću ni dirati u tu žicu, jer odviše bolno odjekuje u mom srcu. Meni ostaje ta utjeha da si ne mogu ništa predbaciti, koliko već slabosti čovječje dopuštaju strogo suditi o svojem djelovanju. Ako drugi naziru u mojih koracih malodušje, to nisam ja kriv tomu, što se ono u meni pojavilo, već svakako uplivi vanjski.« У писму Рачкога од 18 авг. (коловоза) 1873 нема више наставка о мојем расположењу или нерасположењу — а то је било и паметније. Већ је ово писмо пуно стварних питања о мојој грађи за 5 и даље 6 књигу Starina. Захваљује што сам пропиткивао ради университета, нада се, ако дође патриотична влада, да би университет могао ступити у живот »početkom školske godine 1874«. Ту је збиља и добро прорекао. Напокон жели, ако сам што обазнао што мисле Чеси радити у даљој политичкој ситуацији, да му што год о томе напишем.

Још сам једно писмо написао Рачкому из Прага пре одласка у Одесу, написах га 25 августа. Њиме враћам један рукопис назад у Загреб, говорим о коректури текстова у Старинама, коју ће преузети сам Рачки (тако не треба молити Миклошића), јављам му да полазим из Прага 27-га. Додајем нешто о политици, и ако се нерадо њом бавим, јер се »u taj posao ne razumiem«: »Ja mislim da bi trebalo da hrv. sabor priedlog regnikolarne deputacije što većom slogom i što većom većinom prihvati. Tko je već u načelu priznao zakonitost Rauchove unije, nema razloga uskratiti privolu i ovim ispravcima, koji, ako baš i nisu veliki, opet nešto znače. Tražiti novoga bana itd. — to nije akt legislacije, baca na Hrvate samo sjenu nedoraslosti političke, jer se tobože samo za službe bore (to je i istina !). Dobili Vi ma najboljega bana, svih mana današnje administracije neće moći ispraviti, jer bi morao batinom izgoniti bar dvie trećine nevaljalih činovnika, u kojih zamjenu ne bi našao boljih. Ne da se niekati da je javna moralnost u istom razmjeru, u kojem i inteligencija, u Hrvatskoj jako pala. Samo rasmotrite redove naših mladića, koji su svršili ili

svršavaju nauke, koliko ih ima koji što znaju, koliko ih koji su voljni i poslije kako prestupiše prag školski nastavljati svoje obrazovanje? I naših prvih patriota djeca čime se odlikuju? Time što nose imena svojih zaslužnih otaca. To je sasvim drugačije u Pragu — i to je sladilo meni boravak u tom ugodnom mjestu. I opet ni Česi ne umiju ni kud ni kamo. Time dolazim da odgovorim na Vaše pitanje onako, kako ja shvaćam današnju situaciju češku. Prvo je što se sada u Češkoj dnevice opaža, čega više ni Česi ne mogu niekati — podpuni nesklad medju starima i mladima. Ja sam to opazio već kod Jungmannove svetkovine, koja u istinu rekavši bijaše zamišljena i izvedena najvećma ad maiorem gloriam Riegeri et Palackii, t. j. oni htjedoše da dokažu Beču da su još jednako gospoda situacije. I zbilja narod odazva se njihovu pozivu more antiquo u impozantnoj množini. Znamenito ipak bijaše odsustvo prvaka mlade stranke: dok smo mi banketirali, oni su držali klub. . . Kako i sami znate, opreka medju mladjima i starijima datira već iz davna, ali se osobito pooštrila nakon pada Hohenwartova. Od ono doba jednako preporučaju mladji politiku aktivnosti, dakle učestvovanje u saboru i reichsratu (samo što toga još javno ne izriču), dočim stari stoje na pasivnosti. Kamo pasivnost dovodi, dokaza tečaj stvari u Hrvatskoj, gdje ona još nije toliko opasna kao u Češkoj, gdje si stoje nasuprotiv dvie narodnosti. Ovdje je češka pasivnost sve i najvitalnije interese predala bezuvjetno u ruke njemačke. To se u raznih prilikah tako resko očitovalo, da je iskušano zlo osmjelilo zagovornike aktivnosti te sad već smiju na sav glas govoriti i pisati: naša dojakošnja politika ne vriedi ni pišiva boba! I zbilja mladji stekoše u tome pravcu već nekoliko sjajnih pobjeda, kao u pitanju školskom. Ipak odatle još ne sliedi, da će mladji moći u budućoj sezoni samostalnu politiku tjerati. Oni su još preslabi da bi mogli ustati protiv Riegera i stare stranke. A u Češkoj je opreznost dvostruko potrebita, jer vigilat tamquam leo rugiens iza ledja Niemac. Palacki je već prestar i zbilja svojimi posljednjimi izjavami, počam od nesretne oporuke, nije si stekao novieh lovora. Rieger je velik patriot i govornik. Nema sumnje da ovu dvojicu, a preko njih i sav narod, ausbeutuje Clam-Martinic i njegov hofsecretair Zeithamer. Ovo su dva najumnija čovjeka u Češkoj. Na nesreću je Cl. Mart. veći aristokrat i ultramontan nego Čeh, a Zeithamer veći prijatelj osobnih koristi nego koristi narodnih. Povrh toga poznato je, da Cl. M. tjera politiku osobne uvrede i osvete. Facit svega jest, da po mojem mnienju valja koaliciju starih narodnjaka s aristokracijom smatrati dotle nesrećom dok su Palacký i Rieger et narod nakovalo, a Cl. Martinic et Consortes onaj bat, koji po njima tuče. Kamo sreće da su se Česi već davno izmirili sa svojimi Niemci, koji su jim u razne zgode pružali priliku i nudjali nagodbu, ali toga ne htje podnieti oholost aristokracije češke, a sada češki narod za to plaća; Niemci pak poslije Sedana navinuše posve druge žice te će sada puno teže poći za rukom ono što bi prije dvie godine još moglo biti. Posljedak svega toga je taj, da sada u Češkoj vlada

strašno mrtvilo. Nitko ne zna što će donieti sutrašnji dan. Staročeški organi, samo da se ne moraju baviti pitanjem o postupku kod budućih izbora, kuju jednako glasove o tom da je stanje sadašnjega ministarstva Andrašija itd. potreseno. Vidjet ćete da će i opet nadmudriti Cl. Martinic! Samo ću Vam još jednu reći. Stari Česi ne izgledaju rado onaj čas gdje će hrv. sabor prihvatiti novu nagodbu, jer je to opet jedan argumenat protiv njih, ali mladi Česi s iskrenom simpatijom prate sve faze toga pitanja u Hrvatskoj te vele: pravo imadu Hrvati što prihvaćaju bar onoliko koliko im se pruža, jer sad nisu vremena da gonimo za idealima, kojih se zato ne moramo za uviek odreći. U tom je pogledu osobito razgovor s trieznim Gregrom učinio na mene najpovoljniji utisak. Nu dosta i previše za me koji ne tjeram politike. Vi vidite da sam i ja postao podpunim Magjaronom — samo nemojte vjerovati da ću zato stupiti u službu magjarsku. Meni su ipak Rusi miliji nego li Magjari, makar rado priznajem da ima u Magjara političkoga takta (valjda i sreće), koliko nema kod svih nas Slovena, ne znam bih li izuzeo Ruse. Ovo Vam je moj politički — ne testamenat, jer još ne bih rado umrieti, nego program nepozvanoga, koji se mieša u stvar, što nanj ne spada.«

Ставио сам ово писмо овамо, да би се видело, да сам ја већ тада нагињао на ону политику, коју касније под упливом Масариковим прозваше реалном. Тому је знатно допринео мој тадањи врло живахни саобраћај са пријатељем Коржинеком. Тада је био дошао на Јунгманову свечаност у Праг и мој брат жупник, који се вратио кући негде око 16—17 јула, уз пут задржао се неко време још у Бечу, а дотле је моја жена са кћерком живела код њега у селу у најлепшем пријатељству са његовом Аном. Док смо ми још прије мојега одласка у Праг онде живели, бићемо учинили оданле један излет у Вараждин у походе мојему шури Виктору (то судим по једноме писму од 25 јуна, које ми онамо писа Зоричић), а још пре тога добих онамо у село писмо Богишићево из Беча, у којем ми је јавио, да је био на Цетињу, оданле у кнежевој свити путовао у Рим, уз пут са војводама много разговарао о правним обичајима. Прича ми у писму о одеским сплеткама, жали се на Леонтовића, јер да га је прозвао »начинающимся ученымъ« и т. д. Тада наставља у писму: »Je li Rački tamo (т. ј. у Загребу)? Jesu li Vas počeli angažirati za tamošnji universitet ?« Моли, да му шаљем зањ писма у Котор на Рамадановића, јер се с руским консулом није добро гледао; тужи се, да са читавим светом може на крај изаћи само од неко доба с Русима не може. Тому ће бити нешто и он крив, његов је темпераменат показивао много »грандсењерства«, чега у Русији нису радо гледали, особито код »браће Славена«, од којих су искали да их својим »нископоклонством« отштете за оно, што су се сами морали клањати пред Европом. Јер ваља имати на уму и то, да су Славени, колико се нису под Аустријом рачунали у Немце, спадали у — азијатски департаменат!

Даничић био већ отишао из Загреба; мислим да га нисам више онде нашао, кад сам дошао онамо из Одесе, али радо се сећао добрих пријатеља што их је стекао у Загребу. Зоричић писа ми 20 јула из Загреба у Праг ове речи Даничићеве: »Prijateljstva Vašega ja ne mogu zaboraviti, ono mi je sedam godina života sladilo«. У писму Зоричићеву од 19 авг. 1873, исто у Праг, помиње се долазак у Загреб слике што је Штросмајер у Риму наручио код Салгетија (Salghetti) те је имала по жељи самога бискупа представљати јужнословенску слогу; кад је нема у животу, рећи ће духовити владика, да је имамо бар у слици. Уметник Талијанац[1] договарао се са Рачким, како ће да на платно баци ту јужнословенску слогу. И ја имам олеографију те слике те не бих могао рећи да је добро замишљена. Слогу имала су приказивати три владара: Симеон бугарски, Крешимир хрватски и Душан српски — дакле три човека из разног доба, који се могоше састати истом негде на другом свету, и то за онога који верује у могућност такова састанка на другом свету. Они су ипак на слици живи људи, који загрљени хрле пред олтар божице Слоге, да се онде закуну на узајамну љубав и пријатељство. Види се декоративност талијанског уметника без нутарње истине. Како му драго, слика буде смештена за онда у дворани Народног музеја, где је сада (у галерији ?) не знам[2]. Десило се после неког времена, да је дошао у Загреб Словенац, да види град и његове знаменитости; дође и у Академију, ту му подворник показа слику »јужнословенске слоге«. Мој Словенац гледај те гледај, броји те броји, али ту су само три брата, а на југу живе четири племена. Где је дакле Словенац ? На слици га нема, јер је криво замишљена, и он удари, како су ми приповедали, у псовке, којима да је дао одушка чак у »Словенском Народу« или »Словенцу«!

У то доба дође ми и од брата из Загреба писмо од 16 авг. 1873, у којем ми приповеда о реликвији, кабаници угарскога краља св. Ладислава, коју је нашао Ткалчић: »Ovo ti pišem kod Joše (т. ј. код Ткалчића), koj prenie na bečku izložbu katedralne ornate i taj novoobreteni »kepenjek« sv. Ladislava. To ti je zamazano krplje, no Magjarom je sasvim uzavro mozag, zašto to nije kod njih, i oni uputiše Mihalovića da se to mora izložiti, te on šalje Tkalčića na svoj i kaptolski trošak u to ime u Beč. Sabor se sprema — тако наставља мој брат своје политичко причање, — no ovaj put ni vrag za njega ne pita. A naši ljudi dolaze pred sviet s kojekakvimi nespretnimi razlozi. Tako u subotu Obzor ište, da prije nego li počmemo viećati o reviziji, predstavkom išćemo bana, a ne vide da bi nam to mogao biti korak k razpustu i novom robovanju. Morali bi svi bar u Česku — а брат је управо био у Прагу на свечаности Јунгмановој — da vide kako se narod stoput vredniji i mnogo snažniji od

[1] Био је управ Далматинац из Задра (М. Р.).

[2] У великој је дворани Југослав. Академије (М. Р.).

našega badava bori za ono što mi već imamo«. У писму од 4. 9 1873, које ми дошло већ у Одесу, пише о сабору ово: »Upravo danas primljena je revizija nagode sa 79 protiv 10 glasova. Ovih 10 su: Makanec, Rački, Dežman, Rogulić, Odžić, Turelli, Ferkić, Svilićić, Rukavina i Posilović. Trebalo se zbilja junačtva, da čovjek glasuje jednako s Rauchi i Kavanagi, no vidjesmo svi da nam nije nikuda nikamo drugčije. Sada bi imala nastupiti po obećanju Magjara ta nova poštena vlada, na koju bi imao prije svega privoljeti središnji klub, no ja se bojim da će nas i opet prevariti. Govori se da će biti Janković ovih dana imenovan banom, Živković za nutarnje poslove a Pejačević da ostane ministar, no u klubu još nije bilo o tom govora. Debata zbog te revizije bila je tako živahna kako se nije nitko nadao, a to učiniše ljevičari, jer je moralo sa središta toliko njih govoriti, da njetko odgovori svakomu ljevičaru, a od ovih govoriše svi osim Svilićića i Ferkića. Tom zgodom reče i Dežman svoj debut. Sastavio je govor liep za čitanje, no govorio je kao dječak koji prvi put nauči svoju lekciju, drhćućim glasom i sasvim monoton. Za reviziju krasno je plaidirao Derenčin a proti Makanec. Osobito u svom résumé-u prije glasovanja ovaj je objektivnošću ali i uzletom te bistrinom argumentacije sam sebe nadkrilio. Karakteristično je, što Mrazović nije htio govoriti, no glasovao je sa da. Magjari u svojih listovih biesne na Štrosmajera i pogovara se da će opoziciji Makančevoj pomagati uzdržavati glasilo. Svakako je znamenito što ga je u svom govoru Makanec hvalom obsipao i očito se izrazio sam o sebi da nije Starčevićanac.«

Крајем месеца августа вратисмо се, без прекида возећи се из Прага кроз Моравску и Галицију, у Одесу. Овде је најпре ваљало потражити бољи, здравији стан но што беше онај злосрећни први око Новог Базара. Кад одосмо на пут, сместисмо своје ствари у једном простору университетске зграде; тако су радили и други — more odessitico. Сада нађосмо збиља ваљан квартир у кући неког Букојемскога, у најближем суседству са кућом немачкога консулата; ту сам се и упознао са генералним консулом Блау-ом, који је пре тога више година провео у Сарајеву. Почетак нове академске године није изазвао за мене никаквих неповсљних инцидената: ја сам чак радњу своју, т. ј. читање елементарне граматике санскритског језика, раширио додав читање Хомерове Одисеје. Памтим још и данас, да је међу најмарљивијим слушачима био познати касније литерарни историк Овсјанико-Кулиновски. Успех није био ни велик ни сјајан, али пристојан, солидан. Попечитељ округа Голубцов мислио је, да ми мора већ сада прибавити одликовање: чим другим дакако но — орденом. То био орден св. Ане II степена (према чину), што ме подсећало, како је некоч у Загребу пријатељ Антун Зоричић обичавао у шали понављати песму, коју су у доба његове младости Срби певали у славу кнеза Александра: »Са орденом свете Ане нек се

Србин дичи«. Могу рећи, да је и моја жена стала привикавати Одеси, другујући са женама мојих колега госпођама Смирновом, Некрасовом, Кондаковом и особито Сабињином. Ја сам са свима излазио лепо на крај. Декан Смирнов био је симпатичан, значајан човек. Ми смо у друштву нас тројица (ја, он и Некрасов) помогли Кочубинскому до командировке, коју му хтедоше ускратити чланови другога факултета, пошто је на диспуту његове дисертације проф. Григорович употребљавао свакојаке фразе, које су могле бити наперене против писца књиге, као да је и он и његово дело нешто опасно, што би могло изазвати сукоб с Аустријом. Григорович није хтео узети Кочубинскога под своју заштиту и тако се први пут његова молба за командировку одбије; истом кад се нас тројица заузесмо зањ, кад сам ја доказивао да му треба да на заграничним университетима учи метод филолошке науке, присташе и његови дојако противници да добије командировку. Како је у томе случају Григорович играо дволичну игру, тако је и спрам мене био неискрен. Кад сам га посетио, а то сам учинио драге воље из поштовања према његовим великим заслугама за славистику, он ми не хте показати својих важних рукописа, довезених са Свете Горе, већ само по где који незнатни српски фрагменат, који ми даде чак да га препишем и издам у Старинама. Али најзанимљивије је то, што не хте допустити да се унесе у каталог рукописа университетске библиотеке један рукопис из оставштине Кухарскога, у којем се нашао један српски летопис и једна српска редакција живота Стефана Лазаревића, који је већ два пута био наштампан, али свагда по рукописима касније руске редакције. За тај рукопис не бих ја ништа знао, да се није неком срећом Павлов, као надзорник университетски у библиотеци, поречкао са Григоровичем те ми открио ту рукописну тајну. Тада се договорисмо, да ће он (Павлов) унести у каталог белешку о том рукопису, а ја ћу као случајно на то наићи те затражити да ми се рукопис покаже. Кад ја добијем рукопис у руке те увидим, како је његова садржина за нашу старосрпску литературу врло важна, прионух одмах за посао да све то препишем. Преписујући сакривао сам и ја свој посао од Григоровича, подметнув, колико би год пути дошао он у библиотеку, који му драго други рукопис као да га огледам, а онај мој главни посао није му долазио пред очи. Случај хтеде, кад сам ја с послом био готов и препис наменио Српскому ученому друштву, да се нашао код Богишића други исто таки рукопис, којим се он у Бечу мени стао хвалити, а кад му показах свој готов посао, није му остало ништа друго већ да уступи и свој текст мени, да га поредим с мојим (т. ј. с одеским) и барем најважнија »разночтенија« унесем у своје издање. Истом у августу године 1874, кад је Григорович већ знао да ја остављам Одесу, не сакривајући своје радости што одлазим, поклони ми у Кијеву, на конгресу, неколико фотографских снимака својег најважнијег рукописа (т. ј. глаголског јеванђеља), које сам могао

употребити у берлинском издању Зографског јеванђеља. Ту се ми и опростисмо за увек, не видесмо се лично, не настависмо дописивања, али његов »кимелион« допаде после његове смрти и опет мојих руку те га ја издах као познато издање »Codex Marianus«! Habent sua fata libelli!

Кад смо се под јесен године 1873-е вратили у Одесу, нисам слутио да ће то бити истом друга али и задња година нашега боравка у Одеси. Истина, та »црноморска красавица« није била одвећ згодно место за университет. Град је носио за онда још сувише изразит трговачки карактер, не само у близини трговачке луке већ и по граду, у најлепшим улицама, могло се наићи на високе куће, у којим нису живели људи већ лежало жито или брашно у хамбарима. Богати трговци, Грци, источњаци, чивути, разметали се својим богатством, трошећи у једно вече више него што је била годишња плата университетског професора. То је поскупљавало живот и нас државне намештенике лишавало сваке могућности, да што и ми уживамо осим какова екскурса на Ланжерон, који је тада још био врло примитиван.

У тим условима доста кукавног живота била је за мене једина добит, ако се могло штогод постићи за корист науке, као што је био случај са поменутим рукописом Кухарскога. За саму поделу предмета, који ће бити и за кога обавезни, могу казати ово: према подели у три групе 1-ву класичку, 2-у славистичну, 3-у историјску, која је дакако настајала истом за 3 и 4 курс (јер прве две године биле су опћенито обавезне за све ђаке историко-филологическога факултета), ја сам заговарао тај план, да компаративна граматика не буде обавезни предмет за историјску групу већ само за обе филолошке: класичку и славистичку. Ја сам истина увиђао да би опћи курс о историјском развитку лингвистике могао бити користан и занимљив такође за слушаче историје, али нисам држао за разборито тога ради терати историчаре на моје лекције, — нека их слуша кога је воља и кому то не смета код дубљег изучавања своје специјалне историјске науке. Не опомињем се, како је мој план, да мој предмет уђе у састав специјалних курса (3 и 4 године), обавезан за класике и слависте, дошао до знања тадањега доцента московског университета Федора Евгенијевића Корша, само могу навести о томе питању ово његово мишљење: »Въ виду блестящихъ успѣховъ сравнительной грамматики за послѣднее время и несомнѣнной пользы ея выводовъ для пониманія формъ древнихъ языковъ нельзя не отнестись съ полнымъ сочувствіемъ къ предложенію профессора новороссійскаго университета г. Ягича требовать отъ подвергающихся испытанію на степень магистра греческой или римской словесности нѣкотораго знакомства съ результатами этой науки. Но соглашаясь съ мнѣніемъ профессора Ягича въ принципѣ можно однакоже усомниться въ удобствѣ той мѣры, посредствомъ которой онъ предполагаетъ осуществить свою мысль. Профессоръ Ягичъ находитъ полезнымъ внести въ программу университет-

скихъ испытаній сравнительную грамматику какъ вполнѣ самостоятельный предметъ. Само собою разумѣется, что несправедливо было бы требовать отъ неспеціалиста спеціальныхъ познаній по второстенному для него предмету. Очевидно и профессоръ Ягичъ имѣлъ это въ виду, такъ какъ въ своемъ предложеніи онъ находитъ достаточнымъ общій очеркъ сравнительной грамматики. Но такое неопредѣленное ограниченіе при отсутствіи учебниковъ этой науки не даетъ испытуемому почти никакого попятія о мѣрѣ познаній съ которыми онъ можетъ явиться на испытаніе, не опасаясь неудачи. Затрудненіе въ этомъ случаѣ усложняется еще тѣмъ обстоятельствомъ что внесеніе въ программу испытаній такой новой у насъ науки въ качествѣ самостоятельнаго предмета легко можетъ повлечь за собой требованія на первый разъ слишкомъ обременительныя и окончательно невыполнимыя для воспитанниковъ тѣхъ университетовъ въ которыхъ эта наука или еще не преподается вовсе или преподается частями въ видѣ курсовъ отдѣльныхъ по ней вопросовъ. Во избѣжаніе этихъ неудобствъ можно было бы 1-о опредѣлить до нѣкоторой степени требованія по сравнительной грамматикѣ отъ неспеціалистовъ указаніемъ на §§ руководства Шлейхера, относящихся къ латинскому и греческому языкамъ, и на тѣ изъ относящихся къ санскритскому, зендскому и церковнославянскому и къ италійскимъ нарѣчіямъ, которые совершенно необходимы для разумѣнія флексій и словообразованія языковъ классическихъ; 2-о не отдѣлать испытанія по сравнительной грамматикѣ отъ испытанія по латинскому и греческому языкамъ, предоставивъ экзаминующимъ по двумъ послѣднимъ предметамъ требовать отъ испытуемаго лингвистическаго разбора формъ классическихъ языковъ. Правда что такимъ образомъ въ программу испытанія войдетъ уже не систематическій очеркъ сравнительной грамматики, а фонетика, морфологія и генетическое объясненіе флексій языковъ латинскаго и греческаго въ примѣненіи къ отдѣльнымъ примѣрамъ и то лишь на столько, на сколько результаты сравнительнаго метода относительно данныхъ случаевъ прочны и несомнѣнны. Тѣмъ не менѣе какъ ни ничтожны съ перваго взгляда эти требованія сравнительно съ менѣе опредѣленной программой профессора Ягича, въ дѣлѣ для всѣхъ до такой степени новомъ едва ли можно требовать большагo. Что же касается знанія сравнительной грамматики какъ самостоятельной науки, то оно конечно желательно для всякого лингвиста, какой бы языкъ или группу языковъ онъ ни изучалъ. Но при настоящемъ положеніи этой отрасли филологіи въ Россіи такое знаніе почти невозможно вмѣнить въ обязанность не специалисту. Доцентъ О. Коршъ 14 октября 1873.«

Како овај датум показује, биће да сам ја негде одмах у јесен године 1873, кад још нисам слутио да нема мојега дужега боравка у Одеси, саставио план како да уђе компаративна граматика, не само предавањима него и испитима, у научну систему филолошкога факултета, али мој скори одлазак из Одесе не даде мени ни времена

ни воље, да се упустим у разглабање приговора и примедаба К о р ш о в и х.

Док сам још тврдо седео у Одеси, добих из Београда писмо од пријатеља Д а н и ч и ћ а (1. 12 1873): »Pravo je što se ove zemlje pišu u azijatski departamenat. Osim jedinoga Zagreba niti mi dolaze odakle glasi niti od mene kuda idu. Ipak prijatelji moji svagda su mi u pameti, gdje mu drago bili. Kad sam čitao u Obzoru da si otišao iz Zagreba, odmah pisah P. Z o r i č i ć u moleći ga da mi javi kuda si otišao i kako bi ti se moglo pisati. Ali ni od njega do danas nikakova glasa. Može biti da je tomu uzrok njegova lojalnost ili mu moje pismo nije došlo. Ali bilo pa prošlo. Najviše želim da te ovo pisamce zateče sa svima tvojima zdrava i zadovoljna. Ja sada štampam neku h i s t o r i j u n a š i h o b l i k a. Do sad je naštampana nominalna deklinacija. Rado bih ti poslao što je naštampano, ali kako ? Ne znam kako ću ti poslati i cielo kad bude gotovo. Što bude pogrješaka, za njih ćeš ti odgovarati, jer je to bio tvoj posao (barem s moje strane), ali kad ti ode od nas, a ja opet dogjoh amo, gdje je trebalo to za gjake napisati, napisah što sam najbrže mogao. Ali ne — ne napisah nego sada tek pišem štampajući. Uz to treba se spremati i za školu, u kojoj imam svaki dan po 1 uru, treba korigovati i te oblike i b i b l i j u. Eto ti šta radim. Uz to sve teško bi mi bilo korespondirati i da nijesam u azijatskom departamentu. Ali daj bože zdravlja, koje tebi i svima tvojima od srca želeći i moleći te da mi pozdraviš g. K o č u b i n s k o g a i B o g i š i ć a (ako je tu) i da me ne zaboraviš ostajem itd. Da se je ovdje ministarstvo promijenilo, koju promjenu zovu ministarski krach, i da je N o v a k o v i ć opet bibliotekar, jamačno znaš«. — До скора затим (20. 12 1873) посла ми и друго писмо, у којем јавља, како је моје примио, помиње о радњи око Историје облика: »Ovako hitno još nigda nijesam radio, a to je zato što imam pred sobom u jedan put više poslova, koji se ne mogu odgagjati. . . Na vladin priedlog odlučila je skupština da rektora bira sam profesorski zbor a da ne postavlja vlada kao do sad. Mislim da bi iz mnogih razloga trebalo da zbor izbere P a n č i ć a, ali se bojim, neće biti dovoljno glasova. Mnogo je koješta promienjeno za veliku školu, i to i da se nauke dosadašnje zgodnije razdiele po fakultetima. Za me je danas odlučeno u skupštini na priedlog vladin jednoglasno, da mi se godine provedene u Zagrebu računaju kao da sam ih proveo ovdje u državnoj službi. Po tome imam kojekakovih 18 godina službe«.

И преписка са Р а ч к и м настављала се након мојега повратка у Одесу. У писму од 10 окт. 1873 захваљујем му, што је водио коректуру мојих т е к с т о в а у S t a r i n a m a, молим га како да удеси посебне отиске са посветом грофу У в а р о в у и археолошкој изложби, затим настављам : »Posla imam dosta, ali kako sam zadovoljan, ide mi po volji od ruke. . . To su jako biedne novosti za Vas, koji sada hoćeš nećeš plivate u moru radosti. Ne mislim baš osobno Vas, jer se n a d a m da ima još trieznih ljudi u Hrvatskoj, premda nam je uopće narod strašno djetinjast, kao što evo opet dokazuje, kličući od

radosti kojoj ne zna razloga. Ja sam suviše daleko te valjda ne mogu situacije razabrati, ali samo ću Vam jedno reći : na me je debata (t. j. prave debate nisam ni vidio), ili da bolje kažem apatija sabora, kad se radilo o universitetu, proizvela grozan utisak. Da je Zagreb, kad se predstavljalo u kazalištu na korist Preradovićevih pjesama, ostavio kazalište prazno, tomu se ja više ne čudim ; ali da je cviet (?) naroda u saboru takovom hladnoćom slušao i ne prihvaćao izvještaja Vašega o universitetu, to je i za moj pesimizam bilo suviše. Vi znate i sami što kod kulturnih naroda znači osnivanje sveučilišta ; a kod nas ? Hvala bogu da je moj položaj takav te mogu i odavle koliko toliko raditi na korist literature : ono drugo, sad već vidim, neće se nigda ispuniti. Da, Hrvati će dobiti sveučilište, ali takovo da mi Vi kao prijatelj nećete smjeti savjetovati da ja u njem učestvujem. Za to skrbjeti će nemarnost Hrvata i ljubav njihove braće Magjara. Nu oprostite što sam se zaletio, ta to na me ne spada. Ja tek želim Vama onu gvozdenu strpljivost i postojanost kojom ste do sada čudesa činili ; jer ako nas i ta iznevjeri, tada jao i naopako«. Као одговор (22 октобра) 1873 добих од Рачкога ово писмо у којем ми јавља да је чуо да смо опет болесни, што слава богу није било истина. Говори о коректури моје грађе за Starine : није требало напастовати Миклошића, жели наставак. Затим пише : »Što opaziste o apatiji naših ljudi naprama pitanju o sveučilištu, živa je žalibože istina. Stvar se imade ovako : Znajući kako se u »mjerodavnih« krugovih ne bi rado vidjelo podpuno sveučilište u Zagrebu, naše su ljudi stali privative napadati tiem više, što nisu znali, kako će o njem misliti Mažuranić koji je upravo tada imenovan za bana, kada je odborska osnova imala doći pred sabor. A opet bojali su se da će se Mažuraniću položaj otegotiti ako se osnova ona primi a on nebi bio siguran da će ju provesti. Možete si misliti, koliko me napora stalo dok sam u zakonodavnom odboru s onom osnovom prodro. Kada se novi ban iz Beča i Pešte vratio, podjoh k njemu i preporučih osnovu. On mi umah obreče sa svoje strane privolju, jedino zamoli da kada odahne od deputacije dodjem k njemu da ga potanje obaviestim. Ja zamolih konferenciju zastupnika, koja i bješe sazvana. U toj konferenciji poslie mojega obrazloženja prvi izrazi se Mažuranić za odborsku osnovu, samo je želio da se glede otvorenja medic. fakulteta vlada ne veže na godinu i to radi novaca. Na to privolismo. Tek sada su naši rodoljubi pristali uz osnovu, koja i bude primljena u saboru. Dobit je u tom, što osnova glasi za podpuno sveučilište. Ovo je sada dàkako na papiru tè ne podajem se ilusijam, da će ono umah u život stupiti, a mnogo manje da će biti takovo kakovo jedino može po narod koristno biti. Medjutim sabor je učinio što je bio dužan. Sada će najviše visiti o vladi, bude li ona znala izvoditi osnovu. U odboru čulo se često ime Vaše, a i Mažuranić pitao : bi li htjeli doći ovamo na poziv ? On mi dade rieč, da će u listopadu započeti s bogoslovskim i pravoslovnim fakultetom a od filos. otvoriti odjel filos. historički. Vidit ćemo«.

У писму од 12/24 новембра 1873 захваљујем Рачкому што се брине око штампања мојих ствари у Старинама, предлажем да по примеру Срезњевскога умноже гражданицу неким старословенским словима, као ѧ, ѩ, ѫ, ѭ, ıє, ıa, ѡ па да тим словима штампају старе текстове, јер ће тако излазити текстови исправнији; препоручам да одликују Потта избором за члана, жалим ненадану смрт Дежмана, говорим нешто о университету, кажем на пр. »ushit, kojim kako mi prijatelj piše primiše u odboru Vaš glas, da će i Hattala doći u Zagreb, ne smatram ja osobitim kriterijem njihova takta.« О диспуту Кочубинскога, о којем сам већ говорио, јављам Рачкому ово: »I mi smo imali ovieh dana universitetsku svečanost. Kočubinski, Vama znan iz Zagreba, imao disput na stepen magistra »slavjanskoj filologiji«. Predmet njegove disertacije jest: »historija češke braće i utrakvista«. Po mojemu knjiga malo vriedi. I zbilja jedva se provukao«. . .

XII.

Под крај месеца новембра 1873 наступише за мене врло неспокојни дани, пуни противоречног размишљања, несигурног колебања и тешких одлука. Изазвано би ово узрујано стање моје душе писмом професора Олсхаузена (Ohlshausen), који ме 22 нов. 1873 у име берлинског министарства »der kirchlichen, geistigen und Medizinalangelegenheiten« изненади питањем, бих ли примио ново креирану професуру словенских језика и литература на берлинском университету. Мој одговор стави прво питање, сећајући се онога што је био са Вебером разговор о том предмету од прилике пред две године у Берлину није ли ново креирана катедра нека концесија Пољацима — у томе случају да се ја никако не бих одлучио да примим понуду. Истом када ми дође одговор од истога Олсхаузена, да се не ради ни о каквој специјалној концесији Пољацима већ о чисто научној катедри словенске филологије по примеру бечког универзитета, могох ја ступити са истим повереником берлинског министарства у потање разговоре. Ја сам се у том велеважном за мене питању обратио к Миклошићу писмом од 28 новембра из Одесе, које овако гласи: »Ich war eben im Begriff Ihnen ein Lebenszeichen von mir zu schicken, als mir gestern die vom Geh. Oberregierungsrath Ohlshausen geschriebene und gezeichnete Aufforderung im Namen des Ministers dr. Falk zukam, mich zu erklären ob ich und unter welchen Bedingungen geneigt wäre dem Rufe nach Berlin zu folgen. Da Sie, Herr Professor, der eigentliche Grund und der wahre Urheber dieser Aufforderung sind, so muß ich vor allem Ihnen meinen tief gefühlten Dank aussprechen für die wohl unverdiente Auszeichnung, für den Vorzug, den Sie mir vor vielen Anderen gaben. Und nun zur Frage selbst. Erlauben Sie mir, daß ich Ihnen mit vertrauensvoller Offenheit einige Bedenken betreffs dieser Einladung und Aufforderung ausspreche. Ist es der preuß. Regierung damit

wirklich Ernst oder gab sie nur dem so oft laut gewordenen Wunsche ihrer poln. Fraction nach? Würde man da nicht eine solche Stellung einnehmen, wie etwa zwischen Feuer und Wasser? Daß ich nämlich den Polen nicht genehm und bequem wäre, daran ist nicht zu zweifeln; nun und falls ich in der Universität selbst keine Stütze fände? falls die allmächtigen H a u p t u. M ü l l e n h o f f etc. diese Professur schon a priori scheel ansehen? Ist es nur zufällig oder absichtlich, daß in der Aufforderung diese Professur als »für die slav. Sprachen und Literaturen« betitelt wird? warum wollte man den Ausdruck »slav. Philologie« nicht? Sie wissen, daß ich damit einen höheren Grad des inneren Werthes verbinde und die slavische Philologie so auffasse, wie etwa die indische und nicht als bloße Combination der Aufgabe mehrerer slav. Lectoren. Soll ich bloß russisch, polnisch, böhmisch, serbisch etc. vortragen oder die wahre slav. Philologie, worin zwar alles dies enthalten und dennoch das Ganze von einem höheren Standpunkt aus betrachtet wird? Rathen Sie mir nun, soll ich über alle diese Punkte erst vorläufig eine Aufklärung fordern oder ist das etwas selbstverständliches und von mir abhängiges? — Ferner ist noch ein zweiter Punkt. Falls den Infallibeln Berlins mit slavischer Philologie ernst ist, so müßten sie wünschen, daß auch in ihrer Academie den Publicationen auf dem Gebiete der slav. Sprachforschung ein kleines Plätzchen angewiesen werden würde. Wie steht's nun mit Hilfsmitteln? Ich fand in Berlin fast gar nichts in der königl. Bibliothek und anderswo wahrscheinlich noch weniger. — Zuletzt ist noch der Geldpunkt. Ich habe hier 3000 Rub. (dieses Jahr zufällig noch für 4 Studen Griechisch 900 R.) und es werden mir die österr. Dienstjahre gezählt, so daß ich bereits 13 Dienstjahre habe und nach 12 bin ich pensionsfähig, natürlich auf 1200! Davon ist nun in Berlin gar keine Rede, ja dort ist ja der etatmäßige Gehalt bloß 2300 Thl., obwohl »Erhöhung« nicht ausgeschlossen, wie man mir schreibt. Würden Sie es nun meinerseits für unbescheiden halten, wenn ich über das etatmäßige fordern würde?... Daß ich von h i e r fort wünsche, nun das versteht sich von selbst... Man weist mich im Schreiben auch an B o n i t z und A. W e b e r. Rathen Sie mir, an welchen von diesen Herrn mich zu wenden betreffs erwünschter Aufklärung. Es ist ja ein wichtiger Schritt, ich möchte nicht so weit und so oft umziehen, wie es die letzten Jahre geschah!...«

На ово моје писмо добих одговор, који је у Архиву XIV, № 17 наштампан, и то од 8 дец. 1873; у писму, које писах 21 дец. 1873 М и к л о ш и ћ у, долазе ове речи (под крај писма): »Meine F r a u wurde bis zu Thränen gerührt von der liebevollen Theilnahme, die uns Ihr theueres Schreiben kundgibt, und ersucht mich Ihnen dafür innigst zu danken«... У том писму јављам М и к л о ш и ћ у, што сам, деломице ваљда по његову савету, у тој ствари урадио. Ево што пишем: »Ich schrieb auch wirklich an Prof. W e b e r in Berlin... Seine Antwort lautet sehr günstig. Er schreibt wörtlich folgendes: »Zunächst ist Ihre Berufung auf den einstimmigen Beschluß der Facultät erfolgt, und zwar sind Sie ganz alleinig vorgeschlagen. Sie verdanken dies einfach

der Fürsprache von Prof. Miklosich. Um die Ansprüche der Polen handelt es sich hierbei gar nicht, sondern nur darum, um mit Ihren eigenen Worten zu reden, hiedurch »der slavischen Philologie im höheren, wissenschaftlichen Sinne eine Stätte zu gründen«. Weiter aber macht er mich aufmerksam auf die große Theuerung und fügt hinzu : »Was Ihre Gehaltsforderung anbelangt, greifen Sie ja nicht zu niedrig!« Sie sehen, hochverehrter Lehrer, Freund und Gönner, daß ich so ziemlich nahe kam dem Rathe, den Sie mir gaben, und als ich dann die oben erwähnte Antwort bekam, die einige Hauptbedenken befriedigend gelöst, schrieb ich vor zwei Tagen an dr. Ohlshausen, worin ich ihm mehr vorläufig als endgiltig die Bedingungen auseinandersetzte, unter welchen es mir möglich wäre dem Rufe zu folgen. Ich fragte ihn zunächst, ob es sich hier um eine o. ö. in Rechten und Pflichten allen übrigen o. ö. Professuren gleichgestellte Professur und um definitive Besetzung derselben handelt. Weiter forderte ich 3000 Thl. gleich dem hiesigen Gehalte (denn das Nebenfach, welches hier 1200 Rub. Honorar abgibt, kann nicht billigerweise in Betracht kommen) und zuletzt stellte ich als Bedingung, daß man die betreffende Bibliothek durch eine außerordentliche Dotation in Stand setze Slavica anzuschaffen. Ich begründete meine (für Preußen vielleicht zu hoch scheinende) Forderung nebst Hinweisung auf meine jetzige Besoldung noch damit, daß Berlin weit von den Centren der slavischen wissenschaftlichen Thätigkeit abliege und eine auf Quellenforschung gegründete philol. Thätigkeit selbst Reisen wie nach Petersburg, Agram, Belgrad etc. voraussetze. Ich hob dies absichtlich hervor, damit man im Ministerium vorauswisse, wie ich die Stellung des Slavisten in Berlin auffasse. Ein Slave als Slavist wäre dort ganz gewiß nicht auf Rosen gebettet, könnte aber nach meiner Ansicht durch ernste Auffassung seiner Aufgabe und consequente Verfolgung seiner Ziele zuletzt auf Erfolg rechnen. Selbstverständlich würde ich, die Annahme dieser Bedingungen vorausgesetzt, sehr lebhaft wünschen von hier fortzukommen; denn hier ist sowohl meine Lehrthätigkeit ganz unnütz angewendet (was heißt das Sanskrit und vergleichende Grammatik vorzutragen Studenten, die gar nichts griechisch und sehr wenig lateinisch wissen?) als auch die Lust zur literar. Thätigkeit abgestumpft. Wir haben hier einen praktischen Latinisten, der von der Philologie gar nichts versteht, einen Docenten fürs Griechische, den man in Österreich als Gymnasialsupplenten gar nicht brauchen könnte, einen russ. Philologen, der schon einmal geisteskrank war, und zuletzt den alten Grigorovič. Was ist das für eine wissenschaftliche Umgebung? Ich bin schrecklich isoliert! Dennoch bin ich mir sehr wohl bewußt der vielen Schwierigkeiten, mit denen ich in Berlin zu kämpfen hätte« и за сваки случај молим његову потпору. Једно писмо Олсхаузеново од 10 фебр. 1874 расправља већ са мном питање новчано и потребу набаве за библиотеку словенских књига. Пруско је министарство обичном својом одрешитошћу на сва моја питања одговарало тако тачно и јасно, а бих ја могао био у брзо ствар решити, и то свакако са да — јер

тко да не воли у Берлину предавати своју науку него у Одеси не по срцу компаративну граматику ?! — да није у исто време искрсло једнако питање о загребачком университету, што је мене довело у велику неприлику. Још у октобру 1873 (25-ога) писа ми Зоричић о ненаданој смрти Дежмановој и о томе, да се бирократи à la Долхоф к питању о отворењу загреб. университета године 1874 односе са великом скепсом; чак и он каже: »Ali što će reći na to braća Magjari? neće li naći povoda da zaključci ovi (т. j. хрватског сабора) ne dobiju sankcije?« Даљи течај ствари доказа овај пут, да Мађари нису стављали никаквих запрека, да су били бољи и увиђавнији него што су се многи у Загребу бојали и надали. За мене ипак било је на првом реду по хронолошком праву питање о Берлину. Мислим, да сам одмах након првог упита из Берлина налазио за умесно, да обавестим о томе — Срезњевскога. Овај ми посла 28 нов. (ст. ст.) 1873 овај одговор: »То что вы написали мнѣ о предложеніи вашемъ перемѣстить мѣсто службы, не могло быть принято мною равнодушно. Я васъ такъ уважаю и цѣню что не могу и не радоваться возможности улучшить вамъ свое положеніе и не скорбѣтъ, что вы хотите уйти отъ насъ. Но если ужь это должно быть, то конечно думать надобно не о Загребѣ а о Берлинѣ. Родной вашъ Загребъ не перестанетъ быть вамъ роднымъ отъ того, что вы будете жить не въ немъ, а такъ не далеко (по нашему, не очень далеко); а будущій университетъ загребскій едва ли можетъ васъ тянуть къ себѣ самъ по себѣ. Возможность переселиться вамъ въ университетъ берлинскій меня радуетъ и по тому что вы будете въ немъ, сколько знаю — первый славистъ, съ достоинствомъ носящій это имя, и поддержите въ немъ славянскую науку какъ должно. Только не ступайте въ воду не спросяся броду. Вы въ такомъ положеніи теперь, что можете желать, чтобы васъ искали и ожидать что бы васъ приняли не какъ ни будь; потребовать званія полнаго профессора а не чего ни будь ниже. Иначе, какъ бы потомъ и не раскаяться. Само собою разумѣется что мысль о Берлинѣ радуетъ и Сидонію Петровну. Не могу и я не радоваться надеждою видѣться съ вами чаще: самъ я Берлина не люблю, прусаковъ тоже, но будь вы въ Берлинѣ, то и я бы не миновалъ Берлина«. . .

После овога врло реално схваћеног писма од човека, којему сам ја био највећма обвезан, што сам могао постати университетским професором у Русији, могло се мислити, да је с моје стране ствар била одмах решена у корист Берлина; али ту су били по среди други обзири, тако звана imponderabilia, који у човечјем животу често одлучују против захтева хладног разума. То је и код мене изазвало подуже колебање. — Наша пословица каже »крв није вода«, успомене лепе младости проведене у Загребу, сви мили и драги мојега и женина рода, осећај неке дужности према оној земљи, у којој сам се родио, све је то привлачило срце и душу у Загреб. С друге стране хладно размишљање, подупрто аргументима тако оз људи као Срезњевски, а будимо искрени и нека таштина или

частољубље говорило је и одвећ на сав глас за Берлин! Нека о томе други изричу свој суд, ма и неповољно испао за мене. Ја ћу се ограничити на објективно излагање фактичне стране питања.

Најраније долази говор о загребачком универзитету и мојој особи код тога питања у писму братову (жупниковy) од 18 октобра 1873 : »Ja ti samo potvrdjujem da zbilja Mažuranić kaže mnogo dobre volje i eneržije te je ovaj čas sve njim zadovoljno. Za Te izrazio se govoreć ob universitetu odlučno da Te mora dobiti natrag, a Štrosmajer reče na primjetbu, da Ti ne bi možda htio odmah ili mogao doći ovamo iz zahvalnosti prema ruskoj vladi, da će sam ministru pisati koliko nam Te treba. Isti dan bio je u klubu razgovor o Hattali, koji se je Račkomu izjavio, da bi primio poziv u Zagreb te, ne znam što ćeš na to reći, pozdravljena je ta viest velikim oduševljenjem. Osobito Špun istaknuo je, da je ovo evropejski celebritet!« На овај случај као да се односи у писму Зоричићеву од 8 новембра 1873 ово место : »Kako me je himbenost njegova (мислио је Рачкога) prema tebi razžalostila, nemogu ti opisati, čuo sam to umah zatim što su tako mudro saborisali, nu jer toga nisam vjerovao, ne htjedoh ti prijaviti tu njihovu kukavštinu«. Ни мој брат ни Зоричић нису могли знати, да сам ја, управо ја сам, саопћио Рачкому да би Хаттала хтео у Загреб; ја сам дакако додао ироничку примедбу, да у Прагу неће нитко за њим плакати. Да сам ја умео боље оценити Хатталу него Рачки или Шпун, то је доказало потоње време, а Загреб могао си само честитати, што ипак није добио Хатталу.

Ја сам, сва је прилика, скоро након добивене из Берлина понуде о томе јавио мојима у Загребу, тако брату као и Зоричићу. У писму братову од 5. 12. 1873, којега сада више немам, био већ говор о Берлину : »Ne znam, jesi li dobio moj list od 5. o. m. te Ti opetovano pišem (то је било сада 23 децембра 1873), da su se onda naši ljudi (Rački, Mrazović i drugi) ljutili na nas (то ће бити на брата а може бити и на Зоричића), koji smo mislili da ćeš se možda odvažiti za Berlin, no danas mi reče Rački u saboru, da imaš pravo, ako ideš, jer je naša universiteta ondje, gdje je bila prije stvoritbe zak. članka o njoj. Evo dakle vidiš, da će se pomalo svi sprijateljiti s principom da »amor incipit ab ego«. Svatko neka radi kako misli da je najbolje«. А мој млађи брат, који се међутим преселио у Загреб (о томе ћу још говорити), писа ми 19. 1. 1874 ово : »Meni je ban Mažuranić upravo sada po Jurkoviću naložio da Ti odmah pišem. . . eto me da vršim banovu želju. On te dakle dade pitati i moliti da dodješ ovamo na universitetu, ujedno moli Te da odmah javiš i uvjete pod kojima bi voljan bio ovamo doći. On kaže, da bi to odmah službeno učinio, nu ne bi prije rado dok ne sazna od Tebe, bi li Ti voljan bio odazvati se pozivu, a čim to saznade, da će odmah službeni poziv odaslati. Za sada moli Te, da ako si što sa Berlinjani počeo ugovarati, da odmah svako dogovaranje pre-

kineš«. По хронологији, ако је ово било писано збиља 19/1 (а могло би бити и 12/1), тешко је саставити са речима, које су ми писане у писму братову од 10 или 20 јануара те овако гласе : »Sadržaj tvojega posljednjega pisma kazao sam J. Jurkoviću pak čujem da je već nekakov poziv od strane vlade na Tebe upravljen, kojim Te vlada moli da primiš profesuru na našem sveučilištu«. Ово није никако могао бити већ одговор на ону преко брата јављену ми поруку банову, већ нешто друго. Није чини се тачно било што брат писа као да је већ тада, почетком јануара, стигао какав позив на мене. Али било то овако или онако, данас као беспристрани судија нада свим својим корацима морао бих прекорити своју неискреност што сам био неодлучан сам а бацао одговорност на хрватску владу, желећи свалити са себе на њу неуспех договарања. Тко би могао био завирити у моју душу оних дана, опростио би ми бар један део моје неодлучности, где се борила љубав према домовини са захтевима научног напретка и интересима славистике, која ме мамила и вукла у метрополу немачке мудрости. Та и Срезњевски, неуморни радник на пољу словенске филологије, није се ни часак размишљао а да не изрекне, да ми ваља дати Берлину предност. То је требало одмах рећи отворено те прекинути свако даље дописивање и преговарање, али те смелости у мене онај час није било. Зато сам се скривао за пусте формалности, да тражим службени позив.[1]

Брат жупник писа ми 22. 1. 1874 : »Rački mi reče, da vidi iz tvojih listova da njekako na Zagreb mrziš. Ne znam po čemu to sudi, no ja mislim da mu zla savest taj sud podmeće. Inače mislim, kako sada kod nas stvari stoje, da ti ne bi žalio, ako se odlučiš u Zagreb poći. No ne mislim da je korektan način kojim te zovu. Meni reče Mrazović da ga je ban pitao, bi li ti išao ovamo ? On da mu je odgovorio : meni se čini da on čeka formalan poziv, a toj bi mu se ambiciji imalo zadovoljiti. Na to da ga je ovlastio upitati te preko mene, bi li ti poziv primio. To je bilo 17 o. m. Dva dana kasnije posla ban direktno te Karleku ne znam koga da ga uprosi, neka te moli, neka bi ti opisao uvjete koje stavljaš. Ja mislim da bi iza svega toga mogao ti pisati privatno samomu banu, a to bi bilo bez dvojbe njemu najmilije i zatvorilo bi vrata možda mogućim intrigam bilo sa strane koje mu drago. Da nam nisu nesrećom listovi propali, ti bi to sve već davno znao i mogao odgovoriti, no daj bog da bar ovaj ne ostane gdje na putu ili u Zagrebu. Ta nije moguće da kakav crni kabinet pravi neprilike našoj skroz nedužnoj korespondenciji.«

У писму братову од 8. 2 1874 има говор о том, што сам ја приговорио начину, да се приватни људи, као моја браћа и Зоричић, наметну за посреднике између мене и хрватске владе. Већ сам рекао, да нисам имао никакова права придавати толика значења форми, која би могла била ставити пре мене него хрватску владу

[1] Али в. стр. 247 и 248 (М. Р.).

у још већу неприлику, пошто сам и онако био више склон за Берлин него за Загреб. Ипак мој брат није хтео, из братске љубави, да мене осуди. Он пише овако: »Što se odgovora tvoga na moj list tiče, ja sam se takovomu i nadao te sam i Mrazoviću u prvi mah kazao, da mi se ne čini zgodno zvati te preko nas privatnih ljudi kao da nema hrvatska vlada svojih u službi ljudi, koji bi mogli to učiniti službeno. Žao mi je, što nisi dobio moga lista, u kojem sam ti svoje mnienje kazao, čim si mi spomenuo onaj poziv u Berlin. Veliš da ne imaš simpatija zanj, istina je, da je ne imaju ni drugi, koji ga poznaju, no simpatija možda bi se kasnije rodila, kad bi već živio u njem. Niemci su poznati kao ljudi jako uljudni, osobito prema učenim muževom. Medjutim radi kako misliš da je po vas najbolje. Budi uvjeren da bi mene i iskrene tvoje prijatelje usrećio da se vratiš u domovinu, no mislim da ni domovina ne može od jednoga tražiti sve žrtve, a drugom sipati bez zasluge u krilo odlikovanje, plaću i čast. Dodjete li u domovinu, ni sjenka neporazumka neće nikada kaliti ni mutiti naše ljubavi, jer bismo se uviek spominjali koliko nam je tužno bilo, kad smo se ovako iz daleka morali pozdravljati. Natuknuo si mi skupost Račkovu, no nije samo prema tebi takav, kad god se sastanem s Brusinom, ne može mi se dosta nanj natužiti«.

Кад је Богишић дочуо о мојем позиву у Берлин, написа ми 20. 1 1874 из Дубровника: »Kad dobih vijest za Vas veoma častnu i koristnu iz Zagreba, da Vam je najme nugjena katedra slavistike u Berlinu, koliko sam se ja tomu obradovao, možete si i sami predstaviti, pa Vi primili ili ne primili«.

Овако је стојало питање о да или не пре но што је учињен ма какав корак службеног значаја са стране хрватске владе.

Почетком године 1874-е, т. ј. 12/24 јануара јавио сам Рачкому, да ће преко брата добити нешто грађе за »Старине«; то је оно на чему сам радио у Прагу преко лета г. 1873-е. Ту га питам: »Može biti da Vama nije mnogo do njih (т. ј. до мојих чланака) stalo. Ja Vas uvjeravam da ne bih bio ni najmanje uvriedjen, kad biste mi rekli, da imate za tamošnju publiku i tamošnje nazore što prečega. Ja sam u tu stvar vrlo mnogo vremena i truda i ako Vas je volja troška uložio; rado priznajem, da rezultati nisu prema potrošku sila na to upotrebljenih, ali kako meni lebdi pred očima »historija sredovječne južnoslovenske literature« nisam mogao ne kosnuti se svih tih pitanja, kojima je svima zadnja misao — osvietliti literaturno značenje srednjih viekova našega juga i njegov upliv s jedne strane na — Rusiju, s druge na narodni život. Ja znam da za sada tomu nema toliko prijatelja u Hrvatskoj niti u Srbiji, koliko ovdje u Rusiji, zato i opet ponavljam, ako mislite da je toga za vas odviše, ja ću drage volje uzeti natrag te ovdje štampati«. Овде ћу јоште додати из истога писма малу жалбу ради хонорара, за карактеристику тадањих односа а и погледа на ствар мојих најбољих пријатеља: »Što se tiče mojih honorara, to Vi držim znate da dosele nigda nisam honoraru za volju ništa radio, ako i nisam nerado honorar primao. Ali meni se jednako

na žao daje, da baš meni može se takova šta dogoditi. Koliko sam ja toga tudjih stvari badava ispravljao i nisam nigda tražio honorara, a g. Daničić uzevši 5 for. od arka poredio je moj posao s Kukuljevićeviem, na čemu mu jako mala hvala. Ja molim dakle da se u razredu konstatira, na osnovu kojega zaključka mogaše se meni kod izdanja Dimitrovića ustegnuti 5 for. po arku? Samo za ono što je na arku 7-om može sebi g. Daničić prisvojiti čest honorara, jer je ondje zbilja poredjivao jedan rukopis, kako se i u predgovoru kaže. A za predjašnjih 6 araka ja ištem ili odredjenu podpunu nagradu (po 15 for.) ili ne primam nikakve«. Овога се питања коснуо Рачки у писму од 10 јануара 1874 : »Glede honorara za Dimitrovića znate da je Daničić u mojem odsuću t. j. za mojega putovanja po Dalmaciji uzeo kod Šlosera 5 for. po arku u ime korekture. Tiem preostaje za Vas samo 10 for. po arku. Ja dakako ne smiem više izplatiti a niti je ono učinjeno u mojoj prisutnosti. Kada Vam akademija ujedno s honorarom za »Starine«, ako ste voljni dotle čekati, ovo javi, izvolite poslati svoju primjetbu«. Занимљивије је што долази сада у писму Рачкога гледе университета, али ту морам из мојега писма нањ од 17 дец. 1873 исписати ово : »Nu ja sam rad i za prošlo čestitati Vam i za prekrasnu besjedu koju izrekoste u svečanoj sjednici. One Vaše biser-rieči trebalo bi da si duboko usade u srce svi obrazovani Hrvati i Srbi. Da, nema sumnje da će to obrazovani i učiniti, tek da je žalibog takovih jako, jako malo. Tomu je najžalostnije svjedočanstvo što je Vas onom prilikom tako malo publike slušalo. Liepe li mi utjehe i nagrade, liepa ploda za petogodišnje djelovanje! A da nam je znati, koliko je Hrvata pročitalo bar dio spisa izdanih dosele Jug. akademijom! Tko je ipak tomu kriv? Publika ili mi književnici? To bi bilo jako važno znati. Nu to još nije tako važno, akademija i onako radi više za budućnost nego li za sadašnjost. Ali čini se, da mrtvilo ne vlada samo naspram akademiji nego i naspram svim ostalim pojavom duševnog života. Kako ipak »Vienac« stoji? Da li je i materijalno tako slab, kako je kukavan po sadržaju? Nemojte me zaboga izdati nikomu, ali ja držim da je nehajstvo njegove redakcije već dotjeralo do krajnosti! Ne bi li akademija, kako se sada mladjim silama poštapila, prihvatila se nekakva širega, ako i akademičkoga poduzeća na korist šire publike? Ja držim da monstruozni naslov : filosofičko-pravoslovni podnosi sve što samo hoćete unj uložiti. Šteta što ne uzeste u svoje krilo i Šenou. A kad će Pavić doći u Zagreb? Zar srce Trnskoga bije samo za dragoga Petračića? Dao bog te se ja prevario, ali držim da bi Vam Pavić bio puno potrebitiji. Ili je on možda u nemilosti kod Krestića? U Hrvatskoj je sve moguće, ona će doskora zaslužiti ime zemlje čudesa! Što zakasnih s Pottom žalim, jer bi akademiji bilo služilo na čast da se je sjetila zgodnoga momenta. Ako možete uvažiti moju želju da se nova ćirilica popuni znacima ıa ıe ѧ ѫ ѩ ѭ ъı ѹ ѡ u є, ne odlažite dok ne bude prekasno«. Сада долази ово (нешто сам изоставио о Starinama, о хонорару за Димитровића) : »Jeste li čuli

što mi se iz Berlina nudja? profesura slovenskih jezika. Ja držim da ste Vi toliko realan te se neće Vama zgroziti, ako Vam reknem da bi moglo biti da ja onamo podjem. Budite uvjereni, da ako to učinim, neću imati na umu svoju materijalnu korist (ja imam ovdje sada 4200 rubalja!), već svoj i svojega predmeta znanstveni napredak. Zato hoće se 1-o sredstva književna, kojih ovdje nema toliko koliko u Berlinu, 2-o sfera znanstvenih ljudi, kojih takodjer ovdje malo ima. Ja bi u Rusiji htio biti ili u Moskvi ili u Peterburgu, jedno i drugo nije moguće iz raznih uzroka — zašto dakle da ne idem onamo kamo me zovu na moju katedru, t. j. na slavjanske jezike? Ja ću iz Berlina isto tako raditi za našu akademiju kao odavle, još više, a opet bit ću izvan kruga, u kojem zavist i jal prvu rolu igraju. Tim načinom dobiva Hrvatska jednu naučnu silu više, a što ja uradim iz Berlina, bit će naspram takovih neznalica ili kukavica à la K r e s t i ć posvećeno nimbom znanosti njemačke, kojega, kako se iz Vašega čak primjera najbolje vidi, hrvatski besmrtnici u njegovim očima nemaju. I tako ja se nadam, ako bih zbilja išao u Berlin, da Vi mojega koraka osuditi nećete; a što će govoriti razne mile lale, za to me nije briga, kao što me nije briga za razne uštipke, koje sam mogao slušati i čitati dok bijah ljetos u Hrvatskoj. Smiešno je koriti mene za to što se odazvah pozivu koji je bio isto toliko težak za mene koliko častan za onu sferu iz koje izidjoh, kao što je još smješnije hvaliti druge što ne odoše iz domovine, kad se zna da ih nije nitko nikamo zvao. Ipak molim Vas, mislili Vi o tom kako mu drago, da ne iznosite toga u javnost. Da mi hoćete svoju misao saopćiti, bilo bi mi vrlo drago«.

На ово моје писмо има одговор Р а ч к о г а у писму од 10 јануара (гл. нешто веħ спреда): »Prije vašega pisma bio sam dočuo, da ste u Berlin pozvani, i što taj ovdje obće poznati glas nije došao u novinstvo, uzrokom jest vaša želja. Ovo je pitanje li vašega osobnoga uvjerenja, pa u sebi takove naravi da vam ne mogu ili pravo rekući ne usudjujem se ni svoje misli saobćiti, za koju me vaša dobrota upitala. Moja a i svih iskrenih rodoljuba želja bila je jedina ta, da se na naše sveučilište, kada se ovo prije ili poslie otvori, vratite, kojemu bi zaisto bez laskanja uresom bili. Ali ta nam želja sve to više izčezava, jer nam se podloga nje sve više otimlje izpod nogu te uslied toga gubi se i nada. U ostalom uvjeren sam, da ćete nas se sjećati, bili u Rusiji ili Njemačkoj«.

Још у једном писму из Загреба, које би по реду ишло ниже, дне 26. 3 1874 бави се Р а ч к и питањем: Берлин или Загреб, онда кад је с моје стране ствар веħ била решена (то сведочи писмо М и к л о ш и ħ е в о, Archiv XIV бр. 19), јер сам ја М и к л о ш и ħ у 24. 3 веħ јавио ово: »Vielleicht haben Sie bereits durch andere erfahren (denn fama volat), daß ich mich endlich nach vielem Hin- und Herschwanken entschlossen habe dem Rufe nach Berlin Folge zu leisten. Ich fühle sehr lebhaft die vielen Schwierigkeiten, mit denen ich zu kämpfen haben werde. Doch ein Kampf im edlen Sinne des Wortes, d. h. im gegebenen Falle die Bekämpfung vieler Vorurtheile hüben

und drüben, das stärkt ja die Kraft des Mannes. Und dann man hat ja doch in Berlin eine ganz andere Sphäre als in Odessa.« Пре Миклошићева писма у Архиву [XIV] под бр. 18, дакле пре 10 марта ваља уметнути ово моје без датума писмо, што га писах за цело из Одесе: »Ich halte es für meine Pflicht Ihnen mitzutheilen, wieweit meine Correspondenz mit Berlin in bekannter Angelegenheit gediehen ist. Auf meine Bedingungen konnte man nicht eingehen, obwohl man sie berechtigt fand. Allein aus dem Schreiben Webers ersah ich, daß man statt 3000 mir 2800 Thaler bewilligen würde. Diese Differenz ist nicht bedeutend, aber hinter derselben birgt sich ein viel bedeutender Sinn. Wie mir nämlich dr. Ohlshausen schrieb und Prof. Weber es bestätigte, so reicht unter 64 Professoren Berlins nur bei 4 der Gehalt = 3000, bei den meisten dagegen bleibt es hinter dem zurück, was man sogar mir bereit wäre zu bewilligen. Ich lege auf diesen mir früher unbekannten Umstand ein sehr großes Gewicht. Ist es nicht zu befürchten, daß ich durch diese quasi begünstigte Ausnahmsstellung gleich von vornhinein den übrigen Professoren gegenüber in eine sehr schwierige Lage versetzt werden würde? Nun tröstet mich Weber so zu sagen, indem er mir schreibt: »Sie thun übrigens auch für alle die Collegen, die geringer besoldet sind, ein gutes Werk, wenn Sie kommen, denn wenn die Regierung sieht, daß sie allen Professoren, die sie von außen herbeiruft, ein hohes Gehalt geben muß, wird sie von selbst allmählig dazu kommen auch diejenigen besser zu stellen, die sie schon hat«. Aber mir kommt es so vor, daß sich auch aus diesen Worten eher Unannehmlichkeiten für mich als etwas angenehmes heraus deuten ließe. Sind Sie nicht auch dieser Ansicht? Ich glaube, man soll sich ebenso wenig wünschen beneidet als bedauert zu werden. Ich schrieb darüber auch dem Dir. Bonitz; ich wollte ihn eben fürs letzte Treffen behalten, von dem ich glaube bald Antwort zu bekommen. Wie ich ihn kenne, dürfte seiner Ansicht ein sehr großes Gewicht beizulegen sein, da er die Verhältnisse der Berliner Universität gewiß sehr gut kennt (wird er nicht an Stelle Haupts treten?) und doch bis jetzt wenigstens über den Parteien steht. Sonst müßte ich mich nach den Briefen Webers und Ohlshausens sogar rühmen damit, daß man scheint dort sehr zu wünschen, daß ich nach Berlin käme. Ich dagegen, um Ihnen aufrichtig zu sagen, habe fast Angst mich zu entschließen. Bin ich denn wirklich der wahre Mann dafür? Erwartet man nicht von mir ganz was anderes, als ich es im Stande wäre zu leisten? Warum sollte man nicht eher Leskien oder Joh. Schmidt oder Nehring etc. berufen? Auch ist die politische Lage Preußens derart, daß man wirklich sich besinnen muß in die Garde Bismarcks zu treten! Ich kann mir denken, was die slav. Publicistik dazu sagen wird, wenn ich mich sollte für Berlin entschließen jetzt, wo es sich eben um die Agramer Universität handelt. Ich wurde ja sogar bereits aufgefordert mich zu erklären, ob ich nicht dorthin gehen wollte. Ich bin wirklich in einer sehr schwierigen Lage! Und doch zuletzt, auch hier ist man nicht ganz gleichgültig, ja man

läßt sogar meine hiesigen Collegen fühlen, daß ich meine Aufgabe ganz anders auffasse denn sie, so daß sie gar nicht weinen werden, wenn ich fortgehe und ihre Ruhe und Unthätigkeit nicht weiter störe. Merkwürdigerweise freut sich auch Sreznevski, wenn ich mich entferne und seinen Söhnen, wie es scheint, aus dem Wege gehe. Was soll ich thun? Das bequemste und sicherste wäre es jedenfalls in Odessa zu bleiben — aber dann bin ich für die Wissenschaft so gut wie verloren. Denn wenn ich selbst mich nicht beklagen könnte, was die wissensch. Hilfsmittel anbelangt — ich habe ja in dieser kurzen Zeit auf 2000 Rub. sprachwiss. Werke angeschafft, — so ist doch sowohl die wiss. Thätigkeit in einer so wenig anregenden Umgebung wie gelähmt, als auch die Publication des wirklich zu Stande gebrachten so elendlich, daß sie fast gar nicht beachtet wird. Ist ja doch Odessa alles eher denn eine Universitätsstadt. Nun Agram habe ich auch schon genug. Nichts zieht mich dorthin. Man weiß ja auch nicht mit wem man dort zusammenträfe. Etwa gar mit Hattala? Sie sehen, Hochg. H. Prof., meine schwierige Lage. Ich darf nicht sagen, rathen Sie mir, da ich weiß, daß dies eben sehr schwierig ist. Doch wenn Sie mich auf dies oder jenes aufmerksam machen können, unterlassen Sie es nicht mir beizustehen. Sie haben ja Erfahrung und Menschenkenntnis, von ihrer hohen Stellung herab erscheint Ihnen manches in einem ganz anderen Lichte denn mir in diesem Krämer-Winkel!« (Нешто што амо не спада испуштам). О Даничићевој Историји облика казао сам већ овде Миклошићу моје мишљење овако: »Ein sehr reiches Material, macht ihm wie gewöhnlich neue Ehre. Nur hätte er nach meiner Ansicht die höchst hypothetischen indoeuropäischen Casusformen etc. nicht überall an die Spitze stellen sollen, sondern, so wie Sie es thaten und wahrscheinlich in der neuen Auflage ebenfalls thun werden, sie in einem Excurs zusammen stellen.« Под крај нуђам му чаја. На ово писмо долази Микл. одговор под бр. 18 у Архиву [XIV]. За чудо у читавом писму, да у опће у преписци са Миклошићем, нигде нема говора о Загребу; ово је питање остало расправљано само између мене и мојих рођака, који су у најбољој накани много целу ствар замрсили, и некојих пријатеља, — озбиљних трезних међу њима било је мало. Код хрватске владе није све глатко ишло, онде бирократска непогрешивост почини једну погрешку послав ми 1 (13) февр. 1874 овај телеграм: »Cr. Landesregierung in Agram an Universitätsprofessor Dr. Ignatz Jagić Odessa. Wären Sie und unter welchen Bedingungen geneigt eine Professur für slavische Philologie an der neu zu eröffnenden Universität in Agram anzunehmen? Einer möglichst baldigen Aeusserung wird entgegengesehen«. Овај телеграм има своју смешну историју. Руски чиновник прочита моје презиме по француски Жажик, и када телеграм дође у университет, отправи га »швајцар« (портир) назад, јер да такова професора нема. Истом кад се по други пут врати, досети се наш портир, да би то могао бити ја те ми уручи телеграм. У њему је било све што је требало доста разговетно казано, и ја данас радо признајем

да нисам имао никакова узрока приговарати, а ја сам то ипак учинио. Пре свега на телеграм нисам одговорио ни телеграмом[1] ни писмом, лако да сам у необичној форми питања телеграмом наслућивао неку као жељу хрватске владе, да договарање остане без успеха, може бити да ме и онај поступак Рачкога због Хаттале нешто озловољио. Свакако признајем, да сам на онај телеграм дужан био јасно и тачно одговорити, чега нисам учинио, колебајући се, како рекох, у мислима и осећајима између Берлина и Загреба. Чини се, да је моја неодрешитост и у Загребу изазвала две струје, једну повољну мени, која је под сваку погодбу хтела да дођем у Загреб, и другу скептичну, која још није заборавила на догађај од године 1870. Што сам ја у фебруару писао о тој ствари брату, не памтим више; он ми одговори (21. 2): »Upravo sam našao na pošti tvoj list, pročitah ga i odgovaram ti, da ću odmah u ponedjeljak k banu te ti što prije odpisati potanko cielu audienciju. O tom telegramu znam da ga je dao poslati sam ban, dakako nespretno dosta«. Ја сам дакле преко брата жупника добио ту обавест, да је онај критици подвргнути телеграм био послан по налогу банову, имао сам се дакле измирити са необичном формом и не тражити нових доскочица. Мојему немужевному поступку много је допринео одзив мојих најближих људи у Загребу. Зоричић писа ми 28 фебр. 1874 : »Berlin za nas malo simpatije imade pa da je izmedju Berlina i Odese samo odlučiti, tada bismo mislili da vas više za Odesu kano neka sudbina veže, a mnogo nam je teže svoju za Zagreb reći. Ne treba mi na dugo izbrajati kako bi nas dvoje najsretniji bili da vas uza se imamo, ali s druge strane opet plaši nas ta misao, kako bi ovdje više nego igdje mogućnost nastati mogla da budeš nespokojan. U nas se je politička situacija ponešto na bolje okrenula, ali nipošto ljudi, akoprem su se i mnoga lica izmienila. Čini mi se da imade od onih koji veliku rieč vode premalo takovih, koji bi bili duhom sveobće svjetske obrazovanosti zadahnuti. Junaci na jeziku sveudilj su još važni ljudi, a skromni radnik on je za to da radi, pa napokon ako mu sreća posluži možebiti će se tko naći da mu poput Molnara nekrolog u latinskih stihovih napiše. Rekoše mi, da su se slavisti Krek iz Gradca i Geitler iz Praga vladi za profesuru ponudili, a i to sam ali samo iz neopranih ustih Matkovićevih čuo, da su se kod vlade tomu čudili, pače i srdili da im se na tolike poruke ne oglasuješ. Dosta sam se tomu srdio, što je kod vlade Torbaru rečeno, da mi rekne, neka ti pišem i ujedno te pozovem, da se izjaviš, jesi li voljan profesuru primiti, a onda da će ti formalni poziv učiniti, kada se izjaviš. A kad sam Torbara pitao, zašto to tko od vlade ne piše, reče mi da će se preko mene stvar brže riešiti, nego li da se službenim putem pokuša«.

Нека се чује и Даничићев глас, који није сасвим одобравао мојег кунктаторства. Он ми писа 3. 3 1874 из Београда међу осталим ово: »Meni su iz Zagreba poodavno pisali da su zamolili dra-

[1] Али в. напомене на стр. 245 и 248 (М. Р.).

goga našega Peru [Zoričića] da te zapita bi li došao u Zagreb i da je to privatno pitanje, iza kojega bi došao pravi službeni poziv, ako bi tvoj odgovor na privatno pitanje bio povoljan. Ako je tako bilo i ništa drugo, ja u tome ne bih nalazio uvrede. (Нисам је чини се налазио ни ја, већ само неко неповерење, које је могло бити и неоправдано.) Ali bilo kako mu drago, ja mislim da bi najbolje za sve nas bilo da dogješ u Zagreb. Ako to ne bi mogao, onda bi opet za sve nas bilo bolje da dogješ u Berlin nego da ostaneš tu. A i sam veliš da su uvjeti vrlo povoljni. Zato ja se ne bih ni malo premišljao. Ali ponavljam da bi našemu narodu najviše koristi bilo, kad bi se vratio u Zagreb. Ja znam a i mogu misliti, da u Zagrebu ima nezgoda, ali njih ima svuda«.

За даље мислим, да је течајем месеца фебруара ствар мировала, али у марту око половице било је напокон уговорено са Берлином, да ћу онамо. Јер ми је Даничић 12/24. 3 1874 послао већ ово честитање: »Mili i dragi prijatelju! Ne mogu iskazati, kako me je obradovalo tvoje ljubazno pismo od 5/17 o. m. koje juče primih. Srećan ti bio polazak u Berlin: i da bog da da budeš zdrav sa svima svojima i zadovoljan, a za nas je, kako sam ti već i pisao, bez sumnje mnogo bolje da se oniem baviš što te ondje čeka, nego sadašnjim poslom. Kad sam ovieh dana čitao u Obzoru, da si dobio orden, pobojao sam se da te ne zadrži to, t. j. značenje koje mislim da to ima. Zato ne imah baš volje da ti odmah čestitam, i milo mi je što se uzdržah te ti sada s većom radošću čestitam.« Бићу од прилике у исто време јавио и у Загреб, да је договор са Берлином свршена ствар, јер мој млађи брат у писму од 22. 3 говори о телеграму који је од мене стигао у Загреб, и ако се не каже на кога. Брат ми пише: »Ja sam i sâm očekivao da će se usljed tvoga brzojava, za koji sam čuo odmah drugi dan, naši ljudi u dvie partaje podieliti : pro et contra, nu tomu nije tako, svi su proti Muhiću i Jurkoviću razjareni a čudnovatom kombinacijom dovode ovoga u savez sa Veberom. Dakako da imade i vladina stranka za sebe ljudi à la Matković, Divković, dr. Malec recte mulec, Lorković itd., no kod ove dvojice bio je to samo prvi izliv razjarena srca, na koj sam žalibože baš ja morao nadoći. Mogu ti kazati da onaj dan u kavani nije bio drugi razgovor nego o tebi i to tako žestok, da je dr. Marković u prisutnosti Jurkovićevoj zaviknuo da tomu nitko drugi nije kriv, nego »naš pljesnivi nastavni trifolium«. Obzor je malko samo pokušao štrbenknuti, jer se ta silna junačina jako stisnula; ele Narodne Novine pod šifrom B (Brestjenski ili Blaž Lorković) spjevale su dugački hvalospjev Muhiću, koga ću sada potražiti te izrezak ti poslati. Jedini se je raskuražio Šenoa te u jučerašnjem broju Vienca piše ovo: »Hrvati ponose se punim pravom znamenitim jezikoslovcem Vatr. Jagićem, članom naše akademije i profesorom slovenskih jezika u Odesi, jer si je Jagić stekao dično ime u učenom svietu. Da u zadnje doba čini mu berlinska vlada sjajne ponude da ga steče za svoje sveučilište. Ne sumnjamo ni najmanje, da je svaki

rodoljub uvjeren, da se hrvatski jezik i povjest hrvatsko-srbske knjige najbolje predavati mora na hrvatskom sveučilištu. Mislimo da nam naš materinski jezik i njegovu knjigu ne može predavati nego domaći sin a ne kakav drugi strani učenjak, makar i slovenskoga poriekla bio, jer bi to za nas najveći testimonium paupertatis bio. Znamo da je Jagić glava pripoznata i hvaljena u cielom učenom svietu. Šta bi dakle iz svega toga sliedilo ? Po svoj prilici to, da bi se Jagić za naše sveučilište dobiti morao. Sada čujemo, da su se dogovori sa Jagićem razbili ne zbog prekorednih zahtieva, ne zbog nerodoljublja Jagićeva, već zbog toga, što se s neke strane propustilo ozbiljno i neposredno dogovarati se s Jagićem te se dalo razpitivati po petom šestom čovjeku, dok je pruski ministar nastave udvorno molio neka dodje u Berlin. Čitali smo neki dan pismo vrlo čudnovato (брат је додао, да је то било неко моје писмо) i srdce nas je pri tom zaboljelo. Svakako molimo da se dogovori obnove, ser se nadamo da nije sva nada izgubljena, a nedomaći čovjek, makar bio i Slaven, nije za profesora hrvatskoga jezika na hrvatskom sveučilištu«. Tako Vienac, a Mažuranić čujem da se pred Muhićem vrlo nelaskavo izrazio toga radi, što je vlada s tako lahke strane svoj zadatak shvatila te rekao : 10 Kreka (tvoj zamjenik) ne nadomještuju jednoga Jagića. U ostalom ne začudi se, ako za koje vrieme dobiješ silnu adresu sa mnogobrojnimi podpisi što ju je pokrenuo po svih gimnazijah Smičiklas Tade.« Овде би сада на реду било писмо Рачкога од 26. 3, које сам уврстио даље на стр. 250.

Колико је било истине у том наклапању, нисам ни тада распитивао, камо ли би знао данас. . . Занимљиво је свакако, да су се већ тада проносила разна имена, као Хаттала, Крек, Гајтлер, док се са мном осим оног телеграма није још нитко упуштао у договор. Да би се могла провести праведна критика не само над мојим поступцима, већ и над господом бирократима тадање владе, било би врло умесно знати, тко и како је водио договоре са Хатталом (ваљда Рачки ?), са Креком и т. д. Знаменито је свакако, да истом сада, како се чини под притиском једне партије јавнога мишљења, дође мени један службени допис са потписом Мухићевим од 29 марта 1874, кад је већ са Берлином била ствар свршена. У врло уљудно састављеном допису има чак апелација на мој патриотизам, што је мој положај знатно отеретила, јер је опет и код мене стало говорити срце. Допунићу ситуацију још једним телеграмом од 31 марта 1874: »Professeur Jagie (sic). Odessa. Université. Adresse des Exstimateur (sic) envoyié. Souvenez vous de la pauvre patrie, laissez Berlin, venez. Senoa. Marević (sic).Simiciklas (sic).« Тиме би навештен долазак једне адресе, о којој ми је већ брат писао. Још осим тога написао ми жарким речима писмо Мишкатовић (27. 3. 1874), које заслужује да се овде уметне : »Zagreb 27. 3. 74. Dragi prijatelju ! Kada se je izpunila najtoplija želja narodna te je vlada sa saborom prešla na osnivanje našega sveučilišta, nije nitko mogao pomisliti a kamo li vjerovati, ja pako najmanje, da

bi se naše sveučilište otvorilo bez Tebe. Mene je samo strah bilo da li Te upravo carsko susretanje od carske vlade neće moralno za Odessu i Rusiju u obće privezati. No čuvši da se i Berlin s tobom dogovara, umirim se držeći sigurno da ćeš doći u naše krilo. Na jedan put raznesu se po Zagrebu glasovi, koji su i do mene doprli, da si Ti mahnuo rukom na Hrvatsku i njezino sveučilište i to radi što ti ja znam kakve nespretnosti i neuljudnosti naše vlade, koja da ti nije pisala i kako valja ponudila profesorsku čast i dužnost. Vlada naša, hoću da rečem Mažuranić i Muhić, koji te iskreno žele imati za ures i pošten glas našemu sveučilištu, radili su u istinu nedotupavno i nespretno, napustiv s Tobom u pregovore sve druge u Zagrebu ljude, samo da pomute inače čistu vodu Tvoga jasnoga odnošaja prema našemu sveučilištu. No Ti poznaš Mažuranića i Muhića te moraš više ljubiti kulturni napredak našega naroda nego od njih tražiti pravilan postupak i uljudnost. A u ostalom velim Ti po duši, da je Tvoj brat Dragutin, možda voleći da Ti ostaneš tuj ili predješ u Berlin, nego da dodješ u Zagreb, gdje koju poruku sasvim drugčije izvrnuo, nego li je ovdje rečena i izporučena. Mažuranić, želeć Te ovamo a ne moguć vjerovati da bi Ti igdje volio tvoje sile oplodjivati nego ovdje, gotov je s predlogom za prvih osam profesora, samo je Tvoje mjesto još pridržao izgovarajući se pred carem, da s Tobom još nije pregovora dovršio. Tko god ti drukčije uzpiše ili koji god su prividni razlozi, da možeš izvoditi drugčije, vjeruj samo jedno : kao što svi mi Tvoji iskreni prijatelji i štovatelji, tako i Mažuranić i Muhić žele, da Tvoju silu zadobijemo, bez koje i ne vjerujemo da sveučilište može se započeti. Čujem, ali ne znam pravo, da te Šulek odgovara, a Rački više odgovara nego li nagovara. Ako je ovo istina, nijedan ovih ljudi nije ni Tebi ni domovini prijatelj. Šulkov jezik i malkontentnu ćud, punu grizkanja i zanovetanja, poznaš već davno i što god govori, krivo govori. Recimo da nisu zbilja mnogo vriedni ljudi koji na kormilu stoje, zar je to razlog da drugi rodoljubi ne stupe na ono mjesto, kojemu su svojimi sposobnostmi dorasli te mogu za narod koristno djelovati? Što Rački misli, zašto i on ne prima profesure, ja se pravo domisliti ne mogu, no Tebi je poznato već od prije, kako u nas inače zaslužni i valjani ljudi rado sabiru i pletu koterijice ne imajući osjećajućega srdca i orlovskoga pogleda na cjelinu, koja je neprijatelj koterijskomu biću, jer se najvećemu vriedu od njega bojati mora. Ne slušaj, tako Ti boga i majčine ljubavi, takovih savjeta, povedi se obzirom na potrebe naše kulture, povedi se za svojim srcem, koje Te jamačno medju nas upućuje i promisli dobro što će nam sviet posve pravedno reći, da oni muževi patriotični neće da pomognu našemu sveučilištu, koji bi vladi i saboru prigovorili izdajstvo, da nisu zakona donieli bojeći se da valjanih učiteljskih sila neće biti. A koja sramota i opasnost od Magjarona, ako nam sveučilište ne uzmogne smjesta! koja šteta za narodnu revnost, za narodnu prosvjetu! Naravno budi pripravan na borbu i neće Ti biti udobno kano u Odesi ili bi Ti u Berlinu bilo ; no u borbi širi se snaga muža. Ti ćeš od Muhića do-

biti pismo, onda mu naznači svoje uvjete, pa ako malena Hrvatska i ne može sjajno nagradjivati, kano velika Njemačka i Rusija, moći će i biti će voljna da namiri pristojno Tvoje potrebe... Dodji, dodji, prijatelju Vatroslave, nema nas i onako mnogo, da složno i bratinski prionemo uz posao za eksistenciju naroda. Pozdravljam Tebe i Tvoju porodicu i veliku Rusiju. Tvoj vjerni pobratim Jos. Miškatović.«

Ово врло срдачно и разборито састављено писмо као и адреса од 27. 3. 1874, која је истина носила тек својих 60 потписа те патриотским речима понављала једну мисао: Дођите у домовину — то обоје заједно није остало без неког утицаја на моје мишљење. Иако је мој договор са Берлином био приведен крају, опет сам молио да се моје именовање не огласи у Reichsanzeiger-у. Држао сам за дужност, да на допис Мухићев нешто одговорим. Већ у писму Зоричићеву од 11. 3 1874 налазим ове речи: »Mogu Ti javiti, da se u vladi srde ili dive tomu, što Ti niti na poručke niti na iste telegrame (био је само један!) od zem. vlade ništa ne odgovaraš niti se ne odvažuješ«... Опет у писму од 14 априла 1874 (мојој жени) долазе ове његове речи: »Ovdje o Jagićevoj odluci za Berlin sa svih stranah prigovora. Prije sam ga opravdavao pred napadači, a sada kad vidim da su ljudi ludovi, kojim je pun gubac domoljubja ali činom su nitkovi, ništa više ne odgovaram. Kada bijah čuo, da mu se adresa spravlja, odgovarao sam od te ludorije, veleć ljudem: ta nije Jagić diete da ćete ga liepimi frazami prisiliti da vam za volju svoje odluke mienja. Akoprem je moja antipatija protiv Niemcem velika, ipak moram Jagiću pravo dati, jer sam iz dna duše uvjeren, da za sada bar ne bi ovdje zadovoljan i spokojan bio«... Мени је за чудо, што у хрпи писама не могу наћи документа или потврде за моје памћење, које ме надам се не вара, да сам ја на допис Мухићев напокон пристао, да у место 3000 рубаља добијем у Загребу 3000 фор. плате, али да сам ставио погодбу као conditio sine qua non, да ми се броје све године службе тако одеске како све загребачке и на гимназији и у Академији, једном речи непрекидна служба од октобра године 1860-е[1]. У плати да бисмо се били лако сложили, али на урачунавање загребачких година службе да влада није смела да пристане, јер како се изразио прави »граничарски« бирократ Живко Вукасовић, тко је једном био отпуштен из службе, тому се године службе не могу урачунавати. Не могу рећи, да ли је то тако казано само у приватном разговору или се збиља на томе разбило договарање, исто као што не памтим, да ли је она моја понуда гледе плате учињена само усменом поруком преко Зорићића или сам о томе дао какову писмену обавест Мухићу. За мене је ствар имала бити коначно решена оглашеним именовањем за професора берлинског университета у априлу (17-ог) 1874;

---

[1] Међу актима Земаљске владе у Загребу нема никаквог Јагићева одговора на владино писмо од 29. III. 1874; биће дакле да је Јагић само приватним путем постављао своје увете који су истим путем и одбијени (М. Р.).

од тог последњег рока напред не би имало бити о мени за Загреб никакова говора. Ипак то није тако било, како ће доказати причање о тој последњој трзавици, што допире чак у месец мај. Тако ми чак још 10 маја 1874 писа млађи брат у Одесу ово: »Čim sam čitao u Obzoru da je ipak nada, da ćeš ovamo na sveučilište doći, pošao sam sa Cenekom (т. ј. са братом жупником) da upitamo Miškatovića što je u stvari, a on nam reče, da si mu Ti pisao, da ako Ti vlada dade 3000 for. plaće, stanarinu, i ako Ti broji sve godine službovanja, da se kaniš odazvati te doći ovamo. Miškatović je dakako to pismo odmah odnesao na večer u sjednicu anketne komisije, gdje (kako mi reče dr. Švarc koji se nekoliko dana već ovdje bavi) je od nekih odmah sa najvećim zadovoljstvom primljeno bilo (Mesić, Rački i još neki), a kod drugih silno nezadovoljstvo prouzročilo (Magjarević, Matković i t. d.), a bilo je i neutralaca t. j. takovih koji bi Te neizmjerno rado ovdje viditi, nu jal im ne dopušta da Ti se svi uvjeti stave (sic! ваљда је хтео рећи »ispune«) n. pr. Vukasović koji misli da Ti se po zakonu ne mogu i ne smiju sve godine profesorovanja služiti (sic, ваљда »brojiti«). Muhić za čudo sa nastavnim odjelom sasvim su sporazumni sa Tvojimi uvjeti te se nada da će ban odmah, čim se iz Pešte vrati, imenovanje Tvoje predložiti caru. Što ću nastojati odmah saznati pak Ti brzojavom javiti«. . По овоме причању имала би се ствар разбити збиља о непризнању мојих година службе. Тада би мој отказ био оправдан; али у писму мојега брата од 31 маја говори се о томе, као да је влада била готова испунити и ону моју погодбу гледе урачунавања година. Ако се озбиљно о томе мислило — али колико се ја опомињем, мени није било стављено до знања, — тада је мој поступак био дволичан и незначајан. Мени је још и данас које што из мојега тадашњега поступања неразумљиво, т. ј. ако се не опрости моје колебање човеку, којега је болела душа, што се морао одрећи повратка у домовину, јер су га виши научни интереси вукли у страни свет научног сјаја, да се онде такми и надмеће, — тада признајем нема довољно оштрих речи, да се осуди моја кукавштина. Зоричић је одмах иза мојег именовања у Берлину знао, да је ствар решена, а то су зацело и други преко њега дознали. Јер у писму од 30 априла позива се Зоричић на једно раније писмо, које не дође до мене, у којем ми је био приповедао о приговорима загребачке публике на моју одлуку да идем у Берлин: »A najduži pa i najoštriji jezik našao se je u tvojih negdašnjih drugovah, pa i akademičkih, pače i u onih koji se gradiše da su tvoji prijatelji. Puna im usta bijahu patriotizma i patriotičkoga požrtvovanja a nekoji segnuše dugom jezičinom tja i do nezahvalnosti i sličnih osvadah«. . Зоричић видећи све то изјавио ми је радост, што сам дао Берлину предност пред Загребом. — Док је ово јавио у априлу, било је према писму Мишкатовићевом опет изновице договарање настављено до у мај. И опет без успеха, којему не знам другога узрока, ван више поменуто оклевање, да ми се урачунају године. Свакако биће

негде у првој половици маја стигао опет Зоричићу телеграм од мене, којим се коначно прекинуло свако даље договарање. О том писа ми 14 маја 1874 ово; он је телеграм понео и Рачкому: »i on tumačio tvoju brzojavku jednako s menom tim više što mu to isto tvoj list od 1 svibnja saobćuje. Reče mi dalje, da će se ovdje time u velikoj neprilici naći, kralj bo da im je naložio da bezodvlačno trećega mu iz filozof. fakulteta na potvrdu predlože. . . Stvar je vele važna, nastavi dalje, morali biste taj telegram Jagićev priobćiti ili Muhiću ili Mesiću, što sam i onak hotio — ne bi li te jedared pustili na miru. — Potražim Muhića, ne nadjem ga, odem zatim k Mesiću s riečmi : imam brzojav iz Odese, a on će mi na to »ha, bogu hvala, dederte da vidim«, nu mu odvratim : nekate se radovati, dok ne pročitate. Pročitao ga, silno se uzbuni pa mi reče : »Eto vidite, kamo su naši ljudi baveć se sitnarijami stvar doveli«. Zaiska od mene, da mu prepustim telegram, da odide s njime k Muhiću, što sam i učinio.« И Рачки спомиње у писму од 18 маја (свибња) нешто о телеграму и о Мишкатовићевој интервенцији овако : »Zoričić mi priobćio brzojavku, da ste imenovani za profesora u Berlinu. Ova je brzojavka iznenadila vaše prijatelje i vladu, jer je Miškatović odstupio vaše pismo, po kojem biste voljni bili ovamo doći uz godišnju platu od 3000 for. i stanarinu. (За чудо а о урачунавању година не говори Р. ништа. То је моја опаска од 22 маја 1921). Pismo je predano banu, kada se spremao u večer u Peštu tè je obrekao, da će se riešiti čim se vrati. On je bio sklon učiniti vam po volji. Ele kuda vas godjer sreća nanese, znam da ćete ostati vjeran svojemu narodu i raditi za prosvjetu njegovu. Sada se pomišlja na dra. Gebauera, kojega i Miklošić hvali i preporuča.«

Никако не докучујем, какове су још после 17 априла могле бити наде да ћу ја отказати Берлину те ипак поћи у Загреб. Ако сам ја збиља ставио погодбе, што их је Мишкатовић споменуо и влада пристала да их испуни, тада је мој начин поступања заслужио не само укор већ и презирање, што се из речи Месићевих не може разабрати, он напротив мисли, да је влада, бавећи се ситнаријама мој коначни отказ изазвала; које су то могле бити ситнарије, ван да су хтели са мном цинцарити у урачунавању година службе, — тога свега ја не памтим. И тиме било би причања о томе питању доста и чак сувише. Ипак ћу још нешто додати из преписке с Рачким.

Ја сам од Рачкога добио у марту до 1 маја неколико писама, и њему одговорио што је требало. О том је већ било говора спреда; овде ћу само још нешто додати. У писму од 20 марта 1874, које је требало већ спреда навести, долази реч о мојем договарању са хрватском владом; ту ја кажем Рачкому ово: »Poslije Vašieh rieči, kojima mi opisaste današnju situaciju u Hrvatskoj — a s Vama se slagahu moja braća, Zoričić, Šulek — to su svi moji zagreb. prijatelji, — ne očekivaste jamačno drugačijega odgovora od mene na zagreb. vladu nego li što ga odtelegra-

firah njoj prije 12 dana (то би значило, 8 марта)[1]. Vi se jamačno opominjete našega razgovora o sveučilištu. Istina taj je pojam jako elastičan i ja ne bih time htio prigovarati budućemu zagreb. sveučilištu. Ja se samo usudjujem tvrditi da ono nije pristojan način, kako je zagreb. vlada sa mnom postupila. I opet k mojemu udivljenju neki dan čitah u Obzoru, kao da si zagreb. vlada (Muhić, tko li je glava) prisvaja zaslugu, da je sa mnom u dogovor stupila! Ja se ogradjujem protiv toga da bi se to zvao dogovor, kada se preko X Y poručuje i kada već nije bilo druge šalje nekakav telegram kao kada se psu kost baci da je glodje! Vi ste jamačno čuli, kako su se k meni iz Berlina obraćali, a tamo ja znam i profesore i cieli značaj učilišta. A u Zagrebu? Šta ja znam, koga oni misle pozvati; jamačno imadu nekakov plan pred očima po kojem rade. A kako je važno znati s kim čovjek ima služiti, to je mene već davno iskustvo naučilo. Ja sam na njihove poruke sve to preko brata odporučio, a g. Muhić mjesto da mi dade pisati svoje misli (ako ih ima) posla mi goli telegram. Odatle ja se mogoh uvjeriti da je zagreb. vlada ili odveć bornirana ili bi rada a priori da ja ne budem u Zagrebu. Jedno i drugo za me vriedi isto, to jest ja im na telegram odgovorih opet telegramom, da ne primam nikakva poziva i neću da stavljam nikakvih uvjeta. Daj bog sreću s drugima, i onako mi je g. Muhić dao razumjeti da je već s drugima stupio u dogovor. Oprostite što o tom Vama dosadjujem, ali rad sam biti barem pred Vama opravdan, kad već unapried znam da će mnogi koji puno govore o patriotizmu, a malo pri tom misle, biediti mene nepatriotizmom i renegatstvom, osobito ako zlobni slučaj ushtjedne te ja odem u Berlin. A ja ću to učiniti po svoj prilici već zato da se ne misli da su mene ruski rublji zadržali u Odesi ili čini i ordeni. Moj je interes slovinska filologija, a iz Berlina mogu ja puno koristiti i cielomu Slovinstvu, kojemu se nigda neću iznevjeriti. Toliko pro domo mea, a bit ću sretan, ako doznam da me Vi i još nekoji riedki takovi ljudi, kao n. pr. g. Biskup ili Mrazović, ne osudjujete«.

Одмах неколико дана иза тога (23. 3. 1874), ако није може бити 23. 3 по старому коледару, то би значило већ 3 априла, разлажем Рачкому опширно мој поступак овако: »Buduć da je Vama faktičan odgovor na pitanje, kojega se izvoliste kosnuti u svom mnogo cienjenom listu, jamačno već poznat, to se ja ne bih vraćao na predmet, da me ne veže na to dužno štovanje prema Vama i g. Mrazoviću. Meni je dakako drago što Vi moj postupak smatraste korektnim, samo željaste da nijesam isto onako nespretno odgovorio, kako je pitanje stavljeno bilo. Mogu Vas uvjeriti da ja nijesam tomu kriv. Ja pisah bratu župniku, da podje g. banu te mu izloži stvar kako je znao iz mojih pisama. Nesrećom g. ban ne mogaše one nedjelje

[1] У актима Земаљске владе у Загребу има уз бр. 1053 одела за богоштовље и наставу (то је оно писмо зем. владе од 29. III. 1874) Јагићев телеграм који гласи: Koenigliche Landesregierung Agram. Beehre mich in Kenntniss zu setzen dass ich derzeit der Aufforderung nicht entsprechen kann. Professor Jagić (M. P.).

nikoga primati i tako on povjeri moju misiju mladjemu bratu, koji je predao g. Muhiću. Može biti da moj mladji brat i nije sve vjerno predao (jer ja o toj stvari s njim nijesam prije ništa korespondirao), ele ipak nije se mogao nadati odgovoru, kakav je od g. Muhića dobio, t. j. glavni smisao bio je taj, da je g. Muhić već hotio s drugim stupiti u dogovor. Meni je brat to odmah priopćio (dodavši da je ton čak na njega dosta neugodno djelovao), a ja, koji već telegrafičkim pitanjem nijesam bio baš ushićen, nadjoh u takovu suhu odgovoru g. Muhića novu potvrdu za moju (možda neosnovanu) misao, da u Zagrebu barem mjerodajnim krugovima nije baš puno stalo, da ja dodjem onamo. Tumačeći ovako hladnoću zagreb. vlade — u kojoj izvolite pamtiti i onako još sjede Dolhofi i Mihalići, moji zaštitnici (!) iz ere Rauchove — nijesam ja držao za zgodno da još o kakovim uvjetima govorim, koji bi i onako bili odbijeni. Predstavitelji zagreb. vlade drže se principa jeftinoće — taj je naročito istaknut u onom panegiriku g. Muhiću u Nar. Nov. — a po tome principu bio bih ja odveć skup profesor, jer ja nikako ne bih bio htio pristati na platu ispod 3000 for., što bi i onako za me bila dosta velika žrtva. Videći dakle bezuspješnost već a priori, poslužih se i ja sjajnim izumom duha ljudskoga — telegrafom. I time je naša diplomatička korespondencija i dogovaranje prekinuto. Ja sam bar tako mislio, i za to odmah zatim pisah u Berlin, odakle su već i onako preko mjesec dana čekali na odgovor, da ja profesuru u Berlinu primam. Sad već nije tajna (ali za boga ne davajte još i toga u novine), da sam ja zbilja zvan u Berlin pod sjajnim uvjetima : mene je fakultet jednoglasno i jedinoga predložio ministru. Ja ću imati plaće 2800 talira i 300 talira stanarine — a u cielom Berlinu samo kod šestorice profesora iznosi plata 3000 talira ! U ime putnoga troška dat će mi četvrtgodišnju platu — i razumije se odmah postajem redovnim profesorom. Vi ćete priznati da su to uvjeti, kojih ja zbilja nisam zaslužio. ! Ali Berlinu je upravo stalo do mene. Zato su i od prvoga početka drugačije postupili sa mnom no gg. Dolhofi, Mihalići, Jurkovići etc. Može biti da me ipak toliko poznajete da nećete povjerovati da ja radi novaca idem u Berlin — ta ja sam ovdje imao još više i u opće 3000 talira vriedi u Berlinu toliko od prilike kao 3000 for. u Zagrebu — ali predstavite si ugodan položaj usred prave filologičke nauke, ne daleko od Peterburga, blizu k elementu poljskomu i češkomu — a južnoslovinski, ma kako daleko bio, ostaje, to se razumije, mojemu srcu najdraži. I tako za slovinsku filologiju punkt onako zgodan kao i Beč. . — Naprotiv, uzmimo da i nema zapreka da ja podjem u Zagreb, što me ondje čeka ? Maljušna zavist, borba s borniranom birokracijom, oskudica literarnih sredstvi i — bog zna kakovi drugovi. Ja poštujem gg. Mesića i Matkovića i nijesam nigda imao uzroka na njih se potužiti, ali koga da si još u pomoć pozovemo ? Ja izvan dra. Markovića ne znam u Hrvatskoj koga za popunjenje historiko-filologičkoga fakulteta. Barem se nitko nije u literaturi oglasio, a što istom da rečem o jurid. fakultetu ? ili o

teologičkom ? A o medicinskom ne razumijem ništa te ne mogu govoriti. Najposlije oprostite moju indiskreciju — meni pisaše da su i Vama predlagali — može biti nije istina, ali jamačno imaste i Vi svoje razloge ne primiti. — I tako vidite ja sam pesimist i toga radi ne mogoh se odvažiti u Zagreb. Dao bog da se nijedna od mojih bojazni ne ispuni, naprotiv da zagreb. universitet namah s prvoga početka digne visoko barjak nauke. Ja neću biti jedini koji će se tomu radovati, ali jamačno neće biti čovjeka koji bi se većma tomu radovao. Medjutim ja hoću da služim interesima slovinske nauke iz Berlina. Gledat ću da budem posrednikom izmedju dvie velike države i narodnosti u njihovim naučnim zadatcima. A za budućnost što bog da. Ako se igda stvori nova prijatnija zgoda za povratak u domovinu, nadam se da neću biti manje koristan no što bih bio sada. A medjutim možda će i u Hrvatskoj zasjati sunce naukama te ljudi à la V e b e r neće onako banalno pisati o višim zavodima, kao što je posljednji njegov »Stilübung« u Obzoru. Ne nadam se, da ćete Vi ovakim odgovorom biti posve zadovoljni. Ja bih čak rado u interesu domovine da budućnost ne opravda mene, što se odrekoh ići sada u Zagreb. Ali ako se ja i ne mogu pohvaliti kao nekoč Sokrat — nutarnjim glasom, ne mogu ipak prešutjeti, da je moja sviest spokojna. Mene samo nešto usteže ostaviti Rusiju, u kojoj vidim veliku budućnost slovinske kulture.« (Камо среће да нисам доживео године 1914—1920.) — Али да дођем на претресање у писму Р а ч к о г а (од 26. 3). Он ми писа : »Predpostavit moram, da je naš dr. M u h i ć čovjek veoma nespretan u svojem poslovanju a veoma plitak u izvadjanju. Ovo valja predpostavit i zato da si protumačite, ako našega nastavnoga ministra pobliže ne poznate, kako to biva da se njekakovi odbori i enquetne komisije miešaju u poslove koji izključivo na vladu, na ekzekutivu spadaju. Ban pozna ta nesvojstva svojega načelnika a ipak ga trpi, nješto vi suae inertiae, nješto čekajući na vrieme velikih reforma o kojih govori i koje bi se tobož kod nas izvesti imale. Vlada neima kod sveučilišta do danas nikakove ine zasluge nego što je saboru podniela m a n j k a v u osnovu za nepodpuno sveučilište. Ovu osnovu primismo, osim što ju popunismo i u nekih točkah promienismo, samo zato da bude tim laglje potvrdjena. Kada je poslije njezine potvrde vlada imala ju izvadjati, ona ne bijaše zato prikladna. B a n to znajući sastavi odbor koj je proračun itd. sastavio, viećao o sgradi itd. U kratko : agende vladine prešle su na odbor, a to, koliko i je abnormalno, ne bi napokon bila tolika nesreća, kada bi vlada umjela i one odborske detaile spretno izvoditi. Ja sam imenito silio da profesori budu imenovani najkašnje do konca travnja. U listopadu imali bi se otvoriti fakulteti bogoslovni, pravoslovni i hist. filosof. odjel filosofičkoga, t. j. za sada sedam stolica posljednjega fakulteta. Moj je predlog bio da se ona tri profesora u svakom fakultetu, na koje po prelaznih ustanovah prelaze prava cieloga fakulteta i koji bi se za ostale profesore mogli brinuti, svakako pako ostale predloge vladi činiti, imenuju umah, ali da budu to ljudi dobra imena. Naravno kod filos. fakulteta prvo padè na um umah vaše ime,

a pored vas bio bi M e s i ć i M a t k o v i ć ili koj drugi, pošto se mislilo da kod prvih ostanemo medju Hrvati. To se je M a ž u r a n i ć u reklo, a govorio mu i M r a z o v i ć, u ostalom razumievalo se po sebi. Pošto se pročulo bilo da ste stupili u dogovor s berlinskom vladom, b a n je najprije htjeo znati, jeda li su vam još slobodne ruke. A sada počima nespretnost vlade, radi koje smo se toliko ljutili. Mjesto da vas sama neposredno upita pismeno, dala vas pitati preko X i Y. A svemu tomu je M u h i ć kriv. Ostalo zna se. — Ali mislit ćete si, kako da vam ja o tom ništa nepisah ? Štovani prijatelju ! Kako vam ja mogoh išta pisati, kada niste mi u svojih pismih, koja mi medjutim pisaste, nijedne rieči spomenuli. Mislio sam, odavle je vlada potisnuta da učini svoju dužnost, koju je tako bornirano učinila, sve ostalo je posao, koj se jedino vas tiče. Kada biste me upitali bili, bio bih vam odgovorio onako iskreno, kano što to sada činim. Ja sam držao, da bi sramota bila za nas, da vas ne pozovemo u pomoć kod stvaranja našega sveučilišta, a možete li, jeda li to pada u osnove vaše odazvati se pozivu — sve to jest jedina volja vaša. Šta dakle ? Posvema se s vami slažem, da je vlada nepristojno i nespretno postupala. To priznaje i M r a z o v i ć, kojemu vaše nazore priobćih držeći se vašom opazkom na to ovlaštena. Ali nameće nam se pitanje : jeda li ne bi heroički bilo prieći prieko vladine pogrieške, da se narodnoj prosvjeti žrtva doprinese ? Istina je, što veli hrv. poslovica : što je odviše nije ni s kruhom dobro. Ali mi smo položajem našega naroda odsudjeni, da u svakdanjem životu idemo prieko ove poslovice, a toga se držati imamo, dokle god niesmo izgubili nade da se ovdje na jugu ipak nješto učiniti može. Čim dodjemo do očajna osvjedočenja da je slavenski jug odsudjen na vjekovito prosvjetno i državno robovanje pà da su svi naši napori uzaludni, onda ćemo se razbjeći na sve strane.

Ele sada je stvar pokvarena. Pitanje je, ne bi li se dala popraviti ? Vaši njekadanji djaci a i drugi spremaju se da vas posebnom adresom zamole da primite profesuru. A mislim, da će i vlada rado još jednom korektnije do vas pristupiti. Ne znam, nije li glede na Berlin itd. već trop tard. To ćete vi najbolje znati. Odavle ćete može biti izvoditi, da vam ovdje zamjeravamo vaš konačni odgovor. Ne zamjeravamo, kada se osvrnemo na način vlade. Vi ste sasma korektno postupali naprama vladi. Ali zamjeravamo imajući pred očima naše sveučilište i trud onaj, koj ste sami ulagali da do toga dodje. Možebit biste u posljednjem obziru velikodušnije postupali bili, kada bi vladi p i s m e n o odgovorili bili da ste slobodnih ruku ali da očekujete pismen poziv, pà kada bi ovaj došao bio, mogli ste svoje uvjete postaviti. Ili inim sličnim načinom samo da se ne prekine nada imati vas ovdje. Tako misli i M r a z o v i ć, koj vas liepo pozdravlja.«

Када је ово заплетено питање већ било размршено те мој отказ изазвао буру негодовања са стране мојих некошњих најбољих пријатеља, на пр. М и ш к а т о в и ћ а, дотакнуо сам се још једном у писму Р а ч к о м у од 1 маја немилих личних нападаја на мене

овако: »I ja se slažem s Vama, da je najbolje više ne govoriti o mojem povratku u Zagreb. Ali premučati ne mogu, da Vam ne rečem, kako me je nemilo dirnulo onako nepristojno pisanje o meni, kakovim je izvolio g. urednik Obzora [J. Мишкатовић] referirati moj nedolazak svojoj publici. Ja ga nijesam molio da mi piše ; nijesam ga molio da mi se podpisuje pod adresu, ali sam mogao očekivati, ako je ono predjašnje jedno i drugo koliko iskreno bilo, da će svakako dostojnijim načinom o meni govoriti u javnosti. Prije no što se baciti kamenom na me, neka svatko izjavi, da je pripravan na onolike koncesije u svojem materijalnom položaju, kako sam bio ja — pa onda neka kritizira. Ja nisam kriv tomu, da se u Zagrebu tako malo plaća profesoru, da i moja koncesija još bi bila za tamošnje okolnosti neumjerena«. — То није био последњи нападај на мене, још жешће напао је на мене у Обзору (Obzor 1874 № 117, 23 маја) професор Марковић [в. у Прилозима бр. 7]. Ја сам могао, познавајући његово поштено нерасположење, муком мимоићи све, што је писао о мојем непатриотизму, али нисам смео оставити без ограде против клевета, као да сам ја још и друге људе одговарао од накане да пођу у Загреб. Мени је и мојег окапања било одвећ, некмо ли да се још бринем што ће други урадити. Зато сам дао у Obzor-у бр. 126 од 5. липња 1874 моју ограду против клевета [в. у Прилозима бр. 8]. Мој млађи брат писа ми о томе под 31 маја ово : »Dok moje pismo dobiješ, već si se po svoj prilici dosta najedio nad bezsramnim Markovićevim člankom, nu ne znam da li si dobio i Viencev od Šenoe, koji se isto tako tvoje stvari tiče, nu je za 5% uljudnije pisan. . . iz svega vidim, da je Marković to u onoj strašnoj ljutini napisao, kad je saznao, da si Ti brzojavnim putem odkazao svoje došašće. . . U mjesto Markovića bio je napisao članak Smičiklas, nu odgovaranjem Mesićevim, Račkovim i naročito Brusinovim propustio je isti natisnuti dati. Kada je to dočuo Marković, onda si je on za dužnost smatrao domovinu sa krive staze na pravi put dovesti. . . Ja ne znam kako ćeš Ti za dobro pronaći, nu mi svi mislimo ovdje, da bi valjalo Markoviću nešto odgovoriti, valjalo bi upozoriti ga na lude praemisse, kao da si Ti u »Glasu Crnogorca« rekao, da radi neuredjenih odnošaja ovamo ne dolaziš, valjalo bi reći, da se neka ništa ne boji da Ti kaniš komu oteti mjesto na zagreb. sveučilištu, a Šenoi da te ne uči patriotizma, koji se onda, kada si Ti radi patriotizma u tudjinstvo od kuće bježao, Rauchu najpodlije mazbate kod magistrata zagrebačkoga kovao«. . . Ја се братовим саветима нисам послужио, љутину сам Марковићеву донекле разумео, а и сам брат писа ми у неком писму без датума ово: »Taj golubinji Marković zaboravlja u svojoj golubinjoj nadutosti ne samo svako prijateljstvo, već i svaku pristojnost. Žurim se da Ti javim da je s njegove nespretne navale sve indignirano. Ako Ti smijem svjetovati, rekao bih da što kraće odgovoriš, kako nisi Ti raširio ono o neuredjenih odnošajih i kako je glupo zamierati čovjeku što ne ostavlja krasnoga položaja i

ne trči u domovinu itd.«. И мој старији брат писа ми негде под крај нашега боравка у Одеси онамо ово : »Hvala bogu da više neimamo posla s onom svagdanjom themom o profesuri zagrebačkoj. Ako se ove godine, što si tako neizmjerno želim, opet sastanemo, pripoviedat ću ti ustmeno sve što se ne da pisati, no sada ti i opet velim, da nemoj upravo ništa držati do onoga što je Miškatović u Obzoru izbrbljao, ta njegova lekcije ni neimaju više za nikoga vriednosti do njega samoga. A na dalje ti dobro poznaš dosljednost naših ljudi: danas bez razloga hosanna, sutra isto tako crucifige. Njim je žao što ima netko tko očito kaže da ne (priznaje или prima?) ono njihovom milosti što je svojom vriednošću stekao. No o tom nije vriedno puno govoriti. Bog ti samo dao da budete u Berlinu sretni i zadovoljni, a iskrenih pravih i prijatelja i štovatelja imaš i imat ćeš u Hrvatskoj više nego svi ti kramari patriotizma i nepatriotizma«. У том ми писму брат јавио, да ће ваљда преузети редакцију Господарскога Листа : »Ta tu je bolja nagrada nego li plaća tebi akademija ili bolje Rački. Ne možeš si predstaviti, koliko se nanj tuže muzealci, a osobito Brusina, no on nekakvom ježuvitskom konsekvencijom za sve to ne mari.«

За доказ, како ме нападај Марковићев немило жацнуо, нека овде уметнем писмо, без датума (али биће 23. 5.), које сам у тој афери написао Рачкому : »Mišljah pričekati do naših duhovskih blagdana, da Vam na prijateljsko pismo odgovorim. Ali današnji Obzor (бр. 117, 23/5) i članak g. dra. Markovića tjeraju me, da se, uzdajući ni u što drugo van u pravednost Vašu, obratim k Vama s molbom, da ishodite u Obzoru malo mjestance za ovo moje Opravdanje, koje prilažem. Ja Vam ne mogu izreći, kako me boli teška nepravda, koju mi je g. Marković učinio prisvajajući meni nekakvu zloradu spletnju o nesigurnosti političkoga stanja u Hrvatskoj, o čem ja nikomu ništa pisao nisam. Meni je ta verzija isto toliko nova i nenadana, kao svakomu koji je prvi put čuo. Dr. Marković vrlo bi mudro a i pravedno postupio, da se potanko izviesti tko je tu besmislicu pronesao u javnost pak da nam ga kaže. Ali što, i ne pitajući mnogo tko je kriv tko li nekriv, mene o svem potvara, toga nijesam od njegove razboritosti očekivao. Ja sam rukopis dobio i moja će ga žena dovesti za mjesec dana u Zagreb. Oprostite mi, što pod teškim utiskom Obzorovih rieči ne mogu više da pišem. NB. Molim Vas, kada gdje sastanete g. Trnskoga, izvolite ga upitati, zar on nije dobio onoga pisma, kojim se njemu i preko njega svima zahvaljujem na onoj — tužnoj adresi. Ili zar očekuju od mene, da svakomu redom napose zahvalim?« Мој је одговор Марковићу наштампан у Obzor-у бр. 126 од 5 јуна 1874. Ја га овде прилажем [Види у Прилозими бр. 8.]

Ово је моје писмо послато Рачкому из Одесе, а онамо пре одласка из Одесе стиже ми ово писмо од Новаковића : »И ми смо овамо с пажњом пратили, што бива с вашом ствари и како се напокон свршила. Али наша расположења нису онако бурна и

напрасита, као што су у Загребу, ваљда и зато што смо даље, што нисмо непосредно умешани те можемо хладнокрвније судити. Како ни ви не одричете, и ми овамо сви мислимо да би вам било најлепше место у Загребу, али кад тога није, нема сумње да је најбоље тако како је сад. Одмах кад ми је јавио пријатељ Ђуро да сте дефинитивно прекинули за Берлин, ја сам му говорио то исто што и ви сад пишете као резултат вашега расматрања. Одмах сам се опоменуо Вука и његова становања у Бечу, затим Миклошића. Многоме је већ пало на памет да Вук не би онако и онолико учинио за нашу књижевност, да је живео међу Србима, као што је живећи у једном центру као што је Беч, с дубоким познавањем и љубављу родних крајева, а изложен оној силној струји културног и интелектуалног живота као што се не може нигде тако снажно наћи као у тим центрима. Пример проф. Миклошића сувише је речит, кад се само помисли, шта би он учинио да је у својој младости отишао у Крањску да заузме какву професуру. Али како свуда, тако и ту. Сваки има свој манијер, нико туђега уза свој не трпи. Јавно мишљење има један начин по ком мисли да треба љубити домовину или је усрећивати или унапређивати. Кад та бујица куд нагне, ни најјачи умови ни најсилнији разлози не помажу, и док тај велеум »јавно мишљење« своју мудру главу не разлупа те се о погрешци не увери, дотле нема ништа. Ви сте имали несрећу да се разиђете с тим мамоном XIX века, а то је навукло на вас ту олујину неумерености, која обично у таким приликама следује и која је нас овамо потпуно индињирала. Једног разлога има који би био против вас, а то је да смо као синови овога народа дужни носити крст његов, трпети незгоде које нам ситуација налаже. За мене нема никакве сумње, да ћете ви више и боље радити живећи у Берлину чисто науци непомућени никаквим дневним незгодама, никаквим упливом политичке грознице, на коју ће ове земље још подуго осуђене остати, радећи међу капацитетима толиких помоћних струка, међу којима се о свачему лако обавестити, имајући пред очима у даљини целокупну слику ових народа, изван домашаја дневних страсти, личних уплива и задевица, али ће се и омладина ових племена лишавати благотворних уплива веће једне личности. У колико се све погрешке јавног мњења могу свести на робовање моменту без обзира често на даљу будућност (јер је каткад и погрешка од некакве негативне или позитивне користи), у толико и овде ствар зависи од гледишта, које се узме. Ако човек ваш поступак стане разматрати с најчистијега гледишта науке (које је без обзира космополитска), не може наћи приговора вашој одлуци; ако ли се стави на гледиште тежње народне за напретком, за културом, за бољим приликама (то све извире из голог нагона за самоодржање), онда вас не може човек до краја бранити, ма колико да осуђује страсне изјаве које су вас напале. Ја добро видим ваш избор и разумем, зашто можете бити из Берлина

кориснији. Ни П. Г. Шафарик а особито Миклошић нису били никакви викачи ни »борци«, али су за словенство у ствари учинили више него стотине оних других. Нека одгајите неколико ученика врсних из ових крајева, ето вас у њима. Али једно име ваше у кругу професора загрепског университета неће бити, а то као политичка страна тога питања раздражује ваше пријатеље поглавито тиме, што се ваш прелазак у Берлин догодио у исти мах кад сте звани овамо. Да вас не морим дуже овим разматрањима која не могу вама бити пријатна, пошто вам је та ствар толико досадила, ја вам желим сваку срећу, честитам што један пут долазите на поље словенско, знајући тврдо, коликог ће то уплива имати на ваша занимања у литератури, и желим вам да вас здравље и добра воља за рад за дуго послужи.« — Овде ћу уметнути још нешто, што по хронологији спада истом нешто ниже. У Берлин писа ми 3 (15) окт. 1874, спомињући наш боравак у Кијеву, одакле он пође у Москву, са излетом у Сергијев Посад и к Уварову у Поречье, оданле преко Варшаве у Београд, куда се 7 (19) септ. вратио. У Варшави препоручио је Пољацима, да ми не ускрате своје помоћи, а у Берлин посла на насеље три дуката хонорара за оно о Ђурђу Кратовцу. Јавља ми да полази у Загреб на свечаност отворења свеучилишта. »Сасвим преко моје воље полазим«. . . Јавља ми да је у Београду Богишић, а био је и Иловајски и А. Будиловић. У писму од 15 (27) нов. исте године јавља ми о загребачкој свечаности ово: »Загреб је учинио на ме рђаво »впечатлѣніе«. С вашим Гнајстом терали су сви, почињући од бана па свршујући на коме хоћете, прави »швиндл«. Тим су без сумње увредили Маџаре, тим су увредили и Словенце (др. Коста се мени жалио), тим су увредили и нас. И све те увреде имају разлога. Кад сам с мојим другом учинио походу Мажуранићу, примио нас је хладно стојећи, са неколико речи, пошто смо напред ради неспретне невештине слугу чекали. Одмах затим одвезао се да врати по сахата пре тога учињену му походу од Гнајста, а нама заступницима Србије ни да је визиткарте послао! Тако је било. Сад ја не знам варам ли се, што мислим да то није у реду. Иначе нигде нас или српске заводе, које смо ми тамо заступали, нису јавно поздрављали, а Гнајста и берлински университет свагда на првом месту, затим редом сву осталу аустријску »сволочь«, а нас у и т. д. Сам Рачки љутио се, што ни академија нигде није била поздрављена. Иначе велико-хрватскога и католичкога швиндла врх главе. Шта ћу дакле да вам говорим о впечатлѣнію спрам тих појединости. Професори су се, да вам право кажем, мало видели. Гајтлер, Хањел свираће, на сву прилику, како им се заповеди, као што свуда ради најмљена емиграција, која иде из шире сфере у ужу. Са Гајтлером није ме нико упознао, ја нисам хтео да се први јављам њему, а он се није први јавио мени. Тако с њим нисам ни речи проговорио. Тако није никад било прилике

видети професоре и осетити какво год впечатлѣніе од њих. Не будући рад раздор дизати, ово говорим вама ради знања вашега, иначе штедим.«

Ово знаменито писмо Новаковићево, које би требало метнути нешто ниже, показује како је ниска тада била температура пријатељства између Срба и Хрвата. А зар је данас, после 46 година, пуно боље?! Још ми Новаковић навешта, како спремају орган à la Revue des deux Mondes под редакцијом Владана Ђорђевића (То је била позната Отаџбина), те завршује речима: »На крај краја сад сам још на моју невољу membre of parlament. Тамо смо сви: и Шафарик и Кујунџић и Даничић и Панчић.«

Још ћу пре одласка из Одесе, из бурне године 1873/1874, које што саопћити, што се управо не односи на моје питање, и ако стоји кад и кад с њим у вези. Са пријатељем Шулеком био сам после мојега цовратка у јесен 1873 у Одесу у преписци. Из његова писма од 12 октобра 1873 дознајем да је и он са госпођом Врбанчићком пошао био у Беч на изложбу, оданле се преко Моравске и Угарске вратио у »мили Загреб« те ту нашао моје писмо. У својем одговору даје пуно наде, да ће ствари под новим баном окренути на боље: »Posvuda se povraća njeko pouzdanje u novoga bana, akoprem je opet prećerano što Obzor u njegovu slavu baje. Ele nije baš mučna stvar steći povjerenje iza jednoga Raucha ili Vakanovića... Znate da nije bio prijatelj našemu sveučilištu, nu kad je bio Rački kod njega baš samo zato da čuje što sada misli, obeća mu ban da će svimi silami nastojati oko uvedenja našeg universiteta. Pa kad ga je ovih danah Vaš g. brat Dragutin posjetio, zapita ga i za Vas te izjavi nadu da ćete nam biti povraćeni. U srebro mu se okovala! I Vašemu je bratu obećao službu, samo da se jošte malo strpi. Jer kako čujemo, namjerava preustrojiti svu vladu te je već dobio zbilja vlast za to. Mili bože na svemu ti hvala. Kako vidite neimamo do sada razloga zazirati od novoga bana, koji je tu čast primio samo poslje dogovora sa svojom strankom i uz obećanje da će ga podupirati. Tko bi to bio rekao prije dvie godine danah, da će se stvari tako razviti? Mažuranić ban i još s privoljom opozicije! Ele ova ne imaše drugoga kandidata, pošto Janković te časti ne htjede za sada primiti a za Mihaljevića se je dvojilo da li je njoj dorastao. Tako ostade sam Mažuranić koga smo htjeli imati ministrom, nu Szlávy neće za sada Pejačevića da odpusti. Kako će ban popuniti mjesta, ne znamo ništa. Samo za Živkovića se misli da će postati načelnikom nutarnjih poslovah a Radivojević pravosudnih. I za Torbara čujem da će biti već za koji dan rehabilitovan. Pitati ćete, što kažu tomu Magjaroni? Iz prva su bili kao zapanjeni, sad malo po malo rep povukoše natrag, psujući Magjare što su jih onako na cjedilu ostavili pa jih jošte Pesther Lloyd hudo ruži. Nadaju se da će se situacija opet njim na korist promieniti; ali ja toga ne vjerujem, jer ne vidim razloga takovoj promjeni, naša stranka neće

da nastavi državnopravni boj a novi b a n držat će se bogme čvrsto svoje stolice, pa ako bude samo dobre volje i još bolje radinosti, moći će se i u sadašnjem stanju stvarih mnogo toga popraviti. Samo me je strah toga »ako« da ga neće biti. Nu onda smo si sami krivi. . . Prije 8 danah bili smo s D r a g u t i n o m kod Sv. Šimuna na berbi muškata, kojega je ljetos nabrao više nego ikada. Nu čudne stvari, evo već polovice listopada a grožđje još nije sladko, akoprem je vrieme prekrasno. Antun Z o r i č i ć će sutra početi brati kiselo grožđje, najpače zeleniku. Tako je ljetos prirod za poldrugi mjesec zakasnio, a s proljeća smo se bili nadali, da će za toliko podraniti«. Још ме пита, да ли ме већ худа главобоља оставила. У писму од 31 јануара 1874 јавља ми Ш у л е к, како је био са млађим б р а т о м Д р а г а н о м у Св. Шимуну »da ga instalujemo u novoj časti što smo mu viribus unitis pribavili. Kao prvi perovodja ima onu istu čast, koju do sada imadijaše veliki bilježnik, kojega više ne ima, samo što je sudu pridieljen te rješava samostalno kaznene parnice, imat će dakle ponajviše posla sa svadljivci i klevetnicami. Nego budući da jošte nije položio sudačkog izpita, mora da to učini uz pol godine. To i jeste jedina neprilika, jer se tomu izpitu hoće puno pomnje, a b r a t si je naprtio kojekakve književne brige. U ostalom ako na izpitu sretno obstoji, eto mu prieka puta k časti senatora. Dakle bog mu dao sreće i napredka, znam, od sve duše dodajete amin. Bivši kod sv. Šimuna priobćio mi je g. b r a t I v a n Vaše pismo, iz kojega razabrah, kako ste slabo obaviešteni ob ovdašnjem stanju stvarih. Da sam to znao, bio bih se već prije požurio s ovim pismom, nego misleći da Vi i onako sve potanko saznajete što kod nas biva, čekao sam dok što osobita ne dodje da Vam ne dosadjujem poznatimi već stvarmi. Nu makar sve ostalo znali, jedno ne znate, ono što Vam šaljem s XXV knjigom Rada, a to je I knjiga moga prirodnoga zakonika. Možda će i Vas i Vašu milostivu koješta zanimati, pa sam onda postigao svrhu. Ova knjiga i jest velik uzrok, što Vam se nisam prije odazvao : puno me vremena stajaše, pa još k tomu korekture domobranske, rječnika i napokon akademijski poslovi, sve mi to smetalo. . . Valjda ste se začudili doznav da sam tajnik akademije; isto tako sam se i ja u čudu našao, jer na to ne bijah nikada pomislio. Ele postao sam »za nevolju kume«, nije bilo drugoga člana koji bi bio mogao taj posao preuzeti, nego su mi dodali M a t k o v i ć a za zapisnike i njeke druge poslove. Ja sam napokon pristao, nego uz uvjet, da bude njegov posao oštro razmedjen, što bje i učinjeno, a ne treba mi dokazivati zašto sam to zahtievao. Valjda ćete doznati htjeti, kako napreduje i što radi ovaj Vaš negdašnji ljubimac. Ali u malo riečih mogu Vam sve izkazati : ne udara baš natrag, ali nekako niti ne napreduje pravo, dakle baš kao i od prije, dapače mi se čini, da je od prije bilo ipak više revnosti. Sada se štampa I (sic) knjiga Rada, u kojoj će biti i D a n i č i ć e v e razpravice. Ad hanc vocem moram Vam kazati, da ste Vi manji diplomat od njega, jer on nije propustio, baš kad smo se častili na dan svečane sjednice, izjaviti telegrafom svoju čestitku. Kleine Künste! Kazat ćete, a ja dodajem sic

itur ad astra! U svačem opažam, da je D. još sveudilj u velikoj milosti kod našega predsjednika, koju on ovakovim umiljavanjem udržuje. U ostalom je dosta već bilo prepiranja medju mnom i predsjednikom radi Dan. materijala za rječnik. Razgledavši stvar potanko uvjerih se ob istinitosti Vašega mnienja, da se u tom poslu ne postupa pravo. Dan. bilježi fraze a ne dodaje jim odmah znamenovanja, nego jih valjda želi samo onako nagomilati uz dotične rieči, kao u svom prvom rječniku, a ti se onda domišljaj što će koja izreka da znači. Pitat ćete možda, zašto nije Kurelac zahtievao tajničtva? Frane je poslje svoje lanjske bolesti vrlo smalaksao i sam izjavio da on nije za taj posao. Baš sam ovih danah doznao, da mu je ban namienio podporu iz zemaljske blagajne. Marljivije se sada nastoji oko otvorenja sveučilišta, ban je izjavio da želi ozbiljno da bi se početkom listopada otvorilo, te sada vieća o tom osobito enquetno povjerenstvo. Medju ostalim je odlučilo sagraditi drugi kat na gimnaziji, pa se uz to iztražuje, ne bi li se moglo dokopati kuće u kojoj je generalkomanda, koja je od prije nedvojbeno bila zemaljska kuća i nitko pravo ne zna, kako se je dočepala generalkomanda. I onako će se krajina ljetos (kao što se pouzdano nadamo) razvojačiti sasvim, pa onda neće trebati vojničkomu eraru onolike zgrade. Da to zemlji za rukom podje, eto nam dovoljne kuće za sveučilište. A da se namakne dovoljan dohodak, kazao je ban, da će bližnjemu saboru predložiti, neka dozvoli da se prodade imanje fundi studiorum Kutjevo, koje zasiže do 4^2 milje i procienjeno je na $1\frac{1}{2}$ milijuna. Ova svota bi nosila do 100000 for. kamatah, pa bi to doteklo s dosadašnjim dohodkom.

Nu čemu Vam to pripoviedam, kad Vi i ne marite više za naše sveučilište i duh Vam se šeće po berlinskih dvoranah. Da zbilja, vrlo mi je bilo žao za ono nedorazumljenje, koje Vas je u zao čas pobudilo te ste za Berlin optirali. Ja sam za tu stvar žalibože prekasno doznao, a ni sada ne znam, je li Vam to sasvim razjašnjeno. A valjda ste dobili od brata Dragutina ponudu banovu, ali ne znam jeste li i što ste na nju odgovorili«. . Има још којечега из политичког и дневног живота, свакојаке комбинације из којих није ништа изишло и т. д. — У писму од 1 марта 1874 моли ме да му прибавим речник Кузнецова, честита ми на добивеном ордену, мислећи да то бог зна што значи, те наставља по писму које сам написао био Зоричићу ово: »Tu istom doznadoh potanko, kako Vas sada na jedan put sreća upravo goni. Herkula su jednoč samo dvie božice vabile, pa kolika to vika, spominjat će se to dok bude sunca i mjeseca. Vas pak evo tri na jedan put mame. Nije šala, doista i ja sasvim dokučujem, dapače osjećam Vašu smutnju. Neću da Vam dosadjujem savjetom, jer za Vas sada valja više nego za ikoga: »svačiju slušaj a svoju svidjaj«, jer nitko nije podoban onako kako Vi prosuditi svestrano sve okolnosti. Nu opet mi se ne da na ino nego Vam napomenuti, da je istina velika sreća prebivati u svojoj domovini, ali nije najveća ni jedina. Toliko prijateljstva možda suponujete kod mene, da bi mi vrlo drago bilo, kad bih Vas na blizu imao, ali samo zadovoljna, jer se pri-

jateljeva tuga moga srca nemilo dojima. Zagreb se nije ni u čem na bolje promienio, od kada ste Vi nas ostavili, a najmanje su se ljudi promienili; ako dakle možete sebi osigurati povoljnih uvietah već iz Odese, a Vi mahnite rukom, ako ne, ne. Evo rezultata mojih pomislih o toj stvari — a ti svačiju slušaj a svoju svidjaj — — — Kod nas javne stvari, ako baš ne napreduju, a ono ne udaraju natrag; zato je u Pešti svejednako chaos, koji si osladjuju ruskim gojem (?) što nam ga preporučuju sve austrijske novine, osim N. Fr Presse; iste magjarske novine hvale sada Rusku a gnjave Srbe«. Овде прекида дописивање са Шулеком на дуже време.

У септембру г. 1873 добио сам од млађега брата вест, да оставља Вараждин те се сели у Загреб; с тим је у вези била и одлука, да прода родитељску кућу, што је мене врло заболело, на жалост нисам могао спречити, — да је још коју годину причекао, смогао бих и ја толико да је откупим те не би била за мојега живота прешла у стране руке. Тому је било криво непромишљено господарство уза сувишни трошак. Зато је по допису од 20.9 1873 и нека поља, што их је истом недавно био купио, морао и опет продати Францељу. Писмо од 3.10 1873 посла ми већ из Загреба; онај час јуначио се још да куће неће продати.

У Зоричићеву писму говори се о брату Драгутину у 25 окт. 1873: »Očekuje, bar mi reče, da mu je ban to obećao, naimenovanje svoje za perovodju kod vlade (што се у истину испунило, али не код владе, већ код поглаварства града Загреба); dobro je (каже Зоричић) da se izkopao iz Varaždina, pa time i Pučkoga Prijatelja, koga mu je naprtio Francelj, samo se bojim da se je izdavanjem toga lista znatno zadužio.« О себи приповеда П. Зоричић, да ће се одрећи и Господарскога Листа и директората на реалци, а за Торбара, који је имао бити успостављен, написа ове знамените речи: »Čestitam mu; znati će što prije znao nije, kako se medju zapleticami Kranjci služi! Ja sam ih bogme do grla sit«. Што у писму од 8 новембра 1873 има говор да је моја жена оздравила; тога се више не опомињем, што је било, свакако нешто незнатно. У писму од 27 новембра 1873 прича о свечаној седници загреб. академије: »Prošloga ponedjeljka imadjahu akademici glavnu svoju sjednicu, od koje mi je samo to poznato, da su zaključili za slučaj taj, kada i ako Torbar direktorom realke postane, razdieliti poslove na dva nazovi-tajnika s godišnjicom za svakoga od 600 for., a ta su dva tajnika Matkovič i Šulek. Matković pisat će sjedničke zapisnike a Šulek obavljati ine poslove«. У писму од 6.1 1874 помиње Зоричић да је положио директорат те се сада осећа лакше; мој кум Швец да је постао жупником (код Св. Ивана у Новој Веси у Загребу), а мој брат Драгутин описао ми је у допису од 27. 10. 1873 живахним речима свечани спровод, којим је загребачка публика одликовала покојног, тако изненада преминулот дра. Дежмана.

Са Даничићем водила се у оно доба преписка поводом његове Историје Облика. У марту (3. 3 1874) писа ми из Београда на мој похвални одзив о његовој књизи ово: »Velika ti hvala što mi onako liepo pišeš o mojoj knjizi. U tom nalazim veliku ljubav na kojoj ti od srca zahvaljujem. Ali bih te molio da u obznani ne hvališ samo. Ja tvrdo mislim da će biti mnogo pogrješaka, da u samiem stvarima ima mnogo uzroka, kojima se mogu pogrješke ispričati, ali je pored svega toga glavno da se pogrješke poprave. Ako je u mojoj knjizi već kakav napredak za nauku, napredak će biti još veći trudom koji moje pogrješke ispravi«. Ја сам се тога и држао те написао у иначе врло симпатичном одзиву и неке начелне ствари, у којима не бих могао начина излагања Даничићева одобрити. Али за чудо ова моја простосрдачност наиђе код њега на незадовољство. Он ми писа 12/24 марта ово: »Da sam ostao u Zagrebu, jamačno ne bi u toj knjizi bilo onoga što ti nije po volji, kako mi pišeš; ali ovdje mislio sam da je ono korisno za moje učenike a i za samu knjigu da je potrebno bilo, zato što je s tiem mogla lakše biti kod vlade primljena kao nalik na školsku pomoćnu knjigu te je došla u »nakladu« državne štamparije. Ali iz onieh razloga koje ti pominješ ne bi tako bilo, nego prosto zato što to nije upravo moj posao. To je tvoj posao, Kurciusov itd. Da si ti to radio, ja bih od tebe čekao i ovo što veliš da ne treba. A najposlije treba li ili ne treba, o tom treba da se prepirete ti i Kurcius i Vestfal, a moje je slušati vas pa pristati ili na jednu ili na drugu stranu, gdje moja pamet može naći više istine. Kad sam predgovor pisao, bio sam u najvećoj zabuni i nemiru (radi koječega što su nevješti i nekompetentni ljudi tražili o vremenu moje službe a ništa nije trebalo, kako se poslije pokazalo); zato je u predgovoru izostao čitav jedan Absatz, koji mi je bio u glavi ali nije došao na papir, pa poslije nijesam opazio, a to je trebalo da bude nekoliko rieči o tome što držim za glavno u tom trudu. Habent sua fata libelli. A glavno je sve osim onoga što upravo ti veliš da nije trebalo«. У писму од 5 маја 1874: »Ovieh dana pročitah tvoje stvari u Starinama. Velika ti hvala. Ima ondje mnogo dragocjenih stvari svake ruke, šteta što ima toliko štamparskih pogrješaka«. 3/15 маја исте године има међу осталим ово: »U mojim predavanjima od prilike ovo je: Filologija i lingvistika. Jezik. Postanje njegovo. Dioba njegova. Dioba plemena indoevropskoga. Dioba slovenskih jezika. Najstariji spomenici svakoga. Korien. Nastavci. Osnove. Nastavci za osnove, — za oblike. Oblici. Gramatika i njezini dielovi. To je kao uvod. Za tiem tumačim pojedine oblike redom oniem kojim stoje u mojoj Istoriji oblika. Žao mi je, što se oniem uvodom nijesam mogao baviti onoliko koliko bih rad bio. S toga nije za štampanje. Ali kad izgradim još nauku o postanju osnova i o glasovima (ako da bog), onda bih želio izraditi i ovaj uvod za štampanje, ako me dotle tko ne preteče, čemu bih se vrlo radovao. Za tiem bih se latio rječnika... Do jeseni rad sam da bude gotova nauka o postanju osnova, koju ću predavati u drugoj godini (sadašnjoj prvoj) našega fakulteta, u prvom semestru, a do dru-

goga semestra trebalo bi da im spremim nauku o glasovima. Ove sam godine predavao i prvoj i drugoj godini isto, jer se prije nije predavalo«. Ови Ђурини податци доказују, како је савесно схватао свој задатак на београдској Великој школи. Да је уз предавање израђивао поједине делове још и за штампу, подвостручило је његов посао, те се зато и не чудимо, што је из Београда писао Матковићу (негде у фебруару 1874) »da je uz rad svoje gramatike sasma iznemogao«, јер је мислио, да ће дело бити од каквих пет—шест табака, а кад тамо, растегло се и на петнаест.

У писму братову од 23 децембра 1873 помиње се нешто, што је ваљда била само »на врби свирала«, т. ј. »Karlek je dobio mjesto pisara u akademiji te sada ima gotovih 1000 for., no kako vidimo, biti će dobro da moli kod magistrata mjesto perovodje, jer smo za većinu glasova skoro sjegurni. Mažuranić reče Mrazoviću, kad ga je pitao zašto ga nije imenovao kod vlade, da je na to zaboravio! Sada mu nude redakciju Obzora, jer Miškatović ide za tajnika u odsjeku nastavnom kod vlade. No ja sam ga odgovorio od toga, jer ne bi želio da ostane vječiti žurnalista«. А у писму од 24. 1. 1874 јавља ми брат већ спомениту вест, да је млађи брат постао перовођом код магистрата; тому да је помогао Мразовић.

Кад је Богишић дознао о мом решењу за Берлин, писа ми 14/26 марта из Петрограда својим начином ово: »Ja sam veoma rad da ste se jednom riješili za Berlin, čestitam Vam. U svakom je slučaju dobro i koristno da katedra slavistike u glavnom teutonskom gnijezdu bude valjano zastupljena. Ovgje već bilo govora o tome Vašem prelasku u Berlin, i svak razumije da Vi drukčije niste mogli postupiti. Ja sam svuda gdje je trebalo navodio uzroke radi kojih je baš koristno za slaveno-rusku nauku, da Vi odlazite megju Nijemce. U jednom društvu jedna dama горячилась чрезвычайно i uzgred napadala na slovensku neblagodarnost, ali sa nekoliko riječi i ona bi umirena«. О својој афери или ваљда о својем договору у Црној Гори јави ми: »Mogu Vam samo to kazati da je moj отчетъ obojimi ministarstvami (sic) primljen bio najvišim zadovoljstvom a i pismo knjaza Crnogorskoga Gorčakovu »uzvisi me do nebesa«, tako da je bilo čitano i caru. . . U prošlu nedjelju bijah u Grota gdje se sretoh s Kunikom, koji kaza kako su tekli dogovori o Vašem pozivu u Berlin, što me je vrlo zanimalo.« (Мени је познато, да је Миленхоф био са Куником у преписци, а знам и то, да је и Миклошић био питан.) Даље писа ми 13 маја 1874 из Хелсингфорса са брода, на којем се преко Штокхолма, Копенхагена, Либека возио за Берлин: »Vi znate da sam se ja izsmucao po svemu evropskom kontinentu osim dva krajna poluostrva, t. j. pirenejski i skandinavski. . . Vaše quasi bojazni odnosno Berlina, premda Vam čast čine, meni se ipak čini da nijesu osnovane. Osobito što se Vašega predmeta tiče koji je, i ako nosi slovenski naziv, ipak kosmopolitskoga značaja. Osim toga budući Vaš predmet pripada filosofskomu fakultetu, neće imati mnogo slušalaca, s kojima se može biti u familijarnom

odnošaju te ih je tako lakše ubijediti o rezonabilnosti Vaših nazora. Najposlije ja mislim, da je u Prusiji lakše biti objektivnim nego li na kakvu njemačko-austrijskom universitetu, barem ja tako mislim... Ovgje niko iz pametnijih ljudi ne uzimlje kao kakvu defekciju, što idete u Berlin, nego kažu da pošto Vam se taka sreća nasmiješi, da ne biste dobro učinili, kad ne biste sreću za kiku uhvatili. Kad tako pametniji misle, za kukavice Vam ni stalo nije. Ja govorih o tome i s Lamanskim te dokazah kako je nemoguće tamo (то значи у Одеси) življeti при данныхъ обстоятельствахъ, te je i on saglasan sa mnom i samo što žali da se za Vas nije moglo naći mjesto u Petrogradu, jer misli da bi tada radije ovgje ostali ... Na Obzorove napadke ja malo pažnje obraćam isto kao i Vi...« К оному, што је Богишић говорио не у корист Одесе, могао бих додати, да је из Одесе већина бољих професора побегла, тако на пр. Марковников и Павлов у Москву, Сеченов у Петроград, Мечников у Париз, Кондаков у Петроград, и још ткогод.

Кад је питање гледе Берлина било коначно решено, писао сам негде у марту 1874 и опет мојему старому пријатељу Срезњевскому у Петроград те добио од њега као одговор ово писмо од 30 априла: »Цѣлый мѣсяцъ прошелъ съ тѣхъ поръ, какъ я получилъ его (т. ј. моје писмо)... простите меня. Вѣрьте по крайней мѣрѣ что я не желалъ медлить отвѣтомъ, по какой бы то ни было особенной причинѣ, съ умысломъ: такъ же неумышленно я виноватъ своимъ молчаніемъ и передъ А. С. Павловымъ... Вѣрьте вмѣстѣ съ тѣмъ, что чувство уваженія къ Вамъ и желанія Вамъ всего добраго, самого лучшаго, останется во мнѣ неизмѣнно прежнее... Это чувство заставляетъ меня и въ отношеніи къ Вашему намѣренію переселиться въ Берлинъ сказать такъ какъ думаю. Не стану много писать о томъ, о чемъ уже прежде писалъ: на вопросъ что̀ лучше, Загребъ или Берлинъ, нельзя не отвѣчать Берлинъ... хотя и не положа руки на сердце. Этомъ вопросъ можетъ быть впрочемъ и совсѣмъ оставленъ. Ближе другой: Одесса или Берлинъ! Судя по тому какъ Вы себя чувствуете въ Одессѣ, Вы не можете не предпочесть Берлина. Найдете ли Вы затѣмъ въ Берлинѣ все такъ, какъ можете желать, это иное дѣло. Не думаю что бы Вамъ могли помѣшать Ваши политическія (убѣжденія ?), правительству тамъ они будутъ съ руки́, но есть другое, о чемъ стоитъ подумать. Съ одной стороны тяжела дороговизна, все увеличивающаяся, такъ говорятъ, въ ужасающихъ размѣрахъ (такъ что и въ Петербургѣ жизнь теперь стала сравнительно гораздо дешевле). Съ другой стороны нельзя, мнѣ кажется, терять изъ выду желаній прусскаго министерства которое, какъ я слышалъ, ожидаетъ отъ профессора слав. филологiи въ Берлинѣ между прочимъ и научно-практическаго руководства слушателей въ языкахъ русскомъ и польскомъ и изложенія исторіи литературы, особенно русской, и болѣе новой чѣмъ древней. Если это такъ, то не принуждены ли Вы будете отвлечь себя отъ своихъ любимыхъ занятій? Къ тому же увѣрены

ли Вы что ища Васъ для Берлина не ищутъ въ то же время и помимо Васъ? Соображая все вмѣстѣ, прошлое, настоящее и будущее — я на Вашемъ мѣстѣ не рѣшился бы переѣхать изъ Россіи въ Берлинъ, и мнѣ кажется не обчелся бы въ разсчетѣ. Если впрочемъ Вы рѣшились окончательно, то да будетъ все къ лучшему. Не знаю только какъ бы можно было согласить переѣздъ въ Берлинъ съ удержаніемъ каѳедры въ Одессѣ. Пока дѣйствуетъ нынѣшній университетскій уставъ, удержаніе права на каѳедру за Вамы зависитъ единственно отъ Одесскаго университета, и то на основаніи отпуска, т. е. Вы бы должны были не увольняясь изъ Русской службы проситься у совѣта университета въ отпускъ на годъ и затѣмъ утвердившись въ Берлинѣ окончательно прислать просьбу объ увольненіи. Не могу совѣтовать это сдѣлать, а только этимъ способомъ могу въ представленіи своемъ соединнить возможность остаться при университетѣ Одесскомъ съ переѣздомъ въ Берлинъ. Совѣтовать могу Вамъ отъ души только одно —остаться въ Россіи и ждать случая перехода въ другой университетъ (напр. даже въ Москву), совѣтовать это могу не какъ Русскій, а просто какъ человѣкъ или пожалуй какъ славянинъ. Имѣю при этомъ въ виду, что оставшись въ Россіи Вы не оскорбите никого отказомъ отъ каѳедры въ Загребѣ, а переѣхавши въ Германію дадите поводъ своей родинѣ считать себя оскорбленной. Вмѣстѣ съ тѣмъ не могу какъ славянинъ не желать чтобы на берлинской каѳедрѣ былъ такой почтенный дѣятель какъ Вы. На кіевскій съѣздъ я поѣду отъ Академіи и очень былъ бы радъ увидѣться тамъ съ Вами; до съѣзда или по крайней мѣрѣ до іюля буду на дачѣ подъ Петербургомъ на той же самой гдѣ Вы у насъ уже были. Если поѣдете черезъ Петербургъ раньше, то удѣлите мнѣ хоть денекъ. Простите меня, если найдете въ письмѣ моемъ чтонибудь не такъ какъ бы могли ожидать. Если бы мнѣ случилось говорить объ этомъ съ Вами лично, то все могло бы быть высказано полнѣе и глаже. Передайте мое почтеніе Сидоніи Петровнѣ. Вашъ И. Срезневскій«. Ово је писмо Срезњевскога имало све на уму, само је заборавио узети у обзир интерес научни, који је могао у Берлину доћи до јачега развитка него у Одеси, особито када се узме у рачун да сам ја у Одеси седео на не својој специјалности, већ на компаративној граматици, којој ме није онако срце привлачило као к славистици. Истина, у Одеси могао сам доћи на ту науку после Григоровича, али било како му драго, ваздух одески није онако пријао науци као амбијенат берлински. Осим тога у Одеси био бих сметња Кочубинскому, одрезао бих њему нит живота у тамошњем университету, док у Берлину нисам никоме сметао, а у Загребу чак отворио место једному заменику. Мени није ни тада ни после било на памети да питам с киме су загребачка господа водила преговоре и како је дошло до тога да је Гајтлер добио онде столицу славистике, знам само по једном писму Гебауерову, да се он одрекао, пошто му је министар (бечки) обећао, да ће га именовати ванредним професором (28 окт. 1874: »Byl jsem

volán na universitu do Zahřeba ale náš ministr slíbil mi, že mě učiní u nás mimořádným profesorem. Tázal se stran toho u fakulty, votum bylo příznivé a tak jsem se stal tedy mimoř. profesorem).«

Овде би ме могао ткогод упитати, а зар се Одеса није ни мало занимала за то, да останеш онде? На такову питање ваља ми одговорити, да се онде није налазио начин ни обичај да се службено учини какав корак, а поврх тога, одески су професори придавали мојему позиву у Берлин толико значења, видели у њем толико личног одликовања за мене, да не би било никому ни на ум пало, да ме од тога одвраћа. Влада, преко својега репрезентанта попечитеља Голубцова, могла ми тек ставити у изглед један извор материјалног дохотка, кад би тај могао имати привлачну снагу. Голубцов, којему је и импонирало моје учешће у грчком језику читањем Хомерове Одисеје, понуди ми, ако саставим уџбеник грчкога језика, да ће га прописати за све гимназије својег округа. То би имао бити тај ново откривени извор дохотка. Али ја нисам несрећом имао никакова смисла за писање књига, које би биле извором новчаног добитка, па тако нисам се дао ни овом понудом одвратити од мојег вишег научног циља. Мој је одлазак из Одесе чак био за један моменат користан за нормалан развитак предавања. Знајући ђаци, да ја чиним компаративну граматику облигатним предметом само за класике и слависте, а да су историци од тога опроштени, одлучише ђаци трећега курса да за годину 1874/5 сви се упишу у групу историка, а да не буде ниједнога филолога. Тако би се могло десити, кад бих био остао у Одеси, да у години 1874/5 не бих имао слушача!

Течајем месеца јуна требало је поновно се селити. Није било добро прорачунано, што сам сав мобилијар у Одеси продао, чак оне комаде који бише довезени из Загреба, тако да сам си дао повести у Берлин само сандуке са књигама. Продаја је ствари ишла врло брзо и довољно успешно: окружила нас чивутарија те покуповала све што се по собама ваљало, али том приликом пропаде или да тачније кажем би украден један замотак литографских портрета, који су некоч у Загребу висели по стенама мојих соба (то су били портрети Јелачића, Штросмајера, Палацкога, Ригера, Миклошића, Боница и т. д.). Мислио сам да ћу исто тако у Берлину своје предсобље украсити тим портретима; то би било за Немце нешто ново и необично, али гле, када ствари моје стигоше у Берлин, онога замотка нема те нема! Пропаде, за цело још у Одеси.

Тешким срцем остависмо у Одеси гроб наше драге Јелке, католичкој цркви св. Катарине поклонисмо једну слику богородице (уљаним бојама израђену) за једну цркву у околици Одесе, себи куписмо једну икону богородице Касперске, која је по руском обичају висела у десном куту пријамне собе (а и данас још виси код мене у салону). Ова мала икона изображава копију одеске светиње, која по византијском обичају сваке године у пролеће (под крај

априла) са великим војним почастима путује у село Касперску (преко Александровке, Тузли, Очакова, Анчекрака, Николајева и Херсона) те се истим путем под јесен враћа у Одесу. Овај црквени обичај, да иконе путују (носе их или возе), врло је распрострањен по Русији. То особито вреди за Иверску богородицу у Москви, која има чак своју посебну кочију, у којој се воза по граду к болесницима или к посвећивању кућа, дућана и т. д. Све је то било тако у доба мојега боравка у Русији; како је данас после страшне катастрофе што је снашла Русију, не знам.

Јоште 3 јуна написах Миклошићу из Одесе писмо, у којем је говор о пошиљци неких књига, о сплеткама Григоровичевим, да не бих сазнао о рукопису живота Стефана Лазаревића. Ту говорим: »Darum gedenke ich diesen Text nächstens irgendwo, nur nicht in Agram herauszugeben. In Agram selbst ist nach Abgang Daničićs Schade etwas cyrillisch drucken zu wollen. So bedauere ich sehr Ihnen kostbare Zeit mit Korrekturen zu rauben. Falls Sie das V Buch Starine besitzen, werden Sie sich selbst überzeugt haben, daß dort meine ganze Mühe der Abschrift rein verloren gegangen ist. — Ich komme anfangs Juli nach Wien, worauf ich mich sehr freue. Mein Ernennungsdekret ist bereits hier, die Publication wurde bis zum Schluß des hiesigen acad. Jahres aufgeschoben. Wie vorauszusehen war, in Agram geht es auf mich los. Nachdem man mir früher überflüssiger Weise viele Schmeicheleien gesagt, fängt man jetzt recht derb über mich zu schimpfen an. Den Anfang machte ein beleidigter in seiner Eitelkeit College, dr. Marković. Die mir von Rački mitgetheilte Nachricht, daß Gebauer nach Agram kommen werde, hat mich sehr gefreut. Ich sah ihn voriges Jahr einige Male in Prag und fand ihn ganz tüchtig, ganz Gegensatz zu Hattala. In Agram wird er auch reussieren eher als ich«.

Из Одесе дођосмо негде почетком јула најпре у Беч; онде се растасмо: моја жена са јединицом сада кћерком Станком оде у Загреб к мајци и у Св. Шимун к брату, а ја се одвезох у Берлин, да се представим у министарству; министеријални директор Грајф (Greiff) дочекао ме врло љубазно, без сваке бирократске укочености, посетио сам такођер Олсхаусена, који је био мој први дописник односно професуре; ако се не варам ту сам први пут срео и Миленхофа. Не опомињем се право да ли сам сада, или касније, положио прописану заклетву (чини се да је то било сада), најмио сам и стан у Körnerstraße (то је паралелна улица са Potsdamerstraße, почиње код Steglitzerstraße); ово неколико дана што сам их сада провео у Берлину, седео сам у хотелу Kaiserhof. Тада се преко Беча, где сам се, мислим, видео са Миклошићем, одвезох у Загреб, т. ј. управо у село к брату. Још пре мога доласка у Загреб добисмо гласове о смрти нашег старог пријатеља Франа Курелца. Брат Драгутин јави ми о његовој смрти у писму од 18 јуна (за цело још у Одесу) ово: »Sa krova Jugoslavenske akademije vije se crni barjak te naviešta smrt

Frana Kurelca. Sirota bio se na toliko oporavio, da mu je gladan želudac zaželio, (da) dobro zakusa kod kanonika Marića, nu slabe noge ne dozvoliše mu velike šetnje za probavu, te ga tako jučer pod večer kap u moždjane sa puna želudca snašla. Sekciranjem dokazano je da su mu jetra propala (?), moždjani sagnjili (?), jedino želudac da je bio pun Marićeva blaga. Sutra bit će pokopan iz bolnice Milosrdnica u gornjoj Ilici na groblje sv. Jurja. Pokoj mu duši«. С овом се вести слаже, што је Ана писала мојој жени (20.6 1874): »Jučer smo bili na Kurelčevom sprovodu. On je bio prekrasno sprovodjen, neizmjerno mnogo svieta, sve škole i sam ban išao za liesom« Умро је 18 јуна. Овај пут, дошав из Берлина у Загреб, нисам се могао онде дуго задржати, јер сам наканио већ половицом августа кренути пут Кијева. Тај пут није пошао управо из Загреба већ из Крижеваца, куда смо дошли били ја са женом и кћерком у походе њезину брату Виктору, жупанијскому физику. Пред сам одлазак из Крижеваца (дне 17 коловоза) написах Рачкому ово писмо : »Žao mi je što se ne mogoh više s Vama sastati, čemu je krivo nešto nepovoljno vrieme i nešto Vaši saborski poslovi, a morao sam se žuriti da sasvim ne promašim cilja. Ja ću poslane preko mene stvari predati grofu Uvarovu te po mogućnosti nastojati da se točno povrate. Kad biste imali vremena, da mi napišete nekoliko rieči u Kijev, želio bih znati : a) od kakova su komada oni snimci plašta Ladislavljeva ? b) kojemu vremenu prisvajate Vi onaj Lucijin nadpis ? c) može li se znati što znači ona ornamentika onoga lat. codexa, gdje ima i nešto heraldičkoga?«. Молим да пожури штампање и пошље за мном у Кијев, а хонорар да преда брату жупнику и преко њега мојој жени. — Не заустављајући се у Бечу ван колико је требало од једнога воза до другога, т. ј. један дан, ударих овај пут преко Броды, Radziwiłowa, Zdolbunova, Kazatina према Кијеву. Овај пут води кроз сама чивутска гнезда, управо око Казатина чита путник опомену, да севаља чувати од крадљиваца. Дне 21 авг. стигох у Кијев (од среде пред подне до петка јутра), усхићен прекрасним његовим положајем, нада све университетом. Одсео сам у Hôtel de France № 16, представио се графу Уварову, посетио Срезњевскога, и стао марљиво посећивати до подне и од подне седнице, које су постојано биле пуне помњиво пажљивих гостију. Мене је, готово више него разна предавања, често сасма локална значења, привлачила богата колекција изложених рукописа и старина. Председник нашао се овде у великој неприлици од гостију из разних словенских крајева, којима је требало било изићи на сусрет, дозволити да као »братья славяне« смеју држати реферате на својим језицима. Али тада би ваљало било учинити исту концесију и Малорусима, а то би било против система, који је тада господовао у апсолутистичкој Русији. Домислише се таковој слепарији: реферати на словенским наречјима бише допуштени само са ограниченом јавношћу код затворених врата, тако да се о њима није спомињало у месним новинама; месно јужноруско

наречје било је и поред тог ограничења искључено! Опат Беда Дудик из Моравске, који се хтеде истим правом послужити те одабра језик немачки, рачунајући посве разложито да ће га овако лакше сви разумети, изазва гадну заподозривост, да су га многи сумњичили да је аустријски ухода. Тако су нездрави били већ тада односи. Ја сам много опћио на том конгресу са немачким конзулом Блауом, који се исто тако као и ја чудио, што је на кијевским улицама врло мало слушао разговора на малоруском наречју. Тада су носиоци малоруског национализма били студенти и млада генерација, која се јошто није право смела показивати у јавности, јер се тај народни покрет није добро гледао. Мене и пријатеља Новаковића позваше једном ђаци на своју »вечеринку«, на којој се с одушевљењем говорило о љубави малорускому народу, његову језику, животу и обичајима. Ми смо могли разабрати да тада још није било кристализације језичне, свак је говорио својим локалним говором. Квасац је био ту, али каково ће се дићи из њега тесто, још се није јасно видело. Онај час могосмо само једно опазити, коликим је поштовањем младеж окружавала и сусретала старца Н. И. Костомарова. Из Кијева учинио је конгрес један излет у околицу, не памтим више камо, раскапао се један »курган«, — што се у њему нашло, не знам. Нас, т. ј. мене и Новаковића, већма је занимао народ, врло симпатичан али и врло примитиван. Једној девојчици хтедосмо дати сребрну »гривнечку«, али она се тому чудила те јој није било право, напротив бакрене »копејке« биле су јој миле. Памтим, како се пријатељ Новаковић љутио, кад је Нил Попов парафразирао наслов новина »Позор«, »излази«, на »табаку«, што по руски излази дакако врло смешно. Али таквих qui pro quo има међу словенским језицима врло много. Обилажење и разгледање кијевских знаменитости било је врло занимљиво и поучно, особито катакомбе тако зване Пешчерске Лавре. Ја тада још нисам био видео римских катакомба, зато су већ и ове кијевске учиниле велики утисак. Од познаника осим већ споменутих срео сам овде Григоровича, Бруна и Кондакова из Одесе. За Одесу приповедаху ми, да је онде преко лета владала грозна врућина, да имају још једнако неприлике с водом, да се много гради и т. д. Из Кијева слао сам марљиве дописе жени у Крижевце, у којима сам јој причао о Кијеву, о нашим пословима, о забавама, о примању код генерал-губернатора, итд. За Новаковића написах, да је рекао: »ele, brate, sada istom vidim, šta je to elegancija i luksuzno ruski.« Почетком септембра одох из Кијева управо у Петроград, где сам правио посете професорима, радио марљиво у Публичној библиотеци, преписујући Зографско јеванђеље, виђао се са Каталинићем и Војводићем, учествовао у свакојаким народним »гуљањима«, којих је под крај августа било и одвећ, сувише подсећаху на злогласне римске обичаје »panem et circenses«! У писмима жени, која је ради болести моје кћерке Станке дуже остала била у Крижевцима него што сам рачунао,

има алузија и на Берлин и на Петроград и на Одесу. На пр. у писму од 14. 9 из Петрограда јављам јој ово: »Ja se već praštam s poznanicima, sa svima se rastajem tako, da u najgorem slučaju moj povratak u Rusiju bio bi radostno primljen. Nu valjda neće do te sile doći. Jer ovamo mogao bih si željeti samo u Peterburg«. . . Говорим о ружној клими Петербурга, који наше људе тера на југ, а даље кажем: »Kad bi ti čula kako se ovdje psuje na odeski universitet radi poznatih medjusobnih svadja i tužbi, tada bi istom još bolje mi pravo dala, što odanle odlazimo. Na tako razglašenu mjestu ne može i najbolji mnogo poštenja uživati. Jamačno ta nesretna okolnost puno pomaže i meni, što me nitko nije smio niti nagovarati da ondje ostanem«. И збиља, кад сам већ био у Берлину, добих 16 дец. 1875 од некошњега колеге одескога Алексеја Степанића Павлова, једно писмо пуно жалбе на Леонтовича и Цитовича, а већ се радило о томе да и он остави универзитет одески те пође у Москву: »Само собою понятно что я жду перехода какъ освобожденія изъ плѣна вавилонскаго«. Нека ми буде допуштено, да из његова писма наведем још неколико речи о мени: »Есть у меня тайная надежда, что нѣмцы называютъ кажется Ahnung, что Вы еще не совсѣмъ потеряны для Россіи. По крайней мѣрѣ мнѣ хорошо извѣстно, что въ Москвѣ многіе Васъ желаютъ. Не забывайте русскаго говора и для этого primo читайте ежедневно русскія газеты, secundo пишите чаще на Русь и хоть изрѣдка къ искренне преданному Вамъ А. Павлову. Мой привѣтъ Вашей любезной супругѣ и милой дочкѣ.«

Рачунајући по преписци између мене и моје жене, ја сам стигао овај пут из Петрограда у Берлин 19-га септембра 1874 (у писму, које послах Миклошићу 10. 10 из Берлина, говори се о 25. 9), те одмах стао уређивати стан (Körnerstraße 5, 2 Treppe), да моја драга жена са кћерком дођу барем у главноме на готово. Ми смо оставили Русију са осећајима искрене и дубоке благодарности за незаборављиву услугу, коју нам је учинила примив нас у своје крило, кад су за нас изненада наступили били црни дани те није било заклоништа у домовини. Моја жена придружила се у првом писму, које ми писа у Берлин након мојега дефинитивног доласка онамо, сасвим мојим мислима и осећајима захвалности овим речима, које читам у писму од 22 септембра: »Ja sam Tvoj zadnji list iz Rusije primila, hvala Ti srdačna da si još u posljednje vrieme na svoju ženicu mislio. Kako mi je bilo, kad sam ga čitala, ne mogu Ti kazati, zašto, to Ti sigurno znaš. Ali ufajmo se u Boga, da nas zato neće opet u Berlinu kakva nesreća naći; budi uvjeren, dragi Jagiću, da ću ja sigurno po mogućnosti gledati, da Ti u svemu ugodim i da budeš zadovoljan, a ja ću već gledati da se takodjer sve po malo priučim. Bog dao da nam samo i naša Stankica zdrava ostane, i onda će već sve ići. Što se uspomene na Rusiju tiče, to se i ja sasma s Tobom slažem, i ja neću nikada na nju zaboraviti i uviek ću ju braniti, što sam već sada i ovdje mnogo puta priliku imala da činim, premda se naši ljudi ne mogu dosta tomu načuditi, kako je to moguće da se

komu u Rusiji tako može dopasti. Ako bi čovjek na to išao, i o Berlinu me mnogo plaše (da nećemo imati što jesti, da ćemo se teško s Niemcima pogoditi, i tako više), ali ja se sve držim, kako da ništa ne čujem, i napokon ipak kažu, da sam pametna i kuražna gospoja. . .« На ову последњу опаску моје драге жене реагирао сам ја у писму од 24 септ., где јој пишем: »Da Zagrebčani bruse svoje tupe jezike protiv mene, to mi je deveta briga, reci im da ja neću nigda njih prositi za koricu hljeba. Hoćemo li mi biti sretni i zadovoljni u Berlinu, to je isto tako u božjim rukama, kao je bio naš polazak u Rusiju. Svakako već sada pristojnije sa mnom postupaju Berlinci nego li su igda Zagrebčani«. — У истом писму долази још ово: »Sinoć samo da nisam nabasao na — Štrosmajera i Voršaka u — pasaži! Oni su se valjda slučajno upravo obrnuli na drugu stranu, kad su bili na 2-3 koračaja od mene. Ja ne hoteći smetati njihovoj šetnji — to je bilo oko 8 sati na večer, a bili su oba ganz in Civil — uklonio sam se, a kako ne znam gdje su odsjeli, neću ih valjda više sresti«.

Крајем септембра, свакако пре 5 октобра (јер у тај дан већ се у Загребу знало), дође моја жена са кћерком у Берлин. Још пре одласка из Загреба имала је прилику видети код мојега брата у Шимуну Богишића са Иловајским (из Москве); ова двојица дођоше да њу походе и да Иловајски види комадићак хрватског сеоског живота. Како ми је жена јавила, забављали су се врло весело, певало се и она им на клавиру одиграла нешто из опере »Жизнь за царя«. До Берлина није моје жене нитко пратио, али њена је мајка ипак пошла с њом бар до Беча, одакле даље сама по напутцима, што сам их јој тачно дао у писмима.

XIII.

Док смо се ми кућевно уређивали, спремала се у Загребу ретка свечаност — отварање университета, код којега није мени суђено било да учествујем. Колико се опомињем, није ми баш било весело при души, што мене нема онде, ипак сам мирно сносио тај окрет судбине, који је мене отиснуо из домовине преко Одесе у Берлин, док су некоч све моје помисли биле усредсређене у Загребу. Мене је сјајан течај свечаности врло веселио, те сам с великом жељом ишчекивао описе то у новинама, то у дописима из Загреба. Већ у писму Зоричићеву од 18. 10 говори се о великој множини света, који је нагрнуо у Загреб из свих крајева домовине, да буде сведоком ретке културне светковине. А у писму од 25 октобра има овај опис: »Svečanost bijaše u istinu liepa a još je ljepša mogla biti, da bijaše u naših ljudih više takta. Ponajveća bijaše to pogreška, što se je sasma prepustilo dečkom, t. j. djačkomu sveučil. odboru da sastavljaju program svečanosti. Da spomenem bar nekoje hirkuše njihove. Tako kad je bolonjski zastupnik Pelecini sišao, ne bijaše nijednoga odbornika koji bi ga bio talijanski ili francuzki pozdravio,

i stan mu kazao. Moradoše prije tumača tražiti, koji je to obavio. Golemo nespretan bijaše rector magn., koji nas je maltretirao poldrugu uru sa svojim opisom razvitka našega, kojim smo do sveučilišta došli. Ja kukavac stajah poput vrabca na lestvi od krupnoga naslonjača, ne moguć, da ne srušim i povalim ostale iza sebe, sići, prokljinjao sam ljudsku brbljavost a blagosiljao ga nije niti Gneist pa niti Pelecini i drugi inorodnici, koji su kako sam sam vidio kao pudeli zievali. Madjari u svojoj bahatosti bijahu prvi, koji su rektora pozdravili i krhlim glasom poručak od Madjarah donieli, kako se svi raduju da je u zemlji krune sv. Stjepana opet novo sveučilište izniknulo. Pri svem tom ubraše mnogo pljeska i živio, ali još više uzklika postigoše ostali, osobito Slovak Čulni, koji je Madjarom proklete istine u brk kazao. Poslie dva sata po pod. smirila se svečanost, a onda banket. Tu me ne bijaše, jer bojah se da bi se za 10 for. morao golemo srditi, pa i zbilja bijaše jelo nevaljalo a vino kiselo, a inače kod poredanja sjedalah vladaše grozni nered, tako da su neki stranjski zastupnici došli medju dečke u petu tja sobu sjediti... Istoga dana bijaše bakljada i razsvjetljenje koje akoprem volji gradjanah prepušteno ipak liepo bijaše. Nu kod bakljade, buduć grad zaključio da se imade Štrosmajer pozdraviti, ne htjedoše juriste baklje nositi; njihovi zamjenici bijahu djaci nižih školah i zanatlijski dečki, a što je najgore bilo, ne bijaše bakljada praćena muzikom. Poslie Štrosmajera odoše na kaptol Pavlinovića pozdraviti a ne svratiše se kod Mihaljevića, gdjeno bijaše ministar Pauler i još nekoji velikani madjarski nastanjeni. To je Madjare strašno razgnjevilo, ali još veća im srdčba bijaše nad zastavami, gdjeno u cielom Zagrebu ne nadjoše nego samo dvie madjarske, pa nas Hrvate psuju nezahvalnike i surovce zato što smo više uzklikah imali za Čehe, Poljake i iste Slovake, nego li za osamstogodišnju braću svoju. I prostijega svieta bijaše se u Zagrebu sgrnulo sila božja, toliko koliko ga ovdje baš niti za careva posjeta nije bilo, ali taj sloj ljudstva odišao iz Zagreba sasma nezadovoljan, jer ne bijaše za nje baš ništa priudešeno. A znao sam unapried da će tako biti, pa sam Suhinu i nekim otcem grada savjetovao bio, da se za ove ljude bud u Maksimiru bud na Zrinjskom trgu dade uz mali novac banket, no rekoše mi da se to za svečanost, koja je naobraženomu svietu namienjena, niti pristojalo ne bi (то је последак средовечнога феудализма, који је са правих феудалних аристократа и аристократића прешао на чиновнике из грађанских и сељачких кућа!), a drugo da nisu pri sastavljanju programa magistrat gradski ni pitali, dakle da se ne može ovaj ni uplićati. Ne sjećam se, da li je bio govor Pelecinija per extensum naštampan, pa ako nije, da ti kažem, kakav pojam ti Talijani o našoj zemlji imadu. Na svršetku govora reče: viva la università liburnica (То није било незнање, већ нарочито одабрани израз, да се избегне непопуларному »croato«). Novine ga okrstiše Pollicinellom, a ljudi koji su s njim obćili, vele da je vrlo naobražen. Gneista ovdje u zviezde kuju, vele da je preučen, prenaobražen pa i jovialan; ja ne znam o njem ništa, jer sam se samo

s njegovim licem upoznao. Ali kao da je imao misiju, jer kako mi Gjurica Jelačić pripovjedi, reče mu da ne može dokučiti, kako bi mogli Hrvati sa Rusi simpatizirati. Oni bi se tih simpatijah sasvim ostaviti morali pa s Niemci šurovati, koji su kadri nje u svem podupirati, dočim jim od Rusa propast prieti. (То није била никаква политичка мисија, већ уверење које је Гнајст делио са свим национално-либералним Немцима онога времена, које је и мени историчар Зибел излагао као њихову тадашњу политичку догму, по којој је сав православни свет источне и јужне Европе имао припасти Русији, не изузимајући ни Цариграда, али за то сви остали неправославни Словени — Германији.) Posjetio me Stojan Novaković, njega ovdje Matković kano vele naduta čovjeka smatra a ja nisam te nadutosti opazio«.

У једном братовом писму од 6. 11 помиње се неки спис загребачке универзитетске свечаности у Augsb. Allg. Zeitung; ту се хвали Гнајст, а мој брат додаје : »On ne laže, da se je ovdje njemu i Niemcem veliko odlikovanje izkazalo, urlikali su naši mladići i odviše, samo da tudjinci vide, kako smo tobože politirani. Ciela svetkovina imala je u bitnosti kosmopolitski karakter, no nije se dalo sakriti, da nam je krv ipak krv, a ona da je jača od krune, pa to i je Magjare tako silno razjarilo. Da se u pojedinosti upustim, mogu ti u kratko reći, da je sama inštalacija i otvor bio zbilja veličanstven. Mažuranić rekao je s kraljevskim dostojanstvom ono nekoliko latinskih rieči, a Mesić držao se tako, da je sam sebe nadkrilio, premda mu je nastupni govor bio predug i u prvoj česti više shodan za predgovor u čitanku za višu gimnaziju, nego za to što je imao biti. No veoma je liep bio prizor, kada su zastupnici raznih universiteta govorili svoje pozdrave. Pljeskalo se i odobravalo svim, no nije se dalo neopaziti, koliko je srdačniji bio aplaus Slavenom od svih ostalih. Jedini Srbi primiti su nekako hladno, jer su i sami bili nekako steif, osobito onaj drveni Novaković. U samom ovom činu još nisu bili Magjari toliko uvriedjeni, no kod stola ujeo ih je Čulen, direktor razpuštene gimnazije, koji je počeo svoju zdravicu riečmi evangjeoskimi : date nobis, Croatae, de oleo vestro, quia lampades nostrae exstinguuntur, pa je na taj Magjarom ujedljivi a tako zgodni citat dobio burni aplaus. Vaš Gneist bio je zbilja mnogoglagoljni, govorio je gdje je samo mogao, a njegov glas kao jednoga od prvih njem. učenjaka priskrbio mu je unapried silno odobravanje pred svimi drugimi. On je stanovao kod Mrazovića, te mu je u čast Mraz. pozvao najodličnije naše muževe k objedu, pa je vaš učeni drug dobio od graševine mali tampus. Razsvjeta bila je prilična, no bakljada izpod kritike. Naša aristokratička sveučilištna mladež malo je baklja nosila, te je radje podielila jih kojekakvim fakinčićem bosonogim i gologlavim. Bojim se da to na Gneista i ostale tudjince, koji su ju s banskih dvorova gledali, nije baš najbolje djelovalo. Kao svršetak svetkovine mislim da je najveći efekt učinio nadbiskup svojim objedom, gdje su čujem svi gosti bili upravo široke volje. Naši juriste ili bolje

taj odbor za svečanost ustrielio je strašnoga jarca, kad je bakljadom dao proći mimo Mihalovića k Pavlinoviću, koji je stanovao kod kanonika Rumplera. Vidjeti (je) kako malo naša mladež pozna naše ljude. Ta taj Pavlinović jest upravo okorjeli i pogibeljni ultramontanac, kojega ti naši svećenički disidenti pripravljaju za redaktora svomu listu, što ga kane à la Vaterland utemeljiti. Na sreću Mihalović je prepošten čovjek te se ne nagli odveć da šukne koju hiljadu na taj natražnjački eksperimenat. Sada su počela predavanja te je svaki profesor počeo svoje djelovanje više manje svečano. Na nekih predavanjih bio je čak Mažuranić, i to navlaš na Geitlerovom i Vojnovićevom. Djaka upisalo se preko očekivanja. Jurista da je preko 100, filosofa oko 24, k tomu dodaj do 100 teologa, pa je to za prvu godinu dosta.«

До скора после мојег доласка у Берлин јавих се Миклошићу с овим писмом од 10 октобра 1874:

»Ich ging damals (Mitte Juli) aus Berlin nicht unmittelbar nach Petersburg, sondern da ich dort nach eingezogenen Nachrichten so ziemlich müssig die Zeit hätte zubringen müssen, so zog ich es vor zunächst 3 Wochen bei den Meinigen auszuruhen und erst am 15 August reiste ich von Agram nach Kiev ab, wo ich am archaeolog. Kongreß theil nahm und von dort gegen Ende des Monates nach Petersburg kam. Hier brachte ich meine Angelegenheit in befriedigender Weise zum Abschluß und die ganze übrige Zeit (es waren etwa 20 Tage) saß ich über dem Zographos Evangelium, so daß ich jetzt zwar den ganzen Codex noch nicht in Abschrift besitze, aber für eine Abhandlung in der Art, wie ich sie zu Assem. Ev. schrieb, doch in genügender Weise mit Material versehen bin. Ich gedenke dieses Material in den nächsten Wintermonaten auszuarbeiten und die Abhandlung der hiesigen Academie versuchsweise vorzulegen. Doch möchte ich mir noch früher erlauben, sie Ihnen vorzulegen zur privaten Begutachtung. Finden Sie den Plan, den ich bei Assem. Evang. befolgte, für passend? Die Transcription mit cyrill. Schrift versteht sich von selbst. Auch ein nochmaliges Mithineinbeziehen des Assem. Ev. wäre vielleicht gar nicht überflüssig. — In Berlin bin ich seit 25 Sept. (ипак нешто раније, ја сам већ 19-га септ. телеграфирао мојој жени долазак у Берлин!), habe mich bereits so ziemlich eingerichtet, nur meine Bibliothek ist noch immer unterwegs. Die ersten Schritte und Gänge auf einem ganz neuen Terrain sind mit großen Schwierigkeiten und Unannehmlichkeiten verbunden, besonders hier, wo das Leben bedeutend theuerer und die ganze Umgebung bedeutend schwerfälliger ist als in Wien. Von der gerühmten Solidität der Norddeutschen habe ich leider bisher sehr wenig verspürt; im Betrügen und Beschwindeln concourriren die Berliner mit den Wienern. — Augenblicklich muß ich mich der sehr lästigen Aufgabe des Visitenmachen unterziehen. Im allgemeinen sind die Vertreter der Berliner Gelehrsamkeit recht trockene Leute. Mit Ausnahme Müllenhoffs (Weber ist in England), dessen freundliches Entge-

genkommen ich wohl Ihnen zu verdanken habe, konnte ich bis jetzt bei Niemand ein besonderes Interesse entdecken, ich sage nicht für meine Person, denn die ist ziemlich indifferent, aber für den Gegenstand. Es scheint richtig, was mir E b e l sagte, daß sowohl seine als ganz besonders meine Katheder der Universität und Regierung durch allerhand Umstände aufoctroyirt worden sind. Bei alledem wollen wir das beste hoffen. Im 1 Semester werde ich lesen 1. Altslovenische Grammatik mit Interpretation ausgewählter Texte 3 St. priv.; 2. Literaturgeschichtliche Übersicht der ältesten Denkmäler der slavischen Sprachen 2 St. publ«. Молим га да ми пошаље ако је изишла Formenlehre. »Meine F r a u ist vor 8 Tagen hier angekommen. Sie war so bepackt, daß sie ohne Aufenthalt über Wien weiter reisen mußte. Hätte sie Sie schon in Wien getroffen? Hat Kissingen gute Wirkung auf Ihre Gesundheit ausgeübt? Ich will es hoffen, da Ihr Leben und Ihr Wohlsein uns allen se theuer ist«.

Док су у Загребу свечано наступала предавања, није код мене било никакве свечаности, никакве опћените лекције с развијањем програма; код врло ограничена броја скроз непознатих слушача ишло се одмах in medias res самога предмета, који чини се није био ни згодно одабран, јер није имао на уму карактер слушача, већином Пољака, које значење Византије није могло занимати. Да не изађем празнорук, састало се на објаву privatissime et gratis малено друштванце, чијим иницијатором беше млади (тада) Рикард К и п е р т (син познатог географа и картографа); њихова је жеља била, да уче руски језик, на што сам драге воље пристао. Каже се tres faciunt collegium, а нас је било најмање четири или пет, састајали смо се код мене, ја сам их чак врло често погостио руским чајем. Моји слушачи, све давно свршени наукама и у службама људи (као Geheimrat F i s c h e r, dr. K l a t t, dr. Richard K i e p e r t), пригонуше врло озбиљно за посао, те крајем године поклонише ми на успомену један лепи шталштих, који још данас виси над мојим писаћим столом. Још неколико пута читасмо неке ствари код мене на стану, све privatissime et gratis. Опомињем се, да сам једном предложио да читамо »К р а љ о д в о р с к и р у к о п и с«, нека би моји слушачи, међу којима је било германиста и романиста, поделили се са мном утисцима, које добише од целе садржине тих quasi старих песама. Сви једногласно признаше, не говорећи о језику, да у песмама Краљодворског рукописа не излазе на видело мисли, слике и осећаји средовечних људи, да у њима нема душка праве старине, већ много знакова модерног мишљења и израза. Код оваких лекција опажао се неки успех, док су оне што су биле намењене ширему кругу ђаштва, понајвише Пољака, пролазиле без занимања, без одушевљења, без видног успеха. Зато и није никаково чудо, што сам неко време озбиљно помишљао о том, да окренем Берлину леђа те да се вратим у Одесу, куда су ме звали пошто Г р и г о р о в и ч оде у пензију. О томе ћу одмах говорити, само да кажем пре нешто о вестима из домовине.

У писму од 15 новембра јавља ми Зоричић: »Gneist pisao Štrosmajeru pa se čudi da maleni Hrvati toli napreduju«, затим: »Šuleka dopala sreća koja jednoč Daničića. Posudio bio od Štrosmajera 1000 for., a od ovih poklonio mu 500 for. To isto učinio je Štr. i Daničiću. Ovaj mu je pred nekoliko danah poslao svoju razpravu »Dioba slavenskih jezika«; u tom se spisu drži Schleichera kao pijan plota i reć bi da se ponosi time, što mu je ovaj rekao.: Sie haben den Nagel auf den Kopf getroffen«. Даничићева је расправица врло згодна, само што се на основу једне једине појаве не може одмах стварати генеалошко стабло словенских језика, јер по једноме излази овако, по другоме онако. У писму од 26 новембра 1874 стоји ово: »Šulek mi je pripoviedao, što je od Matkovića čuo, kako se Daničić na te srdi kritike radi, jer da ne stoji ono što si mu prigovorio, pa i hvala tvoja je pretjerana«. Тому додаје Зоричић: »Kad bi ga Ti bio kroz cielu kritiku samo hvalisao i sve mu najizvrstnijim priznao, Bog zna da li bi se i onda na Te srdio. Vidiš kako se sve za infalibilitet bori, ne samo katolički papa«. Мој одзив о Даничићевој »Историји облика« можда није требало да буде наштампан у загребачким »Народним Новинама«; овако долазе различити погледи, о којима могу да мирно суде само ретки стручњаци, пред широку публику, која из њих изводи неправилне и неправедне закључке. Да сам ја све оно наштампао у »Раду«, готово мислим, да се ни Ђуро не би био толико наљутио, јер би дискусија била остала међу стенама научног органа, којега широка публика не чита. Даничић писа мени о томе 8 окт. 1874, да мојег одзива, који се штампао летом исте године, нитко још није спазио, да је и он о њему дознао истом из мојега писма, јавља ми о радњи око »Основа«, шаље ново издање својих Облика, који су уведени у школе, да се учитељи туже, да је књига неразумљива, а он додаје: »A ja mislim, da oni koji ne mogu iz nje predavati pored svieh njezinih nedostataka nijesu za učitelje. Ovdje je Bogišić. Sinoć sam bio s njim, pozdravlja te«. У писму од 1. нов. 1874 приповеда, да ће мој текст живота Стефана Лазаревића ући у штампу, да мојег одзива у Народ. Новинама јоште није читао, да се Новаковић управо вратио из Загреба (где је био код отворења университета); затим додаје: »Мој posao (то ће бити »Основе«) ide vrlo sporo. Na pakost izadje i četvrto izdanje Curtiusovih Grundzüge, koje dobih ovieh dana, i treće izdanje Fickova rječnika, kojega ja nijesam ni dobio, tako će opet otići mnogo vremena na pregledanje tieh izdanja, a bog zna hoće li mi toliko koristiti koliko ću vremena izgubiti. Danas sam baš dovršio sasviem suff. *a* (ъ, a, o). Pogrješaka svakojakih biće mnogo, ali mislim da posao neće biti (suvišan)«. Напокон је добио мој одзив и нешто зловољан писа ми 2 новембра: »Hvala ti što si poslao Novakoviću recensiju (А зар је он не би био још пре добио? То ми никако не иде у главу). Jošte veća hvala što si onako liepo govorio ne samo o toj knjizi nego i o pregjašnjima. Čini mi se, kao da sam za života čitao

svoj nekrolog. Ova moja zahvalnost, nadam se, neće smanjiti u tvojim očima što ću reći, da mi se čini da je ona pokuda na kraju, ako ne nepravedna, a ono barem pretjerana. Kad bi istina bilo, da je oniem pristupima k svakome obliku moja knjiga »nagrgjena«, onda bi i Miklošićeva Formenlehre bila nagrgjena, jer ne mogu priznati da razliku čini mjesto gdje stoji u knjizi ono što je nagrgjuje, i ne bi samo Miklošićeva knjiga bila nagrgjena, nego li n. p. Šlajherov Compend. vas kolik bio sama nagrda. Ako je taka pokuda pretjerana ili nepravedna, onda se bojim da će i pohvala pred njom biti pretjerana ili nepravedna. Meni se čini da te u toj stvari ostavlja ona hladnoća i ona mirnoća, koja je potrebna u svačemu. Pored one hvale, koju rekao bih da imaš za Ludwiga, ja molim boga da ne postaneš Ludwig.« Ја сам к овој нешто загрижљивој опасци год. 1918 20. 4 додао, да сам свој одзив изновице прочитао те налазио, да Даничић нема право што је увређен мојим приговорима на његове »Urformen«. Што сам му ја приговорио, то су Шмидт и Лескин исто тако приговарали. Ја бих тек сада онај израз »нагрдити«, који стоји на крају оног одзива, заменио неким блажим, н.пр. »оштетити«. Дакако мој драги Ђуро не би ни тада био задовољан.

Пријатељ Богишић јави ми се 12 нов. 1874 писмом из Париза, у којем приповеда ово : »Ja sam ovdje tek dva dana pak sam još ganut starim uspomenama. Moj stari quartier latin nagjoh tako preinačen da ga jedva upoznah, ali zato Collège de France, École de droit i Sorbonne, isto kao i Café de la Rotonde nagjoh u netaknutoj staroj formi. Osobito ovo pošljednje mjesto, koje naliči na café Bader u Beču, ima veoma slatkih uspomena za mene kao i za svakoga ex-učenika živućega u quartier latin-u. Profesori kojih sam lekcije najradije polazio (Gérard, Ortolan, Philarète Chasle), svi pomriješe a mojim studentkam, ako je još koja živa, svakako će biti ispali zubi od starosti !« Даје ми неке наруџбине, пита за stănak, је ли то од стăти ,se consistere' или је Zusammeziehung од ,състати се', »odakle je naše sadanje sastati se, sastanak itd. Miklošić je ovoga drugoga mnienja, a ja sam više za prvo, kad pomislim na specijalni rad sastanka koji se zove stănak, riječ koja se sreta ne samo u Monumenta serbica, nego i u dubrovačkom statutu od g. 1272 u obliku ,stanicum'« — Почетком г. 1875 (3 јануара) писа ми опет из Париза о напетим односима између њега и загреб. академије ради издања његова Зборника : »Ja sam sa zagrebačkom gospodom zaveo veliku polemiku : 1. platiše nekakve istiske Dioničkoj tiskari sa gotovo 100 for., koje ja niti sam naručio niti sam primio, 2. neće da mi plate honorar za kazalo riječi, koje iznosi više nego 4 tabaka, 3. neće da mi prodadu nekoliko eksemplara pod cijenu pod koju daju knjižaru itd. itd. Na sve to napisah im buruntiju na puna dva tabaka in 4-o da im dokažem kako su smiješni, pa sam ljubopitan kakav ću odgovor dobiti. Po Matkovićevu nastojanju (koji ne znam rad šta na mene neprestano vika i intriguje) odlučiše izdavati ne Corpus legum Slavorum Meridionalium, nego pojedine zakone posebice, a to sve da ne bi ja

uzeo upravljati izdanjem kao što se je prije predpolagalo. Чертъ съ ними!« Затим се говори о рукописном Номоканону Михановићеве збирке, којему се још није ушло у траг. Напокон каже: »Vi mi se žalite na Vašu osamljenost, ali je to neizbježno u takome mjestu kao što je Berlin, osobito iz početka... Ne znam, da li Vam pisah da L e g e r čita lekcije ruskoga i srpskoga jezika u École des langues orientales vivantes, a ruski kurs posjećuju okolo 25—30 slušalaca, to je stvar nečuvena u Parizu. Signum temporis!« У једном PS. свраћа моју пажњу на један реферат о његову Зборнику од 1874 у Ausland-у № 50—52 (од К л у н а).

Некако у исто доба дође ми из Петрограда (22 новембра 1874) од С р е з њ е в с к о г а врло занимљиво писмо, које драге воље уносим у овај записник мојих спомена. Он пише: »Вы подумали что я сержусь на Васъ и затѣмъ чуть чуть не готовы были вести свои заключенія все далѣе и далѣе. Очень благодаренъ Вамъ что Вы въ взаимныхъ отпошеніяхъ нашихъ не захотѣли идти путемъ который казался самимъ легкимъ. Личная моя благодарность за самого себя съединяется съ чувствомъ увѣренности что и вообще тѣ убѣжденія, съ которыми пришлось и мнѣ переживать лучшія годины жизни, не ставите Вы въ рядъ безнравственныхъ, что вмѣстѣ съ тѣмъ Вы не можете сомнѣваться въ моей искренней радости что берлинская каѳедра славянской филологіи заята такимъ дѣятелемъ какъ Вы и что Вы на ней чувствуете себя на мѣстѣ. Сомнѣваться въ томъ что Вы будете на этомъ мѣстѣ полезны не только для своихъ слушателей но и для успѣховъ славянской науки, было бы смѣшно. Увѣренъ и въ томъ, что Вы для пользы дѣла не разъ заглянете къ намъ и своимъ трудомъ поможете намъ въ разработкѣ нашихъ сокровищъ по которымъ еще долго и много придется трудиться, что поможете намъ и въ узнаніи сокровищъ западныхъ, извѣстныхъ едвали не менѣе чѣмъ наши. Какъ дѣятель научный Вы всегда будете нашимъ желаннымъ гостемъ и какъ корреспондентъ академіи найдете въ ней поддержку. О Вашемъ желаніи что-то имѣть мнѣ уже сообщилъ добрѣйшій нашъ Шифнеръ, къ сожалѣнію мелькомъ передъ самимъ открытіемъ засѣданія и конечно не могъ получить отъ меня никакого сколько ни будь для Васъ невыгоднаго отвѣта. Хочу надѣяться что никакія частныя обстоятельства не поколеблютъ моихъ взглядовъ на нужды людей науки ни моихъ желаній служить имъ, и тѣмъ болѣе Вамъ. Вчера (четвергъ, день засѣданій 2го отдѣленія академіи) былъ праздникъ и потому засѣданія не было, не будетъ и въ слѣдующій четвергъ тоже по случаю праздника, слѣдовательно еще не скоро я узнаю, чего именно Вы желаете. Что касается моихъ »Мыслей«, то я бы радъ Вамъ служить, но у меня только одинъ мой оттискъ и то подаренный мнѣ Котляревскимъ, а сынъ мой Вячеславъ на дняхъ купилъ себѣ по случаю. Деньги на новое изданіе у меня лежатъ, но другія работы увлекаютъ. Новый выпускъ моихъ Свѣдѣній и Замѣтокъ Вы скоро получите съ 1-ой книгой XXII тома Записокъ Академіи. Мою записку объ антиминсахъ Вы найдете въ

Отчетѣ о присужденіи Уваровскихъ наградъ. Теперь читаю Синайскій патерикъ по списку очень древнему, вѣроятно XI—XII в., и на немъ какъ на памятникѣ еще не изслѣдованномъ не могу не остановиться съ особеннымъ вниманіемъ. До сихъ поръ Синайскій патерикъ мнѣ былъ извѣстенъ только въ отрывкахъ въ спискахъ недревнихъ, такъ что я и не воображалъ что и онъ долженъ быть отнесенъ къ древнѣйшему періоду. При осмотрѣ нинѣшнимъ лѣтомъ всѣхъ безъ исключенія синодаль. ркпсей я отмѣтилъ себѣ и еще нѣсколько древнихъ намятниковъ за которые поочередно надобно будетъ браться. Ваши Opisi я получилъ отъ Вячеслава только на дняхъ и успѣлъ прочесть только три первыя статьи. Очень благодарю Васъ за этотъ подарокъ. Поклонитесь отъ меня и отъ жены Сидоніи Петровнѣ, поцѣлуйте дочечку и передайте мой поклонъ Вашему милому тестю и не забывайте меня. Вашъ И. Срезневскій«.

Ја сам ово писмо турио овамо као образац многих не сасвим искрених речи, којима је старац Срезњевски хтео загладити онај немного хладни утисак, који су проузрочиле наше сусреће тако у Кијеву, на археолошком конгресу, како после у Петрограду, кад сам онде провео више дана на путу у Берлин. Тада сам нашао много срдачнији дочек код Јак. К. Грота него код Срезњевског а, који није могао сасвим затајити својега нерасположења, што сам оставио Русију и отишао у Германију. Ја радо праштам, јер добро разумем те патриотске осећаје, који већ зато нису могли мене врeђати, што сам у души једнако волео руски народ, руски језик, руску литературу и што сам после шест година доказао, да стављам Петроград више Берлина.

Ја сам се Рачкому јавио из Берлина писмом од 12. 11 [1874] којему нема трага, али има његов одговор од 22 новембра, у којем жели да напишем за Академију извештај о Кијевском археол. конгресу и изложби, који би се штампао у »Раду« — ја нисам имао ваљда ни времена ни воље да жељи његовој угодим. Он се у писму изговара, да не може више наћи својега преписа Ассем. јевањеља, те да се одбрани од неисправности издања, свањује велики део кривње на мене : »Vi znate da sam za štampanja bio šk. nadzornikom tè često putovao, a u moje odsuće vi ste nješto rukovodili štampanje. Odavle polazi što je jedan list prepisa zbilja ostao neštampan — a možebiti se podkrala gdje koja pogreška, osobito glede ъ i ь koji se u samoj matici na mnogih mjestih slabo razlikuju«. Моли за наставак у Старинама, пита где су она два Михановићева одломка, што их наштампах у II књ. Рада. Напокон пита, јесам ли видео Гнајста после његова повратка из Хрватске. »Ovdje je bio veoma zadovoljan i osobito odlikovan tako da Čehom i Slovencem nije taj Gneist-Cultus poćudan bio«. На то је следио мој одговор, који овако почиње : »Kako se čini vi svoga rukopisa ne nadjoste — to je meni vrlo žao i baš bi vas vriedno bilo radi toga malko ukoriti ! To sam ja sretniji. Prekapajući medju svojim knjigama našao sam u Prag.

Glag. Fragm. onaj glagolski rukopisni odlomak, o kojem pitaste. Ja nisam zanj znao, jer posljednje 3 godine nije bilo prilike primati u ruke one knjige, inače bio bih ga već povratio. Ako ga ovaj čas ne trebate, pričekajte dok vam ga po pouzdanoj prilici pošaljem. Želio bih da svakako nadjete negdje još onaj odlomak Kuk. misala, koji sam ja cio preštampao u 2 knjizi »Priměra«. Ja znam pouzdano da sam ga Kukuljeviću vratio. Bivši ove godine u Peterburgu razgledao sam Brčićeve odlomke; ima tamo jako interesantnih stvari za paleografiju. Možemo se nadati, da će nam to s vremenom Sreznevski publicirati. Tada će i onaj vaš odlomak Mis. Kuk. i Tekla veliku rolu igrati. Vi ste me svojim pitanjem nehotice sjetili mojih negdašnjih fragmentarnih studija o našoj starini. Vjerujte mi da me neko bolno čuvstvo spopada, kad se onieh godina sjetim. Koliko liepih planova propade.«

У писму од 8. 12 1874 одговарам Рачкому међу осталим: »Vi me prijateljski pozivate na nastavak u Starine. Nema sumnje da ću ja to i učiniti, kada samo dospijem. Ali ovaj čas ne ufam se da ću moći tako skoro što prirediti. Istom nedavno poslao sam u »Glasnik« Život Stefana Lazarevića. Želio sam da se i onima jedan put nečim odužim a i predmet bolje pristajaše onamo«. Занимљиво је моје умовање о тадањем »културкампфу«: »I ovdje gdje sam ja sada ima užasnih simptoma bolesti. Kad bih ja bio Niemac, Prus, ne bih ni ja spokojno motrio, što danas po Njemačkoj biva. Nije dakle čudo što i Bismarka ostavlja umjerenost, kako unj pecne tkogod iz ovdašnjih konservativaca. Nu ako se današnji liberalizam ne može odobriti, ne bih ja opet želio da se u našu domovinu zlosretni ultramontanski fanatizam ugnjezdi. A nekim svećenicima kao da se pod silu hoće da si steku i u Hrvatskoj mučenički vienac. Čak Šuleka povukoše na račun a on se brani kao kakav prelat ili profesor teologije«. Даље се упуштам у хрватску политику: »Vaš Magyarország bogami posvema ugrezao u blato. Šteta samo što i Hrvatsku za sobom povlači. Ala da se je kako otresti toga nezgodnoga »brata«. Bivši Gneist-Kultus morao bi meni biti posve povoljan, od kako sam et ipse pars minima. Ali ja nisam nigda bio tako političan kao mnogi drugi moji prijatelji, zato i sada ne mogu se pretvarati te hvaliti, čega mi ne odobrava duša. Nu — to je bilo i prošlo. U Hrvatskoj žaliboże puno toga dolazi i prolazi. I Matica ilirska prodje, a hoće li Matica hrvatska sretnija i slavnija postati, to je drugo pitanje... Vi možete upitati, što to sada na me spada? Da, imate pravo, ja više nisam vaš zemljak, jer sam se iz vidika svojoj zemlji izmaknuo. Čudnovato da mi u Rusiji nije toga nitko rekao, pače ja stojim istom od kako sam u Berlinu u najživljem općenju s Rusijom.«

Ја сам Рачкому у писму 16. 2. 1875 био написао: »G. Pavić mudrije bi uradio da se baci na naše stare pjesnike nego što goni za Aristotelovim načelima«. Као одговор на ту примедбу написа ми Рачки 16 априла ово: »Po vašoj uputi Pavić preuze nastavljanje izdavanja stare prose hrvatske za »Starine«. Ove godine

izaći će Regule sv. Benedikta po rogovskom rukopisu«. . . У истом ми писму јавља : »Sada ćemo imati novu brigu s akad. sgradom. Nacrt učinit će bečki graditelj prof. Schmidt, kojega sin bio je do danas ovdje radi restauracije crkve sv. Marka. Želili bismo da još ove godine započne gradjenje, a svakako priprave. Još ovo mislim odbaviti pak onda što bog dadne. Niste li opazili da sva tri pečata (izuzam Kriesimira) u numizmatici Ljubićevoj jesu očevidne kasnije patvorine? Ima toga i više u ovom inače bogatom repertuaru za jugoslav. novce. S ovdješnjim sveučilištem zapinje zbog nespretnosti i neumieće vladinih ljudi, a i samih profesora. S Pavićem se razbilo, jer su od njega tražili čak habilitaciju za docenta iz hrv. jezika i literature. Ustanovili su si u senatu neka pravila pak pod ova subsumiraju kandidate mjesto da prosudjuju od slučaja do slučaja. Osim toga strašna konfuzija glede kompetencije senata i fakultetskih zborova. Pilar je bio pametniji, on ih postavio u Zwangslage pak ga sada mole. Šta ćete, kada vam sveučilištne poslove riešavaju Dolhoff i Brnardić, pa ni Muhić ne zna mnogo više. U obće u nas ide opet traljavo.«

Када је већ питање о мојем доласку у Берлин било решено, побринула се Краљевска библиотека да један њен чиновник (др. Клатт) састави евиденцију библиографску свега најважнијега, што се већ донда налазило у библиотеци. То је тај господин извео узорном тачношћу, тако да сам под јесен 1874 нашао већ готове тврдо увезане четири (или пет ?) in folio књиге. Одмах затим буду на моју жељу наручена и набављена московска »Чтенія общества исторіи и древностей«. Крупни томови потпуног издања тако су директору библиотеке Лепсиусу импонирали, да је приподом посете једног пруског принца показивао тај дугачки ред крупних томова као неко чудо. У једном писму Бодјанскога од 25 фебр. 1875 помиње се да су Чтенія одаслата у Берлин; ту је он додао : »Вы мнѣ хорошо извѣстны своей литературной дѣятельностью, потому я радъ служить Вамъ всѣмъ, что только будетъ въ моей власти«. Посредовањем Нила Попова набављен би такође потпуни ексемплар Русскога вѣстника. С њим као секретаром московског »благотворительнаго общества« — ми смо се видели већ у Загребу — постарао сам се да ступим у контакт, јер сам се преко њега надао које што добити, више за Краљ. библиотеку него лично за себе. Он ми писа већ 1/13 новембра 1874 : »Очень радъ служить Вамъ коммиссіонеромъ по всѣмъ Вашимъ порученіямъ относительно сношеній съ Россіею вообще и съ Москвой въ особенности. Высылка русскихъ книгъ къ Вамъ въ Берлинъ не составитъ для меня большого затрудненія. Надѣюсь что часть книгъ я буду получать въ даръ для Васъ, другую придется покупать, а издержки за пересылку къ Вамъ въ Берлинъ приметъ на себя охотно Славянскій комитетъ«. Бићу га у писму питао, како мисле московски научни кругови о мојем одласку из Одесе у Берлин, на што ми он одговара : »Здѣсь никто не жалуется на Васъ за то, что Вы промѣняли Одессу на Берлинъ. Вы и въ этомъ городѣ можете быть полезны славя-

новѣдѣнію. Со временемъ я буду обращаться къ Вамъ съ просьбою о пріобрѣтеніи для меня разныхъ изданій нѣмецкихъ и польскихъ по этнографіи, антропологіи и археологіи, ибо давно уже не имѣю прямыхъ сношеній ни съ Берлиномъ ни съ познанскими книгопродавцами«.

Ја сам скоро увидео, да моја предавања не могу мене задовољити, нити је било онакова саобраћаја са ђацима, какав бих си био желео, нити су моја предавања постизавала онакав успех, какову сам се могао надати. Предавати црквенословенску граматику ђацима пољске народности није било ни умесно, јер нису имали за значење тог језика у науци никакова смисла. Нешто више интереса могао бих био изазвати предметима из пољске граматике и литературе. Ту сам опет ја лично био сувише филолог а премало литерарни историк, да бих смео рачунати на сјајни успех мојег предавања. Имајући пред собом овакву перспективу стао сам врло рано помишљати о том, да оснујем научни, словенској филологији у најширем значењу посвећени часопис. Код тог плана две су ствари задавале бригу : 1. да се нађе издавач, који би хтео преузети трошак и одговорност за издавање, 2. да се нађе довољан број сарадника. У погледу прве бриге послужила је мени неочекивана срећа. Као некошњи студенат и после професор класичке филологије добро сам познавао издања Вајдманове фирме (Weidmannsche Buchhandlung). Одлучио сам дакле пре свега да њу упитам, не би ли хтела издавати часопис посвећен словенској филологији, којему сам без дуљег размишљања наденуо назив »Archiv für slavische Philologie«. Нисам слутио, предложив то питање фирми Weidmannsche Buchhandlung, да је њен тадањи власник Рајмер (Reimer) био шурак професора Момсена (његова је сестра била удата за Момсена), који је за цело био уверен, да сам се ја управо њега ради обратио на Weidmannsche Buchhandlung. Тај је срећни случај знатно помогао ствари. На мој писмени упит следио је одговор најпре преко Момсена а после би управо склопљен уговор. У Берлину не нађосмо типографије, која би хтела преузети штампање ради множине потребних словенских слова, морадосмо се утећи к познатој (још из Доситијевих времена) фирми Брајткопф и Хертел (Breitkopf & Härtel), која је понуду одмах прихватила. Момсенов уплив очитовао се још и у томе, што је пруско министарство просвете обећало још са своје стране издавачу годишњу потпору (мислим 400 талира или 1200 марака) за хонораре, којих фирма није могла давати. С те је дакле стране реализација мојег плана била осигурана. Важнија и тежа била је гарантија, да ће часопис имати довољан број помагача сарадника. У том погледу држао сам се реченице : audacem fortuna iuvat. Али код пуких претпоставака није остало. Ја сам прионуо живо за посао, да што више познатих ми слависта предобијем за ту идеју ; отпочео сам живахну преписку на све стране, пре свега са обојицом германских професора словенске филологије, са Ле-

скином у Лајпцигу и Нерингом у Бреслави. Обојица одазваше се с великом вољом да ме подупру, што су и доказали одмах прве свеске часописа. Обојица помињу се на »тителблату« као сарадници. У октобру г. 1875-е, дакле годину дана после мога доласка у Берлин, могосмо већ издати оглас, Ankündigung, који ћу овде уметнути у тачном препису, јер се сад већ ретко налази а код прве свеске није прештампан. Он гласи овако: Wem die slavischen Literaturverhältnisse einigermassen bekannt sind, der wird es wissen, daß in neuerer Zeit alle Slaven, selbst die numerisch unbedeutendsten Volksstämme nicht ausgenommen, sich zur besonderen Aufgabe gemacht haben, die Pflege ihrer Sprachen und die Sammlung literarischer Denkmäler eifrig zu betreiben. Von den bescheidenen »Matica's«, bis zu den »gelehrten Gesellschaften« und »Akademien der Wissenschaften« hinauf giebt es eine große, kaum übersehbare Anzahl von literarischen Vereinen, deren Hauptthätigkeit sich in historisch-philologischer Richtung bewegt. Die Leistungen derselben sind an wissenschaftlichem Werth natürlich sehr ungleich, entsprechend den zur Verfügung stehenden geistigen und materiellen Mitteln, und wen die Mühe des Suchens nicht verdrießt, der wird in dem immer reichlicher zufließenden Material viel werthvolles oder gut verwerthbares entdecken. Allein die Schwierigkeit der Beschaffung des weit zerstreuten Materials sowie die nicht zu unterschätzenden Verschiedenheiten in Sprache und Schrift — die Zahl der slavischen Dialecte, welche man als Literatursprachen glaubt pflegen zu müssen, ist sehr bedeutend und hat in der neueren Zeit eher zu- als abgenommen — erschweren selbst den Slaven untereinander, um so mehr dem gelehrten Auslande die Ausbeutung slavischer Literaturen zu wissenschaftlichen Zwecken. Das einzige Mittel, welches diesem Uebelstande entgegenarbeiten könnte, nämlich Centralorgane für einzelne Disciplinen, das Gesammtgebiet aller Slaven umfassend, wurde bisher nur selten in Anwendung gebracht. Daher kommt es, daß man ein vollständiges Bild der literarischen Thätigkeit aller Slaven sehr schwer gewinnt. Selbst die russischen Zeitschriften, welche doch in dieser Beziehung am reichhaltigsten sind, lassen viel zu wünschen übrig.

Auf dem speciellen Gebiete der slavischen Philologie habe ich das Bedürfnis eines wissenschaftlichen Centralorganes sehr oft und sehr lebhaft gefühlt und im mündlichen oder schriftlichen Verkehr mit vielen hervorragenden Vertretern dieser Wissenschaft bin ich häufig demselben Wunsche begegnet. Diese stille Uebereinstimmung vieler, sowie die Verhältnisse meiner jetzigen Stellung brachten endlich in mir den Entschluß zur Reife, den Versuch zu wagen ein solches Organ für slavische Philologie zu gründen. Weniger meine bisherige literarische Thätigkeit — wenn ich auch in dieser Beziehung nicht ganz ohne Erfahrung bin, indem ich mit Befriedigung auf die liebevolle Aufnahme zurückblicke, welche vor 10 Jahren einer von mir geleiteten wissenschaftlichen Zeitschrift zu Theil geworden war — als vielmehr die vielen, in den letzten Jahren erlebten freundschaftlichen Beziehungen

zu den Vertretern dieser Wissenschaft in Rußland, bei den Polen, Böhmen und Südslaven berechtigen mich zur Hoffnug, daß diesem Unternehmen die zum Gedeihen desselben erforderliche geistige Unterstützung nicht ausbleiben würde.

Das Archiv für slavische Philologie soll den doppelten Zweck verfolgen, einerseits in einer Reihe von selbständigen Abhandlungen die Einzeldurchforschung aller auf slavische Philologie bezugnehmenden Fragen zu fördern, anderseits durch Uberzetzungen, Auszüge, kritische und bibliographische Anzeigen ein zusammenfassendes Bild aller derjenigen in das Gebiet der slavischen Philologie gehörenden Leistungen und Resultate zu liefern, welche in den einzelnen slavischen Literaturen auf wissenschaftlichen Werth Anspruch erheben können. Durch Vereinigung dieser beiden Zwecke soll das Archiv jener internationalen Stellung gerecht werden, welche es sich von vornherein zur Aufgabe gemacht hat. Die Slaven werden von der äußeren Form absehen und durch den sie nahe berührenden Inhalt des Archivs sich angezogen fühlen. Durch das Medium aber der deutschen Sprache (oder französischen, wir überlassen unseren Mitarbeitern die freie Wahl) soll nach Möglichkeit dem gelehrten Auslande die Gelegenheit geboten werden, in die wissenschaftlichen Bestrebungen der Slaven auf dem Gebiete der slavischen Philologie Einsicht zu nehmen; es soll ihm ein sehr schätzbares wissenschaftliches Material erschlossen werden, bei dessen Verwerthung und Bearbeitung wir auf seine Mithülfe zuversichtlich rechnen.

Ich fasse den Begriff der Philologie im weiten Sinne eines A. Böckh und J. Grimm auf, so daß im Archiv nicht bloß die Sprachen, wenn auch diese mit vollem Recht im Vordergrunde stehen, sondern auch Sprach- und Literaturdenkmäler, die Producte des Volksgeistes und das ganze literarische Alterthum der Slaven den Gegenstand der Behandlung bilden werden. Schwierig ist die Aufgabe, welche sich das Archiv gesetzt hat, und nur durch die lebhafte Theilnahme erreichbar, welche mir von vielen Seiten in zuvorkommendster Weise in Aussicht gestellt worden ist. Meine beiden nächst benachbarten Fachgenossen, Prof. A. Leskien in Leipzig und Prof. W. Nehring in Breslau, haben außerdem bereitwilligst die Mühe der Mitwirkung an der Redaction übernommen, was der Zeitschrift zum großen Vortheil gereichen wird. Berlin. W. Bendlerstraße 17b Dr. V. Jagić ord. Professor der slavischen Sprachen und Literaturen an der königl. Fr. W. Univ.« Долази још обзнана фирме у три-четири реда, са датумом Berlin, October 1875.

Година 1920-а, када ово пишем, иде крају (данас је 22 децембра), она је уз многа друга разочарања за цели културни свет донела и мојему Архиву осуду на смрт: са 37 томом мора прекинути свој живот, а ја сам се надао да ћу дотерати до пуних 40 томова. Мирне душе остављам савременицима и потомцима, да одговоре на питање, да ли је Архив одржао задано у поменутом огласу обећање. Са жалосног свршетка — колико ја знам, једини проф. Поливка у Прагу посветио му је часни опроштај — враћам се назад

к његову заметку, годинама 1874—1875, да наведем неколико одзива о мојем огласу са стране разних пријатеља.

Пријатељ Богишић писа ми 20-6 1875 из Париза: »À propos ob izdanju časopisa... meni čak već iz Moskve pisaše, da Vam se tamo sabiru сотрудники. U pošljednjem pismu Vašemu Vi i mene младшаго въ братяхъ prizivljete megju saradnike: ja primam častni poziv in thesi, ali odgagjam izvršenje do vremena kad se budem oslobodio gadnih paragrafa. U istome pismu Vašemu Vi pitate moje mnijenje o tome poduzeću. Ja ne spiješih saopštiti Vam ga, jer vigjeh da bih jednako došao post festum, jer Vi već unaprijeda bijaste odlučili da ga izdajete. Ja smatram Vaše poduzeće sa dvije strane: sa praktične i sa načelne (principijalne). Što se tiče prve, samo ako ste osigurani sa materijalne strane, žurnal će biti od velike koristi. Što se pak principa tiče, ja sam protiv svakoga poduzeća literarnoga o Slavenstvu, koje se Slovenima čini u njemačkoj odjeći. Ja držim da će Nijemci imati sve više povoda, da nas gledaju s visoka i da nas smatraju varvarima, kad mi, ako ćemo da se pokažemo u znanstvenoj odjeći, treba nam govoriti i pisat njemački. Kad tako radimo, meni se čini da smo u protivorječju sami sobom. Da pri početku slavistike Dobrovský, Kopitar, Miklošić pisahu tim jezikom, objašnjuje se opštim i ličnim okolnostima, ali da naši vrstnici to danas rade, ne znam, može li se ispričati. Ne zaboravimo ni to, da ta trojica pisahu i jezikom latinskim, jezikom kosmopolitskim, a ni to da Rusi ni Poljaci, premda im je milo da njemački organi pohvale njihove spise, ne dolaze gotovo nikada do toga da sami njemački pišu. Sami Česi, nahodeći se kao klin im deutschen Leibe, otimlju se koliko je moguće više, da njemački ne pišu: exempla Šafařík, Palacký, Jirečeki itd. Ne znam, radšta mi južnjaci, koji smo do sada bili izvan okvira des heiligen deutsch-röm. Reiches, da nemškutarimo, što no Slovenci kažu. Još nešto. Ovdje u Franciji počeše se interesovati od nekoga vremena Slovenstvom i ja slušah mnoge od njih govoriti da, da bi izučavali Slovenstvo, treba prije svega naučiti njemački. To ne čini dakako ni časti ni koristi slovenskim literaturama ni slovenskoj stvari, jer većina njemačkih spisa o Slovenima Vi znate kako su pisani... Ja ovde govorih s Vama откровенно kao što treba da prijatelj s prijateljem govori, i želim da to sve ostane entre nous, ali Vas i opet nikako ne odvraćam od poduzeća, jer, kako već gore kazah, meni se čini da će s praktičnoga gledišta biti koristno za slovensku stvar. Što se principijalne strane tiče, to okolnost, da ste Vi zvanični profesor u stolici des neuen freien deutschen Reiches, potpuno Vas ispričava što izdajete žurnal neslovenski, a da ne bude posve njemački trebalo bi da, što se pojedinih članaka tiče, bude podoban Miklošićevoj »Slavische Bibliothek«, gdje ima članaka u svijem slovenskim jezicima. »Njemačnost« bi se žurnala još i tim umanjila, kad biste pred njemačkom postavili i kakvu kratku latinsku titulu«.

Разуме се, да ја нисам могао у свему следити савете мојега пријатеља, и он сам је признавао да су мени као професору берлинског

университета биле околностима места и положаја и уветима уговора везане руке, а што је најзначајније, сами моји словенски сурадници волели су служити се немачким језиком код Архива него руским у енциклопедији. О томе говориће се касније. Немачки је дакле језик барем до последњег великог рата био као интернационални језик за Словене, јачи од ма којега словенског, на пр. руског језика.

Нешто раније него Богишић писа ми Нил Попов (24 маја 1875) о мојем литерарном подузећу ово: »Нѣтъ никакого сомнѣнія, что здѣшніе ученые будутъ рады помогать Вамъ при изданіи Вашего журнала. Буслаевъ теперь въ Парижѣ, пишите ему poste restante«. Даље говори о Фортунатову и Всеволоду Миллеру: »Я имъ обоимъ сообщу о Вашемъ журналѣ«. Он је свратио моју пажњу на богати садржај руских духовних журнала, помиње их редом овако: 1. Православный Собесѣдникъ у Казану, 2. Труды Кіевской духовной академіи, 3. Христіанское Чтеніе петроградске академије, 4. Духовный Вѣстникъ у Харкову, 5. Православное Обозрѣніе, 6. Душеполезное Чтеніе, 7. Чтенія въ москов. обществѣ Любителей духовнаго просвѣщенія.

Да нисам био мојом университетском радњом задовољан, доказују речи Срезњевскога у писму од 1 маја 1875, у којем је већ о Архиву говор; писмо гласи: »Письмо отъ Васъ получить мнѣ было тѣмъ пріятнѣе что оно явилось неожиданно, и я Вамъ душевно благодаренъ за этотъ подарокъ. Грустно только что это письмо не такъ оживлено вѣрою въ будущее какъ написанное мнѣ прежде изъ Берлина же. Хочется надѣяться, что Ваше нынѣшнее уныніе скоро пройдетъ и что Вы не смотря ни на что будете работать для науки, очень нуждающейся въ дѣятеляхъ. Новое предпріятіе, за которое Вы теперь хотите взяться, укрѣпляетъ мои надежды. Оно тѣмъ болѣе важно, что будетъ первымъ въ своемъ родѣ, за исключеніемъ развѣ тѣхъ несчастныхъ Jahrbücher которые очень скоро утомили Јордана и были убиты Смоляромъ. Конечно главные читатели Ваши должны быть Нѣмцы а по тому и вкусъ ихъ надо имѣть въ виду болѣе всего: вѣроятно его имѣя въ виду Вы и хотите дать изданію названіе Archiv für slavische Philologie а не какое другое. Будучи въ этомъ увѣренъ я всетаки позволю себѣ высказать Вамъ свое мнѣніе или правильнѣе сказать пожеланіе, такъ какъ оно развилось въ моей головѣ. Можетъ быть оно и ни къ чему не пригодится, а можетъ быть и не совсѣмъ будетъ лишнее какъ слово искреннее. Трудно ожидать особенныхъ сборниковъ издаваемыхъ повременными выпусками для славянскаго языка, для славянскихъ древностей и народностей, для славянской народной словесности, для славянской древней письменности, для новой славянской литературы — и потому можно желать чтобы все это вошло въ составъ одного повременника и желать такого изданія тѣмъ позволительнѣе, что всѣ означенныя отрасли знанія славянства могутъ связываться въ одно цѣлое посредствомъ обзора новыхъ явленій по всѣмъ имъ въ литературахъ славянскихъ и несла-

вянскихъ. Мнѣ бы казалось не не къ стати сюда же ввести хоть частичками и византійское и ново-греческое, литовское и т. п., насколько нужно для изученія славянства. Всѣ означенныя отрасли, по моимъ давнымъ навыкамъ, входятъ въ одну нераздѣльную или по крайней мѣрѣ цѣльную область филологіи, но не такъ глядитъ европейское большинство. Всего чаще уравниваютъ филологію съ языкознаніемъ и отъ книгъ носящихъ имя филологіи ожидаютъ болѣе всего свѣдѣній о языкѣ. Немудрено что многіе и отстраняются отъ нихъ какъ отъ скучныхъ. Есть правда еще филологія педагогическая, болѣе широкая по объему области своей, соединяющаяся даже съ математической, но она въ нашемъ дѣлѣ можетъ быть и неупоминаема. Если же есть опасеніе, что Вашъ Архивъ своимъ заглавіемъ можетъ привлекать къ себѣ только языковѣдовъ и отвращать тѣхъ кому языковѣдѣніе скучно, то не лучше ли дать Архиву какое нибудь другое названіе ? Если же предположенное Вами названіе должно выражать именно только то что большинство привыкло подъ нимъ понимать, то не слишкомъ ли стѣсните Вы кругъ своихъ читателей и свой собственный горизонтъ какъ издатель ? Изъ прежде сказаннаго Вы узнали мое пожеланіе относительно содержанія Вашего сборника. Теперь прибавлю еще нѣсколько словъ о составѣ его, выскажу Вамъ свою мечту о немъ. Передъ мною (мечтаю) уже лежитъ первая книжка Вашего Архива. На первыхъ страницахъ читаю Ваше общее объясненіе о томъ, что представляетъ славянство уму человѣка мыслящаго и любознательнаго, славянина и неславянина—само по себѣ и сравнительно съ другими племенами въ отношеніи къ связямъ съ ними старымъ и новымъ, по памятникамъ древности для изслѣдователей греческой христіанской литературы, для изслѣдователей древности сѣверной, нѣмецкой, частію романской и т. д. по литературѣ для изученія востока. Переворачиваю далѣе и встрѣчаю заглавіе обозрѣнія и новые труды по славянству у славянъ. Это подробный пересмотръ сочиненій изданныхъ отдѣльно и въ сборникахъ съ указаніемъ содержанія, съ выписками важныхъ или любопытныхъ мѣстъ, съ замѣтками о прежде изданныхъ трудахъ того же писателя и по тому же самому предмету. Это занимаетъ большую половину книги, и въ концѣ этого отдѣла — извлеченія изъ переписки издателя по всѣмъ отраслямъ славяновѣдѣнія. Остальная часть книги озаглавлена особо: новыя изслѣдованія и матеріалы (съ особ. счетомъ страницъ); тутъ статьи и вовсе еще ненапечатанныя и переведенныя съ печатнаго. Обертка и приоберточные листы заняты славянской библіографіею и объявленіями книгопродавцевъ объ изданіяхъ важныхъ для изученія славянъ. На первой страницѣ обертки между прочимъ сказано, что въ годъ выходитъ 2 тома: 1 томъ новыхъ трудовъ по славянству и 1 томъ обозрѣнія новыхъ изслѣдованій и матеріаловъ, при каждомъ подробный указатель предметовъ и именъ. Изданіе красивое въ родѣ „Рада". Высказавъ свое пожеланіе и мечту я могу Вамъ, какъ меня знающему, не прибавлять, что меня нисколько не можетъ огорчить,

что ни то ни другое не окажется удобопримѣнимымъ къ дѣлу. Что же касается до моего желанія принять участіе въ Вашемъ предпріятіи по силамъ, то оно всегда было, есть и будетъ. И дай Богъ ему успѣха самаго обширнаго".

Ово опширно писмо Срезњевскога, кад му се испореде први томови Архива, показује да сам ја донекле збиља пошао путем, који је он нацртао; свега дакако нисам могао онако на опширно изводити, како би се било њему хтело. Мени нису била средства Академије на расположење, никакав Меценас није стајао за леђима мојега часописа, његов је издавач био вољан на највећу жртву у томе, што није рачунао одмах на добитак.

И ако нисам имао никаквих додира са пољским круговима у Берлину, као на пр. са пољским члановима пруског сабора, опет сам осећао потребу и дужност, да се у предавањима води брига о пољском језику и литератури. За ту сврху, да си олакотим посао, гледао сам да навежем везе с неким пољским учењацима, а то су били Варшавци А. Павињски и Јан Карлович. Десило се тако, да је у томе послу посредовао Чех пореклом а варшавски професор Перволф. Он се беше обратио к мени с неком својом потребом у писму од 15. окт. 1875. Ту ме међу осталим пита: „Lituji velice že jste odešel z Ruska; zajímalo by mě, kdybyste někdy mně sdělil příčiny". Ја сам се његовој жељи одазвао, за што ми у једном писму без датума захваљује. Даља преписка с њим пада у годину 1877 и после тога времена.

Ја сам истом у писму од 20 маја 1875 јавио Рачкому: „Ja ću od jeseni početi izdavati ovdje u Berlinu „Archiv für slavische Philologie". To ima biti centralni organ za inostrance da se upoznadu sa radnjama slovinskih plemena. Ja shvaćam filologiju u širokom smislu, ne tek kao gramatiku. Do sele obećaše pomoć i suradništvo: Leskien, Nehring, Krek, Gebauer, Daničić, Miklošić i Sreznjevski; odobravaju i gotovi su podupirati nas. Iz Varšave Hube i Pawiński, a mnogi drugi iz Rusije odazvaše se mome oglasu s podpunim odobravanjem. Plan bit će ovaj: 1 rasprave o slovenskim jezicima: etimološke, gramatičke, sintaktičke itd., 2 rasprave o drevnim spomenicima slovinskih literatura. Kritika, exegeza, 3 rasprave o narodnim stvarima: poeziji, pripovietkama itd., 4 prilozi k nauci o drevnostima, kulturnoj istoriji, mitologiji itd., 5 tekstovi još neizdani, ako ne presižu nekog opsega, 6 bibliografija, izvodi iz slov. naučnih žurnala, sitne viesti, kao korespondencija itd. Arhiv — tako ga nazvah za to — donosit će mnoge stvari što diljem što u izvodu prevedene. I Vaše rasprave rad sam od vremena do vremena donositi što u izvodu što u prevodu. Neću da Vas pitam „a što kažeš na to Ti", jer znam što biste mogli odgovoriti i punim pravom prigovoriti. Ali ja opet mislim, da će se tim putem mnogo dobra moći učiniti, ako bude onoliko sila, koliko se tomu poduzeću hoće". Још ћу додати, што сам му рекао о мојем здрављу: „Ja nisam pravo zdrav, ne prija mi ovdašnji zrak ili voda. Ipak, uza svu želju, ove godine neću moći nikuda na

praznike. Vi govoraste da ćete jednom putovati u Germaniju. Sada je u Berlinu liepo i bit će opet pod jesen, ali jun-august bogami ovdje sav grad smrdi”. Рачки у својем одговору на моје писмо, који ми писа 26 маја, одобрава моју мисао гледе Архива: „Vašu odluku o izdavanju ‚Archiva‘ ne samo odobravam, nego se tomu podhvatu i radujem, samo ako vas oni, o kojih mi pišete, zbilja podupirali budu, jer ne bih želio da sami svoje sile tarete. Učinit ćete našemu narodu uslugu, ako priobćite svietu ono malo što se kod nas radi na književnom polju. I gradački profesor dr. Biedermann prigodom sveučilištnih svečanosti razgovarao sa mnom, kako bi to dobro bilo da se njemački narod upozna s našom radnjom. To uvidjam od davna, ali nema u nas snage da se i to izvede. Ona zadjevica glede sgrade polazi od ljudi koji svemu prigovaraju i od njekih koji za naše stvari ne imadu srdca (Pongratz!) pa se posade na visoka gledišta kosmopolitska. U ostalom mi si nismo ubili u glavu da bi upravo na onom plateau-u imala biti naša sgrada, ali za sada ne zna nitko ni prikladnijega ni za obćinu jeftinijega mjesta”. (Из ових се речи види, да се неко време мислило на смештење Штросмајерове галерије негде — на горњем граду.)

У писму од 18. 10 1875 јавља ми да је за одмор био што код куће што у Ђакову, честита што сам добио сина, у Берлину да ме видео здрава кандидат казанскога университета Снегирјов. Даље моли, да не заборавим Академије »koja je poslije odlazka vašega i Daničića osiromašila in philologicis. Pavić bavi se više historijom literature. Geitler je predao jednu veliku radnju, koja će se valjda štampati u prvoj svezci buduće godine. Onda ćete vidjeti koliko vriedi. On veli da ima u njoj sasma novih rezultata. Inače ne pokazuje se za sada nitko kod nas, koj bi sliedio vaše stope. Od sveučilišta, čini se, imat će akademija malo koristi, bar ne toliku kolikoj se nadasmo i koliku bi morala imati. Radi neumieće i nespretnosti onih, koji tim zavodom upravljaju, njekako ne ide s mjesta. Ob odgoju domaćih profesora ne ima govora. Misle da će se natječajem (!) sve postići«. Јавља ми, да је с великом муком прочитао „Sv. Lucijski glag. nadpis«, а о Даничићу да се вратио са пута с кнегињом Наталијом. »On bi volio predati redakciju akad. riečnika drugomu, ponajprije Petračiću, koj bi po njegovu i Miklošićevu sudu vrstan bio za taj posao.« — Дне 22 дец. 1875 добих опет од њега ово писмо: Најприје захваљује, што сам обећао да ћу и у напредак по могућности радити за Академију, »koja je poslije odlazka vašega i Daničićeva osiromašila u filologiji. Sada smo spali u toj struci na dvojicu. Geitler, o kojem u ostalom ne znam što vi drugi držite, radi doduše, ali je čovjek čudak i samotan pà se težko može što iz njega izprešati. Razpravu, koju je prošle godine u akademiji čitao, sada popunjuje i dotjeruje pà veli da će to čitava knjiga biti. Jučer mi reče, da će odlomak svoje radnje i ljetos u akademiji čitati, a to će biti filoložko tumačenje rieči „Hrvat”, koje da se doslije krivo izvodilo. Osim toga je iz Maćedonije donio groznicu, koje se ne može

oslobođiti. P a v i ć bavi se više historijom literature naše, prem misli sada i na jezik preći. On imade jedan kolegij o historiji naše gramatike. Od naših mladjih nitko se ne javlja na polju filologije.« Приповеда, да је К о ч у б и н с к и био подуже у Загребу, а сад је још онде С н е г и р ј о в. »Držanje Rusije u bosansko-hercegovačkom pitanju nam je ovdje neponjatno, a bilo bi razumno, ako ona, imajući vremena, tjera taj „Reform-Schwindel" u Turskoj ad absurdum. Naši se junaci hrabro bore, ali tiem se kukavnijom pokazuje Srbija, taj jugoslav. Piemont. Bojim se jedino da se i ovdje B i s m a r k ne okoristi najviše za svoje veliko-germanske osnove. Poznato vam je da su u našoj monarhiji dvie struje: oficiozna njemačko-magjarska proti intervenciji u korist Austrije, visoko-vojnička za intervenciju. Reć bi žalibože da se južni Sloveni u Turskoj ne mogu svojom snagom osloboditi. Ali odkle će doći intervencija, to nam je zagonetka. Nu kao da se riešenje iztočnoga pitanja ne može odložiti na dugo, o njem pak visi i sudbina naša. Žalibože Hrvatska igra samo ulogu statiste, da li pristojnoga, nije težko odgovoriti. I tako zadjoh u politiku, koje se inače odrekoh ne imajući s kim da ju vodim.« У истоме писму (20. 5. 75) спомена је вредна ова моја примедба : »Ne odobravam što se baciste i na rimske starine, nećete moći konkurirati s berlinskom Akademijom. Radije da se njoj pošalje materijal. Pripoviedat ću Vam, kako sam na molbu M o m s e n a pisao bio I l i ć u u Slavoniju radi nekih slavonskih starina rimskih t. j. nadpisa — M o m s e n samo da se ne kune bogom da su ono velikim dielom nečiji falsifikati. G. I l i ć ne daje razjašnjenja, i tako će M o m s e n još jače biti utvrdjen u svojoj sumnji. Što Vam pomaže takim materijalom puniti akad. izdanje, protiv kojega će Vam kasnije ustajati njemačka kritika? A jako dvojim da je tko u tome poslu dorastao M o m s e n u, H ü b n e r u i K i r c h h o f f u.«

Већ тада занимало ме питање о старим сведочанствима, која помињу штогод о народној поезији код Словена; зато сам већ у писму од 1 априла 1875 питао Р а ч к о г а : »Nema li nigdje u našim historijskim starinama barem riečju spomena o tom, da je naš narod p j e v a o ili i g r a o? Mi jednako i punim pravom hvalimo ljubav slovinskih plemena k pjesmi i plesu; dobro bi bilo jedan put prikupiti o tome sva historijska svjedočanstva. Ja znam za naša južnoslov. plemena dosele tek ona dva citata u A p p e n d i n a II. 256, koja oba ne vriede mnogo. Nema li gdje u Zbornicima kao F a r l a t o v, V a l v a s o r o v o tome spomena ? ili možda u taljanskim, n. pr. mletačkim kronikama, koje su što o nama pisale ? Ja nisam historik te su mi izvori slabo poznati, ali si mislim da bi se možda ipak moglo gdje što naći.« За тим молим га за књигу Б о д ј а н с к о г а, за прво издање К а ч и ћ е в о старије од г. 1759, те кажем : »U historiji našega narodnoga pjesničtva zauzima K a č i ć puno važnije mjesto, nego se u nas obično drži, ali on nije još valjano proučen, akoprem je već G r i m m g. 1824 dobro primietio „als Leitfaden, welchen verlorenen Gesängen noch nachgespürt werden muß, wird die Sammlung des Mönchs zu gebrauchen sein". У оно се доба био пронесао некакав

претерани глас о Даничићевим уветима за издање Речника, то је мени Рачки у писму разјаснио (радило се о неким типима, који су унесени збиља у речник, као đ, ļ, ń). Ја сам том приликом казао Рачкому, да сматрам јединога Даничића дораслим тому великому подузећу: „ja bih čak volio da se rječnik u Biogradu štampa nego da se povjeri ma komu u Zagrebu. To je moje iskreno mnienje, kojim ne želim nikoga uvrieditiˮ. Занимљиво ће бити, ако наведем још овај мој одзив о Немцима, како су се мени приказивали тада, кад сам нешто око пола године живео међу њима. У писму од 16 јуна 1875 кажем: „Da Vaš sabor zasieda, čitam u novinama, koje dakako samo skandalozne stvari donose o njemu, t. j. da me ne razumijete krivo, njima je svaki glas ma i najpravednijega nezadovoljstva, kada ga izjavljuju Slaveni, odmah ein unerhörter Skandal. Ne varajmo se, u tome Niemci tutti quanti naliče jedan na drugoga kao jaje jajetu. Mi ćemo spram njih biti najsretniji, kad uzmognemo upotrebiti poznatu frazu kojom se nedavno Bismark spram Francuza poslužio: oderint, dum metuantˮ. Још ћу за тадању ситуацију у Загребу и моје душевно расположење саопћити овде писмо, које писах 30.10 1875 из Бендлерштрасе 17-b Рачкому: „Svemoguće vrieme ne samo gradove gradi i razgradjuje, nego i ljude udružuje te razdružuje. Zub toga silnika naudio je i mojim odnošajima sa Zagrebom, koji sada već o tankim nitima vise. Ali što ćemo, kad je tako. Samo riedki ljudi mogu se pohvaliti, da oni vladaju situacijom, a mi crvi zemaljski moramo na svakom koračaju priznati, da su okolnosti jače od nas i da situacija vlada nama. Prema tomu ja se ne čudim, što i naše dopisivanje zapinje. Vi ste ostali vjeran svom prvobitnom zvanju te znate što je vaš cilj, ali moj kompas, od kako je jednom prije više godina nemilice potresen bio, jednako drkće te se giblje sad na ovu sad na onu stranu. Još će koja godina proći, dok se i on ustanovi, ako medjutim ne utrne žižak života. Kad bi bilo toliko sila koliko je volje, možete biti uvjereni da bih ja rado marljivije učestvovao u radnji akademičkoj, ne obazirući se na malene zadirke i neprijatnosti, za koje nakon kratka vremena sviet neće pitati, nego će bespristrano samo plodove ocjenjivati. Ali ovaj čas natovario sam na sebe teret, koji mi nalagaše moralna obvezanost više nego li osvjedočenje o njegovu uspjehu. Vi znate da u početku treba da najviše sam radim. To ćete vidjeti i u prvoj svesci, koja 2 trećine gotovo ima moga sadržaja. A ni u drugoj valjda neće biti bolje. Baš mi nije ni žao, i onako sam s nekim poslovima već davno pola gotov, neka izadju iz pulpita. . . Možete si misliti da mi nije drago što akademija ne nalazi veće podpore u universitetskoj inteligenciji. To će se s vremenom popraviti, ali je velika nesreća što se odmah s početka nije mjera zahtieva za profesorsko zvanje znatno povisila. Nu tko se je mogao tomu i nadati od Muhića, Jurkovića, Dolhofa! Tješite se time da ste ipak na jugu prvaci. Jeste li dobili onaj jedan broj Петерб. Вѣдомостей koji sam Vam bio poslao prije nekoliko dana, da se malko nasmijete? I ondje mogoste čitati da će Zagreb biti stolica južnoga slovenstva. Po mojem žalostnom uvjerenju

toga neće biti nikada. Budimo sretni, ako mu dopane barem u kulturnom pogledu rola nekošnje Florencije, nekošnjega Weimara, Göttingena i Jene. I tomu hotjelo bi se malko širega pogleda nego danas vlada u zagreb. literarnim kruzima". Говорим даље о Даничићу као да се одриче посла, о тумачењу крчког натписа, о свечаности ђаковској. . . „Što na istoku biva ovdašnje machthabere slabo žanima. Niemac je odviše trom i suviše uboga srca da bi se mogao uznieti do višega humanitarnoga gledišta, koje je svojstveno svim u istinu velikim narodima kao su Englezi, Francuzi i naši Rusi. Ako ništa drugo, barem toliko dobra donieti će i taj zlosretni pokušaj oslobodjenja da se vidi tko je vjera tko li nevjera".

Још пре но што је изашла прва свеска ‚Архива', добих 22 авг. 1875 од Богишића писмо из Црне Горе: „Дражайшій другъ Игнатій Викентьевичь! Danas je nedjelja i u mene ostrižak vremena slobodan, pa me evo da izvršim želju da se s Vama porazgovaram. Sad smo mi ovdje postali najinteresantniji predijel staroga svijeta, pa ćete možda i Vi misliti da ću Vam ja kazivati štogod o politici i dogagjajima, koji se amo zbijaju (t. j. u našem najbližem susjedstvu), ali se varate, jer s jedne strane pripovijedajući ne bi mogao ne doći u entusiazam, a tada kao i pijan čovjek ne bi znao što buncam. S druge strane Vi žiljac der intelligentesten Weltstadt dobro ste snabdjeveni novinama pa znate sve što se dogagja, bolje nego mi ovdje. Vi ćete na osnovu dogagjaja i svakovrstnih drugih znakova biti već došli do zaključka da se prigotavljaju po naš narod još vrlo znatniji dogagjaji koji bi mogli stvoriti bolju budućnost, ali koji ga mogu takogje sunovratiti u konačnu pogubu. Quod deus avertat. Megjutim moji poslovi zakonopisni zakrkoše: mjesto da ih svršim u dvije nedjelje kako mišljah, evo je već mjesec danâ da sam ovdje pa ne svrših ni polovinu. Lako da ću morati infecta re otići s Cetinja, do toga su svi duševni organi u ovgješnjih ljudi absorbovani dogagjajima, planovima, kombinacijama. . . A što Vi radite? kad će da počne izlaziti časopis? Ja ga očekujem nestrpljivo. Ako na svom putu budem išao kroz Njemačku, lako da se vidimo, pa ćemo se narazgovarati do mile volje o mnogome".

Друго је писмо из Париза од 20 нов. 1875: »Evo me opet u Parizu, evo već gotovo mjesec dana, a Vi me možda čekaste u Berlinu! Velika me je volja bila tuda proći, ali bijah mnogo vremena potratio u Dubrovniku i na Cetinju pa i u Beču te trebalo je da se požurim na mjesto ozbiljne radnje. Ovijeh dana hoću da se trsim jednoga posalka, t. j. članka o stȁnku, koji odavna obećah „Otadžbini" pa evo dogjoh još jednom da čujem Vaše mnijenje o proishodu same riječi stȁnak. Ja Vam već kazah, da Miklošić misli da je to stegnuće (sic! kontrakcija, kako ću da kažem hrvatski?) riječi sastanak, s čime se ni Vi ni ja ne slažemo. Usljed toga evo što ja o tome napisah u tekstu: »Sam zakonik od g. 1272 nazivlje na nekoliko mjesta naš stanak davnom ustanovom (antiqua consuetudo). Kad bi se pak moglo uzeti, što po našemu mnijenju ne bi bila velika smjelost, da stȁnak nije stegnuće riječi sastanak, nego da je naprotiv

ova posljednja postala iz spojenja riječi s t ä n a k sa predlogom сь". K ovomu stavu u tekstu dolazi na dnu strane slijedeća nota: »Po našemu mnijenju dakle stanak i ne stoji u neposrednoj svezi sa glagolom s a s t a t i s e (convenire) kao što s a s t a n a k, nego sa glagolom s t ä t i se (consisto).« Kao što Vam i na riječ govorih, ja to svoje mnijenje osnivam 1. na izvorima, koji nigda nemaju formu s a s t a n a k nego samo s t a n a k (dubrovački statut latinski ima stanicum = stanik, 2. na današnjemu govoru u Crnoj Gori i u Hercegovini, gdje se nigda inače ne izgovara osim s t ä n a k, 3. na aktu stajanja, t. j. jedan skup ljudi, koji ide s jedne strane s t ä j e se na o z n a č e n u mjestu a ne sastaje se još u prvi mah, jer gotovo vazda jedna strana prije dogje na označeno mjesto nego druga. U statutu dubr. ima pače odregjenje, po kojemu jedna strana treba da čeka drugu na stänku punih 8 dana. Toga ste mnijenja i Vi do sada bili. Ali evo razloga koji su donekle protiv: 1. M i k l o š i ć kaže da je stješnjenje riječi s a s t a n a k, jer to tako obično biva. 2. on kaže osim toga da sva verba reciproca ili pronominalia u svim su slovenskim, pa i drugim jezicima, spojeni sa p r e d l o g o m, dakle premda se danas govori s t ä t i s e, stara je forma bila svakako сьстати се, 3. da može biti da obratno s t ä t i s e dolazi od stanak a da je u staro doba ova riječ značila kakav b i l j e g na granici, kakvu s t r e h u, z g r a d u, m j e s t o, s k ü p. Forma s t a n a k, koja se sreta svuda u statutu dubr. i na d v a mjesta u spomenicima P u c i ć a (o kojim D a n i č i ć kaže da su po svoj prilici pogrješna), još bi bolje pristajala ovome hipotetičnom značenju, cf. s t a n a k k a m e n, a u Linde i Jungmanna s. v. s t a n, s t a n i k)." Б о г и ш и ћ хтеде још једанпут чути моје мишљење, које сам му ваљда и дао, те ми се све тако чини, да у његову чланку, који је изишао у II тому Архива, има неки као одјек мојих комбинација. Јер у писму од 12 12. 1875 из Париза налазим ове речи: „Vaše razloženje o proishodu riječi s t a n k a za mene je dragocjeno i interesno, pa Vam velika hvala za saopštenje kojim ću se znati koristiti. Još me jedna osamljena riječ dubrovačkoga statuta namučila a to je m e s s i t a t i o, kojoj ni u samom Du Cangeu nema objašnjenja. Ali mi se čini da joj nagjoh traga sa vizantijskom riječi μεζίτης, sa slovenskim m e š e t a r, sa talijanskim m e s s e t a itd. Veoma sam rad da ćemo do skora vidjeti prvu svesku Vašega „Archiva", koji Vas molim da mi svakako izvolite poslati, pošto izagje. Govorih s L e g e r o m o tome (koji mi kaza da mu Vi pisaste), i on je gotov o sadržaju svakoga broja progovoriti". Затим као да одговара на неку моју жалбу гледе берлинског живота: „Meni je žao da Vi još nikako ne možete da se uspokojite u Berlinu. Ja znam da je položaj donekle mučan, ali na Vašemu mjestu ja se ne bi obazirao na nekolike trice. Ja znam da za profesora velike je važnosti da su mu lekcije pohogjene, ali svak znade, pa znadu i ta živinčad der I n t e l l i g e n z s t a d t, da to nije Vaša mána, i kad bi svaki od Vaših tamošnjih kollegâ znao svoj posao kao što Vi znate svoj, da bi berlinska a l m a m a t e r na boljim nogama stajala nego li stoji od jedno desetak godina. Neka Vam utjeha bude

to, da B o p p, koji je još predavao kad ja tamo bijah studentom, ne imadijaše više od jednoga slušatelja upisana, a ja bijah drugi, koji dolažah izrijetka, pa da me enkuražira k polaženju lekcija, darova mi svoju gramatiku sanskritsku. Vi uzimljete to nepohagjanje kao uvrijedu slovenstvu i izraz mržnje njemačke prema nama. To se dakako ne može zanijekati, ali pitam: držite li Vi da Francuzi, koji sada tako marljivo uče njemački, da to čine iz l j u b a v i k nijemstvu, koje oni vazda smatraju varvarstvom ? Držite li Vi da učenje u pruskom generalnom štabu ruskoga jezika kao obveznoga predmeta proističe iz p o š t o v a n j a i l j u b a v i prema Rusiji ? Pa baš recimo da je to nemarenje za slovenstvo i njihov jezik uprav demonstracija mržnje prema nama. To je pojav koji, kao i svaki drugi, ima svoje uzroke. A koji su glavni ? Svakako b o j a z a n i z a v i s t. Ja se još sjećam poruke mog pokojnoga oca, koji mi često govoraše : Blago tebi dok ti budu z a v i d j e t i, ali jaoh se tebi kad te počnu ž a l i t i". To držim valja i za Slovenstvo. Ali i osim toga ja držim da je za Slovenstvo i koristno što se njime drugi veliki narodi malo i površno bave, jer prvo mi time stojimo v i š e n j i h, jer osim njihova svijeta znamo i naš, a drugo što, kad bi nas znali osnovno, znali bi i naše slabe strane pak bi nam lakše mogli nauditi. Ponavljam i opet : da bi Vama milije bilo kad bi bilo više slušaoca, to razumijem, pak držim da ne bi zgorega bilo kad biste s ministrom o tome pogovorili. (Куда је залутао мој пријатељ ! Што у том случају може један министар да учини ? Та не може чинити предмета обавезним !). . . U ostalom što se Vas lično tiče, Vi kad Vam se god dosadi s tim drvenim ljudma življeti, nikad Vam ne fali opet se povratiti „на святую Русь", gdje će Vas obјeručke prigrliti u svako vrijeme. . ."

Напокон је изашла прва свеска А р х и в а, а моја је нестрпљивост била велика да чујем како ће бити часопис примљен у словенском свету, који је у том случају био компетентнији да суди о његовој садржини него ли немачка публика, ма да је за ову у првом реду издање било прорачунано. Са одзивима, који ми у пријатељским писмима дођоше до знања, могао сам бити задовољан. Тако ми писа С р е з њ е в с к и 20 марта 1876: „Вашъ повременникъ встрѣченъ и принятъ у насъ съ сочувствіемъ и мнѣ очень понравился. Но ужели Вы печатаете Вашъ трудъ о Зограф. евангеліи только въ немъ и не дѣлаете отдѣльныхъ оттисковъ? Вѣдь это будетъ цѣлая книга и книга важная. Я и не воображалъ себѣ что Вы такъ много работали надъ этимъ намятникомъ. Недавно я получилъ и важный трудъ Д а н и ч и ч а, чѣмъ болѣе знакомился съ нимъ тѣмъ болѣе изумлялся его терпѣнію. Отъ Д а н и ч и ч а я получилъ и нѣсколько любопытныхъ данныхъ для дополненія моей статьи о К а р а д ж и ч ѣ. Нѣтъ ли у Васъ чего нибудь о немъ кромѣ того что Вы сообщили въ Вашемъ обзорѣ ? Очень меня обяжете".

А мој најусрднији дописник Б о г и ш и ћ видео је ексемплар код Л е ж е р а, којему сам га био послао, да издање препоручи у Revue critique, те ми јавио у писму од 4 јануара 1876 ово : „Evala

Vam, baš ste nam osvjetlali obraz pred Švabama Vašim Archivom. Ja ga danas vidjeh u L e ž e r a te ga uzeh sa sobom i pročitah prekrasni članak o hristijanskome sloju u narodnim pjesmama. Osobiti su utisak na me učinile Vaše sjajne kombinacije o proishodu Soloveja razbojnika i Soloveja Budimiroviča, koje Vi znadoste iskititi takim argumentima da bi ubijedili i najokorjelijega skeptika — ipak meni se još čine donekle smijele! Bogami, ako Vam take budu i buduće sveske, teško će Vam biti naći takmaca i megju Švabskim časopisima te vrste. Dakle, courage et en avant"!

Стојан Н о в а к о в и ћ стајаше за мојега берлинског боравка са мном у постојаној преписци; једно писмо од 21. 10. 1875 писа као министар на расположењу са много слободна времена, док „г. Ђ у р о имао сваки дан по један час у школи и по један у двору као учитељ кнегињин те које то које спрема за обоје узимају му време тако да он сад мени може завидети а ја једнако мислим : не буди боже урока и подржи овако". Јавља ми о својим публикацијама и о мојем Стефану Лазаревићу, шаље ми Школски Зборник, у којем је као министар нар. просвете сарађивао итд. У писму од 29. 12. 1875 читам, да је Стеф. Лазаревић доштампан, говори о покушају да се исправи нешто ћирилско писмо : „нацрт који имамо данас у нашој типографији ради смо задржати потпуно, па га само изрезати т а њ е без садашње супротности дебелих и танких црта, те му тако повратити облик ближи старини и модернизирати га т а н к о ћ о м у толико да буде према осталим словима. Тим ће изаћи доста налик на грчка слова". О мојем Архиву каже: „Оба ваша чланка чинила су на ме ваздашњи пријатан утисак свежине, новости, округлине, бистра погледа и умна израда, на који сам одавно навикао наилазити при читању ваших чланака. Нек вам бог да доста добре воље и крепка здравља па да китите и међу иностранством понос нашега злосрећнога лепога југа". Још има библиографских вести. Писмом од 28. 1. 1876 шаље ми хонорар за Лазаревића (33 дуката!), а 16. 2 јавља, да је од министра у расположењу постао професором на Великој школи „за српску и словенску историју књижевности", а 12. 4. 1876 тиче се мојега ч л а н к а о Д у н а в у - Д у н а ј у, „да од сад могу што друго изводити и о ономе сумњати само cerveaux brûlés, каковых је на жалост још приличан број у нашој словенској науци. . . За другу вашу радњу о нашим „женским причама" не знам шта да кажем у похвалу, колика практична корист излази за наше литерарне студије из вашега савеза са немачким »букводомъ". Бог да прости те се тога сетисте; то је заиста идеја родна и срећна. Колика је мучна и пипава радња уштеђена нама кукавцима на југу без књига и средстава као што нас знате. Овако се на тенани могу употребити готове грађевине па склапати зграда". (Ово умовање Н о в а к о в и ћ е в о тиче се мојега савеза са K ö h l e r o m гледе наших народних приповедака.) Гледе сродности садржине наших приповедака са осталим балканским пише и он : „Мени изгледа, да југослов. свет има потпуне једне (потпуно једнаке ?) стихије у народној лите-

ратури, само су често комбинације, примена и облици различити". — Неће бити сувишно за карактеристику нутарње ситуације онога времена да наведем из Новаковићева писма од 7 маја 1876 ово умовање : „У политици је у нас у опште ваљда таква магла каква је могла бити у литератури 1830—1850, само што се мучније надати „вјетру са планине да растјера таму са бојишта, да се види ко гине ко ли задобива". Новине су истина заузеле некакве тобожње прецизне партајске положаје и у томе је спрам пређашњих неколико година некакав напредак, али као да је и тога, као обично у нас, un peu trop. Иначе се тако грде, тако једне другима подмећу нечувене ствари и, што је најгоре, тако мало пазе на прави свој посао да је управо чудо. Интересовање за устанак, родсљубље, либерализам овде је узео под аренду „Исток". Али ни он, као ни друге новине немају кореспонденција с бојишта. Тек он опет највише о томе пише. Иначе ми овамо чекамо на позив; још нам додуше није казано куд ћемо који, јер и ми професори добијамо неке послове у администрацији војеној. Тако се у нас све више чује звека оружја а све је мањи интерес за литературу. Иначе једва чекамо да скинемо с врата велику бригу народну и да, ако бог да, у старој „дедини" отворимо нова поља за нашу радњу. Из Бугарске су учестали гласови о јако раширеном устанку, и наше чете које ће излетати пред трупама нашим да шире устанак готове су на један миг. За случај невоље може сама Србија ставити близу 300000 људи на бој. А камо словенски Балкан ? Ко само види прст даље од носа, мисли да је време ту".

Потреба сарадника код Архива дала ми је повод да обратим свој поглед на онога човека у Русији, који се еминентно бавио руским, особито малоруским језиком, у чисто научном смеру, строгим филолошким методом. То је био А. Потебња у Харкову. Ја сам се занимао његовим филолошким, управо лингвистичким расправама, док сам још био у Загребу и Одеси. Добро се опомињем, да сам године 1874-е, боравећи путем за Берлин у Петрограду, свраћао нањ пажњу неких петроградских професора, на пр. Бестужева-Рјумина, јер ми је криво било, да су његови радови тако слабо или готово ни мало били уважавани у Академији. Имам донекле право присвајати себи заслугу, што се до скора тај однос окренуо на боље. Моја преписка с Потебњом трајала је од г. 1874 до 1884; имам његових писама од 1874. 1877- 1880. 1883. 1884 г. У писму 4 (16) маја 1877 писа ми : „Вы можете быть увѣрены въ полномъ сочувствіи Вашему журналу (и Вашимъ трудамъ въ частности) тѣхъ немногихъ въ Россіи, которые непосредственно заинтересованы успѣхами славянской филологіи. Ссылаюсь между прочимъ на статью Пыпина въ 3 кн. Вѣстника Европы. Кромѣ того я чувствую себя лично обязаннымъ Вамъ за благосклонный отзывъ о моихъ трудахъ. Прошу Васъ засвидѣтельствовать мое глубокое уваженіе проф. Веберу. Жалѣю что обстоятельства, и личныя и болѣе общія, не позволили мнѣ быть дольше его ученикомъ. Почему

то ,,hodie mihi cras tibi" представляется мнѣ именно въ той формѣ, въ какой оно сказано Веберомъ въ одной его рецензіи : ,,das muß sich jeder gefallen lassen, der für die Wissenschaft arbeitet, heute als Ambos, morgen als Hammer dienen". Да и знаніе строится борьбою, но благо тѣмъ, которые могутъ и хотятъ смягчать ея ожесточеніе чувствомъ уваженія къ противникамъ и своего рода ,,memento mori". Что до Вашего желанія, то потерпите а я б. м. исполню его такъ или иначе. Теперь у меня одно дѣло перебиваетъ другое, я принялъ на себя порученіе Ак. Н. написать разборъ сочиненія Житецкаго. По этому между прочимъ ожидаю съ нетерпѣніемъ 2-ой кн. Архива. Надѣюсь встрѣтиться при этой работѣ и съ мнѣніями Кочубинскаго, сочиненіе коего я прочелъ и подивился торжественному тону предисловія и надеждѣ сдѣлать шагъ со сто лѣтъ. У насъ, какъ вѣроятно и у другихъ, говорятъ ,,плохъ тотъ солдатъ, который не думаетъ быть генераломъ", но это неправда : у насъ, по крайней мѣрѣ прежде, бывали хорошіе солдаты которымъ и въ голову не приходитъ быть не только генераломъ, по даже прапорщикомъ, о которомъ говорится : ,,курица не птица, прапорщикъ не офицеръ" — хотѣлось бы при разборѣ сочиненія Житецкаго быть обстоятельнымъ, а къ дѣлу еще не приступилъ и не знаю, успѣю ли прочесть предварительно хоть половину того, чтобы слѣдовало. Между тѣмъ крайній срокъ — 1 авг. ст. ст. и у меня кромѣ служебныхъ занятій, довольно скучныхъ и утомительныхъ, на плечахъ еще двѣ работы. Съ одной небольшой я раздѣлаюсь на дняхъ. Это — разборъ тоже по порученію Ак. 1-ой тетради рукописнаго литовскаго словаря братьевъ Юшкевичей, труда судя по началу важнаго какъ матеріалъ, но далеко не безукоризненнаго. Поводомъ къ другой лишь на половину оконченной работѣ послужила Ваша статья о Дунаѣ, въ коей между прочимъ я принялъ къ сердцу Вашу похвалу малорусской народной поэзіи (Другая сторона этой поэзіи музыкальная усиливаетъ дѣйствіе словесной. Обѣимъ вмѣстѣ мы въ юности были благодарны за многія чистыя и сладкія минуты. Теперь у насъ эта поэзія и музыка въ забросѣ несмотря на толстые сборники.) Итакъ по поводу Вашей статьи Йиречекъ напомнилъ о мр. пѣснѣ XVI в. въ изданной имъ грамматикѣ Благослава. Древнѣйшія по списку вр. пѣсни, какъ извѣстно, относятся лишь къ 1-ой $^1/_4$ XVII вѣка. Я воспользовался указаніемъ и напечаталъ въ Ф. З. статейку, которую надѣюсь вскорѣ доставить Вамъ. Здѣсь я затронулъ слово о Полку Игоревѣ а это вызвало потребность разсмотрѣть этотъ памятникъ со стороны вошедшихъ въ него народно-поэтическихъ элементовъ. Кажется, мнѣ удалось нѣсколько разъяснить кое-что, хотя я чувствую, что при моихъ наличныхъ средствахъ, но при большемъ досугѣ, можно сдѣлать больше и лучше. Дѣло въ томъ, чтобы, нашедши въ памятникѣ XII в. извѣстные народно-поэтическіе мотивы, внести въ изученіе народной поэзіи еще нѣкоторую долю, конечно очень неточной хронологіи. Это таже задача,

которой такъ сочувствуютъ Пыпинъ и Веселовскій, но кажется съ другого конца. Этой работы я еще не рѣшаюсь отложить въ долгій ящикъ въ виду археолог. съѣзда съ 31 іюля, гдѣ предложено разсуждать и о Сл. П. И. Между тѣмъ она мнѣ мѣшаетъ и думать о другомъ и многое нужное остается непрочтеннымъ. Впрочемъ „глаголет бо сѫ в мирских притчах: не добро слово продолжено а добро продолжено (= а) колибася (sic = колбаса): тѣмъ и азъ мут~ноуменъ охабихся, боясь, гн~е, похуленія твоего (Даніилъ Заточникъ, см. Ундольск. Русск. Бес. 1856, 2. 120.)”. Потписано: А. Потебня. О другим његовим писмима говорићу после. Пре да кажем о неким другима.

Са Даничићем на жалост запеше стари пријатељски односи због оног мојег одзива, за који сам већ рекао, да није био уместан, у Народним Новинама. Нисам ипак, разуме се, могао пропустити, да му не напишем о накани издавања Архива. Његов одговор од 15 маја 1875 гласи: „Vrlo mi je žao što Beiträge prestaju, ali se tješim da će im biti tako dobra naknada o kojoj mi pišeš. Razumije se da ću vrlo rado poslati, ako kad uzmogu. Što se tiče programa koji si ti smislio, ja mu nemam šta zabavljati, samo bih za tekstove rekao, da nije baš dobro da slovenski tekstovi u današnje vrieme izlaze u tugjem svietu. Ali si ti jamačno i to imao na umu. Ja ću ovoga ljeta putovati po istočniem krajevima Srbije. Odredio me je ministar da nadgledam tamošnje srednje škole. Ići ću Dunavom na Negotin, odande suhim u Zaičar, Grgurovac („Knjaževac”), Aleksinac, Kruševac, Jagodinu, Smederevo, s ekskursijama (ako bude moguće) u Ljubostinju, Ravanicu, Manasiju. Na putu ću provesti mjesec jun. Koliko su putne tegobe velike, osobito za me, opet se radujem što ću vidjeti zemlju i narod. A što se tielom izmučim, može biti da će mi biti na zdravlje, s kojim sam sve jednako onako kao u Zagrebu”. У писму од 17 авг. 1875 јавио ми срећан повратак са пута и да ће морати у Париз, да вереници кнежевој (Наталији!) даје српске сатове, оданле да ће га пут водити у Бесарабију. Из Беча писа ми 10/22 септ., где је само кратко време боравио: „U Parizu sam poredio rukopis, u kom je život sv. Simeuna od kralja Stjepana, s izdanjem Šafaříkovim. Našao sam nekoliko mjesta koja treba popraviti”. Из Београда писа ми 27 окт. 1875, да путујући кроз Одесу не виде ни Григоровича ни Кочубинскога, само Леонтовича, а одмах затим (28 окт. 1875): „Da ti je živ i zdrav sinčić i svagda da imate radost od njega. Milo mi je što je i gospodja zdrava”. За мој прилог у Гласнику додао је: „Čini mi se, da mi je g. Novaković govorio da je tvoj članak predan u štampu”. Истом у писму од 2 јан. 1876 (из Београда) долази реч на „Архив”: »Dobio sam i sam Arhiv. Da bog da da ga dugo i sretno vodiš na pouku i radost svima nama.« А у фебр. (20. 2 1876) има ово: »Hvala ti što mi javljaš da su ti došle „Osnove” i milo mi je što su ti toliku radost učinile. Ja vrlo dobro poznajem slabosti svojih radova, ali za dužnost držim činiti ono što mogu ostavljajući s radošću da bolje urade bolji od mene. Ja se nikako ne mogu uvjeriti

(i mislim da me niko ne može uvjeriti) da je Božo etc. vokativ, nego držim (kao što se mislim na svakome mjestu u Osnovama može vidjeti), da je čista osnova pa se govori za nom. Bőžo i za vok. Bôžo". Не знам да ли је Даничић до краја живота веровао у ту чисту основу, али толико стоји да се код тих хипокористичних речи не може говорити о чистим основама. У писму од 11 окт. 1876 одобрава Даничић моју полемику са Јоханесом Шмидтом, које ја сâм после нисам волео признавати, да је била умесна. Он ми писа: „I ja sam mislio da ono Schmidtovo ne vriedi ništa, pa sam se samo čudio, kad sam čuo da Kočubinski baveći se ovdje ono u zviezde kuje i u tom nalazi nekakvu epohu za poznavanje slov. jezika". Како је било ратно време, он ми писао о томе ово: „Jamačno želiš čuti što o sadašnjim ovdašnjim stvarima. Ali mi ovdje — ili barem ja — toliko znam koliko i ti tu. Rat bog zna kada će se svršiti i kakav će mu biti svršetak. A nevolja je velika i sada, i poslije će jamačno za neko vrieme biti i veća. Od škole još nema ni govora. Da se slabo što u našim poslovima može raditi, to možeš lasno misliti. To mi još uvećava nevolju". У писму од 19 нов. 1876 јавља нам Ђуро да се кума од моје две кћери, госпођица Милева, удаје: „ona se je prije 3 dana vjenčala s mladim Francuzom dr. Mejem (Mey), koji za sada živi u Parizu pa je ovamo bio došao k ranjenicima, s Milevom se poznao u bolnici u koju je odredjen bio i u koju je i ona kao dragovoljna bolničarka još prije bila odredjena. Danas je sa svojim mužem otišla u svoju novu otadžbinu. Bog da im da dobru sreću". У писму од 14 дец. 1876, изазван мојом рецензијом на његове Облике и Основе (у II тому Архива), он ми писа: „Ja se sve više uvjeravam, da je moj put dobar a na vašem putu da se ne može ostati niti vi sami ostajete. Što sam na svom putu griešio, to ne dokazuje da put nije dobar. Ta i na vašem se putu grieši, te kako! Zbilja za dialektologiju — ne znam, znaš li da se ovega, ovem govori i u Srbiji negdje. Kakav bi to bio dialekat, kojega bi se iste osobine nalazile na dva suprotna kraja naroda! I u tom stanju, koliko sam se ja mogao obzirati na dialekte i što sam smio proglasiti da je dialektično? Ako nije nikakva dobit od — talja (mjesto teljъ), kaka dobit može biti od slovenskoga suffixa ъ, koji obuzima i masculina na ъ i feminina na a i neutra na o? ili kaka dobit može biti n. pr. od 7 koordiniranih suffixa: rjъ, arjъ, erjъ, êrjъ, orjъ, urjъ, yrjъ? Zašto niesi spomenuo ovu pošljednju razliku izmegju ovoga posla i Miklošićeva? ona valja da ne pripada u indoevropeizam niti u grundformen ni u ursuffixe? a mislim da je pitanje o tom viel brennender nego talja ili teljъ. Ali to sve na stranu, ja ti ne mogu dosta zahvaliti na onolikoj pohvali. Novaković je sad opet ovdje. Ovdje je još i arhimandrit Dučić. Kad se god sastanemo, spominjemo te i svi ti želimo dobro zdravlje". И у писму од 28 децемб. 1876 расправљају се наши неједнаки погледи на нека начелна питања у компаративној граматици. Он ми писа: „Vrlo mi je žao što si iz moga pregjašnjega pisma razumio da sam „koliko toliko" zadovoljan tvojom kritikom. Ne, ja sam njom

prezadovoljan. Više pohvaliti ne bi nitko mogao mojih djela, i kad bi još bog zna koliko puta bila bolja. Ja ti zahvaljujem od svega srca. A što sam u pismu pripomenuo, ono nije ni najmanje iz kakoga nezadovoljstva, nego samo za to da i ti vidiš kako ja mislim o onome što zabavljaš. A po sebi se razumije, da dokle ti stojiš na svom putu a ja na svom, dotle ne može biti bez ovake diferencije. Zlo bi bilo i meni bi žao bilo, kad se ne bismo slagali u čemu na putu na kom doista obojica stojimo. Na polemiku ja mrzim, a mislim da bi i zaludno bilo da ja branim svoj standpunkt. To pitanje (i druga takova) mislim da se najbolje može raspraviti obragjivanjem same stvari o kojoj se pita. Zato se vrlo radujem, što je moje i Miklošićevo djelo (koje ja visoko cijenim) o istoj stvari izašlo u isto vrijeme. Može biti da se ja varam (ali ako se varam, ne varam se za to što sebi laskam, jer mislim da nijesam od onijeh ljudi koji se svojim djelima ponose, meni djela moja zadaju više brige nego ponosa), ali u tom samom faktu, što je i Miklošićevo i moje djelo na sredini, ja nalazim potpunu obranu za svoj standpunkt (ne velim za drugo).«

Ја ћу овде уметнути изватке из мојих писама, што сам их писао Миклошићу у Беч у првим годинама мојега берлинског живота, јер је у њима најбоље приказано моје тадање расположење, мој однос према университету, према младежи, према колегама, и т. д. У писму од 13 марта 1875 има међу осталим реч о томе, да сам о новој години морао прекинути читање о граматици цркв. слов. језика: „Nach dem neuen Jahre lief mir von 2 Zuhörern einer durch, der andere erkrankte und ich mußte beim Nomen aufhören. Auch das Publicum (nämlich Collegium) ging mit der Eröffnung des Landtags zu Ende — es waren eben Polen Zuhörer und die müssen nach meiner Vermuthung den Wink bekommen haben, durch ihre Abstinenz nur den Unwillen der polnischen Fraction zu bekunden. Gelingt es mir nicht aus der deutschen Studentenschaft den einen oder den anderen heranzuziehen, so werde ich die Thätigkeit dennoch aufgeben müssen. Leider die berühmtesten Professoren unserer Universität (z. B. ein Mommsen, Kirchhoff etc.) scheinen das Überhandnehmen solcher unnützen Kathedern wie die slavische scheel anzusehen und die Philologen, die bei ihnen Prüfung machen, um sich nicht dem Vorwurfe einer zu großen Zerstreutheit auszusetzen, meiden den Besuch selbst solcher Collegien wie die Ebels oder Webers. . . Ich bin nicht sehr entzückt über meine Stellung, die ich hier einnehme. Ich weiß nicht, ob ich Ihnen bereits schrieb, daß zu Weihnachten Leskien hier war, um die Angelegenheit einer Zeitschrift für slav. Philologie zu besprechen. Die „Beiträge" hören auf. Ich vertraue aber seinen Kräften nicht viel, er kennt die slavische Philologie sehr schwach, so daß ich mich schwer entschließen würde mit ihm etwas herauszugeben. Bloße Linguistik dagegen hat ja bereits genug Organe anderwärts. Könnte man nicht die slavische Bibliothek fortsetzen? Ist sie aus Mangel an Abnehmern nicht fortgesetzt worden oder wegen Ihrer anderweitigen Beschäftigung?" Даље говорим о некритичности

Љубићеве нумизматике... „Wenn solche Werke hier in der Akademie ankommen, so macht Mommsen etc. immer seine Witze darüber, wie man doch etwas Wissenschaftliches in einer slavischen Sprache schreiben kann". У писму од 18 априла 1875 јављам му ово: »Der Chef der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin (ein Schwager Mommsens, wie ich soeben erfahre) wäre geneigt den Verlag einer Zeitschrift für slav. Philologie zu übernehmen. Ich habe mir folgenden Plan skizzirt. Die Zeitschrift sollte den Titel „Archiv für slavische Philologie" führen. Durch die Benennung „Archiv" wollte ich gewissermaßen ausdrücken, daß neben den originellen Abhandlungen auch passende Übersetzungen aus den slav. Literaturen theils in vollem Umfang, theils in Auszügen darin Platz finden sollten. Was den Umfang anbelangt, so glaub ich, daß ins Archiv aufzunehmen wären: 1. Abhandlungen betreffend die slav. Sprachen (etymologisch, grammatisch), 2. Abhandlungen betreffend einzelne Sprach- und Literaturdenkmäler (kritisch, exegetisch), 3. Abhandlungen über die Volksliteratur: Lieder, Märchen etc., 4. Beiträge zur slavischen Alterthumskunde, 5. neue Texte, soweit sie nicht zu umfangreich wären, 6. Auszüge aus slav. Zeitschriften und Bibliographie, 7. kurze Notizen und Beiträge, wie z. B. Correspondenzen wiss. Inhaltes, namentlich lebender oder verstorbener Slavisten. In dieser Gestaltung wird das Archiv etwa der „Germania" oder „Romania" entsprechen und, da die „Beiträge" eingehen und mit der Kuhnschen Zeitschrift verschmolzen werden, würde es keinem einzigen vorhandenen Journal gegenüber als Concurrenz auftreten". — У писму од 4 маја захваљујем за податке из Курипешића, приповедам, што ће ући у I свеску Архива, даље кажем: „Ich bin leider den ganzen Winter und Frühling (der eigentlich erst begonnen) nicht ganz wohl, was mich vielfach in der Arbeit stört — sonst hatte ich genug Muße, da für zwei angekündigte Vorlesungen (vergl. Lautlehre der slav. Spr., Grammatik des Ruß. auf Grundl. des Altslav.) sich keine Seele gemeldet hat. Selbst dem Publicum über die slav. Volkspoesie haben sich kaum 3—4 herabgelassen beizuwohnen und mitunter erscheint mit unzufriedenem Gesichte irgend welcher Pole, z. B. das letztemal hat sich einer kaum anständig zu benehmen verstanden vor Ärger, als er hörte, daß die Polen keine epischen Lieder haben, wohl aber die Serben! Es ist mit solchen benevoli oder besser malevoli auditores, die kommen und gehen, ein großes Kreuz!« Дне 13 септембра јављам Миклошићу, да ће прва свеска Архива ући у штампу. Тим поводом кажем: „Vielleicht wird es dem Archiv so ergehen wie meinen Vorträgen: die Deutschen werden sagen, es sei das slavische Sache und gehe sie nichts an, und die Slaven werden antworten, daß sie schon zu Hause des Guten zu viel haben!" Под крај јављам, да очекујем „einen Zuwachs in der Familie" и да ћу од 16 септ. становати Bendlerstraße 17b II. Treppe. А писмо од 4 окт. 1875 говори о прилозима за „Архив" да су „sehr leichte Waare, mehr Compilationen als selbständige wenn auch kleine Beiträge". Ево како карактеришем тадање стање наше науке: „Überdieß es scheint auch

in unsere Disziplin eine Verirrung einreißen zu wollen, jeder will besser wissen und vom hohen Roß herab andere kritisiren. Einen solchen Kritiker, Baudouin de Courtenay, mußte ich mir gleich von vornhinein vom Leibe halten. Die beiden Jünger Schleichers wetteifern ebenfalls, wer es besser machen wird. In Prag soll der närrische Hattala „něco strašného” vorbereiten, offenbar will er abermals gegen Jemand losziehen. In Rußland hat Sreznevski die ganze Wissenschaft in Pacht genommen”. Говорим о Кијевским листићима, које је Срезњ. у Кијеву први обзнанио, јављам да сам 22 септемб. добио „einen munteren Jungen, wie es die Berliner sagen”, приповедам о путовању Даничићевом у пратњи будуће кнегиње Наталије. — У писму од 28.10 1875 налази се ово: „Hier steht in Folge des Todes Ebels eine neue Wahl eines Sprachvergleichers bevor. In die Commission sind glücklicherweise gewählt Weber, Lepsins, Tobler und Kirchhoff. Man spricht von G. Curtius, der aber, wenn er auch geneigt sein sollte, schwerlich im Plenum durchdringen wird, da er eine den hiesigen Classikern und ihrem Anhang ganz ertgegengesetzte Richtung vertritt. In zweiter Reihe wurde Delbrück genannt, auch auf Joh. Schmidt sind einige gekommen. Wenn nicht ein tüchtiger Vertreter für dieses Studium bestellt wird, ob nun G. Curtius oder sonst Jemand, so wird nicht nur die Lehrthätigkeit Webers, Toblers etc. sehr beschränkt bleiben müssen, so wie sie jetzt ist, sondern auch ein so barbarisches Fach, wie das Slavische, wird rein überflüssig. Ich hatte im Sommersemester — gar keine Zuhörer, es scheint sich diese Geschichte auch jetzt wiederholen zu wollen. Da ich aber weiß, daß man in Berlin sehr sparsam ist, so wird schwerlich dem Ministerium unlieb sein, wenn ich im Falle, daß sich wirklich für das Slavische Niemand interessiren sollte, meine bevorstehende Ausscheidung ankündige. Darum weiß ich nicht, auf welche Seite ich mich wenden werde. Hätte ich je ahnen können, daß man hier solche Abneigung gegen das Slavische hat, mir wäre nie eingefallen auf diese Stelle zu reflektiren”. У писму од 12 фебр. 1876 приповедам што ће бити у другој свесци Архива, тада настављам: „Ich bin — liber baro, d. h. General ohne Armee. Im Sommersemester will ich mit den polnischen Gegenstämden mein Glück versuchen. Geht's auch da nicht, nun dann wird wohl schwerlich was übrig bleiben als weiter zu ziehen. Die hiesige Regierung hat es so gut wie absichtlich unterlassen, die Anstalten zu treffen um G. Curtius hieher zu bekommen, welcher allein im Stande gewesen wäre, das Eis zu durchbrechen. Die zwei übrigen Candidaten sind — Aufrecht (welchen die antivergleichende Partei wünscht) und Delbrück, welchen Niemand sehr wünscht und welcher doch höchst wahrscheinlich kommen wird, er dürfte auch der billigste sein, was hier wie überall viel ins Gewicht fällt”. — У писму од 2 јула 1876 говорим међу осталим ово: „Ich hätte zu den bereits Ihnen zugeschickten Aushängebogen vieles zu sagen, namentlich eine lange und curiose Geschichte über den mir nachträglich entzogenen Aufsatz Boeht-

l i n g k s, doch ich fürchte, es interessirt Sie das ganze überhaupt nicht. Ich bin in kuzer Zeit, daß ich das Unglück habe das Archiv herauszugeben, um viele Erfahrungen, meistens unangenehme, reicher geworden". Одмах 14 јула 1876 долази у мојем писму тумачење Б е т л и н г к о в е афере : „B. schrieb seine Bemerkungen an L e s k i e n (der für die größte Auctorität in Slavicis gilt, da er als Deutscher natürlich alles besser verstehen muß, als wir Slaven). Dieser bat ihn, die Bemerkungen fürs Archiv zu überlassen. B o e h t l i n g k willigte ein. Als mir der Aufsatz zukam, war ich in kleiner Verlegenheit: mir schien er nichts wichtiges zu enthalten, aber ihn zurückzuweisen, das ging nicht an. Da schrieb ich denn davon an Sie, doch Sie zogen es vor, die Anfrage mit Stillschweigen zu übergehen. Ich beschloß nun, den Aufsatz wenigstens bis zum 3 Heft aufzuheben, wo ich überhaupt die Rubrik „Referate" an die Reihe bringen wollte. L. war sehr dagegen; als er das 2-te Heft zu Ende gehen sah, schrieb er etwas leidenschaftlich, daß Ihre Auctorität viele verführen könnte, daß es folglich gerathen sei, daß eine so gewaltige Stimme wie die B o e h t l i n g k s so bald es möglich dagegen sich erhebe etc. Es war also periculum in mora nach seiner Darstellung. Ich erwiderte, daß ich in einer der s l a v i s c h e n Philologie gewidmeten Zeitschrift nicht zulassen kann, daß gegen einen einzelnen Punkt in dem Werke polemisirt werde, bevor das Werk im ganzen nach Gebühr zur Sprache gebracht worden. Ich sagte, daß man in Deutschland Ihre Werke ohnedieß nicht gehörig würdige, wenn wir also selbst in einem slav. Organ aus dem Zusammenhang zuerst gerade die Stelle herausreißen, gegen welche möglicherweise die meisten Einwendungen erhoben werden können, daß das nicht genug rücksichtsvoll wäre. Nun hatte ich bei dem 3. Heft die Unvorsichtigkeit zu dem Aufsatz B o e h t l i n g k s einige Nachträge zur Verständigung zu schreiben; es veranlaßte mich dazu hauptsächlich die Nachricht, daß in Agram M a ž u r a n i ć (вероватно мислило се на Ивана М.) schon wiederum damit umgehe è vor r einzuführen; und sieh' da, B. in seinem Artikel meinte ebenfalls, daß vor r doch wohl ein Bischen Vocal gehört werde. L. hatte jedenfalls wissen können, da er B. besser kennt, ob er durch meinen Aufsatz sich gekränkt fühlen wird, und hätte mir einen Wink geben sollen. Er that es nicht, sondern als schon beides gesetzt war, auf einmal lief mir die Nachricht aus Leipz. ein, B. ziehe seinen Artikel zurück. Ich glaubte nicht erst bitten zu müssen, sondern that so, wie man es wünschte. Bald darauf bekam ich ein Schreiben von L., worin er mir ankündigte, daß er vom 2 Bande angefangen nicht mehr als Mitwirkender angeführt zu werden wünsche, er hätte sehr viel sonst zu thun, könne dem Archiv weniger Zeit widmen etc. etc. Ich bat ihn davon abzusehen, bot ihm die Bedingung, jeden Aufsatz, bevor er in das Heft aufgenommen wird, zur Einsicht zu schicken — doch alles umsonst. L. scheint überhaupt damit nicht zufrieden zu sein, daß nicht e r sondern i c h das Archiv herausgebe. Das ist die ganze recht unangenehme Geschichte. Meine zu große Offenheit, was man wohl Mangel an Politik nennen könnte, hat mir schlechte Früchte

getragen. Doch ich glaube, wenn man den geraden Weg der Wahrheit einschlägt, so hat man immer viele Schwierigkeiten zu überwinden.«

Овамо спада једно писмо без датума, у којем му захваљујем за варијанте к оному тексту, што је у 3 свесци I тома наштампао А. Н. Веселовски о Александру Великом; онде долази реч конница које нисам разумео — а и сада не знам, што је управо — те му јављам, да сам већ послао у типографију почетак за II том Архива: „Es stellt sich leider heraus, daß mir fast gar keine nennenswerthe Unterstützung von den vorausgesetzten Mitarbeitern zu Theil werden wird. Ich muß mich mit allerlei sehr zweideutigen Größen begnügen, wie Sie es beim 3 Heft sehen werden. Die Erfahrung also, die ich mit dem Archiv mache, entspricht so ziemlich derjenigen mit den Vorlesungen. Dort keine Zuhörer, hier keine Mitarbeiter und höchst wahrscheinlich sehr wenig Leser. Was soll man noch mehr verlangen? Ich fange schon an, das ganze satt zu haben, zumal noch ein über alle Begriffe schwieriges Leben in Berlin hinzuzunehmen ist. So traurig habe ich noch keine zwei Jahre in meinem Leben zugebracht wie die zwei letzten. Ich bin schon körperlich und gemüthskrank geworden. Es ist sehr leicht möglich, daß ich mich noch im Laufe dieses Jahres aus lauter Verzweiflung dazu entscheide, zurück nach Odessa zu wandern, wo ich die Katheder der slav. Sprachen einnehmen könnte, weil Grig. gesonnen sein soll sich zurückzuziehen. Die Sache ist zwar noch unbestimmt, doch wenn ich es (wie ich es voraussetze) selbst im dritten Jahre zu keinen Studenten bringe, dann gehe ich selbst nach Sibirien, um nur fortzukommen". — Врло је значајно писмо, што сам га 3 новембра 1876 написао Миклошићу; оно карактерише моје тадање нерасположење, моју хипохондрију тако живахно, да не могу пропустити да га овамо не уметнем. „Durch die Pensionirung Grigorovičs wurde die Stelle des Slavisten in Odessa vacant und man hat mich gewählt, es hängt von mir ab anzunehmen oder nicht. Ich würde entschieden vorziehen hier zu bleiben, wo ich literarisch besser wirken kann, wenn nicht meine Lage, eigentlich mein Leben hierorts so unter allen Begriffen traurig wäre. Erstens habe ich schon das dritte Jahr keine Studenten (mit knapper Mühe findet sich immer ein einziger); die Polen absentiren sich absichtlich, weil sie durchaus einen Polen für die exclusiven Polonica haben wollen. Zweitens überall wo ich in Berührung komme, wird dieser Gegenstand als überflüssig bezeichnet, ja gewissermaßen als eine sonderbare Zumuthung meinerseits angesehen, daß ich erst erwarte, Zuhörer zu bekommen. Man fragt mich nur: ja wo sind denn die Polen und Slaven? Drittens kann man hier mit 3000 Thal. viel knapper auskommen als mit 3000 Rub. in Rußland, eine Erhöhung des Gehaltes aber angesichts meiner Unthätigkeit (als Lehrer) halte ich für eine indiscrete Forderung. Viertens das Archiv, mein einziger Trost, an dem ich mit ganzer Seele hänge, gibt mir viel zu schaffen, verursacht mir sogar viel Unkosten: ich habe zwar nicht genau gerechnet, es ist aber nicht zu hoch, wenn nicht zu niedrig gerechnet, daß ich für Correspondenz, Postporto etc. auf 200 Thal. beim I Band verausgabt

habe. Also für so viel Zeit und Mühe noch Schaden, — das kann man von mir nicht verlangen. Unter solchen Verhältnissen muß ich wünschen fortzukommen. Da ich aber immerhin vorzöge hier zu bleiben, so erzählte ich die ganze Sachlage dem Prof. Müllenhoff, dem einzigen, zu dem ich Vertrauen habe und der auch mir gegenüber sich sehr freundlich benimmt. Er sah gleich ein, daß etwas für mich geschehen müßte, und brachte selbst den Gedanken vor, mich in die Akademie aufzunehmen". Даље разлажем, зашто он није могао успети да то проведе. Затим питам: »soll ich in der That wandern nach Odessa, wo ich mich jedenfalls weniger plagen und besser essen würde? Bemerken muß ich noch, daß mir die Regierung, als ihr Müllenhoff privatim davon meldete, eine sehr schmeichelhafte Zuschrift schickte, wo sie zwar die Hoffung ausspricht, daß ich hier bleiben werde, aber weiter keine Anspielungen macht.« Желео сам од Миклошића чути, што он о свему томе мисли. Миклошићев доста лаконичан одговор наштампан је под бр. 30 у XIV књизи Архива.

У писму од 11. 3 1877 говорим о Грабанцијашу и Врзином колу, причам му о интерпелацији Кантаковој. а 18. 6. 1877 пишем да је одгођен пут у Петроград ради болести синове на јесен, говорим о Шолвиновој расправи, о намери написати речник à la Шаде; 26. 9 јављам о поласку у Петроград; 24. 12 шаљем књигу Кочубинскога. 14. 3. 1878 говорим о Михановићевој минеји, доћи ће Зогр. у штампу; 21. 3 добио сам његову расправу о ṛ, говорим о Брикнеру који је тада живео у Берлину, о фантазијама Проф. Успенскога; 6. 7. и 12. 10 јављам, да је Шифнер био 8 дана код нас, а о Даничићу: »Ich bedauere sehr, daß Leskien, an welchen ich die Entgegnung Brückners im Manuskript geschickt hatte, mit der ausdrücklichen Bitte alles was etwa zu hart wäre auszulassen, nicht mehr gestrichen als er es that; es hätte immerhin einiges wegfallen können. Doch begreife ich anderseits unseren Gjuro nicht, warum er sich für unfehlbar zu halten scheint. Er hat ja so großartiges auf dem Gebiete der gesch. Erforschung der serb. Sprache geleistet, daß er die unglückliche Etymologie wirklich aufgeben könnte. Leider wollte er darüber mit mir in Agram gar nicht sprechen, war überhaupt sehr zugeknöpft.« Приповедам, да у Зограф. нема слове већ слово (на стр. 73 Микл. Lautlehre), да је 22 л. Зогр. јев. већ готово. Јадикујем што смо опет дошли у сухопарни Берлин.

Године 1879: 9. 4 има ово моје писмо: ». . . . Ob Veber in der Agramer Akademie durchsetzen wird, was und wie, das alles weiß ich nicht, ich bin von Agram, in wissenschaftlicher Beziehung, so gut wie hermetisch abge chlossen. Daničić ist mir böse (trotz seiner Höflichkeit konnte er z. B. es nicht über sich gewinnen, mir paar Zeilen zu schreiben, daß er den Zographus bekommen); Rački ist achtungswerth als Gelehrter, weniger sympathisch als Mensch (man soll nur keine Auskunft von ihm bitten oder eine Handschrift verlangen, dann geht's schon); Pavić schimpft auf mich gedruckt, schickt mir aber

seine Enunciationen gewöhnlich nicht; selbst mein alter Freund Petračić scheint unter dem allgemeinen Druck der Hauptfaktoren von mir nichts wissen zu wollen. Dem einen bin ich Verräther am Vaterland, weil ich in Berlin bin, dem anderen an der Heimath, weil ich nicht über alles Serbische herfalle, die dritten können sich nicht erholen vom Staunen, daß ich ihnen ins Gesicht behauptete ganz zufrieden zu sein u. s. w. So weiß ich denn gar nicht, welches Schicksal das Daničić'sche Unternehmen erreichen wird oder erreicht hat. Unter uns gesagt, ich finde, daß Daničić unnöthiger Weise die Hauptvertreter der Agramer Schule gegen sich aufgebracht hat — er citirt in der That manches Werk aus dem östlichen Gebiete der Literatur, welches keinen größeren, wo nicht geringeren Werth hat, als die vielen mit Stillschweigen übergangenen Produkte der Agramer Schule. Im Wörterbuch können ja auch mißlungene Versuche aller Jahrhunderte aufgenommen werden, warum gerade den Leuten wie Utješenović etc. unter die Nase reiben, daß ihre Sprache nicht des akadem. Wörterbuchs würdig sei? Ich hatte unter solchen Umständen nichts anderes thun können, als was ich in der kurzen Besprechung gethan habe, womit aller Wahrscheinlickeit nach Daničić schon wieder nicht ganz zufrieden sein wird. (Гледај мој одзив у III књизи Архива о његову Огледу.) In diesen Tagen war Leskien hier, auch Delbrück aus Jena und der junge Kuhn aus München. (Недавно умреше и Кун и Делбрик, а ја немам више органа, у којем бих могао посветити им неколико речи признања за научне заслуге. 16. 3. 1922.) Da wurde ich gelegentlich Zeuge, wie sich die sogenannten „Leipziger" und „Berliner" (Joh. Schmidt) untereinander und gemeinschaftlich über die Göttinger lustig machten: jeder will der infallible sein, was der eine lobt (z. B. Leskien die beiden Herausgeber der Morpholog. Untersuchungen), das schimpft der andere (z. B. Joh. Schmidt über Osthoff) — zusammen aber alle drei, d. h. Berlin—Leipzig — Göttingen dürften darin einig sein, daß nur sie dazu berufen sind, in der Wissenschaft das große Wort zu führen, wir andere numerus sumus. So erklärt sich auch der selbstbewußte Ton in der Anzeige Leskiens (Овде сам имао на уму Лескинове оцене неких Миклошићевих публикација у III књизи Архива.); die kalte Höflichkeit seiner Schreibart ist mitunter minder erträglich als das etwas lebhafter pulsierende Temperament Schmidts. — Ich bin augenblicklich mit Zakon Vinodolski beschäftigt, nicht für Agram, die brauchen meine Hilfe nicht, sondern für Petersburg (Общ. Люб. древн. письменности), wo eine photolithogr. Ausgabe des Textes bevorsteht — und dazu liefere ich nun einen alles mögliche enthaltenden Kommentar. Ich habe eine ganze Reihe von Fragen wenigstens berührt, einige vielleicht auch gut beantwortet, aber ein Ausdruck ist und bleibt mir unklar: was ist doch busović für ein Ding?«... Причам, да сам добио Ассеманово јеванђеље од Чрнчића, спомињем да је издавач добио за Зограф. јев. од министарства 1000 марака субвенције, а његови су трошкови изнели

2200 мар. (А ја за сав трошак и сву муку око издања добио сам неколико gratis — ексемплара!) Још јављам, да је моја драга жена тада страдала од прехладе.

8. 5. 1879 шаљем две књиге за употребу, приповедам о јубилеју Срезњевскога, којему сам послао ексемплар Зограф. јеванђеља; он ми се захвалио, а ја додајем: »Nachträglich wird er wohl über mich schimpfen wegen seines Sohnes, welchen er mit Gewalt als Erben seines Lehrstuhls durchsetzen will, doch wird über die totale Unfähigkeit des Sohnes allgemein geklagt. Für meine kurze Abfertigung (где ? у III књизи Архива?) haben mir aus Petersburg solche gedankt, die sich nicht öffentlich trauen gegen den Alten aufzutreten«. Спомињем славу чини се 25-годишњице цара Фр. Јосипа те кажем, да ми је „das Breitthun des hiesigen Ungarnvereins" несносно. Причам о несрећи која је постигла мојег млађег брата, што му је, док су отац и мајка били у Бечу, обоје деце од дифтерије разболело се, и кад се вратише у Сисак, једно дете нађоше мртво, друго на умору!

У писму 22. 7. 1879 честитам драгому учитељу што је срећно довршио све делове своје компаративне граматике; говорим о књизи Малова (Mahlow) и о Шолвину, и о нападајима на Лескина као репрезентанта младограматичког правца. У писму од 12. 8 хвалим се, да смо већ три дана у селу код брата; видео сам Даничића, који ми је казао да је у годину дана дошао од bistro do bugariti. 17. 9. јављам му (из Вараждина), да ћу око 22 септ. путовати на Беч у Берлин; молим га да преузме 150 марака, ако му их Рајмер пошаље за мене из Берлина. 8. 10 јављам се већ из Берлина; у Прагу сам видео Јос. Јиречека и Гебауера, у Берлину Колитца, причам о Шолвину. 21. 11 жалим смрт Шифнерову, тражим рецензента о Чихаку (Cihac); спомињем о предавању о Бугарима; 11. 12 говори се о Бичкову, који је тада био у Берлину, и о Верковићу, који у Петрограду тргује са фалсификатима.

Године 1880: 5. 1 ништа особита; 11. 1 јављам да се моја жена опоравља од болести у врату; 1. 2 помињем о мојем предавању од јучер, дакле 31. 1: „wider Erwarten war viel Publikum anwesend, die Dinge da unten in der Türkei mögen viele herangezogen haben. Nach dem sonst hier nicht ausnahmslos üblichen Applaus zu urtheilen war man mit dem Inhalt und auch der Form zufrieden.« У том писму говорим о бугарској деклинацији ово: »Je mehr ich über den Verlust der Deklination nachdenke, desto mehr wird mir wahrscheinlich die Annahme einer gegenseitigen Beeinflussung der verschiedenen ethnischen Elemente der Balkanhalbinsel aufeinander. Warum sollten die Bulgaren, die doch immerhin eine auffallende Verdumpfung des Vocalismus (ȁ für ѫ ъ, u für o, i für e) nicht nach dem gehörten Vorbilde ihrer Nachbarn und Mitbewohner, der Rumänen, weiter geführt haben, als sie es sonst gethan hätten? warum sollten sie nicht in der Postposition des Artikels gleichfalls im Rumänischen ein Vorbild gehabt haben? Hunfalvy soll in den „Berichten aus Ungarn" den rumän. Artikel nach dem

Vorbilde der Bulgaren erklären. Wären in diesem Fall nicht die Rumänen auf den slavischen Artikel t, ta verfallen, statt l, la, i, lor? Sie haben ja viele slavische Suffixe. In den bulgar. Volksliedern finde ich häufig den Vokativ: o bože-le, bože-le, carju-le, carju-le, mamo-le, mamo-le usw. Soll das nicht geradezu die rumänische Ausdrucksweise sein?« Причам, како је Ваљавац имао у Загребу неприлика ради тога што је кајкавштину прибројио к словеначкој групи. (Ја сам тада био истог мишљења, али сам се касније уверио, да живот и филологија не иду свагда редом једно уз друго. Живот, дакако политички, притегао је кајкавштину к хрватској групи, те су чак писци преводили са „крањскога" на словенски (= хрватски) језик. 17. 3. 1922.) Шаљем своју рецензију на Чихака Миклошићу да је пресуди. 21. 3 захваљујем за повољан одзив о мојој рецензији на Чихаков речник, тужим се да Неринг сувише хвали ново издање пољске граматике Малецкога; Срезњевскому је било тек 68 година! „Zu seinem Nachfolger hat man in erster Linie mich ins Auge gefaßt, ich glaube aber nicht, daß was daraus werden wird. Nicht die materielle Stellung macht Schwierigkeiten, sondern die Möglichkeit ruhig wissenschaftlich zu arbeiten. Wenn ich nicht rundweg abgeschlagen, das hat seinen Grund darin, weil ich einen gewissen Reiz fühle, die Grundsätze, die ich in Wien erworben, auch in Petersburg zur Geltung zu bringen. Man fängt überhaupt an dort ganz anders über die slavische Philologie zu denken und zu urtheilen. Unlängst schrieb mir einen Brief Lamanskij, wo in den gewähltesten Ausdrücken die Leistungen der Wiener Slavisten hervorgehoben werden.« Молим га, да ово саопћење сматра као сасвим приватно и поверљиво; у шали додајем, кад добијем главни згодитак на лутрији да ћу се са женом и децом преселити у Аустрију. »Es ist doch auch hier bei uns recht ungemüthlich! 15. 6 говорим о издању регеста из Британског музеја и што сам о томе расправљао са Ватенбахом и Евалдом. Даље следи да сам изабран за Петроград, да сам ставио неке услове; »in Petersburg ließe sich viel thun zum Vortheil unserer Wissenschaft, wenn, aber das wenn schreckt mich sehr zurück... das Archiv bleibt nicht berührt von dem voraussichtlichen Umzuge: ich will dieses Fenster, durch welches wir nach dem europ. Westen gucken, immer offen haben.« На моје место желео сам већ тада Брикнера. 1. 7 јављам, да још нема из Петрограда потврде: »ich war in der Akademie mit 27 Stimmen contra 1, in der Universität mit allen contra 2 oder 3 gewählt worden, in der Fakultät einstimmig vorgeschlagen).« Чудим се, што у 6 недеља није ствар решена. Приповедам, како сам пре неколико дана читао преписку Погодин-Шафарикову: »Man sieht, wie wenig sich die Dinge in Rußland geändert haben, wenigstens im Verhältniß zu der Lage der österr. Slaven, welche inzwischen dennoch einen ungeheueren Fortschritt gemacht haben.« Ако бих имао остати у Берлину, „mir ist nur um den armen Brückner leid, der schon so froh war"!.. Напокон 4. 8: »Vor acht Tagen war meine Angelegenheit entschieden, ich hatte seiner

Zeit A gesagt und nun erfolgte das B, ich muß also nach Rußland. Je näher dieser Zeitpunkt heranrückt, desto schwerer gestaltet sich für mich die Trennung von Berlin. Am Ende hatte ich 6 glückliche Jahre hier verlebt und das will viel besagen. Noch schwerer wird's mir, die vielen hochverehrten Freunde zu vermissen, deren aufrichtiges Wohlwollen ich mir erworben hatte.«

Кад се овај крај мојег дописивања са Миклошићем о боравку у Берлину пореди са оним јадиковањем, којега су пуна писма првих година, приговориће ми се, да сам био врло недоследан, да сам брзо заборављао што сам пре мало времена рекао, да сам градио планове, од којих сам се одрицао или их нисам изводио. Све су то на жалост приговори, чију оправданост и сам живахно осећам. Управо зато и не смем их сакривати, не смем се другачијим градити но што сам у истину био. Боље је да сâм признам своје слабоће, недостатке својега карактера, своју колебљивост и нерешитост него да чекам док ће ме тога ради други осудити. Јер ја бих могао за своје оправдање навести које какве околности, које донекле ублажују строги суд о мојим недостатцима; ипак нека их!

Особито живахна преписка развила се између мене и Александра Николајевића Пипина. Познавајући га по његовој у вези са Спасовичем изданој литератури и неким другим делима још из година загребачких, ја сам хтео за мојега првог доласка у Петроград г. 1872 лично познати се и с њиме. Испрва нисам још знао ни слутио, у колико се његово мишљење културно-политичко, ма да се и он бавио словенским питањима, разилази од обичних славјанофилских погледа на Русију и сав словенски свет. Мени је стало свитати након причања академика Шифнера о томе, како хтедоше Пипина увести у Академију (испрва као адјункта), али није било изгледа поред тадање реакционарне владе, да би избор био потврђен. Ја сам одатле разабрао, колико смета правилному схватању словенскога питања у Русији та чињеница, што су сву дискусију о Словенима и њиховим односима према Русији захватили у своје руке славјанофили. Кад сам дакле посетио Пипина, дознао сам из кратког разговора с њиме много ствари, о којима донле нисам ништа знао. Он ми је причао, како се у Риму видео с Рачким, како су у Прагу чудно нањ гледали, мислећи да је тајни непријатељ и Русије и Словена, пошто су се његова причања о тим питањима сасвим разликовала од славјанофилских, која су Чесима више ласкала и угодније се слушала. Напокон свратио је моју пажњу на богату опозициону литературу руску, о којој сам ја тек нешто мало знао по берлинским издањима, прорачунаним забрањеним плодовима за Русе, који преко Берлина путују у Париз или у Карлсбад и т. д. Пуним је правом особито нагласио огромни сатирички таленат Щедрина-Салтыкова. Дао ми је за читање његову „Историју једнога града", које ја, да право кажем, нисам онда право разумео. Преселив се 1874 у Берлин ступио сам убрзо и с њим у преписку, која се подуже без успеха кретала око

предлога, који му је учинио издавач Оппенхајм, да напише немачким језиком историју руске литературе за широку образовану публику. У принципу био је Пипин сагласан; ја бих имао преузети редакцију немачкога текста. Али како је у његову плану било, да најпре изађе у немачкој обради ново издање словенских литература, а чини се да Оппенхајм није имао много воље да с овим издањем отпочне, оста моје дописивање у томе смеру без успеха, особито пошто се јавио нови подхватник за историју словенских литература, о чему ћу после говорити.

Још раније но што сам се у Петрограду 1872 познао са Пипином, пада моје познанство са Креком у Грацу, којега сам први пут видео у октобру 1871 путујући из домовине пут Берлина. Наша преписка би откривена истом године 1875-е, кад сам у Берлину замислио издавати Архив. Ја сам се дакако обратио и к њему са понудом да сарађује. Тим поводом написа ми он 21 априла 1875 из Граца ово: „Na Vaše prijazno pismo od 18 t. m. bi Vam bil mahoma odgovoril, da nisem imel prej po Vaši želji s prijateljem svojim in drugom J. Schmidtom govoriti. Jaz sem mu Vaše nakane razodel, a on obžaluje da ne more ničesa obljubiti, ker je z drugam namenjenimi silno obložen. Tudi je on, kakor veste, soizdavatelj Kuhnevega časopisa in ker se ondi slovenska filologija tudi goji, mu ni lehko mogoče za druge časopise delati. Z njim tedaj zdaj ni nič in mu tedaj nï treba še posebno pisati. Osobito mnogo truda ga je stal in ga še stane drugi zvezek njegovega vokalizma, kojega dela je do zdaj tiskaneh 28 pôl. Sicer Vas prav iskreno pozdravlja in Vam želi dober uspeh. Kar dalje mene tiče, Vam moram povedati, da ste me z ponudbo jako razveselili. Jaz sam sem že večkrat čutil veliko potrebo takega organa in obljubujem Vam da bodem prav rad sodeloval, ker je že načrt čisto po mojem smislu. Drugače pa mi je tudi Vaše ime najbolši porok, da bude imelo podvzetje najbolši vspeh, slovanstvu v korist in učenosti v čast. Zapišite me tedaj že zdaj med sodelavce in blagovolite mi pismeno naznaniti, do kdaj potrebujete kakovega lit. doneska. Dobro bode da prej ko prej začnete in da še to leto nekaj zvezkov izide. Da ste program na obširen temelj postavili, moram vseskozi odobravati: v preozke meje same slov. gramatike skrčen bi po mojem mnenju časopis imel danes še premalo čitateljev in tudi mnogo manj sodelavcev nego jih bode imel, sa ste se te nevarnosti ognili. Tedaj izborno. Lansko leto sem izdal prvi zvezek svoje literarne zgodovine slovanske". Он ми је понудио један екземплар „v znamenje spoštovanja in če dovolite prijateljstva. Moje sedanje stanje je prav neprilično, mnogo trpkih ur sem preteklo leto preživel, ali bile bi še bolj grenke, da se ni povsod moja knjiga tako simpatično sprejemala. 6 febr. lanskega leta je modroznanska fakulta nasvetovala za me redno profesuro. V Beči se mi je bilo vse obljubilo in nadejal sem se, da bodem najkesneje junija ali julija meseca 1874 postal ordinarius. A še danes ni nič; obljube in zopet obljube, ali čina nobenega. Zdaj mi bode že k malu žal, da nisem sprejel svoje dni poklica v Zagreb, kjer bi bil mogel mnogo delati in

bi bil imel tudi učnih pripomočkov, če se ne motim, v izobilji. (Ова опаска Крекова доказује најбоље, колико је неоправдана била бачена на мене клевета године 1874-е, као да сам ја световао Крека, нека не прими понуде за Загреб.) Na Nemškem zdaj snujejo zapóred stolice za slovansko filologijo, tudi v Göttingenu jo mislijo osnovati. Ali Vam je o tej reči kaj natenčnišnega znano? Ker vem, da Vas bodo iz tega in onega univ. nemškega mesta za svèt pospraševali, bi me jako razveselilo, ko bi Vi hoteli tudi mene tù in tam priporočati, ker moje momentanno stanje je res sila žalostno. Zna biti bi bili tako prijazni gledè Göttingena prof. Benfeya posprašati? Prosim pa srčno da take stvari med nama čisto tajne ostanejo, da se tu pri nas ne izbudi kakova slutnja, koja bi mi gotovo nič ne koristila, tem več pa škodila. Tedaj še enkrat najboljši vspeh z željo, da me uvrstite med sodelavce prihodnjega lista. Srčno Vas pozdravlja Vaš iskreni čestitelj in prijatelj Krek, v Gradcu 21 aprila 1875«. (Што је овде спомена о Гетингену, није била гласина справдана, зато није нитко мене ни питао за савет, нити сам требао писати Бенфају, којега сам само један пут г. 1871/2 видео у Берлину код Вебера.) Мени је Крек после тога писао још неколико писама г. 1875-е (18 маја, 13 августа, 25 септембра, 12 октобра, 29 октобра и чини се још једно исте године), у којима је говор то о његовој књизи, то о чланку, који је спремао за Архив (тај је збиља наштампан у I књизи Архива), али наша литерарна веза не потраја дуго. Он је био присталица митолошког правца у тумачењу народних приповедака и народних традиција, док смо се Веселовски и ја држали више Бенфајевског правца, а то као да је њега од нас одбило, и ако немам за ту интерпретацију његова узмака никакова доказа у рукама. Ипак ћу из наше краткотрајне, али доста живахне преписке неке изводе овамо турити за карактеристику наше науке и њеног тадањег стања. У писму од 18 маја 1875 говори о својим радњама те наставља: „Kakor sem Vam že zadnjič pisal, sem jako vesel da ste se ravno Vi odločili izdavati Archiv in se srečnega štejem, ako Vam morem kolikor toliko pri Vašem težavnem poslu pomoči. Dasi me zadnja redakcija drugega zvezka moje knjige sila zadržuje in me bode zadržavala še precej časa, vendar si bodem prilično toliko časa prihranil, da ostanem svoji Vam dani obljubi zvest"... 13 августа 1875: „Celo letošnje leto je bilo za me jako neugodno. Borbe in zopet borbe zarad redne profesure in vsled tega čisto pokvarjenje živcev in nekakova apatija, kakoršne še nisem nikdar poprej imel. Štiri mesece je bilo sploh negotovo, ako kaj dosežem, a slednjič sem vendar dosegel, kar mi je bilo za celo leto poprej obljubljeno. Ko si zdravlje zopet popravim, hočem z velikim veseljem sodelavati pri Vašem podvzetji, a želim samo da bi mogel kaj spisati kar bi Vam dobro ugajalo". Ја сам у његову чланку из митологије предложио неке промене; на то ми је одговорио 29 октобра 1875: „Tudi jaz sem pri sestavi na to mislil; ker se na razpravici polemika nikakor ne pozná, sem mislil najbolje storiti, da nisem nikogar imenoval. Tudi Vam pa je dobro

znano da stvar meri proti Miklošiču, kterega iz zgolj spoštljivosti nisem hotel vleči v dotičnem obziru v debato. Da sem to opustil, je tudi moj prijatelj in drug J. Schmidt odobril, s kojim sem se pred odpošiljatvijo svojega spisa o tej reči pogovarjal. Sicer je pa tudi on (mimogredè opomnjeno) prepričan, da Miklošičevo trdenje ne veljá in da se je z svojim Blažem prenaglil". Он је ипак признао, да ће добро бити, ако се уметне позив на Миклошићево разлагање у Jenaer Literaturzeitung 1875 p. 431. К тому је додао : „Jaz sem navlašč ves sestavek tako zasuknil da ima povsem značaj miren in ne dreza v osebnosti. A tudi odobrim Vaše mnenje, da je treba povedati kdo je dedukcijo provzročil. Storite tedaj čisto po svoji razsodbi, kajti ničesa nemam proti temu da se v opazki Miklošič imenuje". После првога чланка био је обећао други једнаког обима : „Rad bodem tudi za 2 svezek ustregel Vaši želji in Vas prosim nekako za toliko prostora, kolikor sem porabil v I zvezku". У писму од 6 јуна 1876 обећаје : „Pripravljam pa v natis tè-le stvari : Svetovitъ in sv. Vid. (Tudi akad. Kunik se slaga z onim kar sem pisal v prvem zvezku o Velesu in mi prigovarja, naj tudi gledè Svetovita svojo ondi dano obljubo spolnim. Privatni dopis) ; razpravo o neki slovenski narodni pesni, ki med mnogim tudi spominja na bylinu o Stavru bojarinu, o Baudouinovoj knjigi „Opyt fonetiki rezj. govorov" in o Vjazemskega Zamečanija na Slovo o polku Igorevě. V rokopisu imam v nekterih točkah že precej dodelani spis o jeziku ogerskih Slovencev. Vsa stvar vtegne imeti kacih pet tiskanih pôl in se bojim da bode za Archiv preobširna". У писму од 24 окт. 1876: „Razpravica o Svetovidu se je zarad tega zakesnila kar sem z izvirniki in nekterimi zgodovinskimi opravčinji sila časa potratil, zares potratil, kakor zdaj vidim, kajti rezultat ni v nobenem pravem razmerji s trudom. A toliko vendar zdaj vém, kaj v izvornikih ne stoji. Moje mnenje o celej stvari je gotovo, le izpeljati je še treba to in ono, in nadjam se da barem za drugi spehljaj drugega zvezka bodem stvar lahko priredil. O Vjazemskega knjigi sem imel svoje poročilo toliko kakor dovršeno, kar mi pošlje g. Ogonovskij iz Lvova svojo knjigo, razpravljajočo isti predmet s Vjazemskim. Sklenil sem oboje ob enem naznaniti ; kar tudi ni lahko drugače mogoče. . . Sicer bi mi bilo bolje, da naznanim samo knjigo Ogonovskega, a ker sem se že z Vjazemskim tudi ukvarjal, naj oboje sklopim, dasi ne v korist slednjega. Čudil sem se na mnogih krajih konfuznim izpeljavam tega pisatelja, njegovemu slabemu vkusu, srednjevečnim nazorom in osobito dostikrat horrendnim jezikovim izpeljavam. Kje vragu je vso to šaro pobral ter tako po nepotrebnem knjigo podražil ? Najhujše mi je, da Baudouinove knjige o Rezjanih še nisem naznanil in to temveč, ker pisatelj sam na to že dalj časa čaka. . . Kakor veste, B. slovenski naglas v svojej knjigi obširno razpravlja. Prispodabljal sem njegove dedukcije z zakoni narečja, koje sam govorim, a v marsičem se mi je zdela njegova izpeljava kriva. Po boljšem preudarku sem pa zopet tu in tam postal omahljiv in v tej situaciji me je dobila Vaša razprava.

To je bilo povod da sem celo stvar začel temeljitiše preiskavati in še zdaj nisem v marsikterih važniših točkah trdega mnenja. Dokler pa tega ni, ne pošljem rad recenzije med svet in rajše še nekaj potrpim". У писму од 21. 11 1876 долази међу осталим ово: „Jugoslavenska akademija ima gotovo prav mnogo v rokopisih, ali meni se bode težko kedaj odprlo to svetišče, nekaj ker sem se v Zagrebu zameril odbivši poziv na profesuro, nekaj pa tudi ker je kakor čujem zagrebški slavista ne vém prav ali osobni ali kakov drugi nasprotnik moj". — Сва та обећања, све те рецензије и т. д. изосташе, узрок није ми познат. Преписка наша би прекинута све до године 1879—1880; о томе говориће се касније. Не знам, колико је било истине у том, да се Креку није свидео антимитолошки (Бенфајовски) правац Архива у тумачењу словенског фолклора. Тако би и та његова писма могла изостати из мојих успомена, али ја их навлаш умећем, нека би се видело колико је сувишне преписке редактору водити о ствари, из које напокон није ништа изашло. То није био једини случај, било је такова неуспешна дописивања и више.

К раним мојим дописницима, док сам још био у Загребу, а после без прекида све до краја живота, спада професор Гебауер у Прагу. У писму од 26. 4 1871 хвалу изриче за мој одзив о једној његовој радњи у 14 књизи Рада. Лично видесмо се, кад сам у октобру 1871 неколико дана провео у Прагу, сва је прилика такође за мојега боравка у Прагу године 1873-е, а можда и године 1874-е, али дописима с њиме у то доба нема у мене трага. Истом мојим доласком у Берлин отвори се наша преписка, чија се главна садржина једнако кретала око Краљодворског рукописа, који је за дуго времена, пошто сам ја већ био сасвим у противничком табору, Гебауер још гледао да одбрани и спасе за старочешку литературу, и ако је поглавито у језику наилазило на све то више чудноватих појава. Као увертуру к преписци могу сматрати његово писмо од 28 окт. 1874, у којем ми честита моје ново звање у Берлину: „Především přijmete ode mne najupřímnejší blahopřání k novému úřadu Vašemu. Stal ste se tím representantem Slovanstva tam, kde právě zapotřebí jest representace najdůstojnější, v samém srdci živlu germanského, já pak jako atom slovanský upřímně jsem tomu rád, že při tom volba padla na Vás, nebot' jsem jist, že od Vás všeho dobrého a všelike cti nadíti se můžeme. Tedy opět gratulor, gratulor". У писмима од 12. 4, 10. 5 к 18. 5 1875 такнуо се нашега svašta, желећи тиме оправдати погрешно у Краљ. рукопису ze vśa lesa. На моју примедбу, да је plzeň и plzno криво грађено према рускому польза (као да је пользa и волкъ једна те иста вокализација), одговорио ми је у својем тадањем конзерватизму Гебауер овако: „O plzeň, plzno nemám starosti. I Mikl. lex. má пльза vedle польза, a dále nemusí to snad býti compositum z по a *льги." После је сам Гебауер овај Ханкин lapsus рачунао међу врло крупне доказе фалсификације. К почетку издавања „Архива" писа ми 21. 1. 1876: „přeji štěstí, aby se pořád tak dařilo... žijeme v takových žalostných poměrech

politických že mimo denní svar nikdo nic viděti ani slyšeti nechce. Kdyby byl Archiv mladočeský nebo staročeský, bylo by hluka dost, ale že je slovanský, nevidí ho nikdo". За мој савет, да старочешке текстове штампа оригиналном ортографијом, одговара ми: „Budu mít na koho bych se odvolal, neboť kommisse ad hoc zřízená chce jen transkripce s novočeským pravopisem. Náhodou psal mi také Perwolf tutiž radu, a to sua sponte, aniž bych ho byl vyzval"... Писмо од 18. 5. 1876 каже: „Že při Archivu všecká úloha leží na Vas, předvídal jsem a vidím, ostatně je štěští, že Archiv vůbec má někoho, na jehož bedrách by spočíval". Бићу се и њему, као многима, жалио, што моје лекције не пробуђују код студената занимања; на то ме он тешио овако: „Ostatně nemůže se Vám to často přihoditi; jak mile se zlíbí Miklošičovi odstoupiti, pak jste jediný možný remplaçant jeho a dáte Berlínu vale.« О наставку преписке с њиме биће говора касније.

XIV.

Пре но што ћу наставити садржину моје опширне преписке у годинама 1876—1880, која је била изазвана потребама ‚Архива', да кажем неколико речи о нашем живљењу у Берлину и мојим односима к људима, особито к професорима. Већ је био спомен о томе, да сам од г. 1874-е за прву годину живео у Körnerstraße 5. Преко лета године 1875 најмисмо код власника куће, у којој живесмо, у његовој вили у Целендорфу (Zehlendorf) мален али удобан стан, тако да сам ја могао обављати све послове у граду те долазити, ако је устребало, сваки дан под вечер у село, железницом која води у Потсдам. И ако берлинска најближа околица нема никаквих природних лепота, све сама узорно обрађена равнина, опет смо могли правити подаље шетње, пешке особито до неког језера Schlachtensee. То је пријало здрављу моје драге жене, која се находила у благословеном стању. У недељу или празник посећивали би нас наши млади познаници, берлински студенти Лаза Лазаревић (потоњи гласовити приповедач), његов друг у медицинској науци Атанасијевић, и национални економ Миша Вујић. Још сам имао посете од случајних приходника, као кандидата професуре Чаканића из Загреба, кемичара дра. Чеха, великог шаљивџије али и шарлатана, који је нишанио на столицу кемије у Загребу те тога ради настављао вежбања код професора Хофмана (кад сам ја једном овога господина питао, како суди о Чеховим способностима, рече ми: er leidet an Publizierwut!), још је напокон управо у оно летње време дошао био у Берлин на свом етнографском путовању по Лужицама мој одески познаник, доцент Ал. Александровић Кочубински. И ако сам га ја у Одеси препоручио совету да му изради заграничну командировку, да би могао на заграничним универзитетима проучавати филолошке и лингвистичке методе, није чини се с том наканом путовао по Аустрији и Германији, већ као турист-етнограф. Ја сам му у Берлину за време нашег одсуства

у Целендорфу уступио становање у мојем квартиру. И он би кад и кад у недељу се довезао к нама у Целендорф. Тако нам је време пролазило врло угодно, а у првој половици септембра вратисмо се у Берлин, да се преселимо у нови удобнији стан у Bendlerstraße, где смо и остали до краја нашега боравка у Берлину. Ова је улица водила са Спревског канала у Тиргартен (у најлепши део Тиргартена, близу споменика краљице Луизе), те сам онуда по алејама излазио на Brandenburger Tor и међу Липама (Unter den Linden) до университета. Уз пут била конфисерија Кранцлер (на углу Липа и велике Friedrichstraße), у коју бих често залазио на — буљон и пастете или други какав колач. Ја сам, да не дођем у колизију са другим важнијим за берлинско ђачтво предавањима, обично читао од 1 до 3, тако и Лепсиус своју египтологију и неки гладни доценат Хеппе свој замрљани и подерани рукопис „Nova fundamenta philosophiae". То је било моје обично друштво, моја редовита сусрећа у маленој професорској собици. Са Лепсиусом били смо суседи и у Bendlerstraße, јер је до куће нашега стана одмах била његова у лепом отменом стилу саграђена кућа. Лепсиус ми се жалио, да је некоч, кад је он своју скупу кућу градио, био пропис, да све куће ове отмене улице требало би да буду грађене као господске виле или палаче, а после се од тога ипак одустало те допуштало да буду грађене просте куће под најам. И збиља још пре смрти Лепсиуса била и његова, продана некому, једнокатница вила преграђена у високу кућу за под најам. Кућа у којој сам ја становао одликовала се бар у толико од обичних зграда, што је била споља, у фронти, изграђена у готском стилу. Из стражњих соба нашега стана гледало се к Лепсиусу у башчу. То је суседство љубазни „Geheimrat" употребио, да ме позове, нека би бар кад и кад дошао к њему на његов обични дочек и пријем гостију и пријатеља, по недељама у 4 сата, на црну кафу. Ја сам се збиља више пута послужио његовом љубазном понудом, већ тога ради, што сам имао прилику, да код њега видим и говорим са разним целебритетима из научних, чиновничких и црквених кругова. Тако се спомињем, да сам један пут био представљен сину философа Хегела, који је био чланом највишега црквеног савета (Oberster Kirchenrat). У разговору дошла реч на лужичке Србе — unsere Wenden, die Lausitzer Wenden (oder Sorben) — те ми се тужио, како је тешко налазити свештеника са знањем локалног лужичког наречја, и ако је црквеној области много стало до тога, да се слово божје проповеда насељењу у његовом језику. Колико се пута дешава, да кад један пастор са такова места, где је проповедао на лужичком језику, оде на бољу парокију, уза сву добру накану црквене власти није свагда лако наћи заменика му са знањем лужичког језика. То је он мени са толиком искреношћу приповедао, да сам му морао веровати. Од оног је доба прошло око 45 година. Тко зна, како је данас.

Ми смо са станом у Бендлерштрасе били задовсљни већ зато, што је то била кућа, у којој се 1875 г. родио мој јединац син. Он

и сада, кад би дошао у Берлин, с умиљатим погледима пролази мимо кућу свога рођења. Наш је квартир у тој кући био тако простран, да смо радо примали у госте на неколико дана академика Шифнера из Петрограда, професора Гебауера из Прага, који је код мене проучавао виттенбершки чешки псалтир, који сам му у ту сврху добио из Виттенберга, куда сам тога ради сам се био одвезао. Напокон је две године код нас живео Шифнеров син Мајнхард, који је после свршених университетских наука у Петрограду наставио проучавање механике у Берлину. Његов је отац био човек ретке предусретљивости. Он је кроз више година мени слао у Берлин свој gratis-екземплар петроградских новина Петербургскія Вѣдомости. Али његова превелика љубазност донела је мени једном знатну штету. Возећи се с југа Немачке у Берлин, упознао се у вагону с неким угарским Србином Бараго, старијим човеком, који је исто тако путовао у Берлин. Шифнер није имао пречега посла но да му приповеда о нама, тко смо и где смо. Том се обавести тај на поглед врло озбиљан и поштен човек послужио да ми измами преко 300 марака, којих нигда и не врати!

Подмиривање потреба свагдањега живота налазила је моја жена као добра господарица да иде у реду, особито је истицала разлику веће и ако нешто грубе солидности код људи, одакле смо куповали или наручивали што нам је требало. Бечки ће дућанџија обећати све, али редовито и не испунити тачно обећања; берлински трговац одбиће сухо вашу жељу, ако види да је не може испунити, али зато ће задану реч тачно извршити. Тако је било у годинама 1874—1880. А данас? Још једну маленкост хоћу да истакнем, којој се моја жена испрва чудила. Кад би у којој трговини казала, да је Frau Professor, свагда би је с особитим поштовањем послуживали — доказ, да у Берлину реч професор има велико значење, а то је зато, што нису свакому учитељу, по аустријском обичају, давали име професора, већ се и у друштву правила управо педантска разлика, да ли је тко Lehrer или Oberlehrer или Professor, некмо ли чак Geheimrat, до чега ја у Берлину дакако нисам дотерао. По савету колеге Милленхофа слао сам нашу ћерку Станку (или Станиславу, како су је официјално писали) у вишу девојачку школу у Schellingstraße, којом су управљале сестре Бекман. Ми смо с њеним успесима били врло задовољни. Њезина прва учитељица остала је нама толико одана, да је још и после, кад смо из Петрограда долазили у Беч и из Беча даље путовали, готово сваке године, у Хрватску, к мојему брату у његову дивну жупу свето-шимунску, једне године дошла к нама у Беч те чак с нама повезла се даље у Хрватску, у ту, како се обично мислило, земљу варварских Хрвата, чијим именом по Немачкој децу плаше. Како је мој синчић, под разумним надзирањем нашег кућног лечника (Steinrück) добро напредовао али полагано, тако да је врло касно усходио, остадосмо године 1876-е преко лета у граду Берлину, а године 1877-е нађосмо за лето изван Потсдама у тако званој руској колонији, у једној дрвеној у руском

стилу грађеној кући врло угодан стан код неког Петрова, који није више ни једне речи разумео руски. Можда ниједно лето не прође нам тако угодно као ово. Сва околица потсдамска са толиким парковима и замцима пружала нам красне шетње. После смрти драгога Перице Зоричића († 25 априла 1877) дође к нама моја пуница; рачунали смо да ће дуже времена остати код нас. Док смо становали у Потсдаму, била је од многих угодних промена дневног живота прилично задовољна, али кад се вратисмо под јесен у Берлин, притиште монотонија великоградског живота њезино расположење таком силом, да је почела уздисати и плакати за својим Загребом, у којем су је окружавали небројени познаници, док овде није познавала ни живе душе. Ове сам године (1877) под јесен ја први пут путовао из Берлина у Петроград, пошто сам се измирио са слабим напретком мојих предавања те нашао неку отштету у радњи око Архива.

Моје незадовољство у Берлину нађе обилату храну у позивима да се вратим у Одесу на столицу славистике након свршене професорске службе Григоровичеве. Док у Берлину моја радња није могла ухватити дубљега корена у университету, дотле су моји пријатељи у Одеси радили све могуће, да ме наговоре, нека дођем назад у Одесу. Ту се морам пожалити на самога себе, да сам као пре две године, када се радило о Загребу, и сада био неодлучан, да сам се колебао, би ли не би ли боље било да овде останем где сам. То сам морао одрешито једном мужевном одлуком пресећи и не казати пријатељима да сам готов вратити се, док у истину ипак нисам био спреман да то учиним. Моје договарање о том пада негде у прву половицу године 1876, дакле не сасвим две године након доласка у Берлин, од прилике у исто време, кад је истом почео излазити мој „Архив". О том сам много говорио у писмима 1876 године, што их писах Миклошићу те су спреда из њих учињени изводи. У писму од 26 јула 1876 писа ми Богишић из Париза, да му је Селиванов — (то је био наш врло љубазни „казначеј" одеског университета) — јавио из Одесе ово: „Новостей пока никакихъ кромѣ по всей вѣроятности возвращенія къ намъ Ягича, который уже предложенъ въ факультетѣ и будетъ балотированъ въ сентябрѣ. Впрочемъ если онъ и перейдетъ къ намъ, то не ранѣе будущаго академическаго года, т. е. въ августѣ 1877 года, хотя и будетъ избранъ въ нынѣшнемъ году". Не спомињем се више, јесам ли у писму, које писах Богишићу у Париз негде почетком јуна 1876, већ о томе говорио, јер ми он у писму од 15 јуна одговорио само ово: „Za nedostatak gjaka ne žalim Vas ni najmanje, ni zato što ste u nemilosti zagrebačke gospode, a što se Archiva tiče, ja sam već unaprijed znao, da ćete imati svakovrsnoga kuburenja s njime. Što se tiče Archiva, potežite tako dok se može, a kad bi puklo, mjesto da plačete, zapjevajte: laqueus contritus est et nos liberati sumus, jer dok Bog da zdravlja, u ozbiljnoj radnji neće biti nedostatka osobito Vama". Сада наставља нешто, чега данас више ни сâм право не разумем: „Zanimljivo je

što mi saopštiste ob Odesi: kako ih ja poznam, ja se tomu ni najmanje ne čudim. Meni onomadne pisaše da Grigorovič ide u penziju, a Vi valjda znajete (sic) da je Sječenov otišao u Petrograd, a da je Voljski umro"... Кад је већ Богишић о питању мојега замишљаног повратка у Одесу сазнао, било од мене било преко Селиванова, настала је о томе између нас читава преписка, из које могу дакако саопћити само оно, што садрже Богишићева писма, али за карактеристику мојег душевног стања, којега нипошто нећу и не могу да похвалим, биће добро да се чују његове речи. У писму од 11.10 1876 писа ми из Париза: „Već sada mislim da imam neoprovrživa razloga kazati Vam najsrdačniji „u dobar čas" radi Vašega povratka u Rusiju. Evo što mi o tome pišu iz Odese: Ягичь единогласно избранъ въ факультетѣ на каѳедру славянскихъ нарѣчій вмѣсто выходящаго въ отставку Григоровича. Я думаю что въ виду единогласнаго избранія Ягичь едвали откажется отъ перехода въ университетъ, и потому мы надѣемся вскорѣ опять его увидѣть среди насъ. Dakle: i opet gratulor. Da ćete se izbaviti prusakâ". А 3.12 и опет из Париза: „.. ovoga časa u „Московскихъ Вѣдомостяхъ" pade pod oko Vaše imenovanje „ординарнымъ профессоромъ новороссійскаго университета". Pošto nadjoste da duže boravljenje u Berlinu nije moguće, gratulor od srca, nadam bo se da ćete na obalam Crnoga mora biti mirniji i zadovoljniji. A sada da Vas pitam, kad se mislite seliti iz Berlina? mislite li prije nego se preselite na „Русь" doći s familijom u Pariz, kao što mišljaste ovoga ljeta? A ako mislite, kad će to biti? Što će biti sa „Archivom"?« У писму од 26 јануара 1877 писа ми из Париза: „Vrlo sam Vam zahvalan za interesne vijesti, koje mi saopćiste glede Vašega premještaja u Odessu. Ja nahodim da imate potpuno pravo biti oprezan, a mislim da će Vaši predlozi, pošto su pravedni i umjereni, biti i primljeni ministarstvom". Ја морам признати, да данас више не памтим, какови су то могли бити моји предлози, које Богишић назва праведнима и умеренима... Не мислим, да сам збиља изишао пред министра с каковим предлозима. Да, за право и не знам, мисли ли се то министарство руско или пруско?

Што је урадило пруско министарство, којему сâм нисам правио никакве пријаве — чућемо одмах; само пре тога да испричам о афери, у коју сам био повучен некрив и недужан односима пољске фракције пруског ландтага према пруској влади. Једног четвртка, кад смо се по обичају скупљали у факултетску седницу, изненади ме Момсен саопћењем, да сам у буџетној комисији пруског сабора (а Момсен је тада био члан сабора) био предметом интерпелације, јер да су у Берлину имали отворити столицу пољског језика и литературе, а влада је Пољаке преварила те позвала на ново створену катедру словенских језика — некога Руса. Интерпелацију на министра ставио је посланик Кантак, а Момсен, познавајући мене добро, узе не само мене у заштиту, већ позва нас обојицу, т. ј. мене и Кантака за ближњу недељу у Шарлоттенбург к себи

на ручак, да се уочимо и пријатељски поразговоримо. Пошто Кантак не одуста од интерпелације у јавној саборској седници, дође к мени из министарства референат за универзитетска питања Гепперт, да му дам за одговор, који ће следити са стране министра на интерпелацију, објашњење, грађу и информацију. Ја сам објавама предавања у Index lectionum могао доказати, да сам уз такове фундаменталне предмете, као граматика старословенског језика, из свих словенских језика најчешће се обазирао на пољски језик, и да нисам ја тому крив, што није свако оглашено предавање дошло до изведења. У том је смислу министар и одговорио на интерпелацију, којом дакако није задовољио Пољака. Повољније испаде ручак код Момсена. Наш је разговор за столом био додуше нешто напет, церемонијалан, али кад се, опростивши се са Момсеном, враћасмо познатом дугачком алејом у Берлин према Brandenburger Tor, исприча ми Кантак врло срдачно и искрено — проговорила је словенска душа — како сам овај пут ја постао предметом интерпелације. Пољацима треба увек наћи каков год „gravamen" против владе у Берлину. Овај пут не нађоше ништа друго те се сетише неиспуњене жеље за пољску катедру. А ја му испричах, како сам се пре решења овога питања с моје стране оградио против тога, да заузмем столицу чисто или par excellence пољску. Кантак је био мојом искреношћу толико задовољан, да сам морао уступити његовој жељи, да у једној трговини вина испијемо бутиљу wegerskiego! Ја га нисам, чини се, после никада више видео; пољски политичари оставише ме на миру, али полазак мојих предавања није се много поправио. Кад смо оно нас двојица, Пољак и Хрват, под кровом Немца с његовим посредовањем долазили до измирења и пријатељства, сетио сам се сличних сцена из давне прошлости, кад су немачка господа дозивала преда се несложне или завађене словенске људе!

О мојој накани, да се може бити назад селим у Одесу, знали су и други људи. Даничић писа ми (24. 12. 1876): „Što se tvoje seobe tiče, ja želim da stvari udesiš tako kako će tebi biti najbolje i najmilije, a gdje god bio i čega se god latio, sve će biti na korist slovenskoj nauci i onima koji se njom bave". А Гебауер писа ми 29. 10. 1876: „Váš list mne velice zamucuje, a to zprávou, že chcete Berlín opustiti. Považte, kolik tím ztratí slavistika! Vy ovšem budete i na dále pilen a budete nás překvapovati pracemi svého ducha, ale takořka vůči Evropě platí a vydají Vaše práce mnohem více, když v Berlíně vycházejí nežli když v Rusku vycházeti budou. V Rusku jsou slavistická studia takořka chlebem vezdejším a Vy tam naleznete podnětu a ohlasu dost a dost, ale místo které hodláte opustiti, bude ztraceno! Bude ztraceno pro slavistiku, ježto je vláda buď nechá neobsazeno anebo zajisté nenalezne se po Vás nástupce, který by Vaše místo tak důstojně zaujímal jako Vy a který by po Vás pokračoval a nás v literatuře německé (rectius evropské) tak zastupoval, jako jste Vy k tomu učinil šťastný počátek Archivem. . .« У писму од 1.12 1876 пише ми, да је дознао преко Перволфа о мојем именовању за

Одесу и опет жали, што ћу отићи из Берлина : „Ba nejen v Němcích a vůči Němcům, nýbrž vůči celé západní Evropě jste nás zastupoval.” Разуме се после тога да се радовао, кад је дознао да ипак остајем у Берлину ; то је писао 4. 1 1877: „Především tedy Sláva ! a Živio ! že tedy snad přece zůstanete naším zastupcem v Berlíně”. И пријатељ Новаковић одазва се у истом смеру ; 2. 1. 1877 пише : „Све ми се чини, да сте нам седећи у Берлину ближе, барем с вама у свачем лакше комуницирамо, а чини ми се да и наука више има од вас како сте ту. Док бисте у Русији, као да вас, Боже прости, беше неко конфисковао, као да после ваше обилате загребске радње у море утонусте. Ја вам казујем ту личне своје импресије, које су ме често хватале. Од како сте ту, као да сте повраћени у свет”.

Мој драги Перица Зоричић, који ми је после нашега одласка из домовине најчешће у дописима саопћивао, што се догађало у његовој кући, код пријатеља, у Загребу, по Хрватској, који је старом романтиком био привезан Русији, не познавајући из близа реалних прилика, био је и сада, када се прочуло да бих се могао вратити у Одесу, посве тиме задовољан. Он је јадник много патио од исхиаса, године 1875 и 1876 полазио је Вараждинске Топлице, али без успеха. У претпоследњем писму (15 нов. 1876) дао је израза својему задовољству, што ћу из Берлина назад у Одесу; у последњем писму (21 децембра 1876) обавестио ме о некаковом фељетону мађарског органа Pester Lloyd, где је нека Мађарина на ме напао ради тога, што сам се неповољно одазвао о Загребу. Ја сам још недавно умолио дра. Кидрича (у бечкој дворској библиотеци 7. 12 1917) да потражи у Pester Lloyd-у, те је могао констатовати, да се то ваљда односило на неку белешку од 8 новембра 1876, где неки A. Neményi пишући чланак „Aus der Berliner Gesellschaft“ спомену једно вече код дра. Абела, на које сам био позван и ја. Др. Абел, дописник неких енглеских новина (мислим Тајмса), хвалио се и сам и преко других због своје големе ерудиције. Он се збиља бавио коптским језиком, те ради својих етимологија долазио неколико пута и к мени, да му кажем што држим до његових комбинација, где неке коптске речи пореЂује са словенскима — своје знање словенских језика црпао је из малог Јанежићевог речника словеначког језика ! Кад сам ја стао побијати његове комбинације, одговарао би ми, да и ја могу имати право са својег уског гледишта, али и он са својег вишег и ширег ! Тако наши разговори осташе без успеха; еле г. Абел хтеде ипак једном и мене имати код себе на вечери, где је било позвано неколико за Берлин ретких људи, међу њима и ја, а и онај Мађарина. Тај је дакле, да се гостољубивому домаћину одужи, споменуо у фељетону и његово (Абелово) звано вече : »Da diskutiert der Hausherr in kroatischer Sprache mit dem Professor der slavischen Sprachen an der Berliner Universität dr. Jarasch (sic ! !), der mir auf meine Frage treuherzig gesteht, daß er sich nicht, aber gar nicht von Berlin nach Agram zurücksehnt”. У тим речима има само толико истине, да сам ја (тај тобожњи Jarasch !) збиља био на вечери

код Абела, али он није могао са мном разговарати хрватски, јер тога језика није знао. Јесам ли штогод говорио и са оним Маџаром, не бих знао казати, зацело нисам имао ни воље ни разлога, да опадам Загреб, у којем сам провео не само пет ђачких година у блаженом незнању правога човечјега живота, већ и најлепших десет година моје веселе, радом и породичном срећом благословене младости. Уза све то, као да је она белешка у Pester Lloyd-у у Загребу била свратила на себе пажњу, јер ми је мој брат жупник писао 19. 11 1876 из Загреба и гледе повратка у Одесу и гледе оне вечере код Абела ово: „Sada će valjda tvoja odluka da seliš u Odesu zapeti (јер се приближио рат између Русије и Турске). Meni je težko svjetovati tu što, ta vam su bez dvojbe sve okolnosti i ruske i specijalno odeske bolje poznate, nego li nam tu. . . Neki je dan navalio u Zagrebu na ulici na me mudri Suhin, da što si ti negdje s prezirom govorio o Zagrebu, jer je čitao u Pester Lloydu da te netko zbog toga šiba. Ne mogav dobiti toga lista upitah Račkoga, koji takodjer nije Lloyda čitao, ali mi reče da će to biti bez dvojbe napereno na zagrebačke softe te bi i on, da mu je zgode gdjegod o tom javno govoriti, isto rekao što i ti. Žao mi je što ti to samo natucam, jer nisam na svoje oči nigdje ništa čitao, dosta da znaš kako naši zagrebački krevinkleri grabe svaku priliku da dokažu : evo takova nam čovjeka nije tu ni trebalo. Nu hvala bogu, Suhinâ je prilično malo već danas i u Zagrebu«. (Сухин је био свештеник код св. Марка у Загребу, и градски заступник, доста угледан човек у Загребу.)

О једном Зоричићу, чији су дани већ били избројени, писа ми брат 18. 1 1877: „Naš siroma Petar Zoričić puno trpi. Dr. Schwarz veli, da mu se suši mozag u hrbtenjači. Ja ne vjerujem da bi to moglo dugo trajati, duže od nekoliko jošte dana, jer on strašno izgledje a nikada skoro ne spava. Uz to upravo je čudnovato, koliko ga upravo sve zanimlje, koliko se stara za koješto što ni zdrava puno ne interesira. Sidikina mama — то је моја пуница — zaslužuje da se stavi bome uzorom valjanoj, rekao bih, heroičnoj ženi, toliko se ona zanj žrtvuje". Перица је збиља до скора умро (25. 4. 1877). Тако је моја пуница могла летом исте године доћи у Берлин, онај час управо на неко време у Потсдам.

Ја сам међутим за отштету слабог успеха мојих предавања на университету посветио сву бригу мојему часопису, који је збиља требао за први почетак велика напора с моје стране да се одржи. Ево што сам о томе писао у два писма Рачкому у Загреб; 23. 1. 1876, поздрављајући и њега и домовину с новом годином кажем: „Ja ne čitam upravo nikakvih novina, ne dobijam nikakvih pisama; Zoričić je bolestan, brat u selu, i tako ne znam na što bih mogao navezati nit pripoviedanja, van da Vam o sebi pripoviedam. Ali što? Živi smo, hvala bogu, i zdravi svi, inače živimo kako se u skupom Berlinu može. Meni predavanje ne zadaje puno brige, ali tim više Archiv, koji ste valjda već vidjeli i dobili. Ja sam za sada, kod prve sveske, svega dobio jedan komad nagrade za cieli trud, te nisam mogao ni

Akademiji besplatnog eksemplara poslati. Nego ako se dokaže da žurnal može izlaziti, i ja ću poslije dobiti naknadno nekoliko eksemplara i tada ću jednim obdariti Akademiju"... (Не знам зашто тога нисам нигда учинио.) А у писму од 26. 7 1876 пишем му с неком зловољом о некаквом „Klatschu", који се раширио по Загребу не знам зашто, у који да је и Рачки поверовао. Данас ни сам не разумем право свега, што је то било, а у писму стоји ово: „Meni nije toliko žao, što je onaj Klatsch postao, koliko mi je žao što je mogao naći vjere, jer ako Vi mene smatrate čovjekom takove sorte, koji iza nekoliko groša ili talira prekida literarnu radnju, tada ja moram duboko žaliti što sam preko deset godina proživio u Zagrebu i veliku čest toga vremena blizu na Vašim očima. Ili zar Vi mislite, da ja za Archiv, koji mi evo već godinu dana otima svaki slobodan časak, ma da bi samo probijenu paru dobijam? Ja sam dakle, da sam bio s Vama u kakovu računu, mogao već davno svoje novce utjerati radnjom, niti mi je trebalo toga radi ohladnjeti spram Akademije. O „hladu" ne može biti ni govora, makar da je ljetos zbilja barem kod nas neobično „hladno". Ja sam tek stupio u rezervu, pošto su onaj red, u kojem sam nekoč stojao, zauzeli drugi, možda vještiji i okretniji, svakojako u Hrvatskoj ugledniji no što igda bijah ja. Da ne sjedim prekrštenih ruku, uvidjet ćete do mala iz 3-e sveske Archiva, kojemu će biti ovaj put do 20 araka, gotovo sve iz mojega pera! Oprostite, što to spominjem, nijesam rad time se pohvaliti, nego samo navodim kao dokaz, da kad bih i htio bio, nijesam mogao ništa pisati za Akademiju. A zašto Vam ne bih i to priznao da me ništa ne vuče biti u kolu ljudi koji povladjuju Paviću, štampajući mu onakove grdobe protiv mene, kojima ja nijesam upravo nikakova povoda dao? Jeste li Vi čitali onaj moj člančić u Otadžbini? pominjem li ja igdje ime Pavićevo? kamo li da ga vriedjam? I opet se našlo za dobro naštampati onu grdnju protiv mene u onoj istoj Akademiji, kojoj sam ja po slabim silama pomogao stupiti u život. Nerado sve to navodim, tim više što žalibog nijeste ni Vi u Hrvatskoj sretniji... Vaša viest da ćete možda morati u Djakovo, zadavala je meni već od dva mjeseca briga (prvi kaza mi o tome Fiedler), sada se žalibog ispunjuje. Ja držim da je to veće izdajstvo Mažuranićevo nego li su svi njegovi dojakošnji politički griesi. Hrvatska u politici i onako ništa ne vriedi — na ono što javljate o nezrelosti zagreb. oficijalnih i omladinskih krugova, ne može se razborit sviet osvrtati, ali što joj se književne i učene sile razgone, time joj se nanosi ubijstveni udar, koji tim veće boli što ga joj zadaju vlastiti sinovi. Da to sve može biti u Hrvatskoj, da se javno mnienje ne opire protiv takova atentata hrvatskoj znanstvenoj radnji — — to je sve meni najsjajnijim dokazom da je Hrvatska regio venalis, samo što ne mogu dodati si emptorem invenerit, jer ga je već zbilja našla! I ovaki ljudi da se raduju što se napokon pruža nadica da se prekrate dnevi sramote, koja do sele pritiska južno slovenstvo! Ne bacajte bisera pred — ostavite radost nama, kojima niti strasti niti predsude nijesu pomračile pogleda, koji se smiemo radovati sreći rodjene braće, znajući da će samo tako jednom u dalekom

budućem i nama svanuti. . . Mišljah još prošle godine o tome, da se književnim radom pomogne stradajućoj braći — tako čine varvari ruski, — htjedoh i sam ponuditi se da naštampam svoje koje gdje raspršane studije i kritike — dobro da nisam izišao s tajnom željom u javnost, prištedio sam si dvie sramote. Nu ja zato prekrštavam na pravu vjeru svoje Niemce, koji su tvrdoglavi i opet uvidjaju, da su naša nastojanja pravedna. Čitaste li što napisa nedavno moj „Kollega" Treitschke?" У истоме писму, дакле под крај јула (23-га) долазе ове речи : „U Berlinu ne svidja nam se jako — moglo bi biti da ja samo još jednu godinu ovdje ostanem". То показује, да онај час још нисам био одлучан, хоћу ли у Одесу назад или нећу. За месец дана касније послах му опет једно писмо (29. 8 1876), у којем забринуто питах : „Najviše me, razumije se, zanima pitanje o Vašoj budućoj sudbini. Zar neće zbilja Jugosl. akademije taj kalež mimoići? da je i Vi, njezin glavni stup i temelj, ostavite? Za boga što misle ti Mažuranići, Mrazovići e tutti quanti, koji danas imadu Hrvatsku u rukama ? Zar nije dosta, što u tako svečanom trenutku, kakav je današnji po južnoslovensku budućnost, Hrvatska čini službu dželata magjarskog u svojoj vlastitoj domovini — nego će još da nam ubiju napredak u nauci? " — — Рачки дао ми објашњење о оној дигресији Павићевој против мене, да није изишла у „Раду", јер како му кажем у истом писму „te sam već htio i tu suvišnu čast, posljednju koja me još na Hrvatsku veže, položiti u Vaše ruke". Ту му још јављам, да сам наумио био „Gradju za historiju slovinske narodne poezije" послати у Београд за Гласник, али сада, „pošto je kamen smutnje odmaknut", да може ући у Рад. Још ћу из истог писма навести ове речи : „U teškoj situaciji, u kojoj se danas Srbija nalazi, još je jedina utjeha, što je ruski narod najednom tako neočekivanim načinom shvatio svoju veliku slovinsku misiju. Ako to i ne bi imalo ovaj čas rezultata, opet je budućnost Srbije sad već osigurana".

Он ми писа 20 јула 1876 да је наше дописивање било запело, говори најпре о више поменутом „Klatschu" ово : „Vaš brat, kako mi pripoviedaju, bio upitan, zašto ste tako ohladnjeli naprama našoj akademiji, a on da je uz ostalo odgovorio, da Vam nisam ja vratio trošak za one rukopise koje ste bili sa sobom u Kiev ponieli. Prvo ja ne znam, jeste li zbilja toga kazali, a drugo ja bi bio u akademije ime dao trošak, da sam se domislio sam ili da ste me Vi domislili. U ostalom držim to za običan „Klatsch" kakovih imade u tom blaženom Zagrebu dosta". Важније него ли те трице, које би се односиле на август године 1874 — а ми смо си међутим доста дописивали — гласи овај наставак писма : „Imam Vam dojaviti da sam predložen za lektora-kanonika u Djakovu. Ja ne idem rado tamo, ali pošto ne ima za mene u Zagrebu mjesta te se vlada sadanja drži naprama meni tako kako da joj nije stalo za moj boravak ovdje — s druge pako strane ne smijem ove prilike propustiti radi svoje subsistencije, — to mi ne preostaje drugo nego dieliti se sa Zagrebom. Strosmajer učinio je sve moguće

korake, da radi akademije ovdje dobijem pristojan položaj, ali sve badava... Ovdje se sada sve zanima s tursko-ruskim ratom, ali ne biste si mogli pomisliti da imade u Hrvatskoj ljudi, koji zbog specifičnoga Hrvatstva ili zbog Magjara ne žele uspjeha Srbiji. U prvi red ide veći diel naše omladine zaražene Starčevićianizmom, u drugi oficiozni krugovi. Operacije su u ove dane nješto zapele, ali nadamo se da će bog dati sreću pa da će se naš narod u Turskoj bar ovkraj Balkana već sada osloboditi". Прича ми о радњи у Академији, за Матицу каже: „Matica se prozvala hrvatskom, ali ne radi ništa, bacila se na prevode franc. knjiga s malo vještim izborom... Matković je predložen za profesora geografije. Žalim što se Pavić dao zavesti strašću te onako nedostojno pisao. I Daničić ga ukorio, nije se dao obuzdati". — Доскора затим (т. ј. 23 јула 1876) стиже ми писмо пред његов одлазак у Фужину, у којем пише (као одговор на моје писмо): „Nisam želio da onaj „Klatsch" tako shvatite kako da mu ja povjerovah. Ja Vas odviše dobro poznajem, nego da bi mogao što takova vjerovati, ali mislio sam da je dobro da Vam ga priobćim, što je tobož izišao iz kruga Vam bližnjega te bi mogao naći vjernika. Onaj pamflet koj je Pavić napisao, koj samo njemu je na priekor, nije štampan u naših spisih. Kada je Pavić samo spomenuo bio privatno da Vam misli odgovoriti, jer da ste Vi njega u Otačbini mislili, mi smo odgovorili, jer da onaj prigovor Vaš ne ima ništa uvriedljiva, a kamo li da bismo mi to odobravali, pače izdali. On je to izdao na svoju ruku i svojim troškom, pa je naprama meni držao tako tajno, da sam morao kod Fiedlera naručiti jedan iztisak".

На моје више поменуто писмо од 29 авг. 1876 добих од Рачкога одговор 3 септ. 1876 после његова повратка „iz planinskoga zraka". Ту ми јавља о себи ово: „Redom idući da Vam odgovorim, zalazim najprije u pitanje o mojoj osobi, prem o njoj ne pišem rado te se samo obzirom na Vaše prijateljstvo na to sklanjam. Kako je Soić odstupio, mislilo se ovdje i u zemlji da bi ja imao postati senjskim biskupom. Ja niesam išao za tiem već i zato što su mi okolnosti u Senju u obće i poslije Soića napose dobro poznate bile. Ban je ipak mislio da i moje ime spomene kod Magjara, o kojih sve visi i proti volji kojih u nas ni u autonomnih poslovih ne biva ništa. Ali moje ime nailazi u Pešti na takav odpor da ga ban ne usudi više ni spomenuti. I ovdje indi pretrpi naša tobožnja autonomija najveći poraz. I tako pokle odbiše N. Horvat, Mesić itd. postadé Posilović biskupom. U to doba preminu u Djakovu predstavnik biskup Matić. Stròsmajer ponudi mi njegovo mjesto i odluči učiniti me svojim generalnim vikarom. Ja sam ponudu primio u toliko što sam uputio biskupa da sadanjega lektora dra. Mihaljevića, starca od 82 godine, predloži za preposita a mene za lektora, ne hoteći starca vriedjati za kratko vrieme njegova života. Primio sam ponudu, a i biskup mi ju učinio videć da oni ljudi koji bi mogli znati jeda li je moja osoba u Zagrebu koristna ne bune se da mi se dade pristojno mjesto, pa tim zasvjedočuju da jim je moja prisutnost indiferentna. Inače i jer sam uvjeren da bi

mojim odlazkom mogla popustiti ona veza koja djelove akademije i naših zavoda drži u zajednici. Sada tek se njeki od naših rodoljuba uzvrpoljili, pa su zamislili bili da osnuju mjesto historiografa, koje da mi se ponudi, dok bi tobož mogao doći u zagreb. kaptol. Ali b a n se kod toga pitanja tako nespretno vladao da neće ni od toga ništa biti, prem se ja nisam bio odlučio, bi li ga primio. Sada — a to je najnovija faza, očekuju kod vlade da se izprazni jedno mjesto u zagreb. kaptolu, a to očekuju svaki dan, pà s toga pridržali su b i s k u p o v p r e d l o g. Da u Hrvatsku dodjete, jedva biste ju poznali. Podlost i licemjerstvo zavladaše tako da se već ne razumiete sa svojimi starimi prijatelji. Stupivši na polje politike oportuniteta daju se potiskati korak po korak tako, da do skora neće imati kamo da budu potiskani. Ovo se odkriva osobito sada za rata na balkanskom poluotoku. Službena Hrvatska radi po zapoviedi i naputku iz Pešte; odavle toliki zatvori u Pakracu, Karlovcu, Osieku, Daruvaru itd. onih, koji su nesretni zvati se Srbi i koji svoje simpatije za boreće se Srbe nješto bučnije izrazuju. Odavle ćete si protumačiti i duboko mučanje hrv. sabora, kano da je u susjedstvu našem sve mirno. Dok nije Srbija i Crna Gora stupila u akciju, dotle se za ustaše sakupljalo. Omladina, velikim dielom starčevićianska, ne gleda rado jačanje ugleda Srbije itd. Jedino polje, na kojem se simpatija ponješto izrazuje, jest novinstvo, ali i to je dosta oprezno". Моли ме да пошљем што пре за Рад расправу о народном песништву код Словена а јавља неке савремене ситнице.

Ја сам на ово писмо одговорио 7.9 1876 овако: „Smatrajući Vaša osobna saopćenja kao dokaz povjerenja, vrlo sam rad Vašemu mnogo cienjenomu prijateljstvu, ali sadržajem razumije se nisam ni po što obradovan. Dok su protivnici našega naroda do juče sjedili u Zagrebu na Markovu pijacu, mogosmo se tješiti, ali što elita, što crême narodne inteligencije tako malo poštenja, tako malo karaktera pokazuje, to je veliko zlo od kojega se meni upravo zgraža. Ja sam se već davno odrekao iluzija, kao što bi se svatko tko živi izvan periferije maloga kruga hrvatske zemlje, ali ako ja i mislim da je in politicis Srbija i Srpstvo zvano da igra onu rolu, koju sjeverna Njemačka u Germaniji, in moralibus mogla bi Hrvatska prednjačiti te se takmiti sa svojom istočnom drugom, kao što n. pr. može još danas Beč u mnogome i mnogome biti uzorom Berlinu. Razumije se da je utakmica Hrvatstva i Srpstva kako je ja shvaćam vrlo plemenita te nema nikakve solidarnosti s glupošću Starčevićijanskom. Čini se da se u Hrvatskoj ni ta dužnost, ni ta izvedljiva perspektiva nema na umu, kada se narodnjaci još razmišljaju, bi li Vas trebalo zadržati u Zagrebu ne bi li. Da Vam kažem što ovdje B i s m a r k radi. Prije više od godine dana predložen bi od našega fakulteta za drugoga profesora njem. filologije (uz M ü l l e n h o f f a) S c h e r e r iz Straßburga; ministar je dva puta pravio attaku na B i s m a r k a da ga iz Strasßburga pusti, ali ovaj svagda odrješito odbio sa non possumus, jer trebam, reče, im höheren Interesse des Deutschthums S c h e r e r a u Straßburgu. On mu poveća platu i sve učini samo z a s a d a još, reče, ne može ga pustiti sa onoga

važnoga posta. Vi ćete dopustiti da bi Bismark lakše našao u velikoj Germaniji zamjenika Schereru za Straßburg nego li će Hrvatska zamjenika Vam za Zagreb. I opet vidite kolika nebriga ili da bolje okrstimo glupost vlada kod vas u Zagrebu. Ja nisam imao niti ću imati ljubavi za Sjevernu Njemačku, ali ja sam pun respekta od ovdašnje moralne discipline. Svaki činovnik, svaki profesor itd. „stellt seinen Mann" kako oni kažu. U Berlinu ne bi Muhić mogao biti niti Amtsdiener, jer je pretrom za taj posao, kamo li da bude chef! !" Пишем му, зашто желим да се ускори штампање моје расправе о народном песништву: „Ja sam već prije godine dana koje što iz njemačkog originala čitao profesoru Müllenhoffu, koji me jednako tjera da ono izdam u Archivu. Ako dakle moj hrvatski izrad, koji je izišao znatno opširniji nego li je bilo čitanje u universitetu, bude morao dugo čekati, mogao bi ja doći u nepriliku kod Archiva, za koji mi gotovo nitko nikakve gradje ne šalje, te bih bio prisiljen prije štampati njemački tekst nego ono u Radu izadje".

На ово писмо стиже ми одговор 22 септ., у којем захваљује за посебни отисак из Архива (онај библиогр. преглед) : „koj sam već pregledao i začudio se vještini u poredanju književnih plodova slov. iza g. 1870. Ovaj pregled kano što će Niemcem imponirati, tako imao bi oči otvoriti onim slov. književnikom, koji su se povukli u ljušturu posebnih slov. književnosti. Tako i trieba; ja mislim da će slov. književnici prisiljeni biti postaviti se na sveslovensko motrilište. Dok Vi ovako pišete, kod nas je ovih dana izašla brošira dra. A. Starčevića pod imenom „Slavosrbska pasmina", koja grdi Srbe i Slovene, jer Hrvati i Poljaci niesu Sloveni, kako nisu još nigdje izgrdjeni bili. To će biti za našu omladinu hrvatsku novo evangjelje. Dokle naša omladina tjera specifično Hrvatstvo, budi Vam primjerom i to, da je jedan član njezin netom napisao, da je hrvatski kralj pozvan postaviti krst na crkvu sv. Sofije u Carigradu.

Kako i vi sa Spreve shvaćate naše odnošaje, imate žalibože pravo. Ele nadajmo se, da će dogadjaji, koji se munjevnom brzinom razvijaju na istoku, donesti života u tu političku i narodnu stagnaciju. Kada ne bi toga bilo, mi utonusmo u ugrificiranom Hrvatstvu. Sve je sada bacilo oči na Petrograd i Berlin, a sve se divi onomu zanosu koj je pokrenuo ruskim narodom. Evo to je s velike česti djelo „skriblera". Обећаје ми, да ће нешто из мојега рукописа сâм читати у Академији. Павићу да је сада жао, »što je onaj pamflet napisao.« Штросмајер да је поклонио Академији 40000 фор., који су већ нарасли на 50000 za „gradnju kuće za galeriju i Akademiju", а земља да се на молбу за припомоћ и не одазива. . . Сад ће се обратити на сабор : „U ostalom tako bojažljiva sabora, kano što je ovaj, još ne imadosmo".

Ја сам 2. 10. 1876 опет писао Рачкому о мојој расправи о слов. народ. песништву; тужим се, да „mi za Archiv nitko ništa ne šalje, nije vrieme prema tomu, a šteta je, jer preko Archiva najprije bi se naša mudrost, koliko je ima, raširila po Jevropi. Archiv ide u priličnu broju ekzemplara u germanski i romanski sviet. . . Ima

nekih misli, ili barem jedna (a mnogo se rasprava štampa i bez jedne misli, budimo dakle sretni, ako se nadje u mojoj bar jedna), o kojoj bih htio znati Vaše mnienje, a to jest, možete li se Vi sa mnom složiti, da n. p. Česi nisu nigda (što mi znamo o njih iz prošlosti) imali prave narodne epike? Ja znam, da se to neće svima Česima dopasti, ali amica veritas. Razumije se, da ja time još ne mislim osumnjičiti Kralj. rukopisa. Ja svega onoga što mi Vi imaste dobrotu saopćiti, nijesam ni slutio, te se nad ludilom hrvatske mladeži upravo zgražam. Za boga kamo će to dovesti Hrvatsku? Ja Vam zavidim jaku vjeru, ja je nemam. Bojim se da Hrvatska sprema sebi sudbinu braće Slovenaca, t. j. da me razumijete, kako nitko ne istrže Slovenaca iz pandža njemačkih, tako se bojim da će Hrvatska spasti spram Magjara u svoje prijašnje ništavilo, kad se ono moglo reći : extra etc. non est vita. . . .«

Ја ћу овде малко прекинути причање о мојој преписци са Рачким, да уметнем неке мале догађаје из мојега живота у Берлину. Казаћу најпре, да сам се сада опет срео са мојим некошњим бечким учитељем Боницом у Берлину, где он сада није био директором гимназије „zum grauen Kloster", већ угледним чиновником у министарству наставе. Ја сам по његовој жељи према оному, како је гласио некоч Entwurf за аустријске гимназије, израдио детаљни нацрт захтева за наставнике средњих школа, који ће водити поучавање у пољском језику; у мојем је нацрту тачно, можда и одвећ тачно, избројено, што има да зна кандидат за испит из пољског језика, ако хоће да буде „оспособљен" за целу или за неки део гимназије. Не мислим, да је мој елаборат игда имао значења, али могао би се можда где год међу министарским актима наћи. Ја сам године 1876 (16.6) и године 1878 (29. 3) и још који пут био именован (од министра) ванредним чланом „der königl. preuß. wissenschaftlichen Prüfungskommission für das Fach der polnischen Sprache", но у истину имао сам само један пут прилику да испитујем. Председник комисије био је неки др. Кликс (Klix), а испитанику било је презиме Ziołecki (т. ј. Żołecki), али президенат звао га „Циотеки", што је изазивало по тиху и мој смех а и самога испитаника. Испит био 25 јуна 1877 године. Годину дана пре тога, на почетку покрета у Босни, кадно многе избеглице пређоше са Турског на аустријско, т. ј. управо на хрватско земљиште, безглава бечка дипломатија, бојећи се неке умишљене опасности од јадних бегунаца, заповеди да се разоружају, т. ј. да им се отме оружје, које са собом донесоше. Тада стиже у Берлин један спширан телеграм на српском језику, којим бегунци моле интервенцију код немачког цара, да се за њих заузме у Бечу, да им се оружје остави. Из министарства спољних дела послаше у име Бисмарково мени тај телеграм да им га преведем, пошто њихови вештаци у руском језику не умеју разгонетати смисла телеграма. Мене није то дакако никакове муке стајало, јер је у целоме телеграм био добро пренесен у Берлин. За ту услугу добих 26 марта 1876 благодарност. Оба писма, молба и благодарење, гласе овако

(Стављам их овамо, јер се тичу нашега народа.): »Berlin den 24 März 1876. Dem auswärtigen Amte ist aus Neugradiska das im Original hier beigeschlossene Telegramm in serbischer Sprache vom 22 d. M. zugegangen, dessen Inhalt hier nur im allgemeinen mit Hülfe des Russischen hat festgestellt werden können, da keiner der Beamten des diesseitigen Ressorts der serbischen Sprache mächtig ist. Es würde mir indeß von Interesse sein, eine vollständige Uebersetzung dieses Schriftstückes zu erlangen, und erlaube ich mir, mich an Eure Hochwohlgeboren als bewährten Kenner der slavischen Sprachen, mit der ganz ergebenen Bitte zu wenden, diese Arbeit gefälligst übernehmen zu wollen. Indem ich Euerer Hochwohlgeboren für Ihre freundliche Unterstützung im Voraus meinen verbindlichsten Dank ausspreche, darf ich um Rücksendung des hier beigeschlossenen Originaltelegramms ganz ergebenst bitten. In Vertretung des Reichskanzlers B. Bülow (An den Professor an der königlichen Universität Herrn von Jagić Hochwohlgeboren).« Пошто сам наруџбину одмах извршио стиже ми овај допис : »Berlin den 26 März 1876. Eurer Hochwohlgeboren beehre ich mich ganz ergebenst mitzutheilen, daß der Herr Reichskanzler mit großem Interesse von der Uebersetzung, welche Euere Hochwohlgeboren anzufertigen die Güte hatten, Kenntnis genommen und mich beauftragt hat, Eurer Hochwohlgeboren seinen verbindlichsten Dank für die bereitwillige Unterstützung, die Sie dem auswärtigen Amte haben gewähren wollen, zu übermitteln. Der Staatssekretär im Auswärtigen Amte B. Bülow. (An den Professor an der königlichen Universität Herrn Dr. von Jagić Hochwohlgeboren hier).«

Кад је од мојих пријатеља у Одеси потакнуто било питање, не бих ли се ја вратио у Одесу, нисам тога случаја, по обичају немачких професора, употребио за предмет трговања, да затражим било у Берлину било у Одеси већу плату — и ако су у Загребу неки људи ствар тако схватили, — већ сам свагда, како је истина било, налазио неко незадовољство у практичном неуспеху мојих предавања. Нисам тога сасвим тајио и крио ни од неких берлинских колега. Преко њих биће дознало о мојем колебању и пруско министарство, што изазва овај допис 15 окт. 1876 управљен на мене од министра Фалка: »Durch private Mittheilungen ist mir bekannt geworden, daß Ew. Hochwohlgeboren wahrscheinlich der Antrag zugehen werde, wieder eine Professur an der auswärtigen Universität zu übernehmen, von welcher Sie vor zwei Jahren zu meiner besonderen Befriedigung hierher übersiedelt sind. Ich würde es auf das lebhafteste bedauern, wenn dadurch der Gewinn, welcher für die wissenschaftliche Thätigkeit der Berliner Universität durch Ihren Eintritt entstanden ist, verloren gehen sollte, und erachte mich verpflichtet, Ihnen auszusprechen, daß ich Ihr Verbleiben in Ihrer jetzigen Stellung mit Freuden begrüßen würde. Es ist mir wohl bekannt, daß Sie mit dem Erfolge unzufrieden sind, den Sie speziell als Lehrer und in Vorlesungen bisher hier erzielt haben. Ich gebe mich der Hoffung hin, daß in dieser Beziehung allmählig eine Aenderung eintreten wird, welche Ihnen selbst Befriedigung

gewähren und eine größere Anzahl Schüler als bisher Ihres unmittelbaren Unterrichts theilhaftig machen wird. Ich bin aber zugleich überzeugt, daß den Grund, weshalb Ihre Vorlesungen bisher weniger Theilnahme gefunden haben, Verhältnisse bilden, welche nicht im Entferntesten Ihnen zur Last gelegt werden können. Ueberdieß ist die Haltung von Collegien nur ein Theil der bedeutsamen Aufgabe, welche dem Universitätslehrer gestellt wird, und gerade hierbei ist seine nächste Pflicht mit der Bereitschaft zu lehren erfüllt, während das Weitere nicht mehr allein von seinem Willen und Können abhängt. Neben dieser Anforderung steht mit gleicher Wichtigkeit die, daß der akademische Lehrer sich an den wissenschaftlichen Aufbau seines Faches selbständig betheilige. Sie dürfen sich versichert halten, daß ich in vollem Maße würdige, wie es Ihnen gelungen ist, dieser Seite Ihrer Universitätsstellung zu genügen und die literarische Bedeutung Berlins durch Ihre allseitig rühmlichst anerkannte Vertretung der slavischen Sprachwissenschaft zu erhöhen, die früher hier ohne Pflege war. Es muß mir in aller Weise daran gelegen sein, daß der hiesigen Universität der besondere Vorzug erhalten bleibe, für diesen Zweig der Sprachwissenschaft ein literarisches Zentrum zu sein, wie sie durch Ihre Thätigkeit geworden ist. Falk.«

И ако је ово врло умно састављено писмо садржавало за ме много утехе као јамство да се мој неуспех са предавањима не тумачи на моју штету, паче да је министарству много до тога стало, да останем у Берлину, није тиме ипак питање с моје стране било дефинитивно решено у корист Берлина. То се најбоље види из писма које сам готово двадесетак дана након дописа Фалкова послао Рачкому у Загреб, дне 4. 11. 1876. Ту кажем међу осталим ово: „Oprostite što istom danas dolazim i kod Vas, najprije entre nous posve konfidencionalno s jednim pitanjem: Mene je prije nekoliko nedjelja opet izabrao odeski universitet za svojega slavistu (mjesto Grigoroviča). Pita se, bi li ja to primio, ne bi li? Ne obazirući se na moje stanje društveno i obiteljsko, recite der, molim Vas, što po Vašemu mišljenju bolje odgovara interesu slovenske nauke? Ali recite, ako je volja Vaša, tako da se smijem u najgorem slučaju na Vas pozvati. Ne govorite o tome, molim Vas, nikomu ništa, premda ovdje već o tom znadu te se jako bore da ne odem iz Berlina. Ja sam pisao još nekim osobama, u kojih glas stavljam važnost (ne dakako u Hrvatsku), da čujem što će biti opći ili pretežniji glas, — prema tomu ću i riešiti". Даље пишем у истом писму о политичкој ситуацији ово: „Naša budućnost i opet se za jedan koračaj odmakla od cilja. Posljednji neuspjesi u Srbiji jako su me ražalostili. Po svoj prilici su dobili Turci toliku kuražu, što je „hrvatska akademička mladež" izdala svoju famoznu proklamaciju. Ja bih se stidio biti sada rukovoditeljem (= profesorom) zagreb. universiteta, iz sredine kojega mogaše izaći na sviet ona glupost!«

Одговор Рачкога на моје питање гледе Одесе нагибао је више за Одесу него за Берлин. Он гласи у неким деловима писма овако: „Težko mi je na takovo pitanje odgovoriti. Ja

dakako neću se dodirnuti osobnih odnošaja, jeda li Vam u Vašoj obitelji ugodnije živiti u Berlinu ili Odesi, što u ostalom nije indiferentno za čovjeka koj svoj rad javnomu dobru posvećuje. Ni to mi nije poznato gdje Vam je učeni rȃd lagljі, u Berlinu ili u Odesi; mogao bi ipak naslućivati da ćete u Berlinu imati obilnijih vrela za obću nauku, u Odesi pako za slavistiku. Kano književnik možete blagorodno raditi u Berlinu i Odesi, s tom ipak razlikom da će medium Vaših radnja u Berlinu biti i ostati njemština, dočim bi u Odesi bila slovenština. U Berlinu ćete raditi više za njemačku a u Odesi radili bi više za slovensku literaturu. Inače shvaćam Vaš položaj kano profesora, koj živom rieči radi. S toga gledišta vidio bih Vas svakako radije u slovenskoj zemlji, sada u Rusiji. Mislim da će plod Vašega truda sa stolice obilniji biti u Odesi nego li može biti u Berlinu, osobito kada smijem se nadati, da ćete u svoje vrieme doći u Moskvu ili Petrograd, dakle u središta umna velike Rusije. . .” Ја бих данас онај цели епизод о повратку у Одесу најволео сасвим избрисати из памети: моје је колебање било изазвано нестрпљивошћу, оправданом иначе жељом за неким живљим радом у университету, чега за цело не би било ни у Одеси, како сам о томе имао доказа у руци г. 1874. Са великим задовољством могу рећи, да је код оваког мојег колебања, двоумљења напокон ипак надјачала разумнија паметнија половица. — У истом писму јавио ми Рачки о себи ово: „Ja sam, kako znate, imenovan za kanonika štioca kod djak. kaptola. U saboru predložili su njeki, da me proglase zem. historiografom, kako bi me tim u Zagrebu pridržali. Ali Kukuljević dao je kroz svoje podići težkoću, da je on od g. 1847 (или 1877?) historiografom, prem nije. To je naše slabiće smelo, pà su sada predložili da mi se kano predsjedniku dade od strȃne zemlje 2400 na godinu. Bili su izaslanici sabora kod mene, ali ja jim nisam ništa obećao. Svakako ostanem ove zime ovdje, a na proljeće što bog dade”.

Спомена је вредно ово што ми писа о Даничићу: „Gjuro ponudi akademiji za štampanje svoj etimologički rječnik hrv. jezika. Posla jedan odlomak, koj sam bio predao dru. Geitleru. Ali ovaj, ne došavši u sjednicu, kašnje izjavi da ta radnja ne vriedi ništa, pà da Daničić je doduše za naš jezik zaslužan, kano što Jungmann za česki, ali da on nije filolog. Geitler nije zadovoljan s Vašom polemikom proti Šmidtu, što mu ne dosudiste absolutna prioriteta, koj si on prisvaja, jer da Lavrovski etc. niti nisu filolozi.« (Ту је приговор Гајтлеров био оправдан, ја сам ону критику био написао нешто анимозно, налазећи се у великом нерасположењу гледе мојег положаја у Берлину. Ми смо касније са Шмидтом били врло добри пријатељи.) Рачки завршује писмо: „Neuspjeh u Srbiji i ovdje nas neugodno dirnu osim naše omladidine. U ostalom nije tako zlo kako su turkofilske novine razvikale. Malo tko vjeruje u mir pà se misli, da će Rusija ipak stupiti u akciju, a da će se Pruska držati onako kano što Rusija god. 1870.« — У мојем писму од 7.12 1876 говорим о мојем чланку у Архиву из српске аналистике. На то одговори Рачки (10. 12): »U savezu sjećam se, da

sam prije dvie-tri godine nagovarao Ruvarca i Novakovića da sakupe i za štampu priredé sve srbske ljetopise po sustavu, kano što su u Pertzovih Monumentih manji austrijski. Novaković obeća. Mogli bi se s lat. prievodom štampati". О Дриновљевим комбинацијама суди да су „odviše smjele te valjalo bi jih izpitati. ... U obće triebat će rektificirati našu poviest VII—XI vieka... Daničić svakako dolazi ovamo na proljeće"... Читао је у Москов. Вѣдомостима о мојем именовању за професора у Одеси. — У то дође руско-турски рат, те ја одговорих 4. 11 1876 Рачкому ово: „Ja se jako nagibam na onu istu stranu, koju i Vi u svom pismu ističete, ali ovaj čas dakako ne bi bilo probitačno izvrgavati se kojekakvim neprilikam u Odesi. Počekat ćemo do proljeća". Још у писму од 28. 2. 1877 написао сам Рачкому ове речи: „Proljeće se približuje te ću i ja do skora u Peterburg. Kako se Rusija još nije riešila na rat ili mir, tako ni ja ne znam ostajem li ovdje ili odlazim u Rusiju".

Што је напокон преотео мах Берлин, није само проузрочио рат већ и та околност, што су, под упливом пољског народног вођа Кантака, пољски ђаци обећали да ће колико толико долазити на моје лекције, те одржаше реч. Ево што сам о томе написао Рачкому у писму од 2. 5. 1877: „Preko nadanja sva moja predavanja oglašena „sind zu Stande gekommen", to je terminus technicus, kad čovjek ima djaka — a morate znati da ovdje oko 1/3 profesora ne može ni jedne godine svih predavanja držati, jer nema djaka! — ta tko bi i slušao sve što se u Berlinu predaje!! ... Ove godine htjedoše (пољски ђаци) održati rieč zadanu svomu borcu u saboru Kantaku te dodjoše u dosta veliku broju..." Али биће и тај узрок понешто значио, што је после смрти Зоричићеве његова жена, а мајка моје жене, дакле моја пуница, показивала вољу да се пресели к нама у Берлин. Напокон — usus tyrannus. Чим дуже остајеш у неком месту, тим се јаче привикаваш на све. А мени су професори, уза сву пруску хладноћу и укоченост, у многим приликама показивали да ме воле. Особито морам да истакнем честитог старца Миленхофа, знаменитог репрезентанта германистике. С њиме сам се често састајао; како није далеко од нас становао, излазили би кад год заједно на шетњу у „Тиргартен"; код светле јесење месечине тумачио би ми постанак германске митологије; све што сам му могао и умео причати из словенског живота, много га занимало, јер му је готово све било ново. Он је мене увео у круг њихова „друштва среде" (Mittwochgesellschaft). То је било друштво са ограниченим бројем чланова, између петнаест и двадесет, колико се могло рачунати да се без неприлике за домаћина могу код њега окупити за столом на фругално прорачунану вечеру. Друштво састојало се свако четрнаест дана; уредба је била такова, да се код једнога вечерало, а други је држао на један сахат прорачунано предавање. Избор чланова био је тако удешен према разним наукама, да је сваки од чланова имао прилике да из устију најкомпетентнијег стручњака, да тако кажем суверена своје науке, чује штогод важно или занимљиво

или најновије из њене садржине. Ту нас је било историчара, филолога, јуриста, јестественика, медицинара, астронома, статистичара. Како су састанци били тек у зимњем сезону, нисмо сви долазили сваке године на ред ни као предавачи ни као домаћини. За мојега учешћа у друштву ја сам био један пут домаћин и један пут предавач. Постоји ли то друштво још и данас, не знам, само могу казати, да је код мене остало у врло угодној успомени.

Ваља се пренети у моју ситуацију, кад сам сразмерно као млад човек, било ми је 36 година, ушао у друштво корифеја разних наука, међу људе, из чијих сам књига као ђак и као млади гимназијски предавач црпао поуку и знање, а сад сам постао њиховим „колегом", па ће се разумети мој нећу да кажем понос, већ моје поштовање, моју адорацију тих људи. Али ту је било и нешто обмане, нешто мало разочарања. Један овакав случај хоћу да испричам. У берлинском философском факултету састајали се редовито сваког четвртка сви редовни професори у седницу, која се обављала, након свршена једног или повише ригорозних испита, од 6 до 8 за расправу и решавање факултетских послова. Дуго је време потрајало да сам се једнако са великим тихим поштовањем чудио тачности посећивања свих седница са стране управо седих стараца, најстаријих чланова факултета. Колико ми је пута долазила на памет наша, словенска (у Загребу и у Одеси) расејаност и неуважавање дужности. Десило се међутим у пролеће или летом, да су једног четвртка управо најстарији и најодличнији чланови факултета били отсутни, што је и мени пало у очи, ма да си нисам умео тог отсуства објаснити. После седнице приближи ми се проф. В е б е р са речима: »Herr Kollege, es hat wenig gefehlt, so wären wir d'ran gekommen.« Биће на мојим очима прочитао, да га ја не разумем, зато и дода: »Ja, wissen Sie denn nicht, daß die ältesten 16 (чини се да је тај број, а могао би бити и мањи!) Fakultätsmitglieder für jede Sitzung, in der sie anwesend sind, je einen Friedrichsdor bekommen?« Ово ме откриће силно изненадило, али уједно и знатно окрњило моје дојакошње превелико поштовање, да не рекнем обожавање, немачке тачности и савесности у вршењу дужности. Дакле фридрихсдори били су мотиви тачног доласка у факултетске седнице?! Тако су хероји немачке науке са своје олимпијске висине сашли пред мојим очима ниже к земљи међу обичне људе. Уза све то морам признати, да је укупна радња факултета на ме учинила врло повољан утисак: у свим расправама спажао сам строгу стварност без личних сплетака, озбиљно ограђивање угледа факултетскога и тежњу на сагласно деловање универзитета са министарством. Казаћу неколико примера. Када се имала попунити ново креирана друга столица германистике (за новију немачку литературу), успротивио се био Б и с м а р к, да му отму из Штрасбурга проф. Ш е р е р а, али факултет је настао на својој жељи (под упливом аргументације М и л е н х о ф а), те је Б и с м а р к морао напокон уступити. Или, кад је требало попунити катедру компаративне лингвистике, био је honoris causa primo loco предложен

Георг Курциус из Лајпцига, али је била јавна тајна, да би факултет волео млађега репрезентанта ове науке. Ту је неисказану али оправдану жељу умело министарство тако удесити, да је и Курцусу угодио факултетски предлог, који је дао повода саксонској влади, да одликује Курциуса, што ће остати у Лајпцигу, и опет испунила се жеља берлинског факултета, да дође у Берлин најбољи ученик Шлајхеров, Јоханес Шмидт из Граца. Њега сам после много година ја предлагао за Беч и ко зна, не би ли био пристао да дође у Беч, да не буде му сметала аустријска установа, по којој након 70. године професор треба да оде у пензију. Тога се Шмидт бојао, и ако јадник није доживео 70-е године. У најновије време излази и у Германији професору служба 68-ом годином.

Осим Миленхофа имао сам пријатељске односе са Вебером, с којим сам се познао, како сам већ пре казао, још године 1871/2. Једном саопћи ми жељу Бетлингка (Boehtlingk), да му (Веберу) преведем један чланак Ламанскога, који беше наперен против петроградских академика-Немаца, када хтедоше Леополда Шредера (Schröder) изабрати за адјункта у Академију. Позвао сам га к себи на чај те сам му курсорно преводио онај чланак, који је био врло умно, нешто шаљиво, нешто заједљиво написан. Вебер није хтео, да се упушта у полемику, што чини ми се Бетлингку није право било. Сва је прилика, да је зато пала одговорност на мене, јер сам му протумачио поступак немачких академика, који су тада господовали у Академији, да није спрам Руса довољно обзиран а ни за њих добро прорачунан. То је доказала скора будућност.

Кад је почетком године 1877 славни Ранке доживео свој шездесетогодишњи јубилеј, одлучило је Српско Учено Друштво да га поздрави као писца познате књиге о српској револуцији. Умолише мене из Београда да будем тумачем њихова поздрава, што сам драге воље учинио и тиме старцу много угодио. Ја сам о томе написао извештај у Београд, те оданле добио ово признање 19/31 марта 1877: „Поштовани Господине! Ваше писмо од 1 о. м. по новом примио сам с великим задовољством и саопштио га одбору Српског ученог друштва а уједно био сам слободан те сам уз белешку о прослави шездесетогодишњег јубилеја г. Ранкеја дао у „Срп. Новинама” штампати и поменуто Ваше писмо. Па захваљујући Вам од стране друштва на услузи коју сте нам том приликом и као дописни члан и као југословенски родољуб учинили, част ми је послати Вам у одвојеном завоју бр. 45 Срп. Новина, у коме је на другој страни стављена белешка о јубилеју славнога историописца с Вашим именом. Нама је овамо веома драго, што се тако десило те је наше Учено друштво могло преко Вас доставити г. Ранкеју своја честитања и од Вас затим бити извештено о лепом одзиву и неизмењивим симпатијама старога писца Историје српске револуције према српскоме народу и његовој будућности. Са искреним поздравом и поштовањем Ваш Ст. Бошковић”.

Нешто мало пре тога стиже ми од Кантака уз стенографски протокол о седници, у којој је била реч и о мени, ово писмо : „Na stronie 789 sep. najdziesz Pan przemowienie tyczące katedry słowiańskiej w Berlinie. Mam nadzieję że z niego przekonasz się Pan że wystąpienie moje było głownie skierowane z stanowiska polskiego przeciw Panu ministrowi, aby najmniej przeciw osobie Pana Professora lub jego naukowym zasługom. Proszę przyjąć wyraz wninego szacunku z jakim pozostaję powolnym sługą Kantak, poseł seymu pruskiego". Јоште једно писмо од 1 марта од истога господина бави се истим предметом; оно је пуно признања спрам моје особе. У мојем одговору могао је Кантак прочитати моје искрене симпатије спрам пољскога народа, којему дакако ја нисам могао помоћи, јер је протупољска струја у оно доба била одвећ јака. Барем лектора пољског језика могао би берлински универзитет лако поднети.

Године 1877 било је дописивање између мене и Рачкога доста живахно; хоћу из њега по сачуваним оригиналима учинити извод. Под 5. 1 1877 честитам му нову годину и желим да се његово питање повољно реши, жалим се на нетачност текста мојих Прилога, приповедам како је Пипин из Отаџбине пресадио мој чланак у Вѣстнику Европы. „Istočno se pitanje sve više zapliće, a trojedna Kraljevina muči ili spava snom pravednoga". У одговору Рачкога од 13. 1 извињава се ради многих грешака у тексту моје расправе те наставља : „Za mene je odlučeno, da ostajem do konca travnja ovdje. Što dalje, mislit ćemo tada, sada se i onako ne misli dalje nego na tri mjeseca". Даље политизира овако : „Ako se i čita ob oružanju u Rusiji, to bi se po viestih iz carigradske konferencije moglo naslućivati, da Rusija ili nije pripravna ili se ne uzda u svojega saveznika. Inače ne da se misliti, kako bi Ignatijev toliko popuštao, predpostavivši dakako da je sve ono istina. Sami znate, kolik bi to bio udarac za Slavenstvo, a za južno napose, da Rusija taj put uzmakne. Inače strpit ćemo se dok primirje izteče. Kolika je ovdje u omladini dezorganizacija zavladala, pokazalo se i sinoć, jer dočim je jedan diel zabavljao se na plesu svojem u novoj sgradi glasbenog zavoda, Starčevićianci su držali komers u gostioni na Zrinjskom trgu. . ."

У писму од 28. 2. 1877 кажем ја њему м. о. : „Kako se Rusija još nije riešila na rat ili mir, tako ni ja ne znam, ostajem li ovdje ili odlazim u Rusiju. Prije nekoliko dana bijaše u ovdašnjem saboru interpelacija radi poljskog jezika, indirecte bijah i ja povučen u debatu. Poljaci rado bi da imadu samo katedru poljskog jezika, za ostale slovenske nije ih briga, a kad sam ja prošle godine oglasio da ću čitati gram. poljskog jezika, ne htjede me nitko slušati. Poslije interpelacije bio dotični gospodin kod mene, te sam mu ja razložio svoje stanovište i sada žali što se prenaglio. Obećao mi je čak da će mi dati javnu satisfakciju. Ali to sve dokazuje samo toliko da je ovdje vrlo teško plivati izmedju Scille i Charybde. (Ово није тачно јављено Рачкому, како је било, о томе сам на другом месту изложио ствар верније; не знам, зашто сам Рачкому које што прећутао?)

Arkiv dobro napreduje te nalazi puno odziva po svietu. Neki dan poslao mi Jos. Jireček dvie male raspravice, što me je vrlo obradovalo. To i jest moja jedina utjeha, što vidim da nisam sasma badava ovdje. . . Što radite Vi ? — — Pošto su tri mjeseca blizu na izmaku, jesu li otcevi domovine što smislili da Vas pridrže u Zagrebu ? Kada će g. Daničić stići u Zagreb ?" Питам га нешто за Грабанцијаша. — У одговору Рачкога од 17. 3. 1877 шаље ми нешто о Грабанцијашу, јавља да ће Даничић доћи у Загреб почетком травња те настаља нешто о Верковићевим песмама. . . О политици : „Nova mjena, u koju je stupilo iztočno pitanje, nješto me uznemiruje. Bojim se, da Rusija traži uzmak, a ne znam koliko se može osloniti na Njemačku. Šteta što je Srbija zlo prošla. Ako Rusija taj put uzmakne, zlo i naopako. Ovdje je sve mrtvo. Petru Zoričiću je zlo. . . Mažuranić se opet zanima pravopisom tè je školskomu vieću naložio da učini predlog. Vieće se izjavilo za *h* u gen., ali zabacilo *e* pred *r*-om. Velika pitanja. (Али је живот ове лудорије забацио!) — Из писма од 30 априла 1877 вадим ово : да је Даничић већ у Загребу, да марљиво ради, да му се етим рјечник (то су „Коријени") штампа. Важније је ово о Рачком in propria causa: „Kako se jedno mjesto izpraznilo u zagreb. kaptolu, nadbiskup ponudi ga meni, a pošto sam ja lector u djak. kaptolu, htjedè mi to nadoknaditi tim, što bi me predložio podjedno za opata. Prem bi ja imao mnogo osobnih razloga da idem u Djakovo, same stvari a i akademije radi primih ponudu tè je predlog već otišao u c. kabinet, a imenovanje očekuje se tečajem svibnja." Опет има нешто политике: »Od Vašega posljednjega pisma preokrenù se politička situacija za južno slovenstvo na bolje tim, što bi Rusija prisiljena na rat. Sada bog daj sreću ruskomu oružju. Mi ovdje shvaćamo dopust Bismarkov tako, da mu je ponješto dalo povod pitanje iztočno, u koliko se ruski dvor nije posvema pouzdavao u toga velikoga i uglednoga državnika. Za sada želimo oslobodjenje balk. poluotoka, a onda nastati će vrieme za njegovo uredjenje, koje će od oslobodjenja mučnije biti. Šteta što se Srbija nije ukazala zdravom jezgrom za grupiranje. Razumieva se da sada ovdje sve snuje o velikoj politici, ponajviše nezrelo. Dakle sahranismo vriednoga Petra Zoričića. I bolje je uz onakovo zdravlje i one dugotrajne muke.«

У Берлину био је дотицај између професора барем филозофског факултета знатно већи и чешћи него на пр. у Бечу, јер су се онде за моје доба седнице састајале сваке недеље по четвртима. Осим тога било је удешено и професорско вече (Professorenabend), сваки месец преко зимњег сезона по један пут, али тај није био занимљив. Ја сам у свему учествовао можда три-четири пута. Изван университетског колегија виђао сам се кад и кад са познатим автором знамените књиге „Die Kulturpflanzen" Виктором Хеном (Hehn), који је био библиотекар у Публичној библиотеци петроградској, али Руса није волео те чак преко реда с насладом истицао њихове слабе стране као да је немачки народ без њих. Тога му чак беспристрани Немци нису одобравали.

Међу Немцима који су донекле симпатисали с Русима био је историчар Трајчке (T r e i t s c h k e), одрешити великонемац. Он се једном обратио к мени с писмом од 23. 7. 1879, Hohenzollernstr. 8, које овако гласи : ,,Verehrter Herr College ! Sie würden mich zu lebhaftem Dank verpflichten, wenn Sie die Güte hätten, mir (natürlich ganz kurz, in wenigen Sätzen) zu sagen, was der inliegende Artikel des Golos enthält. Es rächt sich wieder, was ich so oft schon bedauert, daß ich in der Jugend nicht russisch gelernt und jetzt keine Zeit mehr dazu habe. Der Aufsatz soll, wie der Absender behauptet, ein fanatischer Wuthausbruch gegen Deutschland und deutsches Wesen sein. Das wundert mich nicht. Das Ausland hat sich noch nicht daran gewöhnt, uns als eine nationale Macht zu betrachten, und es werden wohl noch an fünfzig Jahre vergehen, bis Engländer, Russen und Franzosen uns erlauben, was sie selber alle thun : unsere vaterländische Geschichte mit unseren eigenen Augen zu betrachten. Immerhin ist die Sache einigermaßen belustigend; denn ich bin, wie Sie wissen, in Deutschland als Russomane verrufen und ich habe mir auch in dieser deutschen Geschichte alle Mühe gegeben, der russischen Politik gerecht zu werden. Mit dem besten Dank zum Voraus Ihr hochachtungsvoll ergebener T r e i t s c h k e". Ја сам удовољио жељи мојега колеге, послав му тачан превод целога чланка. На то добих од њега 30. 7. 1879 ово благодарење: »Verehrter Herr College, nehmen Sie meinen herzlichsten Dank für Ihre große und unerwartete Freundlichkeit. Ich habe nicht im Traume daran gedacht, daß Sie den ganzen Aufsatz übersetzen sollten, es ist mir aber sehr lieb, daß ich den ganzen Inhalt kennen lernte. Mich persönlich behandelt der Mann ja viel anständiger als manche deutsche Kritiker. Um so unerfreulicher ist der Haß gegen Deutschland, der aus jedem Worte spricht. Ich beklage es mit Ihnen, daß diese Empfindungen in unserer Presse so lebhaft erwidert werden ; ich glaube aber, es wird sich auch diesmal wieder zeigen, daß unsere ganz von den Juden beherrschte Presse nicht die öffentliche Meinung ist. Einen stichhaltigen Grund für die Feindschaft der beiden Nationen kann ich nicht entdecken. Lassen Sie uns hoffen, daß der gesunde Menschenverstand stärker bleiben wird als Verstimmung und Empfindlichkeit. Nochmals aufrichtigen Dank. Ihr ergebenster T r e i t s c h k e.« Од када је нови цар Вилхелм II, раскрстив се са Б и с м а р к о м, дао својој спољној политици антируски смер, долазило је до све већега трвења међу јавним мишљењем немачким и руским, чему су много помогли руски »остзејски« Немци, као н.пр. Ш и м а н. Мени се чини, да ће након подужега колебања у политици између оба суседа, који су имали бити барикадама малих народа, међу њима најјачега пољскога, растављени на вечита времена, пре или после опет доћи до измирења Немаца са Русима. Руси ће се отрезнити од своје некошње прекомерне галоманије а и Немци попустити много од своје гордости. Од Немаца могу Руси имати много веће користи но од Француза, с којима неће престати симпатисати у многим лаким стварима, као и пре рата.

Већ сам споменуо, да је на неколико дана дошао к мени у Берлин из Прага професор Гебауер (после Богојављења на десетак дана). Он је управо спремао издање старочешког псалтира. Да му олакшам посао, повезао сам се негде пред 1 авг. г. 1878-е у Виттенберг да — измолим пошиљку те чешке старине к мени у Берлин. Ректор тамошњега теолошког завода Шмидер дочека ме у својој кући са врло љубазном гостољубивошћу, те обећа да ће се испунити моја и Гебауерова жеља. Добих збиља од њега писмо 21. 12. 1878, које овако гласи: »Verehrter Herr Professor! Erst jetzt kann ich Ihr freundliches Schreiben vom 2 Dezember in genügender Weise beantworten und Ihnen durch einen Vertrauensmann den Psalmencodex mit slawonischer Interlinear-Version übersenden. Am 1-en Christtag 25 Dezember nachmittags können Sie denselben durch Herrn Candidat Schmiedecke in der Wohnung des Postsecretair Herms NO. Linienstraße 243 zwei Treppen hoch in Empfang nehmen. Ich ersuche Sie nur, nach der Uebergabe sogleich mir über die Post eine Empfangsbescheinigung zu senden, welche zugleich das Versprechen enthält, selbigen Codex nicht später als den 1. Febr. 1879 auf durchaus sicherem Wege mir wieder abzuliefern. Es würde mir eine Freude seyn, wenn ich bei dieser Gelegenheit Sie wieder persönlich in meinem Hause begrüßen könnte und die Meinigen, besonders mein Enkel der Referendar würde gewiß gern Ihnen zu Diensten stehen. Meine Vorsicht werden Sie nicht zu pedantisch finden, wenn Sie bedenken, daß wir alle sterblich sind, besonders aber ein alter Mann, wie ich bin, jeden Tag bereit sein muß abgerufen zu werden, und ich doch nicht gar eine Unklarheit in meiner Bibliothekverwaltung meinen Erben zurücklassen möchte. Mit den Wünschen eines gesegneten Christfestes und eines hoffnungsreichen Eintritts in das neue Jahr hochachtugsvoll Ihr dienstwilliger Schmieder". За објашњење додаћу, да је Гебауер сам спреман био да путује у Виттенберг. Већ у писму од 13. 7. 1878 говори се о томе те моли моју интервенцију. Ја сам негде пре 1 авг. 1878 пошао у Виттенберг те добио обећање, да ће се псалтир моћи послати у Берлин. Гебауер, доста повучени човек, као да се бојао прихватити одмах моју понуду да дође к мени у Берлин, јер још у писму од 15. 11. 1878 помиње о својој накани да би сам пошао у Виттенберг. Напокон је ипак пристао да дође к мени, што је било негде одмах иза божића. Колико је дана провео код мене, не умем казати, само знам, да је врло марљиво радио, како би се што пре ослободио умишљене неприлике, коју као да је задавао нама. У писму од 26. 1. 1879 већ се говори о том, како се из Берлина кући вратио: „Přihlásil jsem se do coupé nekuřakův, a byl jsem tam větším dílem sám. Spáti jsem nemohl, nedovedu usnouti při jízdě, ale zabral jsem se do myšlének, dílem o tom krásném a pro nas hrozném Berlíně, dílem o žaltáři Wittbg., a čas mi ušel velmi rychle. Temperatura byla velmi mírná, po zimě ani památky". Захваљујући још један пут на гостољубивом дочеку, поздравља моју жену и поручује Stanislavě a Nikicovi „da nezaboravi i dodje u Prag, kad bude toplo". Из ових неколико речи може

се разабрати, да је мој синчић (Н и к и ц а), који је тада био у четвртој години, старањем моје добре жене говорио с оцем, мајком и сестром хрватским (или српским, то је нама увек било једно те исто) језиком. У Г е б а у е р о в у писму од 4. 2 1879 говори се о нарученим за издање фотографијама из псалтира у Берлину, те ме моли да враћајући рукопис захвалим и у његово име.

Колико сам једнако јадиковао, да моја предавања на университету не доносе повољна успеха, који би мене задовољавао, толико и још више смем да се похвалим успехом на једној другој неочекиваној страни. Берлинска војна академија (Kriegsschule), највиши средишњи завод за пруске официре, којима се стављају у изглед службе у генералном штабу и другим важним местима, позвала ме течајем године 1878, да од 1 октобра преузмем предавање руског језика у два виша курса, које се састојало у читању и тумачењу руских писаца са литературним опаскама. У трећи курс долажаху официри, којима елементарно знање руске граматике није више било непознато. То си набавише у оба нижа курса. Млада господа, примљена у војну академију, морадоше према вољи или препорукама са стране академије одабрати уз опће обавезне предмете још неку особиту групу специјалног проучавања једне земље, њезиног народа, његова језика и историје и т. д. Једну је такову групу сачињавала Русија с руским језиком, историјом, географијом и т. д. У тој је групи за моје доба у трећој и четвртој години заједно било од прилике 18—20 слушалаца. Читали смо „Капитанскују дочку” Пушкинову, „Дымъ“ и „Отцы и дѣти” Тургењева. Господа су официри показивали за чудо много спреме и воље, тако да је и за мене ово занимање имало право уживање. Некоји од њих читали су и преводили тако тачно, да је била милина пратити тај њихов напредак. Читајући Тургењева могох се једном уверити, да се код превођења у сатовима служе — штампаним преводима. Дошла била у тексту фраза „доморощеная сивуха”, нитко је није умео тачно превести, већ сви једнако али криво. Кад их упитах, одакле им тај нетачни превод, признаше смешећи се, да је тако у штампаном немачком преводу. Овако сам ушао у траг њиховим препарацијама. Један пут смо опет наишли у Тургењева на једно место, којега ни ја нисам умео протумачити. То је фраза из солдатског језика, као нека псовка: „я тебя подъ цугундеръ”. Стојећи тада у живахној преписци с академиком Ш и ф н е р о м молио сам њега да ми објасни фразу. Он је подигао цело „Второе отдѣленіе” Академије на ноге, да му кажу, што је управо „цугундеръ”, али, колико се спомињем, нитко није умео ове загонетне, очевидно стране т. ј. немачке речи тачно протумачити. О томе биће говор у писмима Ш и ф н е р о в и м. Полазећи из предавања кући преко „Липа” (Unter den Linden”) често би ме пратио који год од тих официра, мојих слушача. Тако сам дознавао које што о њиховим маскираним путовањима по Русији. Путовали су дакако у цивилном оделу под туђим именима, те умели дубоко загледати у руски живот али и у све друго, што би имало значење за случај рата. Једном

речи ту сам видео сву озбиљност војне науке. Знајући колике владају предрасуде код Хрвата против ћирилице, као да је то необично тешко писмо, упитао сам један пут моје пруске слушаче, задаје ли им руско писмо потешкоћа, те добих за одговор, да би им то била најмања брига, кад не би било других код учења руског језика. Сетио сам се тада мојих Загрепчана те бих хтео био, да они чују тај одговор!

У Берлину био обичај, да су се преко зимњег сезона давала у Singakademie разна за широку образовану публику прорачунана предавања. Не опомињем се, од кога је изишао под крај мојега боравка у Берлину (мислим крајем године 1879-е) позив, да им и ја прочитам једно предавање. Као да ме јаче потакну да прихватим понуду, предочише ми велику срећу, да ће можда и царица доћи да слуша предавање. Није ми много стало до те среће, која се и није испунила, јер је царица била спречена да дође. За предмет предавања одабрао сам тему о Бугарима и њиховом душевном животу, јер су Бугари тада услед ослобођења испод турског јарма били у моди. Моје предавање држано крајем јануара 1880-е г. (31-ога), у нешто скраћеном облику, изађе у немачком журналу „Deutsche Rundschau". Редактор журнала Julius Rodenberg писа ми о томе 10 фебр. 1880 ово: »Sehr geehrter Herr Professor! Nachdem ich Ihren Vortrag über die Sprache und Literatur der Bulgaren mit vielem Interesse gelesen, nehme ich denselben gern zum Abdruck in der „Rundschau" an, indem ich Ihnen zugleich meinen verbindlichen Dank für Ihr freundliches Entgegenkommen ausspreche. Da Sie mir die Wahl freigegeben, habe ich mich für die kürzere Fassung entschieden, welche mir in der That für unser Publikum die geeignetere scheint, und gebe ich Ihnen die auf diese Weise ausfallenden Blätter des Ms. anliegend zurück.. Von der mir ertheilten Erlaubnis einer kleinen stilistischen Retouche hier und dort werde ich den discretesten Gebrauch machen, dagegen an das Thatsächliche selbstverständlich auch nicht im Entferntesten rühren. Die Correctur werden Sie seinerzeit erhalten und zwar, soweit ich bis jetzt sehen kann, im Mai... mit vorzüglicher Hochachtung ergebenst Ihr Julius Rodenberg". Ја сам ово писмо једног немачког, много пословима забављеног редактора, уметнуо у моје Спомене, да би се видела огромна разлика између уљудног поступања једнога Немца и наших јужнословенских редактора, који редовито немају много обзира спрам својих дописника или сарадника. Могао бих из мојег личног искуства навести много примера, али — exempla sunt odiosa.

Године 1877-е, треће мојега боравка у Берлину, пошто ни 1875-е ни 1876-е ни 1877-е нисам преко лета остављао околице берлинске ради детета, одлучио сам након повратка из Потсдама да одем у Петроград, нека бих довршио своје преписивање Зографског јеванђеља, на којем сам радио, како је већ казано, године 1872-е, после нешто мало године 1874, а сада сам хтео посао дотерати на крај, јер ми је било стало до тога, да тај текст издам. Могао сам

отпутовати тим мирније, што је уза жену с децом била у кући још и пуница. По договору са академиком Шифнером одсео сам код њега те код њега и ручавао. Сваки сам дан долазио у „Публичну" те марљиво радио, тако да сам у месец дана од прилике био са преписивањем готов. Како ми је у Русији било, види се из ових речи, које ми написа моја незаборавна жена у писму из Берлина од 20-га октобра. Ту она говори : „Ja te istina već s nestrpljenjem čekam da se opet kući vratiš, ali ja ću radje još koj tjedan čekati, samo ti ostani mirno tamo i nemoj odviše raditi, jer takav odmor je tebi već zbilja trebalo. Nije čudo bilo, ako te je u Berlinu uviek glava i zub bolelo, jer je to više puta već strašno bilo, kako si se mučio. Imaš pravo, da Rusi mnogo vremena s brbranjem i razgovorom izgube, ali i to više puta treba, u Berlinu bogami toga premalo. Pomisli samo što si ti god od nas odišao nismo još ni žive duše vidjeli, s kojom bi se mogli pet rieči ugodno razgovarati. Nu ja sam se već na to priučila, ali stara mama već ima Heimweh. Jedan put sam slučajno jedan list od nje našla gde piše kući, da bi već davno bila iz Berlina pobjegla, još jedino to ju drži da smo mi jako ljubezni š njom. . ." Доскора после овог писма вратио сам се из Петрограда, нашав онде за овог готово једномесечног боравка нових пријатеља. Директор Публичне библиотеке, којега сам као и кнеза Вјаземскога имао прилику да поздравим у својем стану у Берлину, био је тако љубазан те ми је, кад сам се дао на штампање Зографског јеванђеља, послао за лакше и сигурније читање коректуре потпуни фотографски снимак на употребу чак у Берлин. А кнез Вјаземски договорио се са мном, да за Общество Любителей Древней Письменности приготовим коментирано издање Винодолског статута. Од берлинских Руса виђао сам се са намештеником код берлинске амбасаде за трговачке послове, по имену Кумањином, једним врло пријатним господином. Издање Зографског јеванђеља преузела је да наштампа Weidmannsche Buchhandlung, уз неку новчану потпору са стране берлинскога министарства просвете, мени за сву муку преписивања, за трошак путовања из Берлина у Петроград, о ранијој радњи на истој ствари да и не говорим, не допаде ни једна пара! само неколико gratis - ексемплара.

Пре нашега одласка из Берлина у Петроград (у септембру године 1880-е) били смо два пута, т. ј. године 1878 и 1879, у домовини, оба пута код брата у његову селу. Загреб није нас више толико привлачио, јер је Зоричић умро а његова удовица, моја пуница, сад је живела у Вараждину код својега сина, жупанијског физика. Ми смо, колико се опомињем, једне године (1878 или 1879) провели неко време у Вараждину, али млађега брата није више било у Вараждину, родитељска кућа прешла у туђи посед. Мој млађи брат био је неко време намештен у Загребу код магистрата, доби касније, чини се 1875-е, место код политичке управе у Сиску, где се нузгредно много занимао за римске старине, понајвише новце; онде је основао чак неко добровољачко друштво

„Siscia", које се бавило око археологије, али после његова одласка из Сиска уснуло и то друштво. Ја сам дакако био изабран за члана „Сисције". Године 1877, пре но што смо пошли на лето у Потсдам, дошао к нама, путујући за Хамбург, мој шурак Виктор Струпи. Са старијим братом дописивасмо си, и ако сада већ нешто ређе него пре. Почетком г. 1878-е писао ми о неком малом као скандалу, који се догодио у Загребу у Академији; код њега да су били гостима, негде под јесен године 1877-е (?), неколико чланова Југославенске академије: „da jih odštetim za pečenku koju je Rački dao razprodati, premda je bila već priredjena za akademički objed, jer je propao u glasovanju, bi li akademičku knjižnicu stopiti s drugimi ili ne? Kaže mi Šulek, da nije Račkoga jošte nikada vidio u tolikoj strasti, koliko ovaj put. Ljuti ga, što se je od strane vlade upravo kortešovalo za svaki glas pro, a još nemaju ni kuće ni kućišta, kamo bi smjestili tu združenu biblioteku. To ti je ta akademička raspra!" Из писма братова од 27 јуна 1878 вадим ову занимљиву вест: „Zagrebačka univerza ima buduće godine rektora Maiksnera. Ne znam, hoće li i on stupiti u stope Vojnovićeve, koji bi, da je rektorovao tri godine, pobunio svu mladež da ide hodočastiti u Rim. Tako je fanatiziran ultramontanac. . ." Даље наставља: „Akademička kuća u Zagrebu gradi se jako polagano; vele da je i tu puno kriva tvrdoglavost Račkoga". Још ме пита, што мислим одговорити на Даничићев „pamfletić". То је био одговор Даничићев на критику његове књиге „Korijeni", коју је у III. књизи Архива наштампао проф. Брикнер. У том се одговору Даничић наљутио много те и мени које што предбацио. Кад смо се године 1878-е вратили из Хрватске у Берлин, писа ми мој кум Швец (6 новембра 1878) ово: „Baš mi godi srcu što čujem da ste zdravi i zadovoljni vratili se kući. Sad si pripovicdate, što ste sve doživili i na putu i u Hrvatskoj, a ti opet zadovoljniji jesi, što si izvan Hrvatske; kad si čuo, kakva je sloga na univerziteti našoj, lahko pregoriš sve neugodnosti s kojimi se boriti imao jesi, kad si se selio: pravo je da sad žanješ slavu i ubiraš plod, nad kojim ti mnogi zavide". Кад сам године 1879-е и опет посетио брата у Хрватској, сретох се онде са Лескином у Загребу; проведосмо заједно неколико веселих часова, али у Сиску, куда нас је звао мој млађи брат, мислим, нисмо били. Под јесен године 1879-е посетила нас у Берлину братова жена Филипина; о њеном повратку кући прича опширно њено писмо од 7-8. 11 1879.

До мала после мојег доласка у Берлин умре у Прагу мој добри пријатељ проф. Коржинек (19 нов. 1874), с којим сам друговао у Загребу на гимназији, године 1873-е у Прагу; био је још за својег боравка у Загребу постојани дописник чешкога политичког листа Národní Listy (прилажем некролог [в. у Прилозима бр. 9]). Године 1875 поста брат моје жене Виктор Струпи жупанијским физиком у Вараждину, о чему ми је јавио и Зоричић 19 апр. 1875 и брат жупник 29 маја. Код избора исте године за

хрватски сабор пропаде мој брат у Вараждину, о чему ми је сам јавио 29 јула 1875. Од тада је и његово политизирање у писмима престало. На пролеће године 1877-е преселио се Даничић у Загреб; у писму од 28 децембра 1876 са̂м ми је о тој одлуци јавио: „Ako bog da, ja doista mislim na proljeće u Zagreb. A što ću kad sam taki da mislim da kad nema drugoga za takav posao narodne književnosti, onda sam ja dužan primiti ga se? A u Zagrebu imam toliko ljubaznih prijatelja i drugova da bih s te strane mogao u radosti provesti još ovo vieka što bude bogu volja dati mi. Samo kad bih mogao imati koga od roda! To mi je teško. Milićević je ovieh dana opet poslan nekuda u narod. Nadam se da ću se danas sastati s Dučićem i Novakovićem te ću im kazati tvoj pozdrav". Прво Ђурино писмо опет из Загреба датирано је од 2 априла 1877: „Još velike nedjelje dogjoh ovamo, ali još ne mogoh naći stana, nego sam jednako kod Cara. Kako je meni u gostionici, to možeš lasno znati. Za to ti jedva danas pišem. Razgledajući što je izragjeno za rječnik, uvjeravam se da treba prionuti za posao sa svom energijom. Ja ću činiti sve što mogu, ali je posao spor, treba mu mnogo vremena. Bio sam kod dragoga našega bolnoga Pere [Zoričića]. Misli se da su mu časi izbrojeni. Ali se od davna tako misli. Oviem pismom htio sam ti samo javiti da sam ovdje. Molim te, zadovolji se za sad tiem". Исте године 30 јуна јавио ми је да полази у Рогатац (Rohitsch), а 18 децембра: „Pročitavši ovieh dana raspravu tvoju o Grabancijašu i vrzinu kolu, ne mogu da ti ne zahvalim i čestitam. Da te bog poživi, da tako još mnogo koješta razmrsiš". У писму од 20. 1. 1878 причао ми је о приповетци код Бановца, која је с Келеровим примедбама употребљена за III књигу Архива. На жалост доскора прекиде наше пријатељске односе критика, коју је проф. Брикнер, нешто сувише безобзирно, о Даничићевим „Коријенима" наштампао у III књизи Архива... Његово негодовање огледа се у писму 24 марта 1878: „Čitajući što tvoj suradnik piše o mojim Korijenima, od čuda jedva sam mogao vjerovati svojim očima. Može li biti da sam ja dovodio ala od ra „sehen", ako od ka „sehen", evo od va „sehen", eto od ta „sehen", eno od na „sehen", jazъ od gha „sehen"?!? Što je to? Pogledah prvu riječ u svojoj knjizi, ondje stoji za ala „uzvik *a* sastavlja se s korijenom ra (koji vidi)". Tako je dakle razumio sudija moju riječ „koji vidi" i tako razumijući knjigu imao je obraza o njoj suditi? I on smije reći, tko je „ein besonnener Etymologe" i u opće zna, što je Besonnenheit? Ne znam, može li se Arhiv ponositi takim radnikom". Проф. Брикнер учинио је збиља с оним „који види" крупну погрешку, ипак Даничићево етимологисање није од тога ни мало боље. Брикнерова је критика тако разјарила мојега старога пријатеља, да је на томе и наша преписка била прекинута! Ја не могу тога заборавити, још и сада жалим, што нисам пре помно прочитао Брикнеров одзив!

Из нашега берлинског живота споменућу још то, да је за време расправљања на берлинском конгресу о судбини јужнога словенства, напосе Србије, неко време боравио у Берлину Јован Ристић, глава тадањега београдскога министарства. Ја сам си као јужни Словен сматрао за дужност да му лично изразим моје поштовање, али како се управо некуда спремао са визитом, могао сам тек неколико речи с њим проговорити. Ристићев менталитет био је ограничен на Србију, коју би хтео био нешто раширити и увећати, али до јужнословенске идеје, која би обухватала не само све Србе већ и Хрвате, није се умео уздићи ни у својим погледима ни у својим настојањима. А зар је можда данас знатно боље ? Где су ти политички људи, који би данас након проглашеног уједињења свих јужних Словена обухватали једнаким симпатијама све делове Југославије, који би под уједињењем разумели нешто више но раширено господство Србије и Србијанаца над Хрватима и Словенцима ? Зар је Пашићев менталитет што друго него — велика Србија ? Политичко уједињење донео нам је срећно свршени европски рат, у којем се нечувеном храброшћу одликовала српска војска, али душевног културног јединства јоште нема ; до потпуног уживања велике и лепе југословенске идеје, у којој би се сва племена осећала равноправним, задовољним факторима, није нажалост данашња генерација јоште дорасла, надајмо се времену, да ће таку генерацију родити а од данашњих људи биће нам и то довољно, ако уједињења, које нам је наметнуто резултатима великога рата, не разметну, не раскомадају. Ја сам дакле Ристића видео само један пут, али чешће сам се састајао с његовим приватним секретаром Лазом Костићем, с којим смо се познавали онамо од године 1873-е. Кад је дипломатско већање свршено берлинским уговором, рекох мојој жени као у шали, ако је тај уговор користоносан, ваља да и нама донесе неку добит. Одох дакле те купих једну срећку, ein badisches Loos. Ну нити је берлински уговор усрећио Јужнословенство, нити је баденска срећка донела мени добитак. По три пута била је срећка извучена, али свагда са штетом !

Кад сам од Рачкога дознао, да је именован ђаковачким лектором-каноником, одговорих му писмом, које је ваљало спреда метнути, 14 новембра 1876 : „Svakako nisam Vašega pisma mogao čitati bez gorkoga čuvstva. Mene je stid za kukavštinu naših „prvaka”, da tako slabo umiju cieniti svoje ljude”. Ствар је ипак напокон окренула на боље. У писму од 2 маја 1877, како ми је јавило више наведено писмо, честитао сам Рачкому : „Najprije da istaknem kako me iskreno od puna srca raduje viest, koju mi javiste o svojoj osobi. . . od sele ako bog da bit će već sve dobro. Sretno i dugo vjekovali u bielom gradu Zagrebu !” У истоме писму има нешто политике : „I ovdje se puno govori o ratu, u opće se vladaju sjeverni Niemci pristojno, njima reć bi da je dosta ovieh Slavena, koje već progutaše (Poljaci im i onako za sada zapeše malko u grlu), te gnädigst dozvoljuju da Rusija radi na

jugu što je volja. Magjarskim komedijama sve se ovdje smije, ali nešto malko i čudi, što su Hrvati sa svim time zadovoljni. Jadnici ne znaju, da i Hrvatska ima svoje softe, inače bi već davno Zagreb svečano dementovao onaj turkofilski švindel peštanski". Ово је моје писмо писано на хартији са црним рубом. То објашњују ове речи : „Smrt mojega dragoga Pere Zoričića jako me je ražalostila, koliko sam je god izgledao. Čim je manje pravih prijatelja na svietu, tim većma boli čovjeka rastati se s onim za kojega si uvjeren, da ti samo sve dobro želi". Занимљива је у писму од 7 маја 1877 ова белешчица : „Archiv II. 2 izišao je, možda ćete ga već u Zagrebu imati. Jedne poljske novine „Gazeta Narodowa" osudjuje ga da je panslavističan s Moskalami na čelu ! Što ćeš od vola, van komad mesa.« На два моја писма (2 и 7 маја), има одговор Рачкога од 10 маја, у којем се чита: »Radujem se novoj svezci vašega „Archiva" koj je pun sadržajem veoma zanimivim. Od Poljaka ne može se očekivati bolji sud. Uz malenu iznimku oni su sliepi. Iz mržnje na Rusiju mrze na cielo slavenstvo. Ovdje naprotiv od kako Rusija zagazi u rat, rastu simpatije za Rusiju. Ista mladež, ako se i nije otresla svojih misli o Velikoj Hrvatskoj, poče se osjećati slavenskom. To se je pokazalo prije dva tri dana, kada su držali sveučilištni djaci sastanak te su Starčevićianci ostali poraženi, ostavši u manjini sa 30 glasova proti 200 i više. I gradjanstvo se nješto oživljuje. Dolazak nadvojvode Albrechta, koj je smatran za prijatelja Rusije i neprijatelja Magjarom, upotrebili su (smo ?) za velike protumagjarske demonstracije : sjajan doček, razsvjeta i bakljada u večer a poslije carevke gradska glasba zasvira rusku himnu, i to dva puta. Ali oficiozna Hrvatska ostaje mlitava. Bog daj sreću ruskomu oružju, bit će bolje i ostalom slavenstvu, napose južnomu. To se svagdje osjeća". Питао ме, остајем ли у Берлину или се враћам у Русију: „Gjuro je zadovoljan i radi po običaju marljivo. Jeste li dobili Pavićevu razpravu o narodnih pjesmah o bitci na Kosovu ? Ovdje nisu s njom zadovoljni. Nećete li što progovoriti o njoj ? jer ona brani posve neobične nazore.« Још има нешто моје confession de foi у писму од 22. 5. 1877 : »Što mi javiste o pričeku Albrechta (т. ј. аустријског надвојводе) u Zagrebu, to još jednako čitam u raznim versijama po ruskim novinama, koje razumije se sada bolje paze na svaki simptom javnoga mnienja u Austriji nego li prije. Ali kakvih tu nema qui pro quo ! „Novoje vremja" naštampalo neki dan, da je začetnikom rusofilskih demonstracija bio — ban Mažuranić i srpski članovi hrvatske vlade ! ! Ala ga je pogodio, ako nije to izvadio iz kakovih magjar. novina kao osvadu. Mogu si misliti, kako je gdje tko već u strahu za svoju službu. Naše, t. j. najprije ruske a onda opće slovenske akcije dobro rastu, od kako je Rusija faktima dokazala, da se ne stidi ratovati. Samo bih žalio da, želeći Austriji usluge učiniti, zanemari nas, t. j. da ograniči svoje posredovanje na korist Bugarske. Pošto nema izgleda da bi smjela Srbija prisajediniti Bosnu, to ne preostaje drugo nego ne željeti da se Bosna združi s Austrijom, ako se Hrvati ne osjećaju dosta jakima da je obrane od magjarskoga bjesnila, a sve se bojim da te

energije današnji „oci" hrvatske domovine nemaju, inače ne bi kumovali orgijama magjarske dijete. U ostalom što bog da". Још је у писму спомен о Потсдаму и тамошњој руској колонији, о томе, како ме загребачки литерати занемарују: „Kad ne bi bilo smiešno, mogao bih se ljutiti, što me upravo oni ignoriraju, koji bi mi imali biti najbliži. Ali to je uviek tako bilo i bit će. Zato se mogu pohvaliti, da me iz Rusije i iz Češke ljudski podupiru". У истом писму Рачкому (22.5) био сам рекао: „Što govorite o nekakvoj raspravi Pavićevoj, ne znam gdje je ona izašla". На то одговори Рачки у писму од 3 јуна: „Mislio sam da vam je jur poslana Pavićeva napose štampana razprava o kosovskih narodnih pjesmah. . Ovdje ne slažu se mnogi s mišlju Pavićevom, da su preostale kosovske pjesme samo odlomak jedne prvobitne, koja bi izpjevana poslije bitke. Pavić kuša ovu pjesmu uzpostaviti". Тужи се, да се на књиж. пољу готово ништа не ради, прича о грађењу акад. зграде, које ће по плану Шмидтовом до скора почети. . . „Vrieme ne prija Rusiji te se neimamo nadati skoru svršetku rata. Pitanje o Bosni jest veoma zakučasto i tajinstveno, kojega riešenje bilo bi jednostavnije, da imade Rusija veće pouzdanje u Srbiju. Mislim u ostalom da Rusija sama, koja ne misli bar za sada ništa anektovati na balkanskom poluotoku, neće privoliti da Austrija uzme Bosnu, o kojoj se ja s Vami podpuno slažem". У писму од 12 авг. 1877 из Потсдама честитам поново Рачкому, што се сели у „каптол". О самом Потсдаму пишем ово: „Preselismo se ovamo već koncem junija, ali sam ja zbog predavanja često bivao u Berlinu, istom od početka ovoga mjeseca, oprostivši se oficijalnih dužnosti u Berlinu, živim postojano s familijom. Vrieme nam ne prija jako, ima puno kiše; inače je u Potsdamu vrlo ugodno, jer je što priroda što ruka ljudska puno uradila, da ovaj kraj učini malim rajem. . . Da ste onaj prilošćić bibliografski dali u Vienac, nije mi baš milo, jer ja s takovom gospodom kao redaktor Vienca ne dolazim rado ni u kakav doticaj. I zbilja nije se našlo za vriedno da mi se pošalje onaj broj, gdje je ono štampano, ako je štampano. .« Рачки одговара (30. 8): „Vaše cienjeno i meni milo pismo 12 o. m. nadje me sbilja u mojem novom stanu, u koj se koncem srpnja preselih. Imao sam dosta muke a borme i troška, da si stan uredim". Извињава се ради „Vienca", јавља да ће и као каноник у каптолу имати посла, а грађење акад. палаче задаје много посла. Има рефлексија о руским неуспесима: „ne mogu posumnjati o konačnoj pobjedi ruskoga oružja, jer će se Rusija napokon sabrati i ojunačiti, ali prestiž joj odè. Sada svaki vidi, da nebi mogla odoljeti sili jačoj od Turske, a kamo li koaliciji".

Кад сам се почетком новембра 1877 вратио у Берлин из Петрограда, написао сам 9.11 Рачкому о својем боравку у Петрограду ово: „Proveo sam sve vrieme, što mi osta od posla, vrlo ugodno u krugu starih i novih poznanika, ali rezultat mojega motrenja ne bih mogao reći da je bio vrlo povoljan. Rusija vodi rat za slobodu „pravoslavnih" Bugara i Srba (?), ali poznavanje slovenstva nije koraknulo u javnom

mnienju gotovo ni za jedan koračaj napried. Kakav je to mogao biti entuziazam za naš ustanak, ja zbilja ne dokučujem. I sami Rusi ne mogu si toga protumačiti : это было стихійное движеніе — to je obično objašnjenje, koje dakako ničesa ne objašnjuje. I danas još nitko ne zna, što će iz svega toga izići, pače javno mnienje nije ni kadro formulirati nikakova programa. U jednom nadjoh da se slaže većina inteligentnih ljudi u Rusiji, to jest u tome, da će ovaj rat imati dobrih posljedica po nutarnji razvitak. Da bi bog dao barem to. Ako se postigne samo toliko, da se bude mogla istina slobodno iznositi u javnosti, ne bojeći se ni cenzure ni progonstva, — sada se prilično slobodno piše — već tada bit će dobitak velik. Neki fantaziraju i o konstituciji ; ja ne mislim da bi dostojno bilo Rusije, da u tome podje za tragom Turske, niti bi kopiranje evropskih konstitucija urodilo dobrim plodom. U literaturi radi se dosta, ali ne onoliko koliko bi se moglo s onim sredstvima, koja se u Rusiji na literaturu troše. Naročito slovenska nauka stoji ,,šleht". S r e z n j e v s k i je već prestar, on sada umije samo još gratulacije sastavljati. L a m a n s k i liepo govori, ali ništa ne tvori, po drugim universitetima još je i gore. . . Vašim ,,visokoučenim članovima" L j u b i ć u i P a v i ć u nisu poznata najprimitivnija pravila literaturne pristojnosti: na čast im njihova smiešna nadutost !« На моје писмо из Берлина након повратка из Петрограда одговорио ми је Р а ч к и 28. 11 1877 најпре са политичким рефлексијама, где се међу осталим надао независности Босне и Херцеговине, те наставља ово : ,,Naši veliki Hrvati htjeli bi imati Bosnu i Hercegovinu, a ne vide kratkovidi, da nam se uskraćuje ista Krajina, kamo li Dalmacija. . . Vi poznate L j u b i ć a: on je htjeo ,,verwerthovati" ono njekoliko odlomaka, koji n i š t a ne mienjaju u vašoj razpravi. A s druge strane da mu se odbilo, bila bi strašna vika na pristranost akademije. P a v i ć je postao drzak i jogunast. Ne bi bez koristi bilo, da progovorite u Archivu o njegovoj radnji o kosovskih pjesmah, do koje on mnogo drži, prem ga je D a n i č i ć dosta ponizio usmeno. Jedva si možete misliti, koliko imam neprilika s njekimi od mladjih akademika, imenito s P a v i ć e m i B r u s i n o m. Žao mi je što niesam uhvatio prigodu, da posjetim prije odlazka vašu gospodju p u n i c u pà da joj predam i rukopis, niesam znao da će tako brzo ostaviti Zagreb." Тужи се, да му ,,za radnju literarnu ostaje mnogo manje slobodna vremena. . . D a n i č i ć je svršio slovo A, sada je kod B."

Године 1878-е у писму мојем Р а ч к о м у од 15 маја нешто се жалим на рачуне; о томе понављало се с моје стране доста пута, али сада није више вредно о томе говорити. Радије истаћи ћу моје мишљење о Д а н и ч и ћ е в о ј реплици на критику Б р и к н е р о в у (15. 5. 1878): ,,G. D a n i č i ć nije imao uzroka onako planuti, on je time više škodio sebi nego drugima. Njegove su zasluge tolike da ih jedan neuspjeh ne može oboriti, ali ako bude nastavljao tvrdoglavo braniti takovu desperatnu stvar kao njegovo etimologisanje, tada će sviet o njegovu karakteru drugačije suditi nego li do sada. Ja sam smatrao za svoju patriotsku dužnost da svratim Vašu pažnju na tu

slabu stranu, da se ne bi na veliku štetu kako god zavukla i u rječnik, koji će Akademija da izdaje; ja se tješim najplemenitijom nakanom, a što me vi tamo po Zagrebu grdite, na to sam ja već od davna priučen. Onaj Brückner, kojega Daničić toliko huli, vrlo je čedan i oprezan mlad čovjek, koji će danas sutra obogatiti slovensku filologiju, ako mu bog da života, obilatim plodovima. Ali on je posrnuo držeći one Daničićeve „koji vidi" za prevod značenja — a ja sam tim manje imao uzroka posumnjati da je on to krivo shvatio, što i sam znam, da u sanskritskom jeziku, gotovo svaki treći i peti korien znači : videre, currere, sonare. Ta će se pogrješka ispraviti, ali ona nikoliko ne obaljuje sav ostali sud Brücknerovo D. etimologisanju". Опет има нешто политике у мојем писму од 14 јула 1878, у којем сам писао ово : „Jučer dakle „odobjedovali" su „vječni mir" gospoda diplomati. U sjajnim ekvipažama voziše se Turci, Englezi i Austrijanci, u mračno-zatvorenim sjedjaše Šuvalovi Ubri, a Gorčakov nije ni htio šampanjcem zalivati toga čeda. Ristić misli, da je, kako smo svi nezadovoljni, još najbolje prošla Srbija, valjda za to, što su se sukobili bili interesi tursko-austrijski i ruski sa srpskima pak je tako prkoseći jedan drugomu uhvatila Srbija nešto malo veće „parče" nego li se je iz prva nadala. Ne znam kako se kod vas sada misli — sva je prilika, da će mnogi Hrvati biti sretni što će im kao austro-ugarskim činovnicima dopasti velika misija, da nose njemačku kulturu na istok! Ja se tomu ne radujem, ali ne mogu da se ne klanjam vještini Bismarkovoj, koji je tako vješto opet jednom polugom pomaknuo austrijski šverpunkt dalje na istok i time dvie usluge Njemačkoj učinio: raširio rajon njenoga „kulturtregeraja", a oblakšao konačno objedinjenje Niemaca. Za Austriju u ostalom deveta je njemu briga, hoće li od toga puno profitirati. Vaš Andraši bio je kao „Luxusminister" vrlo popularan, ali prvu je rolu igrao dakako Bikonsfild: sviet će se vazda klanjati energiji i uspjehu, taj je ovaj čas na strani engleskoj".

Ја сам летом 1878 године, како већ рекох, био у Хрватској, највише код брата у селу; на повратку устављасмо се у Грацу, Бечу, Прагу и Дражђанима, тако да смо се у Берлин вратили истом 1 октобра. У писму, што га писах Рачкому 6 окт. исте године, има опет нешто политике : „Ovdje se sviet puno zanima za stvari austrijske; Niemci, koji nam osobito ne prijaju, počimaju govoriti o potrebi einer südslavischen Gruppe; mislim da od toga neće biti ništa, sudeći po današnjim faktorima Hrvatske i Austrije u opće. Neće li Ferenc-Jožef još najposlije, Magjarima da ugodi, naviestiti rat Srbiji i Rusiji — tako se rugaju ovdašnje novine". Даље говорим о томе, што преко мене моли Момзен од Академије за свој „Nachtrag" k Corpus-y. Он не верује Љубићевој тачности. Нешто је у том погледу Рачки учинио, јер му преко мене (30.10) захваљује. У томе писму говори се о полемици између Новаковића и Павића, на што ја примећујем : „Dobro bi bilo, da se Akademija ne da upotrebiti za tendenciozne „velikohrvatske", u

istinu vrlo smetene i sebične svrhe". Рачки бијеше ми се похвалио обилатом бербом, на што му ја пола у шали пола озбиљно одговарам у истом писму ово: „Veseli me, da Vam je berba obilato urodila, uvjeren sam da ćete i kao oenolog biti onako slavan („mit der Zeit") kao što ste kao historik. Ne biste li pomogli hrvatskoj kapljici da si prokrči put u strani sviet pod svojim imenom? Ovdje se „Ungarische Weinstuben" i „Weine" vrlo šire, od godine do godine, zaisto ima i tu nešto od „pars adnexa". Мени је 30 новембра Рачки дао одговор на моје писмо од 30 октобра, у којем спомиње како су друштво за југослав. повест и старине у Загребу претворили у Хрватско археолошко друштво, председник је Кукуљевић, тајник Кршњави, уредник „Viestnika" Љубић. Наставља: „Poslah Vam odgovor Pavićev kojim se je opet blamirao. Ne bi bilo s gorega, da ga u „Archivu", ako i u kratko, abfertigujete. Slava Vaša, Novakovićeva itd. ne da mu spavati. Što takova Akademija ne bi tiskala, to Pavić znade, pa zato piše brošure". Жели да напишем штогод о акад. речнику, спомиње Босну „i ovdje počimaju uslied toga biti trezniji. Filipović i hrvatski činovnici, prem ne bi bili Magjarcm mnogo miešali računa, odilaze... Mesić je na umoru, Radegund ga ubio. Lievom česti tiela ne može ništa, postao je i slabouman. Sirota!" Писмо моје од 8. 12. 1878 говори о лошим коректурама мојих у Загребу штампаних ствари, а затим настављам: „Ja sam Vam puno zahvalan što mi poslaste Pavićevu makulaturu, kad već nije sam htio meni pošiljati (to je sada drugi put što protiv mene piše a ne daje mi ni znati o tome). Mislio sam, da je bar Novakoviću poslao, ali za čudo taj mi sinoć pisa da i ne zna kakav je to novi opus. Medjutim dobiste za cielo i Novakovićev original, možete poredjivati s mojim prievodom pak ćete vidjeti, da nisam zaslužio psovki za to što sam našu sramotu, našu neslogu, što se je dalo više, ublažio u prievodu, da ne izidje suveć jaka na vidjelo pred stranim svietom. Ele što pomaže skrivati. Novaković ima pravo, i to pitanje izići će doskora iznovice na dnevni red. Magjari su tako karte namjestili, da ćemo se do skora na njihov veliki plaisir psovati i ružiti medjusobno". Моја је немачка прерада Новаковићева чланка изашла у 3-ој књизи Архива стр. 413 и т. д.

Године 1878 наштампао је Даничић „Ogled" својега рада на речнику хрватског или српског језика. Тај је био на све стране разаслан, да се чује мишљење компетентних људи са евентуалним предлозима, што и како да се измени. И мени буде 24 јула исте године достављен екземплар „Ogleda" са дописом Рачкога и Маткови ћа „da biste imali dobrotu obaviestiti, da li se s osnovom toga djela slažete ili ne bi li se morala i mogla u čem promieniti ili popraviti." Истом 8. 12. 1878 одговорио сам Рачкому ово: „Ja ne mislim o rječniku Daničićevu ništa pisati; ne nalazim da će Vam sve recenzije ikoliko pomoći, ako Vam ne ostane vjeran Daničić, a želite li to, tada morate vjerovati skorije njemu kao experto Ruperto nego li svim recenzentima Gjurina truda ili muke, kako bi rekao

pokojni Fran [K u r e l a c]; ne trebate istom hvaliti, djelo se samo hvali; učiti ga kako se rječnici pišu, toga ja barem ne bih smio. Malenkostima prigovarati, n. pr. da izbaci etimologije, ne bih htio, znajući da ima u Zagrebu ljudi, koji ne čekaju ništa tako nestrpljivo nego li da se u opće što prigovara pak po jednom prigovoru osudjuju sve. Želite li dakle, da rječnik izidje na vidjelo, to recite D a n i č i ć u: »mittam sapientem et nihil dixero illi», te mu poželite mnogaja ljeta da ga sretno svrši. M i k l o š i ć Vam već djelo pohvalio, S r e z n j e v s k i detto, sad čujem da piše recenziju N o v a k o v i ć: tri su svjedoka dosta, što ćete više... Upravo sinoć dobih pismo iz Krakova da su me izabrali za člana, valjda je još tko, najpače Vi, s juga uvršten u tu seriju imenovanja. Tada bih se i ja tomu dvojako radovao". Р а ч к и ме у писму од 18.12 1878 опет позива да нешто напишем о „Ogledu" „jer Vaš glas vriedi kod pametnih ljudi, za koje se i piše. Odgovor ne mora biti dugačak kano što nije ni S r e z n j e v s k o g a... Sada se štampaju na kraju 45 knj. Rada pisma Miklošićevo, Sreznjevskoga, Novakovićevo i Veberovo mnienje, prem je ovo veoma površno... Siromah Mesić je umro, Radegund mu je i onako slabo zdravlje sasvim podkopao. Sada su u velikoj brizi za nasljednika, ponudiše i meni, ali dakako ja odbih, odbih već i zato što imadem i onako predosta posla. A i taj fakultet sav je raztrovan. Drago mi je što su Vas se Poljaci dosjetili. Daničić Vam odzdravlja. Šulek uči hodati po sobi kano malo diete.« Писмо моје од 4. 2. 1879 прича Р а ч к о м у о томе, како сам написао увод к штампаному већ тексту Зографског јеванђеља „koje će za 2 nedjelje izići". Додаћу још то, да ми је латинштину мојег увода прочитао Vahlen те врло похвалио, само неке маленкости променио. У истом писму говорим нешто још о в и н о д. (? биће к р ч к о м) с т а т у т у, који ми по препису Ј е в р е ј и н е послаше из Петрограда, даље о Г е б а у е р у, који је био код мене гост, умовасмо много о прекарном стању запад. Словена. Одговор Р а ч к о г а од 18. 2 јавља, да Ц р н ч и ћ е в А с с е м. ј е в а н ђ. још неће бити доштампано: „Što pišete o slabosti slavenskih naroda, imate pravo bar za austrijske Slavene. U nijednoj od mnogobrojnih promjena vlada u Beču i u Pešti ne obaziru se na nje. A sa gledišta sile, na koju se sada sviet prizivlje, imadu pravo. Austrijski Slaveni ne zaslužuju u velikih pitanjih obzira, dok svako pleme tjera Kirchenthurmpolitiku. Kod nas ulagivaju se Magjarom ne bi li ih ili predobili ili (kako misle) prevarili, pà kroz nje Bosnu itd., a nije jih briga za Čehe itd. I obratno. Naši listovi svaki dan preporučuju Magjarom i Niemcem, neka budu pravedni napram svojim Slavenom, pa da će tim Rusiju iztisnuti iz iztoka! Dakle mi saveznici proti Rusiji! Ali ne mislim, da bi izvan Austro-Ugarske stajalo onako traljavo, prem nije onako, kako bi triebalo. Ja držim da će se Slavenstvo balkansko pridići i da će ojačati pak pripraviti za drugu borbu". Јавља ми — то је ново — о премештењима на каптолу, и он одлази у нову (елегантнију) курију! „Mjesto pok. M e s i ć a predavat će poviest K l a i ć kano namjestni profesor. K l a i ć je nadvladao u fakultetu S m i č i k l a o emu su

jedni ono mjesto namienili bili. Mislilo se i na K. Jirečka, ali hrvatska stranka na sveučilištu ne htje ga jer je Čeh!"

16. 4. 1879 тужи ми се Рачки да му је надбискуп напртио ускрсне дух. вежбе за свећенство. Захваљује за екземплар Зогр. јеванђеља, жали се на млитавост загреб. професора. „Pavić traži kako bi Srbom oteo ono, što jim svi priznaju. Geitler bavi se pitanjem o postanku glagolice. . . Jeste li čitali Markovićev sud o Osmanu? Pavić već mu piše odgovor, bojeći se za svoj ugled kod svojih djaka, ako odmah ne odgovori". Говори о орденима ради окупације Босне, о плановима за рестаурацију загреб. катедрале „da ćemo jedini veličanstveni spomenik u red dovesti". Ту се Рачки жалибоже дао завести на странпутице угледом Шмидтовим, који није имао смисла за истор. развитак наших старих грађевина.

У априлу 20. 4. 1879 јављам Рачкому, да се Лескин спрема ове године летом у Загреб, а даље кажем иронички: „Ne znam ništa iz Zagreba, van što mi Vi pisaste; veselim se da su Hrvati bar ordene dobili, Bosne i onako neće nigda. Atentat na ruskoga cara za cielo je i kod Vas potresao svakoga, koji još ima smisla i vjere u slovensku stvar. Ako se još Rusija zaplete u nutarnje neprilike — a to se je kako mislim već postiglo, tada mogu „jevropejci" s nama raditi što ih je volja. Volje u njih na to ima dosta, to ja ovdje vidim svakim danom sve bolje".. Питам још што је одлучено за речник, то би хтео знати и Миклошић: „Razumije se da ni on ni ja ne očekujemo takove barbarštine, da bi se djelo osujetilo u Zagrebu, u samoj Akademiji". Ја сам оне године купио за целу породицу перманентну карту за Зоолошки врт у Берлину, зато и кажем Рачкому у истом писму: „Nadam se da ću doskora znati svakoj divljoj i pitomoj kozi ime kako se zove. To nam je jedina zabava u dosadnom Berlinu." Још му јављам, да ће нас домала оставити два Србина медицинара (то је био Л. Лазаревић и Атанасијевић), који су управо промовирани на докторе: „tada ćemo opet biti sami bez žive duše, jer Berlinci to nisu žive duše za nas". У истоме писму одговарам јамачно на питање Рачкога ово: „Medju članove ja bih preporučio iz Rusije u naš filolog. razred: Lamanskoga i Baudouina, ako vas je volja i A. N. Veselovskoga (ovaj je učeniji od njih, ali nama nije tako blizu), a može biti i A. Potebnju (birajte iz njih koga vas je volja). Iz Njemačke svakako Leskiena. Inače ne bih znao koga imenovati, koji se s uvaženjem obazire na naš rad. Razumije se, ne smatrajte toga kao moj predlog, već privatno mnienje. U vas ima predstavitelja filol. nauke, kojima je sada to bliže, njihova je dužnost da se za to postaraju. Sva je prilika da već aus lieber Opposition ne bih ja prodro, da se to iznese kao moj predlog." Ја сам у писму 8. 6. 1879 упитао Рачкога: „Zacielo znate da je g. biskup Štrosmajer dobio iz Sutjeske nekakvu staru ikonu genealoško-heraldičku srpskobosanskih kraljeva i grbova. O tome pisa mi neki dan Medo Pucić koji mislim da se ovaj čas bavi kod g. biskupa. On mi posla opis iste slike, koji ću ja upotrebiti za Archiv. Ja bih tek htio

k onomu referatu doznati i dodati ovo : od kojega doba mogu se konstatirati naši grbovi ? tko je što o tome pisao ? i gdje ima slika (najstarijih) tih grbova ? Opominjem se, da sam u nadb. knjižnici zagreb. nešto takova vidjao, ali dalje ja ne znam o tome ništa. Ne biste li mogli Vi meni sastaviti o tome malu crticu za Archiv ? ja bih tada i Pucićevo i Vaše sastavio jedno do drugoga te pod vašim imenima saopćio.“ На то добих у писму Рачкога (17. 7. 1879) овај одговор: „Ja sam onu bosansko-srbsku ikonu, o kojoj mi pišete, u Djakovu često imao u ruci. Imade pače u nas fotografski snimak od nje. Spominje ju i Jukić. Ali ne htjedoh o njoj nikada ništa pisati, jer s gledišta historičkoga ne vriedi mnogo, skoro bih rekao ništa. Po mojem mnienju ne vriedi, da se piše o njoj u „Archivu”. Sada znademo mnogo više i podpunije o rodu bosanskih, srpskih itd. vladalaca i vlastela. Imade pokusa o naših grbovih od Vitezovića i drugih. Ali pravoga iztraživanja još neima. Trebalo bi prije gradju sakupiti, i to ne po piscih, u kojih je obično velika mašta, nego po listinah ili bolje po pečatih na listinah. Na to sam ja već prije mislio, imenito da se u arhivu našem takova sbirka sastavi, koja bi se mogla gdje što popuniti snimkami iz grobova itd. Ali kako se uviek selimo, a kako je s druge strane zemaljski arhiv u neredu, nije do sada učinjeno ništa. Učinit će se ipak, kada se akademija preseli u svoju sgradu, a to će biti o novoj godini 1880”. Пише, да је хтео проговорити о најновијим истраживањима у јужнослов. историји, али међу другим разлозима помиње и тај „što se žacam pisati kritiku, jer je to najnezahvalniji, osobito kod nas, posao”. Признаје, да је често мислио и на мој Archiv, али не доспева. А грде га и за то, „što ne dospievam da priredim za tiskanje I knjigu naše poviesti, koja je malo ne gotova, ali trebalo bi ju pregledati i počešljati”. Како знамо, он те опће жеље није испунио, чему су понешто криви његови диоцезански послови. Он је као члан каптола био и сувише запослен. А много му је времена отимало такође писање (анонимно) политичких чланака.

Већ је било казано, да сам године 1879-е и опет био у Хрватској, као и годину дана пре тога. Потање сачувао се траг томе у писму, које сам након повратка у Берлин писао Рачкому 21 октобра 1879. Ту му најпре захваљујем на пријатељском дочеку те кажем: „Možete si misliti, da se mi slatko i radi toga sjećamo. Ja pače moram otvoreno priznati da ne želim više u tako brzim i kratkim rokovima svraćati se u domovinu, jer mi je tada teško rastajati se sa svima, s kojima me usko veže jednakost misli i čuvstva, jednakost težnja i radnje , čega svega kako znate ovdje nema. Žalibože kao da je tko i za to se skrbio, takovih ljudi biva i u Zagrebu sve to manje”. Сада настављам, како сам пролазио после одласка од брата са села; до 21 септ. остао сам у Вараждину, затим скоро недељу дана у Бечу, највише у друштву с Миклошићем, само два дана остао сам у Прагу. „Ovaj sam put imao priliku vidjeti se s J. Jirečekom, koji mi se je iz govora dosta dobro dopao. Zagreb. ekskluzivisma ni on ne dokučuje. Inače sam iz općenja s Pražanima razabrao,

da oni isto onako nerado odoše u Beč, kao nekoč Hrvati u Peštu. Ne znam kolike su dnevnice bečkog reichsratha : da li će i ondje taj mamon imati toliku privlačnu silu kao peštanska diurna na zagrebačke domorodce? Za čudo mi je bilo, što sam doznao da prof. Geitler živi u Pragu i ni s kim (možda osim Hattale) ne opći... Bivši u Beču razvidio sam u tajnom arkivu bosanske listine sa pečatima te se uvjerio da zbilja redovito dolazi na bosanskim pečatima grb s kosom ili s ravnom prečagom s lierovima (ako se taj znak heraltički zove lier). Zato bih ja Vas molio, da me ne ostavite bez materiala, da se ta stvar dovede na konac. Ja znam da je onaj mladi gospodin Beničević (koliko se imena opominjem, — није тако, већ Бојничић) nešto Vama prigovorio, a čujem da i Ljubić; ne biste li Vi imali dobrotu da mi te stvari ustupite za iduću svesku za porabu? Još bi mi najdraže bilo, da Vi sami nešto o tome kao Vaš odgovor napišete. Miklosich mi javlja, da je o bosanskim pečatima nešto pisano u Berliner Blätter für Siegel-, Münzen- und Wappenkunde III, još nisam dospio da to potražim". То, о чему овде говорим и пишем Рачкому гледе босанског грба, ушло је у мој Архив у IV књигу на стр. 339. 497. Рачки ми је као одговор написао у писму од 9 децембра м. о. ово : „Mislim da ste dobili tečaj polemike radi bosanskoga grba. Žao mi je bilo vremena, što sam Klaića i Bojničića morao podučavati u početcih heraldike. Ja ću valjda o tobožnjem Rubčićevom grbovniku i dubrovačkom priepisu obširnije progovoriti, jer sam sada osvjedočen, da su ti rukopisi izradjeni u Dubrovniku, i to valjda koncem XVI vieka. I meni je poznato da imade kano na novcih tako i na pečatih bosanskih vladalaca u štitu, u dvoje popriečno razdieljenom, po dva liljana, ali ne mislim da je to posljednji razvitak bos. grba. I Magjarom niesu poćudne krune u grbu i nad grbom, pače je jedan njihov mudrijaš predložio da se grbom bosanskim proglasi grb Ujlakiev, koj da je bio posljednji kralj bosanski, nametnut M. Korvinom". Ја сам био обећавао Рачкому, да ћу наставити чланке о народним песмама код Словена; имао сам збиља које што о томе у немачком концепту мојих предавања, али по мојем неваљалом обичају нисам до тога дошао. Али у IV књизи Архива изашао је један чланак, изазван поглавито издањем Богишићевим нар. песама у старијем метруму. О томе се спомиње у писму Рачкога, где каже: „što ste pisali u posljednjoj knjizi Arkiva veoma je zanimivo. Pavić se tješi što priznajete da su Hrvati takodjer imali epskih nar. pjesama". У том писму обећаје Рачки, да ће ме у Берлину посетити : „Moram ipak u Rusiju, kada mi Рупин prigovara, da je niesam nikada vidio, samo ne znam kada, ali dugo ne smiem oklievati". Ипак се тај долазак у Русију одвукао све до године 1884-е, када је са мном из Одесе путовао све до Петрограда. О томе говорићу касније. У писму од 19 дец. 1879 зовем Рачкога, ваљда према његовој обавести, да дође у Берлин, „meni će biti ugodna dužnost da Vam budem Cicerone". Али то се очекивање није испунило. Рачки је премало значења придавао личним сусретима с људма његове струке и науке у страном свету, а као

каноник загребачки имао је средства да то учини; био би користио и својему личному угледу а и Академији. Почетком године 1880 писа ми Рачки уз честитање к новој години (у писму од 28. 1. 1880) ово: „Govorio sam s Pavićem da on preuzme izdanje Ranjininih pištula i vangjelja. On obreče, ali ne znam hoće li učiniti. Pavić je inače radin, samo rado ne radi onoga što bi koristnije bilo, već traži „funkelneue" rezultate, koji obično niesu sretni... Želite što doznati o politici, a mislim da Vam ovdješnje novosti javlja brat... U banstvu bit će svakako promjene. Ovih dana se govori, da će Mažuranić samo još nagodu financialnu provesti u saboru, a da će ga onda zamieniti ili gr. Bombelles ili gr. Lad. Pejačević. Sa Hrvatskom se uviek experimentira pà je sve jedno, jedan experimenat više ili manje. Ali žalostnije je što plemenski razdor izmedju Hrvata i Srba biva sve žešći. Sada je prešao u knjigu i u zavode. Matica „Hrvatska" smatra se kano zavod „hrvatski" a akademija kano „slavosrbski"! Novinstvo to podpiruje. Što se Valjavec usudio ubrojiti kajkavštinu u slovenštinu, digla se silna graja ne samo proti njemu nego i proti akademiji... Tu se pozivaju i na Vas. Medjutim i bez obzira na tu razdraženost, polazeću većinom od ljudi bez znanja, čini mi se da ne bi s gorega bilo znanstveno razpraviti pitanje o položaju hrv. kajkavštine naprama slovenštini i štokavštini. A za razpravljanje toga pitanja nitko nadležniji od Vas i od Vašega „Arkiva". Ako i Vi tako sudite, pristupite k poslu; mislim da bi hora bila u svakom obziru". Ја сам на овај позив писмом од 2. 2. 1880 одговорио уклониво, овако: „Ne mislite da bih ja imao volju dirati u osje gnjezdo, ja sam u Hrvatskoj svoju rolu izigrao niti marim što se u borbi tko na me poziva ili ne poziva. Ipak ćete u svesci koja je upravo izišla naći dosta toga što je donekle u savezu sa kajkavštinom. U recenziji na Miklošićevu fonologiju ja sam uvrstio primjere iz starije kajkavštine medju slovenske, ergo i ja se slažem s Valjavcem. Razumije se da filologija nije politika i politika nije filologija". Мени је на то Рачки у писму од 29. 2. 1880 и спет предложио исту ствар: „Meni se čini, da bi ipak vriedno bilo sustavno s filologičkoga gledišta razpraviti pitanje o hrvatskoj kajkavštini. U „Viencu" piše o tom Milčetić, ali o jeziku samom ništa, već dokazuje, kako su se naši „kajkavci" vazda osjećali za Hrvate. A to stanovište ne riešava pitanja. Uzmite si ovo mnienje ad notam, ako što do njega držite". Још ме у истом писму Рачки умолио, да напишем некролог о Срезњевском.

Ја сам у писму од 3 марта 1880 био обећао Рачкому некролог о Срезњевском, не знам данас зашто нисам обећања извршио. Даље пишем му гледе кајкавштине ово: да не волим доказивати, да је кајкавштина својим организмом ближе к словенштини него ли к хрваштини (ја сам се после дубљим расматрањем историјских процеса уверио да то није управо све тако глатко, како се обично мисли по Миклошићевој теорији: kaj = Словенци, ča = Хрвати, što = Срби): „Što su Slovenci kajkavci (т. ј.

становници словенске краљевине = Slavoniae regnum) Hrvatima postali, to im služi na čast te dokazuje, da bi i oni ostáli kajkavci mogli bili poći istim putem, da ih nije jača sila njemačka prikučila k sebi. Narodno jedinstvo ne visi tek o gramatici; to mi vidimo najbolje odatle što sada Hrvati i Srbi pišu jednim jezikom i opet niti su duhom niti težnjama jedno — žalibože". Даље је говор о Мажуранићеву дембелизму, о Пејачевићу, који ће бити онакав, какав је наш народ, т. ј. колико је завредио народ и његова интелигенција. „Niemci rade nam u „prilog" time što grde iza glasa „panslavizam", izići će lupus in fabula. Do rata ne mislim da će doći tako skoro. Larma proračunana je više na efekt nego li na što drugo. Ipak si možete misliti da nije u takvim okolnostima jako ugodno s tom gospodom trešnje zobati. Ja sve čekam „Haupttreffer", tada ću se nazad preseliti k vam u sinekuru. Šteta što se ne može nekoliko kanonikata pretvoriti u akademičke kurije.« Рачки писа ми 4 јуна 1880 међу осталим ово : „Ovdje se raznio glas, da idete u Petrograd. A Kunik piše da Vas je i ruska akademija izabrala za pravoga člana svojega tè se samo očekuje potvrda. To valjda stoji u savezu s profesurom mjesto pokojnoga Sreznjevskoga. Ja se osobito radujem. Svakako će biti bolje, da ste u slov. svietu, nego li u središtu njemačkoga, gdje doduše radite za Slavenstvo na književnom polju, ali ne živom riečju. A i za nas bit će bolje, da imamo svojega u Petrogradu. Kunik dodaje, da ćete poći ovamo pak onda u Rusiju". Даље ми прича : „Stasovu, kojega preporučiste, pokazao sam sve što imamo za njega. On je bio veoma zadovoljan". Јоште говори да је код њих Качановски, а о политици ово : „Nagoda je s Ugarskom obnovljena. Naši po navadi u svem popustili. Magjarizacija se kuša: do 70 financ. činovnika sluša predavanje magj. jezika, prošloga tjedna započeto itd. Apatija podpuna". У писму од 7 јуна 1880 потврђујем ја Рачкому да сам управо сјајно изабран у Петрограду и за университет и за академију, али да се још не може о томе говорити као о свршеном чину, док не буде избор потврђен. О политици има ово : „Čitao sam u novinama, kako su si opet „zur Abwechslung" Hrvati i Magjari pali u naručaj kao braća — do sutra. Ali da pravo reknemo, što ćete drugo i učiniti ? Ako je nama već i magjarizacija opasna, tada nismo zbilja vriedni da živimo". Још имају два-три писма Рачкога мени у Берлин. У два (9 и 22 јуна 1880) говори се о препису папских регеста из Британског музеја, који су изашли у „Starinama". У последњем има о политици ово : „Nova nagodba bit će ovih dana primljena u saboru. Nadaju se spojidbi Krajine. Nov ban je djelatan, ali u svojem radu sav proniknut ideom države ugarske. Što je za financ. činovnike uveden kod ovdješnjega financ. ravnateljstva kurs magjarski, podigla se graja, kojoj se ni miroljubivi sabor ne mogaše oteti. Ban odgovori deputaciji, da on u tome ne vidi doduše povredu nagode, ali, pošto uznemiruje zemlju, da će nastojati u Pešti da se taj kurs dokine. Ali naši otci domovine nisu ni u tom pitanju svi složni"... У писму од 7 јула има ово: „Zanimat će Vas dočuti, da je Mrazović s njeko-

licinom povodom razprave sabora o magjarskoj školi za financ. činovnike izstupio iz stranke, pa je uslied toga M i š k a t o v i ć odpušten od redakcije „Obzora”, koj će sada odlučniji biti. Narodna se stranka, kakova je bila od 1873—1880 god., razpala te se sada stvara druga opozicia. Što će iz toga biti, vidjet će se”.

Овде прекидам дописивање с Р а ч к и м за мојега боравка у Берлину. То је и био мој најглавнији дотицај с домовином преко њега, од оног времена, кад је умро З о р и ч и ћ а б р а т ж у п н и к престао бити послаником. Имам само још неколико писама старога пријатеља Ш у л е к а, који је као тајник Академије имао премало времена за пређашње опширно дописивање, ван ако се радило о коректурама мојих чланака у „Старинама” или „Раду” . . . У писму од 12 дец. 1876 јавио ми, да је Академија уступила „Narodni Dom” хрватској влади за 80 хиљада фор., а сама располаже сумом од 50 хиљада фор. „za te novce moći ćemo liepu palaču sagraditi na krasnom sada Zrinskom trgu, i to baš na južnoj fronti, gdje do sada neima nijedne prave kuće, a sjeverna (na žicu od Nikolićeve ulice) već je ogradjena velikimi kućami. U ostalom mi to penjanje na gornji grad ne smeta za sada nimalo, jer sam zdrav, tako da sam ljetos šećući s A u g u s t i n o m odšetao jednoč iz Zagreba preko Vrabča i gorah do Bistre. Htjeli smo se uvjeriti, jel' istina da su onuda gore presječene te bi se mogao put voditi u Zagorje. I zbilja bi se mogao. Vaši su zdravi, osim siromašnoga Perice [Z o r i č i ć a] koji nikako ne može da se oporavi, već se je porušio da mi srce puca gledajući ga jadna a ne znajući mu pomoći”. У то је време Ш у л е к спремао расправу о липи те и мене које што питао. Тако говори о томе у писму од 20 марта 1877, а 30 авг. 1877 пише : „Ovih danah se je počelo kopati za temelj akademijske zgrade, do preko ljeta bit će gotova”. 13 нов. исте године дошао ми глас, да се Ш у л е к под старе дане — оженио. Ту ми прича што је дочуо о некој старој липи у месту Пириц (Pyritz). То га понукало, да пише онамо : „Želeći potanko znati, što ima sada u stvari smislim sve misli u jednu ter opremim pismo : „An das evangel. Pfarramt in Pyritz” ne bi li se slučajno namjerio na valjana čovjeka. Pa sreća mi posluži : za 8 danah dobih potanko izviešće vom Oberpfarrer B e r g, u kojem mi javi, da jedna lipa jošte živi, ali da je vrlo stara i da ima samo jošte jednu zelenu granu. Da izkažem zahvalnost za ovakvu kod nas neobičnu uslužnost, naručim u Primorju košaricu zrelih smokava i pošaljem u Pyritz. Da vidite veselja. Smokve su sretno (osim pojedinih) onamo stigle, veliku sensaciju u Pyritzu probudile i veliko veselje uzročile. »Wir haben wohl auch, piše B e r g, in Treibhäusern reife Feigen, aber ihr fader Geschmack läßt nicht ahnen die Milde und Süßigkeit der in Ihrer Heimat im Freien wachsenden. Sie haben uns außerordentlich gut gemundet”. Pa mi posla starac svoju fotografiju i zamoli moju. Tako sam postigao svrhu, neće u Pyritzu držati Hrvate za barbare. B r a t I v a n je bio baš kod mene na ručku, kad mi je Vaše pismo iz Petrograda stiglo te je pozdrav svoj iz samoga vrela kući ponio”. И писмо од 20. 12. 1877 помиње Пирицку липу. Ш у л е к у

беше пало на ум, да заиште од Берга семена од оне старе липе, што му тај и посла, а Шулек је „lipovo sjeme na više miestah posijao da sigurnije bar negdje nikne". Чини се, да се та његова жеља није испунила. Даље наставља: „Daničić je od proljeća u Zagrebu te sprema gradju za rječnik iz knjigah, doskora misli primiti se redakcije. Ima već četiri ormara puna ceduljah, ali je to sve indigesta moles, a praktične znanosti slabo su zastupane, botanika n. p. Schlosserovom florom, kojoj je hrvatska terminologija izpod svake kritike. Drago mi je, da nećete Vi recenzije pisati Korijenom, jer se je D. u pismu Matkoviću gorko tužio na Vašu prvašnju recenziju, što je prećerana. Kod nas ili hvali ili muči". Занимљива је појава, као доказ велике импулзивности хрватске интелигенције, што ми јавља из дневнога живота Загрепчана: „Pad Plievna je u Hrvatskoj dostojno proslavljen, a Zagreb je u tom liepo prednjačio bez ikakvih dogovorah i nagovorah: u istoj Stubici, Klanjcu itd. nisu propustili očitovati svoje veselje. Meni se to zato historički znamenito čini, što je to valjda prva javna ovacija Rusom namienjena, odkad Hrvatska stoji. . . Slava Rusom, Aleksandru itd. orilo se posvuda. Ljekar u mojoj kući stanujući stavi na prozor transparent: „Za Vilagošem još jednu Plevnu". Njeki dopisnik pako telegrafirao u Peštu: „Za Plevnom još jedan Vilagoš". . . Možete se i sami domisliti kako su Magjari biesnili a mi se smijali". Кад сам ја 1. 6 1918 ове речи уносио у свој немачки текст мојих Спомена, нисам могао пропустити да не додам, какови ме осећаји обузимљу, кад сравним с тиме данашње стање Русије . . . У истом писму јавља ми Шулек, да је недавно умро и отац Петра и Антуна Зоричића, старац Вид Зоричић. У писму 8 февр. 1878 има говора о некаквим рачунима, врло заплетеним, код којих чини се да је нешто побркао Рачки, али сада није више вредно о томе говорити. На моју жалбу, да о хрватским стварима знам колико о Јапану, одвраћа ми Шулек: . . .«razložit ću Vam što sam u svom prvašnjem pismu natuknuo o razdoru u Akademiji. Sveučilišni knjižničar Kostrenčić poče agitovati za sdruženje svih knjižnicah pa i akademičke uz pridržaj prava svojine. O tom se zametnù žestoka prepirka u glavnoj skupštini. Najviše su se borili za sdruženje Mesić, Muhić, Pavić, Pilar — sve ljudi koji inače nikada nisu bili veliki sokoli, a sada su na jedan put upravo strastno se za svoje mnienje echauffirali, što mi bijaše do sutradan neprijatno. Predsjednik je to sdruženje upravo tako krepko pobijao. Puna dva sata je prepirka trajala, napokon dodje do glasovanja i stranka za sdruženje nadvlada većinom jednoga glasa. Na to su se protivnici toga sdruženja tako užestili da su predsjedniku izjavili da s onimi drugimi neće za jednim stolom ručati; i tako smo ostali bez banketa (premda je već bio pripravljen). Od onda reži jedno na drugo, premda samo podmuklo. Sutra dan dobih stoprv ključ od te bitke: ban želi sdruženje i obeća osobitu sgradu za sjedinjene knjižnice. Odatle junačtvo. Meni se učini ovakvo viećanje inoportuno, pošto akademija već gradi kuću, u kojoj će moći knjižnicu smjestiti i javnoj porabi predati, a banovo obećanje

je na vrbi svirala". К овому причању могао би посматрач са стране приметити, да се ради несугласице мишљења у том питању није требало толико жестити; особито председник, и ако је побијао здружење, имао је дужност после гласања умирити чланове те их као своје миле госте позвати к себи на банкет, а он уместо тога, како зли језици причају, похитао брже боље да откаже ручак и да јестиво пораспрода! Ваља имати и то на уму, да је академија једва излазила са трошковима на секретаре, а посебног књижничара није ни имала на уму да плаћа. И збиља здружење је после ипак проведено (како чујем)[1], и то у згради, која како кажу служи Загребу на украс, са читавим за то потребитим особљем. Писмо од 15. 6 1878 приповеда о које чему другоме, а о Рачком каже, да је Даничића узео к себи на кошту „jer mu on sâm u svem povladjuje, čega mi ostali ne umiemo. Zato mu (t. j. Даничићу?) negodi Brücknerova kritika, akoprem ovaj nije mogao doista blaže suditi o Dan. knjizi, što će valjda i ovaj razabrati, kad proštije Br-vu obranu za koju mislim da će izaći. Nu kako ste Vi to dospjeli u Daničićevu antikritiku? baš kao Pontius u credo; ili je možda ono što je odavna u njem vrelo, sada provrelo?.. Daničić je predsjednika sasvim predobio za svoju osnovu (речника), tja za novi pravopis, akademija ni pitana nije. Valjda se začudiste kod riečih „novi pravopis", pitajući što će to biti? Evo što je: mjesto slovah dj, dž, lj, nj Dan. upotrebljava đ ģ ļ ń. Ako nitko drugi, onda ću se ja izjaviti proti ovoj novotariji, koja se protivi sustavu današnjega pisma, grafičkim i tipografičkim načelom: pišem li nj ili ń, nisu li svagdje dva znaka, od kojih svaki drugo što znamenuje? je li to dakle reforma? (Ту Шулек нема право; он има у толико право, што писање ń треба толико времена, готово и више него nj, ипак за танку разлику између ње и ње, до бро је Даничић увео ń, не за дневни живот, већ само за свој речник.) Što se sadržaja tiče, čujem da rieč (ne slovo) A popunjuje čitav arak te mi Matković reče, da je Dan. o toj jednoj rieči 4 mjeseca radio i da su tu sva pravila jezika itd. Ne znam što je, jer se istom prvi arak slaže, nu pitam: spada li ovo u rječnik? Tko će tražeć što čitati htjeti čitav arak? Ali neću da preokupujem Vaš sud, doskora ćete moći sami suditi. — Već iz ovega što do sada razložih, razabrat ćete da ste zastranili, misleć „ja nisam kod vas Zagrebčanah u velikoj milosti i možda se želi da se odrečem akademičke časti". Bože sačuvaj. O tom neima razgovora, sva se stvar u tom sastoji, što su oni, koje Vi ne držaste za svoje najbolje prijatelje, bolji od tobože najboljih. Vi pako umujete: kad su najbolji ovakvi, kakvi su tek ostali? S te strane budite dakle sasvim umireni". Наставља причање о својем „Именику биља" и његовој богатој садржини: „ima tu dašto puno lokalnih imenah i tudjinakah, ali sve su barem iz prošloga vieka; od imenah u novije doba stvorenih nisam primio

[1] То није тачно: Академијина библиотека није била спојена са свеучилишном него је остала у академијиној згради (М. Р.).

nijednoga, kao što svjedoče vrela svakoj rieči dodata (ima ih do 100)". Писмо од 1. 7 1878 теши ме ради болести моје кћери, но што је то било, не памтим. Наставља опет о својем Именику биља: „Od mene tu neima ni jedne jedine rječce, jer ovo nije umješna terminologija, već positivna gradja. Samo sam dodavao, koliko sam znao, sadašnje sustavno latinsko ime, da se svatko lašnje dosjeti znamenovanja pravomu. Da istaknem kulturni momenat : da pobijem unapried prigovor, kao da su naša imena bilja samo plod učenjakah, navodim kod svake biljke, koliko znadem, primjere iz narodnih pjesamah, poslovicah, ljekarušah itd. Samo sam se tomu kasno dovio te stvar neće biti u tom pogledu podpuna. Ne čudite se, što se izrazi moji neslažu sa Schlosserovimi. Ja sam ovoga pitao, kakvoga su se načela držali kod nadievanja hrvatskih imenah, a on mi odgovori : nikakva, uzeli smo što nam je pod ruku došlo, jer Linné kaže : nomen genericum plantae undequaque desumatur. Kao da taj undequaque neima medje. Tu Vam je polovica nespretno skovana (n. pr. rožac, vrbolika, hrganja, ptičonoga itd.), a ostalo nespretno prepisano ili upotriebljeno, n. pr. karšun mjesto krešun (ali ne znači cynara, nego nasturtium = crescione), krijica mj. krlje, crenjuša mj. cremuša (ali ovo nije nipošto asphodelus nego allium ursinum), kravačac nije onopordon (= ošljebac) nego angelica, moračina nije Orlaya (= stidak), nego Pemedanum, i ovako cum gratia in infinitum. Vukotinović je to nekako slutio ter u predgovoru za svoje osiguranje izjavio, da je sva terminologija privremena, nu Daničić je opet dao tu njihovu terminologiju za svoj rječnik izcrpsti. Ja mislim, ohne Ruhm zu melden, da bi bolje prošli da se poslužite kod osiecanja imenah mojim biljarstvom. . .«

Ту прекида моје дописивање са Шулеком.

XV.

Моје је дописивање за време мојега боравка у Берлину силно напредовало, поглавито због Архива, који је требао све више помагача и сарадника међу стручњацима код свију словенских народа. Даћу из те преписке, колико већ није довле унесено у моје Спомене, кратке изводе. Најпре ћу се обазрети на наше људе, којих баш нема много. Већ сам спомињао више пута В. Богишића. Да наставим његову преписку. Са свога летњега боравишта у Barbizon forêt de Fontainebleau писа ми 14 септембра 1876 нешто што стоји у вези са теоријом Миклошићевом о разлици између српске и хрватске епске поезије по метруму : „Ja Vam iskreno kažem (пише Богишић), da pitanje o srpstvu ili hrvatstvu pjesama dugačkoga razmjera čini mi se pitanje de lana caprina, dok se ne nagje tvrdi criterium razlike megju dva plemena. Jer ko su pravi Hrvati ? da li kajkavci zapadne tri županije, ili su Hrvati samo čakavci dalmatinskih otoka, kao što je nekad Daničić mislio, ili su Hrvati svi ikavci, ili su Hrvati one poseobine u Ugarskoj kojih je pjesme sakupio Kurelac? Ni granica geografska nije do sada mogla biti naznačena, a o religioznoj

smiješno bi bilo i govoriti. Ja dakle mislim da je duži razmjer stariji, kako se je u Primorju sačuvao do poznijega vremena, kao što se sačuvaše i mnoge druge stare jezične forme bolje nego igdje, a da je prije bio više općenit svemu našemu dvoimenomu narodu. Ili, ako nećete to, tad bi trebalo priznati za Hrvate Metadialektisierung, slično panonskim Slovenima koji postadoše Slovaci, to jest da Hrvati poprimiše malo po malo srpsko narječje pa i pjesme, jer i u Bosni i u Dubrovniku, gdje su do nedavno te stare pjesme življele, sada nema nego deseterac srpski. U ostalom znate da su do 15 vijeka i Dubrovčani bili čakavci, a po svoj prilici i Bokjeljci, koji su i sada u leksikalnoj strani jezika jednaci s Dubrovčanima. Ja dakle vidim da pitanje o tim pjesmama treba riješiti inače nego li u smislu ekskluzivnoga srbizma ili hrvatizma. Vi se sjećate fraze Hektorovićeve u pismu Mikši Pelegrinoviću „onaj srbski način" — u ostalom ja mislim da se to odnosi više na melodiju nego li na metar onih pjesama koje su u Ribanju. Važan je argumenat glede Križanića, a bio bi još važniji kad bi se moglo dokazati da je te stihove on slušao od bosanskih uskoka. Jer trudno b bilo dokazati, da Hrvati starosjedioci nijesu znali Kraljevića Marka, kad ga znadu Bugari isto kao i Srbi, ali još više kad naše pjesme znadu madžarske junake (Svilović — Szilagyi, Hunyadi — Sibinjanin Janko) i kad Arbanasi znadu Dušana te ga slave kao svoga junaka i cara isto kao što naš narod slavi kao svoga Skenderbega. Ali svakako, premda radi drugih uzroka držim i ja, da su pjesme dugačkoga metra cavtjele najviše u Bosni. I govoreći o sadržini ne treba zaboraviti to prisvajanje inoplemenih junaka, ali ne treba zaboraviti ni to da identičnost junaka još ne znači da je i ostala sadržina identična, jer ako n. pr. sravnite stalna epiteta naći ćete prilične razlike medju desetercem i dugim pjesmama". У писму од 25 септ. 1876 шаље ми Богишић своје јуридичке термине те моли моје опаске; ту каже међу осталим: „Kažite mi, bi li dobro bilo naručiti nekoliko osobitih otisaka toga „pisma". Ja taj sastavak nazvah pismom, jer je upravo i bilo pismo, pa pošto ispade podugačko držah da ću se njime odužiti redaktoru časopisa „Pravo" u Zadru, komu obećah od davna poslati kakav sastavak. S druge strane nadam se da bi se mogao naći kakav čovjek iz naroda, koji bi mi saopštio koji narodni izraz. A najposlije, jer mi se činilo neizlišno opomenuti naše zakonoše da ima nekoliko važnih pitanja o formi zakona, o kojima bi trebalo da podublje mozgaju nego li su mozgali do sada". За моје мишљење, које сам му саопћио, захваљује у писму из Париза од 11 окт. 1876: „A sada Vam najsrdačnije zahvaljujem za Vaše mnijenje o terminologiji; kad štampana bude, vidjet ćete da sam Vaš savjet uvažio koliko je god bilo moguće". Писмо од 21. 1 1877 из Париза говори о решењу, да ће одговорити Хањелу, али не зна право где: „S Radom će možda biti poteškoća, što se ja neću moći uzdržati a da ne kažem dvije riječi na adresu dum Petra Matkovića, koji je u godišnjem izvještaju maliciozno istaknuo Hanělovu kritiku hvaleći je, što kao činovnik akademije nikako ne smije"... Даље наставља: „Vi se sami pokazaste nestrpljivi radi

neizdanja bugarštica, koje su već od davna štampane u Biogradu i nedostaje samo predgovora, jer je i idiotikon od davna gotov. Pošto u predgovoru ja htijah kazati nekoliko n o v i h stvari o tim pjesmama, to je trebalo da bude podulji a trebalo je i mirnijega vremena i duha nego li može biti čovjeku koji se bavi gadnim paragrafima. Ipak ove jeseni okoristih se nedjeljom dana koju prodjoh na selu te bacih na papir prvi brouillon predgovora. Ne bi trebalo nego ga još gdje u čem preinačiti pa o težim pitanjima s Vama se na sastanku porazgovoriti, pa bi tako i ta radnja bila svršena". Обећао је да ће крајем лета доћи у Берлин. У писму од 20. 3 1877 јавља ми : „R a č k i mi pisa da G j u r o dolazi u Zagreb samo na vrijeme dok zgotovi (! sic !) rječnik; čini mi se da je dobio dopust od srp. vlade za taj posao". За април понудио се да ће доћи у Берлин; да ли је збиља био, не знам. У писму од 6. 12 1877 писа ми као одговор на моју жалбу ради неке петроградске господе, но ја се не опомињем што је то могло бити, пошто сам се у писмима и ж е н и и Р а ч к о м у хвалио, како су ме лепо примили. После нове године 1878-е писа ми 22 јануара из Париза те се хвали успехом својега „Naputka" чак на румуњском земљишту : „Nazad nekoliko dana poslah Vam eksemplar „Naputka" rumunskoga, koji kako Vam kazivah, bi sastavljen na osnovi moga i na temelju mojih objašnjenja s rumunskim ministrom prosvjete K i t z u, dok bijah u Bukareštu. Ja držim da to nije bez svakoga značenja za slavistiku, jer će nam odgovori pokazati ne samo institucija slovenskih, nego i slovenskih r i j e č i koje narod poprimio od nas ujedno s institucijama. Već u naputku g. H a s d e u bit ćete opazili jamačno nekoliko naših tehničkih termina. To je tim važnije što kako znate Vlasi gdje god mogu kriju upliv slovenski, što je upravo uzrok što se tako malo listina do sada objelodanilo u Bukareštu, budući da su najstarije slovenski pisane. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y mi piše, da je i Krakovska akademija počela sastavljati naputak na temelju moga. Nikad se ne bi bio nadao, da će taj naputak, sastavljeni u hitnji nazad 12—14 godina, imati toliki succès. Vi valjda znate, da je bio preveden na maloruski, na češki, na bugarski; osim toga ugje u sastav programa M a i n o v a i one za gradj. pravo koju izdade nedavno komisija pri geogr. obščestvu u Petrogradu, kao što Zbornik dade povoda ustroju same komisije". Из политике додаје : „Slava bogu te posli na Balkanu pogjoše vrlo dobro ovo zadnje vrijeme. Bojim se samo, hoće li diplomacija naša znati da izvuče svukoliku korist koju joj okolnosti pružaju. Ja se sve bojim da Vlasima ne dadu Dobrudžu ili koji drugi komad zemlje na lijevoj (?) obali Dunava, tad je naša, narodnost u opasnosti. Vi znate sudbinu Slovenâ erdeljskih i banatskih a znate što se i u Srbiji radi u tome obziru". — У писму од 13. 6 1878 говори о Д е м е л и ћ е в у француском преводу обичајнога права, те се и опет хвали одзивима о тој књижици, набраја чак разне журнале где се о њој писало; жали се што у Београду полагано напредује његов глосар к песмама Још 4 јануара 1879 пише ми о том издању песама те жели о њем опширан одзив у Архиву. Ако што

није како би требало, испричава се тиме, да је расправа „bila pisana, kako i sami znate, potucajući se ciganski po bijelu svijetu, ne imajući pri ruci ni rječnika ni drugih ručnih knjiga ni pomagala, a najviše ne imajući mira ni pokoja, obraćene bivši sve duševne sile na moju glavnu radnju koja je posve druge naravi". У писму од 15. маја 1879 захваљује за Зографско јеванђеље, очекује уз кратку белешку (у III књ. Архива) опширну рецензију издања песама, говори већ о грађи за другу књигу старих песама: „Nazad nedjelju dana poslaše mi iz Dubrovnika lijepu zbirčicu narodnih pjesama još nigda neštampanih, koje sabra Marko Bruerović. Tim se podobro umnožila gragja koju već imam za drugu knjigu u koju će doći gotovo isključivo inedita (rukopisna zbirka nadbiskupa Zmajevića itd.) te će s te strane biti važnija od prve. Ali kad će doći na red da se izda? Ove godine nemam nikako vremena za take poslove, a do godine? vidjet ćemo..." На жалост мора се рећи, да Богишић и после свршена посла у Црној Гори није дошао до тога да наштампа другу књигу, о којој ево овде говори. Кажу, да се није могао са Српским ученим друштвом погодити о хонорару?! Човек имућан, без породице, и опет је толико волео новац, да је ради неколиких динара оставио грађу неиздату, а где је сада?[1] У писму од 21 јуна 1879 весели се пријатељ, да ћу доћи у Париз, а зашто се није та моја жеља испунила, не знам ни сам; готово бих рекао, да ми је сметао француски језик, нисам подносио, да га говорим са грешкама, а нисам нигда налазио толико слободна времена, да му посветим бар неколико месеци. Богишић ми захваљује, што ћу поводом његове збирке песама опширно говорити о том типу (старијем) нашег епског песничтва (Архив IV. 192—242); желео сам за тај посао дознати што садржи друга за штампу спремана књига; на то он одговара: „Sadržaja bugarštica neizdanih ja Vam žalibože ne mogu za sada poslati, jer svi rukopisi moji bijahu otpravljeni, a imam neke i u Petrogradu, jer su kako znate i moja knjižnica i rukopisi, od kad vodim ciganski život, prava membra dispersa. Znam samo na pamet, da su one devet umjetnih bugarštica, koje su u rukopisu Zmajevića, svekolike izvagjene iz Osmana. Narodnih je vrlo malo, ali zato pjesama starih drugih razmjera ima sijaset, tako da to što sada imam napunit će cijelu knjigu, i to debelu. Tu nedavno mi poslaše i zbirku nikad neizdanu Marka Bruera, sastavljenu pri kraju prošloga vijeka". Такнуо се и питања, како песме путују по народу, овим речима: „Pri pitanju, odkle je što došlo u poslima znanja i mišljenja megju narodima, ne treba nikada zaboraviti ne samo prostor i vrijeme, nego i okolnosti pojedinih mjesta i vremena. Ništa nije ubitačnije u traženju istine od uopćavanja, to jest da pošto je jedan pojav bio opažen na jednom mjestu, da se taj pojav, na istome mjestu ponavlja. Bilo je vrijeme, kad je courant des idées išao iz Grčke u Rim, a bilo je opet vrijeme kad je obratno išao iz Rima u Grčku, kad je iz Italije išao u Francusku pa opet kad je Francuska

[1]) Та је грађа сада у Богишићевој Библиотеци у Цавтату (М. Р.).

vraćala zajam Italiji. Uzroci su tomu poznati. Pošto je dakle o sadržaju riječ, treba najprije utvrditi što se misli pod riječju „pjesma općega karaktera" i „općenarodni junaci". Ja ovdje razumijem ne samo Miloša Obilića i Marka Kraljevića, nego i pjesme drugih poznijih junaka kao Sibinjanin-Janka i Iva Senjanina. Ako su dakle pjesme o ciklusu kosovskih junaka i iz vasalske prve srpske dobe i postale na istoku, gdje su se vršili dogagjaji pa otuda prešle na zapad, to je posve naravno; ali može li se to isto kazati o junacima, koji su takogje općenarodni ali kojih poprište bi na zapadu (Ivo Senjanin) ili negdje u sredini (kao Sibinjanin Janko), da su i oni došli sa istoka na zapad ? Ja mislim da one ovdje uzeše obratni pravac. A što je Branković, Lazar, Obilić, Kraljević itd. više poznat na zapadu nego junaci senjskoga ciklusa na istoku, to je radi toga, što su djela na istoku bila neizmjerno krupnija, tragičnija i interesujuća vaskolik narod radi groznoga protivnika Turčina, koji je prijetio svima i koji je bio tim grozniji, čim je bio još na zapadu nepoznat. Ja mislim da junačka djela i junaci kojih je puna Kačićeva pjesmarica, djela koja su vršili dalmatinski Hrvati (ne treba ih miješati sa Hrvatima kajkavcima naših triju zapadnih županija, jer megju ljudima koji se zovu Hrvatima u Dalmaciji i ovima koji se zovu Srbi nema nikakve razlike) u doba tako zvanoga rata od Kandije, bila bi takogje postala općenarodna, kad se ona ne bi bila zgodila u tako odaljenom kutu i pod firmom dužda od Mletaka, protiv koga gotovo u isto doba vojevahu njihova braća Senjski uskoci. — Što se tiče pitanja o prijelazu pjesama, i ovdje se treba čuvati generalizacije i ekskluzivizma kao vatre; ja sam iskušao kako je to ubitačno pri izučavanju narodnih tvorova i mišljenja pri izučavanju narodnih pravnih običaja. Ja mislim da su dogagjaji mogli prelaziti u dalje predjele ne samo u pjesmama nego i u pričama, u legendama, u tradicijama (ovoga ima sijaset u prozi u Crnoj Gori o seljenju plemenâ, bratstavâ, selâ itd., ja sam zabilježih ih neke), pa iz take gragje mogle su pjesme postajati i u daljim predjelima od onih gdje se dogagjaji zbiše. . . pjesme a i sadržaj pjesama prelaze iz predjela u predjel onim istim ili sličnim načinima kojima prelaze riječi i izrazi jezika. Prvi je uvjet tomu prijelazu da su okolnosti slične u mjestu u koje prelaze onima koje bivaju u mjestu dogagjaja, jer inače predmet pjesme ili priče ući će u jedno uho a kroz drugo će izaći (ne bi trudno bilo natražiti primjera tomu prelaženju i ostajanju, prelaženju i zaboravljanju). Putnici, hajduci, radnici, trgovci, bogomoljci, slijepci itd., to nijesu nego pojedino orugje toga prelaženja i prenašanja. Preseljavanje Srba k zapadu svakako je doprinijelo k poznavanju u nekim krajevima (kao u Hrvatskoj) neke vrste općenarodnih pjesama, ali bi one i bez toga megju pravim Srbo-Hrvatima bile jednako poznate. Ja neću više duljiti govora o tome, a o metafizičnim buhama drugi put. U formalnoj strani ne zaboravite promotriti to što kazah o svezi razmjera bugarštica sa osmercem umjetnoga pjesništva. Ja držim da je to najvažnije što je u mome predgovoru bilo istaknuto. O tome do sada, u koliko je meni poznato, nije niko govorio. Radšta su deseterci svježiji i obilatiji, ja već kazah u predgovoru, govoreći o tome ne treba

nikada zaboraviti strogu razliku činiti megju formom i sadržajem, a govoreći o vrstama pjesama megju deseteračkima i bugaršticama. Ako Vam se ovo mudrstveno razglagolstvovanje učini u čemu god ne posve zaludno, nastavit ćemo mudrovanje drugi put". Ја сам ово опширно писмо тим радије овамо уврстио, што служи као даљи коментар к његову предговору и као једна карика између његова предговора и мојега чланка у IV књизи Архива.

Последње писмо, управљено мени у Берлин из Петрограда, датира од 22 марта 1880; оно се тиче мене лично : „Vi se možda još sjećate da sam se ja interesirao o Vašem первомъ пришествіи на святую Русь, posve je dakle naravno da se interesujem i o могущемъ случиться второмъ пришествіи. Držim da su Vam o tom već pisali odavde pa držim da je dosta ako Vam samo kažem o tome dvije riječi. To onomadne nekolicina članova universiteta i akademije počastiše me objedom, kojom se zgodom kao obično biva govorilo de rebus omnibus et quibusdam aliis, pa pošto je to bilo poslije smrti S r e z n j e v s k o g a, to se govorilo dakako mnogo i o njegovu преемнику. Vi ste tu, naravno, zauzimali prvo mjesto i svi jednoglasno izjavljivahu želju Vas vidjeti ovdje i govorahu da bi trebalo da Vi naslijedite S r e z n j e v s k o g a i u universitetu i u akademiji. Vi sami znate što ćete raditi, ali s moga gledišta kao prijatelja slovenskih interesa i kao Vašega prijatelja držim da kad bi Vama te dvije stvari ujedno bile predložene, ne biste imali što žaliti o Vašoj švabskoj prestolnici, i ako ste vi germanci za sada la plus grrrande nation ! Dixi et salvavi animam meam. Budite zdravi i veseli. Vaš B o g i š i ć P. S. Pisa li Vam L a m a n s k i o svome razgovoru s ministrom o Vama?« (Немам такова писма и не памтим да ли ми је писао или није.)

Други нашега народа човек, с којим сам и у берлинско доба довољно дописивао, био је Стојан Н о в а к о в и ћ. Од њега имам од г. 1875 до 1880 за Берлин у свему 38 писама, два за г. 1875, седам за годину 1876, осам за 1877, дванаест за 1878, пет за 1879, четири за годину 1880. Разуме се, да из те преписке могу да извадим тек најважније. О неким је писмима био спомен нешто више, а овде да наставим : 26 окт. 1876 писа ми из Мајдан-Пека, где је обављао неку војничку службу : „место о рукописима и литерарним студијама мислим о храни и мливу брашна, о стоци и транспортима војеним. Оскудицу књига у последњих неколико дана, пуних беспослице, кише, снега, планинске магле и влаге, попунио ми је прекрасно трећи свезак вашега Архива, који сам прочитао у сласт с краја на крај. Сад се тек види да је Архив — ваш. Ем највећи од пређашњих, ем скроз на скроз ваш. Сад ја вама могу рећи што ви једном мени рекосте : ей богу Вы молодецъ ! А хвала вам и на симпатичном пропраћењу мојих послова не мање. За мене је то лепо окуражење, јер иначе наше прилике тако мало окуражења дају оне врсте пословима, да би човек брзо клонуо, ако га не би или когод издаље батрио или ако сам у свом личном задовољству не налази батрење и награду". Са својим стањем онај час није био задовољан : „Још ми

не би било криво кад бих увиђао да је баш тако морало бити, јер је свакојаких мање више беспослених чиновника, у пунсме значењу те речи, пун Београд, али већ што ћемо!" Теши се, што може рећи, „да сам у садашњем знатном народном делу ма колико учествовао. Ја сам одавно наговарао наше млађе професоре који показују нешто марљивости за језик да раде око тога, давао сам и упутства и обећавао помоћ — али ништа нема довољно јачине за немарљивост наше ни млађе интелигенције. Силом неће да што виде даље од носа, само ако то не мирише на политичке интриге. Тимочки дијалект вредио би озбиљније студије. По мом распитивању, које чиних летос од једног урођеника сад професора и који га добро познаје, у дијалекту па у ношају и обичајима још се види толико црта да познаваоцу старине ових красних земаља није тешко познати можда последње трагове некадашњих Тимочана. Нешто се али не много види и у књизи Милићевића... Ово где сам ја није Тимок него Пек. Ово је изворно предео Пека и он је или пуст или насељен Власима, који махом ништа српски не знају". Новаковић жали што су ти Власи осуђени да изумру. „А у исти мах", наставља, „колики је понос гледати и најпростијег Србина колико данас као прави Culturträger (према овим подивљалим потомцима некадашњих власника и Culturträger-а ових земаља) одсјајује и наспрам најбољега Румуна. Чудна ли је игра историје!.. да вам могу послати сласт погледа с ма ког околног ми виса или дах овог планинског ваздуха или чашу воде из камена станца... ништа вам пријатније не бих могао послати у ваш (да простите) смрдљиви Берлин".

Даља су писма из Београда (од 1 дец. 1876, од 2 јан. 1877). У другом од ова два писма даје ми из једног Срећковићевог рукописа познијег времена овај цитат познатог пописа лажних, апокрифних, саставака (index librorum prohibitorum): что Христа вь попы ставили. Како Христось плоугомь ѡраль. То Іереміа попь бльгарьскы изьлгаль быхь (sic!) вь навѣхь на Верзилове колоу". У оно доба размишљао сам, би ли не би ли назад у Одесу. Новаковић ми писа што сам већ спреда навео. О мом поздраву старцу Ранке у име Ученог друштва паметно је казао у једном писму из тог доба: „У садашњим приликама нашим мора нам бити стало и до најмањега поштоваоца и добра пријатеља, где је скочила и хала и врана на нас... О нашем Даничићу чудим се да сте тако доцне чули да он иде у Загреб. Тај за нас сасвим невесео глас сазнао сам ја још у Мајдан-Пеку и то тако као да он сасвим одлази. Кад сам се вратио у Београд казао ми је он да је рад у толико поправити што ће кушати да добије од нашега министарства дуже одсуство, да ће се бавити дуже време у Загребу, докле не уреди послове око редакције речника па да ће после на обред проводити годину тамо годину амо, управљајући штампањем Речника одавде. Ја сам врло подупирао ово, представљајући му да тамо напослетку он нема шта радити, кад се сврши Речник и да до садашњих лепих права професорских на случај старости и немоћи не може тамо доћи.

Он је и сам то наводио и одобравао. Но ја још не знам како ће се ствар свршити. Његов положај овде је био зањ лично удешен према нашој могућности како смо најбоље могли. И скупштина и влада понашали су се према њему по заслугама његовим. Али њему је може бити живот у Београду неугодан једно с његовог сувише одвојеног живљења, које доноси његов посао (а за то је Београд у опште незгодан), а друго с незгодног положаја његовог брата. Брат његов док је имао (а имао је једно време толико колико би доста било паметну човеку и да проживи и да што за необезбеђену старост скуцка), трошио је немилице, у политици заступајући силне промене, час једну час другу, довео је до крајњег неповерења, ако не презирања у свију, тако да је већ почео будити сажаљење. Прошлог лета и онај танак извор од „Видовдана" престане и Ђ у р и падне потпуно на врат и брат и фамилија братова, две куће у прилично скупом Београду. У то се почне рат. Наше плате сведу се на 120 динара месечно па сад су због порезе и дација у неких спале на 100 fr. месечно, и то и сад траје. Трошкови су међутим у многих исти, а нарочито несносни у оних којима је на врату кућни најам који обухвата целу садашњу плату, као у Д а н и ч и ћ а. Камо су још два кућна најма, две фамилије, заплетене братове финансије и удаја кћери, што је све пало на Ђ у р у. Он је истина имао осим приличне плате и хонораре за своје књиге, који су изнели преко 600 дуката, али за толику потребу не беше то довољно. Уз то се ради рата ми сви разиђосмо по границама те је неко време Београд имао мушку популацију сведену веома на мало и заступљену странцима. Тако Ђ у р а дође до мучне невоље, а мудри Фр. Р а ч к и погоди са својом категоричном понудом баш тад. Међутим и с наше стране, од кнеза, чињена му је помоћ. У то време је и сам Д а н и ч и ћ неки део своје библиотеке, чини ми се врло знатан, продао народној библиотеци. Шта ће даље бити, видећемо. Ја желим да Ђ у р а изради академички речник, као ма ко, али што би се то морало чинити баш у Загребу и што би још више ради речника морала њега изгубити наша Велика Школа, то не знам"... Следе писма од 13/25 априла и 29 маја 1877. У писму од 22 јуна 1877 пише: „Могли сте знати још раније, да се ја радујем што не одосте у Русију, и то само науке ради, јер имам некакво уверење да сте науци тако кориснији. Да се бог да може „каторга" некако исправити, куд наше радости! Напослетку добар је бог, шат и вама штогод сине боље где бисте се могли још угодније сместити него ту. Не дао бог да што зло желим М и к л о ш и ћ у, али бих желео да вас видим у Бечу. Може бити да би М и к л о ш и ћ могао желети да се ослободи професуре и да спокојну и онако крепку старост посвети на доколици својим плодним и тако знаменитим студијама. За „славјанофиле" је ваљда онако, како се ви изразисте. И у нас свезе су те партије, па и симпатије, од вајкада са нашим жалосним „либералима", у којих осим имена ништа више либерално нема. Па и у свему осталом слажу се ти људи, у политици фразе и варања, у науци средњевековни шарлатанизам". Јагља ми да је

Даничић постао председником Ученог Друштва. У писму од 24 јула 1877 говори о својој Физиологији према Мазингу, жали што није музикалан, те додаје ово: „За речи владика, родитељ итд. по моме уху рекао бих сигурно, да слогови влади, роди итд. не могу бити и нису једнаке висине и јакости, али бих рекао да на други слог прелази нешто снаге од првог и да је трећи нижи од другога, али и други нижи од првога. Је ли сад разлика другога од првога у јачини или у висини или у обадвојем, или можда само у јачини — то ја као немузикалан не могу пресудити, али држим да ће музика имати средстава да и то тачно испита. Ја мислим у опће да ни у каквој речи никаква два слога не могу бити потпуно једнако изговорена, увек мора бити средиште и подређеност, главни и споредни акценат, средиште равнотеже и око ње прикупљени делови. Ја сам тај принцип још 1873 натукнуо, само га Мазинг нигде није истакао, он је изгубио прави нишан своме делу. За примере нȁроду итд. дакле за акценат ја сам једнако при томе, што сам следом вашим у Физиологији 69—70 писао. Је ли у наȁроду друго *а* једнаке висине са ро, ја не могу просудити, но мислим да су сва четири састојка (тако расклопљена) те речи један од другога различити и држим да се ро од другог *а* буди у чем знатно разликује, али да и ро има неку разлику према ду. Што Мазинг говори о сачувам у § 63, мислим да је добро и да посве одговара нашем (вашем и мом) правилу ˆ = ̏ + о, т.ј. ê = ȅе, ŷ = ȕу. Мазинг то зове Sinken der Stimme oder des Tones, а тако и јест. При акценту ˊ тон увек расте, при ̏ пада. Зато је оно што је Мазинг опазио, да ˊ није никад на крају речи. То се може потврдити обичним граматичким средствима и без музике. Напослетку за чувам спавам ја сам уз вас и Мазинга. А о томе сам већ изрекао шта мислим у Физиологији 75. Не може бити сумње да су Ђурини назори о ˆ и ˆ нетачни". Приповеда још да је био у фрушкогорским манастирима, из Карловаца је донео Зонару. — Изостављам нека писма, да из онога од 10 дец. 1877 наведем, да сам се по писму Богишићеву, које му писа из Петрограда у Београд, онде с њим састао, чега се ја не бих више опомињао; о његову издању песама каже: „Издање Богишићево опет је заспало због његовог господског тумарања по Бечу, Петербургу, Паризу итд. И grand seigneur и књижевник тешко се може бити у један пут а наш је пријатељ то рад. Кад се он јесенас из Бугарске навратио у Београд и желео да са мном заједно ревидује предговор, ја сам му жртвовао времена колико је само хтео и удесио сам тада у штампарији да се одмах почне. Он у последњем часу сети се да понесе рукопис собом да га још изглади, с тим да ми се кроз 7—8 дана врати из Беча. Ја га добијем из Париза и то не после 7—8 дана, него после 10 недеља. . . Он мало хоће да разуме нашу сиротињску муку и невољу а себи свашта допушта". Још је говор о жељи Ранкеовој, да му се пружи нешто грађе за наставак његове књиге о српској револуцији. Тој се жељи не може ићи на сусрет иначе, ван да си узме помагаче; Новаковић

помиње Ч. Мијатовића, Ст. Бошковића, али ни за једнога од обојице не би он (Новаковић) хтео преузети одговорност. У писму од 14 марта 1878 карактерише Новаковић Бугарина Јордана Х. Константинова као шарлатана горег од Верковића. У писму на Ђурђев дан 1878 говори о Даничићу поводом његове полемике са Брикнером, у којој нисам ни ја прошао цео, ово: „За Ђ. Даничића могу вам казати, да је он доста плах и напрасит човек, лако прима к срцу. У његовој младости у нашој литератури није готово ни било никаквих виших интереса осим препирања и он је у препирање ради тога морао потрошити времена више него нашега кола 10—12 људи заједно. Ја знам да вама никако није праштао прву вашу критику у Narodnim Novinama, а у томе га је нешто могао правдати ваш доста оштар тон у почетку те критике, који му је био већ необичан. Сад је плануо, или што га његова најближа околина у Загребу није знала утишавати или га је оно несретно Брикнерово које види морало извести из стрпљења. Што ви помињете Mißton, тај је ако хоћемо право више дошао од наглости Даничићеве него од вас. Ја се чудим, како пример Миклошића у Stammbildungslehre не одврати нашега Ђура од сувишнога тог гажења у индоевропство. Колико је Миклошићева књига удеснија, прегледнија и наручнија од његове, а Миклошићу је тек лакше било газити у тај тајни свет. Ако што можете учинити да се прекине та распра, добро би било". — У писму од 11 маја 1878 говори о косовском циклу, о конструкцији Павићевој, о Ковачевићеву одзиву о Мазинговој књизи: „Он (т. ј. Ковачевић) познаје добро оба Мазингова Gewährsmanna и једнога Влајића виђа сваки дан. Ја се уздам да ће вам и знањем и бистрином процене моћи угодити". У писму од 2. 7 1878 има међу осталим ово: „Политичке ствари, како видите, свршиле су за Србе по политичком погледу трајаво, у културном на сваки начин боље. Ја мислим, да у овој тами, која је сад пред нама, износећи ситуацију од неколико стотина година небывалую, још није могућно ни сагледати политичке тригонометричке тачке, камо ли према њима планове цртати. Но ваш је савет ипак веома погођен, кад би било овде довољно хладноће и довољно снаге. Бојим се да је основа трошна. Главни правац нашег последњег развијања препун је грозничаве неправилности, а овде су се већ многи уверили да је последњи узрок и тој неправилности и садашњим тегобама што се тиче планова за будућност у основи главног уређења земаљског, у Уставу. Законодавство земаљско састављено је из стихија за тај посао потпуно неспремних. Па нити се може напред ни натраг. Сви људи, који у скупштину долазе избором, понајвише су или обични сељаци или она смеса међу образованошћу и необразованошћу, која излази кад се сврши школа у селу или који разред ниже гимназије. У тај елеменат поставља се старањем владе трећина (на три један) чиновника̂. Те обично бирају владе од својих људи. Помислите

какав је ту крпеж. Ако се ради стегом или без слободе и обичних парламентарних апарата — све опозиционе фракције добивају оштро оруђе против владе; ако се ради с обичним парламентарним апаратом, превратне идеје са својим терором и безобразлуком утврде се упливом на онаку скупштину необично брзо. А така скупштина вам је ипак једино оруђе које не можете обићи при реформационој радњи. Држим да ће вам ово неколико речи бити довољно да ухватите нашу беду, да познате зашто прави патриот мора сад тешко забринут бити«. У том нацрту ситуације, у каковој се тада налазила Србија, огледа се Новаковићев начин приказивања ствари опћенитим речима, тако званим опћим местима, која слабо објашњују.

Још ћу нешто саопћити из Новаковићевих писама. У писму од 13 јан. 1878 говори о Павићу ово: »Несретна наклоност ка пан-хрватизму заслепила му је очи те покварила и што би могао добро казати, а творна сила народне појезије свуд му је готово сакрила се нити се где помагао процедуром њеном. Ако наша радња око заједнице Срба и Хрвата од 1867 године амо (у којој је толико ваше заслуге) неће повести ничем бољем, паметнијем и хладнијем — ја бих био први који бих оставио досадашњу стазу па се вратио на Вуково и Даничићево старије мишљење, па нек пукне куд хоће. И таки човек који сваким својим послом изазива спор, понаша се с багателисањем према вама у примедбицама, где се вашега пређашњег мишљења дотиче. Ипак ја мислим, да му је други део, пројектована нова конјектура косовског епа, заслужила признања, али је сав научни приступ траљаво и написан и израђен и сведочи да писац није предметом обладао... Вредно би било из месних имена наших повадити тачним исписом романске стихије. Ја купим којешта што се тиче пр̂вашње етнографије наше, па ме у том раду најпре интересују Власи за које знате да у старој историји нашој имају већу улогу. За први мах желео бих имати протумачена имена Шарган, Севојно, Семегњево, Каран, Шолаја, Шолуп, Солотуша«. У писму од 23 јан. 1878 опет иде реч о Павићу, не може му одговарати, јер је забављен романом о Александру Великом, сврађа моју пажњу на орган Исток. Дне 14 априла јавља ми о Даничићу: »Од Ђ. Даничића примисмо одговор на Бриннерову критику, али овде није учинио повољна утиска на публику која разуме. Жалимо што се није умео умерити и хладније погледати на ствар. Ваљда ви нећете даље настављати ни на изазивање одговарати«. Већ је спреда нешто казано о Даничићеву карактеру, што стоји у вези с овим писмом као наставак. А у писму од 26 септембра 1878 каже ово: »Наишао сам већ на неколике Ђурине етимологије у Коријенима, које су просто Lehnwort из румунског и италијанског. Бавио сам се доста Румуњштином«. Дне 20 новемб. 1878 пише опет о полемици с Павићем: »Ја само по чувењу знам, да нам је Павић нешто одговарао. Он није био толико џентлмен, да ту своју експекторацију и мени пошље, него ћу морати молити кога

у Загребу, ако се сад не сети пошто му српски текст у руке дође, да ми је за то пошље у уздарје«. Ту ми јавља угодну новост о Коларчеву фонду 60.000 дуката, од којих 10 хиљада за литературу, остатак за университет. Јавља ми, да пише одзив о Даничићеву Ogledu, у којем тражи да се избаце из речника сувишне етимологије. Али како се зна Даничић није хтео ни те концесије учинити, њему је на пр. код речи bôg милије било казати, да долази од корена bhag ‚давати' неголи позвати се на друге словенске језике, или барем на зендски израз једнака значења. — Година 1879-а отпочиње Новаковићевим писмом од 10/22 априла, где уз свакојаке литерарне белешке говори о немирима у Албанији: да су нешто скривили и Срби; даље наставља: »Унутрашње наше ствари стоје без претеривања зло због материјалне исцрпености после ратова. Наша земља је склопљена из мало великих а из много ситнијих екситенција, којима пада тешко ма какво напрезање. Отишавши о ускрсу на два-три дана у Шабац, моје место рођења, и оставивши ово острво Београд, зачудио сам се и сам злом расположењу. Наравно да је ту једини лекар време, иначе ја и сувише познајем виталну жилавост мојих Срба да бих могао очајавати.« Јавља ми, да га Миклошић позвао да ради на паралелном речнику словенских језика на српском делу. — Из писма 23 јуна 1879 стављам овамо: »Срби би од интелигенције, оштроумља и даровитости могли позајмити многим својим суседима; што их убија, то је оскудица дисциплине (? автодисциплине), реда, устрајности и организације. Ма да је пуно људи даровитих у нас, једнако натежемо с људима који се могу уклонити у неопходност организације дисциплине и труда. С тога све иде тешко. Лењост доиста талентљивога Г. Гершића задржала је Гласник 47-ми равних 7—8 месеци. Започео чланака и не довршује, не коригује, па све тако од данас до сутра.« Звао ме да дођем једном у Београд, у писму од 16/28 окт. говори да су ме збиља чекали у Београду: „Што ми пишете о Хрватској видимо и сами, али им немамо шта честитати. Они као слепи гурају у расцеп. Чудо ми је да не виде, како то могу лако добити, али како никог нема ко ће већма од њих самих штетовати. Зло је да књижевни подмладак тако безумно напушта лепу ону основу коју сте ви у Књижевнику износили и цртали и после кроз сва ваша дела проводили. А кад вам кажем да ту само Хрвати могу штетовати, говорим вам имајући на уму сву етнографску историју специфично српскога племена. Докле кавгу замећу људи са сокака, може се и ћутати, али где нам рукавицу бацају университетски професори, ми не бисмо били џентлмени кад бисмо и превиђали. У нас је такође врење и несталожено стање још једнако, али се добру надамо. Ратови су нам у овом веку увек обележавали епоху на боље: 1804-1815 — Вук Караџић, 1848-49 — Бранко, Његош, Даничић, па и сад очекујемо какав нов правац или добитак, само још треба причекати". — У писму од 2 дец. 1879 говори о Бугарима: »Људи који онуда долазе (Руси) не говоре добро кад се запитају о научном и литерарном образовању генерације, која је

сада у Бугарској узела послове у своје руке. Литературе управо нема, него се разбила у многе ситне политичке новине. Видимо потврду томе, што је њихова скупштина већ ушла у борбу конзерватизма и либерализма и у личне задевице и прогонства, а овамо им основе народног живота траже толико заједничког рада и љубави. Све су то у осталом посве наравни појави једнога народног живота у заметку. Добро би било да ви потражите свезу са народном библиотеком из Софије. Иначе ће највише de bulgaricis знати Јиречек (млади) и Дринов. Један Рус, који после доласка кнеза у Бугарску прође овуда, а био је у Кустендилу губернатор, казиваше ми да је Дринову кнез нудио председништво првог бугарског министарства, али да се Дринов вршећи дужност министра просвете за време привремене руске владе толико наситио државничког рада, да се није хтео примити никакве службе, већ је волео вратити се у Харков на професорску столицу. Врло карактеристично за тамошње стање ствари... Запетост међу Србима и Бугарима дао бог све више попушта. У нас на ново преотимљу мах унутрашња питања и послови организације, а тако и у њих. Коректно и одмерено политичко владање Бугарске према Србији и нашем кнезу јако је помогло да ствари пођу путем који је једино могућан и срећан у будућности.

Године 1880, пре мога одласка у Петроград, написа ми неколико писама, прво 19 јануара, у којем долазе ове речи: „Оно што изрекосте о чакавизму и Порфирогенитовим границама ја сам готов усвојити. А веома ми је мило што видим и вас на оној бази са које се једино то питање може науком расправити". О Бугарима пише ово: „Бугарско полуострво постало је из таке смесе етнографске да је тешко наћи ма на којем крају пресудно један тип, али за источне крајеве зна се, да је тамо маса људи растом дежмекастих, о615ратких а поширoких, главе повеће, већином округле, косе кестењасте или црне, боје коже црнкасто-жућкасто-зеленкасте, усница дебелих, очију ситнијих. Има типова мало дугуљастијих и растом и главом, којима је коса као гавран црна, каткад коврчаста, усне подебље, боја коже црномањаста или зажарена. Из та два типа биће састављена цела маса бугарска, али наравно има пуно изузетака. Наши су људи напротив тањи, дугуљастије и главе и тела, има доста типова смеђих, дуговратих. Што се говора тиче: у нас отежу, у Бугара сёцају, наши чисто певају кад говоре, Бугари као да буре ваљају (популарни изрази). Прелаз је у долини тимочкој, којекуда по горњој Морави, које становнике и Срби и Бугари зову Торлацима. Најчешћи је у Бугара акценат ̏, рећи је, али се каткад налази (тек не у једносложним речима) ̑, али је он много краћи него српски. Не знам поуздано, али ми се чини да бугарски говор не зна за акценте ́ и ̀, али се не може апсолутно тврдити, да они не познају никаквих дугих слогова. Бар то не може вредити за све пределе, у којима је насељен бугарски народ. То вам написах по мом знању и пошто сам се разговарао с Милићевићем и с неколико старе школе наших

чиновника, који су доста путовали и с народом мешали се". За овим долази писмо од 7. 4 1880, у којем се спомињу мој чланак у Rundschau, Ђорђевић као уредник Отаџбине, нетачност у излажењу Гласника ради „неакуратности садашњег секретара мога шурака Кујунџића"; даље је говор о „Slovincu": „од некле је опет њихово кушање репетиције илирства за које знамо како је прошло. Ја држим да није узалуд што је Slovinac непрестано тако изолиран и без пристаништа, ограничен на мали један круг. У осталом мада тако мислим ја сам ствари пријатељ, па држим да је најудесније пустити струје да се незапречено своји мпутем изливају". Кад је дознао о мојој одлуци да пређем у Петроград, писа ми 28 априла: „Ја држим без икакве резерве да је нама Русија ближа него ико; последњим годинама наше историје уверио сам се тврдо, да Србија већ не би ни постала ни развила се ни била ово што је данас без Русије (и туђа је помоћ све ради ње у намери да је парализује или ослаби итд.); у политици сам данас plus russe que jamais, и то ми изгледа као мисао зрелих година. Ви сте видели и сами, како је и наш пријатељ А. Н. Пипин знатно модификовао свој пређашњи програм. То је зато што су исторички у животу народном дубоко укорењени закони ипак јачи како од теорија тако и од заблуда. Они ће свести на праву меру и теорије западњачке и заблуде словенофилске, а они одмах покажу своју моћ чим живот састави у послу и раду елементе. Посао и рад обично иставе на видик фактично стање. Једну једину резерву ја бих до века задржао, а то је: политичка независност унутра и исто шира самосталност културних права на језик и литературу народну. У свему осталом ја сам готов на сваке везе. Држећи таку политику сасвим отворено за Вашу ствар мислим да она има своју од политике независну Вашу приватну и општу научну страну. Хоће ли Вам као научнику и личности бити угодније у Петербургу него у Берлину, хоћете ли тамо наћи више воље, прилике и удесности за посао него ту, хоће ли та средина имати благотворан утицај на квалитет Ваших послова (т. ј. хоћете ли бити повучени више на секундарне или више на нове, оригиналне, знатне послове), то мислим да у интересу и Ваше личности и Вашега књижевничког реномеа треба да пресудите, а то ћете Ви лако моћи. То је ствар чисто Ваша и по мом мишљењу она нема бог зна какве везе с политиком. Што се тиче издавања Архива на словенским језицима, колико је ствар лепа и свакоме Словенину из патриотских разлога мила — ја ипак мислим, да Архив, словенским језицима писан, неће моћи толико користити ни у кругу словенства ни изван словенства. Узроке томе Ви ћете сами лако знати. И публика и корист Архива свешће се том реформом барем на половину. Шта више, ја мислим да би Архив издаван само руски ипак више користио него Архив на свима словенским језицима. И томе ћете лако наћи разлоге. А ја ћу Вам и пример казати. У нас н. пр. многи (сад већ скоро сви образованији људи) читају руски; чешки и пољски већ зна мало ко, ма да се нисмо прославили као

русомани и ма да нас који претерано назове другим Псљацима. Архив издаван руски не би у Србији од својих читалаца изгубио ни једнога, издаван пак свесловенски изгубио би многе, може бити осам десетина. То су реалне објекције, ма да би и мени милије било патриотско шаренило, него и немачка и руска унификација. Бисте ли могли удесити да узмете мање одиозан француски језик?!“

Ја ћу овде, где је говор о Архиву, одмах уметнути са своје стране, да сам до скора после мога доласка у Петроград разговарао о судбини Архива са Гротом, „предсѣдательствующимъ” Одељења руског језика и словесности; питао сам га што мисли, не би ли се могао уз неку субсидију Одељења издавати Архив у Петрограду на руском и осталим словенским језицима. На то ће он рећи, да се боји да би то задавало неприлика са стране цензуре, и ако Академија има своју посебну домаћу цензуру; особито кад сам споменуо, да би журнал морао бити повлаштен да доноси чланке и на пољском и на малоруском језику, чинило се то њему готово немогућно те ме уверавао, да ће боље бити да се Архив и надаље издаје на немачком језику. Ево овако дође на исто што је Новаковић препоручао. У писму од 2. 6. 1880 већ је Новаковић знао као fait accompli, да ћу се преселити у Петроград; к мојој расправици митолошке садржине (у Архиву књ. IV) додаје: „На ону причу о Дабогу можете се потпуно ослонити· Човек који ми ју је послао припадао је међу највештије и најпоузданије скупљаче тога материјала, који су оних година мени прилоге шиљали. О Дабогу он онда (па ни данас) није имао где ни шта прочитати; оно што о том као што о ст. слов. богу и ја данас знам, све сам после 1866 научио. Ми смо обојица онда сматрали ствар као обичну причу. Истом 10 година касније, спремајући садашња своја предавања и купећи материјал за њих, па прегледајући и те збирке у Вили, ја сам наишао на ту причу о Дабогу, сместа јој дао исто значење које и Ви и употребљавао је у прелекцијама као потврду за онога Даждбога из старе књижевности, изводећи у главноме исте дедукције које и Ви у Вашем писму. У нечем сам ја ишао и даље. Тако сам ја опажао сродство међу поменутом причом из Виле о Дабогу и међу оном у Вуковој збирци Песама II. 81: Цар Дуклијан и крститељ Јован (бр. 17), а нарочито с малом причицом у прози коју је Вук на стр. 84 у примедби наштампао. Ако и Ви пристанете да је ту сродство, могли бисте и то употребити, јер бисте онда имали причу с друштвом, што јој на сваки начин вредност повишава.. За Хрьса имао бих такође да Вам нешто кажем из својих бележака. Зачудило ме оно Ваше извођење из Χρύσης или Χρύσος, ма да бих рекао да Хроусь слѣпьць не потврђује потпуно Хрьса. Ја сам Хрьса износио као останак имена божанскога. У томе ме је утврђивало и оно што Вук има под р̑с у рјечнику. Добро би било да Ви и то кроз Ваше сито решето протурите. Име Хрьсь долази врло често као име мушко у дечанској још нештампаној великој хрисовуљи која броји око 70 листа у пергамену на малом кварту

дивно писаном . . . . Осим тога има га у именима места без х и данас: Рсојевићи горњи и доњи, два села у Белспавлићима, Рсовац у срезу Бањском окр. алексиначком у Србији, Рсовци у срезу Трстеничком окр. крушевачком у Србији. Толико о Рсу, ако Вам и ово што може помоћи. . .” Овде завршује наша преписка између Београда и Берлина.

Моја берлинска преписка бивала је све већа, већ ради Архива: ваљало је на све стране словенскога света писати позиве к учешћу у том по језику страном но по садржини чисто словенском подузећу. На кога могао бих био рачунати ван на словенске људе, који су што умели написати те је могло ући у мој журнал, ма и у преводу који сам доста често морао сам израђивати, кадгод нешто у краће него што је било у оригиналу, но нису сви писци били тиме задовољни. Тако се опомињем, да сам са стране чуо, да Фортунатов није био посве задовољан. Можда је то био и узрок, што се у Архиву ретко гласио. Тако је моја мука кадгод још изазивала незадовољство. Да почнем од мојега старог пријатеља Срезњевскога. Он се сада већ ретко јављао, више због старости него с каквих му драго других узрока. Још имам од њега писмо од 20 марта. 1876, које сам унесао спреда у моје спомене. Под крај године (17. 12 1876) добих од њега ово писмо; шаље ми оригинално издање својих „Мысли”: „отъ того отдаленнаго времени, когда я былъ молодъ и рьянъ, чуть ли не въ двое моложе чѣмъ теперь и почти на столько же смѣлѣе и неосторожнѣе. Вашего прекраснаго Архива я получилъ доселѣ только двѣ книжки, очень поскорбѣлъ что не получилъ третьей, когда увидѣлъ всѣ три въ одной общей обложкѣ въ числѣ книгъ присланныхъ въ университетъ отъ Исакова для просмотра ’а то же позавидовалъ А. Н. Веселовскому у котораго увидѣлъ Ваше библіографическое обозрѣніе въ отдѣльномъ оттискѣ. Хочу надѣяться что получу отъ Васъ то и другое. Во всякомъ случаѣ желаю Вамъ полнѣйшаго успѣха съ Архивомъ”. Прича ми, да му се и старији син Володя оженио, а Вячина дисертација о преводу Псалтира да још није отштампана. Трећи син Боря да је студенат 2-га курса на математ. факултету, да је марљив али код тога не заборавља своје музике, као и кћи Вѣра „которая Вамъ извѣстна какъ маленькая а теперь выросла такъ что выше всѣхъ. Четвертый сынъ мой Всеволодъ сдѣлался моимъ непосредственнымъ товарищемъ, онъ работаетъ подлѣ меня въ кабинетѣ (чертитъ карты тѣхъ путешествій, которыя мы съ нимъ читаемъ) и остается очень доволенъ этимъ такъ же какъ и я”. Шаље поздрав мојој жени и честита к новој години.

Последње писмо од старца датира од 6 марта 1879. Ту је реч већ о мојем издању Зографског јеванђеља: „Только сегодня вновь обратясь къ Вашему Зографскому евангелію за справкою я развернулъ его такъ, что прежде всего увидѣлъ Вашу напись на коричневой бумагѣ, не замѣченную прежде ни мною ни кѣмъ изъ моихъ домашнихъ и конечно не могъ не принять Вашего

сочувственнаго отзыва съ чувствомъ сердечной благодарности. Даръ Вашъ дорогой для меня самъ по себѣ, какъ прекрасный вкладъ въ сокровищницу древнихъ славянскихъ памятниковъ, сдѣлался мнѣ еще дороже. Спасибо Вамъ. Вчерашній день выбранный моими старыми слушателями для перевода меня изъ X-го люстра въ XI-ый (чего я довольно долго и не подозрѣвалъ) нарочно ранѣе срока, чтобы какъ они хотѣли праздникъ сдѣлать полнѣе, былъ для меня дѣйствительнымъ праздникомъ такимъ какого я не чувствую себя достойнымъ, тѣмъ неменѣе дорогимъ не лично по отношенію ко мнѣ а потому что онъ доказалъ возростаніе нашего уваженія къ наукѣ и къ научному труду. Лично для меня всего дороже было и останется — дружественное отношеніе ко мнѣ даже и тѣхъ, въ которыхъ дружбѣ я позволялъ себѣ сомнѣваться: этимъ дружественнымъ отношеніямъ я обязанъ многимъ и высказаннымъ и сдѣланнымъ. Дружбѣ (А. Ѳ. Бычкова) я обязанъ и лѣтописью моихъ трудовъ которую посылаю Вамъ одновременно съ этимъ письмомъ. Вчера я получилъ отъ А. Ѳ. въ даръ первый оттискъ его труда, столько же неожиданнаго сколько и дорогого мнѣ какъ доказательство его дружбы; сегодня отъ Я. К. Грота я получилъ 20 оттисковъ и первый посылаю Вамъ. Къ стати посылаю и нѣсколько тетрадокъ своихъ вышедшихъ въ послѣднее время. Что касается Вашего прекраснаго изданія Зографскаго евангелія, то, не говоря о многомъ другомъ, оно порадовало меня и отличными снимками и изданіемъ текста строка въ строку и знакъ въ знакъ и принятіемъ буквы за и а не за і, и наконецъ употребленіемъ общедоступной кириллицы вмѣсто глаголицы”. С поздравом мојој драгој жени завршује ово писмо, последње од старца, који је у најодлучнијим моментима мојега живота посведочио не само речима већ и делом, да ме искрено воли. Ма колико се наши погледи на задатке словенске науке разилазили, нас је везала заједничка верна и постојана љубав к нашој науци. Није дуго време потрајало, и мој старац оде на други свет; нитко од синова или кћери не сети се да ми јави о његовој болести, о његовој смрти, и ако су сви добро знали, колико њихов отац држи до мене. У прво време могла их је спречити опћа жалост над губитком оца хранитеља, те заборавише послати ми неколико речи на знање, до скора биће њима свима обладало незадовољство, што се све јаче истицала и у университету и у академији жеља и воља, да дођем онамо управо ја у његову замену. То ће бити заболело сина Вјачеслава, а поред њега, који је могао био гојити неку наду, такође читаву породицу, те тако прекиде наше некошње пријатељство. Не опомињем се, јесам ли дошав г. 1880-е у Петроград, учинио икакав корак, да наставимо старо познанство; ако нисам, биће тому узрок у понашању спрам мене увређеног и превареног у својим надама Вјачеслава. Мене је оно болело, јер сам особито његову сестру, умну Олгу Измајловну, врло поштовао. Истом кад сам много касније једне године из Беча дошао био у Петроград, имао сам прилику да видим Олгу и на њену жељу посетио сам такођер удовицу

мојега некошњега добротвора. Најмлађи син, Всеволод Измајловић, који је био намештен у академској библиотеци, написа ми 23 дец. 1907 као одговор на нека моја питања ово: „Во первыхъ относительно словаря: текстъ нашего словаря мы предполагаемъ закончить теперь печатающимся 3-мъ выпускомъ т. 3-го, до конца остается еще листовъ 10—12. Кромѣ того выпуска можетъ быть окажется нужнымъ напечатать еще одинъ съ дополненіями новыхъ словъ, накоплявшихся у насъ по мѣрѣ разработки новыхъ матеріаловъ съ указателями и послѣсловіемъ. Что касается до вопроса Ващего о болгарскомъ словарѣ, то я ничего не могу Вамъ отвѣтить такъ какъ въ нашемъ домашнемъ архивѣ такого нѣтъ, есть только малые словари сербскій, малорусскій, горалей словаковъ, дольнихъ лужичанъ и еще коечто. Отвѣтомъ на Вашъ вопросъ о начальныхъ годахъ жизни отца моего явится посылаемая Вамъ одновременно съ письмомъ статейка моя напечатанная нѣсколько лѣтъ назадъ въ Журналѣ минист. нар. просв. (простите что экземпляръ попорченный, одинъ изъ послѣднихъ). Въ главн. педагогическомь институтѣ отецъ мой былъ приглашенъ въ 1848 г., при учреждени въ институтѣ каѳедры славянскихъ нарѣчій, и оставался профессоромъ до закрытія института въ 1859 г., программа его лекцій была принята въ руководство министер. народн. просвѣщ. и напечатана институтомъ въ 1855 г. Въ 1846 г. отцемъ моимъ были напечатаны слѣд. статьи по миѳологіи: „Объ обожаніи солнца у древнихъ славянъ" (Ж. М. н. пр.), „Архитектура храмовъ языческихъ славянъ" (Чтен. Общ. Ист. и Древн.), „Святилища и обряды языческаго богослуженія древнихъ славянъ по свидѣтельствамъ современнымъ и преданіямъ"; вторая изъ этихъ трехъ статей съ нѣкоторыми пропусками вошла въ третью докторскую диссертацію (гл. I § IV 1—2). Въ 1847 г. были напечатаны „О языческомъ вѣрованіи древнихъ славянъ въ безсмертье души" (Журн. М. н. пр.) и „Изслѣдованія о языческомъ богослуженіи др. славянъ" (то же съ нѣкоторыми измѣненіями что „Святилища и обряды", упомянутое выше). О содержаніи университетскихъ курсовъ отца моего я не пишу Вамъ въ настоящую минуту, т. к. вскорѣ надѣюсь Вамъ прислать статью мою, въ которой дано между прочимъ краткое ихъ обозрѣніе, составленное по сохранившимся программамъ; статья уже напечатана, жду только отдѣльныхъ оттисковъ. Матушка моя и сестры поручили мнѣ передать Вамъ ихъ глубокій поклонъ и искренній привѣтъ. Здоровье матушки моей не важно, силы ея очень ослабѣли послѣднее время, но иногда, особенно когда вспомнитъ старину, бодрость къ ней возвращается; ея не покидаютъ постоянныя заботы о будущемъ, о томъ времени когда ея не будетъ. Желаю Вамъ всего лучшаго. Преданный Вамъ В. Срезневскій 23 дек. 1907". Има јоште једно његово писмо од 20 фебр. 1908: „На дняхъ послалъ Вамъ давно обѣщанную мною Вамъ статью о жизни и дѣятельности отца; пригодилась ли она Вамъ? Пиша ее я былъ очень стѣсненъ размѣромъ (она собственно для русск. біограф. словаря) и долженъ былъ опустить многое, что хотѣлъ въ нее внести; надѣюсь что со

временемъ дополню ее; знаю что на мнѣ лежитъ долгъ, если не написать біографію отца, то хотя бы собрать для нея матеріалъ. Когда это исполню, сказать трудно, особенно теперь — но всетаки не теряю надежды. Всѣ наши просятъ передать Вамъ нашъ глубокій поклонъ. Желаю Вамъ здоровья и всего лучшаго. Пред. Вамъ В. Срезневскій. 20. II 1908 Вас. Остр. 2 л. 37".

Најстарију кћер Срезњевскога Олгу Измајловну ја сам први пут видео г. 1871, кад је у пратњи очевој била на два дана дошла с њиме у Загреб. Она је после год. 1872 за нашега боравка у Петрограду учинила много услуга мојој драгој жени. Ја сам после, кад је под редакцијом А. Ѳ. Бычкова излазио о трошку Одељења руск. јазика и словесности речник Срезњевскога, не један пут чуо да је главна радња била у рукама Олге Измајловне. После много година ја сам се опет с њом срео год. 1912 (?) пригодом састанка руских филолога, те сам је могао врло срдачно поздравити. Она се уверила, да сам ја успомену њеног оца увек високо поштовао, не заборављајући његове личне наклоности према мени. Зато могу и овде моје спомињање о Срезњевском завршити овим писмом Олге Измајловне од 24. 1. 1913 г.: „Многоув. Игн. Вик. Позвольте мнѣ просить Васъ принять отъ всей нашей семьи выраженіе искренней признательности за участіе которое Вы приняли въ засѣданіи устроенномъ Академіей Наукъ въ память нашего отца. Ваши воспоминанія, полныя благодарнаго чувства къ человѣку, который всегда съ радостью отмѣчалъ заслуги другихъ и всѣми силами старался чтобы эти заслуги были всѣми признаны и достойно оцѣнены — эти воспоминанія были какъ нельзя болѣе кстати на собраніи, гдѣ такъ много говорилось объ его значеніи для русской науки. Мы очень благодарны Н. А. Котляревскому, который и на этотъ разъ, какъ въ засѣданіи въ память Я. К. Грота, съ обычной любезностью прочелъ присланные Вами листки. Усердно просимъ Васъ, если Вы когда нибудь будете въ Петербургѣ, снова въ память прошлаго навѣстить насъ. Мы всегда будемъ Вамъ рады. Но Вы увидите теперь уже только насъ, дѣтей Измаила Ивановича: мама наша, вмѣстѣ съ нимъ радушно принимавшая Васъ и Вашу семью, какъ Вы объ этомъ вспоминаете, къ глубокому нашему горю скончалась въ іюнѣ мѣсяцѣ. Немного не дожила она до дня, когда такъ многіе собрались чтобы съ благодарностью помянуть его. Уважающая Васъ О. Срезневская".

Московски професор Нил Попов, зет знаменитога историчара Соловјова, с којим сам завео преписку ради лакше набаве руских књига, о чему је већ био спреда говор, прихвати моју пријаву из Берлина о „Архиву" с великом сусретљивошћу. Он ми као одговор написа 24 маја 1875: „Нѣтъ никакого сомнѣнія, что здѣшніе ученые будутъ рады помагать Вамъ при изданіи Вашего журнала" итд. (о том је казано напред). Има даље његово писмо од 21 окт. 1875, којим ми препоруча Павла Гавриловића Виноградова. Тај, после врло знаменити представник руске науке у Ен-

глеској, беше ме збиља посетио у Берлину. У писму од 28 апр. 1876 свраћа Нил Попов моју пажњу на Н. С. Тихонравова, с којим сам се изближе познао истом након мојега одласка из Берлина у Петроград. У писму од 29 окт. 1876 захваљује за послани му посебни отисак из I-е књиге Архива, а 30 окт. (12 нов.) 1876 извешћује ме о већању код министарства нар. просвете гледе промене университ. статута, у којем је учествовао његов таст Соловјов (Соловьевъ), те се већ тада с песимизмом говорило, да автономији руских университета прети опасност. . Чини се, да сам већ тада питао Н. Попова, како би он мислио о томе да се вратим из Берлина у Одесу. Он ми у истом, чини се, писму каза ово: „Что касается меня, то смотря на предложенный Вами вопросъ, съ ученой точки зрѣнія думаю, что Вы полезнѣе для славянской науки въ Берлинѣ чѣмъ въ Одессѣ, которая теперь трепещетъ предъ возможностью войны. Думаютъ такъ вѣроятно и другіе безпристрастно относящіеся къ дѣлу". А када је већ било објављено, преко моје воље, моје именовање за орд. професора словенских наречја у Одеси, Нил Попов писа и опет: „Едва ли теперь и время переселяться въ Одессу, пусть чѣмъ либо кончится война, хотя и миръ едва ли сдѣлаетъ Одессу болѣе славянскимъ городомъ чѣмъ космополитическимъ". Даље упушта се у политику, о којој сам и ја нешто напоменуо, овако: „Что касается Вашихъ взглядовъ на будущность страны орошаемой Вербасомъ, Босною и Неретвою, то вѣдь не мы одни рѣшители ея судебъ. Если бы кто нибудь кромѣ побѣдителей и мѣстныхъ патріотовъ, въ родѣ патроновъ земли, гдѣ Вы теперь пребываете, или представителей славянскихъ интересовъ взялись помогать желаніямъ боснійскихъ христіанъ, тогда дѣло другое. Нельзя Россіи разорваться во всѣ стороны и поспѣть всюду. Кромѣ того я несогласенъ съ мнѣніемъ о тѣхъ послѣдствіяхъ какія могутъ произойти, если Боснія примкнетъ къ Хорватіи. Тутъ меньшія братья и сами должны уже подумать о себѣ. Потомъ не забудьте, что кромѣ силы, могущества и отваги, даже и большимъ народамъ для великихъ дѣлъ нужны финансы. Но. . не надо забывать, что поглощеніе Босніи и Герцег. Цис- или Транс-кадаверомъ послужитъ началомъ къ разложенію и поведетъ къ рѣшенію стараго вопроса о земляхъ придунайскихъ, а не балканскихъ уже. Впрочемъ не всѣ наши забыли Боснію. . Кстати знаете ли Вы объ открытіи сдѣланномъ Кіевскимъ викарнымъ епископомъ Порфиріемъ, такъ долго жившимъ на востокѣ и привезшимъ оттуда съ собою множество рукописей. Изъ рукописей хиландарскаго монастыря онъ убѣдился въ смѣшеніи трехъ Кирилловъ, содѣйствовавшихъ составленію славянской азбуки... Первый Кириллъ философъ, мудрый родомъ изъ Каппадокіи, жилъ въ Солуни во второй половинѣ VII в.; онъ ввелъ у болгарскихъ славянъ іонійскую азбуку. Второй Кириллъ, родомъ изъ Катаны сицилійскаго города, былъ у южныхъ Руссовъ въ 866—7 г. и передалъ имъ болгарскую азбуку. Третій Кириллъ святой. . проповѣдывалъ въ Панноніи, усовершенствовалъ эту азбуку и перевелъ нѣкоторыя

книги; ученикъ его Климентъ совершилъ это дѣло. Статьи Порфирія о томъ напечатаны въ „Трудахъ" Кіевской Духовной Академіи за 1877 г. Будемъ ждать отзывовъ славянскихъ спеціалистовъ въ дѣлѣ филологіи, и въ этомъ числѣ Вашего". (Ја к тому додајем: нагађања Порфиријева нису се оправдала.)

Већ сам спомену о Первол фу, који је родом Чех био професором у Варшави Кад сам га г. 1877 питао о неким старим издањима пољске граматичке литературе, одговори ми 21. 4. 1877, да у Варшави књиге Nowy karakter polski од год. 1594 нема, даље каза: „zeslané mně rozpravy jsem ovšem ihned přečetl s velíkým potěšením, jakož vůbec vše cokoli pišete. Nedělám žádných komplimentův, pravím li, že Vy jste jeden z nejlepších slavistův, a proto želím že nepůsobite na Rusi. Ostatně po Vašem objasnění pochopuji že dáváte přednost Berlínu před Odesou. Na Rusi Vaše místo je pouze v Petrohradě i řekl bych za jiných poměrův — ve Varšavě. Konečně vydáváte li „Archiv" německy, přinášite slavistice větší užitek, než kdybyste jej vydával v slovanské mosaice; té by rozuměli jen někteří vyvolení, a všeslovanskému jazyku rozumějí i ti i celá Evropa... „Archiv" všude se náramně libí „пита; јесам ли обратио пажњу што је Пипин написао у Вѣстнику Европы 1877. 1, даље каже: „a v 4 knize mnoho mluví o Vašem názoru na ruské byliny. Úsudek o něm (т. j. o Архиву) Gazety Narodowej je velmi zajimavý, sdělil jsem to překrásné místo několika kollegům. Já se však v tom „slovanském světě" už ničemu nedivím; viděl, slušel i četl jsem už tolik hloupostí, že stal jsem se pravým filosofem s heslem: nil admirari".

Перволф био је, као готово сви Чеси, који дођоше у Русију на службу, велики руски патриот у славенофилском смеру; у многим научним питањима наши су се погледи далеко разилазили, ипак радо сам слушао његово мишљење. Поводом руско-турскога рата писа ми: „Východní vojna vede mě k Vašemu nesmrtelnému rodákovi Križaniéi, o kterém ted' promluvila celá Rus. Máte monografii našeho studenta Markoviće? Ej, молодецъ! Jaké to pravdy napsal ten znamenitý myslitel? Čim více o něm přemišlím, tim více si ho vážím. Jak pěkně on vece: Slované leží v blátě ba i „наслаждаются" v tom blátě (какъ мѣтко! zrovna jako pověděl Metternich), nikdo jim nemůže pomoci, kromě cára ruského". К тому додаје Перволф: „Velectený pane collego, žádáme od Vasi i od Vaší akademie, abyste pomýšleli o úplném kritickém vydání všech latinských i slovanských děl slavného Javkanice. Snad víte, že v 3 knize moskevských Чтеній (1876) Kuliš vydal Kříž. cestu ze Lvova do Moskvy, besidu k Čerkasům etc. a vřelou předmluvu. Въ рукахъ Безсонова Крижаничъ явкаетъ! Než dosti o tom. Kdyby Javkanica vstal z mrtvých, uviděl by že vše to, co napsal, mohl by znova opakovati, tak málo se změnilo položení Slovanův". Још ми пише о мојој расправи: „Ve Vaší překrásné stati o národní poezii vyčerpal jste předmět do dna. Těším se na celé dílo v jazyku vše-

slovanském ; charvatsky nebo rusky čtliby zase jen někteří vyvolenci".

Од године 1878 има неколико његових писама, која нису важна. Од године 1879 има једно (28. 2 1879), у којем жали што Ламански тако презирно пише о Чесима : „не умѣетъ писать Владимиръ Ивановичъ, вездѣ allotria и неприличные нападки и надменный тонъ. Не касаясь сути вопроса — и для меня рукописи Краледворская и Зеленогорская ein Buch mit sieben Siegeln — спрашивается зачѣмъ тутъ нападки на „pana ministra" (такъ пишетъ Ламанскій) Иречка, что онъ когда-то по приказанію министра Туна рекомендовалъ Русинамъ латиницу и пр. А развѣ Гильфердингъ не составилъ ли безъ приказанія „элементаръ для дзеци вейскихъ" (1861) и другія Езберіады ?" — Занимљиво је писмо, што га Перволф писа Гебаеру 3 маја 1879; радило се о том, да се нешто одговори Макушеву, и то у Архиву : „V Jagićově organu, z něhož mám náramnou radosť, to dojde mnohem většího povšimnutí než ve filolog. Časopisu nebo v Žurnale ministerstva, vůbec než v rouše ruském; všimnou si toho i ruští učenci více, než kdybys to psal jesi česky (ve Filolog. Listech) nebo i rusky. Učiň tak na každý spůsob i ne buď tak „wehleidig", maje za pravidlo: klín klínem vyrážej; ja takové pravidlo mám : lépe jest míti kůže rhinocerosa nežli nejaké krasavice ; i já musil často kousati na lévo i na pravo. S. Makuševem jsem v dobrých ale ne v přátelských poměrech (on jest podoben Hattalovi) i jakož vůbec jest to natura ne příliš vábivá ; také nemá tu přátel nižádných. Co se tiče Kočubinského, tu mně přichází na mysl, co mně Kdysi řekl Geitler. Kocubinský prý se někde vyjádřil, že všichní znamenití čestí filologové mají jmena s koncovkou —ra nebo —a: Jezbera, Patera, Vančura, nu myslím že asi nechceš náležeti k takovým panům s jmény, která se rymují „trumbera". Vůbec ti radím, abys všechny ruské rozpravy o českém azyku přísně probral, a sice v Jagićově Archivě. Velmi tím posloužíš nejen věci, ali i sobě, svému jmenu, jakož vůbec velice schvaluji že často píšeš po německu. Experto crede Ruperto ! Slované ještě dlouho budou musìti psáti po německu, jelikož co slavica sunt non leguntur".

Оваково је било мишљење једнога Чеха, који је живео у Русији те имао нешто шире од обичних људи погледе. Не знам, би ли он данас да живи чинио исте концесије немачкому језику. Данашње јавно мишљење, стојећи под утицајем великог усхита над извојеваном и добивеном слободом унутар хисторијских граница Чешке краљевине с неочекиваним раширењем граница преко Моравске у Словаке и карпатске Русе, чини се да не поступа довсљно спрезно, особито спрам Немаца, заборављајући да велика, здрава, енергична немачка нација може данас сутра постати екситенцији чешке државе врло опасном суседом. Знам да је тешко с Немцима на крај изићи, особито после њихова тристогодишњега господства над Чесима, али у политичком се животу мора рачунати не само са садашњошћу већ и са будућношћу. — Перволф био неколико песимистичан за своје доба под упливом овакових факата, као што ми

је Нил Попов причао, да је његове књиге „Россія и Сербія" (1868) у руском издању распачано једва 500 експемплара, док се српског превода распродало 2000 експемпл., Јиречекове бугарске историје да се распачало више у чешком него у два руска издања. Али ови бројеви, које помињу Нил Попов и Перволф, не доказују ништа друго ван мерило интереса у публици, које није свагда једнако. Сам Перволф морао признати, да је у Вѣстнику Европы за један чланак од 3½ табака добио хонорара 270 рубаља. То је за онда било прилично много.

Кад сам у Берлину био забављен прикупљањем материјала за моју познату у „Раду" наштампану „Gradju", пуно сам се старао да уђем у траг првому најстаријему издању Качићева ‚Razgovora Ugodnoga'. Питао сам на све стране, одасвуда стигоше негативни одговори. Међу другима писа ми Шиме Љубић 20 апр. 1875 из Загреба ово : „Hitim da Vam odmah odgovorim na Vaše cienjeno pismo od 16. 4. Sve sam moguće učinio da Vam nadjem izdanje Kačićevo starije od g. 1759, ali mi trud zabadava. U knjižnici sada universitetskoj nahodi se izdanje od g. 1780, 1836 i kašnje, u muzealnoj od g. 1836 najstarije, u akademičkoj od 1782, 1801 i kašnje. U ovaj par pako piše mi dr. Iveković, da u nadbiskupskoj knjižnici nema nijednoga izdanja od prošloga vieka. U universitetskoj ima prevod latinski od godine 1764. Ja sam u Ogledalu napomenuo izdanje od 1756 te bi se imalo naći u Dalmaciji. Jučer pisao sam Ant. Simoniću, neka vidi jeda li se čuva to izdanje u knjižnici gimnazialnoj ili gradskoj ili kod Kuzmanića itd. Ako bude, onda ću mu pisati, neka onu pjesmu prepiše. Smodek se zauzeo svom dušom da knjigu nadje. Gajeva knjižnica nema. I Kukuljević mi veli ovaj čas da nema prvoga izdanja. Govorio sam sinoć i sa Račkijem te mi reče da Vam je već odgovorio, no on nije nigdje tražio, osim valjda u akademičkoj knjižnici da se o stvari osvjedoči". А 27 јула 1875 враћа се Љубић у писму на исти предмет : „kako sam Vam već javio bio, zamolio sam Simonića, neka vidi bi li moguće bilo naći u Zadru ili drugde po Dalmaciji ono najprvo Vam potrebito izdanje Kačićevo. On se trudio da se o njem točno obaviesti te mi odvraća da sve zaman"... Из истога ћу писма саопћити његово умовање о тадањој политичкој ситуацији : „Ovih dana povratih se iz tromjesečnoga putovanja po Italiji (sic !). Ljudi su sada zabavljeni s izbori, za kojih se kaže da neće izpasti povoljni za Mažuranićevu vladu, koja je kopija Rauchove, samo boje različne. Crnogorski ustanak čini se da ima dobre podloge; ako uztraje barem u klancih i šumah, mogao bi se razviti do željene svrhe. Akademija korača napred, barem tako kaže naš slavni sekretar Matković, koji će valjda preko Berlina na kongres u Paris. Za naš odsjek predložen je za korespondenta jedino Tkalčić. Kako ste valjda čitali, Kostrenčić je imenovan za knjižničara... Bio je ovih dana ovdje Štrosmajer te sakupio na objed sve universitetske profesore, da jim predstavi svoga mezimca Kršnjava (sic !) i preporuči, neka ga imenuju profesorom krasnih

nauka na sveučilištu. Oni se do crne zemljice poklonili i umah sve obavili. Ta je katedra samo za luksus, dočim ima mnogo toga, što je dapače od goleme potrebe. Nacrt za zgradu, gdje će se smjestiti pinakoteka Š t r o s m a j e r o v a , ovamo je došao iz Beča te kažu da će se doskora započeti zgradnja. Grad se opirao da se gradi na visočini uz realku, ali se čini, da je popustio sada po nagovoru Š t r o s m a j e r o v u". У тим писмима има много тога о чему се тада говорило и опет се није извршило. Тако и то о градњи куће или палаче за галерију слика онде на вису уз некошњу реалку.

У то је изашла Љ у б и ћ е в а Нумизматика; ја сам против тумачења једне медаље или новца, као да је оно Владимир владалац бугарски, по руским истраживањима тврдио да се ради о Владимиру Кијевском. М о ј е ј е с а о п ћ е њ е изишло у Обзору бр. 54 год. 1875, како ми сведочи Љ у б и ћ е в о писмо од 20 апр. 1875. Љ у б и ћ као да није био о томе, како руски нумизматици тумаче онај новац, сасвим уверен, јер ми писа: „Da Vam iskreno rečem, ja ne držim mnogo do ruskih tvrdnja bile K u n i k o v e ili U v a r o v e. Da su Rusi imali svojih novaca u X vieku, onako u ledini i barbarstvu, a ne Bugari dosta izobraženi i na vratih Carigrada? A ni Mletci nemaju svoje numizmatike do polovice 12 vieka". Не знам, да ли је Љ у б и ћ касније, када се могао о том потање обавестити из великог дела грофа Ивана Т о л с т о ј а (1882. Древнѣйшія русскія монеты великаго княжества Кіевскаго), своје мишљење исправио.

Да наставим преписку са Г е б а у е р о м. У писму од 6 априла 1877 јавља ми, да је задовољан мојом „G r a d j o m": „Po přečtení knihy Vaší zdá se mi, že nelze nesouhlasiti s výkladem Vaším o „národní epice". Он као да је на тихо признавао, да моја Грађа копа лагум чешкој светињи, К р а љ. р у к о п и с у; он ми пише: „Spoléhám na to že mi zejmena také dovolíte, abych Vaše přídavky otiskl jimiž jste mou rozpravu o Jaroslavu a Millionu rozmnožil". Још се говори о фалсификатима у M a t e r v e r b o r u m, где је s i v e дало богињу S i v a (Жива) итд. У писму од 1 маја 1877 шаље ми неколико отисака моје биографије, коју је написао за „Malý náučný Slovník", а 10 маја 1877 брани се против Јос. Ј и р е ч е к а гледе ***g*** уместо позниjега *h* те признаје: „K o p i t a r měl pravdu. Byla u nás pestis vodrías: zde B o č e k, tam H a n k a. Na tohoto zpomněl jsem, když jsem četl Archiv str. 389 „Živa" v runách prilvických. I toto slovo je falsum v M. V e r b o r u m, udělané z „dea s i v e imperatrix". Ze s i v e udělal H a n k a (dle výkladu P a t e r o v a a J i r e č k o v a) Živa! Snad chtěl tím zjednati podporu runám prilvickým". Против Ј и р е ч е к о в е аргументације, да није Јарослав у вези са Миллионом, хтео Г е б а у е р нешто написати у L. Filol. али га ухватила нека несмелост, јер се тужи: „mně to pokladají za skutek nevlastenecký, že jsem tou věcí hnul, a aby byla vina moje větší, tedy zamlčují, že jste si to v Archivu přeložil Vy, a píší o tom (v Č.Č.M. a ve Světozoru) tak, jako kdybych já tu věc do světa roznášel". Из даљних његових писама добро се види његов тежак

положај, како су његова критичка истраживања о старочешком језику чак штету наносила његовој промоцији са реалне школе на университет. Зато ме је 9.10 1877 умолио, да његов одговор Јиречекуог-h не штампам у Архиву. Даље наставља : „Dodělávám si historické tvarosloví, material mi hrozně vzroste a vlastně pořád roste. Právě chtěl jsem se dáti do koncipování. Když jsem přišel na jeden rukopis starý (Passional z poč. XIV stol.), který jazykem podivuhodně vyniká a staročeským paradigmatům jiné tvářnosti dodá". О даљњим својим проучавањима пише 6. 11 1877: „Excerpoval jsem několik neděl jeden starý passional (z poč. XIV stol.), který podle mého soudu obsahuje a podává jazykové formy tak přesné, že bude zahodno regulovati podle něho celou grammatiku staročeskou. V přemnohých věcech, ve kterých se doposud viděla jenom nepravidlnost a libovůle písařův, ukazuje se v památce této důslednost a pravidelnost podivuhodná, pravidelnost ne jen mechanická, nýbrž založená na podstatě jazyka samého. Ale nedosti na tom : pravidla která jsem nalezl v památce této, jsou mi dále klíčem k památkám jiným. Zkrátka bych řekl, že onen passional je podlé přesnosti své památka taková pro češtinu starou, jako jsou panonské pro starou slovanštinu, práce pak kterou mám nyní před sebou, jest 1-o sestaviti pravidla nalezená v passionalu, 2-o prozkoumati podlé těchto pravidel jiné rukopisy staročeské z konce XIII a ze XIV století. Při té práci jak vidím vyjde mi na jevo také nejaké novum strany Rukopisu Kralodvorského a proto odkládám odpověd' na rozpravu Jirečk. (Million a Jarosl.) k nejaké době pozdější". У писму од 5. 1 1878 говори се о фалсификатору у Mater Verborum; тај је хтео „1-o opatřiti doklady pro některá slova rukopisu Zelenoh. a Kralodv.) na př. plzný, osudie, osvěta etc., 2-o opatřiti formou starobylé na př. kamy, kony, koty, neti, a při té přiležitosti napadlo mu také kory, sesti, cědu etc., 3-ō opatřiti doklady pro mythologii slovanskou, na př. Živa, Svatovit, Děvana etc". Писмо од 2. 2. 1878 опет показује неоправдано тежак положај, који су усилили такови противници као Хаттала, Прусик и т. д. Изгледа чудновато, што у својој застрашености у писму од 15. 3. 1878 устаје против Шембериних нападаја на Зеленог. рукопис и на Јованово јевањђеље — доказ његове бојажљивости, и ако Шембсрина аргументација није могла свакога задовољити. Из писма од 15. 5. 1878 разбирам, да сам тада мислио био не поћи одвећ далеко ради малога детета преко лета ; Гебауер ми је набрајао разна места у Чешкој, и сâм учинио сам био у ту сврху екскурс до Боденбаха — али љубав братова надвладала је све бриге далеког путовања и ми одосмо ипак у Хрватску. Гебауер је био тако љут на Прусика, да му је било криво, што је овај написао за Архив (књ. II) једну рецензију, у којој ја нисам налазио ништа лично увредљива. Он пише 28 јуна 1878 : „Víte co mne letos stíhalo strast na strast. Ke všemu měl jsem právě ženu nemocnou. Byl jsem celý rozbolavěn. V tom dostanu zákeřnickou kalumnii do rukou a slyším jak ji Hattala

rozšiřuje. Zhrozil jsem se nad takovouto nešlechetností, zhrozil jsem se možných z toho následků pro mne a rodinu; viděl jsem že se mi má studentstvo odvrátit, a když nebudu mít posluchačů, že mám být podražděným ministerstvem suspendován. Nevím jak jsem přetrpěl první dojem. Ale bez následkův nebyl: ačkoli jsem byl jist, že dokažu Prusíkovi že je lhář a darebák, přece dokad odpověď moje tiskem nevyšla, trval jsem v neustálém rozechvění a rozčilení a očevidně jsem chřadnul a dosud nejsem zdrav". У писму од 13 јула 1878 долази реч о Виттенбергском псалтиру, који је намеравао издати. Како је то свршило, већ сам приповедао. У писму од 15. 2. 1879 говори међу осталим, да је слушао савет Квичалин, да овај час још не дира у питање о Либушином Суду, ради којега се завадише два стара пријатеља Шембера и Јос. Јиречек. Знаменито је, што још сада Гебауер говори: „Jaký bude rezultat sporu o Libušině soudu, přiznávám se, to ne vím". Његово се кунктаторство огледа у речима: „Ja bych se zeptal nejprvé chemikův a palaeografů, jsou li vůbec o to poznati na jisto věc pravou a falsifikovanou, a neníli se jim obávati, že vyklady jejich po desíti, padesáti etc. letech budou brány v pochybnost; kdyby mi odpověděli, jejich parere jest exaktní a nevyvratitelné, přestal bych na něm i kdyby však nemohli dáti ujištění takového, pak teprve přistoupil bych ku zkoumání filologickému se strany obsahu a se strany jazyka". С овим умовањем Гебауеровим нисам већ тада био споразуман. Химија и палеографија треба да иду својим путем, а анализа језична својим, једно не треба да се ослања на друго, јер кад би химија и могла — у неким случајевима може збиља — доказати, да рукопис није могао бити написан пре неког извесног времена, то још не би решавало филолога дужности, да он изрекне свој суд о језику. А још мање има филолог разлога чекати што ће рећи химија или палеографија, ако има са своје стране доказа против облика језичних. Тому се дакако хоће тачно познавање језика правих споменика онога доба, у које се стављају сумњиви текстови. Око такова тачног познавања правог језика водио је највећу бригу тада управо Гебауер. И у томе мучном послу ваљало је њему ићи на руку, не сметати му гадним клеветањем и подвалама, као што је чинио Хаттала, а донекле ласкајући овому и Прусик. Неодрешитост Гебауерова може се протумачити као знак његове неколико педантске тачности, да не изрекне последњу реч пре времена. У једном се питању и онако преварио бранећи Јованово јеванђеље што само доказује, да у црквенослов. језику није био онако сигуран, као у старочешком. Писма, што ми их писа течајем 1879 и 1880 године, врло су поучна за напредак његове скепсе, његове сумње, али и тешке одважности, да се одрекне од уверења толиких година својега живота. Можда би и мени било исто тако тешко одрећи се, да сам Чех, код којега није говорила само мисао већ и срце. У писму од 5 маја 1879 још није имао воље да се одрече Зеленогорског рукописа, како ни Краљодвор-

ског, он пише: „Pravite v Archivu (a v posledním dopise) že bude potřebí neděliti Rk. Zelenohorský a Kralodvorský. Tu myšlenku mám také já. Nejen v obsahu, ale i v jazyku jsou hojné stejnosti nebo Berührungspunkte, to jest věci které jsou v těchto dvou rkp. a kterých nenalezl jsem nikde jinde". Мислио би човек, да ће се према тому и владати у даљњем пресуђивању, али гле одмах затим пише: „Já mám zato, že rkp. Kralodvorský obstojí, ale rkp. Zelenohorský zajisté postoupí do doby mnohem pozdější". И сада сакрива се под палеографију: „Emler praví že některé litery jeho (L. S.) písma nemohou býti starší nežli ze století XIII. Palacký chtěl stol. IX, tedy amplituda palaeografická 500 let! Mám o té věci domnění zvláštní se kterým se Vám vytasím, až si je ještě více rozvážím". О Јовановом јеванђељу, где се јако посекао, писа ми 2. 1 1880: „Svědectví pro pravost E.J. jsou mi závažnější nežli svědectví contra, proto hledím si vysvětliti „chyby" jak mohu". У писму од 12. 1 1880 јавља ми о комисији, која ће испитивати све те тобожње старине (L.S. Kr. R., Ev. Ivan. и чак Mastičkáři); Шембера није му у вољи, пре га прозвао hlupák а сад му баца на врат šarlatan! Дуго је трајало док ми је напокон Гебауер могао јавити 7. 2. 1880, да је опроштен службе на реалци те постао екстраорд. професором на университету. У писму од 6. 3 1880 налазим ово сведочанство његова колебања: „Já jsem ve stadium vážení. Svědectví odporných nalézám mnohem více nežli jich vytkli Šembera a Vašek, ale jsou také svědectví pro. Nejpříznivější je poměr (pro: contra) v Evang. Jo., nejnepříznivější v Libušině Soudu. Jazyk Rkp. Kralodvorského odchyluje se od jazyka památek jiných velmi, ale mnohé odchylky jeho potvrzují se z dialektů východních a proto od několika let odkazuji jej do dialektu (v L. Fil. 1879, str. 240, a již 1875, 176 a 1878, 191). Sestavím někdy co nalezám pro a contra, ale učiním to nerad. Raději bych ještě před tím třeba několik let četl a excerpoval památky jiné; v jazyku staročeském dlužno ještě mnoho pátrati a čím více budeme z něho věděti, tím jistěji budeme moci tvrditi". То је право и истину рекао, али је тешко било чекати.

У писму од 3 4. 1880 већ има говор о мојем одласку у Петроград, што Гебауеру није сасвим право било; биће се бојао да би Архив могао престати, а у писму од 23 маја, кад су већ Národní Listy донели вест о мојем позиву у Петроград, изриче тиху жељу, да се међу кандидатима, који би ме могли заменити, спомене и његово име, јер би му то помогло да брже дође у Прагу до ординатуре. Опомињем се, да је у комисији, у којој је прву реч водио Јох. Шмидт, био споменут збиља и Гебауер, али се приговарало, донекле не без разлога, да се он сувише бавио специјално чешким језиком, који за Берлин није толико важан као пољски и руски. Против Лескина говорио је исти Шмидт, да премало познаје словенске народе у њиховим културно-литерарним тежњама. Тако се комисија сложи да предложи младога Брикнера. Тај

је избор за цело био врло срећан. Душевно расположење Гебауерово карактеришу ове речи његова писма: „Já pro svou osobu spokojil bych se s extraordinářstvím třeba do smrti, ale starost o rodinu nutí mě, abych se hlásil o povýšení. Ovšem ne osmělil bych se k tomu, kdy bych si nebyl vědom, že toho zasluhuju aspoň u porovnání s jinými, vždyť jest v historické mluvnici české velmi málo paradigmat kterých bych byl velmi podstatně neopravil; můj staročeský Slovník bude; thesaurus věcí positivných a pro slavista vůbec důležitých, mé vyklady literarně historické (dílem tištěné, vetšinou jen skizzované pro přednášky) obsahují zajisté také velmi mnoho nově nalezeného itd. Summa myslím si, že bych aspoň lidem našim měl se zdáti aspoň tak zasloužilým, abych byl ordinářem". Највише је против њега радио гадни интриган Хаттала, он је оклеветао Гебауера и код Емлера и код Патере, а ваљда и код Квичале. У тој душевној депресији молио је један пут мене (у писму од 8. 6 1880) да се заузмем и код Јос. Јиречека и код школског надзорника Шћасногa, што сам ја доиста и учинио. Он ми писа: „Dej Pánbůh aby psaní Vaše nebylo marné. Já jsem tou věcí hrozně stísněn, nejprve jsem byl odstrkován od vlády německé, nyní mám zase čekati, že tomu plány české tak chtí. . . Proč. plány české toho žadají, abych já ještě počkal, je mi nevyzpytatelno. Jsem extraordinářem zrovna tak dlouho, jako Durdík, jenž se nyní stal ordinářem, a pracuju přece ve věci která je Čechům nejbližší". Против његових опажања о е и ě подиже Хаттала куку и мотику. У писму од 10 јуна јавио ми, да је Хаттала пустио против њега чак Патеру: „Námítky ty sepsal Hattala, jsou veskrze liché a směšné, ale psány s jizlivostí a jedem. Patera hlupák dal se Hattalovi za strohmanna, nebot' Hattala není tak obmezený aby nenahlízel, že jeho „námitky" jsou veskrz a veskrz bez podstaty a proto si nastrčil strohmanna Pateru, nebo jak mu Tomek říká „Sancho Pansu". Smutnou roli při tom zase hral Emler. . ." Јиречек овај пут као да је подржавао Гебауера, јер ми овај јављао: „Miklosich, jak mi řekl Jireček, vyslovil se mu, že tento můj nález je nejznamenitější objevení v oboru slavistiky z posledních let". Како је тешко било Гебауеру борити се против предрасуда, сведочи његово писмо од 21. 6. 1880, где каже да његове паралеле између Јарослава и Миллиона одобравају само Квичала и Врћатко, а не примају их Јиречек (отац и син!), Хаттала, Емлер, Калоусек, Машек, Коржинек, Бартош и Шембера. Како је у то време јадни Гебауер био бојазљив и осетљив, доказује једно место из његова писма од 7. 8 1880.: „Upozorňuju Vás na to, že zasluhu jeho (т. ј. Шембере) o kritiku Kral. Rkp. velice přeceňujete, když myslite že věcí zase pohnul. Já znám Váš náhled o tom a já si přeju tak jako Vy, aby kritika měla volný průchod, ale proto je potřebí vyhnati s cesty to profanum vulgus, které věci nerozumí a jen kus slávy urvati chce". Он ми дао као неки напутак, како да пишем о Шембери, којега се ја у

Архиву V. 174 нисам држао, и ако је истину рекао овим речима: „R u k o p i s K r a l o d v o r s k ý musí býti velmi přísně prozkouman. Zkouška chemická nepoví všecko, i když nalezne že není nic podezřelého, nebude tím ještě rečeno, že jest tedy pravý a starý. Zkouška palaeografická také možná že nepovede ke konci, jest li dojde k resultatu jen takovému, jako Wattenbach (ist sehr geschickt ge acht, daß es auch echt sein könnte, psal jste mi). Zbude tedy zkouška filologická. K této chci přispěti velmi mnoho, vidím celou řadu věcí, kterých jiní si nevšimají, trvám že jsem Vam to již psal, opakuju to zde a třeba se tím chlubím, ale co se resultatu týká, nemohu se chlubiti, že bych malezl a dokázal něco definitivného; nejsem s to vyvrátiti všicky námítky, které jsou možny contra, a nejsem s to vysvětliti všecko to co se uvádí za důvod pro”.

Јоште пре мојега одласка у Петроград хтело се од мене нешто чега нисам могао учинити, т. ј. да склоним деканат филос. факултета у Берлину, нека би јавио у Праг, да је Г е б а у е р био у комбинацији. Он се извињавао тога ради у писму од 23 авг. 1880, које и тада а и сада још производи тежак утисак. Радило се о човеку, који је имао највеће заслуге за научно, критично проучавање старочешког језика, те само зато, што његови резултати нису се слагали са језиком фалсификата, на чијој је основи била доселе грађена нормална граматика чешкога језика; само зато био је нападан, оклеветаван лично, није му се хтело дати што га већ давно по праву ишло. И од кога су излазили нањ толики нападаји? Од једног професора, који већ давно није у науци напредовао, који је водио за нос читав чешки народ обећањима, да ће одбранити и З е л е н о г о р с к и и К р а љ о д в о р с к и р у к о п и с! Г е б а у е р пише мени: „Před měsícem byla u dr. R i e g r a schůze některých českých profesorů universitních a porada o tom, co by vůdce R i e g e r měl jednati přes ferie s ministerstvem o naší universitě. Z porady té dověděl jsem se od E m l e r a, že bylo ujednáno také něco o personaliích. Já jsem v tom byl pominut, to jest, nebyl jsem vzat do počtu těch extraordinářů, za které měla býti přimluva aby se stali ordináři. Když jsem dostal Vaši první zprávu o návrhu berlinském, psal jsem o tom T o m k o v i a K v í č a l o v i a prosil jsem jich aby oni na základě toho psali R i e g r o v i, by mě ex post pojal in numerum promovendorum. Nic jiného jsem nechtěl, nežli faktem berlinským pohnouti pánův našich a doložil jsem ve psaní že u Vás navržen je B r ü c k n e r. Týmž časem psal jsem také J i r e č k o v i a doslovně tak, jako T o m k o v i a K v í č a l o v i, jen s tím rozdílem, že jsem nežádal od něho psaní k R i e g r o v i, poněvadž také jeho počítáme k vůdcům jako R i e g r a, a bylo bi neslušné, abych prosil vůdce za přímluvu u vůdce; psal jsem mu tedy, že z toho mraku nebude pršeti, ale nejaký prospěch že bych z toho mohl míti přece, kdyby se to berlinské faktum dostalo na vědomost ministru C o n r a d o v i; doložil jsem, že německý kollega z okolnosti takové zajisté dovedl by něco získati, a prosil jsem, aby on sám podlé uznání svého hleděl z toho učiniti něco k mému prospěchu.

Z toho vidíte, že jsem já z věcí nechtěl vykořistiti nic více, než jen to, aby n a š i páni také pojali do počtu klientů o které právě jednají... J i r e č k o v i píšu dnes. Opíšu mu příslušný passus z listu Vašeho. Š t'a s t n ý dostal Váš list a užije ho zajisté... Možná že mi nezbude forma jiná, nežli žádati in optima forma skrze fakultu. Jak to půjde, to ještě nevím (H a t t a l a! a Němci naši). Pro ten případ bylo by mi velice prospěšno, kdybych se mohl odvolati na berlinsku „ehrende Erwähnung" anebo kdybych mohl přiložiti písemné dosvědčení, že se ta „ehr. Erwähnung" stala.« Сада долази његова жеља, коју су донекле изазивала моја писма. Ево што он жели: „Psal jste mi: „da se radi ovdje o kojoj specialnoj slovenskoj filologiji, n. pr. o českoj, da bi fakultet, prije svega predložio Vas"... a podruhé: „G e b a u e r bio bi dostojan da bude ordinarnim profesorom, kad bi se radilo o českoj profesuri..." Tyto úsudky mají pro Berlín význam negativní, ale pro eventualní moji žádost v Praze mělyby význam velice pozitivní, kdyby se jich mohl nějak dovolávati při mé žádosti. V Praze bude se jednati právě o „českoj filologiji"... „o českoj profesuri". Jde mi tedy o to, abych v takovém případě 1-o směl se dovolávati úsudku berlinského, a 2-o jakými slovy bych to mohl učiniti, aby v nich nebylo řečeno více, nežli Vy jste rekl v návrhu fakulty. Uznáte li toto možné a vhodné, tedy Vás prosím za kratkou notifikaci toho případu (německy folio), ve které byste k „žádosti mé" mi dal věděti že ve Vašem návrhu jest o mně zmínka takova a takova"... У тој форми мислим да сам могао пријатељу ићи на руку. Јесам ли збиља то учинио, сада се више не опомињем. Чини се да јесам. Овде прекида моја преписка са Г е б а у е р о м, док сам још био у Берлину. Наставак касније.

У мој берлински боравак пада саобраћај лични са одличним пољским сенатором Ромуалдом Х у б е, који путујући кроз Берлин нигда не би пропустио, да се не огласи, те се нађосмо то код њега (у хотелу), то код мене на пријатељски разговор. Он не би пропустио, да ми не пошаље своје публикације из историје пољског права, а ја бих о њима давао у Архиву кратке реферате. У врло пријатељским односима стојао сам са вредним професором А. П а в и њ с к и м којега сам први пут видео у Берлину, а после у Варшави. Мој трећи пријатељ међу Пољацима био Јан Карлович (K a r ł o w i c z) с којим сам имао и преписку. Он је чак учествовао у Архиву расправицом о Ванди — о томе има говора у писму од 24 марта 1877: „Mógł bym na żądanie służyć Panu nadsyłaniem wskazówek i krótkich wyciągów z wykładów po czasopismach polskich dotyczących zakresu naukowego objętego wydawanym przez Pana zbioropismem. Rad bym także przysłużyć się pracami o języku białoruskim, który znam dobrze i na którego kresach mięszkam. Napisałem do warszawskiego Ateneum referat o pierwszym tomie Pańskiego Archiwum, będzie zapewne drukowany w zeszycie marcowym. Samo przez się rozumie się iż zawiera on sąd najpochlebniejszy o szanownej pracy Pańskiej. Przypominając się miłej znajomości z szanownym Panem i dziękując raz jeszcze za uprzejmość okazaną mi w maju zeszłego roku etc". Одатле

видим, да смо се први пут видели у Берлину већ године 1876-е у мају; памтим, да ми је причао, да је своје науке свршио у Берлину, а већ тада највише га занимала етнографија, коју је обогатио својим прекрасним журналом Wisła. У писму од 15. 5 1877 из Wiszniewa (Wilno, Smorgonie) захваљује за мој допис и посебне отиске чланка о Ванди, говори о својим занимањима литавштином: „pracowników posiadamy mało a przedmiotów do roboty bardzo wiele, więc jeden człowiek musi z konieczności szerszy zakres badań ogarniać a przez to nie może się, zbyt długo na jednej specjalności zatrzymywać, może to wreszcie leży w naturze naszej, słowiańskiej, czy też wyłącznie polskiej, że brak nam niemieckiej wytrzymałości i możności zasklepienia badań w jednym dość ciasnym kręgu, dość że litewszczyzną teraz prawie się nie zajmuję i wątpię abym zdolał służyć Panu recenzją grammatyki Kurszata”. Обећаје да ће ми до скора послати своју студију O słoworodzie ludowym, коју сам збиља и добио. И он признаје потребу једног централног језика за научне потребе словенских народа, а то је у даним околностима могао бити само немачки језик: „Najzupełniej podzielam zdanie Jego o potrzebie czasopisma słowiańskiego w języku neutralnym, niestety przy waśniach rodziny słowiańskiej i domowej niezgodzie niezbędnym jest tymczasem kawał niwy obojętnej, na której by bez uraz i wzajemnego podejrzewania się bracia słowiańska mogła się schodzić i pracować dla wspólnego dobra. Prawdziwa wdzięczność i cześć należy się więc Panu za ułatwienie i tak umiejętne pokierowanie tej powszechnej pracy”... У писму од 9/21. 7 исте године приповеда о другим својим радњама и затим: „Od lat przeszło dziesięciu przygotowuję „Słownik wyrazów obcych”. Chcę aby był obszerny i ile można wyczerpający”... У једном познијем писму (18. 2. 1879) из Вишњева жали, што се не може више бавити литавским језиком, те одговара ваљда на моју жељу овако: „Bliższe oznaczenie granic mowy litewskiej oddawna mam na sercu i myśli. Ale do tych czas wykonanie tego zamiaru połączone bylo z przeszkodami polityczno-policyjnej natury. Mam jednak nadzieję że co się przewlecze nie uciecze jak mówi przysłowie. To n. pr. z pewnościu twierdzić mogę, że w powiatach Święciańskim i Oszwiańskim żywioł litewski ustępił znaczny kawal swojego terrytorium białorusińskiemu, co widać z litewskich nazw tamecznych miejsc i łudzi mówiących dziś po białorusińsku. Bardzo żałuję iż tymczasem nie umiem wskazać dokładniejszej granicy litewsko-słowiańskiej nad tę którą zanieśćłiem na str. 116 seq. (resp. 250. seq.) mojej rozprawy a która niezawodnie dokladną nie jest«. Некоја друга писма спадају у позније време.

На путу за Париз био је код мене у Берлину Црногорац Поповић-Липовац. Из Париза писа ми 14. 3. 1878, како онде живи, да је видео Богишића: „Шта ће бити с Босном и Херцеговином? чини ми се, да ће се случити оно што Ви прорицасте. Црна Гора добива врло мало у сравњењу проливене крви. Србија је јадна преварена. Бугарска која је најмање крви пролила добива највише, а Румуни као Румуни, као народност романска, такођер добро парче

добивају. Молим Вас, знадете ли, Душанов закон јели живио кадгод у Зету, т. ј. Скадар, Албанију или у Боку Которску; даље јесу ли могли примити што год из обичајах Зеђани од Римљана, јер по моме мњењу много има из обичног права Црногораца сходнога с римским закоником Јустинијана, што је врло лако прешло од Римљана као нације много цивилизированије од наше, а друго потому што Римљани бјеху свезани трговачким узама (са) Зеђанима, о чему сведочи сагређени град Диоклецијa (Дукља, сада развалина) у Пиперску нахију". Шаље поздраве жени, кћери, сину, мојој пуници. Што сам ја њему на стављена питања одговорио, не опомињем се више. Свакако му је ближе био у Паризу Богишић, који се имао таквим занимљивим питањима бавити. Ја сам тога Јована Поповића-Липовца познавао већ у Загребу, као ђаче које је у време кривошијске побуне са другим емигрантима из Црне Горе било отправљено из Далмације даље на север, чак у Загреб, где је младић полазио гимназију и тако се мене сећао. Ми смо се и касније у Петрограду виђали; он се као руски официр одликовао црногорском дивљом храброшћу. Пишући њему одговор у Париз, упитао сам га нешто о Сими Милутиновићу, на што добих од њега одговор од 6. 4 1878: „Имена за која ме питате, истинита су и нијесу Симом измишљена, као што Ви предполажете, само ја не знам са каквом цељу Ви то питате. Ако питате (са) филологическом цељу, то подобних имена у Црној Гори има подоста, као што сам Вук пише у своме рјечнику. Чим се то објасњава, Ви то боље знате, особено у многим се види турски корјен, но има имена као Рако, Нако, Грујо, Рамо, Шого, Шкрњо, Зеко, Лале, Лерко и других којих се ја не сјећам; ја сам знао много имена некада, која корјен јавно вуку из србске митологије, као на пр. Перун звао се је човјек којему право име није било Перо већ Иво. Што ме питате, да Вам кажем моје мнење на рачун тога: да ли је Сима Мил. своје умотворине издао под именом народних, о томе Вам могу категорички одговорити, да се риједко налази људи који жертвују свој труд скрит од свијета и издати га под именом народног; многи мисле да је тако урадио владика својом збирком, такођер и Симо, но ја навјерно знам, да је то једно пусто предположење и да су они то благо имено узели из нашег народа, који је врло богат о таквима пјесмама, које још нису штампи предане нити ће, јер се нико с тим не бави. Истина сви скупљачи народних пјесама знатно су исправили те пјесме и дали им неку цјелину, и особено горе речена два писца, тим прије што су били сами пјесници. Отац ми је причао, да још дјечаком учећи се у манастир цетињски памти Симу гђе је све заставља пјевати гусларе а сам нешто писао. Ја знам једног мојег стрица који ми предлагаше испјевати пјесму како наша фамилија произлази од Херцега Стефана, но као тајну, јер ми говораше, наша кућа страдала је због политике, па боже сачувај да на Цетиње господар за то чује. Ја је нијесам не знам због каквих узрока написао, о чем жалим! но само знам да врло много знам људи који знаду какву гођ тра-

дициону пјесму (фамилијарну), но на чудо по тим пјесмама већина црногорских фамилијах происходе из лозе србских краљева, што је и главни узрок што су они још у мраку неизвјестности због тога што данашња кућа Петровића не трпи аристокрације старе (?! sic), која је виша њих самих"... Ово умовање Липовчево не вреди много; ја сам ипак хтео од њега као рођеног Црногорца које што дознати, што је као дете могао слушати од старијих људи. Нешто таково збиља и има у његову причању.

Више година у Берлину било је уз друге послове посвећено Зографскому јеванђељу. Њега ради имао сам преписку са Чрнчићем у Риму. Радило се о неким питањима гледе Ассеманова јеванђеља, које у издању Рачкога није било тачно. Године 1875 добих од њега два писма о тој ствари. Прво од 1 априла 1875 гласи овако: „Mnogopoštovani prijatelju! Zašto me ter liepo liepo prosite, to bi jur od dvie godine bilo na svietu i po svietu, da nije Rački zakratio. Imate znati, da mi je najprvo Isusovac ter Rus Martinov za ono štampano rekao da je puno shabe, da je on maticu vidio. Pak ja 1867 god. skupa s našim Parčićem hodi vidjet u Vatikan. I kako su totu meni dobri, tudije nama dadoše maticu. I razgledavši jê nekoliko, obnajdosmo da je u štampanom na nekoj strani desetak shabnih. Pak vjerujući i nevjerujući da je kada ona knjiga bila u „djavolskom samostanu" (a tuda je Rački nekoliko pojahao), gledaj mi gledaj onu bukvicu na 158 listu. I vê nêsva vidêla (ne zamêrite!) onako, nego: азь попь (што сл. на стр. LXIV—LX. Чрнч. издања). Da je to ovako zapisano, to sam potla jur sto puti vidio. Tako ona knjiga (zna) za Djevol koliko i za Krk, ako ne još i manje! Pak to sve troje povjedah ter čudeć se Miklošiću 1872 godine o vazmu, kada bijaše ovdje. A on nagovaraj me ter nagovaraj najprvo na oči, pak po pismu ili bolje po pismih iz Beča da vas Assemanov rukopis razgledam i popišem sve što je drugako nego u štampanomu, pak u Radu da dam naštampati, da Rački neće zakratiti, da će spoznati da je najbolje da una manus vulnus opemque tulit. I nagovori me ter zašto me Vi sada „molite i zaklinjete da sav štampani tekst rieč po rieč, bukvu po bukvu poredim s originalom", to sam ja jur nakraj 1872 nekoliko a nekoliko prvih mjesecî 1873 više 70 putî sâm onda onda za to bio u Vatikanu. Nagledah se i namučih. Nu i spoznah da u naglosti (Račkoga) nije mudrosti. Toliko najdoh pogrešak da ih je, hoćeš po riečih hoćeš po bukvah, do 13 na svaku stranu! Pak mislite koliko krat rekoh za Vas da ste to i to na piesku gradili ondje! Nu koga valja kriviti za te pogreške? Čujte. Na 20 onoga ožujka pomolih se Račkomu, da što sam po Miklošićevu svjetu i sili svršio da mi to da ter po istoga Miklošića naputku naštampati u Radu, ali on meni na 20 onoga travnja: „Pošto izdanje vatik. evangjelístara nosi moje ime, na meni leži odgovornost. Ali kada bi moj priepis sravnali s izdanjem, vidjeli bi da se na premnogih mjestih neslažu,

osobito u razlikovanju grafički sličnih pismena, kako što ѣ i ь[1], kod kojih je i u matici na mnogih mjestih ono kolce izpunjeno itd. Došavši u Zagreb 1863 god. bio sam ne samo ove nego i sliedećih godina većim dielom na putu pregledajući škole. Tisak dakle predadoh Jagiću koji nije svagdje dosta pazio na moj priepis, a ne znajući onih potankosti rukopisa dotjeravao bi pojedina mjesta po ćirilskom Ostromirovom evangjelju. Ja sam preuzimao nadgledanje tiska, kada sam bivao u Zagrebu. Tiem se dogodi da izpadne čitave pol strane iz štampanja koju imadem u rukopisu... Akademija ne bi mogla tiskati Vaših izpravaka nigdje u nijednom sborniku niti spisu svojem, imajući mnogo prešnijih i korisnijih stvari, a sumnjam da bi to učinila ikoja druga akademija. Čudim se, kako Vi liepu prigodu koju imate u Rimu upotrebljujete samo za paberkovanje"... Nu se ja čudim a načudio se je i Miklošić po kom ste morda i doznao, da je „štampani tekst tako pun pogrješaka, tako nepouzdan, da sa strogo filološkoga gledišta ne može i ne smije se van za nevolju upotrebljavati", a i Vi držim da ćete se čuditi a morda i prečuditi... Ja sam Vas mnogo krat hoteo pitat, da jeste li onu gramatičku razpravu napisao po pisanom ili po štampanom. Nu prije ste Vi meni nego ja Vam pisao! I nekoliko sam uganao onoga po Vašem pismu, ali ne svega... Bojim se da ste i Vi za koju god bukvu kriv, a morda i za koju god riec, što je nije u štampanom, a mnoge nije... Nu niste Vi ne kriv što je ondje na pričelu съ божіемъ чиномъ...отъ велія na mjesto съ богомъ сватомъ ѡтъ великъія, a na 8 strani „antipsa" nam. „antipashъı", a na 42 „duhovъnaa" nam. л̅наа (=pęti desętьnaa), pak „po dusê" na 44, na 45, na 46, na 47, na 48. 49. 51 (ter i po dva puta). 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68 i 69 i drugdje još na mjesto по л̅ (=pęti desętьnici)!!! Nisu li i ovo najčudnovatija mjesta? doliš kada pročitate 158. 169. 175. i 183 stran? Kako se slažu? Sadanja „duhovna" koliko su skrivila! I još držim da Vam je čudnovato (a o tom pišete na XXI strani) ono є nam. ѧ i ѹ nam. ж. Ali ni ono nije istina izvan dviju больше i помѣні. A ni čudnovate бъісі nije ni jedan put. A kako bi je bilo, kada jê nij' nikada bilo, nego bystъ. I Brčića je prevarilo. A ni skraćenih nije Rački svake razrešio po istini, nego po svojoj volji. Niste li se nasmijali onoj „Isusovo Hristosovo" (na 210)! A tih Vam je mnogo. Nu za nje valja biti razboritu i duševnu! Ali u Šafaříkovih pamatkych (sic) na 43—47 još je više pogrešak, toliko da ih ne možeš pobrojati! Ono je pravo rog za svieću davati svietu. Nu ako one godine nisam mogao svojih popravâk naštampati, možda ću ove ter vas Assemanov rukopis i to latinskimi slovi. Jur sam ga tako, i to po nagovoru i nauku Miklošićevu dva diela izpisao. I zato sam opet ove zime tridesetak putî bio vidjet isticu; za što je god, hoćeš po razboru,

[1] Како штампарија нема глаголских слова, узимљу се мјесто њих слова црквене ћирилице (М. Р.).

hoćeš po jeziku, hoćeš po crkvionoj (sic), hoćeš po obredu, hoćeš po inih povodih težko uzvjerovati da je tako i tako. I kada mi se prepisujuć ostalo spotrebi, još ću poći vidjeti. Mene je i za najmanju skrb. Istina svietom vladaj! Draža budi jedna istina nego sto lažî! Apak „kadè laž obiedva, ondje ne večera". I tako ja bih jur danas mogao dat štampati. Ali gdje i čim to? Za kroniku sam više 200 forintî potrošio a još ni jednoga prijeo. Rački mi je bio onda još i ovo rekao: „Ali mislim, da će za godinu dvie nastati potreba II izdanja Assem. evangjelistara. Onda možemo ga, ako vas je volja, skupa izdati, ili ako želite i sami. Mogao bi se izdati samo u 100—200 iztisaka te nebi ni stajao mnogo". Nu na ono pismo ja mu ni sada još nisam odgovorio. Što biste mi Vъı svêtovao? Štrosmajeru, kako je njemu bolji nego meni, nisam se hoteo pomoliti. Nu il ovako il onako, hoću dati na svietlo, samo mi je još pripomenak ter obširan i obilat mnogom novom (?) napisati ako bog da. A Miklošić još ne zna da po njegovu prepisujem. Ako mu hoćete Vi obznaniti, slobodno. A jeste li Vъı u Zografskom spoznao, što sam ja u Assemanovu evangjelju, da je ꙋ ne о+о, kako su do sada pripoviedali, nego о i ѵ, kakono u grčkom ter i u bukvici? I to Vam je očito kao dan. Apak i u Kločevu da je to očito, piše Brčić. Tako valja se pokloniti ovoj istini i pokazati kamo pelja! Ovomu mojemu pismu, ako je prijmete, držim da ćete se naradovati. . . ."

Ја сам ово писмо, изоставив само неколико речи под крај, унесао овамо као аргуменат, који не говори повољно по Рачкога. Особито сам био изненађен, што је Рачки хтео све своје грешке преписивања и читања свалити на моја леђа. А да то није тако било, како се он пред Чрнчићем испричавао, доказује његово писмо истому Чрнчићу од 8. 7 1865, у којем се сам хвали, колико је имао муке око јеванђелистара. Његове је речи мени припоћио Чрнчић у писму од 27 маја 1875, а гласе овако: „Ja sam „Assem. evangjelistara" svaki arak po pet puta izpravljao, Miklošić i Šafařík imadu po pet sukorektora, pak ni moja ni njihova izdanja nisu bez pogreške". К тому додаје Чрнчић, да се Рачки ваљда није више сећао тога, што му је писао о својим коректурама, где мога имена није ни споменуо, али кад је требало кривњу свалити на некога другога, тад сам ја био добар да носим одговорност! Мени је оно признање Рачкога саопћио Чрнчић, кад се био овај потужио, да му је једна расправа у Književniku пуна штампарских грешака. Чрнчић додаје: „to je odgovor (Рачкога) na što sam mu se bio potužio da mi je spis u Književniku pun pogrešâk po nečijoj krivnji. Nu ako sam ja bio zaboravio za ovo pismo (Рачкога), jest i on! A Vi ste svakako prav, samo Vam zamieram što, sudeć onakovu štampanu shabnu, po jeziku i po stvari, niste nikad pitao njegova rukopisa da vidite je l' i totu onako shabno, a znajuć dobro da je ono težko bilo ne samo prepisati nego i naštampati pravo. Nu ako i jesu slagari krivi onim pobrojenim na CXVIII i na CXIX strani i još kojoj god, držim da nisu još

drugim neizbrojenim ter i promienjenim riečim. Vi već onda onako vješt zakonom staroga jezika mogaste liepo a priori odsuditi, da ako ih je naštampano, mnogo po krivu da je i prepisano". У истом писму Чрнчић додаје : „Jur sam sve i to pred dvadesetak dân prepisao. Račkomu nisam još pisao i neću, dokle Vi ne rečete svoju još na nešto. On mi u onom drugom pismu, a toga držim da Vam nisam izpisao, još i ovo piše (овде долазе речи, што сам их већ горе споменуо о евентуалном II издању). Чрнчић пита ме : „Što mi Vi velite na ovaj predlog, znajuć česa on nije (znao ili čuo ?), da je u njegovu štampanu sila pogrešâk i da sam ja latinskimi slovi prepisao? Dajte, sudite i odsudite, promisliv moj trud. Da bi ovoliko iztisak bilo premalo, to sam jur sam odsudio". Још додаје под крај ово : „Koliko sam za Assem. ev. do sada spoznao i doznao, ništa ne krati uzvjerovati da je 10-ga v. pisan, samo jedan list, sudeć po pismu i po pravopisu (ьн itd.), brže da nije, van da ini pisac nije umeo pravo pisati. Znam da je poznita дьвѣма господіномъ, обѣма на десѧте колѣномъ, дьвѣсьта, ali u matici je господнномa, колѣнаноа, сьтѣ, kako je pravo. Nije li Vam opet jedna čudnovata izčezla ? Za ostalo uztrpite se".

У истом писму још наводи примере обле глаголице са отока Крка те се ограђује против назива „бугарска", јер „ona je i hrvatska". То је истина, али се каже : a potiori fit denominatio. Потписао се : »Srdačno Vas pozdravljajući ostajem Vaš veliki poštovatelj i stari prijatelj I. Črnčić. U Rimu 27. 5. 1875.« Не опомињем се, јесмо ли преписку наставили. Што се Рачки ни овај пут, као и још где када, није спрам мене понео џентелменски, тога му нисам узимао за зло, знајући да он као човек није умео прибавити себи много личних симпатија. Зато нисам престао водити с њиме врло пријатељско дописивање, знајући да смо сви грешни људи !

Обазирући се за сарадницима код Архива, нисам могао ни смео мимоићи браће Јиречека, који су се (барем старији брат Јосиф) тада преселили у Праг, где је, бивши пре тога неко кратко време министар, до скора ушао у први ред најугледнијих вођа чешкога народа. И ако сам познавао његову некритичност у чисто суптилним питањима чешке граматике, опет сам се могао надати од њега корисним прилозима из чешке литературе. И збиља већ у другој књизи Архива изађе његов чланак о g-h (стр. 333). У писму од 2. 2. 1876 захваљујем му, што је написао симпатичан одзив о мојем часопису : »Ja sam dužan zahvaliti se, što ste se toga poduzeća sjetili. Ja sam uvjeren, da bi „Archiv" mogao biti Slovenima i Neslovenima vrlo koristan, kad bi ga itko htio podupirati. Ali se bojim da će ostati kod pukih obećanja. Ja ću svakako, budite uvjereni, s najvećim žrtvama svoje činiti. Ali ako se ne smijem nadati, da će mi slovenski filolozi njemačkim jezikom pisane članke šiljati, ako ne smijem čak ni toga tražiti, da mi pošalju svoje publikacije da znam gdje je što izišlo — to bih se barem bio nadao da ću dobiti ono što me po pravu ide. Ja sam godine 1874 platio u jedan put 52½ for. da postanem članom Matice česke« — ту се жалим њему и молим за посредовање, да добијем

књиге издања Матице чешке. Ваља рећи да се ни послео во друштво није одликовало тачношћу у разашиљању својих књига. Одговор Ј и р е ч е к о в следио је у брзо; већ 24.2 писа ми међу осталим: „Co se podnika Vašeho dotyče vidím s nepotěšením z listu Vašnostina, že vyhlidky nehrubě jsou bezoblačny. Ale v tom netřeba před časem klesati myslí. Sám sem toho ledacos zakusil". У мом одговору од 26. 4. 1876 молим Ј и р е ч е к а, да изручи моје честитање П а л а ц к о м у: „ja živući u Berlinu kao kakav Robinson doznao sam istom jučer preko prijatelja, da ste vi u Pragu slavili liepu svetkovinu, radujući se sretnomu koncu velikoga djela vašega učenoga veterana. Ja žalim što nisam ranije o tom znao, i zato molio bih Vas uljudno da prigodom dičnomu starcu izrazite i s moje strane najdublje poštovanje i iskrenu čestitku. Dao bog te bi on dočekao sretno riešenje još i one druge strane svojega rada — pitanja političkoga". Ј и р е ч е к написа ми 17. 2. 1877 извештај о томе, како напредује његово издање Д а л и м и л а, осуђује дојакошњи текст Х а н к и н: „aby konečně z oběhu odstraněna byla konstrukce H a n k o v a která je věru podivná stvůra. Kronika D a l i m i l o v a aspoň to není". Говори о Ш т и т н о м те се нада да ће мало по мало сви важнији текстови старочешки бити наштампани. У писму од 18. 1. 1879 међу осталим истиче велику, како се њему причинило, сличност наше глаголице са етиопским писмом. Изазван њиме ја сам се обавестио код нашега професора Д и л л м а н н а, показао сам му наша слова те смо констатирали, да је сличност тек привидна. Тим поводом написао сам му 25. 1. 1879 ово: „Presvietli Gospodine! Ja se nisam nakanio taknuti pitanja o postanju glagolice, mislim da je dobro da počekamo, dok i to pitanje dozrije. Neka se odkrije više onakovih starina kao onaj K i j e v s k i o d l o m a k pak će se mislim do skora općenito priznati da je Ćiril i Metod pisao zbilja glagolicom; tada će biti lakše staviti pitanje, kojim se je alfabetom najviše poslužio kod svoga posla. Ipak sam jedan snimak (facsimile) iz Zograf. jevangjelja poslao prof. D i l l m a n n u, najznatnijemu aethiopologu, da čujem što će on reći. Ako što obaznam, javit ću Vam. Tekst Z o g r. j e v a n g j e l j a izići će za 2—3 nedjelje. G. G e b a u e r bio je tako zabavljen, da smo vrlo malo govorili o današnjoj situaciji. Ako je i malo vremena bio ovdje, mogao se ipak uvjeriti, kako je takav narod kao Prusi strašan susjed naroda češkoga. To Vi dakako znate i bez mene. Ali upravo zato mislim, da se napokon općenito uvidja kod vas, da sami bez saveznika nećete moći tolikoj sili odoljeti. Znam da ima ljudi koji misle da će narod češki moći tu silu crpsti iz moralne sveze s narodom ruskim i ostalimi slovenskimi. Ja ne prezirem sile takova moralnog, duševnog saveza — do kolike je snage dotjerala upravo češka literatura i prosvjeta obasjana idejom slovenske uzajamnosti, to je danas opće poznato. Ali današnja je situacija puno teža nego li bješe prije godine 1870, a kako ja mislim da ponešto poznam okolnosti ruske, uvjeren sam, sa strahom, da bi ruska diplomacija upravo onako bila pripravna Češku žrtvovati Prusiji, kako je evo u naše dane Bosnu i Hercegovinu žrtvovala Austriji, kad bi kojom nesrećom prije

vremena došlo do pitanja o eksistenciji ili neeksistenciji Austrije. Zato i opet se vraća takva situacija, kako je bilo g. 1848. Česi moraju željeti da još dugo postoji Austrija. Doći će vrieme, samo ako ne bude prekasno, kada će narod ruski saznati svoju važnost a i važnost češke kraljevine te biti gotov da se listom podigne na noge za obranu Češke. Dotle morate svimi sredstvi nastojati da se održite barem statu quo. Ja mislim da današnja situacija u Njemačkoj donekle prija Češkoj. Ako igda, to bi danas moralo poći za rukom probuditi kod čeških Niemaca nekoliko simpatija za lokalni češki patriotizam, a tada je porazumljenje medju češkim Niemcem i češkim Slovenom moguće, upravo onako kao što medju švajcarskim Niemcem i Francuzom. Evo vidite kako ja shvaćam situaciju te mislim da je Vaš ugled pozvan da u tome pravcu puno pripomože da se što postigne. Dao bog. Tada ću ja s dvostrukom radosti opeta doći u Češku, taj biser izmedju sviju austrijskih zemalja". Има једно његово писмо из Беча од 30. 11. 1879, које овако гласи: „Dvojí mám příčinu abych Vám dnes psal, totiž vyříditi pozdravení od mého syna který dne 17. 11 v bulh. ministerium nastoupil službu a v zpomínaje na přátele v Evropě, mně vyřízení to uložil. Druhou příčinou je prosba. Záleží mi na tom, abych seznal peněžní či vlastněji dotační poměry b e r l i n s k é university. V rozpočtu státním pokud vidím z Centralblatta für die gesammte Unterrichtsverwaltung in Preußen praví se, že příspěvek státní (Zuschuß) na rečenou universitu dělá 1262027 mark. (rok $187^7/_8$). Slovo „Zuschuß" vede mne ke konklusí, že universita má také s v é j m ě n í, a že se z něho hradí část výdajův. Maje referovati o rozpočtu ministr. vyučování našeho záleží mi na tom abych seznal poněkud podrobněji zřízení jmenovitě university Vaší, i zde prosba má k tomu, kdybyste mi ráčili naznačiti s p i s nejaký, kdebych poučení toho našel". Ја сам му на то одговорио 2. 12. 1879 ово: „Presv. Gosp. Ja sam ovih dana raspitao kako to stoji s našim dohodcima ili imanjem, te mi se je odgovorilo ovo: pruski universiteti su vrlo različito postavljeni: nekoji stariji imaju zbilja mnogo svojih glavnica, ali berlinski nema upravo ništa. Svake se godine sastavlja njegov budget u ministarstvu bez svakoga sudjelovanja sa strane universiteta. Ako se koje godine gradi kakav institut i zgrada itd., tada se stavlja u budget extraordinarium, inače se sastavlja ordinarium, kojim sasma raspolaže ministarstvo. Ako mi, t. j. profesorski zbor, želimo kakovo povećanje osoblja ili drugačije kakovu promjenu koja je skopčana sa troškom, to se mi obraćamo samo k ministarstvu, a ono, ako ima novaca, dobro, ako li ih nema, to ih predlaže u budgetu za sliedeću godinu na odobrenje; ako mu kuća predloga ne odobri, propadosmo i ministar i mi. Kako se iz svega vidi, universitet kao takav, barem kod nas, ne raspolaže nikakvim novcima, sve je u rukama ministarstva. Ministar ima istina osim točno detaillisanih pozicija još dosta veliku sumu za nepredvidjene potrebe, kojom on i njegovi chefovi raspolažu kako umiju. Ja ću se pobrinuti da što iz bližega doznam, osobito da popitam, da li je o tome što gdje štampano, i tada ću Vam javiti, za sada toliko. Vašemu gospodinu sinu [Konstantinu J i r e č e k u]

odzdravljam srdačno, želim mu sreću i dobar uspjeh u liepoj zadaći koja ga je zapala. Ako mislite da u njega ima toliko vremena, da se još literarnim pitanjima bavi, molim Vas, javite mi njegov adres. Ja sam obećao, da ću koncem januarija 1879 (sic! За цело 1880 ?) držati jedno javno predavanje „Über die Sprache und Literatur der heutigen Bulgaren" y Wissenschaftlicher Verein, kamo obično čak car i carica dolaze. A ja moram priznati da ništa ne znam što biva u Bugarskoj poslije rata i oslobodjenja, u mene nema čak nijednih bugarskih novina ni žurnala; u tome htio bih se obratiti na g. dra. Konstantina J. koji bi mi sada bio najkompetentniji da mi ukaže neka sredstva..."
Занимљиво је писмо Јосифа Јиречека из Прага од 31. 5 1880: „Interdum dormitat Homerus pomyslil jsem si čta Vaši apologii Hankovu v posledním svazku výborného Vašeho Archivu. Vy ste Hanku neznal osobně, jako my zde, a tot' ovšem pochopitelno že úsudek Váš snad lahodnější. Celá řada fakt, která svědectvím najkompetentnějším nade všelikou pochybnost jsou zjištěna, ačkoli se nyní ještě k uveřejnění nehodí (leč postarano o to aby pamět jich nezanikla) — vše to dokazuje že Hanka byl člověk obmezený, ačkoli nad míru marnivý. Já sám jsem od r. 1843 velmi často s ním obcoval a sám tedy na sebe spoléhati se mohu. V musejníku přestal jsem ovšem na faktech vůbec znamých a měl jsem zato že to postačí, ale vidím že se mi ne podařilo dovesti toho cojsem dovesti chtěl. O nadšené chvíli u Hanky mluviti — tot' věru tvrditi že se kus dřeva občas může státi zlatem. Že za mladších let snad byl čilejší nežli později kde mu peprný Čelakovský dal přijmí „dřevěneho ducha", připouštím, ale velký v tom rozdíl jistě nebyl. Přečtěte si těch nekolik listů jeho z dob oněch jež uvěřejnil Vrt'átko a pak sud'te sám. Mimochodem připomínám že nejnovější chemické zkoumání razur rkp. kral. opět vyneslo na svět nemotornost Hankovu, jenž jako ve všech rukopísech které mu přišly pod ruku, tak i tuto mazal na pravém písmě. Leč uvidíte vše lépe z protokolu o věci té sepsaném, jenž otištěn bude v Ččm. Připomínaje to ne míním Vašnost obraceti na víru o pravosti, k tomu ani chuti ani disposice nemám. Literární zkoumání v tom jistě za pravdu dá věřícím, a tem odpor a polemika, vychází li od znalců na slovo vzatých, jako ste Vy, nikdy ne byla a nebude nevhod. Ale bolelo by mne, kdybyste vyroky jako jest ten o Hankovi na sebe uvrhl i jen stín předpojatosti. Porozumíte mně. Sbohem. S přátelskou úctou Vašnosti oddaný Jireček.«

Моје опаске о Ханки, што су дале повод Јиречеку, наштампане су у Арх. IV. 720; мислио сам да се с неком тенденцијом напада нањ приказујући га као сасвим ограничена човека, само зато да се тим докаже како није могао он саставити песме у Краљодв. рукопису; али ово мирно разглабање Јиречеково доказује, да кад се не би надмени и злобни интриган Хаттала био умешао у тај спор, што је урадио из пуке таштине, да се прослави као заштитник тобожњих чешких светиња — била би полемика pro и contra текла много мирније, а коначни резултат подносио

би се с већом резигнацијом, с већим равнодушјем. Истина, да ни нападачи на Краљодв. рукопис нису били увек у мирном расположењу духа; особито ће писма Гебауерова у даљњем течају ове полемике доказати, да је био управо он одвећ ћудљив. Ја сам Јиречеку одговорио писмом од 3. 6. 1880, које овде прилажем, јер ми се чини да је значајно за моје стајалиште: ,,Presv. Gosp. Zahvaljujem se srdačno, što ste me počastili pismom. Mogao bih reći: brevis dum esse laboro, obscurus fio. Ona moja opaska nije žaliboże istakla, da je Vaša raspravica vrlo važna i poučna: toliko puti čovjek ne kaže onoga, što mu najprije i najdublje zasjedne u pamet, i da ja ne vojujem samo protiv nje. Ja sam htio reći, i to je još sada moje uvjerenje, da se Hanki sada čini krivo per defectum, kako mu se činilo osobito u Rusiji krivo per excessum. Vi dakako bolje poznavaste čovjeka, obćeći s njime: ja ga nisam nigda ni vidio, nu ja se držim fakta, da je on oko godine 1815—1818 bio vrlo radin, dakle i okretan; jer tko u isti čas prevodi narodne pjesme, pjeva svoje pjesme i prepisuje i štampa stare tekstove, u takova čovjeka ja ne mogu dopustiti, jer si ne mogu predstaviti, da bi bio bez uma, bez duha. Može lako biti da se Hanka vrlo brzo, kako se kod nas veli, izhlapio — kad sam ja napisao ono nekoliko rieči u njegovu obranu, ja sam imao samo mladića Hanku pred očima. Kod toga sam mislio na mnoge eksemplare mojih zemljaka; ja sam n. pr. imao sreću poznati Babukića, Mažuranića i još neke samo iz njihove zrele dobe: bože, kakove pigrae massae! I opet je Babukić, kako su mi pripoviedali stariji ljudi, s početka bio sasma drugi čovjek, a sudeći po kasnijoj tromosti, lienosti i upravo neokretnosti Mažuranića Ivana (da o Antunu i ne govorim) tko bi vjerovao, da ne znamo svi, da je on spjevao dva pjevanja k Osmanu i isti čovjek takodjer Čengić-Agu?! Ja dakle uvažavam Vašu ispravu kao vrlo koristan prilog i razumije se ne mogu i neću da zatvorim oči, gdje fakti govore, t. j. da Hanka nije u svoje doba dobro poznavao ni srpskoga ni poljskoga jezika, da su mu se podkrali qui pro quo itd., — ali to su tek pojedinosti koje ne mogu po mojem mišljenju biti dost. jake, da potresu u mene svu vjeru u njegovu nekošnju mladjahnu vatru patriotskog oduševljenja. Dalje ja ne idem, i to sam naročito istaknuo; ja smatram lakoumnošću potvarati Hanku, da je upravo on sastavio Kralj. rukopis, dok još nije na čistac izišlo, što si imamo misliti pod Kralj. rukopisom. Nitko veseliji od mene, ako i kada se raspršе sve sumnje protiv toga spomenika; ja ga i sada opet čitam sa dva studenta kao privatissimum, jedan je Poljak, jedan Nijemac iz Švajcarske. Vi ste, Presv. Gospodine, čitali po novinama da bih ja mogao prieći u Peterburg. Stvar još nije riešena, ja sam stavio za garantiju svoje literarne radnje i osobne sigurnosti neke uvjete i možda ih ne primi ministar, tada ja ostajem gdje jesam. U najnovije doba, pošto je pao ministar Tolstoj, i ruske novine kao Golos udaraju na — češke profesore, koje je za klasičke jezike onamo pozivao predjašnji ministar. To je vrlo neblagorodno i neblagodarno, ali je — echt russisch..."

Из преписке, више приведене, са Гебауером, види се, да су тога уплашеног вечитим нападајима, а иначе врло заслужног по чешку граматичку науку човека напокон дотерали готово до очајања, особито чинећи му криво одгађањем и избегавањем да буде предложен и именован ординарним професором. Желећи му помоћи ја сам написао Јиречеку 11.6 1880 ово писмо: „Presv. Gosp. Molim Vas, da ovo nekoliko rieči ne primite za zlo. Ja sam neki dan pisao prof. Gebaueru pismo, gdje ga upitah, neće li zar on skorim postati ordinarnim profesorom, te mu se ponudih upravo, da bih ja o tome pisao Vama. On mi odgovori najprije da bih ja, ako i hoću da pišem, morao konstatirati, da me nije on sklonio na taj korak. Ne znam zašto je to toliko važno zanj, ali kad hoće, pripravan sam zbilja istaknuti, da me nije on zato molio nego sam upravo sâm došao na tu misao. A kazat ću Vam, kako sam došao do toga. Svečani dani, kojih svjedokom bijaste, o kojima se upravo sa zavišću pisalo po njemačkim i magjarskim novinama, izazvaše u meni pitanje, hoće li bar ovaj put Česi nešto postići? Strah me je spopao, kada si predstavih neravnu borbu, koju vi vodite s toli silnim i silovitim protivnikom. Trebat će vrlo mnogo umjerenosti i opreznosti sa strane češke, a osobito mnogo nutarnje sloge i poslušnosti, da se dodje do cilja. Tako pomislih i nehotice, zašto ne bi, prema latin. poslovici ferrum dum calet cudendum, ovaki pošteni i vriedni zastupnici češke nauke, kao Emler, Gebauer itd. postali već sada ordinarnim profesorima? Tko zna, što će sutrašnji dan donieti. Pa ako se Vi i ne bojite toga, jer s Vašega višega gledišta Vi možete bolje razgledati situaciju nego li ja — zašto ne bi bilo čovjeku, ako je vriedan, pomoženo? zašto ne bi izvorom toga njegova povišenja bio svoj čovjek? Ne znam koliko je istina, ali slušao sam, da bi on već davno prije postao profesorom na sveučilištu, da mu nisu bili protivnici neki češki profesori, koji kao ordinarni zasjedaju u fakultetu. To sve može biti da je tako, barem ja se ne bih tomu čudio, imajući prilike vidjeti da i u slavnoj Njemačkoj simpatije i antipatije lične igraju veliku rolu. No ja smatram u takim prilikama da je dužnost upravo tako visoko postavljenih lica kao Vi, koji vladaju situacijom a stoje više ličnih interesa, da se u zgodno vrieme umiešaju te svojim uplivom interveniraju na korist, ne Petra ni Pavla, već nauke. Evo Vam put mojega umovanja, po kojemu dodjoh do toga da sam se upravo ponudio Gebaueru da ću zanj pisati Vama. Pitanje jest, da li se mi u ocjeni Gebauerove radnje slažemo? Mislim da ja značenja njegovih istraživanja ne preuveličujem. Vi možete vidjeti iz Arhiva, da i ja koječemu prigovaram, ali opet ja cienim u njemu akuratnost, marljivost, ja cienim u njemu dobru školu, dobru metodu istraživanja. A to je za universitetskoga profesora vrlo važno, važnije nego li sjajni esprit bez metodičnosti, bez postojanosti. Vi možete prigovoriti, da će on prije-poslije i onako postati ordinarius. To je ciela istina, ele ja mislim, da bi bolje bilo da on i drugi koji su vriedni već sada, i to uplivom Vašim to postignu, a to zato, što i opet kažem, tko zna kako će biti sutra; a i recimo da bude sutra bolje nego li je danas, zar neće sutrašnji dan donieti svoje breme, svoje po-

trebe? Na priliku, zar nećete Vi, pošto dovršujete kazalište, gledati da stupi što skorije u život Akademija? Oprostite dakle, što sam ponudivši se sâm morao ostati dosljedan te iznesao to pitanje pred Vas; ja znam da ćete Vi i bez moga poticanja i molbe uraditi što nadjete za najbolje. Vaš odlični poštovalac V. Jagić".

Велики спор о Зеленог. и Краљодв. рукопису налазио је у мојем журналу беспрекидно критичког одзива, садржај мојих примедаба све је више нагињао на негацију старине тих текстова. Из преписке са Гебауером видеће се, како сам и њега гурао напред у правцу негације. У том је смеру спомена вредно ово писмо Шемберино из Беча од 24. 3 1878 на моје име у Берлин, писано је немачки, јер се Шембера ваљда бојао, да га не бих разумео, кад би ми био написао чешки: „Nach Ihrem Wunsche beehre ich mich, Ihnen unter Kreuzband ein Exemplar meiner verbesserten altböhmischen Literaturgeschichte nebst sieben ausgeschnittenen Blättern und meiner Erklärung in der Prager Zeitung zu übersenden, und bitte das Exemplar als freundliches Andenken von mir anzunehmen. Ihre anerkennende Zustimmung zu meinem Entschlusse, die Unechtheit des Libušin Soud zu proclamieren, hat auf mich den wohlthuendsten Eindruck gemacht, da mir bisher von meinen Landsleuten in Böhmen und Mähren statt einer Anerkennug nur Widerspruch und sogar Beschimpfung zu Theil geworden ist. Bei diesem Anlasse erlaube ich mir, eine freundschaftliche Bitte an Sie zu richten. Ich bin bemüßigt meinen Ausspruch über das Gedicht Libuschas in einer Broschüre umständlich zu motivieren und unter den Motiven wird das abfällige Urtheil von sechs der ausgezeichnetsten Palaeographen einen sehr gewichtigen Platz einnehmen. Darunter ist auch das von Herrn Professor Wattenbach in Sybels Zeitschrift Jahrgang 1863 veröffentlichte Urtheil, welches dahin lautet: „Das Machwerk (der Libušin Soud) ist dem Inhalte nach unmöglich und palaeographisch so stümperhaft, daß nur blinder Eifer und arge Befangenheit es erklären kann, daß man diesen verlorenen Posten bisher nicht aufgegeben hat". Dieser Ausspruch ist ganz zutreffend, aber H. Prof. Wattenbach hat sich durch Fejfaliks Dialektik gleichzeitig bestimmen lassen, auch die Königinhofer Handschrift für unecht zu erklären, was dem obigen Urtheil sehr abträglich ist, da gegenwärtig kein Sprachkenner mehr an der Echtheit des Königinhofer Gesangsbuches zweifelt. Der talentierte Fejfalik war mein Schüler und war mir sehr zugethan, wir theilten beide gegenüber allen anderen Literaturhistorikern die Ansicht, die epischen Gedichte der Königinhof. H. stammen von einem Verfasser her, gingen aber darin auseinander, daß ich diesen Verfasser in die Jahre 1260—1282 versetzte, während Fejfalik auf den unglückseligen Gedanken verfiel, diese Gedichte habe Prof. Swoboda, der Übersetzer der K. H. im Jahre 1817, fabriziert. Dabei war Fejfalik auch nicht fest genug im Böhmischen, gleichwie das Böhmische auch die schwächste Seite bei Prof. Miklosich ist. Da es nun möglich ist, daß H. Prof.

Wattenbach seit dem J. 1863 seine Ansicht über die König. Handschr. gleich einigen anderen Kennern (Pertz hielt sie auch für echt) geändert hat, welche Aenderung nur wegen Kräftigung des Ausspruches über Libuschas Gericht sehr erwünscht wäre, so stelle ich an Sie die ergebene Bitte, den H. Prof. Wattenbach unter Meldung meiner vorzüglichen Hochachtung über diesen Punkt dann darüber, ob er das Original des Libušin Soud in Prag gesehen, gütigst zu befragen und mir die Antwort mit einigen Zeilen gefälligst bekannt geben zu wollen. Ich glaube das Vergnügen gehabt zu haben, H. Prof. Wattenbach persönlich kennen zu lernen, da er mich, wenn ich mich wohl erinnere, im J. 1848 als damaligen prov. Leiter des Landesarchivs in Brünn mit einem Besuche beehrte..."

Сва је прилика, да сам ја жељу Шембберину испунио. Како је Ваттенбах одговорио, тога се више не опомињем; само знам да је и проф. Ламански једном хтео од прилике исто тако чути Ваттенбахово мишљење, али не о Либушином суду већ о Краљодв. рукопису, а колико ми је остало у памети, Ваттенбах је само толико могао опћенитим речма рећи, да је рукопис Краљодворски врло вешто написан, те палеографија обичному ситному писму не би имала што да приговори, сумњиви су само иницијали.

XVI.

Док се дописивање са Прагом једнако вртело око познатих рукописа, ради којих је Хаттала својим интригама постигао, да је сав чешки народ био у великој узбуђености, као да је његова ексистенција, његова народна част везана за те рукописе, дотле је моја преписка са другим стручњацима имала у виду прилоге за мој часопис, тицала се дакле интереса словенске филологије. Свраћам најпре пажњу на писма даровитога А. Л. Потебње као наставак к оному, које је већ саопћено. Он ми писа 13 септ. 1877: „Благодарю Вамъ за оттиски изъ Архива II. 3. О сочиненіи Кочубинскаго я постараюсь написать нѣчто, но такъ какъ въ настоящее время мнѣ трудно сосредоточиться (я принужденъ обстоятельствами читать лекціи о вещахъ мало мнѣ знакомыхъ), то успѣю вѣроятно не раньше декабря или января. Изъ статьи моей о сочин. Житецкаго когда будетъ напечатана увидите, что я его не хвалилъ. Кромѣ частностей мнѣ въ немъ не нравится черта, къ сожалѣнію слишкомъ часто встрѣчающаяся у нашихъ (и не нашихъ) ученыхъ и неученыхъ, именно забвеніе пословицы „не хвалися идучи на рать" и „іегда званъ будеши на бракъ, не сяди на предьнимъ мѣстѣ", чтобы не пришлось потомъ „съ соромъмь посѣдаться ниже". Къ слову о Житецкомъ. Въ интересномъ стихотвореніи (Archiv II 298) онъ, по моему мнѣнію, ошибочно читаетъ кое что. На стр. 299 стоитъ Hanskomy вм. chanskomu, на стр. 298 wsemu miru вм. myru. Согласно съ этимъ читаю:

Oj riko Styru szczo chwylo-wyru
Jakuju wsemu myru
Hde w Dnipr wpadajesz, opowidajesz
Radost' : z wojny czy myru?

О рѣка Стирь, ты волна-виръ (водоворотъ)! Какую новость (радость; серб. хабер = мр. хабáрь: подарокъ, взятки, въ смыслѣ „добре гласе", т. е. что хорошаго сказываешь ты всему миру (по древнему вьсь миръ = миръ), тамъ гдѣ впадаешь въ Днѣпръ: (Сказываешь ли ты) войну или миръ? Стало быть о Хмѣлѣ = Хмельницкомъ и о вѣрѣ и здѣсь нѣтъ рѣчи"... Ново писмо од 18 јануара 1878 говори овако: „Вмѣсто отзыва о соч. Кочубинскаго „Основ. вокализ." я препровождаю при семъ свою статью „О нѣкоторыхъ случаяхъ вліянія небности на согласные зв.", въ которой заключенъ мой отвѣтъ на стр. 22—24, 35—37 названнаго сочиненія. Если въ этой статьѣ Вы найдете что либо заслуживающее вниманія, то сдѣлайте изъ нея употребленіе, какое Вамъ будетъ угодно. Я разумѣю сокращенія, опущенія и пр. О моихъ предположеніяхъ, именно что перестановки въ шг жд нѣтъ, что пешти изъ печчи а свѣшта изъ свѣчча (tj + гласн. даетъ удвоеніе) и нѣкоторыхъ другихъ я хотѣлъ бы узнать Ваше мнѣніе. Если это Васъ не затруднитъ, много меня обяжете, возвративши рукпись по минованіи въ ней надобности, у меня остались лишь черновыя замѣтки, отдать переписать было нѣкогда и нѣкому. Что до разбора всего сочиненія Кочубинскаго, то еще время не ушло. На дняхъ только я получилъ 1-ый выпускъ 2-го тома. Если найду время напишу, но не обѣщаю. Досадно возвращаться на прежнее. Кочубинскій находитъ (75) даже „излишнимъ упоминать что ъл въ русск. памятникахъ значитъ только ол". Это для него аксіомъ. Къ теоріи Шмита, которой Кочубинскій слѣдуетъ съ ревностью неофита, я отношусь отрицательно, на сколько она не есть лишь усложненіе теоріи генеалогіи (это усложненіе необходимо), но для борьбы съ нею не готовъ. Въ послѣдней книжкѣ Ф. Зап. 1877 помѣщено начало моего изданія Слова о Полку Игоревѣ. Когда окончится печатаніе идущее у Хованскаго чрезвычайно медленно (съ сентября — 70 страницъ), я поспѣшу выслать Вамъ оттискъ. Мнѣніе Ваше или одного изъ Вашихъ сотрудниковъ о нѣкоторыхъ изъ предлагаемыхъ мною чтеній во всякомъ случаѣ будетъ для меня поучительно".

Ја сам по рукопису Потебњином учинио превод његове студије за III књ. Архива (III. 358—381, 594—614). На то добих од њега 14 окт. 1878 ово писмо: „Если при внимательномъ чтеніи (теперь то за симъ то за тѣмъ я успѣлъ лишь бѣгло просмотрѣть) найду какія нибудь, конечно лишь мѣлкія неточности, не премину сообщить. Теперь замѣтилъ на стр. 367 „klruss. лико (mit dem mittleren deutschen l"): я не помню какъ я выразилъ. Во всякомъ случаѣ для нѣмецкаго читателя это наиболѣе понятно, но сколько я знаю, обычное нѣм. произношеніе licht весьма отлично отъ

вост. мр. напр. лихтарня. Впрочемъ и само мр. произношеніе представляетъ рядъ трудно опредѣлимыхъ безъ опредѣленныхъ физіологическихъ указаній измѣненій. — Разборъ соч. Житецкаго только теперь печатается. На дняхъ я вышлю Вамъ и проф. Лескину оттиски св. Слова о Полку Игоревѣ. Уже есть неблагопріятные отзывы о частностяхъ, въ коихъ впрочемъ вся суть. Нѣкоторыя предположенія я могу защищать, о другихъ судъ впереди. Не знаю впрочемъ, буду ли отвѣчать. Столько пишется хорошаго по слав. языковѣдѣнію и сроднымъ предметамъ, что я по крайней мѣрѣ не успѣваю знакомиться со всѣми и искренно удивляюсь тѣмъ которые какъ имѣю основаніе узнать (? полагать ?) Вы, умѣютъ распредѣлять свое время. Такъ до сихъ поръ я лишь поверхностно знакомъ со многимъ въ Arch. f. sl. Phil. и съ послѣдними сочиненіями Миклошича. Колосовъ ждетъ отъ меня разбора св. книги о звукахъ и формахъ русск. языка, но врядь ли я буду писать вообще объ этой книгѣ. Хотѣлось бы приготовить къ печати свои замѣтки о видахъ, лежащія у меня въ столѣ уже 15 лѣтъ и б. м. въ значит. степени успѣвшія устарѣть, но развлекаться въ разныя стороны безъ пользы не могу. Академія почтила меня порученіемъ разобрать образцы литов. словаря Гимна(?) и статью Барановскаго объ этомъ словарѣ и о литов. языкѣ. Въ научномъ смыслѣ результаты моей работы пустячны, но они стоили мнѣ всего каникулярнаго времени которое могло бы быть употреблено съ большею пользою. О мѣстопребываніи Дринова а равно и о томъ, воротится ли онъ къ намъ, мы имѣемъ въ факультетѣ свѣдѣнія столь неопредѣленныя, что отъ этого страдаютъ дѣла. На мѣсто Дринова просится Безсоновъ ссылаясь на частныя свѣдѣнія а между тѣмъ професура(?) по каѳедрѣ считается занятой и по нѣкоторымъ причинамъ даже освѣдомляться о времени возвращенія Дринова или о времени когда онъ оставитъ каѳедру считается неудобнымъ. — Желалъ бы скорѣе выслать Вамъ оттиски св. статейки „Начальныя сочетанія лы-ры лу-ру и слово Русь”. Предполагаю, что Рус(ь) = ἄρσ(εν), а Русинъ значитъ мужъ и сл. воинъ и пр. Это — въ сторону. Дм. Ив. Иловайскаго (Изслѣд. о началѣ Руси), коего неуваженіе къ языкознанію равно лишь возмутительности его собственныхъ этимологій, что не мѣшаетъ ему говорить иногда вѣрно”. — Још има Потебњино писмо од 21 јануара 1879 г. где пише: „Только теперь я внимательно просмотрѣлъ Ваше изложеніе моей статьи въ Архивѣ. Заслуживающихъ вниманіе поправокъ не нужно. Еще разъ благодарю Васъ. Считаю себѣ за честь, что Вы многократно доказавши свою силу въ самостоятельныхъ изслѣдованіяхъ взяли на себя трудъ изложить мои мысли для Вашей ученой публики. Этимъ Вы безъ сомнѣнія повліяли на ту часть моихъ немногочисленныхъ читателей которая помнитъ неблагопріятныя мнѣнія обо мнѣ въ русской печати. Въ Фил. Вѣстникѣ Колосова напечатана моя статейка очень неисправно. Если случится Вамъ прочесть (оттисковъ у меня еще нѣтъ),

прошу Васъ не приписывать мнѣ опечатокъ. Еще просьба. Нашъ юридическій факультетъ (разумѣется, если университетъ не будетъ закрытъ) имѣетъ виды на дра. Ганела (въ Загребѣ). Вѣроятно Вамъ про него многое извѣстно. Если да, то сообщите, имѣя въ виду, что я Вашъ отзывъ въ свою очередь сообщу членамъ юридическагo факультета. Дриновъ вѣроятно писалъ уже Вамъ самъ и сообщилъ свой адресъ".

Спомена је вредан јоште овај Потебњин допис 25 новембра 1879: ,,Послѣднюю Вашу статью по поводу изданія Богишића (котораго къ сожалѣнію еще не имѣемъ) я прочелъ съ величайшимъ интересомъ. Я самъ разбирая сборникъ Головацкаго недавно думалъ и писалъ о размѣрѣ слав. пѣсень. Въ томъ числѣ я думалъ, что размѣръ ◡◡◡◡ | ◡◡◡◡ | ◡◡◡◡ | ◡◡◡◡, гдѣ ◡ отмѣчаетъ паузу заполнимую слогомъ, могъ возникнуть изъ ([4 + 4] + [4 + 4]) = 2 (4 + 4). Этотъ послѣдній размѣръ, т. о. куплетъ изъ 2^x 8сложныхъ съ грамматич. цезурою послѣ 4-го слога есть одинъ изъ общеславянскихъ. Могъ ли полный грамматическій смыслъ вмѣщаться про важность рѣчи въ короткомъ стихѣ (4 + 4), это считаю вопросомъ. Размѣръ 15, сложный перенесенный на звуки русскаго языка, вм. предлагаемой Вами формулы ◡́◡◡◡ и пр. далъ бы стихъ изъ (◡◡◡◡) съ удареніемъ подвижнымъ отъ 1-го и до 4-го слога, при чемъ главныхъ удареній было бы въ каждомъ полустишіи по одному. Дриновъ со своей стороны относительно болг. пѣсень подтвердитъ Вамъ и мое мнѣніе что свобода размѣра относительно количества слоговъ въ $^9/_{10}$ случаевъ есть лишь незнаніе или небрежность записывателей. Въ мр. и вр. проголосныхъ (кромѣ размѣра мр. думъ) растяжимость стиха есть свойство лишь нѣкоторыхъ размѣровъ и въ нихъ ограничено извѣстными предѣлами, какъ и въ нѣмецкихъ народныхъ размѣрахъ, на пр. Плылà лéбедь | лéбедь бѣлая, по свойству размѣра опредѣляемаго напѣвомъ можетъ быть растянуто слово на два, такъ что въ 2-ом полустишіи ◡̀◡́◡◡◡ = ◡̀◡◡́◡◡◡◡̀ (Лéбедь бялая моя̀) = господствующее удареніе. — Разбирая сборникъ Головацкаго я сдѣлалъ гораздо больше замѣтокъ чѣмъ сколько ихъ вошло въ мой короткій разборъ. Чтобы не потерять нити я отложилъ грамматич. работы и привожу эти и прежнія замѣтки о нар. пѣсняхъ въ нѣкоторый порядокъ. При этомъ дѣлаю набѣги на область и сербскаго эпоса, но особенно на женскія пѣсни. Надѣюсь дружественно сломить съ Вами копье относительно койчего затронутаго Вами въ вр. былинахъ. Надѣюсь въ принципахъ разницы не будетъ. Что выйдетъ изъ моей работы еще не знаю. Стараюсь находить изъ того, что мнѣ болѣе извѣстно и болѣе мило, именно — мр. пѣсня".

Преко пријатеља Потебње дошао сам у преписку са харковским професором Дриновом, рођеним Бугарином, који је у време руско-турск. рата ишао Русима својим знањем, својим угледом у свему на руку. Он је неко време у својој домовини играо важну улогу као министар нар. просвете, али за чудо не хтеде онде остати већ се негде око г. 1879 вратио у Харков. Његово прво писмо из

Харкова носи датум 23 нов. 1879 и гласи овако: „Въ продолженіе послѣдней войны письменность болгарская обнаруживала весьма слабые признаки жизни. Но послѣ сан-стефанскаго договора она начала оживлять и развиваться довольно быстро. Въ княжествѣ и въ такъ называемой Восточной Румеліи, гдѣ при туркахъ существовала лишь одна, да и то весьма плохая типографія (въ Рущукѣ), теперь дѣйствуютъ уже около десяти книгопечатень, именно въ Софіи (три), въ Пловдивѣ (двѣ), Рущукѣ (двѣ), Терновѣ, Сливнѣ. Всѣ онѣ завалены работою и печатаютъ преимущественно 1-о сборники оффиціальныхъ распоряженій, положеній и т. п. по разнымъ отраслямъ управленія, 2-о учебники и разнаго рода книги для народнаго чтенія, 3-о газеты, число которыхъ достигло уже до десяти: Марица, Народный Гласъ (въ Пловдивѣ), Държавенъ листъ, Цѣлокупна Българія, Витоша (въ Софіи), Българинъ, Славянинъ (въ Рущукѣ), Българско знаме (въ Сливнѣ), Народъ (въ Свищовѣ). Въ Терновѣ во время перваго народнаго собранія издавались: Български Левъ и юмористическій листокъ „Остенъ", 4-о въ Софіи издаютъ уже и два журнала: а) Христианско братско слово, довольно большой журналъ духовнаго содержанія, выходящій ежемѣсячно книжками въ 10—12 печатныхъ листовъ каждая. До сихъ поръ вышло, должно быть, семь книгъ, я видѣлъ только первыя пять; в) „Чисто българска наковалня за сладкодумство" — это маленькій журналецъ, сочиняемый извѣстнымъ Богоровымъ и издаваемый имъ въ неопредѣленные сроки, небольшими тетрадками въ одинъ печатный листъ. Богоровъ тутъ занимается очищеніемъ болгарскаго литературнаго языка отъ иностранныхъ словъ и оборотовъ, иногда онъ откапываетъ очень хорошія народныя слова, но бо̀льшей частью куетъ новыя и куетъ весьма потѣшно. Во всякомъ случаѣ его „Наковалня" не безъинтересна. — На дняхъ я узналъ изъ газетъ что въ Софіи въ скоромъ времени появится новый журналъ „Педагогическій Вѣстникъ". Периодическо Списание на българско кн. дружество все еще безмолвствуетъ. Книги и прочее имущество этого дружества перевезены нынѣшнимъ лѣтомъ изъ Браилы въ Софію и поступили въ вновь учрежденную »Българскую народную библіотеку", при которой предполагается возобновить изданіе Периодическаго Списания или основать новый учено-литературный журналъ. Надобно надѣяться, что журналъ этотъ обратитъ особое вниманіе на орѳографическій вопросъ, который все еще остается въ хорошо извѣстномъ Вамъ положеніи. — Изъ произведеній современной болгарской письменности кромѣ „Наковални" Богорова для Васъ могли бы представить нѣкоторый интересъ еще слѣдующія: а) „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря Рыльскаго". Оно составлено знаменитымъ Неофитомъ Рыльскимъ еще въ 1860 году, но отдано имъ въ печать только нынѣшнимъ лѣтомъ. Полагаю, что до сихъ поръ уже отпечатано (въ Софіи); я имѣлъ возможность познакомиться съ нимъ въ рукописи. Это довольно большое сочиненіе, около десяти печатныхъ листовъ, 8°, въ которомъ

подробному описанію Рыльской обители предпосланы историческія замѣтки объ ней. Трудъ весьма солидный и заключающій въ себѣ много новаго. Между прочимъ я въ немъ встрѣтилъ новыя данныя о Димитріи Кантакузинѣ, для котораго Владиславъ грамматикъ писалъ сборникъ описанный Даничичемъ въ Starine I. Оказывается что кромѣ извѣстной молитвы онъ сочинилъ еще „Житіе преподобнаго отца Іоанна Рыльскаго" и „Канонъ на возвращеніе мощей преподобнаго Отца", „Слово о возвращеніи мощей." Эти труды Дим. Кантакузина сохранились въ рукописяхъ Рыльскаго монастыря. Неофитъ изучавшій ихъ и пользовавшійся ими при составленіи своего „Описанія" отзывается объ ихъ авторѣ съ большою похвалою и повидимому совершенно справедливъ. Для меня теперь болѣе чѣмъ вѣроятно, что и прекрасная повѣсть „о пренесеніи мощей" принадлежитъ перу Д. Кантакузина. Въ одной изъ первыхъ книжекъ „Христианскаго братскаго слова", кажется въ третьей, помѣщено краткое житіе св. Николая Софійскаго, замученнаго турками въ 16мъ вѣкѣ. Оно извлечено изъ обширнаго житія, находящагося въ рукописи, принадлежащей Софійскому митрополиту Мелетію. Памятникъ этогъ довольно интересенъ какъ по языку такъ и по содержанію; в) „Български народни гатанки" издани отъ Тонче Маринова. Софія 1879. Въ этомъ сборникѣ, котораго къ сожалѣнію въ настоящее время у меня нѣтъ подъ рукою, издано нѣсколько сотъ болгарскихъ загадокъ, но весьма безалаберно. Къ чисто народнымъ „гатанкамъ" издатель присовокупилъ нѣсколько своихъ имъ сочиненныхъ; г) Българскій календарь. Софія 1879, 230 in 8⁰. Тутъ помѣщены кое какія статистическія свѣдѣнія о Болгаріи; д) Не лишнимъ считаю указать еще на Ethnographie des Vilayets d' Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople 1878, XXVII, 110 in 8⁰. Въ этой книжкѣ заключается подробный перечень всѣхъ населенныхъ мѣстъ названныхъ въ заглавіи вилаэтовъ, съ указаніемъ племенного состава ихъ населенія". На крају дугачкога писма долази ово: „Вчера я получилъ и 2-ой выпускъ 4-го тома „Архива" и сейчасъ накинулся на него съ жадностью. Только около четырехъ часовъ ночи я могъ оторваться отъ него. У меня накопилось довольно много новаго матеріалу по языку и письменности и я предполагаю въ скоромъ времени заняться разборкою и разработкою его."

Опет из Харкова добих од њега писмо од 14 јан. 1880, у којем се тужи да си је у Бугарској навукао ревматизам, тужи се на неорганизацију бугарске књижне трговине, набраја неке књиге, указује на Пловдив и Данева, те наставља овако: „Политическое раздробленіе болгарскаго народа не вызвало въ немъ, да и не вызоветъ (я твердо убѣжденъ въ этомъ) никакой литературной розни. Учебники, книги для чтенія, газеты, журналы, издаются ли они въ княжествѣ или въ Румеліи, считаются общимъ достояніемъ болгарской письменности. Македонія тоже питается произведеніями этой письменности, разумѣется насколько они могутъ проникать въ эту юдоль плача,

гдѣ о какой нибудь мѣстной литературной жизни въ настоящее время не можетъ быть и рѣчи. Надобно надѣяться однако, что анархія достигщая уже въ этой злополучной странѣ своего апогея, такъ или иначе скоро кончится, что и тамошніе Болгаре скоро начнутъ обзаводиться типографіями. Въ писателяхъ недостатка не будетъ, множество македонскихъ писателей и учителей, вынужденныхъ теперь жить въ княжествѣ и Румеліи, ждутъ съ нетерпѣніемъ того дня, когда имъ можно будетъ возвратиться домой. Литературной розни я и тутъ не опасаюсь. Всѣ попытки произвести таковую шли извнѣ и какъ искуственныя кончились ничѣмъ. Произведеніемъ подобной продѣлки слѣдуетъ считать и статью Деспота Баджовича, выдержку изъ которой г. Миклошичь помѣстилъ въ новомъ изданіи своей Formenlehre 588 (т. ј. Lautlehre !). Македонскіе болгаре и не помышляютъ разрывать свою національную связь съ восточными болгарами, отъ которыхъ они желаютъ только одного, именно : чтобы нѣкоторыя безобразія литературнаго языка созданнаго преимущественно придунайскими и ѳракійскими уроженцами были исправлены по указаніямъ македонскихъ говоровъ. Въ прежнее время уже и было нѣсколько попытокъ къ такой реформѣ болгарскаго литературнаго языка (Парфенія Зографскаго, Миладиновыхъ, Шапкарева, Ковачева), но они къ сожалѣнію проходили както безслѣдно". Даље иде говор о Верковићевим фалсификатима: „Надѣюсь, что др. Иречекъ не замедлитъ заняться этимъ вопросомъ, которымъ насколько мнѣ извѣстно очень заинтересованъ. Не сомнѣваюсь что этимъ вопросомъ займется и затѣваемая въ Петербургѣ по инициативѣ г. Пыпина ученая экспедиція о которой Вы конечно уже слышали. . . Порадую Васъ пріятнымъ извѣстіемъ — не знаю только, оправдается ли оно. Одинъ знакомый пишетъ изъ Призрена, что онъ напалъ на слѣдъ подлиннаго письма князя Лазаря къ Марку Кралевичу, писаннаго не задолго до Косовской битвы". (То су била пуста наклапања !) У P. S. благодари за посебне отиске из IX и X књ. „Starina" (Opisi i izvodi) : „Особенно заинтересовало меня напечатанное тутъ Вами „Хожденіе Апостола Павла", которое имѣется и у меня въ трехъ разныхъ спискахъ : одинъ изъ нихъ отличается поразительнымъ сходствомъ съ изданнымъ Вами спискомъ, сходство это простирается и на особенности говора. Вся разница между ними заключается лишь въ графикѣ. Писецъ Вашего списка находился подъ вліяніемъ сербскославянской графики, которая была сильно распространена въ Болгаріи, когда въ церквахъ ея употреблялись сербскія книги ; въ моемъ же спискѣ замѣтно вліяніе графики русскихъ церковныхъ книгъ, начавшихъ проникать въ Болгарію позднѣе сербскихъ. Мой списокъ найденъ мною въ одномъ сборникѣ писанномъ въ 1805 г. въ Котлѣ. Полагаю что и Вашъ вышелъ изъ восточной Болгаріи, быть можетъ, тоже изъ Котла. На такую мысль наводятъ слѣдующія фонетическія особенности, въ которыхъ Вашъ списокъ вполнѣ сходится съ моимъ : 1-о

Указываемый Вами (248—250) переходъ е въ и, о въ у есть одна изъ главныхъ особенностей восточнаго говора; 2-о слово с а (261 въ 3 строкѣ внизу) въ моемъ спискѣ: оти ни знаете ли ч и с а направѫ срамъ и бои на чл҃ците, щото токму согрѣшавать (въ буквальномъ переводѣ: ибо не знаете ли что сдѣлаю стыдъ и войну людямъ которые только и дѣлаютъ что грѣшатъ). Въ другомъ из моихъ списковъ это мѣсто читается иначе и не сомнѣваюсь правильнѣе: „Оти не знаете ми чеса сичка направа Богу срамъ и бои а человѣците токмо що согрѣшиватъ" (ибо не знаете ли что всякая тварь бога стыдится и боится, а токмо люди грѣшатъ). Это с а есть не что иное какъ глаголъ щâ (щѫ), который въ Восточной Болгаріи выговариваютъ какъ ш â и какъ с â. Тамъ иногда и предлогъ д а выговаривается какъ з â, что разъ встрѣчается и въ Вашемъ спискѣ на стр. 264 въ 1-ой строкѣ: Повели намъ за имь вѣке не случуваме. 3-о Переходъ д въ г въ словѣ д у г е („и дуге аггель темелинь 272; 253), свойственъ котельскому говору, онъ встрѣчается еще и въ южной Фракіи (Малко Търново) и въ Македоніи, но тамошній Болгаринъ написалъ бы д о г е и не д у г е. 4-о Остановившая на себѣ Ваше вниманіе форма ıа з ы к ıа т (254) не ошибка; въ восточномъ говорѣ конечное к какъ въ этомъ такъ и въ нѣскольких другихъ словахъ выговаривается очень мягко (jêзикь, jêзикjа, ибрикь, ибрикjа, бардакь, бардакjа). 5-о Укажу еще на замѣчательную послѣдовательность Вашего списка въ отличіи небныхъ и твердыхъ согласныхъ передъ глагольными окончаніями м о г а, к л ь н а, м о г а т ь, к л ь н а т ь и пр. м о л ıа, т р ь п ıа, в и д ѣ (-дjâ), м о л ıа т ь, т р ь п ıа т ь, в и д ѣ т ь, с т о р ѣ т ь (-jâть) и пр.; это тоже особенность восточнаго говора, въ говорахъ центральныхъ и западныхъ небность согласныхъ тутъ изчезла или сохранилась весьма слабо (молâ, тьрпâ, видâ, молâт, тьрпâт, видâт, сторâт и т. п.)". Има још неколико исправака: „264. 7 и носит на дарове (: и н о с и т и дарове: несете дары), 266. 6 мрıаха или пуваха (и л и п с в а х а, отъ глагола л и п с в а м ъ, о т ъ греч. λείπω, липуваха = исчезваха), 266. 18 и сичко. . и дуде не бѣше, въ моемъ спискѣ: ч и с т о дуде ни бѣше, предполагаемаго Вами пропуска тутъ нѣтъ." (Ср. у IV књ. Архива у Kleine Mittheilungen.)

У писму од јуна 1880 честита ми о промени звања: „Не сомнѣваюсь что это мѣсто (т. ј. Петроград) дастъ Вамъ возможность еще щире развить Вашу столь плодотворную для славянской науки дѣятельность. Отъ ученой экспедиціи въ Болгарію, какъ она проектирована Пыпинымъ я ожидаю хорошихъ результатовъ и буду очень сожалѣть если она не состоится". Говори о муклим гласовима (изишло у V кн. Арх.): »Здѣсъ же я постараюсь отвѣтить въ немногихъ словахъ лишь на первый Вашъ вопросъ, касающійся мнѣнія г. Л е с к и н а о томъ, что „болгарскій звукъ ъ или ѫ ближе всего подходитъ къ нѣмецкому ö". Между многочисленными болгарскими говорами мнѣ извѣстенъ лишь одинъ, именно т е т е в е н с к і й (въ восточной части орханійскаго округа), весьма незначительный

по занимаемому имъ пространству, въ которомъ на мѣстѣ ударяемаго ж (но не и на мѣстѣ ъ) слышенъ дѣйствительно звукъ похожій на нѣмецкое ö въ словѣ König: m ö k a, m ö ž, k ö š t a (мжка, мжжь, кжща). Такимъ произношеніемъ ударяемаго ж языкъ жителей города Тетевена и нѣсколькихъ сосѣднихъ деревень рѣзко отличается отъ языка прочихъ болгаръ, которымъ этотъ непривычный для ихъ слуха звукъ на мѣстѣ ж даетъ пищу для насмѣшекъ надъ Тетевенцами. Подобный глухой звукъ слышенъ и въ Шуменскомъ говорѣ но только на мѣстѣ ѧ, да и то не всегда, а лишь въ нѣкоторыхъ случаяхъ, преимущественно въ окончаніи 3-го лица множ. числа настоящаго времени глаголовъ IV класса и 2-го разряда III класса. Въ имѣющихся у меня образцахъ Шуменскаго говора, записанныхъ мною со словъ Шуменскихъ жителей, этотъ звукъ переданъ посредствомъ начертанія ьê (глухое ê йотированное слегка): п а з ь ê т, в а р д ь ê т = п а з ѧ т ъ, в а р д ѧ т ъ. Кромѣ этого глухого звука въ Шуменскомъ говорѣ существуетъ еще пѣсколько глухихъ значительно разнящихся отъ него, разнящихся также между собою, я здѣсь остановлюсь пока на глухихъ отъ ъ и ж. На мѣстѣ ударяемыхъ ъ и ж слышенъ такъ сказать сильный глухой звукъ, который обыкновенно звучитъ какъ англійское u въ dust, bus, и лишь изрѣдка выговаривается нѣсколько короче. На мѣстѣ же неударяемыхъ ъ и ж слишенъ слабый глухой равный глухому а. Не лишнимъ считаю по этому присовокупить, что въ Шуменскомъ говорѣ я глагольнаго суффикса нж переходитъ иногда въ чистое а, а конечное ъ въ именахъ на ъ когда послѣ нихъ подразумѣвается членъ тъ, переходитъ въ чистое ö. Въ виду всего выше сказаннаго я считалъ бы нѣмецкій знакъ ö умѣстнымъ для передачи лишь того глухого звука, который слышенъ въ Тетевенскомъ говорѣ на мѣстѣ ж, въ Шуменскомъ — иногда на мѣстѣ ѧ и быть можетъ еще кое гдѣ на мѣстѣ е и ѭ. Передавать посредствомъ этого знака каждый болгарскій глухой звукъ вообще — было бы неудобнымъ уже потому, что въ болгарскихъ говорахъ существуетъ не одинъ, а нѣсколько глухихъ звуковъ, довольно явственно отличающихся одинъ отъ другого". Још неколико писама Д р и н о в а уврстићу ниже у моје причање.

Још пре него са Ј и р е ч е к о м оцем ушао сам у преписку с његовим сином К о н с т а н т и н о м. Сачувало се од мога бављења у Берлину неколико његових писама, која ћу овде употребити у оригиналном облику. Дне 6.10 1876 писа ми из Прага: „Dobivši ovih danah u ruke treću svesku Vašega izvrstnoga Arkiva i čitajući Vaš znameniti pregled slovenske literature filologičke i arheologičke u gg. 1870—1875 sjetio sam se da ste mene već pred njekoliko mjeseca pitali preko mojega otca za novije knjige i članke bugarske o jeziku ili literaturi. Nemojte žaliti, što Vam nisam onda odgovorio, odlazeći iz Praga na putovanje: u Vašem pregledu niste izostavili nijedan članak bugarski koji ima njeku cienu za filologiju ili poviest literarnu. Istina, o pravopisu i o jeziku još mnogo ima članaka, koji su Vama ostali nepoznati, no sve je takovo, da bi za nas Slovene sramota

bila izići s tiem na svietlo. Na pr. G e r o v (pod pseudonymom Мy-шякъ) a K r s t j o v i č obradjivaju filologiju, ali kako? K r s t j o-v i č ne zna nijednu knjigu o slavenskoj filologiji iz onih koje su izišle posle D o b r o v s k o g a; o M i k l o š i ć u i Š l a j h e r u, da i o Š a f a ř í k u jedva zna nješto osim prostog imena. Prijatelj moj D r i n o v, koji se ljetos u zimi njekoliko mjeseci bavio u Pragu, pripravlja istoričku chrestomatiju (za istoriju jezika), za koju ima veliki materijal iz rukopisah XII—XVIII vieka iz Turske, Austrije i iz knjižnicah ruskih. D r i n o v postat će V u k o m za svoje zemljake. Njegovim pravopisom štampa se sada ne samo Периодическо Списание, no i političke novine (Возрождение), pa se je uvuklo i u škole. U Carigradu počeli su štampati ogromni rječnik O c a N e o f i t a, na kojem je starac oko 40 godinah radio. Vidio sam izvadke, bit će knjiga dragocjena, kritička, mnogo rieči iz dialektah makedonskih. Tumačenje žalibože je grčko. Sada u ovom burnom vremenu ne znam napreduje li se u štampi. (Све су то гласови, који се нису обистинили!) Ovih danah izašlo je Периодическо Списание XI—XII. Ima tamo narodne pjesme zapisane od ljudi iz Panagjurišta, iz Dibre i iz Kosturska od D r i n o v a, iz Kratova od K a r a n o v a i iz Malog Trnova (kod Kurkklisse blizu Crnog Mora) od M i l k o v a. Nisam vidio bolje zapisanih pjesamah bugarskih. Pravopis je čisto fonetički. Bibliografiju, koju spominjete na str. 469, nadam se izdati u drugom izdanju, skupio sam njekoliko stotinah novih nadpisah pa se i iz ovih koji su već izdani mnogo mora popraviti, jer sam jedva polovinu sâm imao u rucima(!). Tek sada doznao sam za mnoge knjižice školske i bogoslovne, štampane u t a j n i h štamparijah sred Turske, no štampari molili su mene da za ove knjižice ništa ne spominjem, jer bi oni mogli glavu izgubiti. Rad sam napisati obširniji pregled novobugarske književnosti s biografičkim datama o piscih itd., ali material vrlo je nepodpun i knjige težko je dobiti. Njeke dosta važne za literarni razvitak knjižice, kao n. pr. pjesme S l a v e j k o v a i G e r o v a nisam nikada vidio. — Knjižar D a n e v u Plovdivu ove godine ležao je mnogo mjesecah u tamnici, da mučili su ga Turci, a zašto? U njegovim konfisciranim pismima govorilo se o P u š k i n u, a grčki dragoman našao je da se tam piše o p u š k a h, valjda za revoluciju! Biblioteka bugarskog učilišta u Panagjurištu, koja je imala nekoliko hiljadah knjigah grčkih, bugarskih, ruskih i francuskih, izgorela je. Šest monastirah u Balkanu leži sada u pepelu; što je bilo u njih rukopisah, poginulo je въ вѣкы вѣкомъ! Vaš Arkiv, nadam se, sve više će dobiti štovateljah i na zapadu i medju Slovenima. Ja istina bavim se više istorijom političkom, geografijom i ethnografijom, no kad kada moram se latiti i filologije, osobito na Balkanskom poluotoku. Ako pozvolite, poslat ću Vam za ‚Arkiv' po prilici njeke sitnice". — 1-ga decembra 1876 pisa mi opet iz Praga: „Velika Vam hvala od mene i od otca na stvarih koje ste nama ovih danah ljubazno poslali. Exemplare g. D r i n o v u poslao sam mu u Charkov. Bilješke u evangjelju Cividalskom spadaju megju najdragocjenije spomenike za istoriju slovensku. Bugarski zapis f. 3 i f. 4 je iz g. 869, a

medju imenima nalazi se i njekoliko vrlo dobro poznatih iz istorije slavenske IX stoljeća. Hoću o tome njekoliko redakah napisati za IV svesku Č. Č. Muz. Vaš Beitrag zur serbischen Annalistik vrlo je važan za mene. Tekst ljetopisa, iz kojega je jedan ulomak naštampao pokojni Daskalov u Чтеніяхъ 1889 II (u Vas p. 59), sav je u mene, ali u priepisu kojemu mnogo ne vjerujem. Original ne znam gdje je, u Carigradu ili u Trnovu ili u Ruskoj. Rukopis ovaj pisan je u Bugarskoj u XVII stoljeću od dviju pisarah različnim mastilom. Nadjen je u selu Bjelkovcu kod Trnova. G. 1851 brojio je još 182 fol., ali sada ima jedva 70. Četiri lista dobio je Daskalov i naštampao, ostalo opisa Slavejkov u carigradskih „Български книжици" 1859. Ovaj Bělkoveckij Sbornik, u kojem je osim ljetopisa mnogo apokrifah, u svojoj sam istoriji Bugarah višekrat spomenuo, govoreći o Sinagripu, o bug. tablici narodah itd. (u njem. izd. p. 436. i 39. 441. 443)... Nećete mi zamjeriti ako Vam kažem nješto i ad p. 59. Šafaříkove „Památky jihosl." izašle su u drugom izdanju samo zato, jer je prvo štampano bilo samo u 100 ex. Iz naučnog gledišta valjalo bi preraditi sasviem legende o Ćirilu i Metodiju, Zakonik Dušanov, listine dubrovačke preštampati iz Mon. serb. Miklošića, dopuniti ljetopise — ali gde bi bio ostao Šafařík i njegov rad? Dopunilo i popravilo se samo njekoliko sitnicah, nebot' těžko bylo hýbati celkem. (Ср. и предговор к 2-му издању.) Poslao sam Vama sa svojimi članci iz ČČM 1876 II i parodiju Hattalovih lekcijah. Ovaj filologički Wauwau štampa sada strašnu knjigu, u kojoj će skalpirati nekoliko stotinah spisateljah mrtvih i živih. Sretni su koji se još nisu rodili! Parodia u nekoliko danah sasvim je razprodana! Dalimila naštampano je samo 5—6 tabakah. Do proljeća mislim bude gotovo... Ja se sada zanimam samo topografijom i arkeologijom balk. poluostrva. Za Arkiv nemam nego sitnice. Za veće članke nemam žalibože vremena, premda bi materijala bilo dosta". — На реду је писмо од 17 фебр. 1877 из Прага, писано чешким језиком; оно има особито значење тиме што показује, како је Јиречек био потпуно објективан и праведан у својој раној оцени Хатталиног ништавила. Управо смо чули, како је говорио о Хаттали и о пародији нањ, и сада ево што пише: „Praha 17 února 1877. Černá ulice 6. Vysoce vážený Pane! S potěšením četl jsem ve Vašem listu od 13. I jakou zabavu způsobila Vám „Brusomachie". Měli jsme ku konci masopustu zde v Praze a po Čechách i po Moravě vůbec skutečnou Hattaloktonii. O „Brusu" psalo se velmi mnoho a mluvilo se ještě více per omnes locos et conventus. Zabýrali se jím však ne lidé učení, ale belletristé a humoristé. Vždyt' §. I „Brusu" nadepsán jest: „O rozdílu mezi člověkem a zvířetem"! Za málo dní sebral jsem si celý fasciculus písniček, karrikatur, feuilletonův atd. vše o Martinu Hattalovi. Posílám Vám jednu věc na ukázku, že Čechové Hattalu umějí náležitě ctíti. Já mám tu čest' že jsem první na něho udeřil, 48 hodin po vyjití slavného díla jeho, na němž on pracoval mnoho let. Chud'as Hattala docela je vyplašen, omámen a vystrašen neočekávanně směšným

výsledkem svého „salto mortale”. Nikdo s ním ani již mluviti nechce. Že ten člověk sedí tolik let na katedře slovanské filologie v Praze, je pro nás skutečné neštěstí. Čtení jeho jsou filologický Wurstelprater, Polichinell mezi marionettami které den co den „Kreše a reže” jsou všickni kdokoli o věcech slovanských (a i neslovanských) psáti se opovážili. Rozumný študent se od slov. filologie, takto pěstované, odvrací avec un dégoût insurmontable. Docenta pak, at' je kdokoli, Hattalı nepřipustí: kolik práce měl Gebauer, muž vysoko stojící nad Hattalou, aby vydobyl sobě veniam legendi. Než dost o té věci. Věru nevím, smutná li je či veselá”. Настаља о другим стварима: „Neofytův slovník načali tisknouti před 1½ letem v Caıihradě. Náklad vedlo několik kupcův a bankérův. Tisklo se velice zvolna. Drinov viděl první arch, úprava byla prý velmi pěkná. Ale ani on ani já nic jsme nedostali. Zdá se, že věc úplně zapadla. Bojím se aby při neustálích katastrofách v Stambulu nezahynul i rukopis i vytištěné archy. Slovník je podle všeho, cokoli jsem o něm slyšel, velmi rozumně sestaven, mnoho obsahuje z nářečí makedonských. Vytištěn obsahnul by asi 2 voll. Ptal jsem se zdějších bulharských studentův, vědí li něco o врзином колу (bulh. bylo bi хоро), ale jim i jméno i věc byla neznáma. Na jejich vědomosti se však mnoho spolehati nelze. Jsou to vesměs lidé z měst. Velice jsem Vám povděčen za německý překlad kritiky p. Drinova o mé knize. Je to jediná skutečná kritika, která o dějinách národa bulharského vyšla, a také kompetentnějšího soudce není”. Писмом од 4. 11. 1877, писаним исто тако деломице чешки, као одговор на моје од 28. 2, шаље ми нешто за мој журнал, отац му шаље ми мало издање Далимила, даље каже: „Přehledy literární v Světozoru byly a jsou z části skutečně moje „muka” — do aprilu t. r. byl jsem rédacteur en chef Světozoru a od té doby cokoli se mně nebo mému otci dostane, od nás se ohlašuje v Světozoru. K Vaší rozpravě o historii slov. národní poesie několik dodatkův. O Trojanských Vratech píše Melchior Besolt Heinrichs von Lichtenstein Gesandschaftsreise 1584 in Löwenklais Musulmanischer Historie, Frankfurt 1595, 527: In derselben Clausen hat der letzte Despot oder Fürst und Herr Bulgariae oder Mysiae Superioris, Marco Cralowietzo geheissen, von welchem und seiner ritterlichen Gesellschaft die Landleute noch auf Dato ein erblich Lied in crabatischer Sprach singen, sich lang vor der türkischen Macht und Gewalt aufgehalten und beschirmet. Cf. Heerstraße 130 N. 41. O historičkom Marku sve sam sastavio u bug. istoriji, njem. izdanje 331.354. I b. O Konstantinu begu drugu Markovu. Ako bi Vam treba bilo bližjih data iz izvornikâ, sam material ću Vam priobćiti. V Trojanských Vratech již v XVI věku plno bylo pověstí o Novaku Debeliću. Slavný Momčilo nár. poesie je historická osoba, padl 1345 před Peritheorionem, malým hradem na Egejském pobřeží, na laguně Lagosské, nedaleko dřevní Abdery. Jeho skutečná historie dle Byzantincův v Bulg. Gesch. 302—304., Heerstr. 90 Anm. 46. O historickém Chreljovi († 1343) ib. 301. Zvláštní junácká osoba, o

které se za středověku jistě zpívalo, je bulharský pastýř I v a n (oK. 1306), jenž v Malé Asii bojoval s Turky : viz o něm Pachymera ed. Bonn. 2. 442, Bulg. Gesch. 286. 7. (в. o C h r a n i s l a v u). „Limfre", kojim se htjeli pohvaliti Vetranićevi Alemani, mogu biti „liebe Frauen", Liebfrauen. Váš Archiv čím dále tím většího nalezá uznání. Divné skoky p. P r u s í k a v referatu o G e b a u e r o v ě Hláskosloví způsobily však u zdejších čtenářův dojem někdy humoristický. F i l o l o g. L i s t y a Čas. č. m. od P r u s í k a nic ne přijimají, mnohé věci z d e odmítnuté vyšly pak ve Vídni v aktech Akademie. O prázdninách byl jsem v Berlíně na cestě do Švedska, ale jen krátce a Vás tam nebylo (био сам у Потсдаму). Letošním zímním semestrem začal jsem svou karrieru universitní co docent východoevropské historie. Čtu o IV křížové výpravě a o latinském císařství v Cařihradě česky, geografii balk. poluostrova německy, celkem 4 hodiny. Posluchăčův celkem 37, mohu býti úplně spokojen. D r i n o v sedí ve Svištově a bude tam zimovati, v jakém качествѣ ne vím". — Опет има писмо од њега из Прага од 18. 2. 1878, којим захваљује за „Opise i izvode" те каже: „Mne v nich nejvíce zajimal zápis na konci apostola Teodorova z l. 6785 = 1276/7. Tím slavně a skvěle se potvrzují kombinace mé o chronologii této doby, jimž p. P a v l o v i ć nechtěl uvěřiti. Napsal jsem o tom něco v referátech z Časop. č. m. které Vám dnes posílám. Ze zápisu Teodorova je patrno že S t ě p á n U r o š I panoval ještě 1276 (anebo snad i poč. 1277) : 1281 S t ě p á n D r a g u t i n (Mikl. Mon. serb. 54) potvrdił smlouvu s Dubrovčany, kterou byl s nimi učinil před p ě t i l e t y, tedy bez pochyby p ř i s v é m n a s t o l e n í; ještě t o h o ž roku anebo 1282 odstoupil od vlády nad celým Srbským i tu nastoupil S t ě p á n U r o š II Milutin ; starý zápis vydaný v Mon. serbica 561 a od Vás v Starinách V. 31 svědčí že l. 1285/6 (6794) bylo již p á t é leto jeho vlády. Stěpán Dragutin píše se vždy jen Stefan, rex Stephanus (i v list. neapolských), Stěpán Milutin vždy Stefan U r o š, rex Urosius. Na str. 238 myslím že by se čísti mělo „при казньци Драгославѣ и казньчици кира Іеленѣ. Kaznačica k y r a J e l e n a je manželka kaznce Dragoslava. . . Letos doufám že Vám napíšu větší jeden článek, a sice poněkud pikantní a kritický : o Védách rhodopských. Myslel jsem že tyto falsifikáty úpadnou v zasloužené zapomenutí, ale ujał se jich S r e z n ě v s k i a nejnověji i G e i t l e r. G e i t l e r tiskne v Praze spis na obranu pravosti Véd. V e r k o v i ć nyní je v Z a h ř e b ě. Slušelo by aby se o té věci konečně šíře a kriticky promluvilo. V e r k o v i ć o v ý c h 250000 (!) veršův bude prý nyní tištěno na Rusi se Sivou, Višnou a Agni'om, s hymnami na vynalezení ohně atd. Škoda peněz. Pravdu máte v ctěném listu svém od 9. 11 t. r. o stavu slavistiky na Rusi ! Málo kritiky a mnoho politiky. A k tomu Rusové málo rozumějí politickým okolnostem u jiných Slovanův ; a naši lidé neustále mají na mysli čisté i l l u s e o Rusku. Znate li, da je češka žurnalistika mene i njekoliko mojih prijatelja ljuto počela napadati, jer pišemo kadkada n j e m a č k i (Heerstraße o r i m s k i m putovima) ! ! Ako se mi sami ne brinemo da sviet o nas zna, drugi neće se brinuti za nas.

A zato čast i dika Vama i Vašemu „Arkivu". Veliký Dalimil (asi 40 archův in 4⁰) vyjde za několiko dní. Můj otec Vás pozdravuje". — На 16. 3. 1878 писа ми опет из Прага ово писмо : „Mnogop. G. Evo mene ali bez najnovije istorije srpske! Pisma Vaša od 22. 24-2 jesam primio, ali odgovoriti nisam mogao, jer me stiže bolest. — Starcu Ranku žalibože poslužiti ne mogu. Ako bih već imao sam za sebe nješto sastavljeno, rado bih učinio njeki izvod, ali ja sam se do sada za najnoviju istoriju Srbije vrlo malo brinuo. Iz razgovora sa Srbima bojao sam se spominjati novije dogadjaje, jer je to ein wunder Punkt, a čovjek istine doznati ne može. Sve kao u Grčkoj. Ali ipak mogu poslužiti bibliografičkim podatcima". Ту приповеда о књигама Нила Попова : „Ja neimam ovde žalibože ni jedne ni druge, ni ruski ni srbski". Даље говори о енглеској књизи Ч. Мијатовића (London 1872), o Ubiciniu: „U Slovniku naučnom (Srbsko) ima nješto. Ovde njekoliko žurnalista zna dobro najnoviju istoriju (1858—1878), ali ne znam kako stoji njihov Parteistandpunkt : jedni podupiru liberale, drugi konservativce jusqu' à l' excès. O Bugarskoj znam vrlo malo. Drinov je civilgouverneur u Sofiji! Koliko su Rusi rukopisa odneli, ne znam, ali u obće malo su se brinuli za naučnu stranku ove expedicije, kao što vidim iz ruskih novina. Rumuni odnesli su mnogo rimskih nadpisa od desne obale dunavske. Nadam se da će Bugarska, administrée à la russe, postati silnijom i pametnijom državom nego druge pseudokonstitutionalne države na poluostrvu. Kakova je sila u maloj, absolutnoj Crnoj Gori, ako nju sravnimo sa Grčkom i Rumunijom i Srbijom! S konstitucijom i parlamentarizmom dodje vlast u ruke samo „nedoukům". Geitlerova knjiga brzo se štampa. Jednu stvar moram Vama priobćiti da okusite. U pjesmama pjeva se o kralju Talatinu. To je kralj краљ Латинин, Personifizierungen zapadnih kraljeva. Ali Geitler muči se oko Tukididovih Ταυλνέτιοι, oko Ptiniovih Δεθελέται seu Dantheletae (kod Kustendila) etc. ex ungue leonem". „Šembera udario je na Libušin soud, ali s onakovom vještinom, s kojom je „dokazao" da su prasedioci Alpa čak do Savojske i do Jure bili čisti Sloveni. Cf. Světozor 1878 br. 9—11".

Опет има писмо из Прага од 18. 4 1878 : „Hvala Vam velika na svemu što ste nama poslali na posebnim otiscima". Има спомен по Новаковићу о српским илустрованим рукописима, те цитира Нов. речи: „Meni se čini, da se je taj običaj uveo za Dušana i njegova prijatelja Aleksandra, pa da je posle dok se god moglo jako prosperirao". Јиречек наставља : „Znate li da je Prusíkov članak o ljubaznih psovkah „kluku klukovská" i pr. već bio u Beču kod Miklošića, ali da ga nisu htjeli u Stzber. uzeti? Relata refero. Siromah Gebauer! Meni ga je žao, jer od Prusíkovih kritika upao je u jaku melanholiju. Prusík u Öster. Gymnasialzeitschr. hoće da mu dokaže, da je njegovo Hláskosloví plagiat iz Müllera! Ovih dana izaći će 1 sv. Č Č M. 1878 sa člankom o Zelenogorskom rkpsu od mojega oca. Šembera. . je kod nas cielu publiku pobunio u najširim krugovima. Nemojte misliti, da su ove česke borbe

o istinitosti starih rukopisa stvar čisto filologička, one imaju „relief" u našim političkim okolnostima. G. 1858 ciela borba protiv rukopisu Kraljodvorskomu bila je „nastrojena" od ondašnje vlade, koja je htjela i museum zatvoriti i matice (česku i srbsku) uništiti, onako kao što su Magjari sa slovenskom maticom učinili još nedavno. Sadašnji namjestnik u Českoj Weber, onda direktor pražke policije, bio je na čelu ovoga posla (cf. iztragu proti staromu Světozoru 1859). Austrijska vlada zna, da se je češki pokret počeo „литературнымъ движеніемъ" i zato je mislila (c' est très intéressant pour la caractéristique de la politique intérieure en Autriche) da će se taj pokret obustaviti, ako se dokaže da najstariji spomenici češke poesije jesu falsa! A to se može opaziti i sada, makar da je Šembera svoju stvar učinio iz čistog samoljublja i ne „auf höheren Wink". Officialne novine ovdašnje (Prag. Zeitung, Prag. Abendblatt, Pražský denník) bore se za Šemberu i za podložnost Libušina suda s takvom žestinom kao da bi se radilo o spasenju carstva austrijskoga. Aber Druck erzeugt Gegendruck. A to je uzrok zašto i nauka kod nas od početka, osobito od g. 1848 do g. 1870 ili jošte i danas ima njekakov politički karakter, a to i u Niemaca pražkih, osobito na sveučilištu. NB. Malo izdanje Dalimila je samo eine Taschenausgabe texta velikog izdanja, koje se s varijantama u 4⁰ štampa za Fontes rerum bohem. tom III mit Benutzung desselben Satzes. Štampati stare spomenike osobito historičke starim pravopisom je težko, jer bi kod nas nitko ova izdanja nečitao, a jer je svaki rukopis drukčije pisan. To je onako težko, kao da bi se stari Dubrovčani štampali svojim užasnim pravopisom. Pravopis može biti sačuvan samo u variantima ili u sitnijim a vrlo starim stvarima s transkripcijom. Dobili ste staročeske komedije koje Vam je moj otac poslao ?" У овом се писму огледа велики углед, који је код сина уживао отац, тако да млади Константин није ни сада ни још касније хтео јавно пристати уз оне, који су побијали старину познатих рукописа. Има још писмо од 12 дец. 1878, исто тако из Прага : „M. G. Tek nedavno vratio sam se opet u Prag iz Dubrovnika, gdje sam boravio tri mjeseca zanimajući se râdom u arkivu bivše republike. Velika Vam hvala na riječima koje ste u posljednjoj svezci „Archiva" (III. 538) kazali o kritici g. Makuševa. Ja sam megju tijem izradio nješto kao odgovor na ovu kritiku. Možebit da bi taj odgovor zasluživao da ga bacim u vatru, ali je moguće da ga nagjete достойнымъ вниманія, i zato ga ovdje šaljem Vama na расположеніе. Arrogancija g. Makuševa davno je poznata i u Rusiji, ali malo su ga jošte kritizirali, i zato neće biti s gorega, ako se jedanput i o njemu nješto progovori. Njemu nisu poznata elementa moderne kritike izvora, cijela ona „Quellenkunde" i „Quellenkritik" pa uvijek jurat in verba magistri. Što su pre 30 godinâ njeki dobri ljudi u Rusiji napisali, njemu je A i Ω, κανών od koga se ne smije odstupiti. Pa me je obtužio takogjer da sam plagiator te već iz ovoga razloga teško mi je šutiti. Vama bi istina bilo milije, da Vam obširno napišem nješto iz svojih dubrovačkijeh

materijalâ. I imam što pisati i za književnost i filologiju, za razvitak junačkijeh pjesamâ u svezi s istorijom, za tumačenje pojedinih riječi itd. Samo da ima vremena, jer poslovima nema kraja, a meni uvijek treba više vremena nego drugijem, jer sam žalibože jako pedantičan i skeptičan radnik. Onaj Dušanov Дабижив (Cikurić), koga ste u Arkivu spomenuli, dolazi jako često u knjigama dubrovačkijem (na Trebinju). Dolazi i Страхиња. O Marku kralju našao sam nova zanimiva, suvremena izvješća, i o Vukašinu, o bratu Markovu Dimitru, o mladosti kneza Lazara itd. Jedna ćirilska povelja od župana Stefana, kašnjega kralja Prvovjenčanoga, iz g. 1215—1219, je glavna trofeja. Prijepis poslao sam u Biograd u Glasnik. U spomenicima arkiva ima nješto i za glagoljicu, ako sam dobro razumio, iz XIV vijeka. Vidi se da se je onda upotrebljivala i oko Dubrovnika. Budući da sam megju političkom istorijom srednjega i novoga vijeka u posljednje vrijeme mnogo zanemario filologičku književnost, baš ne znam jeli o ovoj stvari i drukčije nešto poznato. Moj otac žali, da Vas nije mogo vidjeti, kad ste bili u Pragu, jer je bio upravo sabor i svaki dan puno sjednicâ i komisijâ. — U Dubrovniku se je ove godine knjiga preporodila. Imaju „Slovinac". Ali drukčije je tamo „ultima Thule", kao kaže g. Budmani. Političke i literarne novine kao na Island kasno tamo dolaze i interesiraju samo malenu hrpu ljudi. Ovaj „état pétrifié" sad se malo po malo počimlje popravljati". . Послао ми је екземплар руског текста своје бугарске историје; тада сам ја свој немачки екземплар поклонио Милленхоффу!

Почетком године 1879 (13. 1) добих одговор на моје писмо од 17. 12 прошле године: „Žalim što sam Vas svojim nagoviještanjem uveo u mnienje, da iz pisamâ dubrovačkih kod mene ima koješta, bez čega bi se može biti cielo pitanje o „bugaršticama" riešiti ne mogl o, i da sam Vas odvratio, da sada pišete o knjizi g. Bogišića, o kojoj nitko ne može tako temeljito sud izrijeti kao što Vi. Onošto je kod mene jesu samo sitnice o historičkoj exsistenciji njekih basnoslovnih junakâ, o Strahinji, suvremeniku cara Dušana, o Musićima, koji su bili dobri prijatelji republike Dubrovačke itd. Hoću sve to priobćiti u referatu o zborniku g. Bogišića za ČČM. 1879 I. Čitajući „bugarštice" vidio sam da bi nauka historička o zemljama srpskim morala učiniti još njekoliko jako velikih koraka napred, da si možemo protumačiti sve što se nalazi u ovim čudnovatim pjesmama. S cijelim položajem, бытомъ i duhovnim životom srpskoga naroda u XV i XVI vijeku jesmo se do sada jošte malo upoznali. A u ovo vrijeme jesu one bugarštice postale, barem najveći dio njihov. Budućeg mjeseca, nadam se, poslat ću Vama za „Arkiv" jednu veću raspravu o slovenskom elementu u sredovječnom Dubrovniku, o etnografičkoj kompoziciji gradskoga stanovništva, o porabi slovenskoga jezika i pisma u privatnom i javnom životu i osobito istorički nacrt slov. kancelarije, koja je vela (sic) korespondenciju sa susjednim vladaocima. — S velikim interesom pročitao sam Vašu jako zanimivu raspravu o bugarskom ж. Nema sumnje, da se na koncu riječi (im Auslaut) gotovo svuda čuje

tamno a i da je od davnih vremena svagda tako bilo. Ali drukčije je u osnovi, u sredini riječi, im Inlaut, gdje se i u rukopisima nalaze manje neredovitosti. Tu je u svakom narječju nješto drugo. A narječjâ ima na širokom polju jezika bugarskoga puno. O njima se u nauci gotovo još ništa ne zna. Šta je Grigorovič napomenuo, je kratko, šta je Slavejkov u jednom carigradskom žurnalu izneo, je kao neštampano, a velika gradja koju je skupio g. Drinov, jedva će doskora ugledati svijet, jer je on zasut poslovima političkim. Prvi pisatelji novobugarski pisali su svuda a po svojem narječju, budući da su bili Kotlenci, Gabrovci, Trnovci, u obšte iz istočnoga Balkana. Znak ж uveo je g. 1835 Nenovič (Gesch. d. Bulg. 565 n., cf. 536), on ga je našao u pisanim i štampanim knjigama i u poveljam bugarskovalaskim. U Trakiji, u Srednjoj Gori, u zapadnom Balkanu u sredini riječi čuje se poluglas, koji nije tamno a, to je isti glas koji se nalazi pred l i r u Бъlgarin, čъrni, dъrveni itd., napominje nešto englesko u u njekim slučajima i tursko (kako se transkribira) y. U drugim narječjima opet se čuje čisto o, osobito u Rodopu i u njekim mjestima Makedonije, što je opazio već Grigorovič: zob, roka, ročica, pot. U cijeloj zapadnoj Makedoniji čuje se o (l) i mjesto ъ l: sonce, žolto, son, soldzi itd., dapače i or mj. ъr: dorvo, četvortok. Zbog ove raznoobraznosti ovoga glasa hoće sadašnji literati bugarski ж u sredini u književnom jeziku pridržati. Drugi jedan glas, koji je u svakom narječju drugi, je ѣ. Starna ili Стърна (страна) je iz istočnog Balkana (Kotel etc.), tamo je i poznata Varna (pro Vrana), ako nju ćemo tako tumačiti (cf. Vrana, Vranjina na Adrii). Oko Plovdiva se kaže Blъgarin, slъnce, dlъgi, lъ mj. ъl. Narječje kotelsko ima i ћ: päћ (пѫть). Ali o tome bi ja Vama mogao napisati pismo bez kraja. Gramatika Cankova representira govor svištovski i trnovski, prevod biblije Neofita Rilskoga govor kjustendilski (artikul o: konjo, grado). Jezik bugarski mnogo je postradao od gramatičarâ, koji su pomoću staroga jezika slovenskoga htjeli obrazovati njeku uzvišenu Mandarinensprache. Naravno se je našao i drugi extrem. U bilješkama na kritiku Makuševa možete sasvim izbrisati ona dva primjera istorička iz Dubrovnika o koludricama i o hercegu Stepanu, samo molim ono spicilegium latinum iz Philippa de Diversis ostavite. I drukčije ublažite gdje god se Vama čini. Exemplar ruskoga prijevoda moje knjige poslao sam preko ovdašnje knjižare Řivnáča. Nije to novo izdanje sistematički preradjeno, nego samo nješto je dopunjeno; pravu crême ostavio sam si za novo izdanje njemačko".

Којешто од тога, што је у том писму навештао млади Јиречек, није се испунило ни до под крај његова живота, на пр. ново издање буг. историје. Не докучујем како то да његова реплика на Макушева није наштампана у Архиву, и ако је о њој било говора неколико пута. Не налазим нигде трага, да је изостављена по његовој жељи. Ја сам га узео у заштиту у Архиву III. 536.

Издавање журнала посвећеног словенској науци у озбиљном значењу а на једном од светских језика изазвало је још и друге везе

осим оних што се огледају у писмима, што сам их доселе употребљавао за попуну слике мојега живота и рада у Берлину. Један је спомена вредан редак човек међу мојим дописницима био руски језуита отац Иван Мартинов, познат са својих историјских студија у подручју руско-словенском. И ако се тада још лично нисмо познавали, његово занимање за мој журнал побуди га, да ми је 28 апр. 1878 написао ово писмо (из Париза или Брусеља ?) : „Давно желалось мнѣ посѣтить Васъ письменнымъ способомъ. Но только недавно узналъ о Вашемъ мѣстопребываніи въ Берлинѣ, что̀ меня нѣсколько удивило, такъ какъ я предполагалъ, что Вы живете еще въ Россіи. Открытіемъ этимъ я обязанъ Вашему Архиву, первый выпускъ котораго прочиталъ я съ особенным ъ удовольствіемъ. Сегодня получаю второй выпускъ и по этому поводу спѣшу передать Вамъ мое полное сочувствіе Вашему обозрѣнію. Еслибы не излишество занятій и преизбытокъ изданій всякаго рода появляющихся въ славянской литературѣ, я уже познакомилъ бы съ Вашимъ Архивомъ французскую публику. Впрочемъ предположеніе мое только отложено, а не покинуто. Извѣщеніе помѣщенное въ заголовнѣ 2-го выпуска склоняетъ меня подождать выхода остальной тетради перваго тома, которая интересуетъ меня еще болѣе настоящей. Я ожидалъ однако въ сей послѣдней продолженія Вашей превосходной статьи о Зографскомъ евангеліи. А также и записка о христіанскомъ элементѣ народной русской поэзіи понравилась мнѣ до того что я намѣревался передать ее въ извлеченіи для французскихъ читателей, тѣмъ болѣе что въ то время я занимался именно народнымъ эпосомъ русскимъ, приготовляя отчетъ о книгѣ Рамбо La Russie épique. Отчетъ мой напечатанъ въ апрѣльской книгѣ обозрѣнія Auestions historiques, гдѣ я печатаю обыкновенно русскій Курьеръ или обзоръ историческихъ сочиненій выходящихъ въ Россіи или отдѣльными книгами или въ періодическихъ изданіяхъ. Быть можетъ, если достанетъ времени, стану помѣщать тамъ и славянскій курьеръ, а въ такомъ случаѣ Вашъ Архивъ будетъ для меня сильнымъ подспорьемъ. Впрочемъ и не предпринимая этой новой тягости я имѣю еще другое средство достигнуть той же цѣли по частямъ и гораздо скорѣе. Это ежемѣсячный журналъ Polybiblion, гдѣ я и намѣренъ поговорить о Вашемъ Архивѣ, какъ скоро будетъ мнѣ подосужнѣе. Есть и другой журналъ „Études". А между тѣмъ позвольте мнѣ поздравить Васъ съ Вашимъ предпріятіемъ и пожелать Вамъ наибольшаго успѣха, въ которомъ я не сомнѣваюсь. Имена выставленныя на заглавномъ листѣ тому порукою. Такъ какъ Вы обѣщаете посвятить третій выпускъ обзору критическому и библіографическому, то позвольте обратить Ваше вниманіе на превосходное сочиненіе архимандрита Сергія: Полный мѣсяцословъ востока, въ двухъ томахъ. Вамъ извѣстенъ мой „Церковный годъ" (Annus ecclesiasticus). Книга Сергія составлена совершенно по плану моего „Года", какъ заявляетъ самъ авторъ на 1-ой страницѣ, но она дополнена, обогащена новыми многочисленными

данными. Словомъ это сочиненіе пріобрѣтеніе для славянской агіологіи. Вы же естественный судья Сергіева сочиненія. Я имъ очень доволенъ и вижу необходимымъ сдѣлать его извѣстнымъ и доступнымъ западнымъ ученымъ въ той или другой формѣ, т. е. или въ передѣлкѣ моего „Года" или въ новомъ сочиненіи на франц. языкѣ. Считайте меня въ числѣ усерднѣйшихъ читателей и споспѣшникахъ Вашего Архива".

Бићу зацело на ово љубазно писмо штогод одговорио, но наставку преписке не находим трага. Ја знам, да је за мојега боравка у Петрограду које што штампао, на што сам и ја обраћао пажњу, али директног дописивања међу нама није било. Чини ми се, да сам један пут видео о. Мартинова у Бечу, само се не опомињем, када је то могло бити.

Већ сам спреда у кратко споменуо, како је дошло до преписке с Пипином. Потебња сврати је у једном писму од г. 1877 моју пажњу на одзив Пипина о мојем Архиву у Вѣстнику Европы за исту годину у 3. књизи. Пипин се управо тада много бавио око новог издања словенских литература у друштву са Спасовичем, а у Берлину издавач Оппенхајм (Oppenheim) имао је више на уму историју руске литературе за образовану немачку публику. Не опомињем се више, како сам дошао до тога, да дајем Оппенхајму савет, нека би се обратио к Пипину, не би ли се он хтео латити тога посла. У писму од 15/27 дец. 1877 јавља ми Пипин: „Нѣсколько времени тому назадъ обратился ко мнѣ по Вашему указанію г. Оппенгеймъ съ вопросомъ, не возьму ли я на себя книгу о русской литературѣ. Я буду отвѣчать ему утвердительно, такъ какъ безъ этого имѣлъ уже намѣреніе написать подобную книгу. Но при этомъ мнѣ пришелъ въ голову планъ, который быть можетъ и Вамъ понравится, именно: что было бы отлично еслибы кромѣ моей книги (которая была бы общимъ обзоромъ всего цѣлаго русской литературы) была еще написана и издана по нѣмецки другая книга „исторія русской народной поэзіи и народно-повѣствовательной литературы". Я полагалъ, что такого рода книга представила бы великій интересъ для самихъ нѣмцевъ, работающихъ по исторіи миѳовъ и народной поэзіи — представила бы вообще европейскій (т. е ученый) интересъ. Я сообщилъ свою мысль тому нашему писателю, который всего лучше можетъ исполнить подобную тему (Вы угадываете, что я говорю о Веселовскомъ) и онъ — не прочь. Быть можетъ нѣмецкій издатель т. е. Оппенгеймъ не отказался бы отъ подобной книги, еслибъ ему объяснили какъ значеніе этой книги такъ и компетентность автора. . . Я написалъ Оппенгейму, кромѣ своего отвѣта, что онъ могъ бы посѣтить Васъ, такъ какъ я передаю Вамъ эти соображенія, которыя въ письмѣ къ нему потребовали бы длинныхъ объясненій — а Вы, знаете, о чемъ и о комъ идетъ рѣчь". . . Наставља нешто о хонорару и затим о Историји словенских литература: „По поводу этой книги (т. ј. Пыпинъ—Спасовичъ) мнѣ дѣлала

предложеніе одна большая нѣмецкая фирма, издать книгу по нѣмецки, но дѣло не состоялось, такъ какъ большая фирма желала имѣть „авторизованное изданіе" чуть не даромъ. Не могла ли бы и эта книга войти въ программу изданій Оппенгейма? и быть изданной на тѣхъ же основаніяхъ, какъ онъ предлагалъ для книги о русской литературѣ? Если да и если при томъ Пехъ (тај се понудио Пипину: „затѣмъ выразилъ желаніе перевесть эту книгу, т. е. второе изданіе, на нѣмецкій нѣкто Пехъ, изъ бывшей фирмы Schmaler u. Pech, Вамъ конечно извѣстной. Пехъ желалъ это сдѣлать такъ сказать особенно въ славянскихъ интересахъ [его денежныя предложенія опять не стоили свѣчь], и я пожалуй былъ бы готовъ отдать ему книгу, но не имѣю понятія о немъ какъ человѣкѣ и какъ переводчикѣ. Не можете ли Вы дать мнѣ этого понятія?") оказался бы переводчикъ компетентный для книги всетаки довольно спеціальной, то не могъ ли бы Оппенгеймъ дать книгу для перевода Пеху, который судя по письму очень вообще желалъ быть ея переводчикомъ". О хонорару говори Пипин овако: „Я вовсе не такъ богатъ, чтобы не желать вознагражденія за свой трудъ, но и ухаживать за нѣмецкими фирмами тоже не намѣренъ. Состоится дѣло по обоюдному желанію и согласію, прекрасно, очень радъ, но отдавать богатой фирмѣ свой трудъ за очень небогатый гонораръ ни мало не желаю и скорѣе готовъ отдать его даромъ человѣку, вовсе не имѣющему денегъ (какъ кажется Пехъ), лишь бы хорошо перевелъ и книга имѣла лишнихъ читателей — да и брату славянину всетаки". Сва је прилика да сам ја у смислу Пипинове жеље говорио са Оппенхајмом, јер ми Пипин писа у писму од 31 јан. ст. ст. 1878 ово: „На дняхъ я получилъ письмо отъ издателя съ Вами бесѣдовавшаго. Въ его отвѣтѣ говорится о предполагаемой исторіи русской литературы совокупно съ трудомъ Веселовскаго, но не говорится ничего о славянщинѣ, т. е. исторіи слав. литературъ". Пипин је хтео од мене добити објашњење, како си то Оппенхајм представља, а за Веселовскога додаје, да је јоште врло несигурно, би ли се хтео примити тога посла, како си га замишљао Пипин. Најпосле моли ме да му прибавим мој чланак о Вуку из Књижевника: „она мнѣ очень бы нужна". Како се види из преписке, која се још наставила, Пипин је имао под пером пре свега историју словенских литература која је већ ушла на руском језику у штампу, а немачки издавач Оппенхајм полакомио се тек на историју руске литературе, рачунајући врло разборито, да ће та књига добро пролазити, док му је за друге словенске литературе мало стало нити се од тога великој прођи надао. На тој различитој комбинацији биће се разбио сав план. Ја ћу ипак овде додати писма Пипинова, јер су доста занимљива; 1 февр. 1878 он писа: „Теперь прибавлю нѣсколько подробностей, чтобы окончательно выяснить дѣло: я писалъ Вамъ прежде что не состоя Крезомъ не имѣю причины не желать вознагражденія за свой трудъ. Съ другой стороны я вовсе не жадный

човѣкъ, такъ что денежная сторона изданія, кажется, могла бы уладиться, тѣмъ болѣе что въ дѣлѣ изданія слов. лит. есть у меня другой интересъ — естественное желаніе имѣть для книги больше читателей, въ этомъ числѣ — славянскихъ не читающихъ по русски. Для этого послѣдняго я еще могу умѣрить мои желанія. Я кажется уже писалъ Вамъ, что напр. относительно слав. литер. еслибъ Оппенгеймъ или другой издатель далъ 10 мар. авторскаго гонорара (полагая другіе 10 мар. на переводъ), я бы согласился на эти, кажется, умѣренныя требованія. Но дѣло это такъ долго не разъясняется, а книга однако уже печатается (т. ј. руски оригинал), что мнѣ остается одно средство привести его къ концу, именно обратиться къ Вамъ съ просьбой взять это въ свои руки. Рѣшаюсь сдѣлать Вамъ эту просьбу въ надеждѣ на доброе дружеское расположеніе которое радъ былъ видѣть въ Вашемъ письмѣ. Я не знаю самъ нѣмецкихъ издателей, но Вамъ они гораздо ближе, Вы знаете нравы и обычаи. Если бы согласились взять на себя опредѣленіе и рѣшеніе этого дѣла, Вы оказали бы мнѣ великое одолженіе. Безъ этого я, кажется, его брошу. Итакъ если не откажетесь сдѣлать мнѣ это одолженіе, то — рѣшайте дѣло какъ найдете наилучшимъ и извѣстите меня. Если понадобится, заключайте за автора и формальное условіе: для этого я написалъ бы Вамъ на нѣмецкомъ языкѣ формальное письмо съ уполномочіемъ на это дѣло. О Брокгаузѣ я, кажется, уже писалъ Вамъ (можетъ быть впрочемъ и не назвавъ его я говорилъ только о „большой фирмѣ"), что съ нимъ разговоръ былъ но ничѣмъ не кончился и я съ своей стороны вновь его начинать не буду. Какъ хотите это вѣдь всесвѣтная фирма а разсуждала она какъ самая маленькая. — Политическія событія и здѣсь конечно поглощаютъ вниманіе какъ драма съ возростающею запутанностью и интересомъ, сдѣлано много грандіознаго дѣйствительно, но вопросъ еще далекъ отъ рѣшенія. Новыя компликаціи грозятъ испортить дѣло, но съ нашей стороны, кажется, ставятъ дѣломъ чести много не уступить. За Ваши ожидаемыя присылки очень Васъ благодарю и желалъ бы съ своей стороны чѣмъ ни будь Вамъ служить; напишите, пожалуста, если нужна будетъ какая новая русская книга. Въ предыдущемъ письмѣ я спрашивалъ Васъ о Вашей книжкѣ: Vuk i njegove zasluge etc. Я ожидалъ найти въ ней то, чего не достаетъ въ послѣдней біографіи Срезневскаго, т. е. больше обзора литературной дѣятельности. Такъ ли? Знаете ли новую работу Воеводскаго, автора „каннибализма" и пр. въ запискахъ Одесск. университета? это продолженіе каннибальской темы съ примѣненіями между прочимъ къ русскимъ сказкамъ. Очень любопытная вещь, которая не должна прийти нестмѣченной въ Вашемъ Архивѣ. Есть хорошія мысли о реальномъ древнебытовомъ значеніи нѣкоторыхъ сказочныхъ мотивовъ и новый ударъ теоріи тучъ, молній, громовъ итд". Не могу се никако више сетити, зашто моје договарање с Оппенхајмом, које је за цело било, није привело никакому резултату. Све ми се чини, како већ рекох, да је Оппенхајм

рачунао пре свега на историју руске литературе, која код Пипина још није била ни под пером, а спрам других словенских литература биће немачки издавач остао хладан.

Још у писму од 10/22 февр. 1878 говори Пипин о историји слов. литература и Опенхајму, али како није из свега ништа изишло, не треба да се на томе даље заустављамо; само ћу казати, да се Пипин и о том бринуо, какав би ја имао добити хонорар за редакцију. На сву срећу није тога требало; под крај писма долази ово: „Очень Вамъ благодаренъ за „Književnik", который я получилъ. Второй и третій годъ этого изданія у меня есть. Въ акад. библіотекѣ не могъ достать I-го года; каталогъ у — Куника, который занятъ, говорятъ, разборомъ библіотеки Вука, купленной въ академію, мнѣ не случилось услышать, изъ чего она состоитъ. Какъ покажется Вамъ моя книга? Не забудьте что это не строгій Handbuch на нѣмецкій манеръ, книга разсчитывалась на большую публику и на начинающихъ". У писму од 5 марта 1878 читам ово његово умовање: „Славянскій вопросъ все еще не рѣшается. Разъ мы ждали уже новой войны, теперь опять идутъ разговоры сомнительные... Мнѣ очень любопытно познакомиться съ Вашими взглядами на событія и я очень просилъ бы Васъ, если можно, прислать мнѣ письмомъ оттиски Вашихъ статей, о которыхъ Вы упомянули въ послѣднемъ письмѣ или по крайней мѣрѣ указать изданіе и №№ гдѣ я могу ихъ найти". Мени се све тако чини, да сам ја у Берлину у National-Zeitung-у написао један једити чланак о судбини осне, али се садржине више не сећам. У писму од 17 марта 1878 спомиње се опет Брокхауз, да је поново, јамачно настојањем Пеховим, учинио Пипину неку понуду, а овај умолио мене нека би то удесио. Преводиоцем могао би бити или Пех или Колмачевскій. Пипин је рачунао, да би немачко издање сада било у хору „для братьевъ", къ которымъ у насъ все еще не умѣютъ относиться какъ слѣдуетъ, а также отчасти и обратно". Читалъ сейчасъ „Заставу" 39 № по поводу сербоболгарской границы. Сказанное можетъ быть и произойдетъ, но кажется мнѣ, не слѣдуетъ заранѣе ставить вопросъ столь враждебно. Справедливо, что сербская граница теперь опредѣлена недостаточно; у насъ знающіе люди это понимаютъ, это можетъ быть прискорбно, но слѣдуетъ думать, что взглядъ нынѣшней нашей дипломатіи не есть же окончательное рѣшеніе будущей исторіи. Пройдетъ нѣсколько лѣтъ и этотъ взглядъ самъ собой можетъ перемѣниться. Дипломатія не сдѣлала теперь всего быть можетъ (даже вѣроятно), потому что не въ силахъ была больше сдѣлать. Доказательство что у насъ завтра можетъ быть начнется новая страшная война. Русскій народъ здѣсь т. е. въ рѣшеніи не при чемъ, но что могъ онъ сдѣлать, то сдѣлалъ, — хорошо и за то надо бы сказать ему спасибо. Съ другой стороны лучше надѣяться на силу вещей, заботиться о внутреннемъ успѣхѣ, завязать добрыя сосѣднія отношенія, готовить въ будущемъ добровольное соглашеніе чѣмъ теперь же начинать съ заявленія о

необходимости для Сербіи союза съ Австріей и будущей войны съ Болгаріею. Вѣдь теперь насъ же упрекали за союзъ съ этой самой Австріей, помѣшавшей лучше устроить дѣла балканскихъ Сербовъ. Опять приходитъ на мысль, что Россія для южныхъ и западныхъ славянъ все еще или terra incognita или parum cognita,,.

У писму од 29 апр. 1878 још се расправљало питање с Оппенхајмом. Пыпин пише овако: „1-о Если Оппен г. не хочетъ идти далѣе 35—40 листовъ, сокращеніе требуется необходимо. . . я противъ этого ничего не имѣю, онъ разсчитываетъ на свою публику, которой можетъ быть больше и не нужно. Но что сокращать? Вотъ здѣсь-то я прежде всего и считалъ бы очень важнымъ Ваше участіе. „Со стороны бываетъ виднѣе" говорятъ у насъ и это справедливо. Вы лучше моего можете судить, что̀ важнѣе оставить для читателя нѣмецкаго и славяно-нѣмецкаго, можете увидѣть длинноту или иной разъ ошибку, которую можно выключить. Я думаю конечно всего больше о своихъ русскихъ читателяхъ, Вы можете и будете имѣть въ виду не русскихъ и будете въ этомъ компетентнѣе меня, слѣдовательно поступайте какъ найдете за лучшее, сократите гдѣ историко-политическія разсужденія (считая ихъ болѣе или менѣе извѣстными), гдѣ археологическія подробности (какъ слишкомъ спеціальныя; я напримѣръ очень бы сократилъ стр. 59—64, 75—83, 86—89 и т. п., но сохранилъ бы подробности біографіи Венелина и т. п.). Словомъ „началомъ" для производства сокращеній я принялъ бы какъ вѣроятно и Вы — потребности популярнаго объясненія предмета для славяно-нѣмецкихъ читателей, что по совѣсти считаю Вамъ болѣе извѣстнымъ (и никакъ не менѣе извѣстнымъ Вамъ чѣмъ мнѣ). Слѣдовательно ограничительныхъ условій я для Васъ ставить не желаю. (При посылкѣ слѣдующихъ листовъ я буду, пожалуй, отмѣчать что по моему мнѣнію могло бы быть сокращено. Хотя этимъ вовсе не буду дѣлать своего мнѣнія обязательнымъ для Васъ). Относительно библіографіи я съ Вами вполнѣ согласенъ. Дѣйствительно лучше всего собрать ее въ нѣмецкомъ изданіи въ одинъ общій критико-библіографическій указатель, о какомъ Вы говорите. Этотъ указатель я охотно сдѣлаю. Вы только скажите мнѣ, когда увидите бо̀льшую долю книги, нужно ли будетъ оставить объемъ библіографіи тотъ какой есть или въ отдѣльномъ указателѣ расширить его еще нѣсколько. — Итакъ теперь въ переводѣ устраняются библіогр. списки и цитаты. Что касается величины всей книги, она теперь значительно опредѣлилась. Первый томъ (I болгары, II югославяне: 1-о сербохорваты, 2-о хорутане, III частныя литературы русскаго языка: 1-ая южнорусская въ Россіи, 2-ая галицкая) въ моей работѣ близокъ къ концу и составитъ 26—27 листовъ. Той же величины приблизительно и второй. Первый томъ я разсчитываю издать въ сентябрѣ. Можетъ ли тогда-же выйти и 1-ая часть нѣмецкаго перевода? Чтобъ избѣжать недоразумѣній, его кажется необходимо будетъ также издать двумя выпусками. 2-о Вы спрашиваете, согласенъ ли я на измѣненія какія Вамъ могутъ показаться

нужными. Вполнѣ согласенъ, такъ какъ по многимъ случаямъ вижу, что вообще наши взгляды сходятся, и такъ какъ (повторяю еще разъ, не въ видѣ комплимента) болѣе компетентнаго все-славянскаго историко-филолога чѣмъ Вы я не знаю. Притомъ у меня нѣтъ мелочнаго самолюбія считать себя непогрѣшимымъ и защищать всякую свою фразу; да и способъ моей работы для которой имѣю лишь скудо опредѣленное время, не даетъ мнѣ къ сожалѣнію возможности для лучшей отдѣлки труда. Итакъ ждать моего позволенія на измѣненія какія Вы найдете полезными не требуется. Въ крайнемъ случаѣ гдѣ Вы сами нашли бы предметъ особенно серьезнымъ и возбуждающимъ Ваше несогласіе, есть разныя средства устроить дѣло: 1-о можно въ такомъ случаѣ списаться, 2-о Вы могли бы сдѣлать подъ страницею свое примѣчаніе, т. е. съ своими буквами V. J., 3-о подобныя замѣчанія могли бы быть сдѣланы въ предисловіи или послѣсловіи. Для дѣйствительнаго разногласія, еслибъ оно гдѣ явилось, только два послѣдніе способы и удобны (иначе м н ѣ с а м о м у пришлось бы говорить одно въ русскомъ, другое въ нѣмецкомъ текстѣ). Какъ видите я и не представляю дѣла иначе, какъ подъ Вашимъ участіемъ: Оно именно нужно для производства сокращеній, для руководства переводчику (который можетъ въ чемъ либо затрудняться), для Вашихъ измѣненій или замѣчаній и т. п. — Съ денежной стороной т. е. съ прибавкой Пеху, распорядитесь какъ найдете нужнымъ, но при выше указанномъ взглядѣ на дѣло, вознагражденіе Вашего труда является также условіемъ sine qua non. Относительно „югославянъ" я самъ разумѣю ихъ какъ географическій терминъ. Какъ Вы увидите изъ дальнѣйшихъ листовъ, я выдѣлилъ словинцевъ изъ общей рубрики съ сербами (какъ было въ 1-омъ изданіи) и главу „югославяне" раздѣлилъ на двѣ особыя главки: 1-о сербохорваты, 2-о хорутане. Тутъ есть также своя неточность, такъ какъ обыкновенно разумѣютъ теперь подъ югославянами сербохорватовъ, а въ чисто географическомъ смыслѣ подъ „югославянъ" можно было бы зачислить и болгаръ. Но у меня было соображеніе: 1-о сосѣдства хорватовъ и хорутанъ, 2-о переходовъ языка (какъ въ хорватской кайкавщинѣ), 3-о нѣкоторой общности исторической (какъ въ эпоху хорут. протестантства XV в. и отчасти въ эпоху иллирства). Слѣдовательно поставьте заглавія главъ какъ желаете или какъ найдете лучшимъ. Буду съ интересомъ ждать Вашего извѣстія о томъ когда нагнется дѣло и какъ пойдетъ. На этихъ дняхъ пришлю Вамъ еще нѣсколько листовъ оригинала и одно свое новѣйшее произведеніе".

Већ сам једанпут споменуо, да ми је сасвим испало из памети, како то, да од свих тих планова не дође ни до какве реализације. Биће била некаква квачица код О п п е н х а ј м а, нешто му није ишло у рачун. Али у истом писму П и п и н о в о м долази још нешто оновремене политике, ево овако: „Славянскія дѣла конечно въ мудреномъ положеніи. „Компетентныхъ" людей, которые знаютъ что дѣлается и будетъ дѣлаться въ Болгаріи, я не знаю, и гдѣ они, мнѣ неизвѣстно. „Общество" и доселѣ не понимаетъ въ чемъ дѣло.

Какъ только кончилась война, въ нашихъ газетахъ о Болгаріи ни слуху ни духу, о Сербіи и Черногоріи также. На первый планъ выступили наши домашнія дѣла, свойство которыхъ Вы вѣроятно знаете изъ газетъ. Утверждаютъ (не знаю, правда ли) что эти дѣла не остались безъ значительнаго вліянія на уступчивость въ внѣшней политикѣ. Люди разсудительные думали давно, что слѣдовало не „обезоруживать болгаръ" (боялись что они обидятъ турокъ, а турки — это тотъ Китъ Китычъ въ комедіи Островскаго, о которомъ домашніе говорятъ что его нельзя обидѣть потому что онъ „самъ всякаго обидитъ"). Ихъ надо было напротивъ вооружить, сказавъ прямо, что народъ долженъ (хоть и съ нашей помощью) самъ защищать то что для него добыто. Только этимъ путемъ, сознаніемъ дѣла и собственными усиліями народъ можетъ пріобрѣсти самобытность. Вооруженный балканскій (т. е. славянскій) полуостровъ заставилъ бы напр. хоть Австрію держаться поскромнѣе. Но для этого надо было выставить принципъ настоящей народной самодѣятельности, а этого кажется избѣгаютъ. Наше время... время одной изъ самыхъ серьезныхъ пробъ и привстаній „славянской идеи", но увы не видно много людей, которые бы понимали эту серьезность. Если силы есть въ южномъ славянствѣ, оно выдержитъ нынѣшнюю неумѣлость и поправится потомъ; но къ сожалѣнію нынѣшняя неумѣлость можетъ много затруднить и испортить для будущаго".

Има једно писмо од 17 јула 1878, у којем се опет говори о односима између источног (руског) и јужног словенства (Бугара, Срба). Он каже: „Вина современнаго печальнаго положенія вещей по моему — обоюдная. Отношенія между нами (т. е. вообще русскимъ народомъ) и славянствомъ устраивались, разумѣется, обѣими сторонами (въ политическихъ дѣлахъ вмѣшивался всегда особаго свойства элементъ: славянство не распоряжалось собой и русскій „народъ" — также; теперь напр. Вы знаете конечно, его и не думалъ никто спрашивать объ его желаніяхъ). И такъ не говоря о прямой политикѣ практической мысли народовъ другъ о другѣ и затѣмъ и разсчеты дѣлались во первыхъ по чистому инстинкту племенному или религіозному, а вовторыхъ дѣлались они такъ называемой интеллигенціей. Не говорю о несчастныхъ болгарахъ или бошнякахъ — имъ было не до того, чтобы много изучать и размышлять; но другіе славяне, южные и западные, которые могли имѣть и имѣли „интеллигенцію" — сдѣлали ли все чтобы ясно понять положеніе славянскаго дѣла у себя и особенно у насъ — на которыхъ всетаки разсчитывали? Это послѣднее было бы имъ очень важно, потому разъясненіе вещей, хотя бы литературное — по всей вѣроятности не осталось бы безъ вліянія. Но Вы знаете, насколько насъ знаютъ у васъ. — Въ чемъ же дѣло? я не разъ объяснялъ, что „славянофильство" собственно всегда было (и есть) у насъ небольшимъ кружкомъ, что большинство нашей литературы ему не сочувствовало, и очень справедливо, по разнымъ причинамъ: 1-о

потому что оно ставило задачу не союза съ славянствомъ а командованія надъ нимъ; 2-о что при этомъ оно ставило теоретическія основы консервативно-московско-средневѣкового свойства, которыя не были полезны для насъ самихъ: 3-о что „освобождать" другихъ настоящимъ образомъ мы можемъ только тогда, когда освободимся сами отъ невѣжества, безнравія и пр. и пр. и пр. Мнѣ случалось говорить въ подобномъ родѣ въ Прагѣ двадцать лѣтъ тому назадъ — меня, разумѣется, сочли чудакомъ, опровергали и сочли даже дурнымъ славянскимъ патріотомъ. Много людей у насъ и теперь думали, что не можемъ мы „освобождать", пока не устроятся сколько нибудь наши внутреннія дѣла — и требовали по крайней мѣрѣ отъ общества болѣе серьезнаго отношенія къ вопросу, чтобы общество обдуманнѣе предавалось своимъ воинственнымъ восторгамъ и позаботилось, чтобы силы его не тратились непроизводительно, и наконецъ чтобы преувеличеніями не вводить въ обманъ тѣхъ, которые на насъ возлагаютъ надежды. Объ этомъ велись еще до начала войны споры между шовинистами и ихъ противниками. Укажу для примѣра тѣ статьи которыя перевелъ Пера Тодоровић съ русскаго (Русија и балканско питање, Нови Сад 1878). Если Вы это не читали, прочтите, очень любопытно. Здѣсь предсказано многое изъ того, на что плачется Ив. Аксаковъ, рѣчь котораго Вы вѣроятно знаете по Берлинскому изданію. Здѣсь она была напечатана въ „Гражданинѣ" (Nro. 23—24), который за это запрещенъ на три мѣсяца. Эта рѣчь тоже любспытна, есть же славянофильскія неприличія, но многое прекрасно сказано, только они оказываются нѣсколько поздно. Къ сожалѣнію славянскій юго-западъ очень мало заботился и заботится вникнуть въ русскія отношенія. Еслибъ онъ дѣлалъ это, было бы меньше разочарованія и я думаю что самое дѣло стояло бы лучше. Въ теченіе войны никто изъ болгаръ и сербовъ не подумалъ обращаться къ русскому обществу (не къ одному Ив. Аксакову), вступить съ нимъ въ какую нибудь связь и солидарность. Ни одной маленькой брошюры для русскаго общества съ разъясненіемъ своихъ желаній и стремленій. А мнѣ кажется что это было бы не безполезно. Намъ засылать такія обращенія разумѣется мудрено и неловко: все и дѣлалось на угадъ и большинство русскихъ образованныхъ людей встрѣчались съ болгарами и сербами не имѣя понятія о томъ, что это за люди. Здѣшнія популярныя книжки не могли достаточно просвѣтить ихъ. Подобное литературное общеніе въ такую пору могло бы имѣть, быть можетъ, и политическую пользу. Идеи южнаго славянства объ этой борьбѣ были бы популяризованы и могли проникнуть и въ тѣ сферы, въ которыхъ рѣшались дѣла. Я думаю что дѣло все еще не такъ плохо, но, разумѣется, славянство должно держаться иначе чѣмъ было до сихъ поръ. Нельзя же въ самомъ дѣлѣ полагаться на одни неясные инстинкты и мистическія теоріи. Нужна живая и обширная солидарность. Міръ „не клиномъ сошелся" и „волка бояться, въ лѣсъ не ходить" — и волка, мнѣ кажется, не надо бояться черезчуръ и ждать встрѣчи

съ нимъ... Думается и другое: мнѣ кажется, что въ нашей политической жизни наступитъ и другой періодъ съ другимъ отношеніемъ и къ внутреннимъ дѣламъ и къ славянскимъ. Впрочемъ разсуждать объ этомъ слишкомъ долго и Вы вѣроятно устали читать. Черезъ нѣсколько времени надѣюсь отчасти возвратиться къ этой темѣ". У истом писму желео је мој руски пријатељ добити преко мене што више чланака берлинске публицистике о Берлинском Конгресу. Исто тако за своје саставке о Панславизму хтео је имати нешто грађе. Он је у томе смислу писао у Београд Милићевићу и Новаковићу. Не памтим више, јесам ли и у колико могао удовољити његовим жељама.

Из писма, што ми га писа 25 нов. 1878, види се, кад је имао изаћи први том Историје словенских литература, да је још једнако имао на памети немачки превод: „Появленіе нѣмецкаго перевода было бы мнѣ пріятно какъ расширеніе разговора о предметѣ, еще было бы пріятнѣе если бы переводъ явился съ Вашимъ участіемъ и именемъ, которое свидѣтельствовало бы объ этомъ участіи. Если бы кромѣ того въ Архивѣ явились Ваши замѣчанія о книгѣ и о самомъ, предметѣ, это было бы мнѣ чрезвычайно интересно". Овој последњој жељи могао сам изићи на сусрет у IV књизи Архива, али немачки превод изишао је касније без мојега учешћа, пошто се договарање са Опенхајмом, не знам зашто и како, разбило. Не бих смео рећи, да за ово неиспуњење Пипинова плана и програма не пада један део одговорности на мене. Сва је прилика да, забављен много око својега журнала, нисам смогао толико времена да се заузмем за Пипинову ствар довољном енергијом. И у том писму има нешто политике. Он пише: „Въ ближайшей книгѣ Вѣстника Европы должна выйти моя послѣдняя статья о Панславизмѣ. Первыя три я Вамъ посылалъ, получили ли Вы ихъ? Не могу сказать, чтобы здѣсь выражены были достаточно мои мысли. Отчасти меня стѣснялъ недостатокъ мѣста; эти предметы у насъ не считаются особенно популярными и журналъ тяготится ихъ большимъ количествомъ; отчасти, и это главное — такъ называемыя „независящія обстоятельства", вслѣдствіе которыхъ являются невольныя умолчанія и пробѣлы. Думаю впрочемъ, что для внимательнаго читателя главная мысль ясна. Не знаю, можетъ ли эта тема войти въ рамки „Архива"? (по моему можетъ, потому что вѣдь это тоже литературное развитіе и его результаты), но если не въ Архивѣ, то въ другомъ мѣстѣ Вы очень могли бы, мнѣ кажется, съ своимъ именемъ или безъ имени, какъ обстоятельства указали бы, затронуть предметъ о которомъ идетъ рѣчь въ моихъ статьяхъ и высказать полнѣе тѣ мысли, какія Вы намѣтили въ письмѣ ко мнѣ. Очень бы мнѣ хотѣлось, если бы Вы сдѣлали это послѣднее. Для меня это былъ бы очень дорогой поводъ сказать еще яснѣе то, что я думаю о нашемъ славянофильствѣ и нашемъ отношеніи къ славянскому міру. Ваша точка зрѣнія мнѣ очень понятна, но отъ того ли что я живу далеко и не видалъ ближе тѣхъ дѣйствительныхъ фактовъ, какіе видѣли Вы, или по чему дру-

гому, но мнѣ все еще кажется что дѣло поправимое, что по крайней мѣрѣ еще не надо складывать рукъ, а вѣдь это пришлось бы сдѣлать, еслибы считать дѣло совсѣмь потеряннымъ. — Что касается Боеміи, прежніе азартные шовинисты у насъ о ней помалчиваютъ, но люди серьезные думаютъ именно такъ какъ Вы пишете. Роль русской дипломатіи здѣсь понимаютъ. Мнѣ казалось бы что именно теперь можно бы сдѣлать кое-что для разъясненія дѣла. Славянскіе интересы еще живы и на нихъ можно еще дѣйствовать въ видахъ будущаго. Въ русскомъ обществѣ идетъ смутное но сильное броженіе; оно можетъ быть Вамъ незамѣтно издали, но оно не подлежитъ сомнѣнію. Въ близкомъ будущемъ должна произойти перемѣна въ русскомъ обществѣ, а думаю также въ русской дипломатіи, которая можетъ быть большимъ факторомъ въ славянскихъ событіяхъ. Относительно понятій русскаго общества о славянскихъ дѣлахъ мнѣ кажется можно уже замѣчать перемѣну къ лучшему, именно къ болѣе свободному отъ фантазій взгляду на вещи, и напр. тѣ самыя газеты, которыя два года назадъ умѣли только хвастаться, печатаютъ теперь акія корреспонденціи какія были бы въ пору самому объявленному т,отрицателю". Все это не пройдетъ безъ слѣда для общества. — Но ,жаль очень что ни славянство почти ничего не знаетъ о томъ что дѣлается у насъ, ни мы не знаемъ, что̀ творится въ настоящее время въ его умахъ. И опять повторяю, какъ бы хорошо было, еслибъ написали о славянскихъ дѣлахъ именно Вы, съ Вашимъ близкимъ знаніемъ всѣхъ мѣстныхъ отношеній и съ Вашимъ взглядомъ на вещи столь безпристрастнымъ и свободнымъ отъ фантазій. Когда моя книга выйдетъ, я не замедлю Вамъ ее выслать а также вышлю экз. и г. Пеху. Тогда дѣло будетъ въ Вашихъ рукахъ". Како се види, Пипин је још једнако рачунао, да немачко издање његове Историје словенских литература, и ако се сада већ помишљало на Пеха, неће угледати света без мојега учешћа. И опет није тако било, као што се нису испуниле његове жеље да бих ја штогод опширније написао о словенском питању на основу његових расправа о „Панславизму". У писму од 1 дец. 1878 иште Пипин од мене адресу Пехову, а 25 дец. 1878 јавља ми, да ми је послао свршетак о Панславизму те понавља жељу „быть можетъ было бы полезно, если бы Вы (т. ј. ја) развили его (т. ј. његов „выводъ") подробнѣе, какъ одинъ образчикъ русскихъ мнѣній." За моју „Грађу" приповеда ми, да је сам хтео учинити превод, али то је урадио већ Задерацкій. У чланцима о Панславизму морало је, како се чини, ради цензурних обзира изостати или бити прерађено оно, што је хтео изнети о украјинофилству, зато се жали: „эти хлопоты съ цензурой доставили мнѣ цѣлый мѣсяцъ — скуки!"

Кад је Пипин видео, да се његови планови не изводе у Берлину онако, како је очекивао — а ја нећу да наводим разлоге, зашто није све онако испало како је он очекивао, не знам колико сам код тога ја скривио, - ушла је и његова преписка са мном у полаганији темпо. Барем код мене нема његових писама из 1879 године ван

два-три, која ћу после употребити. Пре ћу да кажем нешто о г. Пеху, који је на крај краја збиља добио у своје руке превод Пининове Историје словенских литература. О ексистенцији тога господина знао сам већ из оног доба, кад сам још био у Загребу. Ја сам тада за невољу имао неке послове са фирмом Смољар и Пех, кад није било друкчије могуће доћи до неких руских књига. Кад сам већ био у Берлину, добих од Пеха 5 авг. 1875 опширно писмо, у којем излаже свој покушај да помогне словенскому књижарству,да развије трговину словенским књигама, тога ради да се преселио у Лајпциг, да је своје планове изложио у две брошуре, које је разаслао у Русију и Србију, али, и ако му би изражено „сочувствіе", практичних резултата његова акција није постигла. Тому се ја нисам ни мало чудио, пошто све његово настојање није ни на што друго смерало, ван да га новчано подупру. Тада је покушао лајпцишке књигопродавце повући у акцију, али и ту је учинио фиаско, јер није имао ни капитала ни кредита. Он је те своје неуспехе дакако тумачио другачије: „Die Meisten (Buchhändler) sehen die Zweckmäßigkeit meiner Vorschläge ein, aber sie wollen nicht die Hand zur Verwirklichung derselben bieten, weil es sich um „Slavisches" handelt. Die Slaven ausbeuten will man wohl, aber etwas Positives zur Hebung der slavischen Literatur zu leisten, das fällt keinem Deutschen ein". Мислим, да се г. Пех варао. Кад би лајпцишки књижари могли бити његовим предлозима уверени о користи за себе, не би били за цело оклевали, да његове предлоге уваже. Кад је, како сведоче писма Пипинова, дошло до тога, да се нађе преводилац његове књиге на немачки језик, понудио сам према његову напутку тај посао Пеху. Он ми одговори 17 апр. 1878, да радо прима понуду, пита што ће за тај труд добити, те препоруча фирму Брокхауза, а кад сам му јавио, да већ имамо издавача (мислило се на Оппенхајма), био је привидно задовољан, што ће Оппенхајм дати 80 м. хонорара од табака, само му није било право, да од тога половицу добије писац (Пипин). Из Пехових извештаја могао сам разабрати, да је он под руком подржавао ипак Брокхауза, а као надзирач његова превода имао би учествовати у томе послу Лескин, који је по својој жени био са Брокхаузом у роду. У то се догоди овај случај. Писмом од 23. 5 1878 посла ми Пех за пробу превод „Увода" и два дана касније затражи 40 или бар 35 м. хонорара и да му се зајамчи исто право код евентуалног новог издања; 14 јуна исте год. посла ми Пех за Брокхаузов Konversationslexikon кратку биографију Пипинову, коју сам имао исправити и допунити. То сам радо учинио, како сведочи ово Пехово писмо од 3 јула 1878: „Großen Dank für Ihre freundlichen Mittheilungen zur Biographie Pypins, ich habe sie bestens verwendet, weiß aber freilich nicht, ob meine nun etwas ausfürlichere Arbeit Gnade bei der Redaktion finden wird". Уз то долази с молбом, да га препоручим петроградској академији за комисионара на случај да би Фосс свој сортименат кому другому уступио или продао. Пошто сам није имао капитала, предлагао је себе Академији

за „пословођу”. И ако ја тада још нисам тако тачно познавао прилика петрогр. академије, као за неколико година касније, толико сам знао ипак већ тада, да Академија неће прихватити комбинације Пехове. Из писма од 18 јула 1878 могао сам разабрати, да Пех није био сасвим умирен, да ли ће посао збиља напредовати. Колико је код тога управо он скривио, није ми остало у памети, знам само из његова писма од 26 јула, да сам му био 24 јула јавио да ме његов превод „Увода” не задовољава. Против мојега приговора позва се Пех на оцену Лескинову, који да је превод одобрио. Може бити да је Пех међутим учинио у своме преводу неке исправке. Али ствар је запела код Оппенхајма, који је, како се из преписке са Пипином види, желео да буде обим књиге доста знатно скраћен. Пипин беше готов на то пристати, али се ипак договор, не знам о чему, са Оппенхајмом разбио. Тада је Пех, ослањајући се на своје везе са Брокхаузом, почео са Пипином изравно договарати се, те је како ми писа 15 новембра накан био Пипину понудити по 10 марака од сваког табака. Желео је, да ја у моме писму упливишем на Пипина. Не знам, јесам ли збиља о томе писао Пипину или сам оставио Пеху, да се с њим договори. Свакако није сада више требало ни мојега посредовања ни мојега учешћа. Испунила се жеља Пехова, Лајпциг је надвладао, код превода Пехова помагао му је проф. Лескин, о чему сведочи сам Пех у писму од 16 окт. 1880 (које ми преко Берлина стиже у Петроград), где ми шаље први том немачког превода, што је истом изишао те каже: „Leider wollte der Prof. Leskien, der mich bei der Herausgabe in so vorzüglicher Weise unterstützt hat, nicht genannt sein (auch nicht in der Vorrede)“. Но то није сасвим тако било (јер у предговору к другому тому говори се о томе).

Да се вратим к преписци са пријатељем Пипином за годину 1879. Он ми писа 14 јуна 1879 љубазно писмо, у којем пита о мојем здрављу, о напредовању Архива, те би хтео знати, јесам ли добио књигу „Письма изъ Болгаріи” и Кавелинову о Грађанском праву, најпосле јавља ми, да ми преко г. Стасјуљевича шаље неколико руских књижица за моју Станку. Занимљиво је писмо од 27 окт. (8 нов.) 1879: „Мнѣ очень пріятно было вчера получить отъ Васъ вѣсточку, разумѣется еще пріятнѣе было бы получить ее ранѣе, потому что давно отъ Васъ не имѣлъ извѣстій, но вовсе не думалъ объ этомъ такъ, какъ Вы предполагаете. Я знаю по себѣ и недостатокъ времени и также настроеніе, которое отбиваетъ охоту писать, и иначе не объяснялъ себѣ отсутствіе Вашихъ писемъ. Думалъ иногда, что можетъ быть имѣете Вы что нибудь противъ меня, но зналъ что съ моей стороны никакого повода къ этому не давалъ; а въ концѣ концовъ я такъ много и искренно Васъ уважаю, что имѣть противъ Васъ какихъ нибудь мелкихъ претензій не могъ и не могу, а Вашимъ вѣстямъ всегда душевно радъ. О Вашихъ впечатлѣніяхъ послѣ путешествія домой мнѣ говорилъ на дняхъ Ламанскій. Къ сожалѣнію противъ нихъ нечего сказать утѣшительнаго, и что дѣлается

во всемъ славянскомъ мірѣ, прибавляя и нашъ собственный, только подтвердитъ и усилитъ ихъ. Но я возсталъ бы противъ другого — Вашей неудовлетворенности собственной настоящей дѣятельностью. Объ этомъ я думаю совсѣмъ иначе и изъ чужа и издали это бываетъ виднѣе. Правда, оболочка Вашего труда — нѣмецкая, но она приведена обстоятельствами, какъ у насъ говорится, „отъ насъ" (пока въ данную минуту) „независящими"; сами Чехи прибѣгаютъ къ этой нѣмецкой оболочкѣ, когда она бываетъ нужна; наша академія (пока въ данную минуту) говоритъ всего больше по нѣмецки; съ чисто научной стороны изданіе „Архива" по нѣмецки можетъ быть очень полезно, знакомя нѣмцевъ (спеціалистовъ) съ нашимъ народно-историческимъ матеріяломъ, это и теперь даетъ свои результаты. Наконецъ общеславянскаго языка не существуетъ, а пока онъ народится, что же дѣлать? Не молчать во всякомъ случаѣ. Эта необходимость нѣмецкой оболочки, собственно говоря, должна бы гораздо больше досадовать и огорчать насъ русскихъ (когда бы мы объ этомъ подумали) — мы вѣдь такой многочисленный, такой „могущественный" народъ. А этотъ фактъ слишкомъ ясное напоминаніе объ умственномъ междуславянскомъ нашемъ ничтожествѣ. Но Вы лично, я это твердо думаю, можете имѣть большое нравственное удовлетвореніе какъ издатель „Архива". Ваше изданіе есть все-таки нынѣ единственное пан-славянское, для всѣхъ нужное и поучительное. Вы и всего больше своими собственными трудами придали ему и высокое научное значеніе. Архивъ и теперь, на своемъ еще только четвертомъ годѣ, есть уже истинная Ваша заслуга, какой не можетъ похвалиться ни одна славянская „академія", „ученое общество", „дружество", „společnost" и пр. Съ общей точки зрѣнія это, правда, далеко еще не все что желательно. Но я жду что авторитетъ, который Вы себѣ создаете, Вы раньше или позже примѣните къ другимъ областямъ славянскаго знанія, что Вы скажете свое слово и о другихъ вопросахъ славянской жизни. Я первый искренно порадовался бы этому. — Думаю что у меня будетъ возможно къ Вамъ одно маленькое дѣло въ этомъ родѣ, дѣло научное, но съ другого краю, пожалуй публицистическое. Я съ великимъ любопытствомъ жду Вашей статьи о моей книгѣ. У насъ была только одна серьезная статья (несерьезныхъ, даже глупыхъ, было нѣсколько), статья Будиловича въ Журн. мин. нар. пр.; жаль что и въ ней много мелочнаго. Я очень знаю недостатки своей книги: первый тотъ, что обстоятельства, противъ которыхъ я не властенъ, отмѣряли мнѣ minimum времени и денегъ, какія были бы нужны для этой работы, но я желалъ бы поправокъ и пособій не въ мелочахъ а въ существѣ дѣла. Мнѣ очень пріятно вниманіе Миклошича; я не посылалъ ему своей книги; быть можетъ онъ уже не помнитъ, что двадцать лѣтъ назадъ я имѣлъ случай съ нимъ видѣться, а послать книгу человѣку большой извѣстности, но незнакомому, можетъ имѣть видъ нѣкоторой претензіи со стороны посылающаго — это меня и остановило". Пипин наставља: „Какъ произошло, что Пехъ обра-

тился къ Лескину, не умѣю объяснить; онъ писалъ мнѣ что-то объ этомъ, но теперь совсѣмъ не припомню, да это наконецъ все равно, чтеніе корректуры не есть большое удовольствіе". О књигама за моју Станку бићу му се захвалио, а он пише: „Если Вашей дочкѣ доставила нѣкоторое удовольствіе моя посылка, я очень радъ и впредь услужить юной славянкѣ. P. S. 2-ой томъ въ рукописи почти оконченъ, треть напечатана". У писму од 26 децембра 1879 говори се међу осталим ово: „На этотъ разъ есть спеціальный поводъ въ прилагаемой брошюркѣ, которая имѣетъ свою исторію: эту исторію мнѣ хотѣлось бы Вамъ передать. Для начала надо перенестись въ конецъ 1876, канунъ войны. Шли толки, приготовленія, возбуждены были ожиданія, въ Петербургъ вызванъ былъ князь Черкасскій, котораго прочили въ будущіе гражданскіе правители Болгаріи. Я ожидалъ что военный успѣхъ — тотъ или другой — будетъ; но ожидалъ также, что будетъ совсѣмъ упущена та сторона дѣла, о которой и Вы въ послѣднемъ письмѣ упомянули, сторона научная, которая не была бы упущена у другихъ. Мнѣ хотѣлось указать на нее и я имѣлъ надежду, что кн. Черкасскій, самъ человѣкъ славянофильскаго круга, пойметъ дѣло и заинтересуется имъ. Знакомъ я съ нимъ не былъ, но знакомство устроилось; я объяснилъ ему почему желалъ съ нимъ видѣться, передалъ свои мысли: онѣ его дѣйствительно заняли — при всѣхъ крайностяхъ своихъ мнѣній и характера онъ былъ человѣкъ образованный и не могъ не оцѣнить серьезности дѣла. Онъ просилъ меня изложить мои мысли въ особой запискѣ и — эту записку Вы видите въ прилагаемой брошюркѣ (писана она, какъ видите, совершенно популярно, для тѣхъ въ чьихъ рукахъ оффиціально могла быть). Война кончилась, съ Ст. Стефанскимъ миромъ, кн. Черкасскій умеръ. Я долго не зналъ о судьбѣ записки и только недавно мнѣ сообщилъ объ этомъ свѣдѣнія Дриновъ, которому князь Черкасскій сообщилъ ее въ Болгаріи. За смертью Ч. ничего не было сдѣлано, извѣстно только что между лицами, которымъ была извѣстна записка, мысль ея встрѣчала большое сочувствіе. Между тѣмъ продолжая считать дѣло важнымъ я передалъ записку (по сохраненной мною черновой) во II отдѣленіе Академіи Наукъ, записка и тамъ принята была съ сочувствіемъ (это было въ апрѣлѣ 1878), но тѣмъ не менѣе была, какъ говорится, положена подъ сукно. Я указывалъ, что удобно было бы воспользоваться временемъ русской оккупаціи, которая во многомъ облегчила бы работу экспедиціи, но въ академіи нашли дѣло „несвоевременнымъ". Затѣмъ я наконецъ передалъ свои предложенія въ Геогр. общество и дѣло кажется пошло на ладъ. Въ самомъ засѣданіи этногр. отдѣла, гдѣ записка была прочитана, были члены разныхъ ученыхъ обществъ (ранѣе о дѣлѣ извѣщенные), которые заявили о своемъ желаніи принять участіе въ предпріятіи. Дѣло въ принципѣ было рѣшено, назначена была коммиссія, которой поручено разработать подробную, факультативную конечно, программу работъ будущей экспедиціи. Въ коммиссіи находятся кромѣ предсѣдателя этногр.

отд. Леонида Майкова: А. Н. Веселовскій, В. Гр. Васильевскій (византинистъ), Вл. И. Ламанскій, В. В. Стасовъ (археологъ), г. Богишичь (находящійся теперь здѣсь) и я. Мы принялись за дѣло, готовимъ программу и опредѣливъ ее въ общемъ очеркѣ пошлемъ еще предварительно на усмотреніе нашихъ и ино-славянскихъ славистовъ, въ томъ или другомъ отношеніи знающихъ и изучающихъ балканское славянство, съ просьбой поставить и свои вопросы, какіе могутъ представится по ихъ спеціальностямъ, и послѣ этого сбора отвѣтовъ и вопросовъ мы сдѣлаемъ общій сводъ вопросовъ для предполагаемой экспедиціи. — Мнѣ хотѣлось подѣлиться предварительно особенно съ Вами этимъ дѣломъ, не сомнѣваясь что Вы не откажете ему въ своемъ и нравственномъ и реально-поучномъ содѣйствіи. На этихъ дняхъ я надѣюсь доставить Вамъ и печатный протоколъ геогр. общ. 7-го декабря (онъ еще не готовъ въ печати). Я особенно желалъ, чтобы въ этомъ дѣлѣ нашлись по возможности болѣе или менѣе всѣ славянскія ученыя силы и думаю что въ вопросѣ чисто научномъ онѣ прекрасно могли бы сойтись; эта мысль съ полнымъ сочувствіемъ принята была въ коммиссіи. Когда готовъ будетъ нашъ общій очеркъ программы Вы получите его оффиціально отъ коммиссіи съ упомянутой выше просьбой объ участіи въ этомъ дѣлѣ. Тогда же будетъ послана программа и въ разныя стороны славянскаго ученаго міра. Вопросъ о лицахъ, которыя бы приняли участіе въ самой экспедиціи, мы пока еще не трогаемъ, идетъ болѣе первоначальный вопросъ о денежныхъ средствахъ, но нѣкоторыя молодыя силы имѣются въ виду, способныя работать хорошо. Объ этомъ послѣ. Въ числѣ нашихъ вопросовъ будетъ спеціально поставленъ вопросъ о славянской Ведѣ! Вотъ Вамъ новости для конца нашего и начала вашего года. Ратуйте, какъ говорилось въ старину по русски, и примите мои искреннѣйшія пожеланія Вамъ и Вашимъ здоровья и счастія на новый годъ".

Ја сам на вест о спреманој експедицији на Балкан нешто Пипину свакако одмах одговорио, али тко би то данас знао, што. Тек Пипин одговара 8/20 јануара ово: »Ваши замѣчанія о будущихъ предполагаемыхъ изданіяхъ (если дѣло состоится) совершенно справедливы и въ такомъ родѣ уже говорено и въ нашей коммиссіи. Когда дойдетъ дѣло до изданія, я не сомнѣваюсь что никто не будетъ этому противорѣчить, интересъ ясенъ. Когда подвинется вопросъ въ нашей коммиссіи я вновь буду писать Вамъ.“

XVII.

Око преписке са Пипином забавио сам се подуже, јер ми се још и сада чини занимљиво, да се чује глас човека, који је у оно доба био готово на сву Русију један једити пример руског либерала, сарадника Вѣстника Европы, и уз то човека који се пуно и радо занимао за словенске ствари. Иначе су руски либерали од саме противштине против славенофила, ради њихова натражњачтва у

свим нутарњим питањима руске политике, врло нерадо слушали или читали ма што год о Словенима, пошто су ове узели као под закуп словенофили као своју област. И Пипину, ма да је био главни помагач и сарадник Стасјуљевича, биле су у Вѣстнику Европы руке везане, није могао онолико у том либералном органу штампати о Словенима, колико би хтео. О експедицији није ми, судећи по писмима, Пипин течајем године 1880 (и ако сам до краја августа остао у Берлину) управо ништа даље јавио; биће цело предузеће запело о новцима. Знам само толико, да је у оно доба нешто потраживао по Бугарској г. П. А. Сырку, човек врло конфузан, од којега није наука ни филолошка ни етнографска имала велике користи, ма да је много писао, али готово све без смисла.

Моја преписка у берлинско време није била исцрпена писмима, по којима сам до сада могао којешто причати; има тога и више. У Москви нашао је мој часопис одзива код Фортунатова, како доказује његов у изводу саопћени чланак у Архиву (IV. 575), који му се у мојем преводу није свидео (зато се касније подуже држао по страни) и код Ф. Евг. Корша. И тај ми посла чланак за Архив (III.). Али од њега има и неколико писама из овог као и из каснијег доба. Он ми писа 20. 1. 1878 о исправцима к његову чланку, којих нећу дакако овде понављати. Исте године пита у писму 15-тога јула јесам ли добио његову расправу: „Способы относительно подчиненія", те наставља овако: „Вамъ можетъ показаться страннымъ (если не хуже) что я не будучи славистомъ лѣзу въ журналъ посвященный славистикѣ и считающій въ средѣ своихъ сотрудниковъ знаменитости по этому отдѣлу филологіи. Но я и не рѣшился бы пуститься въ изслѣдованіе вопросовъ требующихъ спеціальныхъ свѣдѣній по славянскимъ нарѣчіямъ безъ одобренія или пожалуй благословенія на то со стороны какого нибудь свѣдущаго лица. Дѣло которымъ я занимаюсь въ своей статьѣ извѣстно мнѣ непосредственно какъ природному Русскому, да еще Москвичу, тогда какъ тотъ кто вызвалъ ее, Я. К. Гротъ — иностранецъ, учившійся по русски въ Петербургѣ, и притомъ совсѣмъ не лингвистомъ, немудрено что кое-что какъ въ его статьѣ такъ и въ Филологическихъ Разысканіяхъ вышло не вполнѣ благополучно. Такъ какъ русское произношеніе мало извѣстно на западѣ, а между тѣмъ представляетъ много любопытнаго, я постарался сообщить о немъ какъ можно больше данныхъ, что вѣроятно придало моей статьѣ нѣсколько безобразный видъ. Кое-гдѣ я осмѣлился вдаться въ лингвистику, но только потому что разсчитывалъ на цензуру со стороны такого ученаго какъ Вы. Въ этой надеждѣ иногда я дѣйствовалъ довольно дерзко, авось Вы поправите или просто вычеркнете что̀ нужно. Вообще чѣмъ больше воли Вы дадите своей цензорской рукѣ, тѣмъ больше я буду Вамъ благодаренъ. Во всякомъ случаѣ я надѣюсь что то, что̀ у меня относится къ русскому произношенію, можетъ пригодиться. Если принятая мною транскрипція Зиверса покажется Вамъ неудобной, перемѣните ее на другую. Словомъ я предоставляю

свои замѣтки въ Ваше полное распоряженіе. О своемъ нѣмецкомъ языкѣ я и не говорю: онъ только слова что нѣмецкій и нуждается въ коренныхъ исправленіяхъ. Искренне преданный Вамъ Ѳ. Коршъ P. S. Само молим Вас, господине, да ако изволите ми одписати, то учините србски (или хрватски — међу ћирилицом и латинком за мене нема разлике), јер надам се да се при (у ?) овој прилици барем мало научим. Мислим да највише погрешка има код мене у србштини, немаштини (sic) и литавштини". (Корша могли бисмо без претеравања прозвати руским Мезофантом, толико је језика знао и говорио; ево сам овде признаје, да му најслабије иде испод пера српски, немачки и литавски језик (то ће рећи, да би лакше писао и говорио неким другим језицима, напр. пољским, чешким, словеначким, новогрчким, турским, арапским, татарским и т. д.! !). Ево још неколико Коршових писама; 22 окт. (3 нов.) 1878 писа ми: „Спѣшу выразить Вамъ свою благодарность за любезную доставку библіографическаго отдѣла Архива, равно какъ и за лестный отзывъ о моей книжкѣ. Ваше мнѣніе о ней для меня чрезвычайно важно, такъ какъ я еще новичекъ на учено-литературномъ поприщѣ, особенно въ области славянства. Въ послѣднемъ отношеніи мнѣ было бы особенно пріятно начать свою дѣятельность подъ Вашимъ знаменемъ, а потому я очень желалъ бы узнать, какъ Вы отнесетесь къ моей послѣдней статьѣ по поводу почтеннѣйшаго Якова Карловича (Грота). Говоря о томъ, что предоставляю свой трудъ въ полное Ваше распоряженіе — καίειν καὶ τέμνειν — сколько найдете нужнымъ, я забылъ прибавить что эта καυσις καὶ τμῆσις относится и къ одному изъ моихъ отзывовъ объ авторѣ: я выражался о семъ (si diis placet) лингвистѣ такъ осторожно только потому, что его статья появилась въ Вашемъ же изданіи. Я не охотникъ до обливанія противника полемическими помоями, что̀ нѣмецкіе критики принимаютъ за остроуміе, но никогда не отказался бы отъ такого языка, какимъ напр. Лескинъ говорилъ о Беценбергеровыхъ литовскихъ изданіяхъ. Онъ несомнѣнно высѣкъ Беценбергера, но вполнѣ прилично, такъ сказать педагогически, совершенно такъ, какъ календарь лицея цесаревича Николая предписываетъ сѣчь провинившихся лицеистовъ — „съ огорченной серьезностью". Фортунатовъ еще не читалъ этой критики, потому что эта книжка Архива еще не получена въ Москвѣ, но по сообщеннымъ мною даннымъ выразилъ полное согласіе съ мнѣніемъ Лескина. Кстати, Вашъ поклонъ я не замедлилъ передать по назначенію, признаюсь, не безъ улыбки, зная какое толкованіе Вашей любезности ему подскажетъ совѣсть, и точно такъ же я сообщилъ ему и заключеніе Вашей замѣтки объ его диссертаціи. Вообще я не упускаю случая къ тому чтобы по возможности побудить его къ скорѣйшему исполненію его благаго намѣренія, и онъ увѣряетъ что скоро напишетъ, что̀ обѣщалъ. Хотя я не знаю, какъ Вы отнесетесь къ моей статьѣ въ цѣломъ, я думаю всетаки, что по крайней мѣрѣ кое-что изъ нея Вы найдете удобнымъ для помѣщенія въ Ар-

хивѣ и въ этой надеждѣ посылаю Вамъ кое-какія поправки и дополненія, принятіе которыхъ я тѣмъ болѣе отдаю Вамъ на волю, что забылъ свою статью и потому не могу сообразить, какія изъ нихъ будутъ кстати, какія нѣтъ. Очень можетъ быть, что для нѣкоторыхъ изъ нихъ Вы сами пріищете мѣста, не говоря уже объ окончательной редакціи". — Писмо од 27 нов. (6 дец.) 1878 благодари за мој допис те наставља : „До Вашего письма я рѣшительно не зналъ, годится ли Вамъ моя статья или нѣтъ, и вообще имѣетъ ли она какое-нибудь научное достоинство. Я говорю это не изъ ложной скромности, но потому что предметъ, о которомъ я писалъ, далекъ отъ моей спеціальности, вслѣдствіе чего я высказалъ въ этомъ опытѣ кое-что почти на обумъ. Пиша не для Васъ а для какихъ нибудъ (лже-)филологическихъ записокъ, гдѣ все сходитъ за золото, я удержалъ бы про себя много изъ того, что̀ рѣшился послать Вамъ цѣликомъ. Я ничего не могу сказать противъ раздѣленія моей статьи на двѣ. Я имѣлъ въ виду не столько рецензію разсужденія Г р о т а, сколько опытъ (essay) по поводу ея, но я совершенно согласенъ съ Вашими воззрѣніями и противъ такого плана статьи. Въ случаѣ, если бы въ выдѣленной Вами рецензіи оказались какія нибудь недомолвки и вообще неясности вслѣдствіе именно этого выдѣленія, горю легко пособить простыми ссылками на ту часть статьи, которую Вы предполагаете для перваго нумера слѣдующаго года. (До тога није ипак дошло, јер је све наштампано у једноме, у III књ. Архива, стр. 666 и д.) Что же касается недомолвокъ другого рода, о которыхъ Вы упоминаете, то мнѣ кажется что всѣ неясные намеки можно просто выкинуть. Впрочемъ можетъ быть между ними есть и такіе, которые какъ Вы пишете можно было бы разработать ; если въ самомъ дѣлѣ овчинка стоитъ выдѣлки, я былъ бы Вамъ очень благодаренъ за указаніе мнѣ тѣхъ изъ моихъ замѣчаній, которыя Вы относите къ этому отдѣлу ; кстати, на рожественской вакаціи я могъ бы заняться развитіемъ тѣхъ эмбріоновъ. Повторяю : моя статья Ваша полная собственность и Вы можете съ ней дѣлать все что̀ Вамъ заблагоразсудится. Если Вы находите, что транскрипція З и в е р с а не выражаетъ точно звуковъ русскаго языка, укажите мнѣ другую, которую Вы считаете болѣе удобною ; я охотно перепишу ею всѣ упомянутые мною примѣры произношенія. За З и в е р с а я отнюдь не стою и воспользовался его азбукой только потому, что другой физіологической (или фонетической) транскрипціи у меня не было подъ рукой. Сказать по правдѣ кое-чего я у него и не понимаю, напр. принятое мною ȯ² (ó²) для меня неясно. Я не знаю не только, какъ изобразить соотвѣтствующій русскій звукъ но и какъ объяснить или съ кѣмъ сравнить его. Чуть ли онъ не сроденъ съ упомянутымъ Вами въ послѣдней книжкѣ Архива болгарскимъ произношеніемъ ѫ какъ неяснаго *a* : нашъ звукъ ȯ² (?) кажется отличнымъ отъ болгарскаго ѫ (съ этимъ, произношеніемъ), едва ли не исключительно потому, что у болгаръ онъ встрѣчается подъ удареніемъ и непосредственно передъ удареніемъ, тогда какъ русское

произношеніе въ этихъ случаяхъ его не допускаетъ. Dies diem docet. Опять я могу кое-что дополнить, хоть только мѣлочи, напр. хоть бы именно это слово вмѣстѣ съ мѣлкій мѣль, которыя у насъ пишутъ съ е, потому что будто бы происходитъ отъ мелю-молоть. Впрочемъ это замѣчаніе принадлежитъ Фортунатову. Судя по чешскому předmět наше произношеніе prᶦédmᶦé²t объясняется не книжнымъ происхожденіемъ слова, а этимологіей, почему предмѣтъ, а не предметъ. Зато я отказываюсь отъ дрѣвній, къ которому привелъ меня тотъ-же чешскій языкъ: но dříve образовано также какъ hoře (hůře), více, výše и т. п., т. е. протяженіе здѣсь принадлежитъ собственно чешскому языку и объясняется, если не ошибаюсь, тѣмъ что удареніе искони стояло и именно на томъ слогѣ, который впослѣдствіи былъ протянутъ, какъ въ můžeš (при mohu), kůrka (при kora), bůh (род. boha, cf. слов. bogú), kůň (род. koňe), lhůta, můstek, nůše и т. д. Предположенное мною русское удареніе пекáрь я нашелъ въ мр. у Верхратскаго (посл. кн. Архива стр. 390. Къ слову: этотъ ученый выводитъ заключенія о прежнемъ произношеніи изъ пѣсенки: »Чижик чижик де ти був, я на морі воду пив", а между тѣмъ она вѣроятно зашла въ Галичину изъ Великой Россіи, гдѣ поется конечно былъ и гдѣ имен. пад. вмѣсто зват. совершенно естественъ). Тамъ гдѣ я упоминаю русское правописаніе неполногласныхъ формъ (вредъ, пренебрегать, брегъ и т. п.), будетъ можетъ быть кстати замѣтить что оно оправдывается произношеніемъ въ тѣхъ словахъ, которыя употребляются въ разговорѣ, напр. пренебрёгъ, упрёкъ рядомъ съ берегу, перечить, т. е. съ другимъ грамматическимъ образованіемъ, но вредъ vrᶦe²t при вередъ вѣроятно для различенія (книжное вліяніе ?). Еще примѣръ ё вм. я: перевёсло и перевясло, соломенный жгутъ для связки сноповъ. Кромѣ сóдимъ, плóтимъ и т. п. также тóщитъ отъ тащи́ть. Еще примѣръ перехода глухихъ въ звонкія: дéргать при торгáть, и новѣйшее графинъ вм. карафинъ. — Если Вамъ годится замѣчаніе о дѣи, любопытно древнее речедѣи (Игорь) передъ прямой рѣчью, вѣроятно: dixit puta (Igor). Но чай положительно = чаю, какъ прежде и писали. Впрочемъ все это замѣчаніе шатко. Явдоха вм. Евдоха кажется болѣе бѣлорусск. чѣмъ малорусск. Еще въ послѣдней книжкѣ Архива я нашелъ разсужденіе о переходѣ ѣ въ польское ia. Не знаю, воспользовались ли слависты для этого вопроса именемъ Małgorzata изъ Margarêta-Margarᶦe²ta — примѣръ любопытный для хронологіи этого перехода. Посредствующая ступень конечно éᵃ, ср. часъ изъ чѣсъ (по Шлейхеру), у Румынъ cés т. е. tséᵃs, у нихъ же ţara рядомъ съ ţéra т. е. ţseᵃra = terra, japa рядомъ съ épa = aqua, и др., швед. jag изъ древ. сканд. ek (датск. jeg) черезъ *eᵃk; ретороманск. (oberländisch) bial = bel, viaspra = vespra и т. п., луж. (какой-то говоръ) jadny или jany = jedny, wiasoły, wiacor; у балт. славянъ (по нѣмецкой передачѣ) Wismar, Waldemar, Kazimarus, Jaromarus (= -мѣръ), рѣка Panis = Peene, Spriavani

отъ Spree, Qiaciani можетъ быть даже Sclavani, славяне, такимъ путемъ изъ Словѣне (форма юговосточная ?). Однако — ohe iam satis est. — Впрочемъ еще одно замѣчаніе : какъ было бы очень пріятно, если бы свое несогласіе со мною въ нѣкоторыхъ вопросахъ Вы выразили въ примѣчаніяхъ къ соотвѣтствующимъ мѣстамъ моей статьи. Искр. В. преданный Ѳ. Коршъ. PS. Да не введетъ Васъ форма просплёмши въ заблужденіе какъ меня : правила нѣтъ никакого, такъ какъ говорится чаще проспёмши: *д* обыкновенно не измѣняется : ходёмши (но нацѣжёмши), *т* также: поколотёмши, но *к* въ *ч*: испечёмши. Съ *г* такихъ примѣровъ не знаю, отъ сжечь образуютъ сжегши и сжемши(!) Свистящія безъ измѣненія попросёмши, свезёмши. И такъ это образованіе свойственно (въ вост. части Смоленской и зап. Москов. губерніи) основамъ на производственное *и* (бить : бимши а не бёмши) и на согласную, но отъ послѣднихъ употребительны тамъже и обыкновенныя формы: сжёгши, испёкши свёзши и т. д. (ё передъ согласной + ш + и чутьли не исключеніе изъ одного моего правила, впрочемъ это дѣйствіе аналогіи съ прошл. врем. сжёгъ и пр.).« Не знам зашто све ово није ушло у штампани чланак Коршовъ у „Архиву”, ваљда је прекасно дошло у Берлин. Кад је Корш ваљда већ имао у рукама текст своје расправе штампане у III књ. мојега часописа, написа ми 22 јануара 1879 опет писмо са исправцима и другим додатцима, из којих вадим ово : „Переходъ я подъ ударенiемъ въ ё: дитё рядомъ съ дитя́, ее (род. п. отъ она) всегда выговаривается е ё (je[1]jó[2]), здѣсь можно думать именно объ аналогiи вин. пад., но между нимъ и род. въ ж. р. вообще связи нѣтъ. Что же касается вин. её, то онъ состоитъ изъ тѣхъ же элементовъ, какъ уже упомянутыя мною то-ё, само-ё, все-ё, одно-ё, стар. больно-е (или -ё? Но было ли тогда ё? во всякомъ случаѣ основа ж. р. больна́, какъ сама́, одна́, откуда удареніе, вѣроятно, то же : больное́). Что до другого моего Beitrag-а (какъ сказала бы воспитанная дѣвица въ одной повѣсти Суботича, толковавшая о „билдунгѣ”) слова предметъ, то и по русски и по чешски лучше предать его забвенію, такъ какъ это слово искусственное и потому не изданное (?) для лингвиста. Не знаю что дѣлать съ е передъ ш: примѣровъ мало, но есть съ одной стороны дёшево, съ другой че́шемъ. PS. Слѣдъ сербскаго вліянія (?). Кузьма́, хорв. Kuzma. Смѣшеніе а съ о: Мо́тя уменьшительное отъ Матвей (обыкновенно по чему-то Митвѣй), кро́соту коегдѣ вм. красоту́, то́ишь, не пото́и отъ таи́шь, потаи́шь”. Још има овај додатак : „При полицейскомъ разысканіи у себя ошибокъ я совершенно незаслуженно забраковалъ ссылку на удареніе формы, какъ бѝје̑м, если даже 1-е лицо позднѣйшаго происхожденія, то прочія несомнѣнно древни“. Има још једно Коршово писмо од 25 нов. (7 дец.) 1879; ту се говори о замени Зиверсове транскрипције другом, простијом, указује се на покушај Шифнеров „для

разныхъ азiатскихъ нарѣчiй". Он каже, „на этомъ основанiй напр. наше д въ словѣ день слѣдовало бы передавать посредствомъ đ (т. е. d съ i въ серединѣ) или d_i, d^i. Впрочемъ для ясности я снабдилъ свою транскрипцiю обстоятельными разъясненiями въ видѣ предварительной замѣтки. Но не транскрипцiя замедлила довершенiе моей статьи а примѣчанiе о произношенiи е какъ ё. Дѣло въ томъ, что это явленiе не только средне-великорусское, но оно извѣстно и въ сѣверо-великорусскомъ и въ малорусскомъ, также въ польскомъ и лужицкомъ, словомъ — въ всѣхъ вѣтвяхъ славянской рѣчи кромѣ южной. Любопытно еще то, что условiя появленiя ё во всѣхъ нарѣчiяхъ, которымъ оно свойственно, различны. Итакъ потребовалось 1-о обслѣдовать эти условiя, въ каждомъ изъ нихъ, для чего подговителъныхъ работъ оказалось, къ удивленiю, очень мало (кое-какiя тѣроятно остались мнѣ неизвѣстны), 2-о разсмотрѣть появленiе и развитiе этого звука исторически, что̀ я долженъ былъ прослѣдить самостоятельно, да еще по недостаточнымъ источникамъ, 3-о свести всѣ добытые результаты къ единству. Послѣдняго я, кажется, достигъ, дошедъ до предположенiя, что въ общеславянскомъ языкѣ јо а за нимъ впослѣдствiи и је звучали какъ јö, откуда позже *пољо-полıе (черезъ пољö). Всего яснѣе дѣло представляется въ средневеликорусскомъ и въ польскомъ, а съ прочими такая возня, что не приведи Богъ. Впрочемъ я и въ отдѣльныхъ нарѣчiяхъ добрался до извѣстныхъ законовъ, но провѣрка ихъ фактическая и историческая требуетъ много труда и времени; отъ перваго я не прочь, но второго у меня очень мало, что̀ и замедлило мою работу. Помочь мнѣ здѣсь некому: наши специалисты знаютъ все кромѣ того о чемъ ихъ спросишь. Напр. я не могъ добиться ни отъ Дювернуа ни отъ Тихонравова, когда у насъ впервые встрѣчается ё. О малорусскомъ говорить нечего. Я думаю, что Вы могли бы скорѣе всѣхъ оказать мнѣ помощь, по крайней мѣрѣ указанiемъ источниковъ. Но уже и теперь, т. е. за лѣто, которое я все посвятилъ Вамъ или своей статьѣ, у меня вышла изъ одного примѣчанiя довольно объемистое изслѣдованiе, которое я по окончанiи доставлю Вамъ въ видѣ отдѣльной статьи и при томъ прежде того что Вы мнѣ возвратили, такъ какъ разсужденiемъ объ ё объясняется многое въ написанной прежде статьѣ. Главная моя бѣда въ томъ, что я не славистъ и потому долженъ провѣрять свои измышленiя на каждомъ шагу: того и гляди, наврешь или перерѣшишь рѣшенное. Могу порадовать Васъ вѣрнымъ извѣстiемъ, что у Фортунатова почти готова для Васъ любопытная статья о литовско-славянскомъ ударенiи: это — нѣчто Epochemachendes или по крайней мѣрѣ поднимающее совершенно новые вопросы. Онъ посылаетъ Вамъ поклонъ. Искр. В. пред. Ѳ. Коршъ".

Ту прекида моја преписка са Коршом за мојега боравка у Берлину. За чудо ми је, нити си могу протумачити, што је омело Корша после толике препарације и тако опширна приповедања, да своје расправе о е-ё ипак није мени послао, бар у Архиву нема јој

трага. Из његових познијих писама саопћиће се којешто касније.

После смрти Зоричићеве и пошто је мој брат, бар на неко време, престао бити чланом хрв. сабора, пресахла је моја живахна преписка са Загребом. Осим више наведене садржине из мојих писама Рачкому, само изретка јавио ми се проф. Матковић као секретар Југославенске Академије. Он ми писа 11 апр. 1878 међу осталим ово: „Na historijski atlas južnoslovenskih zemalja već sam i sâm mislio, ali mi se čini da je još uviek premalo gradje. Novakoviću sam pisao, da nastavi svoja iztraživanja sve do Kosovskoga boja a neka nastoji da mu geografski momenat ne bude „verschwommen", da ga bolje iztakne, glede metode bio bih mu od pomoći. Ako to učini, bit će izgleda. Ja nagovaram predsjednika, da čim izadje njegovo djelo, t. j. Spomenici, da udesi geografsku razpravu tako da bi ju historijskom kartom razsvjetlili. Ako ne prihvati mojega predloga, onda ću ja na svoju ruku poduzeti sastaviti kartu Hrvatske kraljevine prije sdruženja s Ugarskom i s potrebitim tekstom ju u Petermannovom organu objaviti. Predsjednik i mi nekoji uz njega imamo dosta brige i jada u akademiji, bijemo kao što se reče boj za bitak. Današnja vlada kao što znaš ne trpi akademije, gdje može baca joj klipove med noge. Velikim naporom i mukom pripravismo gradnju naše kuće, i pošto se kuća nad temeljem digla, piše vlada ignorirajući cielu bezbrojnu korespondenciju da nismo juridička osoba, dakle niti sposobni da si gradimo kuću. To je nas i obćinstvo uzrujalo i sada traje borba, u kojoj ćemo nadvladati, ali neće prestati još dalje zadirkivati. U toj je borbi jedan dio na veliku našu žalost uz vladu; to su oni ljudi koje je akademija ljudmi učinila: Brusina, Marković, Pilar, Pavić, pa onda vladini činovnici. To ti je slavni filozofski fakultet, o kojem se nadasmo da će nas pomladiti. Sve bi htjelo biti akademikom, ništa neraditi i akademiju svakom zgodom ćuškati. To ti je nastalo nesretnim pitanjem o sdruženju knjižnice; sveučilište nas htjede pomoću vlade lišiti našega blaga, da budu gazde a mi prosjaci, viseći o njihovoj milosti. Najgoropadniji je Brusina, prošle se godine oborio na me a sada na predsjednika, kojega za sva dobročinstva mu izkazana najprostije psuje. Brusina je podpunoma raztrovao svoj fakultet, htjeo bi akademiju, a to se ne pusti, svojom vikom pokriva nesposobnost za profesuru, jer riedko kada čita. On i sve ono što je proti akademiji, to se aliralo s vladom, ali ugled je akademiji odveć jak da bi joj mogli što nahuditi. To na znanje i ravnanje. . . .« У писму од 18 септ. 1878 писа ми: »Hvala ti što si me sjetio na Brunov (Filip Karlovič Bruun profesor odeskog universiteta, vrijedan starac, moj nekošnji kolega V. J.) prievod Šiltbergera. U sadašnjoj razpravi o Petančićevih putevih moći ću dobro rabiti i predjašnje izpraviti. Glede putopisa onoga Rusa iz Ferare opažam, da mi je iz Saharova poznat, ali zato ga nisam uvrstio, jer sam označio medju balkanskomu poluotoku, kamo ne spada posavska Hrvatska. Poslije mi je ipak bilo žao što ga nisam uvrstio. Imati ću zgode u jednom bosanskom putovanju u komentar ga uvrstiti. Veoma mi je bilo žao što te ovih praznika nisam

vidio u Zagrebu i prijateljski se s tobom pozdravio. Ja sam se po Italiji znojio i tražio gradju za moja dalja iztraživanja. Cielu sam gornju Italiju prošao i do Florencije dopro bio bih i u Rim otišao, da nije bilo odveć vruće, jer sam bio sasvim iznemogao. Dva neštampana putopisa XVI vieka sam donio i štampati će se, kako mi predsjednik obeća, u ovoj knjizi Starina, jer ne bih mogao čekati do dojduće godine. Talijani bi mogli „per le nozze" izdati te bi kao i drugi ostali za nauku nepristupni. Odkud si imao Kuripešića, je li staro izdanje? Jireček misli ostati u Dubrovniku do uskrsa, moli podporu. Pavić luduje, piše repliku. . ." Има још из године 1879 писама. У писму од 14 маја 1879 писа: „Glede rukopisa, kojega si jamačno već primio, odpravio je predsjednik prije jedne nedjelje. On kao kanonik imade svakojakoga posla, nije čudo da je zaboravljiv, u akademiju dolazi na časak glede podpisa a sav ti je posao na meni, jer Šuleka još nije bilo na ulici od polovice Srpnja (?). Glede karte naših krajeva neima bolje i obširnije karte, u kojoj je i topografija dosta obilna, no što je nova karta „Central-Europa 1.300.000" što je izdao c. k. vojn. geogr. zavod u Beču. Za slovenske zemlje još je uviek dobra Kozlerova karta, koju je u drugom izdanju izdala Matica Slovenska. . . Ja probavih dobre tri nedjelje u Rimu i Napulju, bilo mi je preliepo. Taj sam put jednom morao poduzeti, jer u velikih ferijah nije radi vrućine moći onamo putovati. . . Rim, Pompeji, Vezuv, Napulj i okolica, sve me je to iznenadilo. . ." А 17 новембра исте године 1879 има ово у једном писму: „Sada mi je na redu putopis Husov, Hrvata iz Rasinje i hrvatskoga Šiltbergera". Напокон 1 јула 1880 писа: „Osobito nas je razveselila viest, čuvši od Kačanovskoga, da si izabran akademikom i profesorom u Petrogradu. Nemoj odbijati toga odlikovanja, jer takove pozicije neimaš u Berlinu medju tudjinci. Tvoj položaj u Petrogradu bit će za te i tvoju obitelj bez sumnje od sjajne budućnosti. Mi mali ljudi motreć tvoju stvar s našega stegnutoga obzora, mislimo kao tvoji iskreni prijatelji upravo ovako, da svakako otidješ u Peterburg. Gjuro i ja mislimo putovati u Staru Srbiju, ne znam hoćemo li se glede smjera puta pogoditi. Gjuro misli radi kneginje i kneza u Niš, a ostalo mu je deveta briga. Ja još dvojim, hoće li šta biti s toga, jer rječnik se lagano štampa, a I svezka (15 araka) neće biti prije konca kolovoza dogotovljena. Ne bude li htjeo pretrgnuti štampanje, ja ću na ferije bez njega. I kod nas, prijatelju, neima više starih dana, neima prijateljstva i sastanka; ja i Gjuro sami za se, a to je jako dugočasno i jednolično, da je već čovjek okamenio se. Predsjednik je kanonik! da neima akademije, jako bi ga riedko vidjao. Čovjek gubi volju za radnju, pošto do dvie godine čeka dok mu se stvar naštampa".

Већ сам једном споменуо, како од продаје моје књиге „Historija književnosti" нисам добио ништа, јер Рачки није код полагања рачуна са стране Фидлерове књижаре имао на уму, да новци од оне књиге припадају мени. Као да се опет и сада догодила некаква слична збрка, јер ми Матковић у писму од 17 јула 1880 (дакле још у Берлин) јави ово: „Tvojom opazkom glede po-

sljednjega honorara potaknut, uvjerih p r e d s j e d n i k a da ti je za jedan arak manje izplatio. Tim će ti poslati, ako nije, naknadno još 20 for. To nije u nikakvoj svezi s dugom G e r o l d o v i m, jer tu se je on na prosto u brojenju araka prevario. Glede G e r o l d a neima nigdje u akademičkih računih traga, niti takvih podataka, s kojih bi se na pošiljanje zaključilo. Po mojem i Š u l e k o v o m sudu neima druge, nego da ti na temelju p r e d s j e d n i k o v a pisma išćeš od njega, da se izkaže s recepisom i G e r o l d o v o m potvrdnicom da je poslao novce ; ako ne, da jih on plati. Ti si juridički u pravu i tim jedino dade se čvor rasieći. Ti znaš jur od tajnikovanja da p r e d s j e d n i k s novcem na svoju ruku manipulira. Koliko i komu što daje, to su njegove tajne. Dakle ti se drži njega, da na temelju njegova pisma plati. Ja ću kolovoz ostati u Zagrebu, moram čekati dok se G j u r i naštampa I svezka rječnika pa onda tek na put, početkom rujna, na Kosovo".

Да се вратим к односима са Русијом и руским људима. Већ године 1874, на кијевском археолошком конгресу, имао сам прилику да се видим, састанем и говорим са Павлом Игнатијевићем Ж и т е ц к и м, који је био тада један од немногих домаћих Малоруса, који су имали вољу и смелост да се баве малоруским језиком. Ми сви знамо, какав је тада тежак био положај свих људи од науке малоруске народности, као А н т о н о в и ч, Д р а г о м а н о в и т. д. Ж и т е ц к и написа врло живахним начином кратак као нацрт историје малоруског језика. Та је књига дала повод, да се о њој проговорило у другом тому мојега Архива (II. 348) и да дође до преписке између мене и Ж и т е ц к о г а. Не знам да ли је било прво његово писмо од 12 апр. 1876 из Кијева у Берлин, које овако гласи : ,,Поштовани Господине ! Долгомъ считаю послать Вамъ свою книгу о малорусскомъ нарѣчiи. Не смѣю надѣяться, чтобы она вполнѣ удовлетворила Васъ своимъ содержанiемъ, но позволяю себѣ думать, что Вы не оставите безъ вниманiя попытки моей поставить вопросъ о малорусскомъ нарѣчiи на объективную почву историческаго изслѣдованiя. По моему мнѣнiю это единственный путь, который можетъ привести къ результатамъ сколько нибудь положительнымъ, особенно въ виду цѣлаго хаоса мнѣнiй опирающихся на интересы совершенно посторонніе наукѣ. Вы стоите на высотѣ широкаго знанiя славянскихъ нарѣчiй, вдали отъ нашей общественности, нашихъ литературныхъ увлеченiй, по этому Вамъ легче произнести безпристрастный судъ о моей книгѣ. Лѣтомъ прошлаго года я писалъ Вамъ по дѣламъ Кiевскаго Археологическаго съѣзда. Вѣроятно письмо мое не застало Васъ въ Берлинѣ, потому что отвѣта отъ Васъ я не получилъ. Я просилъ Васъ въ томъ письмѣ, чтобы Вы прислали на имя мое въ Кiевъ Ваши замѣчанiя сдѣланныя по поводу реферата профессора С р е з н е в с к а г о о глагольскомъ памятникѣ, бывшемъ на выставкѣ съѣзда. Специальный характеръ Вашихъ замѣчанiй лишилъ стенографа возможности записать ихъ какъ слѣдуетъ. Я нарочно не пускаю въ печать реферата г. С р е з н е в с к а г о въ надеждѣ что Вы не поставите себѣ въ трудъ сообщить мнѣ, хоть въ

краткихъ словахъ, Ваши замѣчанія". Житецки био је тада учитељ 2-е кијевске гимназије. Опет 5 маја 1876 писа ми из Кијева у Берлин : „Поштени (sic !) Господине ! я очень обрадовался Вашимъ письмомъ. Послѣ многихъ неудачныхъ попытокъ найти дорогу къ Вамъ по вѣрному адресу я рѣшился наконецъ воспользоваться адресомъ напечатаннымъ въ Вашемъ Архивѣ. Расчетъ оказался вѣрнымъ : не успѣлъ я отвѣтить на первое письмо, какъ уже получилъ другое. Оказывается довольно много общихъ интересовъ и я съ величайщей готовностью предлагаю Вамъ свои услуги для всякого рода справокъ по всѣмъ вопросамъ касающимся этнографіи, библіографіи, языка и исторіи южнорусскаго племени. На первый разъ Вамъ посланы два тома Записокъ географическаго (Кіевскаго) общества съ программами и отчетами засѣданій, а также перепись гор. Кіева. Послалъ я также и фотографическую группу членовъ съѣзда. Она-то и была причиной замедленія съ посылкой и письмомъ, такъ какъ готовой группы въ фотографіи не оказалось и я долженъ былъ ожидать, пока ее сдѣлаютъ. Каталогъ выставки съѣзда, а также 2-ой выпускъ I тома Историческихъ малорусскихъ пѣсенъ обѣщалъ послать Вамъ В. Б. Антоновичъ. Въ первомъ томѣ записокъ Вы найдете интересующій Васъ народный словарь растеній Роговича. Что касается до словаря Левченка, то онъ не стоитъ Вашего вниманія. Это очень слабый опытъ русско-малорусскаго словаря, предназначенный для практическаго употребленія при переводѣ русскихъ книгъ для народа на малорусское нарѣчіе. Въ немъ нѣтъ полноты ни метода. Выборъ словъ случайный, ничѣмъ не мотивированный. Множество словъ сомнительнаго происхожденія, выкованныхъ авторомъ для собственнаго самоуслажденія. Впрочемъ желая удовлетворить Ваше любопытсво, выставляю полное заглавіе его: „Опытъ русско-украинскаго словаря. Составилъ М. Левченко. Кіевъ 1874 (188 страницъ)". — Рефератъ Срезневскаго еще не напечатанъ, но пойдетъ въ печать недѣли черезъ двѣ. Когда будутъ составляться протоколы преній, тогда, можетъ быть, представится необходимость обратится къ Вамъ съ просьбой, чтобы Вы редактировали Ваши возраженія, и я снабжу Васъ для этого всѣми необходимыми данными. Меня гораздо болѣе интересуетъ Вашъ самостоятельный докладъ о глаголическихъ памятникахъ присланныхъ на съѣздъ Загребской академіей. Въ запискахъ стенографа объ немъ нѣтъ ни одного слова. Если позволятъ Вамъ занятія Ваши, не поставьте себѣ въ трудъ составить хоть небольшую статью объ этомъ сюжетѣ. Отсутствіе Вашего имени въ Запискахъ Кіевскаго Археологическаго съѣзда огорчитъ многихъ друзей славянской науки а насъ Кіевлянъ въ особенности, такъ какъ мы живо помнимъ Ваше вниманіе къ вопросамъ науки, которые были вызваны на Кіевскомъ съѣздѣ общими потребностями южнорусскаго племени. — Архивъ читается въ Кіевѣ съ большимъ интересомъ. „Описаніе" Зографскаго евангелія своими историко-литературными подробностями сразу вводитъ мысль въ самый центръ дѣла возбуждая

охоту къ цѣлому ряду аналогическихъ изученій. Я пробовалъ давать студентамъ эту статью и убѣдился въ томъ, что славянская наука могла бы много пріобрѣсть живыхъ силъ, если бы спеціальнымъ вопросамъ она предпосылала общія наблюденія, связывающія данный фактъ съ цѣлымъ отдѣломъ знанія, безъ чего невозможно разумѣніе и спеціальнаго изучаемаго факта. Я думаю, что вся будущность славянской науки зависитъ отъ того какъ поставлена она будетъ предъ молодымъ поколѣніемъ нынѣ дѣйствующими зрѣлыми представителями ея. Это убѣжденіе сложилось во мнѣ отчасти подъ вліяніемъ моей учительской профессіи, отчасти подъ вліяніемъ личнаго опыта сопровождавшагося всякими неудачами, сомнѣніями, лишней тратой времени и т. д. Я руководствовался этимъ убѣжденіемъ и въ моей работѣ о малорусскомъ нарѣчіи, хотя правду сказать могъ провести его только въ первой и послѣдней главѣ своего труда. Скажу Вамъ съ полною и искреннею благодарностью, что вполнѣ доступной формѣ Вашихъ собственныхъ трудовъ я лично обязанъ развитіемъ своихъ склонностей къ филологическому знанію. Я не знаю въ славянской наукѣ филолога, который бы писалъ я с н ѣ е Васъ. Другая статья Ваша о русскомъ эпосѣ проливаетъ новый свѣтъ на многія подробности вопроса, къ сожалѣнію осложненнаго настроеніемъ, до котораго наукѣ нѣтъ никакого дѣла. Мнѣ кажется, что рядъ работъ въ этомъ направленіи могъ бы отрезвить насъ, съ одной стороны отъ алтайскихъ увлеченій теоріей С т а с о в а, съ другой стороны отъ преувеличеній арійскаго культа, коему поклоняется О. Ѳ. М и л л е р ъ. По поводу малорусскихъ думъ я на съѣздѣ много спорилъ съ М и л л е р о м ъ, доказывая ему что пора наконецъ свести вопросъ о русской народной поэзіи на историческую почву, не устраняя тѣхъ элементовъ которые составляютъ въ ней арійское наслѣдство, преемственно полученное и умноженное на славянской почвѣ. Съ тою же попыткой примѣнить историческій методъ я приступилъ и къ изученію малорусскаго нарѣчія. Вы меня истинно утѣшили мнѣніемъ своимъ что это путь вѣрный. Что касается до полемики,которую я допустилъ въ своемъ трудѣ, то она была вызвана необходимостью собрать въ одно цѣлое и критически сопоставить мнѣнія о малорусскомъ нарѣчіи разбросанныя въ множествѣ отдѣльныхъ изданій. Мнѣ казалось, что этотъ пріемъ облегчитъ уясненіе моихъ собственныхъ положеній, а главное — дастъ мнѣ возможность установить надлежащую точку зрѣнія на предметъ. Во всякомъ случаѣ мнѣ дорого Ваше вниманіе къ моему труду, особенно въ виду другихъ филологическихъ предпріятій задуманныхъ мною".

Књига Ж и т е ц к о г а, коју сам спомиње, написана је живахно, даровито, и ако није оном објективном мирноћом ствар схваћена, којом се одликовао П о т е б њ а. Некој раздражености, која се и у књизи овога Малоруса огледа, није толико крив сам писац, колико тадања руска влада, која је прогонила сваки и најмањи покрет на руском југу, назирући у њем опасност по државно јединство. Тај калеж изгона из Кијева није и Ж и т е ц к о г а мимоишао, но

неколико времена иза ове преписке. На сву срећу обистинила се у даном случају руска пословица: Что вѣдомство, то и государство. Министарство народне просвете изагна Житецкога као опасна Малоруса из Кијева, али војено министарство није се бојало за Русију од тога, што је тај исти опасни малоруски научењак добио место у војној гимназији у Петрограду. Било је још неколико писама између Житецкога и мене за време мојега боравка у Берлину. У једном ми пише: „После закрытія Кіевскаго отдѣла географ. общества печально-поучительное значеніе имѣютъ тѣ строки въ Вашемъ библіогр. обзорѣ, въ которыхъ Вы коснулись дѣятельности покойнаго отдѣла. Теперь уже на малорусскомъ полѣ Вамъ обозрѣвать будетъ нечего". А кад сам га питао био о значењу издања Огоновскога „Слово о полку Игоревѣ", одврати ми 31 јануара 1877: „Изданіе Огоновскаго по моему мнѣнію добросовѣстно составлено, но выдающимися достоинствами не отличается. Въ своей рецензіи я не буду пускаться въ разборъ подробностей, потому что это значило бы написать другую такую же книгу; я коснусь только метода, принятаго издателемъ и постараюсь установить исходную точку, съ которой по моему мнѣнію слѣдуетъ смотрѣть на Слово о полку Игоревѣ. Но и эта работа всетаки не уложится въ менѣе какъ въ полтора или даже два печатныхъ листа. Постараюсь исполнить ее въ февралѣ, къ марту или къ половинѣ марта, а Вы будьте добры извѣстите меня по какому адресу посылать Вамъ ее". Његова рецензија на књигу Огоновскога изашла је збиља у II књизи Архива. О томе се говори у писму од 3 апр. 1877 међу осталим ово: „Что касается до моихъ собственныхъ мыслей о языкѣ и поэтической формѣ Слова, то я могу дать имъ въ печати иное употребленіе", то ће рећи да је ваљда рецензија испала одвећ опширна. Даље јавља: „На дняхъ Кочубинскій защищалъ здѣсь докторскую диссертацію безъ особенныхъ приключеній. Объ этой диссертаціи стоило бы нѣчто сказать, да времени нѣтъ. По всей вѣроятности Вы дадите объ ней свой отзывъ". Даље каже: „Брошюра о славянской поэзіи сводитъ эту богиню съ неба на землю и даетъ возможность изучать ее научнымъ образомъ а не восторженно поклоняться ей какъ было до сихъ поръ". У писму од 19 маја 1877 пише: „Душевно благодаренъ Вамъ за лестный отзывъ въ Архивѣ о моей книгѣ, не столько даже о книгѣ, сколько объ авторѣ. Нѣкоторыя возраженія Ваши имѣютъ всю силу непреложнаго аргумента, съ другими позволяю себѣ не соглашаться. До сихъ поръ я воздерживался отъ всякой защиты своихъ мнѣній, ожидая пока выскажутся всѣ, кого этотъ вопросъ интересуетъ. Теперь у меня собраиъ уже матеріалъ для отвѣта, не столько полемическаго сколько объяснительнаго. Многое мнѣ придется исправить, другое дополнить, третье отстоять. Во всякомъ случаѣ спокойный и благожелательный тонъ Вашей статьи для меня былъ поучительнѣе чѣмъ задорныя выходки россійскихъ людей, которые въ подобныхъ случаяхъ ведутъ себя такъ, какъ будто бы собираются дѣлить наслѣдство". О својој рецензији

на Огоновскога имао је неке жеље. Затим каже: „Огорчило меня извѣстіе, что въ Одессу Вы не поѣдете. А я уже мечталъ было о продолженіи Архива въ Одессѣ, только уже не на нѣмецкомъ языкѣ". Писмо његово од 20 февр. 1878 говори међу осталим о материјалу за малоруски речник, о сабирању грађе за историју малор. језика и т. д.

И ако нисам био византолог, како напр. Васиљевски (Васил. Григорић) или као Куник, опет су ме грчки извори словенске радње морали много занимати, а ти су били сви нагомилани у византијској теолошкој и историјској литератури. Упознав летом 1872 г. Куника као пуну знања и велике начитаности мудру главу, ја сам гледао да и после које што преко њега дознам. Тако dође између нас после мојег доласка у Берлин до живахне преписке стварне садржине. Ја сам после дознао, да кад се радило о мојем позиву у Берлин, био је Куник упитан од Милленхофа, што он зна о мени, и као да се изразио врло повољно. Ја сам свакако г. 1874 у септембру, боравећи неколико времена на путу за Берлин у Петрограду, препоручио Кунику да ми иде добрим саветима на руку. У том смислу имам једно његово писмо од 19 нов. 1875, у којем се говори о његовој расправи о визант. руским монетама; он пише: „Von den Exemplaren, die mir noch zu Gebote stehen, ist das eine für die südslav. Akademie bestimmt und das zweite überlasse ich (natürlich gratis) der Berliner Bibliothek, einzig und allein aus dem Grunde, weil Sie als slavischer Pionier an die Berliner Hochschule berufen sind. Die Zeit wird kommen, wo die deutschen Bibliotheken bedauern werden, sich nicht bei Zeiten um die russische Literatur gekümmert zu haben, weil wie Sie wissen bei uns die Bücher schnell vom Markte verschwinden". Мени је обећао (и збиља послао) неке своје ствари, како Прилоге к Дорновој студији Caspia. У истом се писму жали, што К. Ст. Веселовски, који је тада тресао целом Академијом као „непремѣнный секретарь", не мари пуно да би такови чланови кореспонденти као Миклошић или Даничић добијали публикације петроградске академије. У октобру (28-ога) 1877 јавио ми је, како да урадим, да би краљ. библиотека у Берлину добила издања археографске комисије у Петрограду; затим наставља ово: „Ihr Schreiben, in welchem Sie den Empfang von Al-Bekri bescheinigten, habe ich richtig erhalten. Heute will ich Ihnen doch einige Mittheilungen über den Codex Mosquensis, der die Fragmente aus Malalas enthält, machen. Gesehen habe ich ihn weder in Moskau, wo ich ihn im vorigen Jahre zweimal zu sehen verlangte, noch hier in Petersburg, wo ihn И. И. (то значи Срезњевски) im Sommer in eine Kiste eingepackt hatte. Später erkrankte er mehrere Male, so daß ich ihn zu reizen besorgte. Jetzt hat er sich erholt, so daß ich eine Gelegenheit warhnahm. Seit Jahrzehnten habe ich versucht, den Druck des Hamartolos in Gang zu bringen. Roher Egoismus oder kalter Indifferentismus durchkreuzte jeden meiner Vorschläge. Als ich das letzte Mal (im J. 1872) Obolenski in Moskau sprach, nahm ich

ihm das feierliche Versprechen ab, die Herausgabe des Hamartolos zu besorgen. Erst unlängst habe ich erfahren, daß er später wirklich daran dachte und daß er nach den Worten Bühlers eine vollständige Copie des Kodex hat anfertigen lassen. Diese müsse nach den Worten Bühlers in Petersburg sein. И. И. (Срезњевски) hat sie nicht und kennt sie nicht. Nach meinem Eintritt in die Общество Любителей Древней Письменности fragte ich Srezn., ob er je den Codex gesehen habe? Nein, bald darauf ließ er sich den Codex kommen. Nachdem ich vor einigen Tagen aus sicherer Quelle vernommen, daß die Общество Древ. Письм. ganz den Gedanken aufgegeben hat, den Codex herauszugeben, brachte ich in der letzten Sitzung der 2-ten Classe das Gespräch darauf. Srezn. denkt nicht daran, den Codex zu edieren, sondern will nur eine Notiz darüber veröffentlichen... Den Folianten würde man wohl auch nach Berlin schicken, doch wäre zunächst die Absendung der Copie noch leichter... Da ich nicht recht davon unterrichtet bin, was man in Berlin für Schritte gethan hat, so breche ich mit meinen Mittheilungen ab". (Ја сам дужан за објашњење овде уметнути неколико речи. Књига Андреја Попова о руском хронографу, у којем у најстаријој редакцији игра велику улогу текст из Малале, испремешан текстом Георгија Хамартола, беше свратио моју пажњу на тај факт, да се у словенском преводу из кронике Малалине налазе неки комади, који се у грчком оригиналу онај час нису могли наћи. Желећи неким начином дићи у очима немачке берлинске науке значење богате словенске преводне литературе, ја сам лако упутио Момсена, да покушамо заискати, не би ли се словенски рукопис, о којем је говорио Оболенски, могао послати у Берлин. Нешто педантерија руске бирократије, а нешто може бити и злоба или завист, да не би Берлин претекао руска учена друштва у Петрограду и Москви, осујетише реализацију берлинске молбе; кодекс не би послан у Берлин, а Билер се после хвалио, како су Москови мудро урадили, што нису услишали молбе Берлинаца, јер би кодекс могао био у пожару Момсенове библиотеке — пропасти. То је био пуки изговор, јер би кодекс са словенским текстом остао био или у краљевској библиотеци или, највише што би се могло било догодити, да би се нашао код мене, где му није претила ни најмања опасност). Сада настављам цитате из Куникова писма: „In der erwähnten Sitzung wurde auch Šemberas Broschure (против Либушина суда) vorgelegt. Ich habe da nur einige Blicke hinein thun können, werde aber die Schrift nach einigen Tagen zum Lesen bekommen. Srezn. äußerte sich nicht eben günstig über dieselbe. Das Märzheft des ЖМНПр. habe ich noch nicht gesehen. Im Aprilheft wird die weitere Fortsetzung von dem Artikel von Лам. (Lamanski!) noch nicht erscheinen, sondern später. Im Nov. sagte er mir: Linda ist der Verfasser vom Судъ Люб. und Краледв. рукопись (сочинилъ а Ганка написалъ). Линда былъ даровитый человѣкъ. Vor einigen Tagen sagte er (то је опет Ламански) mir: фальсификаторъ конечно Ганка. Während er

mir im Nov. beistimmte, daß Hanka gar nicht im Stande war, ein mehr als mittelmäßiges Gedicht abzufassen, meint er jetzt, Hanka wäre „даровитъ" gewesen. Ich könnte mir wohl vorstellen, daß das eine oder andere kleine matte Stück in der Крал. Рук. seiner Conception nach Hanka zum Urheber haben könnte, allein das Gedicht von der Любуша ist viel zu kräftig. Mit der Handschrift des Судъ Люб. bin ich seit 1864 nicht mehr zufrieden. Ich war bereit (mit Schleicher) anzunehmen, daß die Patrioten ein altes Gedicht umgeschrieben hätten, um... Lange vor 1864 konnte ich mich des Gedankens nicht erwehren, daß ein gewisser innerer Zusammenhang bestehe zwischen dem Lubušin sud und Ludiše und Lubor, doch beruhigte ich mich damit, daß beide — Produkte der Kunstpoesie wären. Lubuš. sud kann natürlich nicht so alt sein, wie Šaf. und Palacký sich einbildeten. Die photogr. Ausgabe der Крал. рукоп. sah ich zum ersten Mal in einer Sitzung der archaeographischen Commission; zu dem neben mir stehenden Minzloff sagte ich auf den ersten Blick: „Das hat Hanka geschrieben". Minzloff, der auch Hankas Handschrift kannte, und meine Äußerung für ganz ernsthaft nahm, erwiderte: „Jawohl, das hat Hanka geschrieben". Das stand bei mir fest. Wenn die Handschrift echt ist, so hat Hanka seine eigene Schrift darnach gemodelt. Verliebt zeigte er sich in dieselbe Крал. рук. genug; doch die Hauptentscheidung liegt in der Sphäre des Sprachlichen. Sie werden wohl schon wissen, daß neue, zum Theil ausgekratzte Glossen sich in einer Handschrift des Kapitels vorgefunden haben. Ihr Kunik". Ово колебање Куниково о том, јесу ли Либ. суд и Краљ. рукопис фалсификати или нису, вредно је да се унесе у моје Спомене већ стога, што како се види његово мишљење, и ако није решавало питања, истиче неку графичку сродност међу писмом Краљ. рукописа и међу личним Ханкиним писањем.

Година 1879 донела ми повише писама од Куника; у њима се много говорило о неким спорним предметима руске нумизматике, особито о једном бакреном новцу с инскрипцијом „ярославле сребро". У писму од 30 маја 1879 пита ме: »Ob die erhaltenen Schriftzeichen des Exemplars Friedländers Anspruch auf Alterthümlichkeit haben oder nicht«. Ја сам Куниково писмо турио у велико нумизматско дело графа Ивана Ивановића Толстоја. Одмах други дан јавио ми, да ће његов (графа Ивана Ивановића Толстоја) некошњи информатор Гил (Giel) доћи под јесен у Берлин, да настави расматрање питања о бакреном старорусуском новцу. Он ће донети са собом галванопластички снимак Куникова ексемплара. И опет жели, да се ја позабавим графиком написа. Кад би то само тако лако било! Даље ми јавља: »Ich hörte vor einigen Tagen, daß Вяземскiй zwei Personen mit der Herausgabe des slavischen Georgios Hamartolos beauftragt hat. Das vor 2 Jahren angesetzte Honorar (50 Rubel pro Druckbogen) hat er auf 70 Rubel erhöht. Welchen Codex diese Herausgeber zu Grunde

legen, weiß ich nicht und mag mich auch darnach nicht erkundigen«. То није било паметно, да се није Куник или тко други заузео за ствар, те би био репродуциран старији, тако звани бугарски текст Хамартола, а не познији српски κατ᾽ ἐξοχήν. Даље пише: »Ihr Urtheil über Brückner Львовскій (мој заменик у Берлину) unterschreibe ich gerne. Ich kannte ihn gar nicht, als mir seine erste größere Arbeit in die Hände fiel, und konnte mir anfangs gar nicht zusammenreimen, wie ein Deutscher so des Slavischen mächtig wäre, bis ich endlich Näheres über seine Herkunft erfuhr. Ein Mann der Art wäre an seinem Platze, wenn er von unserer Akademie gewählt würde für vergleichende Sprachforschung, wenn auch vorzugsweise auf dem Gebiete des Slavolitauischen. Aber man wollte uns mit Gewalt zu einem zweiten Sanskritisten verhelfen, was geradezu Luxus gewesen wäre, nachdem man von einem zweiten Historiker, ferner einem Byzantinisten und einem vergleichenden Sprachforscher Abstand genommen hatte. Sie werden wohl schon durch die Zeitungen und sonst vernommen haben, zu welchem Skandal der Vorschlag von Schröder geführt hat. Auch über meinen Antheil an dieser Sache oder richtiger über mein Verhalten in dieser Angelegenheit ist manches Dumme geschwätzt oder gesprochen worden und namentlich wollte einer meiner Todfeinde in der Akademie mich auffressen, weil ich mich — neutral verhielt. Als nämlich der Bericht über Schröder in der Classe verlesen wurde, erklärte ich sogleich, daß derselbe einen Sturm hervorrufen würde. Es war von nun an bei mir beschlossene Sache, mich an der Wahl weder in der Classe noch in der allgemeinen Sitzung — durchaus nicht zu betheiligen. Eine solche Taktlosigkeit war in der Akademie, solange ich Mitglied in derselben bin, noch nicht vorgekommen. Die Herren, welche diese begangen, können nie den Schaden wieder gut machen, den sie der Akademie durch ihren Starrsinn zugefügt haben. (Ich schweige über Manches im Umgange mit Anderen, aber das Obige spreche ich überall aus, wenn die Frage darauf kommt.) Man möchte freilich den ganzen Skandal auf die Animosität russischer Patrioten zurückführen, allein dieser ging eine nicht zu entschuldigende Verblendung einer hochmüthigen und sich despotisch benehmenden Partei voraus«. Ја сам већ истакнуо, како је Бетлингк хтео, да Вебера у Берлину повуче у ту академску аферу, и то против Ламанскога и руске странке, која је у поразу Бетлингкова предлога са Шредеровом кандидатуром налазила велики триумф. И збиља, од тога пораза као да датира почетак опадања немачке партије у академији петроградској. Највећим нападајима био је том приликом изврżен барон Розен, што је, ма да су га рачунали к Немцима, гласовао с Русима. Њега су били тако замрзили, да се одрекао академске части, али је после био опет изабран.

Куник се у истом писму такнуо једног нумизматског питања, о којем је говорено у једном писму акад. Љубића. Куник ми писа као PS.: »Man sollte es kaum glauben, es gibt noch

Leute, welche noch an dem russischen Ursprunge der Wladimir-Münzen zweifeln und aus nichtigen Gründen dieselben für südslavische ausgeben möchten. Man könnte solche Phantasien mit Stillschweigen übergehen, wenn nicht der alte Строгоновъ in hohen Kreisen für eine Autorität in solchen Dingen angesehen würde. Frohlockend verwies er und sein Sohn noch vor einigen Jahren auf Любичь! Jetzt will er die Kleidung Wladimirs aus den bulgarischen und serbischen Münzen erklären und infolge dessen die Münzen einer späteren Epoche zuweisen. Leider habe ich mir Ihren Artikel, den Sie mir vor einigen Jahren über Ljubić schickten, nicht in meinen numismatischen Carton gelegt, sondern anderswohin, so daß ich ihn in diesem Augenblick nicht finden kann. Wenn ich nicht irre, war er ein Ausschnitt aus dem Pozor. Ich hoffe ihn zwar bald wieder aufzufinden, für alle Fälle bitte ich Sie, mir gelegentlich den Jahrgang und die Nummer aufzuzeichnen, so wie den Titel.« У писму од 9 јуна 1879 опет се ради о старом новцу код Фридлендера према Куникову екземплару: »ich würde es Herrn Friedländer Dank wissen, wenn er Ihnen gestattete, das aus dem Protokoll wörtlich auszuschreiben, was wir über die Zeit der Erwerbung etc. jener Cölner Sammlung wissen müssen, um gewissen Leuten ein für alle Mal das Maul zu stopfen, im Fall sie eine neue Mystifikation wittern sollten.« (И ово писмо са даљом садржином биће уметнуто у дело Толстоја ?). Даље пише: »Auch mich hat Вороновъ durch seine kritische Behandlung des Gegenstandes erquickt, obwohl ich mit ihm ein Hühnchen zu pflücken habe. Der Pannonismus hat einmal eine wunderbare Seite, Constantin und Method hatten doch als Slavenapostel schon einen gewissen Ruf im großen Bulgarenlande ehe sie zum Mährenfürsten gesandt wurden. Und dann sollen sie über Hals und Kopf einen Dialekt gelernt und zu schreiben begonnen haben, welcher nur bei einem Theile der Unterthanen des Mährenfürsten gebräuchlich war und gerade nicht bei dem Hauptttheile desselben? Endlich sollen dann die Bulgaren in diesem Dialekte, der ihnen nun doch nicht ganz geläufig gewesen sein kann, so viel geschrieben haben. Jedenfalls schwebt die sogenannte pannonische Bibelübersetzung noch etwas in der Luft. Gründliche Erforschung einzelner Handschriften wird freilich zu grösserer Klarheit führen.« Наставак тиче се академске афере петроградске: »Es freut mich zu vernehmen, daß man in Berlin die Schrödersche Angelegenheit etwas unbefangener betrachtet als gewisse hiesige Leute. Natürlich war es albern und für mich ist es geradezu unbegreiflich, wie Лам(анскій; он је написао фулминантан чланак против Немаца и њихова господовања у Академији, зато је и могао истом под крај својега живота ући у Академију као њен члан, пошто је немачка супрематија била скршена) behaupten konnte, die Bearbeitung des Thesaurus sei преждевременно gewesen. Ein fester Grund ist gelegt, das Fehlende oder Irrige (was bei einem kolossalen Material unvermeidlich ist) kann in Zukunft leicht ergänzt und berichtigt werden. Und nun die etwas kühne Behauptung von den (овде фали број) Rubeln. Meiner Berechnung nach hat das ganze etwa 30.000 Rub. gekostet.

Dann kümmern sich die Ankläger nicht, daß eine beträchtliche Anzahl von Exemplaren bereits verkauft ist und daß das ganze Unternehmen in Europa wie in Amerika und Ostindien doch Rußland angerechnet wird. Damit will ich aber durchaus nicht der Anlage des sogenannten Handwörterbuchs das Wort reden.« Ова апологија санскритског речника, који су издавали Бетлингк и Рот (у Тибингену, најгласовитији за оно доба познавалац и тумач Ведâ), посвема је разложита: ово издање служи петроградској академији на част, као мало које. Ново Куниково писмо (од 23 септ. 1879) говори и опет о староруском бакреном новцу. Међутим био је г. Гил (Giel) у Берлину те видео Фридлендеров ексемплар; његово мишљење изрекао је Куник овим речима, да »die Münze (d. h. mein, Kuniks Exemplar) für ein modernes Fälscherprodukt zu erklären, ihm jetzt auch unmöglich vorkomme, da die Schrift nicht so gut herausgekommen wäre, wenn der Stempel erst vor 20 oder 30 Jahren geschnitten wäre. Nur möchte er immer noch glauben, mein Exemplar sei gegossen nach einem alten Exemplar.« То је последње мишљење Гилово слабо подржавало веру у оригиналну старину Куникова ексемплара. Зато он са своје стране додаје у истом писму: »Ich und Andere sind der Ansicht, daß mein Exemplar keinen sicheren Anhaltspunkt für Aufstellung einer solchen Annahme bietet. Und wenn auch die beiden kupfernen Jaroslawe gegossen wären, so wird man immer fragen, wo ist das Original, und da dieses unauffindbar ist, so behalten die beiden Stücke ihren Werth als Ersatztruppen.« Даље наставља Куник: »Es ist wirklich recht ärgerlich, daß Giel weder mit Ihnen noch mit Herrn Friedländer die Frage ernstlicher besprochen hat. Es versteht sich von selbst, daß ich Ihnen Beiden auf die eine oder andere Weise Gelegenheit geben werde, die beiden Exemplare zu vergleichen. Einstweilen brauche ich mein Exemplar, da mein Aufsatz noch nicht fertig ist und der Graf Иванъ Толстой noch die Sammlung der Kiewer Universität erwartet, die nächstens der Eremitage zugeschickt werden soll... Giel gebührt wirklich das Verdienst, eine Klasse der goldenen Wladimire, nach einem in Odessa von einem Wiener Händler erstandenen Exemplar — als gefälscht erkannt zu haben, ehe er noch die 5 echten goldenen Wlad. der Eremitage gesehen hatte. Wir kennen jetzt wenigstens 5 solcher Exemplare, zu denen noch das Berliner kommt, das man in Berlin selbst für nicht echt gehalten hat. Meiner Berechnung nach sind diese Fälschungen in Kiew vor 1840 gemacht worden, doch schwerlich schon in den zwanziger Jahren. — Вороновъ hat nun auch einen Uwarow'schen Aufmunterungspreis erhalten. Zum Referenten hatten wir, namentlich auf meinen Vorschlag, im Januar 1878 Голубинскій gewählt. Ich hoffe, er würde eine ausführliche Kritik liefern. Meine Hoffnung ist zwar nicht in Erfüllung gegangen, doch wird es Sie interessieren zu vernehmen, daß Golubinskij in mehreren wesentlichen Punkten mit Ihnen und Вороновъ übereinstimmt. Nun, ich lege mir ernsthaft die Frage vor, ob ich noch irgend einen Grund habe mich dem herrlichen

Kleeblatte auf dem Felde der Cyrillologie (Голуб. - Ворон.- Ягичь) absichtlich chronologisch geordnet, in Disharmonie zu treten. Ich möchte gern wissen, wie Sie sich den Namen Zacharia für den chasarischen Chagan in der zweiten von Hilferding veröffentlichten Legende erklären, wenn der Epitomator ihn nicht schon vorfand? Meines Wissens kommt er (so wie noch ein anderer kleiner Zusatz) in einem Ms. der pannonischen Legende vor. — Perwolfs Aufsatz leidet wie die seiner Vorgänger an einer unhistorischen Auffassung der Lechenfrage. Ehe ich mich entschließe in den Streit einzugreifen — natürlich sind die sprachlichen Formen zunächst zu erörtern — möchte ich von Ihnen erfahren ,was Sie pag. 74 mit dem „Unwesen von Biała Chrobacya" meinen? Nur will ich mir heute noch eine kleine Bemerkung erlauben. Ich leugne entschieden jeden Zusammenhang des russischen Adjectivs лѧдьскъ mit лѣха oder лѧда. An der Identität von лѣха, lîra (lirare, delirare), lit. lýse ,Geleise' darf man wohl nicht mehr rütteln. Weigand (Gleis) ist wohl zu kühn. Doch ich muß schließen. In Moskau, wo ich im Aug. war, war zu meiner Verwunderung der Codex von Srezn. noch nicht eingetroffen, doch hatte der Direktor des Archivs bereits Kunde von dem Papier aus Berlin. Ich habe Srezn. noch nicht gesehen. Er soll zuletzt noch einen Ausflug ins Ausland gemacht haben. Sonderbar eine zu Malala-Joh. Antioch. gehörende Redaktion einer Chronik hat sich in aethiopischer Uebersetzung erhalten. (S. Zotenberg im Journal asiatique 1878.)« Дне 26 септембра 1879 јавља ми, као у хвалу своје енергије, која није била велика, ове две ствари. У руском оделу акад. библиотеке дао је преко 100 свезака увезати, у којима да има преко 1000 брошура. Друго је питање: »Irgendwo im Archiv haben Sie die richtige Bemerkung gemacht, daß die bisherige Anschauung vom Altslawenthum eine deutsche sei. Bitte um Angabe des Bandes, ich möchte gerne diese Worte an die Spitze eines Aufsatzes stellen, der durch besondere Verhältnisse hervorgerufen wird. Vor einigen Tagen erschien nämlich das 1. Heft einer illustrierten Geschichte Rußlands von Петръ Полевой (Очерки русской исторіи въ памятникахъ быта. Сочиненіе П. Полевого). Es sind gerade 50 Jahre, als Polevois Vater (Николай) den 1. Band seiner Исторія русскаго народа herausgab. Er war damals unbefangener als sein Sohn, der — einer von Vielen — wieder von slavischen Scythen, wenn auch nicht auf eine so plumpe Weise wie Andere, fabelt. Zur Bestätigung führt er auch den κάμος und μέδος des Prixus an, wahrscheinlich vorzugsweise nach Hilferding (Ueber camus oder camum ist wohl hinreichend Belehrung zu finden bei Hehn, Diefenbach (Orig.[2] 92), Belloguet[2] (p. 134). Ich halte auch μέδος nicht für den entsprechenden slawischen Ausdruck, sondern zunächst muß man an die Reste der Pannonier denken. Zu den bekannten Stellen füge ich noch eine entlegene aus einer Militär-Schrift aus Julius Africanus (um 225) hinzu, selbst auf die Gefahr hin, daß sie Ihnen bekannt ist. Πὶνυοι μνδον Αἰγυπτιοι, καλαμον (codd. quidam κάμον) Παίονες, Κελτοὶ κερβησίαν, σίκερα Βαβιλώνιοι. Es sind Getränke, die mehr oder minder aus

Gerste bereitet werden. Möglich, daß κάμος aus einer Wurzel des calamus früher gemacht wurde oder daß die Wurzel eine Zuthat bildete. Παίονες stehen wohl hier, wie bei vielen Späteren, für die nördlichen Πάννονες oder Πανόνιοι.« Јоште говори о натпису, нађеном на земљишту старога Херсона, о победи Митридатовој над Сцитима, где има много имена, али ништа словенскога. У писму од 4 октобра 1879, поводом мојих чланака о митологији, каже међу осталим ово: »Wir sind natürlich darüber einverstanden, daß in den slawischen Göttertempel wie in den ganzen Glauben der Slawen viel Fremdes von verschiedenen Seiten eingedrungen ist. Das nachzuweisen lohnt sich der Mühe, noch interessanter ist es aber darzuthun, wie das Entlehnte aufgenommen und verarbeitet wurde. Chors halte ich durchaus für entlehnt, aber in welcher Zeit und von welchem Volke? Von einem iranischen Stamme direct? Schwerlich. Ich würde an die Chasaren denken, wo iranischer Einfluß wie bei anderen Türkvölkern bemerkbar ist. Allein Козаринъ, Коганъ, Корсунь für Khasar oder Chasar, Χερσών, kann doch kaum über die Hunnenzeit hinaufreichen. Warum sonst nicht Корсъ? Wie aus dem Begriffe der Sonne, als göttlichem Wesen die Bedeutung „gut" oder хорошъ hervorging, glaubte ich einst im Ossetischen gefunden zu haben. Ich kann abends Sjögrens Wörterbuch nicht finden, aber hier müssen Iranisten entscheiden. Sicher ist, daß хорошъ nur mühsam vordrang. In Schriftdenkmälern kommt es ziemlich spät vor und im Norden des heutigen Rußlands ist es stellenweise noch nicht gebräuchlich. (Ово је умовање грађено на претпоставци, да хорошъ стоји у етимолошкој вези са Хорсъ; међутим ја сам покушао хорошъ довести у везу са глаголом хоропить, тако да би хорошъ значило „добро сачувани", „сохранный" човек, те би придев био чиста руска реч.) Симъ ist, наставља Куник, wenn ich mich recht erinnere, vom Pontus, wo auf einer Inschrift — vielleicht vermenge ich — Σημ gelesen wird und neben Νεργαλ (?). Dieses aus Vorderasien. Slawisch hätte Симъ allmählich auch zu Семъ werden können, doch scheinen nur Namensformen wie Самовитъ (so in den rußischen Chroniken von polnischen Fürsten, die man in Ziemowit verballhornt hat) und Семиславъ echt slawisch zu sein. Den jetzt noch gebräuchlichen Namen Симашко erklärt eine altpoln. Quelle geradezu für Ziemowit, Семомысль. Das vor Роглъ irgend ein Laut abgefallen, ist sehr wahrscheinlich, Hercules als Sonnengott würde wohl in manchen Sprachen — ich erinnere nur an das Etruskische — ähnlich verkürzt worden sein. — Мокошь muß wohl auch eine orientalische Göttin sein. Man hat damit Мокачный (bei dem Palomnik Daniel) in Verbindung bringen wollen. In der archaeograph. Kommission wollte man das Wort nur für eine Korrup el annehmen. Ich widersprach, weil es zu gewaltsam wäre. Jetzt (d. h. seit 1875) bin ich gerechtfertigt (Miklos. Качьнъ). Das Wort kommt auch vor in dem Исхожденіе Авраама Суздальскаго (bei A. Popov 401), der es durch „разномѣрно, разносторонне" erklären möchte. — In Gedeonovs nachgelassenen Schriften ist ein kleiner Aufsatz О греческомъ началѣ въ славянскомъ миѳѣ. Der Aufsatz wird nicht durgängig befriedigen,

ich nahm ihn aber auf, weil er anregen kann". Још има у истом писму полемика са мном због лаьдьскъ, које он хтеде изводити од лашьскъ, западнослов. форма била би lęg или lęch. Позива се на Lingones код Томе архиђакона сплитскога.

У писму од 10 нов. 1879 помиње смрт Шифнерову: „Ich weiß sehr wohl, welch einen Freund Sie an Schiefner verloren haben, durch dessen Tod auch in der Akademie eine sehr empfindliche Lücke entstanden ist. Schiefner hatte eine eigene Art Geschäfte zu besorgen. Dazu kam, daß er gerade über die Tagesstunden frei verfügen konnte, an denen man hier, besonders während der kurzen Wintertage, vorzugsweise Geschäfte abmachen muß. — Sie haben durch die Herausgabe des Archivs dem gesamten Slawenthum und insbesondere auch Rußland einen so überaus großen Dienst erwiesen, daß ich jetzt — schon vor 8 Tagen faßte ich diesen Entschluß — es für meine Pflicht halte, Ihnen in der Erreichung Ihrer Aufgabe nach Kräften behilflich zu sein. Sie wissen, wie schlecht der russische Buchhandel organisiert ist. Mansches könnte ihnen auch aus der russischen Bibliothek leihweise zugeschickt werden. Ich werde mir in meinem Geschäftsjournal eine besondere Rubrik anlegen, um den Verkehr mit Ihnen zu obigem Zweck zu regeln. . . Ihre so anregenden Bemerkungen in den zwei letzten Briefen vom 13 und 18 Okt. muß ich für heute noch unberücksichtigt lassen. . . Nur in Betreff von хорошій bemerke ich, daß diese Ableitung zu gleicher Zeit von drei Personen aufgestellt wurde, darunter meine Wenigkeit. Im J. 1845 theilte ich — ich verarbeitete damals das Adjektiv качаныи (кочанъ) im Igorlied — Preiß meine Vermuthung mit. Er fiel mir ins Wort. Natürlich, das ist auch meine Ansicht. Wir hatten beide damals noch keine Kenntnis von der Dissertation Katkovs (Объ элементахъ славянорусскаго языка. Москва 1845). Er verweist auf pag. 338 des Katalogs von Wostokow und bemerkt: Въ старинныхъ памятникахъ слово хорошій, какъ извѣстно, не употребляется: тому причиною было бы его языческое происхожденіе. Ich erinnere mich nur es einmal in einer anderen Chronik (spät) gelesen zu haben. Selten muß es jedenfalls vorkommen. Niemand hat meines Wissens darüber gehandelt. Natürlich würde хорошъ schon die Entstehung eines großrussischen хоросъ voraussetzen. Lerch meinte хрьсъ würde wohl nicht direkt „Sonne" im Iranischen bedeuten, sondern eine abgekürzte Form eines damit zusammengesetzten russischen Wortes sein. Ich erinnere mich nicht mehr, ob er dabei an das längst analysierte Churschid dachte (Semitische Lehnwörter zur iranischen Form). Sie wissen, daß auch Хорсъ жидовинъ vorkommt. Dieser allein reicht nicht aus, um an eine Entlehnung von den козаре жидове zu denken, die allerdings, gleich anderen Turkvölkern, manches Iranische aufgenommen hatten. Den Gedeonovschen Bogen werden Sie erhalten haben. Der kurze Schluß betrifft nur Ἥφαιστος nach Andr. Popov: ясно что имена внесены изъ болг. источн. въ Ипатіевскую лѣтопись. Гедеон. — Порфирій ist einmal eine деревянная голова. Besser thäte er seine gesammelten Schätze, wenn auch nicht ganz korrekt, durch den

Druck zugänglich zu machen. Голубинскій hat leider in seiner Rezension sich so kurz gefaßt, daß man seine entgegengesetzten Ansichten nicht näher kennen lernt. Der sonst so achtungswerthe Forscher ist leider ein schlechter Chronologe. Lassen Sie sich in dieser Hinsicht nicht durch ihn irre führen. Sie werden darüber näheres finden in dem Дополненіе Gedeonovs und in meinen Zusätzen : Три легенды о мнимо-таврическихъ Росо-Варягахъ. Ich sehe jetzt den Streit o происхожденiи Росо-Варяг. auch für Rußland in der Hauptsache für beendigt an, denn solche Leute wie Илов(айскій) und Konsorten können doch nichts schaffen. Zu beseitigen bleibt nur der Schwindel über die vorrurikischen taurischen Russen". — Има јоште једно писмо из берлинског времена од 30 дец. 1879, у којем пише : „Natürlich halte ich fest an der Überzeugung von dem ethnischen Zusammenhang zwischen Tschuwaschen und den Chag[a]no-Bulgaren. Ein Ilovajskij kann das freilich nicht begreifen. Schiefner begriff natürlich sogleich das verwandtschaftliche Verhältnis. (Er wiederholte seine Worte noch wenige Jahre vor seinem Tode, als er veranlaßt wurde sich wieder mit dem Tschuwaschischen zu beschäftigen.) Radloff, den historisch - ethnographische Probleme wenig interessieren, hat in seinem ungedruckten Werke (Über die Sprache der altaischen Tataren) einzig und allein auf der Grundlage von philologischen Beobachtungen und Vergleichungen zu beweisen versucht, daß die Tschuwaschen ursprünglich eine andere (d. h. nicht türkische) Sprache gesprochen und ihre heutige Mundart erst entlehnt haben, weil gewisse phonetische Thatsachen sonst durchaus nicht zum Grundtürkischen stimmen würden. Er mag Recht haben, wie auch seine strengen Richter an der Akademie anzunehmen geneigt sind. Ich weiß aus sicheren Quellen, daß die Tschuwaschen den „Todar" (Tataren) Bruder nennen, nicht aber den Tscheremissen, daß Tschuwaschen und Tataren aber untereinander, abgesehen von einer nicht unbeträchtlichen Anzahl von Wörtern und einzelnen kurzen Phrasen, sich nicht verständigen können, dagegen erlernen die Tschuwaschen leicht das Tatarische. Bei den finnischen Wotiaken heißt ein Tatar noch jetzt Бигеръ, der Name ist also auf die Tataren des 13 Jahrh. übergegangen, nachdem die Reste der muhamedanischen Bulgaren in sie aufgingen. In anderen Formen ist umgekehrt q ausgestoßen: Bular, Bilar.Topographische Namen Bilar noch jetzt viele im Kasanschen. Nach einem Biljar (Биляръ-озеро) nahm der Vater von П. С. Билярскій (welcher Priester bei den Tschuwaschen war) als Familiennamen Билярскій an. Natürlich muß man vor allem an türkische Tscheremissen denken. Indessen nach dem zu urtheilen, was ich aus verschiedenen gedruckten und aus mündlichen Quellen über das Aussehen der Tschuwaschen in der eigentlichen, Waldregion erfahren — ich habe ganz unbefangene Beobachter gesprochen — hat man bis jetzt zu wenig die noch nicht von der Zivilisation beleckten Örtlichkeiten im Tschuwaschischen untersucht und die Mundart ihrer Bewohner. Ihre Fragen kann ich leider nicht beantworten, da mir ein tieferes Studium des Tschuwaschischen abgeht und die Bearbeitung des tschuwaschischen

Lautsystems kaum begonnen hat. Aus Золотницкій ließe sich allerdings Einzelmes entnehmen, ich fürchte aber zu straucheln. Ich glaube überhaupt nicht, daß die Chagano-Bulgaren einen Einfluß haben ausüben können auf das slawische Lautsystem. Dazu waren sie schon zu wenig zahlreich. Kompakt saßen sie gewiß nur an einzelnen Stellen. Ein alter Satz ist, daß Reitvölker nicht so fruchtbar sind wie ansässige Stämme. Endlich nahmen die Chagano-Bulgaren schon aus dem Grunde eher ab als zu, weil sie vorzugsweise die Kriege ihrer Chane führten. Als dann endlich die Einführung des Christenthums als Staatsreligion vollends alle Schranken zwischen Bulgaren und Slawen niederbeugte, waren die ersteren gewiß sehr zusammengeschmolzen, namentlich in Folge der gerade damals in mehreren europäischen Ländern wüthenden Hungersnoth. Davon wurden die Bulgaren gewiß stärker betroffen als ihre unterworfenen Slawen. Ihre Vermuthung, daß die Rumunen den Bulgaren zur Bildung des postpositiven Artikels Anlaß gegeben haben, klingt sehr plausibel, doch ist die Assonanz zwischen einzelnen griechischen Formen des Artikels und d. bulgar. so auffallend! Die südlichen Bulgaren nahmen an vielen Stellen die hellenische Sprache an. Andere wurden vom griechischen Wesen ganz durchdrungen. Bulgarische Großhändler (in dem dortigen Sinne) sind und waren schon längst den Griechen in ihrem Treiben sehr ähnlich. Von den Griechen nahmen sie auch im Mittelalter die Päderastie an, wenn man diese nicht etwa den Paulicianern von Kleinasien aus in die Schuhe schieben will. Bougre (s. auch Dietz) schon früh paedico, so wie Bulgarus und Manichaeus als Wucherer. . Der rumunische Artikel erinnert doch zu deutlich an ille, nur daß er postponiert wird. Dasselbe geschah auch in Skandinavien, ohne daß die Erklärung davon im Finnischen zu suchen ist. Дополненіе von Gedeonov ist jetzt fertig, leider aber werde ich durch besondere Aufträge davon abgezogen, meine Замѣчанія zu Ende zu führen. Ich habe mich so kurz wie möglich gefaßt, doch mußte ich gewisse Riegel vorschieben. Zum Schluß gebe ich einen Kommentar zu den Nachrichten des Anonymus Belae (c. 1260) über den Zug von Almus aus Scythien über Susudal, Kiew, Wladimir, Halitsch nach Ungarn, um ein für allemal zu beweisen, daß diese Richtung des Zuges absichtlich vom Notar ersonnen wurde zu politischen Zwecken, daß aber seinem Bericht in stofflicher Hinsicht die Invasion Batus nach Rußland und über Galizien nach Ungarn zu Grunde liegt. Letztere Ansicht ist jetzt nicht mehr neu, wird aber von mir befestigt durch russische Quellen. Solche hatte der Anonymus vor sich in dieser und jener Form“.

Овде прилажем оригинално писмо Викторова, у којем приповеда како се као млади чиновник Оболенскога морао занимати за Малалу и што је одатле изишло :

Милостивый Государь,

Въ оправданіе непростительнаго замедленія отвѣтомъ на Ваше любезное письмо, позвольте прежде всего представить коротенькую исторію своего занятія славянскимъ переводомъ Малалы. Съ 1851 по 1859 г. я служилъ въ Моск. Архивѣ Министерства Иностранныхъ дѣлъ, подъ начальствомъ кн. М. А. Оболенскаго, который, какъ, можетъ быть, Вы слышали, любилъ загребать жаръ чужими руками и который этимъ способомъ стяжалъ себѣ даже ученую репутацію, хоть и очень плохо зналъ даже русскую грамоту, не говоря уже о томъ, что онъ не зналъ ни одного слова ни по гречески, ни по латыни.

Способъ этотъ (которому слѣдуетъ и преемникъ Обол.) состоялъ въ томъ, что, вмѣсто казенной работы по приведенію въ порядокъ Архива, составленію каталоговъ и проч., онъ заставлялъ подчиненныхъ себѣ чиновниковъ заниматься историческими и историко-литературными изслѣдованіями, подъ которыми, послѣ напечатанія ихъ, подписывалъ свое княжеское имя. Такъ извѣстную статью о мнимомъ подлинникѣ Амартола, который изданъ потомъ отъ Академіи Наукъ Мюральтомъ, писалъ для кн. Оболенскаго Ундольскій, составившій потомъ, по выходѣ изъ Архива, противъ этой статьи цѣлую книгу, къ сожалѣнію имъ не оконченную и не выпущенную въ свѣтъ. Предисловіе къ Лѣтописцу Переяславля Суздальскаго, гдѣ толкуется о Малалѣ и объ Архивскомъ Хронографѣ XV в., писалъ А. Клевановъ, прославившійся потомъ плохими переводами латинскихъ классиковъ. Такая же участь работать негласно подъ чужимъ именемъ была суждена и мнѣ. Лишь только я поступилъ въ Архивъ, Оболенскій заставилъ меня списывать славянскій переводъ Малалы съ Архивской рукописи, а потомъ и сличать его съ подлинникомъ по Боннскому изданію. Помнится, надъ этой работой я сидѣлъ около 2-хъ лѣтъ, и покойный Унд. называлъ меня не иначе, какъ чиновникомъ особыхъ порученій, состоящимъ при Малалѣ. Но когда мы начали сочинять изслѣдованіе, то разошлись съ Оболенскимъ въ выводахъ. Князю непременно хотѣлось открыть въ Архивской рукописи потерянное начало Хронографа Малалы, точнѣе онъ требовалъ, чтобы начало Архивской рукописи я окрестилъ именемъ Малалы и доказалъ это, что̀ сдѣлать нѣтъ никакой возможности. Поэтому и дѣло было брошено. Его сіятельство изволилъ разсердиться на меня и занялъ другими вопросами. Что же касается до груды бумагъ, которыя были исписаны мною, онъ отобралъ у меня, какъ это обыкновенно дѣлалъ, все до послѣдняго клочка и присоединилъ къ другимъ работамъ по вопросу о Малалѣ. Вотъ почему, когда, получивши Ваше письмо, я обратился къ своимъ старымъ кабинетнымъ бумагамъ, то о Малалѣ не нашелъ тамъ ничего рѣшительно. Естественно также, что по давности времени очень мало сохранилось у меня въ памяти. Но зная, что бумаги кн. Обол. вмѣстѣ съ его библіотекой переданы въ Архивъ и что съ этими бумагами туда же должны были поступить и работы

наши по вопросу о Малалѣ — я отправился за справками въ Архивъ Мин. ин. дѣлъ. Къ сожалѣнію оказалось, что въ Академію Наукъ посланы изъ Архива не только оригиналъ Малалы, но и копія съ него, а равно и всѣ остальныя работы по этому предмету. Оставалась еще одна надежда : отыскать экземпляръ греч. Боннскаго изданія Малалы, по которому (экз.) я дѣлалъ сличеніе и гдѣ на поляхъ дѣлалъ замѣтки о результатахъ сличенія. Этотъ экземпляръ удалось отыскать и именно въ библіотекѣ кн. Оболенскаго. Но и тутъ случилась бѣда. Наслѣдники, т. е. наслѣдница кн. Оболенскаго, всѣмъ книгамъ отцовской библіотеки, передъ сдачей въ Архивъ, дала новые переплеты и экз. Малалы по краямъ такъ безбожно былъ обрѣзанъ, что почти всѣ мои замѣтки на поляхъ исчезли. Къ счастью, кромѣ замѣтокъ, всѣ мѣста греческаго подлинника, оказавшіяся въ славянскомъ переводѣ, я обводилъ съ полей чертами, и такъ какъ ихъ нельзя было обрѣзать, то онѣ всѣ и сохранились. И вотъ на основаніи этихъ то чертъ я могу кое-что отвѣтить на Ваши вопросы.

Въ Архивскомъ хронографѣ славянскій переводъ Малалы оканчивается на 8-й строкѣ 230-ой страницы греческаго Боннскаго изданія, словомъ : αὐτόν. Далѣе изъ Малалы ничего нѣтъ, и замѣчаніе по этому предмету въ предисловіи къ Лѣтописцу Переяславля Суздальскаго вѣрно. Но какъ сказано объ этомъ въ томъ же предисловіи и какъ потомъ подробно разъяснено было Андр. Поповымъ въ его изслѣдованіи о Хронографахъ, продолженіе слав. перевода Малалы сохранилось, хоть далеко и не вполнѣ, а лишь въ отрывкахъ, въ такъ называемомъ Еллинскомъ лѣтописцѣ, именно въ Хроногр. Синод. Библ. № 280 и въ другихъ. Работая въ Архивѣ надъ Малалой, я сличалъ собственно синод. Хонографъ № 280 и обводилъ чертами то, что оказалось въ этомъ Хронографѣ. Изъ моего сличенія оказывается, что XI і XII кн. греч. подлинника въ слав. переводѣ нѣтъ совсѣмъ, а поэтому нѣтъ и отмѣченныхъ Вами страницъ 293—294. Но есть кое-что изъ слѣдующихъ далѣе указанныхъ Вами книгъ, именно :

Lib. XV.	pag. 382—391	Е с т ь.
Lib. XVI.	pag. 393—395	Есть лишь нѣсколько небольшихъ отрывковъ.
Lib. XVI.	pag. 400—403	Есть, но съ пропусками.
Lib. XVII.	pag. 410—412	Есть, но также съ пропусками.
Lib. XVIII.	ṛag. 410—412	Есть, но также съ пропусками.

Стр. 446—447 и 480—481 нѣтъ совсѣмъ. Славянскій текстъ прерывается на 13-й строкѣ 431-ой страницы на словѣ : κόνων

Справлялся я и на счетъ этого самаго синод. Хṛонографа, на лицѐ ли онъ, и не ṿытребованъ ли также въ Академію. Оказалось, хṛонографъ № 280 на лицо, и если г. Де Бору понадобятся какія либо извлеченія изъ него, конечно можно заказать списать ихъ. Да и всего то въ этомъ хронографѣ изъ Малалы не больше 50—70 л. (съ л. 238 по 288) ; я хочу сказать, что можно заказать и все списать, и я охотно взялъ бы на себя коммиссію провѣрить

списанное. Но къ сожалѣнію, по всей вѣроятности черезъ недѣлю, а черезъ двѣ навѣрно, я уѣду изъ Москвы на Кавк. Минер. воды, гдѣ пробуду до сентября, а потому лучше бы отложить это дѣло до Сентября. Впрочемъ, съ другой стороны, хорошо бы было еслибъ, если нужно это, Вы написали о снятіи копіи до моего отъѣзда; потому что въ теченіи Іюля и Авг. могли бы приготовить копію, а въ Сент. провѣрилъ бы я. Общіе результаты сличенія греч. текста Малалы съ глав. Архивскимъ Хронографомъ и съ Еллинскимъ лѣтописцемъ довольно ясно показаны въ предислов. къ лѣтописцу Переясл. Сузд. (Времен. Общ. Ист. IX) и главное въ 1-мъ выпускѣ сочиненія Андр. Попова. Но на случай надобности я прибавлю итоги и моего собственнаго сличенія, по вышеупомянутому экземпляру Боннскаго изданія, гдѣ, какъ я сказалъ, все, что есть въ слав. переводѣ, мною обведено чертами.

I кн. Въ слав. перев. по Архивской рукописи, нѣтъ 20—21 страницъ греч. подлинника.

II кн. Есть только страници 54—55.

III кн. Есть только нѣсколько маленькихъ отрывковъ на стран. 66 и 67.

IV кн. въ Арх. рукописи читается вполнѣ.

V кн. Есть только до стран. 143, но зато въ слав. переводѣ читается пропускъ оксфордской рукописи, что̀ отмѣченъ въ примѣч. на стр 103 Бон. изданія.

VI кн. Нѣтъ стран. 150 до 8-ой строки стран. 152-ой и стран. 160 (съ 10-ой строки) до 4-ой строки страницы 162.

кн. VII Нѣтъ одной лишь страницы (180?).

кн. VIII Нѣтъ стр. 191—196 (до строки 10), 199 (съ 16-ой строки), 200 и 201 стран. до 10-ой. строки. Есть маленькіе пропуски и дальше.

кн. IX Нѣтъ начала книги до 8-ой строки.

кн. X Какъ я выше замѣтилъ, уже эта кн. прерывается на 8-ой строкѣ страницы 268-ой. Есть также пропуски на страницахъ: 230—232, 236, 243, 244, 248 и въ другихъ мѣстахъ. По синодальной рукописи № 280 и по друг. спискамъ Еллинскаго Лѣтописца.

Книгъ XI и XII нѣтъ совсѣмъ.

Кн. XIII Есть страницы 326—337 греческаго подлинника (по рукоп. лл. 238—241).

Кн. XIV Читаются стран. 358—376.

Кн. XV Читается вся книга, но съ небольшими пропусками.

Кн. XVI Есть, но съ пропусками — половина на половину противъ полнаго состава (л. 285—287).

Кн. XVII Какъ и предыдущая съ пропусками, половина на половину.

Кн. XVIII Какъ выше замѣчено, читается до13-ой строки 431-ой страницы, но также съ пропусками. Какъ изволите видѣть, нашъ славянскій переводъ можно точнѣе назвать не переводомъ, а извлеченіями изъ Малалы, особенно 2-ю половину, какъ она читается въ

Елл. Лѣтописцѣ. Но чѣмъ богаты, тѣмъ и рады. На вопросъ о вставкахъ противъ греч. подлинника, за исключеніемъ одной лишь на стр. 103, къ сожалѣнію я не могу отвѣтить, такъ какъ Архивская рукопись въ Академіи Наукъ, а замѣтки мои на поляхъ греч. изданія, которыя, можетъ быть, дали бы какой нибудь матеріалъ по этому вопросу, какъ я сказалъ уже, обрѣзаны при переплетѣ книгъ. По многимъ причинамъ неудалось мнѣ сдѣлать сличенія греческаго текста съ Синодальнымъ хронографомъ № 280, заключающимъ въ себѣ продолженіе Малалы. Но несомнѣнно то, что въ началѣ Архивскаго хронографа непремѣнно сохранились отрывки изъ потеряннаго начала греческаго Малалы. Только вопросъ въ томъ, какъ узнать и выдѣлить эти отрывки, не имѣя подъ руками греч. подлинника?

Съ глубокимъ уваженіемъ и преданностью имѣю честь быть

Вашъ покорный слуга

21 Іюня 1879 г. — А. Викторовъ

Једнодушна жеља тако университета петроградскога као и Академије наука, да у оба завода заузмем столицу мојега незаборавног старог пријатеља Срезњевскога, говорила је мојој души са категорским императивом, те овај пут није могло бити, као оно пре између Одесе и Берлина или Загреба и опет између Берлина и Одесе, дуга размишљања или оклевања, већ је одмах пала одлука са да, прихваћам, долазим. Ваљало се дакле растати са Берлином, који ми баш није срцу прирастао; ипак што сам дуже у њему живео, то сам боље разумео и осећао снагу и тврдоћу пруског значаја, ове јаке и здраве расе људи, која је умела на истоме месту, куда су некоч тумарала безазлена словенска племена по пешчаним, пустопољинама, шумама и висовима, створити великим напорним трудом чудо од плодоносне земље, на којој могоше настати, узнапредовати и процвасти лепо изграђена села, варошице, градови и чак такав горостас као Берлин. Ту управо страховиту противност између сада и некоч ја сам једнако носао у души као неку носталгију, ходајући по околицама берлинским са њиховим многобројним старим назвањима словенским, која махом подсећају на изумрлу расу, као да пролазиш гробљем без ознаке гробова, што су слегли негде дубоко у земљу. Све ми се тако причињало, као да су остали једини живи али неми сведоци оних дивних времена у пасмини коњској, која би хтела, да могне, причати како је некоч било под старим господарима. Ваљало ми се праштати са том старом невидљивом, али мојему срцу, драгом словенском браћом, која нису ништа знала о мени, тој залуталој овамо међу стране људе птици са словенскога и рускога југа. Еле њихови потомци, данашњи господари ових не више пустих већ чудно обрађених крајева, не хтедоше странога придошлицу у њихов завичај пустити само онако да од њих оде без срдачног поздрава. Догоди се, што се мени није ни пре ни после никада више догодило,

да берлински универзитет на опроштај почасти својега колегу, који је само шест година делио њихово друштво, сјајним свечаним ручком, са ректором Безелером на челу и многим професорима у томе колу. Тај је ручак био у Зоолошкој башчи, те је прошао у најбољем расположењу: својему до јучер колеги нити су завидели нити су били увређени што их оставља, већ је и њима ласкало, што је Петроград бацио свој поглед управо на Берлин, а дало се израза надању, да ће бивши професор берлинског универзитета гледати да подржава пријатељско расположење између немачке науке и њезине посестриме руске. То се збиља и могло испунити, јер руска петроградска атмосфера, концентрисана у универзитетској младежи, није била противна признавању немачке научне суперматије, а и наставак мојега журнала у Берлину није био никому зазоран. Још ваља да кажем, да се мој опроштај са Берлином није ограничио на поменути опроштајни ручак, већ ми је министар просвете (Puttkamer) писмом од 23 авг. 1880 изразио потпуно признање за моје деловање кроз 6 година у берлинском универзитету, саопштив ми подједно одликовање пруским орденом круне (preußischer Kronenorden III kl.), који добих 29 окт. 1880, а што је у мојим очима много више вредило, пруска академија изабра ме (26. 12. 1880) за својег кореспондентног члана. Још за мојега боравка у Берлину постах чланом Ученог друштва прашког (Kral. česká společnost náuk) 2 маја 1877, а исто тако ванредним чланом краковске академије 9 нов. 1878. Потврда мојег избрања за професора у Петрограду би ми достављена 14(26) јула 1880 „съ зачетомъ Вамъ въ срокъ выслуги на пенсію какъ времени службы Вашей за границею такъ и времени нахожденія профессоромъ въ Новороссійскомъ университетѣ". Ово урачунање, за које је министар „народнаго просвѣщенія" затражио од мене податке „гдѣ именно и въ теченіе скольких лѣтъ Вы изволили служить какъ за границею такъ и въ Россіи (писмо од 14. 6 1880), беше проведено тако либерално, да сам сада већ бројио 20 година службе!

Ја сам имао прилику још последњих дана мојега боравка у Берлину да учествујем у антрополошком конгресу, који се првих дана месеца августа 1880 састао у Берлину под руковођењем Фирхова (Virchow). И ако нисам био редовити члан антрополошког друштва, као после у Бечу, могао сам уз неку одређену плату полазити све седнице, разгледати све ad hoc састављене колекције и учествовати у екскурсијама. На самом састанку у седницама занимао ме један реферат аустријскога археолога (љубитеља те науке) грофа Вурмбрандта, јер се тицао Босне и њених старина, међу осталим њене народне керамике, у којој је предавач находио трагове уплива илирско-римскога. Ипак много јаче привлачиле су моју пажњу у изложеној колекцији разних антрополошких и археолошких предмета — малене фигуре прилвицких старина, које би имале представљати ликове старих словенских богова, о којима се већ толико писало те њихова аутентичност час оспоравала, час признавала. Кад је dr. Гетц (Obermedizinalrat dr. Götz) видео, с ко-

ликим интересом ја проматрам она четири комада који дођоше управо његовим посредовањем у Берлин из Новог Стрелица (Neu-Strelitz), упусти се са мном у разговор те ме позва да дођем у Neu-Strelitz, да видим читаву збирку тих злогласних и много развиканих фигура. Све се то тако и догодило, о чему сам у кратко реферирао у чланку »Zur slavischen Runenfrage«, који је наштампан у V књизи Архива. Али овај антрополошки састанак донео је мени у очи мојег одласка из Берлина још један изненадни ужитак, који ће ми до века остати у памети. Фирхов умео је недељу, што је била по среди дана посвећених седницама, употребити вешто за излет гостију у један живописни крај берлинске околице, у тако звани Spreewald, где живе остатци некоч могућних Лужичана, лужичких Срба, којима немачка етнографија наденула име Lausitzer Wenden или Lausitzer Sorben. Тај остатак, потиснут јачим нападачима у мочвару Спревских вода, претвори за невољу и самообрану читав крај канализацијом у нешто налик на Млетке, тако да је саобраћај између кућа и села ишао на чамцима што напомињу прослављене гондоле. Аранжман Фирховљев био је тако удешен, да смо се железницом повезли до неке станице, где нас дочекаше сељачка кола те повезоше до места, које Немци зову Burg, а то ће бити словенско Bórki. Ту је била пружена прилика да гледамо како миловидне Лужичанке, у белом оделу, полазе у цркву к служби божијој, коју је пастор држао у њиховом нижњелужичком наречју — али по мојем утиску он је то себи саставио најпре на немачком језику и тада врло тешким, неприродним стилом превео како је најбоље умео на лужичкосрпски језик. Све то није за цело ни на кога од бројног друштва учинило тако дубок утисак као на мене. Подављен тешким мислима, које изазваше све те прилике, нисам се много интересовао за раскапање неког тунела ни за оно, што су онде нашли, а није ми било ни до déjeuner à la fourchette, већ сам као изгубљен у дубоким мислима о давној прошлости ходао по тим местима, где је последњи врло симпатични остатак некоч јаког словенског племена осуђен на умор. Истом око 2 сата пробуди се и у мене жеља да се придружим знаменитој дугој поворци, која ће нас по каналима возати у чамцима, да видимо како су марљиви и радљиви Лужичани некошњу мочвару канализацијом исушили. Било је ваљда са читавог Спревалда посабрано неколико стотина чамаца, у којима нас, све два по два, возаху домаћи људи, отискујући прутовима чамце по води. Мене је запало, да се возим са Ваттенбахом, који је, можда јединац осим мене, имао смисла за словенску прошлост. Ја сам покушао, не би ли се могао с нашим возачем упустити у разговор, али на жалост морам признати, да није ишло, јер проста човека свако и најмање одступање од обичних њему познатих речи и фраза забуњује и смета му разумевање, а у мојим речима било је више чешкога него лужичкога, ма да су си ти језици доста сродни. И ова жалосна истина, да се у мору немачком нађоше два Словена па се ипак не разумеју, говорећи својим језицима, могла је нешто допринети к туробному располо-

жењу моје душе, која је тај читав дан уза сав ужитак знамените околице нагињала на романтичну сентименталност. Истом кад опростивши се с нашим Лужичанима уђосмо у неку кућу где нас је чекао приређени старањем Фирхова банкет, разиграло се и моје срце над смешним страхом, који је она шачица милих лужичких људи задала једному професору с јужне Немачке, који можда није никада био у Берлину, свакако није ништа ни чуо ни читао о Спревалду. Кад се наиме изазване поздравним речима домаћина — а то је био Фирхов — стадоше релати здравице и тости, подиже се један јужнонемачки гост — на жалост нисам упамтио његова имена — да озбиљним гласом сврати пажњу веселог друштва на велику опасност која прети Немцима од — Словена, о којима он не би никада веровао, да се није јутрос на своје очи осведочио, да су допрли тако близу до Берлина! Да умири својега јужнонемачког колегу, уста Фирхов те врло срдачним речима, славећи питомост и својим властима неограничену верност Лужичана, објасни својим гостима, да је опасност, о којој је говорио предговорник, већ пре много столећа устрањена те да су ови данашњи Лужичани тек слабашни остатак некошњег јаког племена лужичких Срба, који се од немачког потискивања утекоше у ове Спревске мочваре. Том приликом Фирхов употреби лепу паралелу између зоолошких вртова, које акционарска друштва по великим градовима оснивају на поуку и забаву друштва, и ове ванредно занимљиве етнографске оазе, коју би ваљало са што већом помњом култивирати и чувати од пропасти, јер је то најлепша, најживописнија знаменитост околице берлинске. Фирхов је распршао сваку сумњу и развеселио читаво друштво својим објашњењем што су лужички Срби били некоч и што су сада; ја бих само радо знао, јесу ли се фактори пруске државе, у чијим је рукама судбина тога маленог остатка, у својим одредбама држали опомена вредног Фирхова, које су смерале не на разорење већ на очување ове питореске етнографске оазе. Да је она могла где кому сметати, то могу сам посведочити једним фактом: идући од Холцхаузена мимо складиште картографског завода Фрајтагова, који је имао у витринама изложене разне етнографске карте, међу осталима велику карту Немачке, видео сам где стоји пред овом картом један пристојно одевен господин, те кад је угледао усред Германије један малени округ, истакнут особитом бојом, намргодио се љутито, зашто Немци још нису ту малену оазу прогутали. Његову би дакле патриотском осећају — то је било у време рата — угодило, да је оног округа нестало. Али сад ћу додати к тому један пандан (pendant), који се тиче Лужичана а пада у године мојега боравка у Петрограду, дакле између 1880 и 1886, ближе овој последњој него оној првој години. Дошао био познати репрезентанат Лужичана г. Смољар у Петроград, да исходи крупнију новчану помоћ од Русије којом би саградили неку као семинарију, у којој би се васпитавала српска (лужичка) деца за свећенике. Јер им је нестајало свећеника лужичке народности, сељаци нису радо отпуштали

децу од куће на више науке, требало их је предобивати скидањем трошкова васпитавања са њихових леђа. Обилазећи прагове велике петроградске господе, особито људе словенофилског мишљења, није Смољар хтео доћи к мени, знајући ваљда да не симпатишем са словенофилима. Тек кад његово мољакање није успело (или барем не у оноликој мери, како је очекивао), почастио је напокон и мене својом посетом, да се најадикује, како у Русији немају срца за невољу која тишти Лужичане, Причао ми је, како је био и код Ламанскога, и што мислите, рече, како се Ламански одазвао на моју молбу ? Хтео сам му приметити, познавајући мишљење људи словенофилских начела, да му је Ламански препоручио нека сви Лужичани, особито католички, пређу на православље, али жеља Ламанскога изненадила је Смољара јаче, те зато и није могао прећутати да ми је не открије. Ламански му каза: а какову бисмо ми Руси имали корист од Лужичана, да им помогнемо сада у њиховој оскудици ? Би ли, да дође до рата између Русије и Немачке, Лужичани били спремни да устану против своје немачке господе, те да им разоре Дрезден ? Разуме се, да се Смољар згрозио над таковом погодбом, те како је била оригинална, остала је и мени у памети.

Али да се вратим к последњим данима мојега постојаног пребивања у Берлину. Рекох да сам у Новом Стрелицу проучавао сву збирку прилвицких религиозних фигура. Проучив сву литературу тог препорног питања, дошао сам путем компарације до тачног резултата, да су барем сви они рунама снабдевени комади — врло незграпни фалсификати. Кад сам о томе написао чланак за V-у књигу Архива те неколико посебних отисака послао дру. Гетцу, у знак пријатељске благодарности за гостољубље у његовој кући, одврати ми господин Obermedizinalrat, да би он драге воље један ексемплар моје студије представио својему гросхерцогу, да није мој резултат испао против аутентичности, али овако да не сме тога учинити. Ја сам се тому насмејао, јер је мени милија истина од милости једног гросхерцога, који најпосле није могао бити увређен, пошто није он починио тих фалсификата, нити сам ја игде рекао да ваља оне фигуре уништити !

ШТАМПАРИЈА Д. ПУЉО — НАСЛЕДНИК Ј. СЕДЛАР, ЗЕМУН

L. (20). — J. Péritch, La propriété scientifique. Editions spéciales livre L. — Belgrade, 1924 8^0 37. Prix 5 din.

LIII. (21). — Д-р Душан J. Поповић, Војводина. Прилози проучавању наше земље и нашега народа. Општи део I. Бачка. Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921 г. — Б. 1925 8^0 IX 155 и четири табеле. Цена 25 динара.

LVI. (22). — Д-р Владимир Ћоровић, Краљ Твртко I Котроманић. — Београд-Земун, 1925 8^0 66. Цена 12 динара.

LVII. (23). — Д-р Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану и време Наполеона III. — Београд-Земун, 1925 8^0 194. Цена 20 динара.

LIX. (24) — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика II (описни) дио. — Б. 1925 8^0 407 са 25 табли слика Цена 100 динара.

LXIV. (25). — Д-р Душан Пантелић, Београдски пашалук после свиштовског мира 1791—1794. — Б. 1927 8^0 202. Цена 30 дин.

LXVIII. (26). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Турска 1894—1897. — Б. 1928 8^0 339. Цена 60 динара.

LXIX. (27). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. I. — Б. 1928 8^0 XX 464. Цена 100 дин.

LXX. (28). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. II, — Б. 1928 8^0 од 465—917, са четири карте у прилогу. Цена 100 дин.

LXXIII. (29). — Д-р Илија М. Јелић, „Васојевички закон од дванаест точака", с коментаром. — Б. 1929 8^0 78 (с 1 картом). Цена 15 дин.

LXXV. (30). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838–1880). — Б. 1930 8^0 VII и 461. Цена 60 дин.

I. Глас првог разреда. Књ. 1—65.
II. Глас другог разреда. Књ. 1—72.
III. Споменик првог разреда. Књ. 1—15.
IV. Споменик другог разреда. Књ. 1—53.
V. Годишњак. Књ. 1—37.
VII. Зборник за историју, језик и књижевност. Прво одељење. Књ. 1—19. Друго одељење. Књ. 1, 2 и 4.
VIII. Дијалектолошки зборник. Књ. 1—3.
IX. Посебна издања. Књ. 1—75.

(Садржину и цене в. на корицама тих издања)

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ Д-РА НИКОЛЕ КРСТИЋА

1. Ст. Новаковић, Матије Властара Синтагмат, азбучни зборник византиских црквених и државних закона и правила. — Б. 1907 8⁰ LXXXIV и 721. Цена 60 дин.
2. Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699). — Б. 1907 8⁰ V и 374. Цена 30 динара
3. Д-р Никола Крстић, Споменица издана приликом ступања у живот задужбине покојникове. — Б. 1908 8⁰ 517 (са сликом). Цена 25 дин.
4. Д-р Карло Кадлец, Стевана Вербеција Трипартитум, словенски превод Ивана Пергошића из године 1574 с објашњењем Пергошићева језика од д-ра Ђ. Поливке. — Б. 1909 8⁰ CXXIV и 266. Цена 40 дин.
5. Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века. — Б. 1912 8⁰ XLII и 912. Цена 100 динара.
6. В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838—1880) — Б. 1930 8⁰ VII и 461. Цена 60 динара.

Jagić, Vatroslav

Spomeni mojega života

Bd.: 1

Beograd 1930